A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LIII. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2011

Főszerkesztő:
Bene János

Szerkesztette:
Istvánovits Eszter és **Almássy Katalin**

Angol fordítás:
Simán Katalin

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: jam@jam.nyirbone.hu).
Felelős kiadó: Bene János megyei múzeumigazgató
Készült 500 példányban, A/4 formátumban, 19,5 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

In memoriam

Bene János
Emlékezés Papp Tiborra (1953–2011) 9

Régészet

Hágó Attila Nándor
Késő neolit település Meggyesgombás (Dumbrava) – „La Cosma" (Szatmár megye) lelőhelyen 11
Late Neolithic settlement at the Meggyesgombás (Dumbrava) – "La Cosma" (Szatmár county) site 28

Patay Pál
Telep a java rézkor végéről Panyolán 43
Die endhochkupferzeitliche Siedlung von Panyola 55

Németi János
Bronzkori vajkészítő edény (köpülő) 69
Bronze Age butter churns 81

Istvánovits Eszter – Pintye Gábor
Az alföldi Barbaricum mécsesei 83
Lamps of the Barbaricum of the Great Hungarian Plain 111

Csajághy György
Híradás a legújabban előkerült avar sípról 113
Report about a recently uncovered Avar flute 129

Jakab Attila
Téglaégető kemencék a középkori Magyarország területén 131
Brick kilns on the territory of Medieval Hungary 149

Néprajz

D. Rácz Magdolna
Adatok az Észak-Tiszántúl ünnepi táplálkozásához 161
Data on feast dishes in the northern part of the territory beyond the Tisza 168

Helytörténet, történelem

Mohácsi Endre
Adalékok az 1612. évi események történetéhez 171
Data on the events of the year 1612 175

Ulrich Attila
Jobbágyi adózás és társadalom a Szepesi Kamara területén 1670–73 között 177
Villein taxation and society on the territory of the Szepes Chamber between 1670 and 1673 198

Bene János
Egyházi építkezés Nyíregyházán az 1920-as évek második felében 199
Church building in Nyíregyháza in the second half of the 1920's 217

Művészettörténet

Matits Ferenc
Dániel Reinhold festőművész visszaemlékezése 219
Recollection by Dániel Reinhold painter 225

Irodalomtörténet és nyelvészet

Bene Jánosné
Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának „három villó tündére" 237
"Three villó fairies" of Zsigmond Móricz's Transylvania trilogy 247

Varga János
„Inditom levelem Penczelveniából Észak Amerika szeglete sarkából..." Varga Ignác verses notesza Amerikából 249
"I'm sending this letter from Penczelvenia the corner of North America…" Ignác Varga's diary in verses from America 256

Gyűjteménytörténet, muzeológia

Madár Xiména
A Jósa András Múzeum képzőművészeti gyűjteményének születése és fejlődése 1945-ig 257
Birth and development of the fine art collection of the Jósa András Museum until 1945 263

Bene János
Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2010. évi munkájáról 265
Report on the activity of the Directorate of Museums of Szabolcs-Szatmár-Bereg County in 2010 294

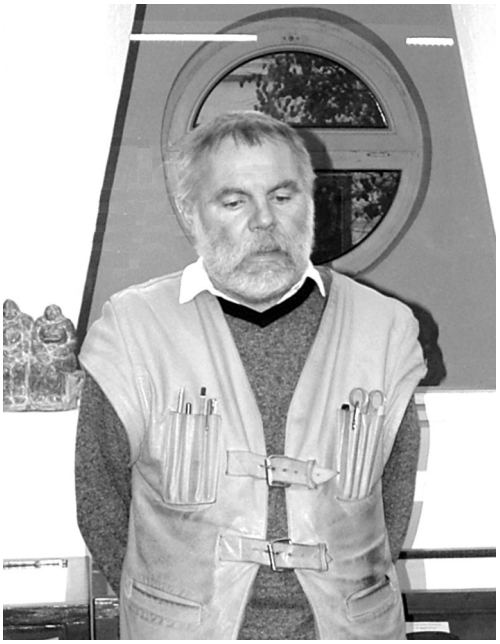
A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2010. évi publikációi
(Összeállította: Riczu Éva) 295

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister – Concordance of geographic names 305

Rövidítések
Abkürzungen – Abbreviations 307

Emlékezés Papp Tiborra
(1953–2011)

Alig kerültem a múzeumba, amikor egy délután bejött hozzám Papp Tibi. Akkor éppen az az ötlete támadt, hogy Európa születéséről, a kora középkorról tartsak néhány előadást akkori munkahelyén, a Vésző utcai Benczúr kollégiumban. Ma már a kollégium sincs. Tibi sincs!

Azután egyre gyakrabban jött hozzánk mindenféle elgondolással, miközben az eredeti matematika-rajz szakja mellé elvégezte Debrecenben az egyetemen az akkor még igen nehéz népművelés szakot, majd Budapesten a filozófiát. Esztétikát tanítani hívták meg ugyanis a nyíregyházi tanárképző főiskola filozófia tanszékére. Mindezek mellett volt ideje Krúdyt olvasni, Svejket olvasni, s ötleteivel bombázni a múzeumot.

A ’80-as évek közepére már ott tartottunk, hogy lassan összeállt egy olyan csapat, mely kiállításokat akart rendezni. Tárlatot hoztunk össze együtt az I. világháborús jelvényekből, azután a céhes emlékekből, majd az ő ötletére az akkor divatos GMK-zás útjára léptünk, és 1986-ban megalakult a MÚZSA GMK, Papp Tibor közös képviseletével, Fehérvári Béla, Szikora István és jelen sorok írójának tagságával. Könyveléshez nem értettünk, pénzt igazán nem kerestünk, de jó volt együtt lenni, sok szép napot töltöttünk el hol igen aktív, hol kevesebb munkával. Dőlt belőle az ötlet. Krúdy kiállítást építeni a hangulatokra alapozva az írótól vett idézetekkel. Ezt a kiállítást még ma is sokan keresik! Az új huszárkiállításba felszerszámozott huszárló kell! De nemcsak ötletelt, hanem meg is csinálta, vagy megkereste azt a műhelyt a városban, ahol a kivitelezés megtörtént. Ismerte Nyíregyházát, ismerte az ittenieket. Menórát gyártottunk fából Kisvárdára, ajaki festett pitvart, kovácsműhelyt, szövőházat rendeztünk be ugyanott, s a megnyitó előtt hidegen kovácsolt a mester irányításával egy nyársat. Mindezt főiskolai munkája mellett. Akkor sem lepődött meg, ha esetleg külföldön volt munkánk, hiszen jól beszélt németül, oroszul, sőt beiratkozott a főiskolán egy szlovák kurzusra is. Időt szakított arra, hogy hosszabb-rövidebb cikkekben mondja el véleményét Nyíregyháza művészeti életéről, s nagy nehezen, de végül csak kisajtolta a város akkori vezetéséből a régi Pál Gyula termet is.

Azután jött a nagy törés. A rendszerváltás után megszűnt állása a főiskolán, s ő a rokkant nyugdíjat választotta. A hirtelen jött sok szabad idő azonban mintha meglepte volna, nem tudott vele igazán mit kezdeni. Építkezett. A GMK ugyan ment, de egyre nyögvenyelősebben, pedig akkor rendeztünk be egy teljes múzeumot Újfehértón. Kolozsvárra iratkozott be a doktori iskolába. Rendületlenül fényképezte az ottani tetőszerkezeteket. Lefotózta a Sóstói Múzeumfaluban a harangtorony

építését. Alsócsernátonba fafaragó táborba, nagybátyjához Gödre tetőket ácsolni járt. Nagyon zokon vette a Pál Gyula terem bezárását, mást nem tehetvén, kiállítások szervezésével menedzselte a festőművész Pál Gyula emlékét és a még élő Nagy Sándor szobrászművész munkásságát. Ezeket teljes mellszélességgel végezte. Végigkövette a huszárszobor mintázását, öntését. A magyar kentaur címen filmet is készített róla néhai kollégánkkal, Belánszky Demkó Péterrel. Szerette a jó bort, szőlője is volt, s egy fővárosi íróembertől való megkülönböztetésére nevébe iktatta a D (ionüszosz) betűt.

A 90-es évek végére kapcsolatunk kifulladni látszott. 12 éves együttlét után a GMK megszűnt. A már múzeumigazgató Fehérvári Béla itthagyott bennünket, s mi az egyre nehezedő világban próbáltunk megállni. Tibi sem találta meg magát! A háza „elment", a család is, s ő édesanyjához, a Luther házba költözött vissza. Élt és írt, szervezett: sárga mellényében, zsebeiben a nélkülözhetetlen eszközökkel – tollak, ceruzák, olló – rendre feltűnt a városban, kiállításokat brusztolt össze, nyitott meg, írt róluk, amíg lehetett a Kelet-Magyarországban, a Naplóban. Azután már egy-egy találkozáskor csak annyit mondott, műteni akarnak, de nem hagyom. Egy művészethez értő, a művészet bemutatásáért sokat dolgozó kolléga és barát hagyott itt minket 2011. március közepén. Nyugodjon békében!

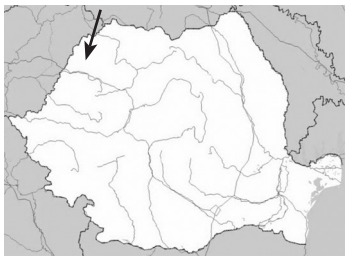
Bene János

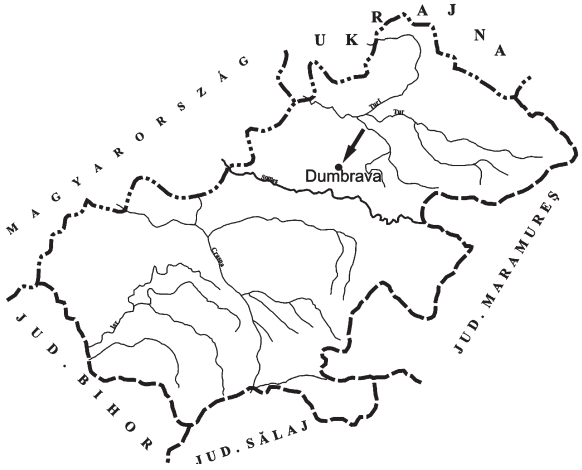
Késő neolit település Meggyesgombás (Dumbrava) – „La Cosma” (Szatmár megye) lelőhelyen

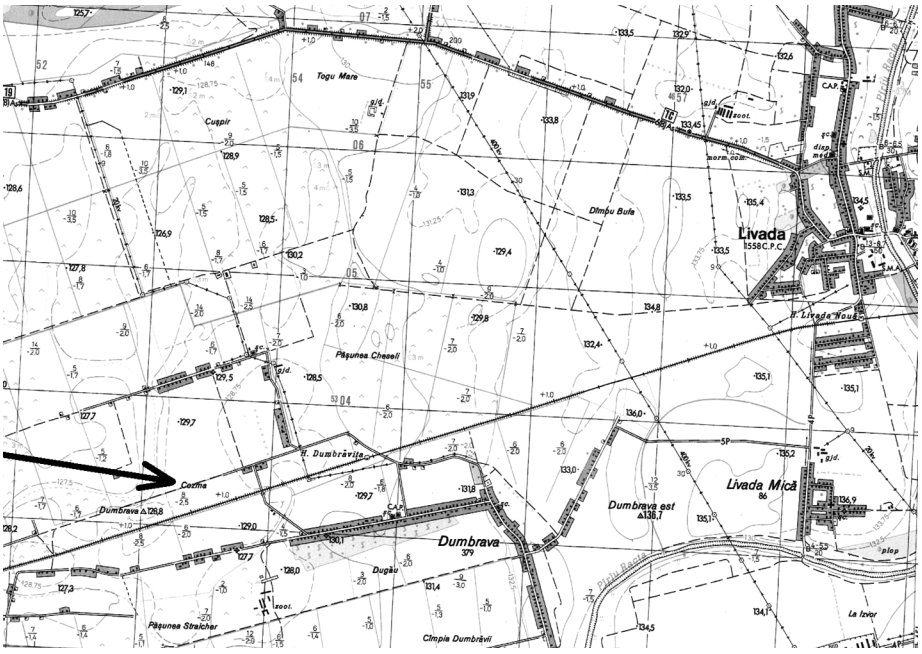
Hágó Attila Nándor

Földrajzi elhelyezkedés

Meggyesgombás (Felsőliget, Dumbrava) Szatmár megyében, Szatmárnémetitől északkeletre, Sárközújlak és Egri között helyezkedik el (1. kép). Szatmár vármegye első katonai térképén (1783–1785) a település helyén a „Gombás Wald” (Gombás erdő) elnevezésű nagy kiterjedésű erdő szerepel (2. kép) (Szatmár 2008. 77. XXX. Col, 10, sect.). A XIX. század elején Aranyosmeggyeshez tartozott; 1926-tól önálló település.

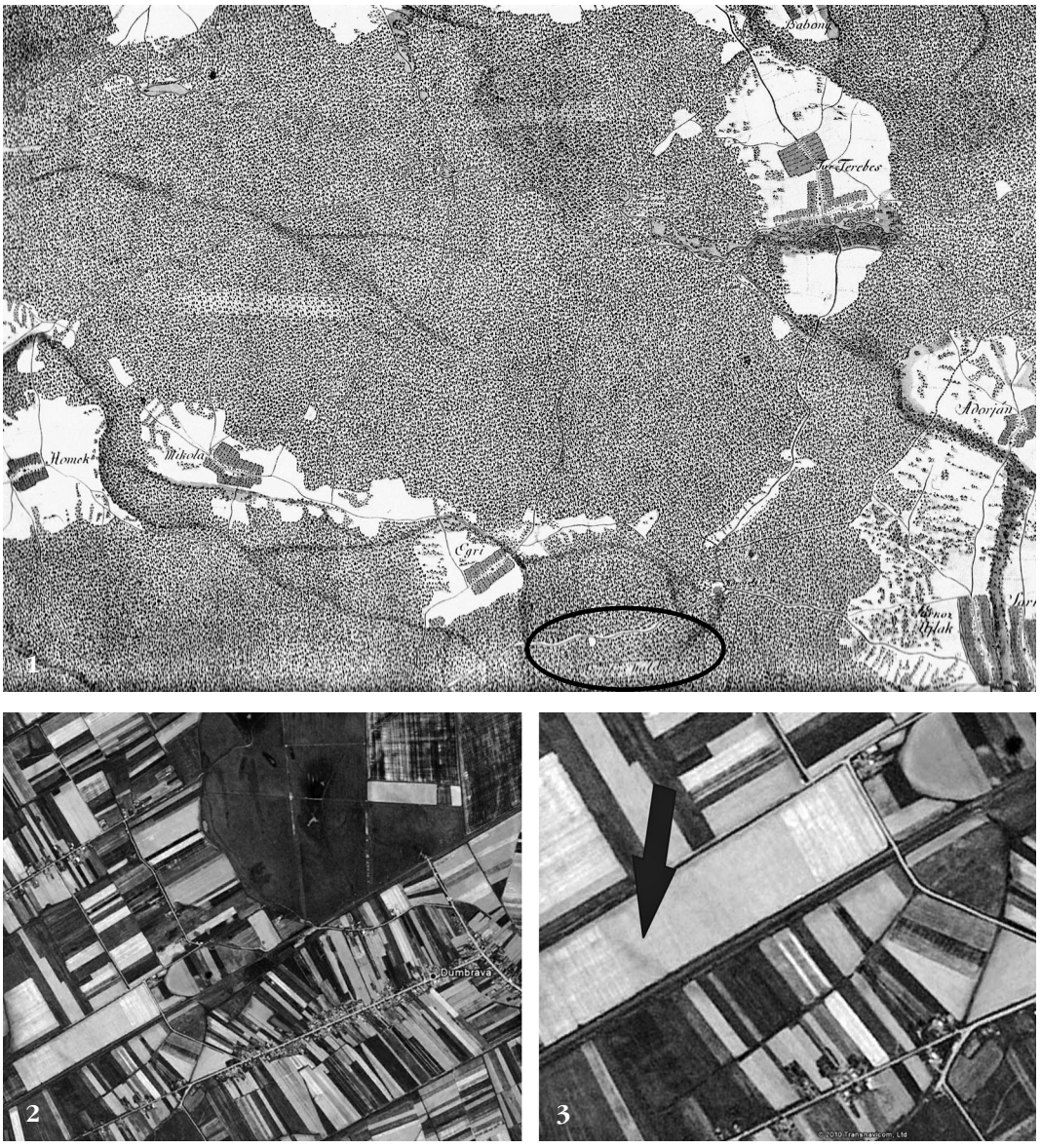

1. kép
Meggyesgombás (Felsőliget, Dumbrava) földrajzi elhelyezkedése

Fig. 1
Geographical location of Meggyesgombás (Felsőliget, Dumbrava)

2. kép
Meggyesgombás (Felsőliget, Dumbrava) földrajzi elhelyezkedése
1: a II. József-féle I. katonai felmérésen (1783–1785); 2–3: Google műholdtérképen

Fig. 2
Geographical location of Meggyesgombás (Felsőliget, Dumbrava)
1: in Joseph II's 1st military survey (1783–1785); 2-3: in Google's satellite map

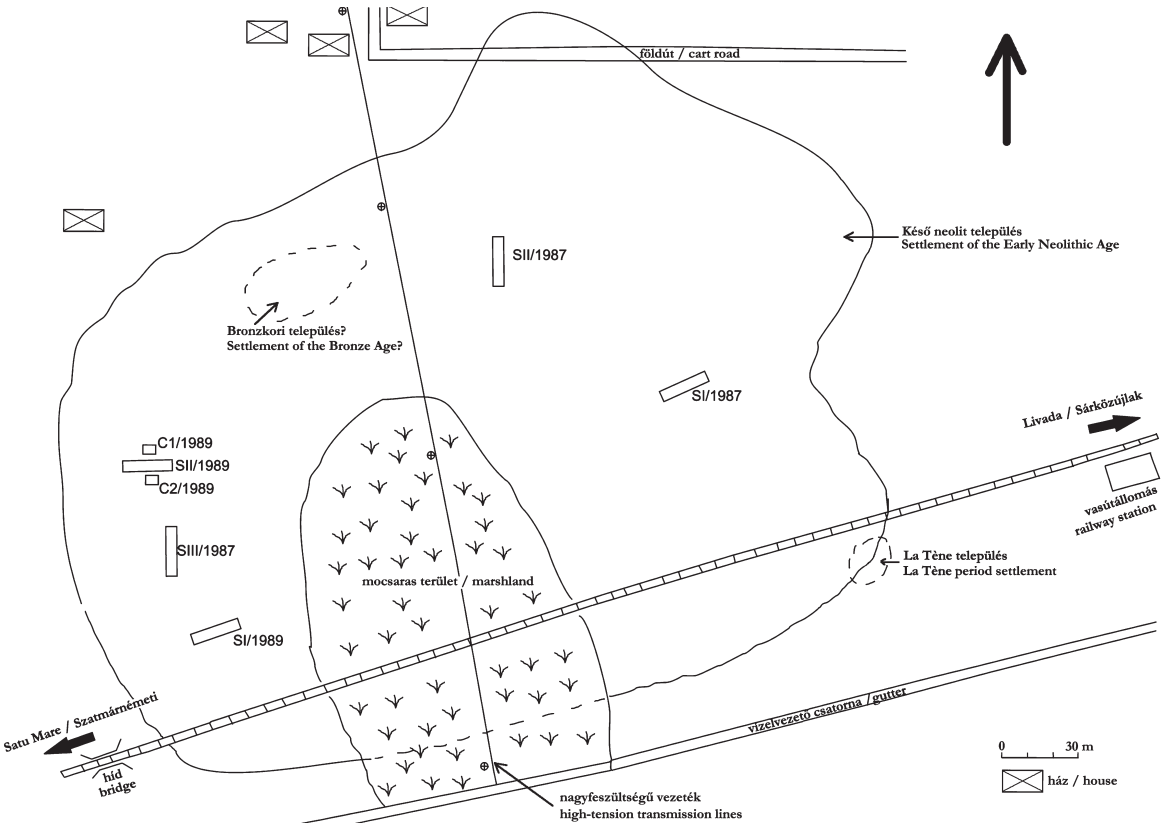
A „La Cosma" határrész a település északnyugati határában, a Szatmárnémeti–Sárköz vasútvonal jobb oldalán, a vasúti őrháztól 300 m-re nyugatra, a Szamos síkságán, a folyó jobb partján, az Avas hegység közelében, mintegy 12 hektár területen fekszik (1–2. kép).

Kutatástörténet

A régészeti lelőhely az 1970–1980-as évektől vált ismertté, miután az iskola diákjai és a helyi lakosok kerámiatöredékeket és jelentős mennyiségű kőeszközt (baltákat, vésőket, őrlőköveket, csiszolókat, obszidián- és kovapengéket) gyűjtöttek össze. Ezek a leletek a ’80-as évek második felében a sárközi és a meggyesgombási iskolák gyűjteményébe, illetve néhány darab a Szatmár Megyei Múzeum régészeti gyűjteményébe került.[1]

A lelőhely régészeti jellegű kutatása 1984-ben kezdődött: a nagykárolyi múzeum régésze, Neţa Iercoşan végzett terepbejárásokat 1984-ben és 1986-ban. A kutatás során neolit, rézkori (Tiszapolgár kultúra), bronzkori és La Tène (kelta) leleteket gyűjtött. A tárgyak a Nagykárolyi Városi Múzeum gyűjteményébe kerültek. Az elkövetkező években két alkalommal került sor tervásatásra, melynek fő célja a neolit lelőhely kierjedésének és rétegtanának vizsgálata volt. Az első ásatás 1987 szeptember 16. és október 7. között folyt Neţa Iercoşan irányításával. Ekkor három kutatóárkot nyitottak a település keleti, nyugati és középső részén.

1989. szeptember 20. és október 18. között került sor a második ásatásra, melyen Neţa Iercoşan mellett a Szatmár Megyei Múzeum akkori régésze, Gheorghe Lazin is részt vett. A kéthetes ásatás során két újabb kutatóárkot és két kisebb kutatófelületet nyitottak a lelőhely nyugati oldalán, a vasútvonallal párhuzamosan (3. kép). A leletanyag a Nagykárolyi Városi Múzeumba került, és

3. kép
Neţa Iercoşan lelőhelyről készített vázlata (1989)

Fig. 3
Neţa Iercoşan’s sketch of the site (1989)

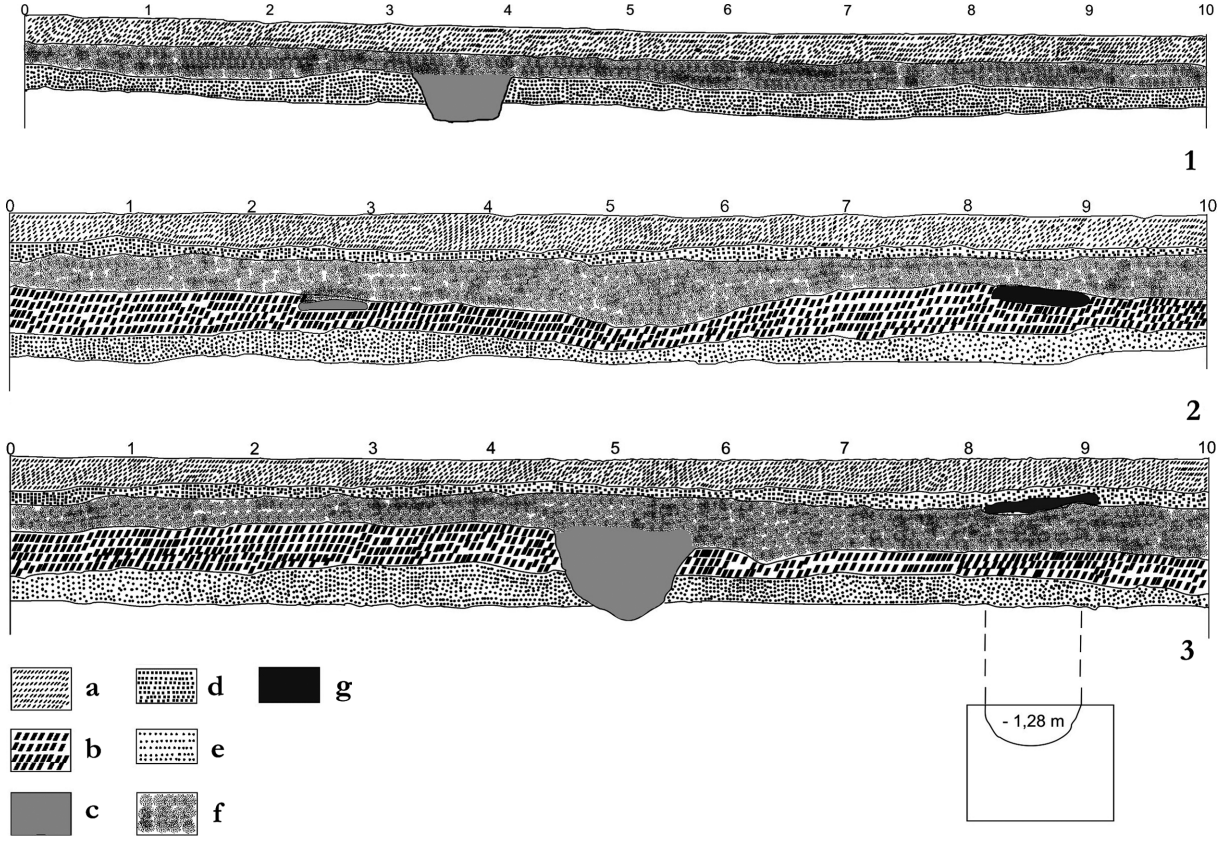
[1] Információk Neţa Iercoşan feljegyzéseiből.

csak az évenként megrendezésre kerülő Régészeti Kutatási Beszámolók keretében,[2] illetve egy kisebb tanulmányban esett szó róluk (Iercoşan 1993/94. 79.). A lelőhelyen terepbejárás során összegyűjtött, Tiszapolgár kultúrába keltezhető leletanyag külön kiadványban került bemutatásra (Iercoşan 2002. 49–51. 86. tábla.).

Az 1987-es ásatások

SI. A lelőhely keleti részén KÉK–NyDNy irányban nyitották, a vasútvonallal párhuzamosan, attól északra 65 m-re. Méretei:10x2x1m. A rétegsor a következőképpen alakult:

– 0–30 cm: mezőgazdasági munkák által megbolygatott humusz.
– 30–50 cm: késő neolit réteg.
– 50–80 cm: vöröses, régészetileg steril.
– 80–100 cm: sárgás agyag (4. kép 1.).

4. kép
Az SI.–SII. kutatóárok keleti és nyugati metszetfala 1:25 méretarányban (1987) 1: SI. keleti metszetfal; 2: SII. keleti metszetfal; 3: SII. nyugati metszetfal; a: humusz; b: fekete réteg; c: neolit gödör; d: rézkori réteg; e: vöröses, régészetileg steril réteg; f: neolit réteg; g: égett réteg / tűzhely

Fig. 4
Eastern and western walls of trench SI-SII in a scale of 1:25 (1987) 1: SI eastern wall; 2: SII eastern wall; 3: SII western wall; a: humus; b: black layer; c: Neolithic pit; d: Copper Age layer; e: reddish archaeologically sterile layer; f: Neolithic layer; g: burnt layer/hearth

[2] A XXIV. Sesiune anuală de rapoarte arheologice – Arad 1990. június 7–10.

Az SI. leletanyaga:

– Világosbarna, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék vízszintesen elhelyezett, függőlegesen átfúrt füllel. Pá: 5 cm (I. tábla 1.).

– Szürkésbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék (I. tábla 2.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék (I. tábla 3.).

– Kívül világosbarna, belül szürkésfekete, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék vízszintes fogófüllel. Pá: 5 cm (I. tábla 4.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék vízszintes fogófüllel. Pá: 8 cm (I. tábla 5.).

– Sötétbarna kihajló peremtöredék, homokkal és apró kaviccsal soványítva. Sima felületű, díszítés nélküli, középső részén átfúrással, valószínűleg egy kisebb edény töredéke (I. tábla 6.).

– Világosbarna kisméretű edény homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli aljtöredéke. Fá: 4 cm (I. tábla 7.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli kisméretű edény peremtöredéke (I. tábla 8.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli keresztben átfúrt fültöredék (I. tábla 9.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, henger alakú agyagtárgy, valószínűleg egy talpas edény töredéke. M: 7,5 cm, Átm: 2,5 cm (I. tábla 10.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli edényoldalból készített, korong alakú átfúrt tárgy. Átm: 1,4 cm (I. tábla 11.).

Az I. szelvényben egy régészeti objektum volt: egy 80x90 cm átmérőjű, 70 cm mély ovális alaprajzú szemétgödör. Az ásatási napló szerint a gödröt csak részlegesen tárták fel, esetleg a neolit réteggel együtt bontották ki. Részletes metszet- és felszínrajz nem készült róla.

Az 1. gödör leletanyagát sajnálatos módon nem választották el a kutatóárokétól. Két restaurálható töredéken és két kőbaltán kívül a zárt objektum leletei teljes egészében hiányoznak.

– Világosbarna, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen tál töredéke lapos peremmel, a perem alatt vízszintes füllel. Fá: 12 cm (II. tábla 1.).

– Kívül világosbarna, belül feketés, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli nagyobb fazék vagy tárolóedény töredéke (II. tábla 2.).

SII. A lelőhely északi részén, 150 m-re északra a vasúttól, arra merőlegesen nyitották É–D-i irányban. Méretei:10x1,5x1,6 m.

– 0–40 cm: mezőgazdasági munkák által bolygatott humusz Tiszapolgár jellegű kerámiatöredékekkel.

– 40–50 cm: szürkés tiszapolgári réteg.

– 50–110 cm: barnásszürke neolit réteg.

– 110–130 cm: barnásvörös, régészetileg steril réteg.

– 130–140 cm: sárga agyag (4. kép 2–3.)

Az SII. kutatóárokban két objektum került elő, egy 80x90 cm átmérőjű kemence 8–10 cm vastag égett réteggel, mely a rézkori réteget választotta el a neolit rétegtől, valamint egy 168 cm átmérőjű, 128 cm mély szemétgödör. Egyik objektumot sem dokumentálták megfelelően: részletrajzok nem készültek. Az előkerült régészeti leletanyag nagyon kevert, a neolit réteg anyaga valószínűleg

összekeveredett a gödör anyagával. A kerámián kívül jelentős számú kőeszköz – balták, vésők, csiszolók és különböző pengék (obszidián és kovakő) – került elő.

Az SII. leletanyaga:

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék kerek bütyökkel a perem alatt. Pá: 8 cm (III. tábla 1.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, díszítés nélküli peremtöredék, a perem alatt bütyökkel (III. tábla 2.).

– Világosbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék vízszintes fogófüllel. Pá: 6 cm (III. tábla 3.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, durva felületű, díszítés nélküli peremtöredék dupla bütyökkel. Pá: 6 cm (III. tábla 4.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű peremtöredék plasztikus dísszel (III. tábla 5.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék szimpla bütyökkel (III. tábla 6.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli peremtöredék bevagdosásokkal tagolt plasztikus dísszel (III. tábla 7.).

– Világosbarna, homokkal soványított, díszítetlen, átfúrt fültöredék (III. tábla 8.).

– Vöröses, homokkal soványított, sima felületű, ujjbenyomkodással díszített oldaltöredék (III. tábla 9.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, ujjbenyomkodással díszített oldaltöredék (III. tábla 10.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen korsó vagy amfora oldaltöredéke (III. tábla 11.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen oldaltöredék (IV. tábla 1.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék. A perem alatti részt átfúrták. Pá: 6 cm (IV. tábla 2.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen csőtalpas tál töredéke (IV. tábla 3.).

– Vörösesbarna, sima felületű, homokkal soványított, díszítetlen kihajló tál peremtöredéke (IV. tábla 4.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, bevagdosásokkal és beszurkálásokkal díszített aljtöredék. Fá: 8 cm (IV. tábla 5.).

– Barnássárga, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen négyszögletes edény töredéke. Fá: 4,8x3,8 cm (IV. tábla 6.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, durva felületű, díszítetlen peremtöredék. Pá: 11 cm (IV. tábla 7.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, érdes felületű, díszítetlen – valószínűleg nagyobb tárolóedény – oldaltöredéke (IV. tábla 8.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen tárolóedény aljtöredéke. Fá:14 cm (IV. tábla 9.).

– Vörösesbarna, finom szemcséjű homokkal soványított, sima felületű, aljtöredék, külső részén fekete festés nyomaival. Fá: 4 cm (V. tábla 1.).

– Világosbarna, finom szemcséjű homokkal soványított, sima felületű oldaltöredék vöröses festéknyomokkal (V. tábla 2.).

– Világosbarna, finom szemcséjű homokkal soványított, sima felületű peremtöredék fekete festéknyomokkal. Pá: 6 cm (V. tábla 3.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű oldaltöredék fekete festéknyomokkal (V. tábla 4.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű aljtöredék fekete festéknyomokkal (V. tábla 5.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen kis méretű edény aljtöredéke (V. tábla 6.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű kis méretű edény aljtöredéke függőleges bekarcolt vonalakkal díszítve (V. tábla 7.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen kis méretű edény aljtöredéke. Fá: 4 cm (V. tábla 8.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű kis méretű edény aljtöredéke fekete festéknyomokkal (V. tábla 9.).

– Sárgásbarna, homokkal soványított, sima felületű kis méretű edény aljtöredéke, bekarcolt geometrikus mintákkal díszítve (V. tábla 10).

A gazdag kerámiaanyagon kívül az SII. kutatóárokból több különlegesnek mondható tárgy is előkerült:

– Vörösesbarna, finom szemcséjű homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen, lekerekített sarkú téglatest alakú tárgy, középső részén két átfúrással. Méretei: 5x2x1 cm (VI. tábla 1.).

– Szürkés, finom szemcséjű homokkal soványított, finom felületű korong alakú tárgy töredéke bekarcolt vonalakkal díszítve, felső részén átfúrással. Átm: 7 cm, V: 0,5 cm (VI. tábla 2.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen agyagnehezék töredéke. Méretek: 4x2 cm (VI. tábla 3.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen talptöredék (VI. tábla 4.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen oldaltöredék, oldalain benyomkodással, alsó része le van törve (VI. tábla 5.).

Az SII. kőanyaga:

– Trapéz alakú, nyéllyuk nélküli csiszoló. Méretei: 8x4x1,2 (VII. tábla 1.).

– Trapéz alakú, nyéllyuk nélküli csiszolt kőbalta. Méretei: 7x4,5x1,5 cm (VII. tábla 2.).

– Trapéz alakú, nyéllyuk nélküli csiszolt kőbalta. Méretei: 5,5x3x1 cm (VII. tábla 3.).

– Trapéz alakú, nyéllyuk nélküli csiszolt kőbalta. Méretei: 6,5x4,2x1,5 cm (VII. tábla 4.).

– Trapéz alakú, nyéllyuk nélküli csiszolt kőbalta, felső része letört. Méretei: 8,2x5x1,5 cm (VII. tábla 5.).

– Vörösesbarna, kaptafa alakú őrlőkő (VII. tábla 6.).

– Fekete, retusált szélű obszidiántöredék. H: 5 cm (VII. tábla 7.).

– Kávébarna színű, pattintott kovakőtöredék. H: 5 cm (VII. tábla 8.).

– Kovakő, silex és „avasi obszidiánpengék” (VII. tábla 9–10.).

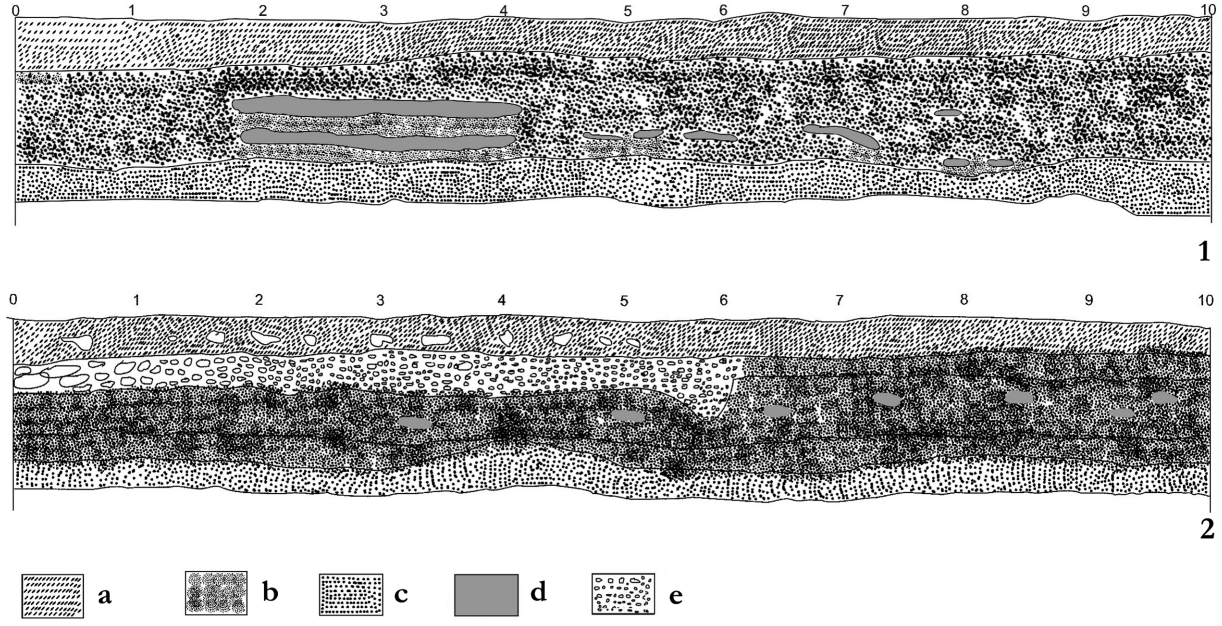
SIII. A település nyugati részén, az SI-es kutatóároktól 230 m-re, É–D-i irányban, a vasútvonaltól 50 m-re, erre merőlegesen nyitották. Méretei: 10x1,5x1,7 m.

– 0–40 cm: humusz neolit kerámiatöredékekkel és paticsdarabokkal, növényi lenyomatokkal.

– 40–130 cm: neolit réteg.

– 130–160 cm: régészetileg steril vöröses réteg.

– 160–170 cm: sárga agyag (5. kép 1–2.).

5. kép
Az SIII. kutatóárok keleti és nyugati metszetfala 1:25 méretarányban (1987) 1: nyugati metszetfal; 2: keleti metszetfal; a: humusz; b: neolit réteg; c: steril egykori járószint; d: agyagszemcsék; e: patics

Fig. 5
Eastern and western walls of trench SIII in a scale of 1:25 (1987) 1: western wall; 2: eastern wall; a: humus; b: Neolithic layer; c: sterile former floor level; d: clay grains; e: daub

Az SIII. kutatóárokban a humusz alatt átégett paticsréteg került elő növényi lenyomatokkal, amely valószínűleg egy felszíni épület lehetett. Hossza 6–7 m, vastagsága 25 cm. A végében egy 50 cm mély gödör volt tele paticcsal. Feltételezzük, hogy cölöplyuk lehetett (5. kép 2.). Az ásatási napló feljegyzése szerint a felszíni épületet nem tárták fel.

Az SIII. leletanyaga:

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, fél durva felületű, díszítetlen peremtöredék bütyökkel. Pá: 9 cm (VIII. tábla 1.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék benyomkodásokkal tagolt vízszintes füllel. Pá: 9 cm (VIII. tábla 2.).

– Sötétbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék három bütyökkel (VIII. tábla 3.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék. Pá: 9 cm (VIII. tábla 4.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, vastag, durva felületű oldaltöredék ujjbenyomással tagolt plasztikus lécdísszel (VIII. tábla 5.).

– Vöröses szürke, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen kis méretű edény töredéke, a perem egy része hiányzik, az alján törésnyom látható (VIII. tábla 6.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű oldaltöredék barna festéssel (VIII. tábla 7.).

– Kívül barna, belül szürkés, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen töredék dupla bütyökkel (VIII. tábla 8.).

– Szürkés, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék Fá: 4 cm (VIII. tábla 9.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű aljtöredék vörösesbarna festéknyomokkal. Fá: 8 cm (VIII. tábla 10.).

– Vöröses, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen, egyik részén lapos, a másikon hegyesedő agyagtárgy. Edénytalp vagy fültöredék (VIII. tábla 11.).

Az 1989-es ásatások

SIV (SI/1989). A lelőhely nyugati részén nyitották, a vasútvonallal párhuzamosan, attól 30 m-re KÉK–NyDNy-i irányban. A kutatóárok rétegsora az SII. szelvényével megegyező, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben a rézkori szintet a mezőgazdasági munkálatok teljesen tönkretették. Méretei: 10x1,5x1,3 m. A szelvény rétegtana a következő volt:

– 0–40 cm: mezőgazdasági munkák által megbolygatott humusz.

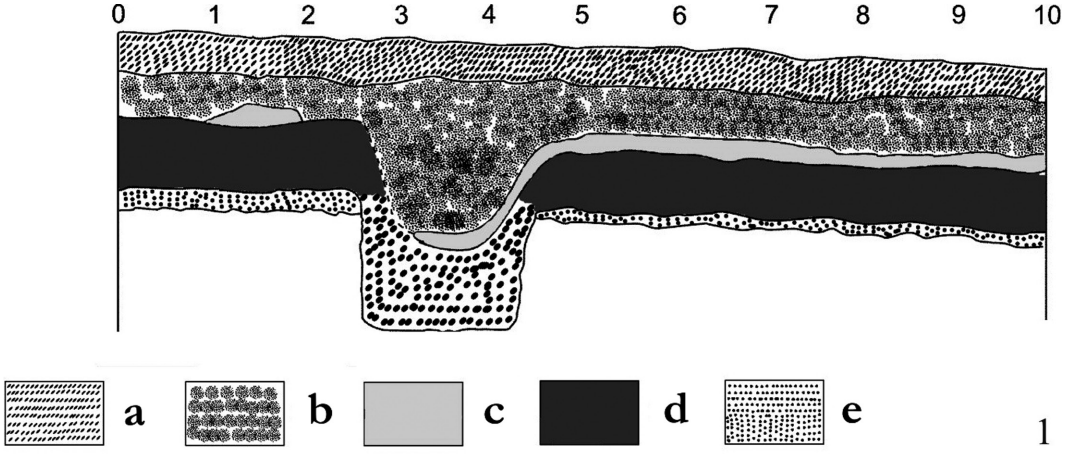
– 40–95 cm: rézkori és neolit réteg.

– 95–110 cm: vöröses, régészetileg steril talaj.

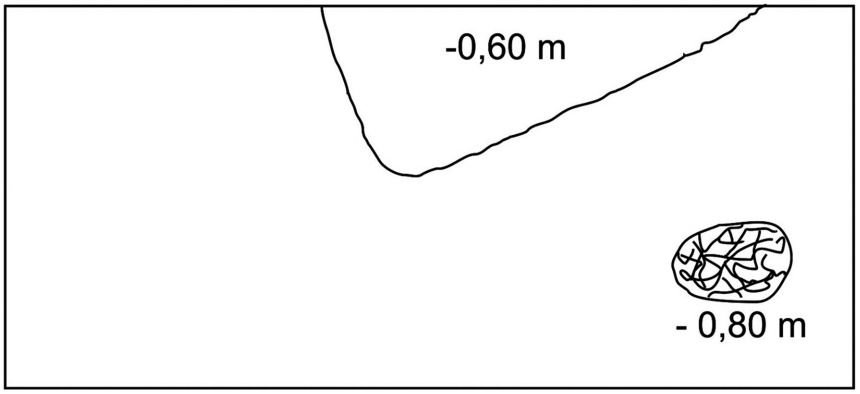
– 130–140 cm: sárga agyag.

Az SIV. kutatóárok rajzai az elmúlt évek alatt eltűntek, mindössze a déli fal metszetrajza maradt meg. A szelvényben két régészeti objektum jelentkezett.

Az 1. gödör 190 cm átmérőjű és 195 cm mély. A neolit rétegből indult. A gödör alsó részét és a neolit réteget agyagtapasztás zárta le (6. kép 1.). A gödör leletanyaga elveszett vagy összekeveredett.

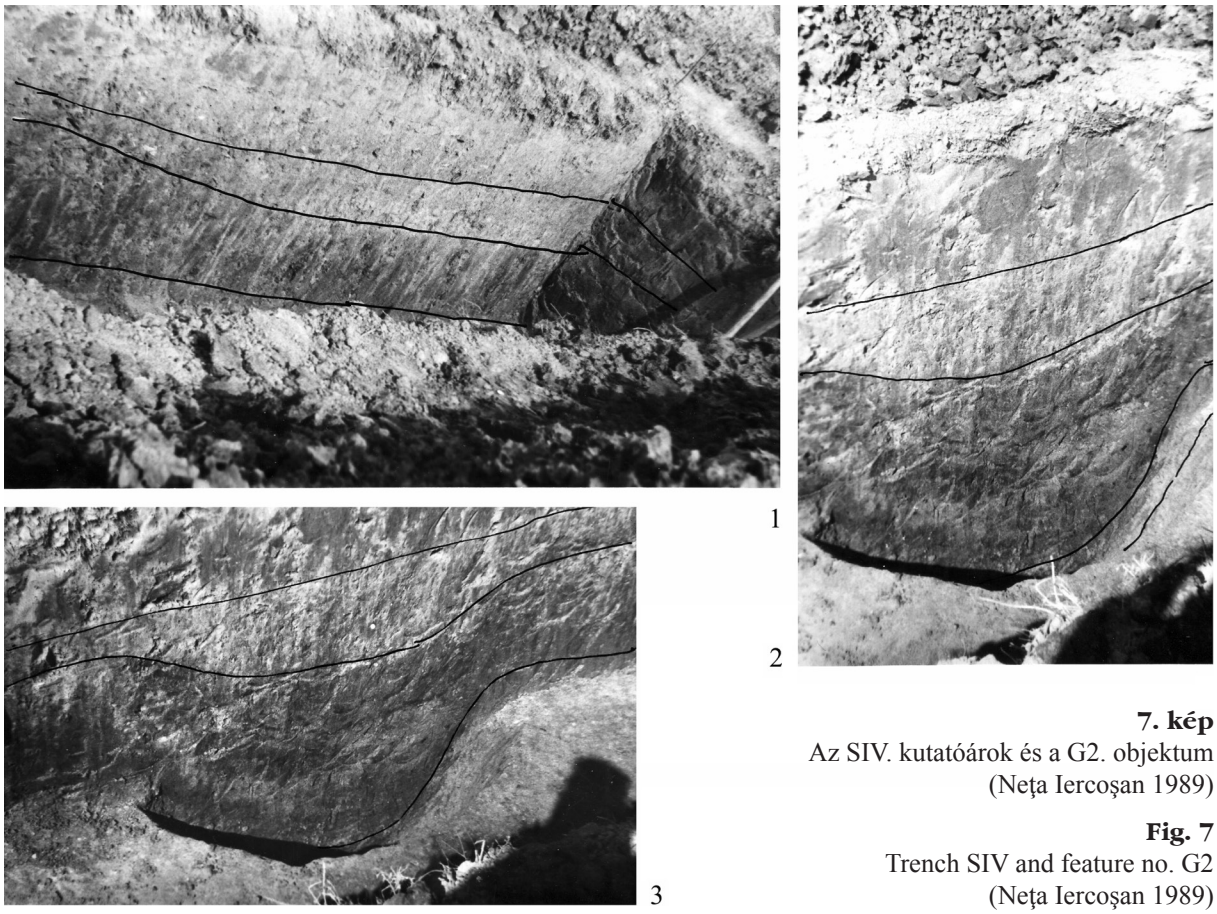
1

2

6. kép
1: SIV. árok déli metszetfal; 2: SV./CasI. felszínrajza; a: humusz; b: neolit réteg; c: agyagpad; d: régészetileg steril fekete réteg; e: agyag

Fig. 6
1: Trench SI, southern wall; 2: SI/CasI. Surface drawing; a: humus, b: Neolithic layer; c: clay bench; d: archaeologically sterile black layer; e: clay

7. kép
Az SIV. kutatóárok és a G2. objektum
(Neţa Iercoşan 1989)

Fig. 7
Trench SIV and feature no. G2
(Neţa Iercoşan 1989)

A 2. gödör 185 cm átmérőjű, 75–80 cm mély agyagnyerő vagy szemétgödör lehetett. Rajz nem készült az objektumról. A leletanyag összekeveredett a szelvény anyagával; mindössze néhány fénykép maradt a gödörről (7. kép 1–3.).

Az SIV. leletanyaga:

– Sötétbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli kisméretű tál aljtöredéke. Fá: 4 cm (IX. tábla 1.).

– Szürkésfekete, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen, ujjbenyomkodásokkal tagolt peremtöredék (IX. tábla 2.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen tárolóedény aljtöredéke (IX. tábla 3.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen csőtalpas edény töredéke (IX. tábla 4.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, durva felületű, díszítetlen oldaltöredék (IX. tábla 5.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli tárolóedény aljtöredéke. Fá: 10 cm (IX. tábla 6.).

– Sötétbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen talptöredék (IX. tábla 7.).

– Sötétbarna, homokkal és kaviccsal soványított kisméretű edény sima felületű, díszítetlen talptöredéke. Fá: 3 cm (IX. tábla 8.).

– Vöröses, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék. Fá: 6 cm (IX. tábla 9.).

– Vörösesbarna, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen bütyökkel ellátott oldaltöredék (IX. tábla 10.).

– Sötétbarna, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen oldaltöredék ujjbenyomással tagolt vízszintes fogófüllel (IX. tábla 11.).

– Világosbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű oldaltöredék ujjbenyomással tagolt vízszintes fogófüllel (IX. tábla 12.).

A kétéves feltárás során a legtöbb kőeszköz a SIV. kutatóárokból került elő. A feljegyzéseknek sajnos nyoma veszett, így nem tudjuk, hogy a nagy mennyiségű kőbalta, véső, csiszoló, őrlőkő, pattintott és csiszolt pengék a neolit rétegből vagy valamelyik gödörből, esetleg házból kerültek-e elő.

Az SIV. kőanyaga:

– Piszkosfehér trapéz alakú baltatöredék, alsó része egyenes, felső része letört. Méretei: 6,2x4,7x1,8 cm (X. tábla 1.).

– Szürkés trapéz alakú kőbalta töredéke, vágóéle kissé ívelt. Méretei: 7x4,3x1,5 cm (X. tábla 2.).

– Szürkésfehér nyéllyukas baltatöredék, alsó része elhegyesedő, felső része hiányzik. Méretei: 9,2x4x2,8, a nyéllyuk átmérője: 2,5 cm (. tábla 3.).

– Szürkésfekete kisméretű, trapéz alakú balta, felső része lekerekített, vágóéle ívelt. Méretei: 4,8x2x1 cm (X. tábla 4.).

– Szürkésfehér kisméretű kőbalta-töredék, felső része letört, vágóéle ívelt. Méretei: 3x2,8x0,5 cm (X. tábla 5.).

– Szürkés kisméretű, trapéz alakú kőbalta, felső része törött, éle enyhén ívelt. Méretei: 5,5x3,2x1 cm (X. tábla 6.).

– Feketés ovaloid alakú baltatöredék, felső része letört. Méretei:4,5x4x2,2 cm (X. tábla 7.).

– Barnás kőkalapács-töredék, alsó része ívelt, felső része letört. Méretei: 5,6x5,4x5,1 cm (X. tábla 8.).

– Meghatározhatatlan funkciójú hengeres kőtárgy töredéke, felső része hiányzik. Méretei: 3,8x1,5x1 cm (X. tábla 9.).

– Nagyméretű trapéz alakú véső, felső része lekerekített, éle egyenes. Méretei: 17x5,1x3,8 cm (X. tábla 10.).

– Nagyméretű, sima felületű, ovaloid csiszoló. Méretei:15x3,7x2,4 cm (X. tábla 11.).

– Közepes méretű, sima felületű, ovaloid csiszoló. Méretei: 12x4,1x2,1 cm (X. tábla 12.).

– Különböző méretű pattintott és csiszolt kőpengék. Méretek: 3–6 cm (X. tábla 13.).

– Sima felületű kaptafa alakú őrlőkő töredéke (X. tábla 14.).

– Gömbölyű dörzsölőkő töredéke (X. tábla 15.).

SV (SII/1989). A település nyugati részén nyitották, 200 m-re a vasútvonaltól, K–Ny-i irányban. Az SV. rétegsora az SIV-gyel megegyező volt, annyi különbséggel, hogy a rézkori településréteget nem sikerült megfigyelni. Regisztráltak még két sárgás lerakódást, ami valószínűleg árvízre utal. Méretei: 10x1x1,3 m.

A szelvény rétegtana a következő volt:

– 0–40 cm: mezőgazdasági munkák által megbolygatott humusz.

– 40–95 cm: neolit réteg.

– 95–110 cm: régészetileg steril vöröses talaj.

– 130–140 cm: sárga agyag.

Az SV. kutatóárokban több régészeti objektumot sikerült feltárni. Az egyik objektum valószínűleg agyagnyerő gödör lehetett (Gr5), ovális alaprajzú, kb. 1 m mély. Rajz nem készült róla. A másik objektum egy tűzhely volt, mely a kutatóárok keleti részén került elő. A neolit réteg alsó szintjéről indult, ovális alaprajzú, 75x55 cm, 6 cm vastagságú (6. kép 2.).

A neolit réteget egy földbe mélyített késő vaskori (kelta) ház bolygatta meg. Feltárásának érdekében a szelvény északi és déli részén egy-egy – 7x3 m, illetve 3x2 m – szelvényt nyitottak, 50 cm vastag tanúfallal. A kelta ház feltárásáról készült feljegyzések, rajzok, fotók és maga a leletanyag elkallódott. A szelvény betöltéséből néhány kerámiatöredék került elő, mely összekeveredett a késő neolit leletanyaggal. Ezek alapján a kelta ház a La Tène C időszakra keltezhető.[3]

Az SV. kutatóárok esetében szintén hiányoznak a feljegyzések arról, hogy a múzeum gyűjteményében levő leletanyag a feltárt agyagnyerő gödrökből vagy pedig a neolit rétegből került-e elő.

Az SV. leletanyaga

– Barna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék. Pá: 9 cm (XI. tábla 1.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék. Fá: 8 cm (XI. tábla 2.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék. Fá: 5 cm (XI. tábla 3.).

– Világosbarna talpas edény homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen töredéke (XI. tábla 4.).

– Világosbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék. Fá: 6 cm (XI. tábla 5.).

– Vöröses, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen, átfúrt peremtöredék. Pá: 5 cm (XI. tábla 6.).

– Szürkésbarna, homokkal és kaviccsal soványított, durva felületű, bekarcolt vonalakkal díszített oldaltöredék (XI. tábla 7.).

– Világosbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék. Fá: 4 cm (XI. tábla 8.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék benyomkodással tagolt vízszintes bütyökkel. Pá: 4 cm (XI. tábla 9.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítés nélküli hálónehezék töredéke (XI. tábla 10.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen valószínűleg nagyobb tárolóedény füle (XI. tábla 11.).

– Vöröses, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen, dudorral tagolt oldaltöredék (XI. tábla 12.).

– Vöröses színű őrlőkőtöredék (XI. tábla 13.).

A két tervásatás mellett 1984–1986 között Neţa Iercoşan több alkalommal végzett terepbejárást a lelőhelyen. Ennek eredményeképpen nagyobb mennyiségű kőeszköz és kerámiaanyag került a Nagykárolyi Városi Múzeum gyűjteményébe.

[3] A kelta kerámiaanyagot Németi János határozta meg. Segítségét köszönöm!

Terepkutatás során összegyűjtött leletanyag

– Trapéz alakú kőbalta töredéke használati nyomokkal. Méretei: 4,9x4,2x1,5 cm (XII. tábla 1.).

– Trapéz alakú kőbalta töredéke, felső része hiányzik, használati nyomokkal. Méretei: 5,7x4x1 cm (XII. tábla 2.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen, oldalán átfúrt, valószínűleg felfüggeszthető mély tál töredéke (XII. tábla 3.).

– Világosbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen kisméretű edény peremtöredéke (XIII. tábla 1.).

– Vörösesbarna csőtalpas edény homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítés nélküli töredéke (XIII. tábla 2.).

– Vörösesbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen hálónehezék töredéke (XIII. tábla 3.).

– Világosbarna, homokkal és kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen talpas edény töredéke (XIII. tábla 4.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen talpas edény töredéke (XIII. tábla 5.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen kis méretű edény töredéke, perem alatt bütyökkel. Átm: 6 cm (XIII. tábla 6.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen oldaltöredék (XIII. tábla 7.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen, valószínűleg talpas edény töredéke (XIII. tábla 8.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen aljtöredék. Fá: 5 cm (XIII. tábla 9.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen peremtöredék (XIII. tábla 10.).

– Vörösesbarna, homokkal és apró kaviccsal soványított, sima felületű, díszítetlen oldaltöredék bütyökkel (XIII. tábla 11.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, bekarcolt vonalakkal díszített aljtöredék (XIII. tábla 13.).

– Sötétbarna, homokkal soványított, sima felületű peremtöredék bütyökkel. Pá: 5 cm (XIII. tábla 15.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen, átfúrt oldaltöredék (XIII. tábla 16.).

– Világosbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen, henger alakú edénykiöntő töredéke. Átm. 3,5 cm és 3 cm (XIII. tábla 20.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen fültöredék (XIII. tábla 16.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű parázsborító vagy szűrő töredéke (XIII. tábla 18.).

– Vörösesbarna, homokkal soványított, sima felületű, díszítetlen hálónehezék (XIII. tábla 21.).

Következtetések

A terepbejárások és a két tervásatás során Meggyesgombáson a La Cosma lelőhelyen az ásatást végző régészek több őskori (késő neolit, rézkor, bronzkor?, La Tène) települést azonosítottak. A kutatások során nagy mennyiségű kerámiaanyag, illetve kőeszköz került be a Szatmár Megyei Múzeum és a Nagykárolyi Városi Múzeum gyűjteményébe. Sajnálatos módon a leletanyag jelentős része összekeveredett, az ásatási dokumentációk (rajzok, fotók, feljegyzések) pedig elvesztek vagy megsemmisültek, ezért nehéz a feltárt objektumok és a leletanyag értelmezése.

A tekintélyes mennyiségű kerámia ellenére a leletanyag töredékessége miatt az edényformák meghatározása nehézkes, azonban így is levonhatunk néhány következtetést. A leggyakrabban a közepesen finom felületkezelésű kerámia fordul elő, ezt követi a durva és a közepesen durva felületű kerámia, illetve előkerült néhány finom, sima felületkezelésű töredék is festéknyomokkal.

Kerámia

A meghatározható edényformák közül a legnagyobb számban az egyenes vagy enyhén kihajló peremű sekély és mély tálak fordulnak elő. Világos- és sötétbarnák, szürkésbarnák, sárgásbarnák, közepes felületkezelésűek, a leggyakrabban használt soványító anyag a homok, a homok és kavics, a homok és nagyobb kavicsdarabok. A legtöbbjük díszítés nélküli, néhány esetben fordul elő plasztikus dísz, a perem alatt vízszintes füllel vagy bütykökkel. Analógiái: Nagykároly (Carei)–Kozárd (Iercoşan 1997.II: 2, VI: 1–3, VII: 1, 13, VIII: 1, 9, IX: 1, X: 1, 7, XI: 1, XVIII: 1, XIX: 13, XX: 16), Polgár–Csőszhalom (Raczky et alii. 1994. 233–234., 239–240.), Hódmezővásárhely–Gorzsa (Horváth 1987. 34. 5. kép, 38. 10. kép, 39. 16. kép, 40. 23. kép), Berettyóújfalu–Herpály (Kalicz–Raczky 1987. 112. 12. kép, 115. 21. kép, Kalicz–Raczky 1986. 30: 6., 36: 7.). Szintén a közepes felületkezelésű edények közé tartoznak az amfora típusú edények. Sárgásbarnák vagy világosbarnák, enyhén kihajló peremmel, hengeres nyakkal, a vállon elhelyezett két könyökfüllel vagy fül nélkül. Legközelebbi analógiáik: Nagykároly–Kozárd (Iercoşan 1997. 25.), Aranyosmeggyes (Medieşu-Aurit)–Togul lui Schweitzer (Virag–Kádas 2007. 8.), Polgár–Csőszhalom (Raczky et alii. 1994. 233–234., 239–240.), Berettyóújfalu–Herpály (Kalicz–Raczky 1987. 108. 3. kép, Kalicz–Raczky 1986. 38: 4–6 kép, Raczky–Anders 2009. 9. kép). Kis számban ugyan, de az ásatás során néhány csőtalpas tál, illetve kihajló peremű, virágcserép alakú, átfúrt edény töredéke is előkerült. Analógiák: Kálmánd (Cămin)–Szivattyútelep (Németi 1986/87. 18: 2–3. tábla).

A nagyméretű tárolóedények egyenes pereműek, díszítés nélküliek, felületük durva, sötétbarnák vagy barnásszürkék, leggyakrabban kaviccsal és durva szemcséjű homokkal soványítottak, analógiájuk szinte minden késő neolitikus lelőhelyen megtalálható (Németi 1999. 96., Hágó 2009. 15–47.). Érdemesnek tartok megemlíteni még néhány ritkábban előforduló edénytípust: miniatűr edények, négyszögletes edény, felfüggeszthető mély tál. A négyszögletes edények közül az SII. kutatóárokból előkerült két darabot tartom jelentősnek. Az egyik egy miniatűr edény töredéke (IV. tábla 6.). Analógiája: Székelyhíd (Săcuieni)–Horo (Luca–Iercoşan 1997. 4. tábla 8.). A nagyobb méretű négyszögletes edény töredéke beszurkálásokkal és bekarcolt vonalakkal díszített. Párhuzamai: Szegvár–Tűzköves (Korek 1987. 50. kép 3.), Öcsöd–Kováshalom (Raczky 1987. 70. 15. kép), Berettyóújfalu–Herpály (Kalicz–Raczky 1987. 116. 22. kép), illetve hasonló díszítéssel találkozhatunk a Tordos (Turdaş) csoportba sorolható kerámián is (Gligor 2009. 295–296. I–IV. tábla).

A feltárt leletanyagban nagyon kevés kerámiatöredéken észleltünk festéknyomokat, mindössze az SII. számú kutatóárok rétegéből került elő néhány finom felületkezelésű töredék fekete festéknyomokkal. A festés elkenődött, így a minta nehezen kivehető, de ehhez hasonló fekete festésű töredék több késő neolitikus lelőhelyen előkerült: Nagykároly–Kozárd (Iercoşan 1997. 5: 1–2,

10: 2, 14: 7–8, 18: 5, 19: 5), Kálmánd–Szivattyútelep (Németi 1986/87. 22–24.), Kaplony (Căpleni)–Caton CFR (Németi 1986/87. 24–26.), Székelyhíd–Horo (Luca–Iercoşan 1997. 3: 1., 3., 3: 1–6., 8., 5: 1., 4., 7., 10–13.), Polgár–Csőszhalom (Raczky et alii. 1994. 233–234., 239–240.), Berettyóújfalú–Herpály (Kalicz–Raczky 1987. 31–35. kép).

A lelőhelyről több különlegesnek mondható tárgy vagy ezeknek a töredéke is előkerült. Egy henger alakú, lekerekített végű vöröses színű (I. tábla 10.), és egy szintén henger alakú, vöröses színű, végén elhegyesedő meghatározhatatlan agyagtárgy (VIII. tábla 11.), melyek talán talpas edény töredékei lehettek. Edény falából készült, átfúrt, korong alakú tárgy (I. tábla 11., XIII. tábla 16.) szinte minden neolitikus (és későbbi) településen előfordul, valószínűleg nehezékként használhatták, analógia: Kaplony–Canton CFR (Németi 1986/87. 20. tábla 6.). Az SII. kutatóárokból két amulett-töredék és két oltártöredék(?) került elő. Az egyik háromszög alakú, lekerekített sarkú „amulett”-töredék bekarcolt vonalakkal díszített, sarkában átfúrták (VI. tábla 2.). Hasonló bekarcolt vonalak láthatók a Vésztő–Mágoron előkerült „idoltöredéken” (Hegedűs–Makkay 1987. 103. 32. kép). A másik ovális töredék díszítetlen, két helyen fúrták át (VI. tábla 1.). Az oltártöredékek(?) valószínűleg a tárgyak talpából vagy alsó részéből származhatnak (VI. tábla 4–5.).

Az SIII. kutatóárokból került elő egy henger alakú edény töredéke. Peremének egy része hiányzik, alsó része letört (VIII. tábla 6.). A szórványként (vagy terepbejárás során) előkerült leletanyagból érdemes megemlítenünk egy szűrőt vagy parázsborítót (XIII. tábla 18.). Analógiái: Nagykároly–Kozárd (Iercoşan 1997. 10. tábla 6.), Hódmezővásárhely–Gorzsa (Horváth 1987. 40. 24. kép), valamint egy henger alakú kiöntővel ellátott edény töredékét (XIII. tábla 20.).

A cserepek zöme díszítetlen, csak néhány esetben fordul elő díszítés: legtöbbször bekarcolt vonalak, bevagdosások, beszurkálások és geometrikus elrendezésű vonalak. A festett töredékek száma – ahogyan már a fentiekben említettem – elenyésző, mindössze 6–7 darab. Jelentős mennyiséget képeznek a plasztikus díszű darabok, leggyakrabban dudorok és bütykök (1–2 darab), valamint ujjbenyomással vagy bevagdosással tagolt lécdíszek.

A kőanyag

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a cserepek mellett több mint 200 darab kőeszköz került elő; a legnagyobb számban különböző típusú és nagyságú kőbalták (nyéllyukkal és nyéllyuk nélkül), csiszolók, őrlőkövek, vésők, kőkalapácsok. A nyersanyagot valószínűleg a közeli hegyekből nyerték. Az eszközök előkerülési helyéről sajnos nincs adatunk, azaz nem tudjuk, hogy házból vagy rétegből kerültek-e elő. Nagy számuk feltételezni engedi, hogy a településen kőeszköz készítő műhely, esetleg egy eszközelosztó központ működhetett. A lelőhely egyik érdekessége, hogy teljes egészében hiányzott a csontanyag (vagy nem gyűjtötték össze), és egyetlen csontból faragott tárggyal sem rendelkezünk.

A díszített töredékek hiánya és a megfelelő stratigráfiai megfigyelések elhanyagolása miatt a Meggyesgombás–La Cosma lelőhely kronológiai besorolása igen nehéz. Bár akadnak olyan töredékek, amelyeknek párhuzamai megtalálhatók több Nagykároly környéki késő neolit lelőhelyen – ezek a Herpály kultúrához sorolhatók, illetve néhány a Tisza kultúra korai szakaszához köthető –, de a leletanyagot teljes kétséget kizáróan nem lehet kulturálisan besorolni. A rekonstruált formák és a néhány töredéken fellelhető festett, illetve bekarcolt díszítések a települést a késő neolitikum elejére keltezik.

Irodalom

Gligor 2009.
Mihai Gligor: Cu privire la locuirea neolitică de la Petreşti-Groapa galbenă. [With Regard to the Neolithic Habitation from Petreşti-Groapa galbenă.] *Apulum* XLV. 2009. 293–314.

Hágó 2009.
Attila Nándor Hágó: Descoperiri din neoliticul dezvoltat şi târziu din zona Careiului jud. Satu-Mare. [Middle and Late Neolithic researches from Carei area.] *Marisia* XXIX. 2009. 15–47.

Hegedűs–Makkay 1987.
Katalin Hegedűs – János Makkay: Vésztő–Magor. A settlement of the Tisza-culture. In: The Late Neolithic of the Tisza Region: A survey of recent excavations and their findings. Ed. Pál Raczky. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest–Szolnok 1987. 85–105.

Horváth 1987.
Ferenc Horváth: Hódmezővásárhely–Gorzsa. A settlement of the Tisza-culture. In: The Late Neolithic of the Tisza Region: A survey of recent excavations and their findings. Ed. Pál Raczky. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest–Szolnok 1987. 31–47.

Hegedűs–Makkay 1987.
Katalin Hegedűs – János Makkay: Vésztő–Magor. A settlement of the Tisza-culture. In: The Late Neolithic of the Tisza Region: A survey of recent excavations and their findings. Ed. Pál Raczky. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest–Szolnok 1987. 85–105.

Iercoşan 1993/94.
Neţa Iercoşan: Săpăturile arheologice din judeţul Satu-Mare 1971–1990. [Les fouilles archéologiques du département de Satu-Mare.] *StComSM* IX–X. 1992–1993. 77–90.

Iercoşan 1997.
Neţa Iercoşan: Descoperiri arheologice în aşezarea neolitică târzie de la Carei, „Cozard" Groapa nr. 2. [Découvertes archéologiques dans l'établissement néolitique tardif de Carei „Cozard" La fossé no. 2.] *StComSm* XIV. 1997. 23–59.

Iercoşan 2002.
Neţa Iercoşan: Cultura Tiszapolgár în Vestul României. Editura Muzeului Sătmărean, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca 2002.

Kalicz–Raczky 1986.
Kalicz Nándor – Raczky Pál: Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori településén 1977–1982 között I. Újkőkor (Neolitikum). *A Bihari Múzeum Évkönyve* 4–5. 1986. 63–128.

Kalicz–Raczky 1987.
Nándor Kalicz – Pál Raczky: Berettyóújfalu–Herpály. A settlement of the Tisza-culture. In: The Late Neolithic of the Tisza Region: A survey of recent excavations and their findings. Ed. Pál Raczky. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest–Szolnok 1987. 105–126.

Korek 1987.
József Korek: Szegvár-Tűzköves. A settlement of the Tisza-culture In: The Late Neolithic of the Tisza Region: A survey of recent excavations and their findings. Ed. Pál Raczky. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest–Szolnok 1987. 47–60.

Luca–Iercoşan 1997.
Sabin Adrian Luca – Neţa Iercoşan: Contribuţii la cunoaşterea neoliticului din nord-vestul României (III). Materiale descoperite la Săcuieni-Horo (jud. Bihor) în anul 1996. [Contribution à la connaissance du néolitique dans nord-ouest de la Roumanie (III). Les matériaux découvertes à Săcuieni-Horo dép Bihor en 1996. Les matériaux découvertes a Săcuieni-Horo.] *StComSM* XIV. 1997. 11–22.

Németi 1986/87.
Ioan Németi: Descoperiri din neoliticul târziu din Valea Casnei. [Entdeckungen aus der späten Jungsteinzeit in der Zone von Carei – Kreis Satu-Mare.] *StComSM* VII–VIII. 1986–1987. 15–62.

Németi 1999.
János Németi: Repertoriul archeologic al zonei Careiului. [The Archeological Survey of Carei region. Nagykároly vidékének régészeti repertóriuma.] Bibliotheca Thracologica XXVIII. 1999.

Raczky 1987.
Pál Raczky: Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: The Late Neolithic of the Tisza Region. Ed. Pál Raczky. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest–Szolnok 1987. 61–83.

Raczky et alii. 1994.
Pál Raczky – Walter Meier-Arendt – Katalin Kurucz – Zsigmond Hajdú – Ágnes Szikora: A Late Neolithic settlement in the Upper Tisza region and its cultural conections. [Polgár–Csőszhalom. Egy későneolitikus lelőhely kutatása a Felső-Tisza vidékén és annak kulturális összefüggései.] *NyJAM* XXXVI. 1994. 231–240.

Raczky–Anders 2009.
Raczky Pál – Anders Alexandra: Tér és időszemlélet az újkőkorban. Polgár-Csőszhalom ásatásainak megfigyelései. Régészeti dimenziók: tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből: a 2008. évi Magyar Tudomány Ünnepe keretében elhangzott előadások. Bibliotheca archaeologica. Szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál. ELTE BTK Régészettudományi Intézet – L’Harmattan, Budapest 2009. 73–92.

Szatmár 2008.
Szatmár vármegye (1783–1785). Szerk. és bevezető: Pók Judit. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. Közlemények 15. Nyíregyháza 1998.

Virag–Kádas 2007.
Cristian Virag – Zoltán Kádas: Aşezarea neolitică de la Medieşu-Aurit – Togul lui Schweitzer. [The neolithic settlement from Medieşu-Aurit – Togul lui Schweitzer.] *StComSm* XXIII–XXIV: 1. 2006–2007. 5–26.

Hágó Attila Nándor

Nagykárolyi Városi Múzeum
Bulevardul 25 Octombrie nr. 1
445 100 Carei, Románia
e-mail: hagoattila@yahoo.com

Late Neolithic settlement at the Meggyesgombás (Dumbrava) – "La Cosma" (Szatmár county) site

Dumbrava (Felsőliget) can be found between Livada and Agriş, northeast of Satu Mare in Szatmár county. The territory became a known archaeological site in the 1970's and 1980's when local school children and inhabitants collected shards and a significant number of stone tools (axes, chisels, querns and polishers), obsidian and flint blades.

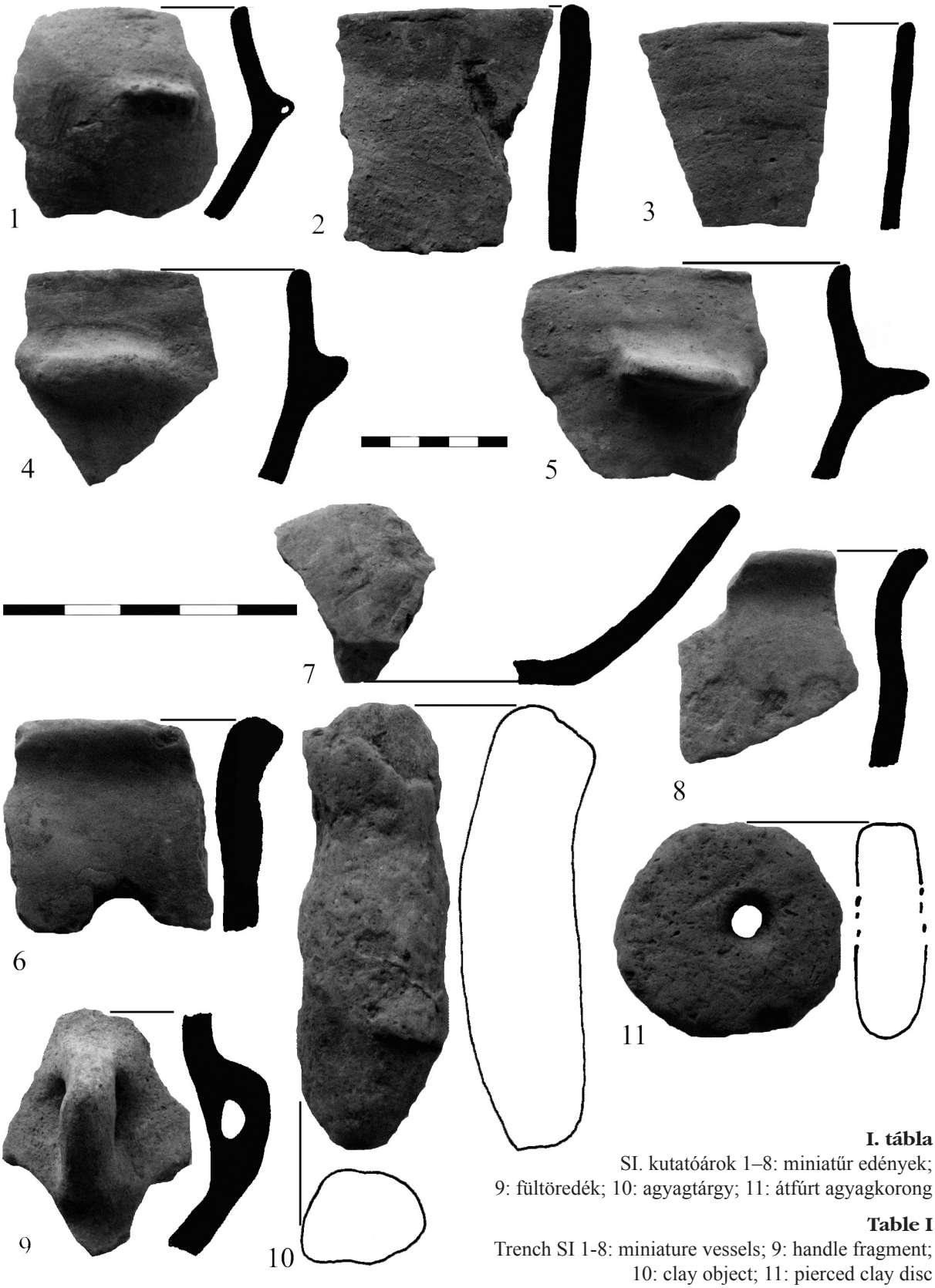
The archaeological investigation of the site started in 1984: Neţa Iercoşan archaeologist of the museum of Carei conducted field walking in 1984 and 1986. He collected finds from the Neolithic, the Copper Age (Tiszapolgár culture), the Bronze Age and the La Tène (Celtic) period. The objects were placed in the collection of the City Museum of Carei. The following years, two planned excavations were conducted with the primary purpose of determining the extent and the stratigraphy of the Neolithic site.

The archaeologists of the Museum of Satu Mare County opened five cuttings during the archaeological investigations (1987, 1989). Several archaeological features (pits and houses) and finds from the Late Neolithic, the Bronze Age and the La Tène period (Celtic) were unearthed. Beside a significant amount of shards, many stone tools were also found (querns, axes, chisels and polishers).

Based on the ceramic finds, the Dumbrava-La Cosma site can be dated from the early phase of the Late Neolithic.

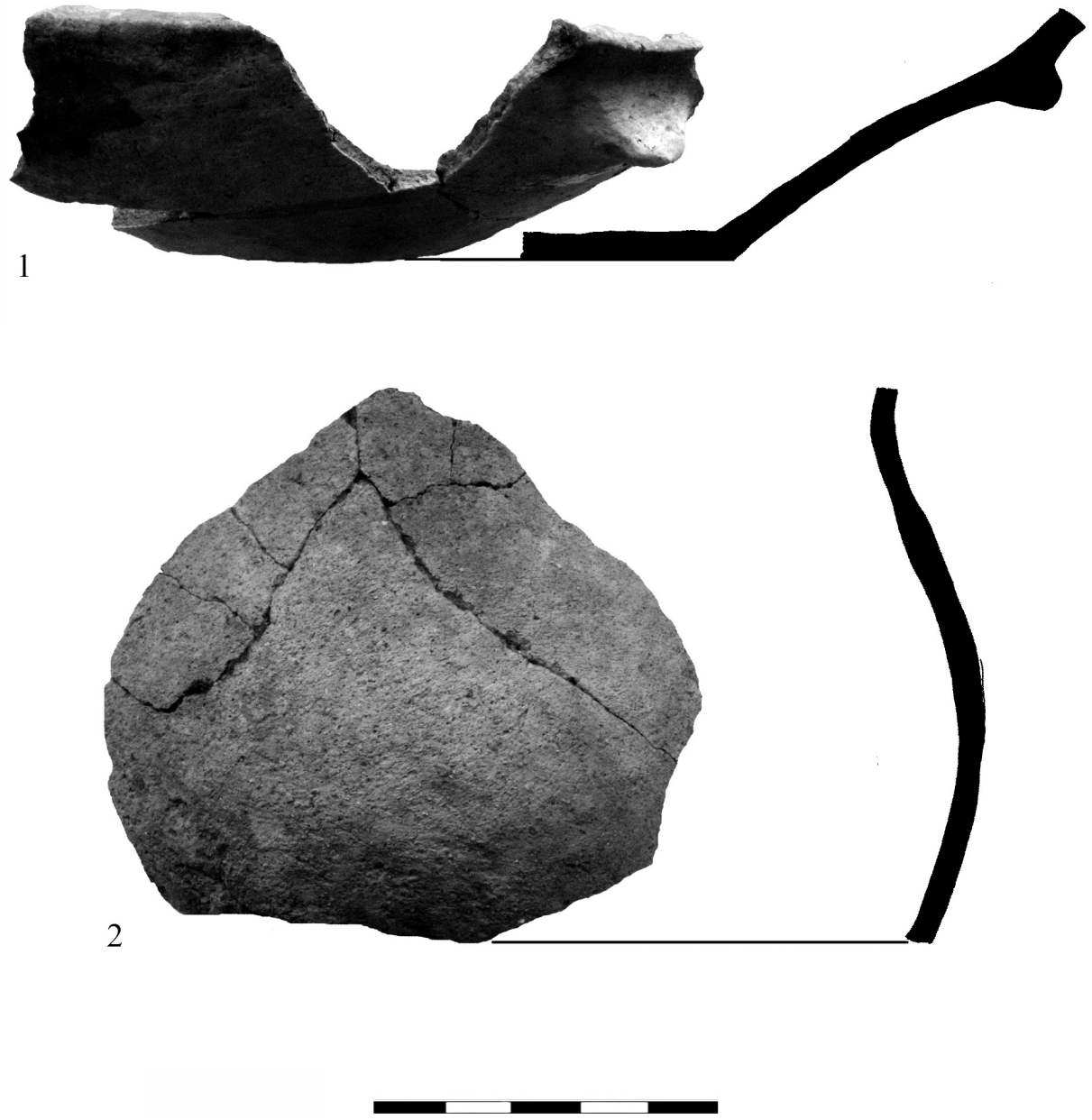
Attila Nándor HÁGÓ

Muzeul Municipial Carei
Bulevardul 25 Octombrie nr. 1
445 100 Carei, România
e-mail: hagoattila@yahoo.com

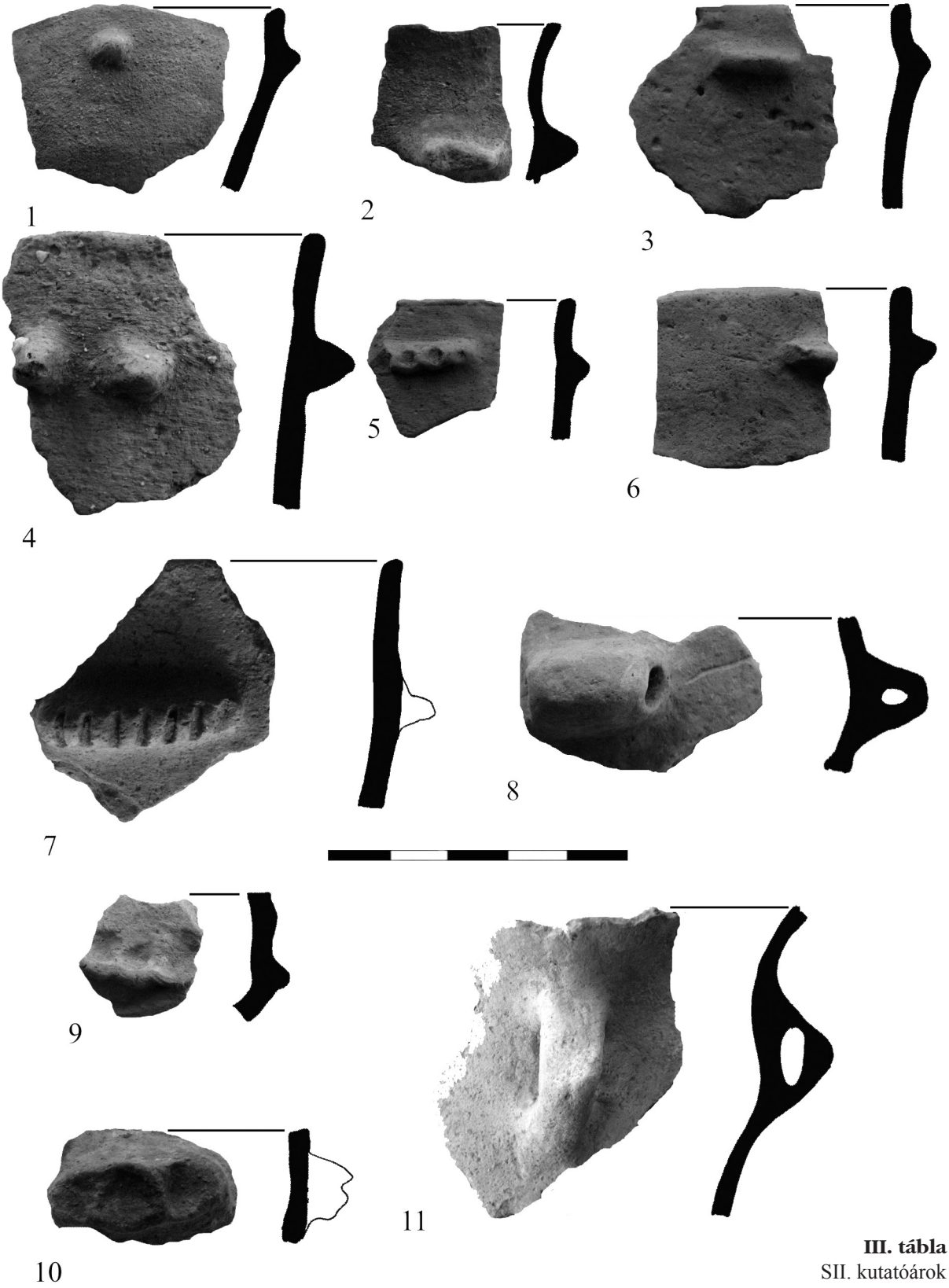
I. tábla
SI. kutatóárok 1–8: miniatűr edények;
9: fültöredék; 10: agyagtárgy; 11: átfúrt agyagkorong

Table I
Trench SI 1-8: miniature vessels; 9: handle fragment;
10: clay object; 11: pierced clay disc

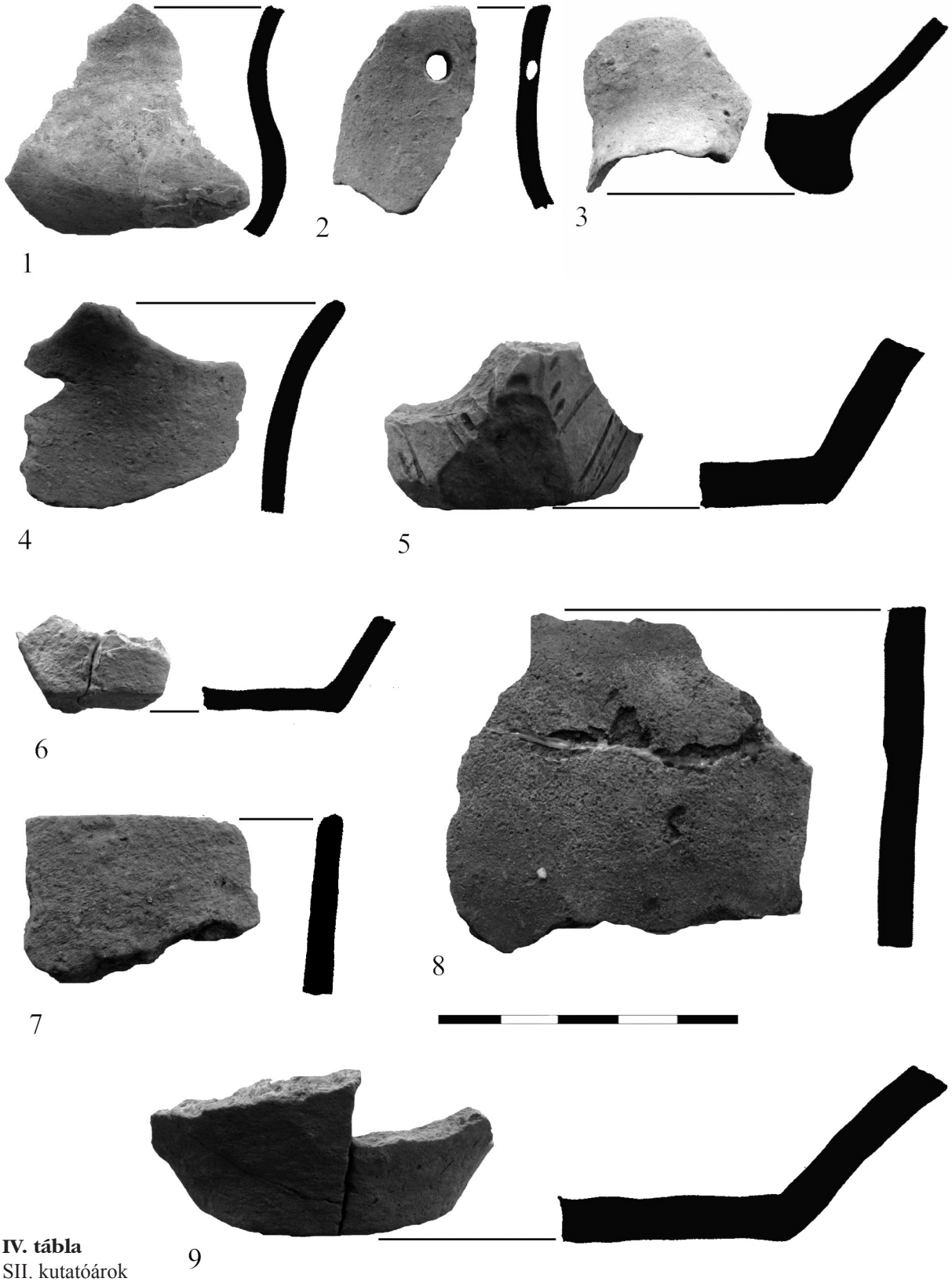
II. tábla
SI. kutatóárok 1. gödör

Table II
Trench SI, pit no. 1

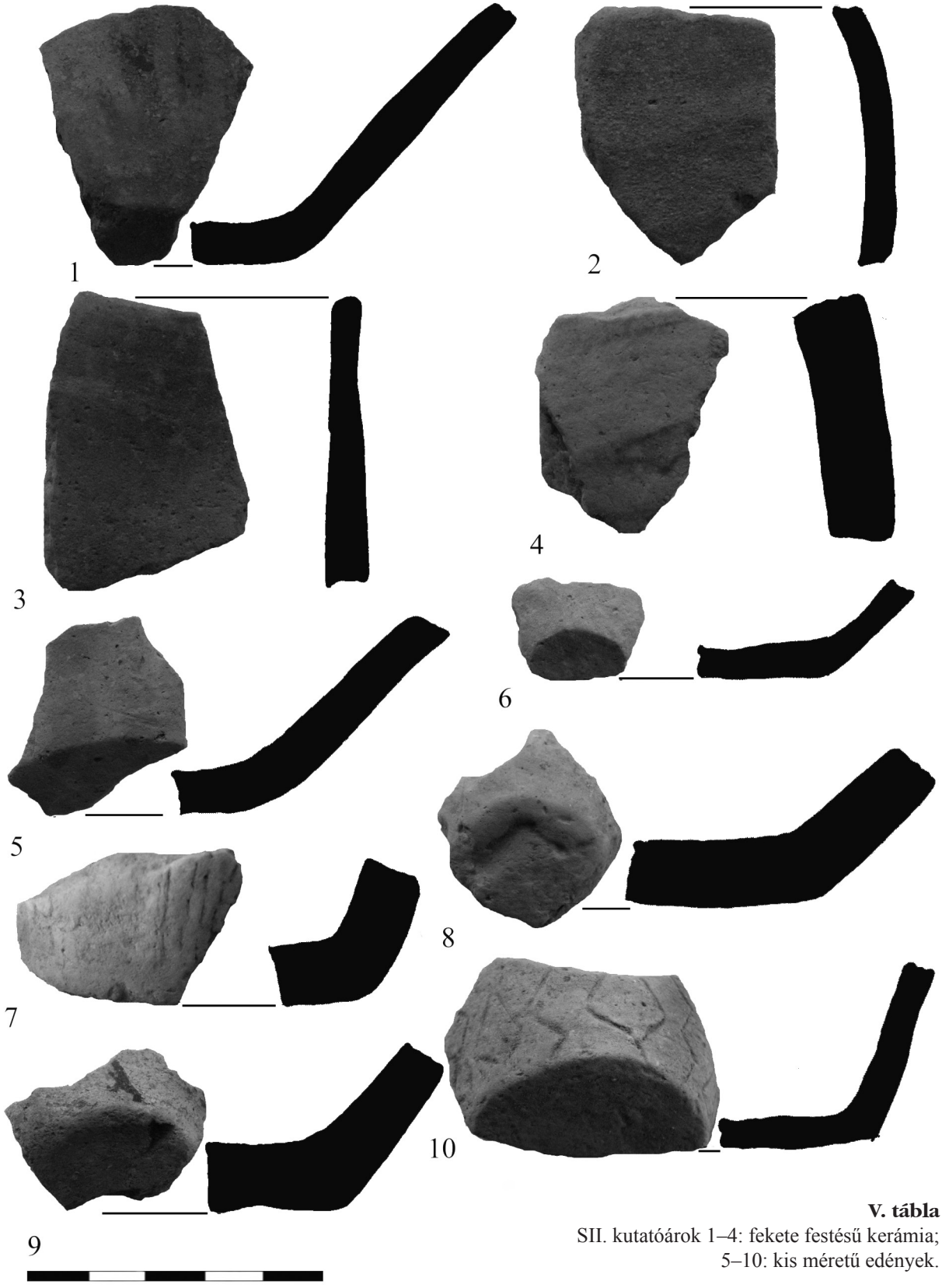
III. tábla
SII. kutatóárok

Table III
Trench SII

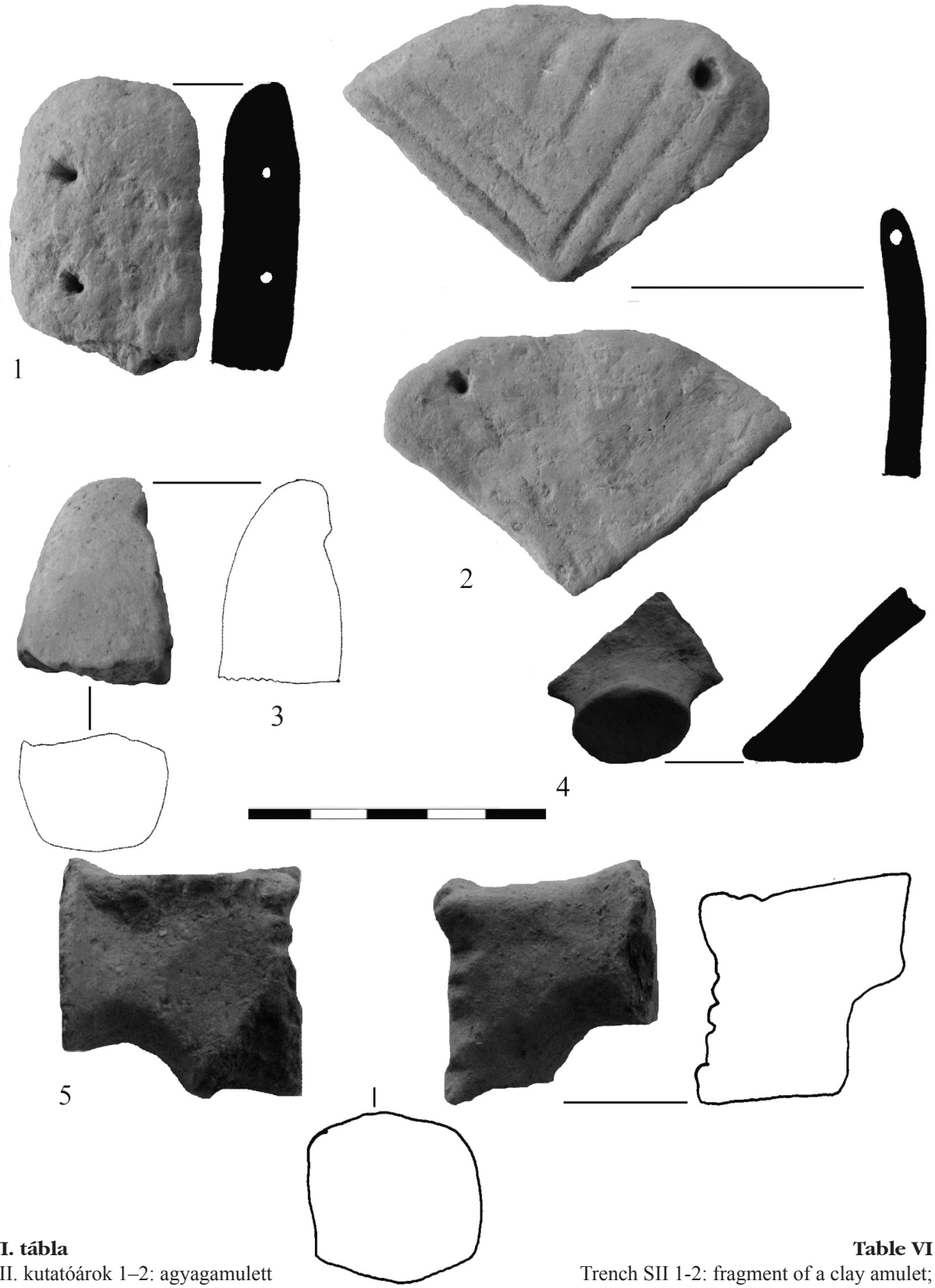
IV. tábla
SII. kutatóárok

Table IV
Trench SII

V. tábla
SII. kutatóárok 1–4: fekete festésű kerámia;
5–10: kis méretű edények.

Table V
Trench SII 1-4: black painted ceramics; 5-10: small vessels

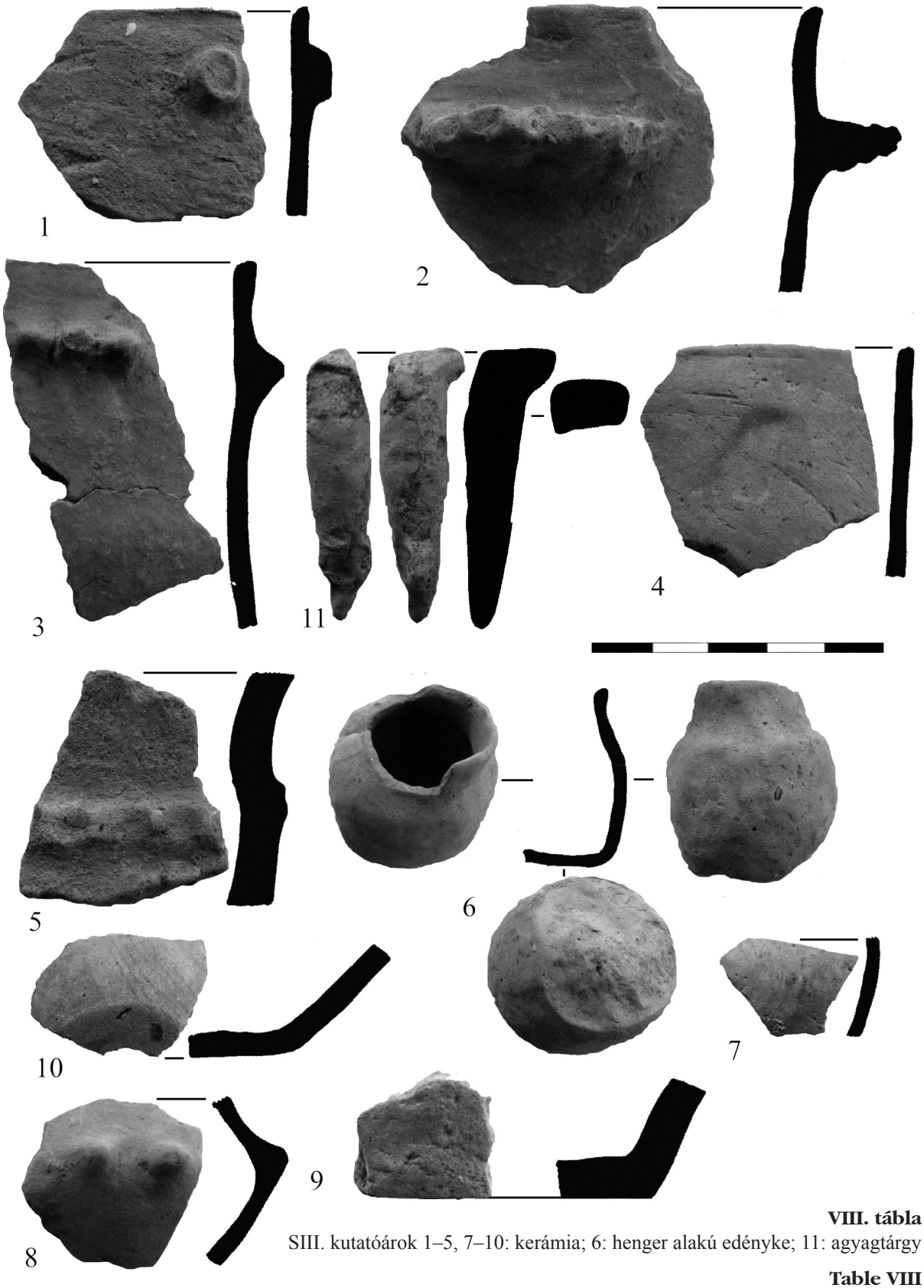
VI. tábla
SII. kutatóárok 1–2: agyagamulett töredéke; 3: agyagnehezék; 4: oltár talptöredéke; 5: agyagtárgy

Table VI
Trench SII 1-2: fragment of a clay amulet; 3: clay weight; 4: foot fragment of an altar; 5: clay object

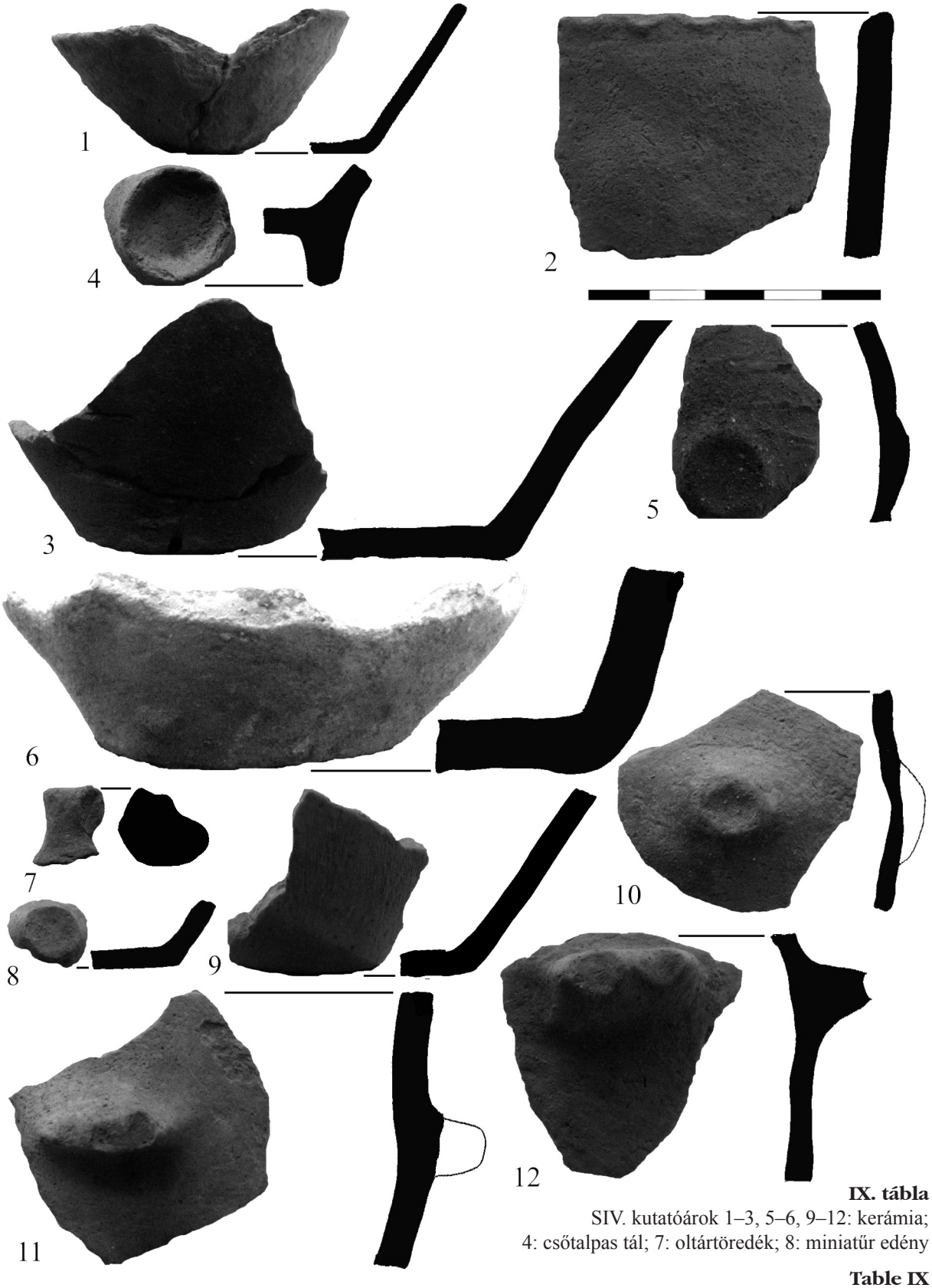
VII. tábla
SII. kutatóárok 1: csiszoló; 2–5: kőbalta; 6: őrlőkő; 7–10: obszidián, silex, tűzkő

Table VII
Trench SII 1: polisher; 2-5: stone axe; 6: quern; 7-10: obsidian, silex, flint

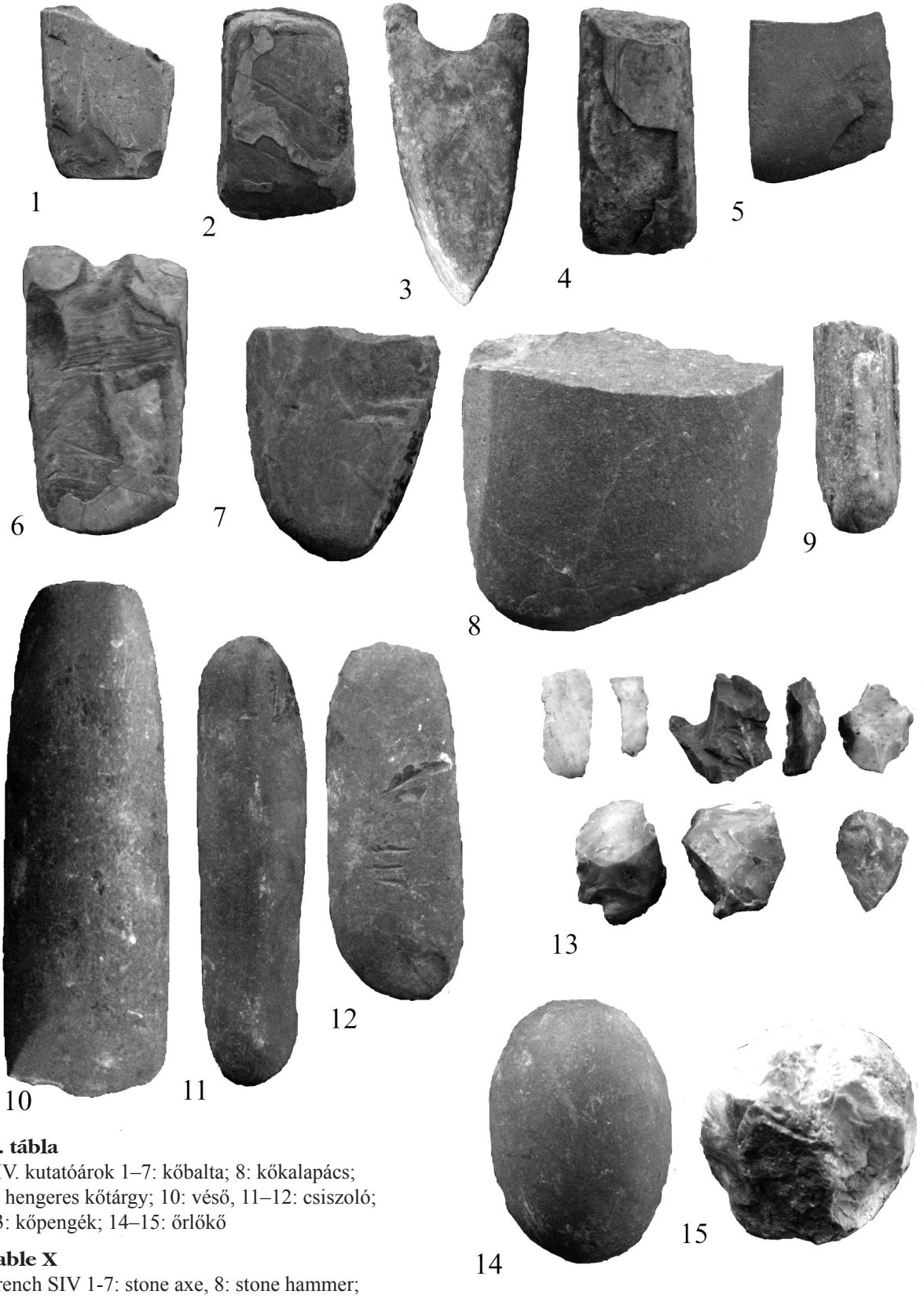
VIII. tábla
SIII. kutatóárok 1–5, 7–10: kerámia; 6: henger alakú edényke; 11: agyagtárgy

Table VIII
Trench SIII 1-5, 7-10: ceramics; 6: small cylindrical vessel; 11: clay object

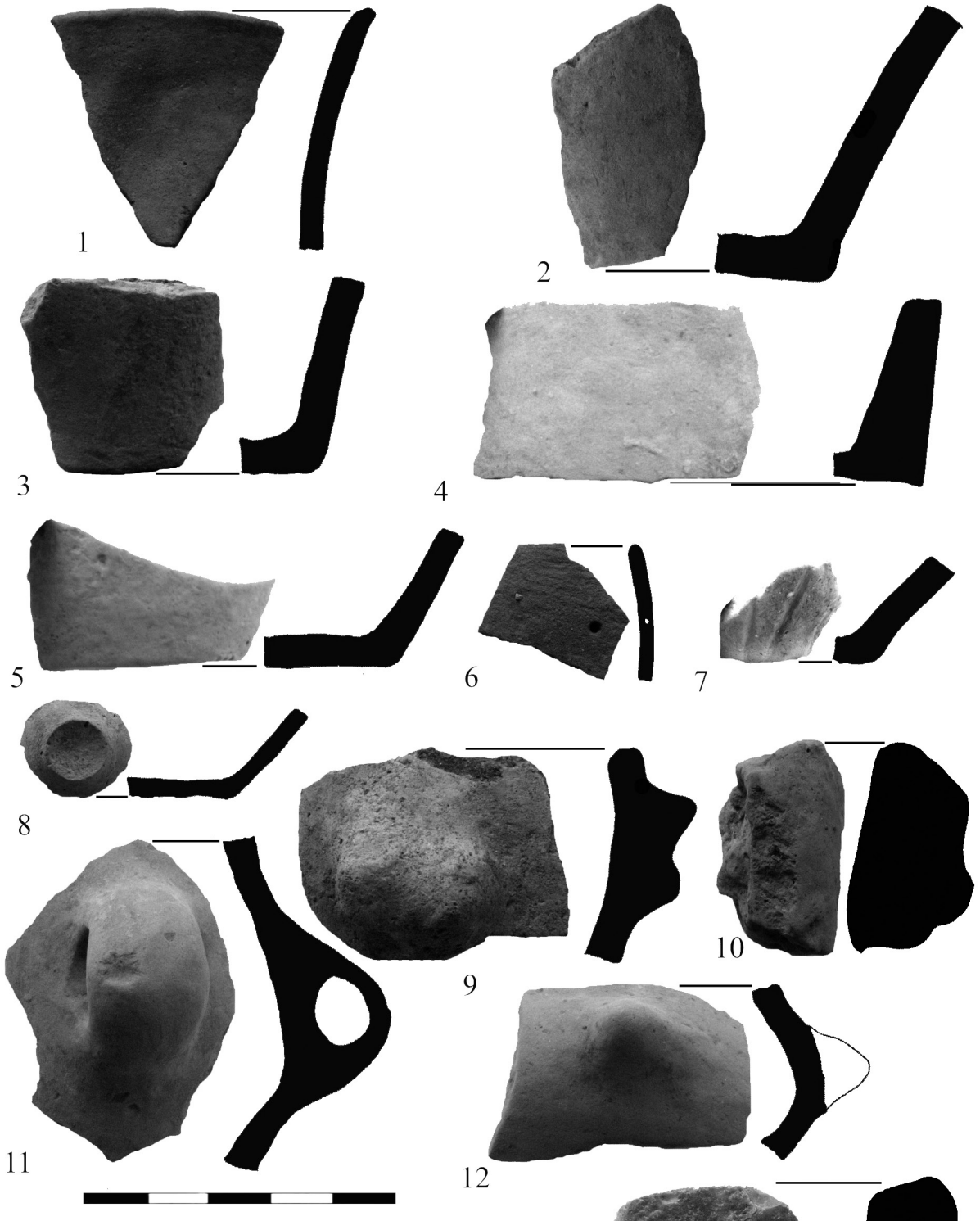
IX. tábla
SIV. kutatóárok 1–3, 5–6, 9–12: kerámia;
4: csőtalpas tál; 7: oltártöredék; 8: miniatűr edény

Table IX
Trench SIV 1-3, 5-6, 9-12: pottery, 4: hollow-pedestalled bowl; 7. altar fragment; 8: miniature vessel

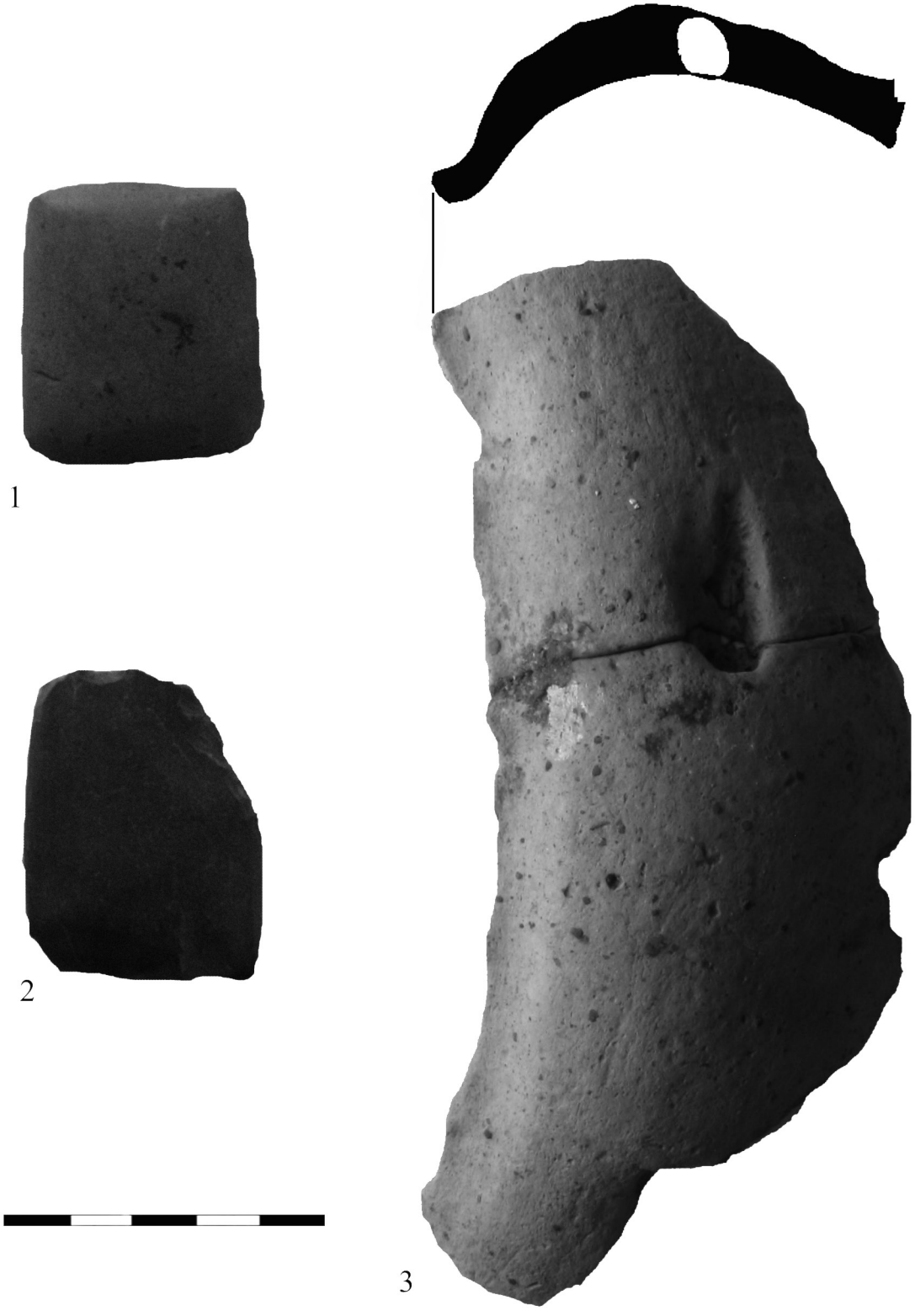
X. tábla
SIV. kutatóárok 1–7: kőbalta; 8: kőkalapács;
9: hengeres kőtárgy; 10: véső, 11–12: csiszoló;
13: kőpengék; 14–15: őrlőkő

Table X
Trench SIV 1-7: stone axe, 8: stone hammer;
9: cylindrical stone object; 10: chisel; 11-12: polisher;
13: stone blades; 14-15: quern

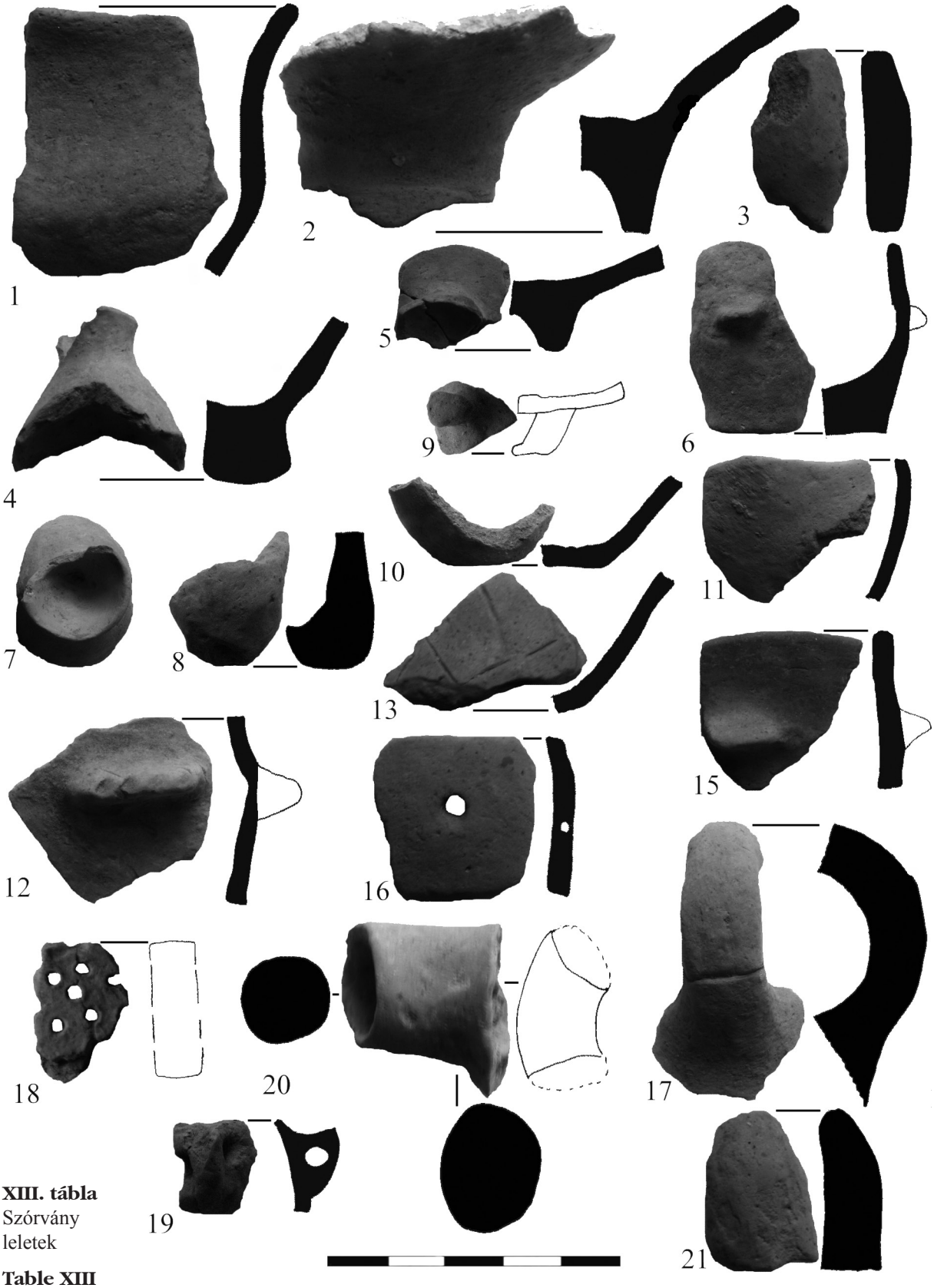
XI. tábla
SV. kutatóárok 1–5: kerámia; 6: átfúrt perem; 7–8: miniatűr edény; 9, 11–12: fültöredék; 10: agyagnehezék; 13: őrlőkő

Table XI
Trench SV 1-5: pottery; 6: pierced rim; 7-8: miniature vessel; 9.11-12: handle fragment; 10: clay weight; 13: quern

XII. tábla
Szórvány leletek 1–2: kőbalta; 3: átfúrt, felfüggeszthető táltöredék

Table XII
Stray finds 1-2: stone axe; 3 pierced suspension vessel

XIII. tábla
Szórvány leletek

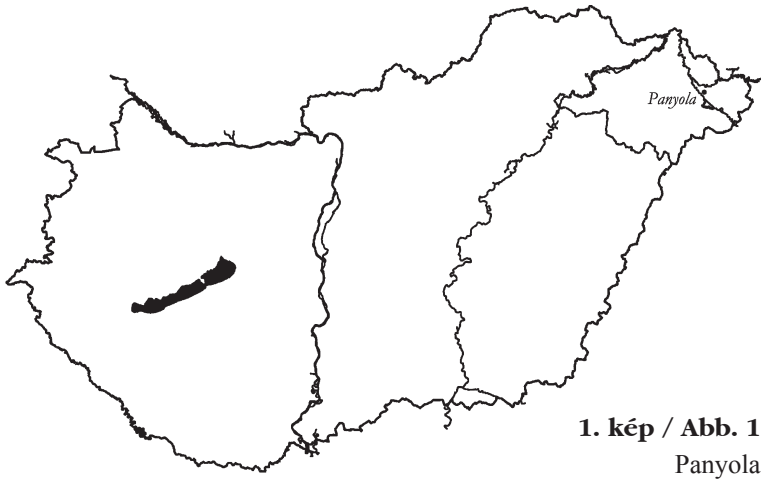
Table XIII
Stray finds

Telep a java rézkor végéről Panyolán

Patay Pál

Az ásatás

Panyola Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei község, a Szatmári-síkságon, a Szamos jobb partján, a torkolatától 12 km-re fekszik, 15 km-re Fehérgyarmattól (1. kép). Határában folyik a Tisza és a Túr is. A település a régészeti kutatás számára régóta ismert.[1] A korábban regisztrált lelőhelyek közé tartozik a Vásármező dombja is, amely a község Olcsvaapáti felé eső határában, azaz a községtől északnyugatra 2 km-re, a környező szintből 4 méterre kiemelkedő magaslat a Szamos mentén.

1. kép / Abb. 1
Panyola

A Vásármezőről Pesty Frigyesnek már volt tudomása: *„A Ludasszegi dűlőben van egy mintegy 6 hóldnyi kiterjedésű domb, mely Vásármező czímet visel, nevét honnan vette nem tudatik, maga a Domb nem természet, hanem emberi kezek munkájának látszik lenni, amelyben arany nemű, ezüst pénz, más aprólékos tárgyak kis részben találtattak a körül kerítő sánc ásásakor, találtatott kova, rozsdás vasak. Az előbbeni talált tárgyakat csak hírből halljuk."* (Kálnási 1984. 312.)

Pesty aranyakra vonatkozó adatát Széles Gyula panyolai tanító információi egészítik ki: *„Több mint kétszáz évvel ezelőtt egy rejtélyes ‚domb', a Vásármező-dombja hívta fel magára a lakosság figyelmét azzal, hogy annak idején egy Simon István nevű gazda az itt talált aranypénzből lett hirtelen nagygazdává."* (Széles 2004. 22.)

Kender Ferenc 1933-ban a debreceni Déri Múzeumnak ajándékozott egy rézvésőt a Vásármező dombjáról (Istvánovits–Kurucz–Lőrinczy 1988. 52. VIII. tábla 6.).[2] 1964-ben Széles Gyula két, a Hunyadi halmi kultúrába tartozónak meghatározott cserepet, valamint kova- és obszidiáneszközöket ajándékozott a vásárosnaményi Beregi Múzeumnak (Istvánovits–Kurucz–

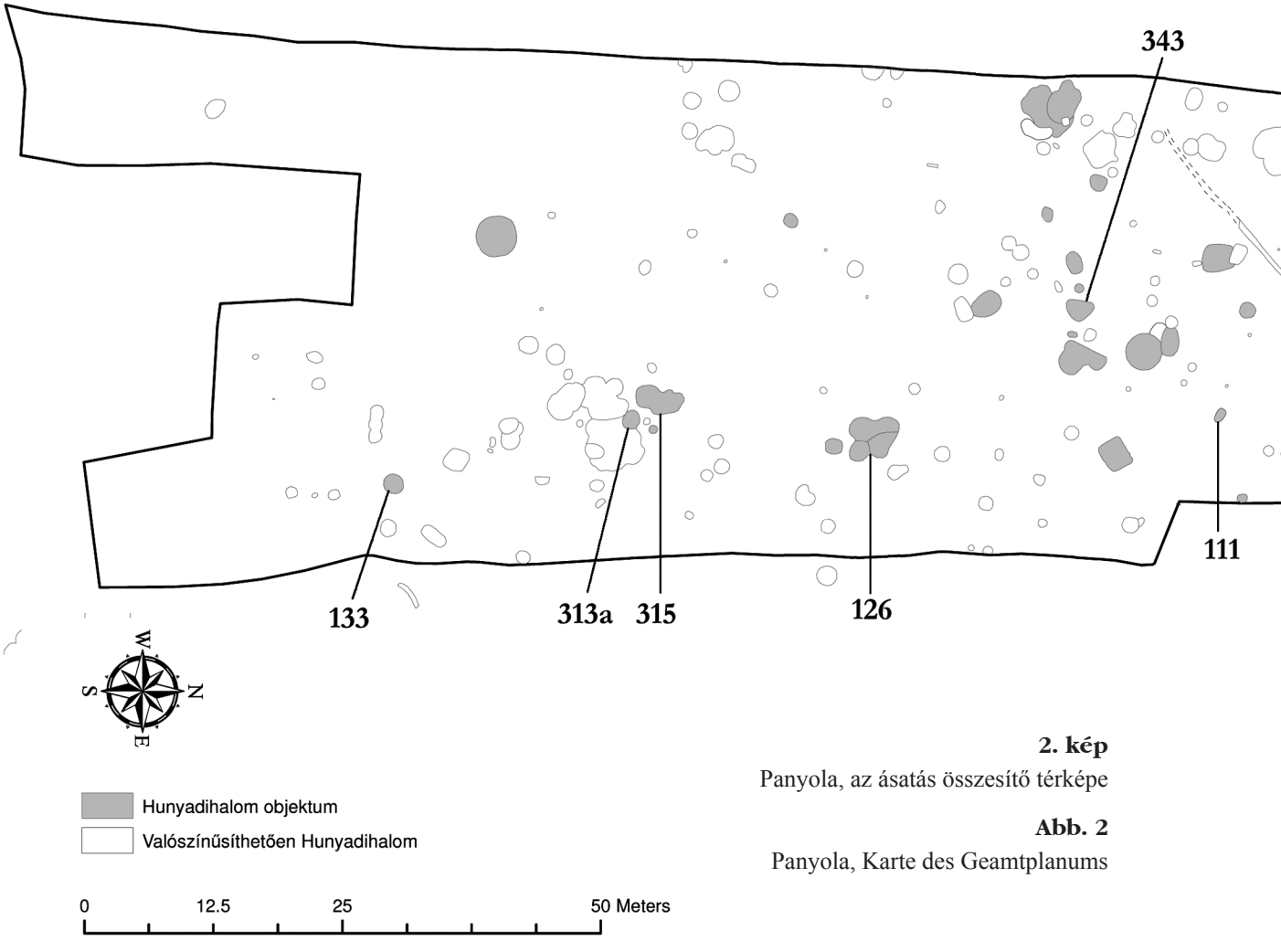
[1] Összefoglalóan Széles 2004. 22–31., Istvánovits–Kurucz–Lőrinczy 1988. 51–52. VIII. tábla 1–6., Panyola 1996., Szimonova 1993.

[2] Déri Múzeum, Debrecen. Leltári száma 41/1933.

Lőrinczy 1988. 52. VIII. tábla 3–5.).[3] A magaslat déli oldaláról neolit cserepek előkerüléséről tájékoztatnak az adattári feljegyzések.[4]

A Jósa András Múzeum telefonos értesítést kapott, hogy Panyola mellett, a Vásármező dombon földmunkák folynak. 2003. május 8-án Istvánovits Eszter és Almássy Katalin ment ki a területre. Megállapították, hogy a régóta ismert lelőhely dombjának mintegy kétharmadát földmunkagépekkel kitermelték, és a Szamos gátjába elhordták. A beruházó OVIBER-rel sikerült megállapodniuk, hogy a megmaradt területet feltárják, úgy, hogy a földmunka folyamatosan tudjon haladni. A gátépítés vezetője, Bíró Bálint mérnök a feltárás során mindvégig rendkívül szolgálatkész volt. A gépeket is a gátépítés kivitelezői biztosították számunkra az ásatás során.

A helyszíni szemle idejére a domb nyugati és keleti felét hordták el úgy, hogy a középső részből maradt érintetlenül egy kb. 50 m széles gerinc. A markolók a nyugati oldalon dolgoztak, ahol a 20 cm vastag humuszréteg eltávolítása után mintegy 2–2,5 m mélyen termelték ki a földet. A keleti oldalon szkréperládákkal folyt a munka. Ezen az oldalon a helyszíneléskor már lehetett látni a foltokat is. Így a megállapodás szerint ezen az oldalon átmenetileg leálltak a kivitelezéssel. A keleti oldal északi végén a felső réteget szkréperek hordták le, de a helyszínelés időpontjában már megkezdték

2. kép
Panyola, az ásatás összesítő térképe

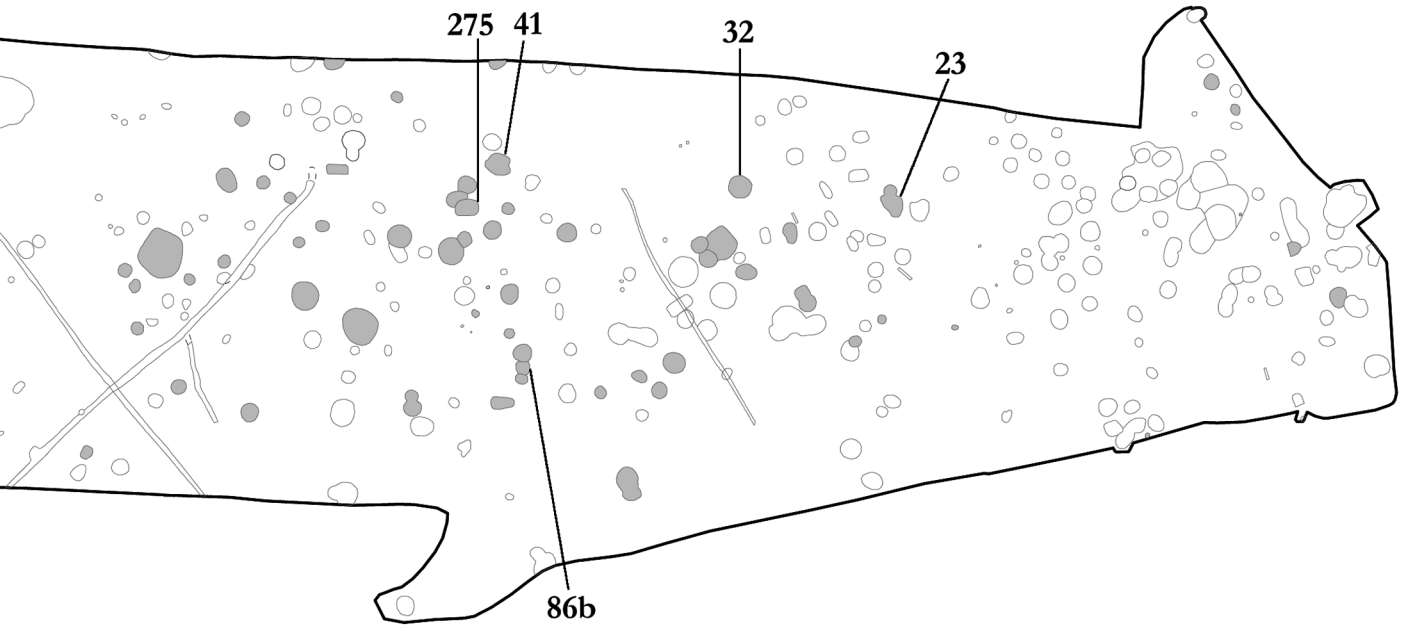
Abb. 2
Panyola, Karte des Geamtplanums

[3] Beregi Múzeum, Vásárosnamény. Leltári száma 64.49.3–4.
[4] Magyar Nemzeti Múzeum, Adattár XXXII.307.166., Beregi Múzeum, Adattár IV.132.

a munkát a markolók. Itt a falban két folt jelentkezett. A humusz ezen a részen kb. 50 cm vastag volt. Eredetileg itt lehetett a dombtető. A régészeti feltárás így ezen a részen kezdődött el 2003. június 10-én. Az ásatás folyamatosan tartott július 15-ig. Ezután rövidebb szünet következett, mivel a gépek levonultak a területről. 2003. augusztus 25-től folyt tovább a munka egészen október 17-ig.

A domb maradékának nyugati és keleti oldalán felváltva dolgoztak a kivitelezők és a régészek, hogy a régészeti leletek se sérüljenek, s a gépek is folyamatosan tudják hordani a földet a gátba. A helyszíneléskor még meglévő területen (kb. 0,9 hektár) a régészeti objektumokat sikerült teljes egészében feltárni (2. kép).

A gépi földmunkát végző munkások szerint azon a részen, ahol a feltárás folyt, a humusznak csak egy vékony rétegét szedték le korábban. Az ásatás során 50–70 cm vastag humuszt lehetett megfigyelni, így a humusz eredeti vastagságát 70–80 cm-re becsülhetjük. Ez a tény abból a szempontból lehet lényeges, mert a gépi földmunkákkal erősen roncsolt domb esetében már nem volt megállapítható, hogy lehetett-e szó mesterséges építményről vagy sem. Minden esetre meglepő, hogy a domb tetején ilyen vastag humuszréteg volt.

A lelőhelyen több korszakban telepedtek meg: a legkorábbi telepnyomok a kora rézkori tiszapolgári kultúra idejéből származnak. Az ásatás során 6 kora és 1 középső rézkori sírt tártak fel (Patay R. 2006.). Említésre méltó tény azonban, hogy a Korek József ’60-as évekbeli jelentéseiben szereplő neolit korszaknak semmi nyoma nem került elő a megkutatott területen. A temetkezéseket a Hunyadi halmi kultúra népének települése követi, amelyik a legintenzívebb volt a lelőhelyen. Felette a badeni, a kora bronzkori Nyírség kultúra, majd időszámításunk első évszázadaiból egy szétszórt falu maradványai említhetők a Vásármező dombjáról, melyet utoljára a népvándorlás kor végén laktak.

Az ásatás során összesen 376 objektum feltárására került sor, többségük gödör. Cölöplyuk kevés volt, de ezt magyarázhatja a terület kopottsága. A Hunyadi halmi időszakra 78 objektum sorolható. Több gödörnek a leletanyaga rendkívül gazdag volt.

A lelőhely több szempontból jelentős: 1. Egy rosszul ismert és kutatott területen (Szatmár) folyt a kutatás. 2. Több korszak összefüggő településrészlete vált ismertté. 3. Sajátos természeti környezet – egy három folyó (Tisza, Szamos, Túr) által rendszeresen elöntött terület – települési viszonyairól állnak rendelkezésre új adatok.

Az ásatáson az ásatásvezetők munkáját Mester Andrea gyűjteménykezelő, Bocz Péter ásatási technikus (Jósa András Múzeum), Babolcsi Andrea és Scholtz Róbert régész hallgató (Szeged), Jakab Attila régész hallgató (ELTE) segítette. A leleteket Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes és Németh Erika restaurálta. A tárgyrajzokat Beleznai Gabriella készítette. Az ásatási összesítő Veszprémi László munkája.[5]

A telep

A Hunyadi halmi kultúra telepéről nem sokat tudunk. Az eredetileg 70–90 cm vastagságú feltalajnak 50–70 cm-t kitevő rétegében sem kultúrréteg nem volt megfigyelhető, sem valamilyen egykori építmény maradványára, nyomára utaló jelenség. Ilyenek vagy eleve nem is voltak, vagy a humuszos talajban nem voltak észlelhetőek. A leleteket kizárólag (az ásatási naplóban „objektum" néven említett) gödrök szolgáltatták. Összesen 376 „objektumot" vettek számba, de a Hunyadi halmi kultúrába sorolható leleteket csak 78-ból gyűjtöttek be. Ezek között is számosat a Vásármezőn megtelepült – és az előző fejezetben felsorolt – fiatalabb kultúrák, illetve népeik készíthették, amelyekbe a betöltődésük alkalmával a korábbi, a Hunyadi halmi kultúra telepének hulladékai is belekeveredtek. Például három gödörből (111., 313/A. és 343/C. objektum) mindössze csak egy-egy, a Hunyadi halmi kultúra hagyatékát képező cserép lett begyűjtve.

A Hunyadi halmi kultúra leleteit szolgáltató gödrök zöme kör alaprajzú, átmérőjük 1–2 m (például 23., 41., 273. objektum), ritkán nagyobb (például a 32. objektum, átmérője kb. 4 m). Néhány szabálytalan alakú nagyobb (több kisebből összeállt) gödör is akadt a feltárt területen, de ezek közül csak a 126. objektumban volt bővebben rézkori anyag. A feltárt területről tehát a rézkori telepesek nem sok anyagot termeltek ki patics- vagy sárfalú házak építéséhez. Így lehetséges, hogy a telep épületei az ásatást megelőzően elpusztított részen álltak. De az is lehetséges, hogy maga a telep is csak rövid ideig állt fenn, és emiatt nem folyt nagyobb arányú agyagkitermelés.

A telep kiterjedésére a feltárt területen talált rézkori leleteket szolgáltató gödrök alapján következtetni is nehéz. Az egymástól legtávolabb fekvő két gödör (északon a 23., délen a 133. objektum) 166 méterre van egymástól. Azonban a legdélebben fekvő két gödörben (315. és 133. objektum) alig voltak a Hunyadi halmi kultúrába tartozó leletek. Ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk, csak a bővebb anyaggal rendelkező 23. és 126. objektum távolságát tekintjük, úgy is 120 m-re tehető a telep É–D irányú átmérője. Kerek alak esetén a telep kiterjedése tehát 12.000 m^2-t (1,2 hektár) tehetett ki. Amennyiben azonban a telep ovális vagy elliptikus alaprajzú volt, ez akár 1.000–1.500 m^2-rel több vagy kevesebb is lehetett aszerint, hogy a 120 m a telep rövidebb vagy hosszabb tengelye volt.

A leletek

A leletek közül mindenek előtt azt a két kerámiatárgyat kell megemlítenünk, amelyet minden bizonnyal öntőtégely (kokilla) töredékének tekinthetünk. Az egyik egy félbetörött, tojásdad alakú, vályúszerű tárgy. Szélessége 5,4 cm, vastagsága 4,3 cm, jelenlegi hossza 6,5 cm. A vályú

[5] Az ásatásra vonatkozó rész Istvánovits Eszter és Almássy Katalin adatai alapján készült.

szélessége 2,5 cm, mélysége 3,3 cm (I. tábla 1.). A másik egy nagyobb tárgyból származik, amelynek az eredeti alakja azonban már nem határozható meg. Öble teknőszerű volt. Eredeti szélessége 7,2 cm lehetett, magassága 4,2 cm (I. tábla 2.).

Egyébként a begyűjtött hatalmas leletanyag messze túlnyomó része – miként más őskori telepeken is – kerámia. De bármennyire hatalmas is a kerámialeletek száma (1627 darab lett leltárba véve), sajnálatos módon – mindössze egy épségben megmaradt edényfedő, két kis csésze, valamint egy miniatűr kanál és egy nehezék kivételével – csakis edénytöredékekből, cserepekből áll. Hitelesen is csak néhány töredékes darabot lehetne egész edénnyé restaurálni és azoknak a száma is, amelyekről határozottan megállapítható, illetve több-kevesebb biztonsággal felismerhető, hogy milyen edényféleségből származik, csak 120–140 körül van.

Legnagyobb számban csészék, tálak töredékeit ismertük fel. Ezek között is a behúzott vállú, nyakas csészék fordulnak elő leggyakrabban, úgyhogy szinte ezt a típust nevezhetjük az együttes vezéralakjának. Vélhetőleg 45 darabot sorolhatunk e csoportba.[6] Testük hol lapítottabb, hol gömbölydedebb, a behúzott vállon ülő rövid nyakuk pedig vagy egyenes, vagy enyhén kihajló peremben végződik. Különböző nagyságúak, peremük átmérője 8 és 15 cm között mozog. Van, amelyik vállán fülecs (I. tábla 3–4.), több darabon meg bütyök (I. tábla 5.)[7] vagy bütyök hatását keltő dudor (I. tábla 6.),[8] úgyszintén léc (I. tábla 7.), esetleg bütyökszerű álfül található. A tiszalúci analóg anyag alapján tudjuk, hogy fülecsekből csak egy szokott az edényen lenni, bütyökből, dudorból vagy lécből (illetve ezek és a fülecs kombinációjából) viszont általában négy, mégpedig szimmetrikus elrendezésben (Patay 2005. 80.). Találunk kannelúrázással (II. tábla 1.) vagy bekarcolt vonalakkal (II. tábla 2.) díszített csészetöredékeket is. A csészék további sorát laposabb[9] vagy mélyebb gömbszelvény (II. tábla 3–4.),[10] félgömb (II. tábla 5.), sőt behúzott peremű, gömbölyded alakúak (IX. tábla 1.) töredékei alkotják.[11] Van azonban kúpos, tányérszerű csészéből származó is (II. tábla 6.). Méretük különböző, átmérőjük 6 és 20 cm között mozog. Kisebb, 4–6 cm magas, 6–8 cm peremátmérőjű, kúpos vagy ívelt oldalú, de durvább kivitelű csészékből két példány is épen, sértetlenül maradt meg (III. tábla 1., 3.).[12] Csonka, durva kivitelű, meredek falú csésze (oldalán eredetileg négy bütyökkel) is van a leletanyagban (III. tábla 4.).

Csonka ugyan, de hitelesen kiegészíthető egy nagyobb bögre. Hasának épen maradt oldalán három bütyök van, két kisebb között egy nagyobb. Valószínűleg a másik oldalán hasonlóan volt három, de közülük csak egy maradt meg. Peremátmérője 9 cm, magassága 6,6 cm (III. tábla 5.). Egy hozzá hasonlónak nem egészen a fele maradt meg (IX. tábla 2.).

Megemlíthetjük még egy kisebb, gömbölyded, behúzott szájú, füles bögre töredékét (IX. tábla 3.). Ugyancsak füles, megnyúltabb, tojásdad alakú bögréből származhat egy további töredék is (IX. tábla 4.). Több cserép kisebb, kb. 5 cm peremátmérőjű és 4 cm magas, gömbölyded, összeszűkülő nyakú, de kihajló vagy egyenes peremű bögre darabja lehet (III. tábla 6.).[13] Meg kell emlékeznünk még egy finoman kivitelezett kis szilke darabjáról (magassága maximum 6 cm volt). Kúpos nyaka gömbölyű hasán ül; utóbbit finoman bekarcolt függőleges vonalak díszítik (III. tábla 7.).

[6] A 41., 91., 91/A. és 126/b. objektumból (gödörből) nemcsak egy-egy darabot gyűjtöttek be, lehetséges tehát, hogy egy-egy csészének két vagy több darabját képezik.

[7] Leltári szám: 2003.293.1., 373.6., 412.37., 584.1., 584.11. Minthogy az egész leletanyag 2003-ban lett leltározva, a következőkben a leltári számok közlésénél az évszámot elhagyjuk és csak a tétel- és sorszámot adjuk meg.

[8] Leltári szám: 562.37., 628.2., 629.17.

[9] Leltári szám: 382.1.

[10] Leltári szám: 253.1., 634.1.

[11] Leltári szám: 293.2., 356.2., 568.14., 575.6., 615.11.

[12] További hasonló töredék: 271.49.

[13] Leltári szám: 334.1., 364.1., 562.1.

Van az anyagban három kisebb pohár töredéke. Meredek falúak, kúposak. Az egyik 5 cm magas, peremének átmérője ugyancsak 5 cm, lekerekített fenekének átmérője pedig kb. 3,4 cm (III. tábla 8.).[14]

A panyolai cseréptöredékekből ugyan nem volt rajzban rekonstruálható a tiszalúci leletanyagnak egy jellegzetes vödörszerű edényalakja (Patay 2005. 76–77., Tafel 13: 1–3., 5.), de jó néhány darab azt bizonyítja, hogy ez is jelen volt. A vödörszerű, 17–20 cm magas edények összeszűkülő nyakát a kb. 20 cm átmérőjű peremből kiinduló négy vagy két fül hidalja át. Úgy tűnik, hogy legalább 11 töredék származik ilyen edényből: ezek füle tárcsás (IV. tábla 1.).[15]

Egy köcsögszerű edényből származhat egy töredék, amelynek kúpos nyaka, peremén tárcsás fülcsonkja megmaradt, a vállán dudor foglal helyet (IV. tábla 3.).[16] (Az edénynek eredetileg bizonyára két füle és két vagy négy dudora volt szimmetrikus elrendezésben.) További két töredék ugyancsak hasonló edény darabja lehetett.[17]

Végül minden bizonnyal ide sorolhatjuk még két gömbhasú, zömökebb nyakú edény töredékét is. Az egyik vállán kerek fül ül, rá merőlegesen meg dudor; eredetileg feltehetően szimmetrikus kettőt-kettőt helyeztek el az edényen (IV. tábla 2.). A másikon bütyök látszik. Lehetséges azonban, hogy ez utóbbiak már egy másik típushoz tartoznak, nevezetesen ahhoz, amelyet a tiszalúci anyag ismertetése során korsónak neveztünk (Patay 1987. 99. 16. ábra, Patay 2005. 72. Tafel 13: 9.).

A Hunyadi halmi kultúra igen jellegzetes edényének, a fordított csonkagúla alakú kehelynek mindössze hat töredékét gyűjtötték be. Két töredék egy-egy kehely rovátkolt oldalából származik,[18] míg két másik cserép egy-egy edényperem felcsúcsosodó sarka (IV. tábla 4.).[19] Mind a négy durvább kivitelű, peremük éle rovátkolt, az utóbbiaknak az oldalélei is. Az ötödik töredék egy finomabb kidolgozású kehely fenekének darabja, a fenék négy sarkán lévő, egészen alacsony, lapos, négyszögletes talpak egyikével (IV. tábla 6.). Az oldalát függőleges vonalkötegek díszítik. A hatodik is finom kidolgozású, téglalap alakú, kétosztatú kehelyből származik. Hat, ugyancsak alacsony, négyszögletes talpon állt, az osztófal alattiak egyike megmaradt. Oldalán függőlegesen bevonalazott és sima négyszögek sakktáblaszerűen váltakoznak (IV. tábla 5.).

Csövestalp töredékét a hatalmas leletanyagból mindössze egyetlen darabot leltároztak. Ez alacsony, 4,1 cm magas, talpának átmérője 9,2 cm. Kúpos forma, áttöretlen. Sajnos az edény felső részének alakjára még csak következtetni sem lehet (IV. tábla 7.).[20]

Mint különleges edényt megemlíthetünk egy négy lábon álló kis, kerek csészét. Lábai letörtek. Jelenlegi magassága 3,2 cm, peremének átmérője 4–4,2 cm lehetett (V. tábla 1.).

Viszonylag több edényfedő – méghozzá két típus – szerepel a leletanyagban. Az egyik laposabb, kúpos, amelynek csúcsából hosszabb fogantyú áll ki. Ennek felső végét zsinór átfűzéséhez átlyukasztották (IV. tábla 8.). Hat töredékes példány, valamint egy hetediknek a letört fogantyúja került elő. Durvább kivitelűek. Az egyik kisebb példány (átmérője 6,1 cm), felületén bekarcolt zegzugos

[14] Leltári szám: 271.5., 350.1., 412.28.

[15] Leltári szám: 362.2., 504.64., 504.68., 504.71. (utóbbi kettő a 205. objektumban volt, lehet, hogy ugyanannak az edénynek a töredékei), 533.6., 552.3., 563.1., 570.3., 582.1., 629.11., 675.18.

[16] Leltári szám: 580.4.

[17] Leltári szám: 553.25., 675.1. Utóbbi peremének átmérője kb. 6 cm.

[18] Leltári szám: 571.11., 575.12.

[19] Leltári szám: 573.8., 575.2.

[20] Leltári szám: 412.21. A 208. objektumban volt egy másik töredék, amelyet azonban nem leltároztak be.

vonalak futnak körbe (IV. tábla 9.). Ötnek a fogantyúja kerek átmetszetű,[21] a hatodiké négyszögű,[22] végül a letörött fogantyú átmetszete ötszögletű.[23] Átmérőjük 6 és 11 cm között mozog.

A másik típus lapos gömbszelvény alakú, kalapszerű. Egy ép és egy töredékes darabbal van képviselve. Fogantyújuk nincs, ellenben a peremükön belül egy lefelé álló léc fut körbe. Ez a fedendő edény peremén belül, annak torkába nyúlt, ami által rögzítette a fedőt az edényen. Az ép példány felülete kissé durvább. Peremének átmérője 11 cm (V. tábla 5.). A töredék finom kivitelű, viszont kisebb, peremének átmérője 5 cm (V. tábla 3.).

Az edénytöredékek zöme durvább kivitelű, nagyobb méretű háztartási edények darabja. Sajnos ezek – néhány kivételével – az edény falának csak kis darabját jelentik, úgy, hogy belőlük az egész edényt még rajzban sem igen lehet rekonstruálni. Nincs is olyan darab, amelynek profilja a peremtől a fenékig meg lenne vagy meg lenne rajzolható. Részben is csak néhány edénytípus.

Csak éppen a fenekének kivételével volt összeállítható egy nagyméretű, kúpos, vödörszerű edény oldala. Magassága 44 cm, peremátmérője 17 cm. Alig észlelhető vállán kisebb bütyök ül. Eredetileg minden bizonnyal négy ilyen bütyök volt az edényen (V. tábla 4.).

Ugyancsak vödörszerű, egészen meredek falú, váll nélküli edényből származik egy másik töredék, amelynek közvetlenül a pereme alatt egy bütyökfüle van (az ép edényen valószínűleg kettő lehetett) (IX. tábla 5.). Ismerünk még egy töredéket, amely némileg hasonló edény darabja, azonban ennek az oldala domború, a szája kissé szűkebb, mint a hasa, így némileg hordó alakú (IX. tábla 6.).

Akad virágcserépre emlékeztető, de vállal és enyhén kihajló nyakkal rendelkező edényből származó töredék is. Ennek a vállán is van bütyök (eredetileg négy lehetett). Pereme ujjbenyomással díszített (XI. tábla 3.).[24] Az anyagban jó néhány hasonló, de gömbölyded hasú fazék, sőt kifejezetten gömbhasú edény töredékei is képviselve vannak (VII. tábla 3., X. tábla 2.),[25] úgy, hogy ezek jellegzetesek a háztartási edények között és gyakran fordulnak elő.

Van a begyűjtött cserepek között egy nagy edény tölcséres szájának darabja (X. tábla 3.). A durvább kivitelű edények között voltak nagyobb, gömbölyded tálak is (XI. tábla 1.).

Ezeknek a háztartási edényeknek a fala vastagabb, felületük nincsen simára eldolgozva, sőt némelyiké egészen ripacsos (XI. tábla 4–5). Szájperemük gyakran ujjbenyomással díszített (VII. tábla 3., X. tábla 1–2., 11. tábla 2–4.).

Végül – mint általában minden őskori telepen – Panyolán is előkerültek apró, miniatűr edények (gyerekjátékok?). Van egy félgömb alakú (V. tábla 2.), valamint egy csonka tálacska.[26]

A fentiekben ismertetett kerámia általában híjával van a díszítésnek. Plasztikus díszként leggyakrabban bütyköket, ritkábban bütyök hatását keltő dudorokat, léceket alkalmaztak.

Bütyköt finom kivitelű cseréptöredékeken keveset találunk. Ilyenek rendszerint behúzott vállú nyakas csészéken, illetve köcsögökön fordulnak elő (I. tábla 5.). Utóbbiakon bizonyára kettő volt egymással átellenben, míg az előbbieken négy vagy egy füleccsel kombinálva három, mégpedig szimmetrikus elrendezésben. Ezeket feltehetőleg esztétikai szempontból alkalmazták (Patay 2005. 80., Tafel 16: 3., 18: 2., 36: 1.).

A durvább kivitelű háztartási edények töredékein viszont gyakoriak a bütykök. Ezek eredetileg valószínűleg gyakorlati célt, az edény könnyebb kézben tartását szolgálták. Ezeket a bütyköket – eredetileg valószínűleg négyet – általában az edény hasán vagy vállán helyezték el (III. tábla

[21] Leltári szám: 507.1., 552.1., 553.1.,562.2., 629.1.
[22] Leltári szám: 412.48.
[23] Leltári szám: 564.1.
[24] Leltári szám: 552.4., 552.6. Ugyanannak az edénynek két töredéke.
[25] Leltári szám: 271.44., 290.15., 553.12., 568.1.
[26] Leltári szám: 373.1.

4., V. tábla 4., VII. tábla 1., IX. tábla 2., 5.). Akad egy félbetörött bögre, amelynek a hasán három bütyök ül – két kisebb között egy nagyobb. Velük szemben , a bögre hiányzó másik oldalán feltehetőleg ugyancsak lehetett hasonló három (III. tábla 5.). (Közülük is megmaradt egy.) Nem egy esetben lapított hegyű bütyökkel is találkozunk (XI. tábla 3.).

A behúzott vállú, nyakas csészék oldalát bütyök helyett dudor is díszítheti (I. tábla 6., IV. tábla 3.). Ugyanazt a benyomást kelti, ugyanazt a szerepet tölti be, csak lehet kissé nagyobb és gömbölydedebb. Abban különbözik a bütyöktől, hogy az edény falának belülről történő kitüremkedtetésével alakították ki (V. tábla 6.). Köcsögön is találunk dudort (IV. tábla 3.),[27] de durva kivitelű, dudoros edénytöredéket nem ismerünk.[28]

Néhány edénytöredéket plasztikus lécek díszítenek. Találunk ilyent behúzott vállú nyakas csészén (I. tábla 7.), bögrén,[29] valamint durvább kivitelű edény töredékén.[30] Ferde állásúak; egy kivételével (VI. tábla 2.) jobbról balra lejtenek (I. tábla 7.). Egyikük rovátkolt (VI. tábla 3.). Egy további kis töredéken egymás mellett négy párhuzamos léc fut.[31]

Az edény felületének kannelúrázása ugyancsak plasztikus díszítésnek tekinthető. A panyolai anyagban 10 cserép reprezentálja. Közülük kettő biztosan behúzott vállú, nyakas csésze darabja (II. tábla 1.).[32] Van vonalkötegekkel díszített szilke is (III. tábla 7.). A többi is finomabb kidolgozású edény töredéke.[33]

Bekarcolt vonalakkal díszített edénytöredék is csak kevés van a leletanyagban, mindösszesze kilenc darab. Közülük kettő – de meglehet, hogy négy – behúzott vállú, nyakas csésze oldalából származik (II. tábla 2., VI. tábla 5.).[34] Ezek hasán függőleges vonalak, vonalkötegek futnak alá, mintegy a kannalúrázást utánozva (VI. tábla 5.). Egy töredéken koncentrikus körök láthatók (VI. tábla 4.). Két fordított csonkagúla alakú kehely töredékét is bekarcolt vonalak díszítik. Az egyiknek oldalán rövid, függőleges vonalkötegek futnak alá (IV. tábla 6.), a másikon függőlegesen bevonalazott és sima négyszögek sakktáblaszerűen váltakoznak (IV. tábla 5.). Végül egy fogantyús edényfedő felületén zegzugos vonalak futnak körbe (IV. tábla 9.).

Egyetlen cserépen fekete, ún. csurgatott festés látható (VI. tábla 6.).

Igen jellemző a panyolai kerámiára, hogy a rézkori fazekas az edények peremét az ujja hegyének (néha a körmének) benyomásával (VI. tábla 1., VII. tábla 3., IX. tábla 5., X. tábla 1–2., XI. tábla 3., illetve VII. tábla 2.), néha egyszerű rovátkolással (VII. tábla 8.) díszítette. Ezt főként a vastagabb falú, durva kivitelű edényeken alkalmazták; a vékonyabb falúakon már ritkábban (VI. tábla 7., VII. tábla 1.), míg a finom kivitelűeknél már csak elvétve.

Miként a bütyköket, úgy a füleket is eredetileg gyakorlati célból alkalmazták az edényeken, emellett azonban ezek is befolyásolták azok esztétikai hatását. A hatás fokozása érdekében az őskori fazekasok a fülek alakját és kivitelezését illetően – időszakra és régióra (kultúrára) jellemzően – sajátos változatokat, módozatokat hoztak létre. Természetesen számos Panyoláról begyűjtött edényfül szokványos alakú, ezért ezek részletezésétől eltekintünk, és csak a különlegesebbekről, az itteni kerámia sajátos változatairól emlékezünk itt meg. Ilyen nem szokványos például a tárcsás fül.[35] Abban

[27] Leltári szám: 580.6., 568.1.
[28] További dudoros cserepek leltári száma: 303.12., 346.1., 411.31.
[29] Leltári szám: 350.46.
[30] Leltári szám: 290.38., 504.9., 635.3.
[31] Leltári szám: 504.103.
[32] Leltári szám: 349.1., 634.4.
[33] Leltári szám: 290.64., 361.14., 362.10., 504.102., 504.104., 504.105., 505.11., 507.18.
[34] Leltári szám: 271.40., 351.9., 364.8., 634.16.
[35] Más néven „korongos tapadású fül”. A német irodalomban „Scheibenhenkel”.

tér el a szokványos fülektől, hogy amíg az utóbbiakat az edény falába általában becsapolták, ezeket egy, az edény szájperemében kinyúló és visszahajló nyelv végének az edény vállához odaragasztásával rögzítették. A fül alja egy, az edény falához simuló tárcsában végződik, amelyik általában homorú (VII. tábla 5–8.). Ezt gyakran egy függőleges gerinc tagolja, ami azt a látszatot kelti, hogy nem egy, hanem két ujjal nyomták az edény falához (IV. tábla 1., VII. tábla 4.). Akad olyan fül is, amelynek nemcsak a tárcsáján, hanem magán a testén is gerinc fut alá (VII. tábla 9.).[36] Amíg zömmel a nyakat áthidaló füleket alakították ki ilyen módon, néhány esetben az edény hasán vagy vállán lévőt is.

A tárcsás fülek elsősorban a vékonyabb falú, finomabb kivitelű edényeken fordulnak elő. A 73 általunk regisztrált (ép és csonka) példány közül mindössze 17 (23%) a durva vagy durvább kivitelű (VII. tábla 7–8.). Utóbbiak között gerinces tárcsájú csak egyetlen egy van.[37] Egyébként a finom kivitelűek esetében is többségben vannak a sima (egy ujjal rátapasztott) tárcsájúak: 56 példányból 33 darab (57%).

Meg kell említenünk egy fül töredékét, amelynek lapos hátán két barázda fut alá (VIII. tábla 1.). Minthogy ez eredetileg az edény pereméből kiindulva föléje magasodott, ugyancsak tárcsás lehetett.

Nem soroltuk az előbb tárgyaltak közé azokat a kisméretű tárcsás füleket, amelyek nyílásán csak egy vékony zsinór fűzhető át. (Megkülönböztetésként nevezhetjük ezeket fülecsnek is.) Finomabb kidolgozású edényeken fordulnak elő. Kilenc példányukat regisztráltuk. Hatnak a nyílása függőleges, és mindkét oldalán van egy-egy sima tárcsa (I. tábla 3–4., VI. tábla 4.),[38] kettőé vízszintes, és csak alul van tárcsája (VIII. tábla 3.),[39] míg egy továbbinak a nyílása ugyancsak vízszintes, és mind a négy oldalán van tárcsa (VIII. tábla 2.).

A nyakat áthidaló füleknek van egy másik, sajátos típusa is. Szára kerek vagy háromszög metszetű, és az edény szájperemének magasságában vízszintesen, korongszerű vagy háromszög alakú lapot alkot. A tiszalúci telep anyagának kiértékelése során kalapos fülnek neveztük, annak alapján, hogy több példányon a fülön lévő korong domború, és így kalapszerű benyomást kelt (Patay 2005. 103., Tafel 44: 2–6.). Ez a típus Panyolán jelentős számmal – 12 darabbal – képviselt (VIII. tábla 4.),[40] közéjük számítva egyet, amelynek a korongja nem kalapszerű, hanem homorú, és tárcsával tapad az edény oldalához (VIII. tábla 5.).

A háztartási cserép eszközleletek közé tartoznak még a kanalak. Négy példány került elő. Egy miniatűr példány kivételével töredékesek (VIII. tábla 7.).[41]

A kerámialeletek közé tartozik még egy korong alakú ép nehezék, valamint egy másiknak a töredéke. Az épen maradt példányt az átmérője harmadánál zsinór átfűzése céljából átfúrták. Átmérője 8,2 cm, vastagsága 2,5 cm (VIII. tábla 6.).

Nem hiányoznak a begyűjtött anyagból a pattintott kövek sem. Összesen 53 db került elő. Közülük 23 anyaga tűzkőféleség (9 penge, illetve töredék, 2 penge vagy fúró, 1 fúró, 5 vakaró, 5 szilánk, 1 kis rög). 30 darabé obszidián (14 penge, illetve töredéke, 14 szilánk, 2 kis rög). Különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk nekik.

Az ásatás egyetlen csonteszközt vagy elfogyasztott élelemből származó állatcsontot sem szolgáltatott. Ennek oka a savanyú talaj – mint általában Északkelet-Magyarországon –, amely a csont

[36] Leltári szám: 507.2., 675.23.
[37] Leltári szám: 363.11.
[38] Leltári szám: 350.13., 364.8., 568.9., 578.1., 582.2., 628.22.
[39] Leltári szám: 293.3., 345.10.
[40] Leltári szám: 271.31., 271.50., 271.51., 351.1., 363.7., 505.18., 553.22., 582.3, 589.14., 604.16., 632.2., 675.23.
[41] Leltári szám: 271.7., 365.1., 573.1., 611.1.

calciumcarbonat és calciumphosphat tartalmát feloldja, ami által a csont nyomtalanul elpusztul. Ebből kifolyólag a telep lakóinak állattartására és vadászatára vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

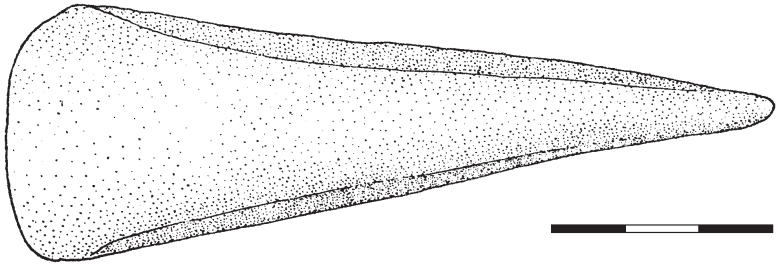
Panyola és Tiszalúc

A panyolai kerámia vezértípusát képező behúzott vállú, nyakas csészék, úgyszintén a fordított csonkagúla alakú kelyhek, a fogantyús edényfedők jelenléte, de különösen a tárcsás edényfülek nagyarányú elterjedtsége alapján kétséget kizárva megállapíthatjuk, hogy Panyolán a Hunyadi halmi kultúra telepét tárták fel. Minthogy a kultúra települési viszonyaira kiváló adatokat, az anyagi hagyatékára igen bőséges és többrétű leletanyagot szolgáltatott a Tiszalúcon feltárt telep (Patay 2005.), érdemes a két ásatás anyagát egymással összevetni.

Amint említettük, a panyolai telep jelentős része az ásatás megindulása előtt megsemmisült. Eredeti kiterjedését sajnos nem ismerjük, de a Hunyadi halmi kultúra leleteit szolgáltató gödröknek a feltárt területen lévő helyzete alapján 12.000 (±1.000–1.500) m^2-re becsültük. Ez nagyjából megegyezik a tiszalúci telep kiterjedésével (kb. 10.780 m^2) (Patay 2005. 9.). Így tehát a két telep lakosainak száma is nagyjából azonos lehetett. A szabálytalan alakú, nagyobb (több kisebből összeállt) gödrök kis számából esetleg viszont arra lehet következtetni, hogy a panyolai telepet csak rövidebb ideig lakták, ellentétben a tiszalúcival, amely 100–150 évig állhatott fenn (Patay 2005. 134.).

Tiszalúcon az igen kedvező talajviszonyok következtében világos képet nyertünk mind a telep szerkezetéről, mind az ott állt építményekről (Patay 2005. 26. sk.). Sajnos Panyolán a talajviszonyok ezt nem tették lehetővé . Nem lehetett megállapítani, hogy Tiszalúchoz hasonlóan itt is oszlopvázas, sár- vagy paticsfalú házak álltak-e, milyen volt az alakjuk és milyenek a méreteik. De olyan adatok sem kerültek elő, amelyek arra utalnának, hogy más típusú házak álltak volna a telepen. Azt minden esetre meg kell említenünk, hogy egy, a telepet körülvevő kerítés (paliszád) nyomaira nem akadtak az ásatás során, noha az ásatási térkép alapján úgy tűnik, hogy a feltárás a telep szélét is érintette.

Nem fér kétség ahhoz, hogy a leletanyag legjelentősebb tárgyai azok a tégely (kokilla) töredékek, amelyek a 23. és a 86/B. jelzésű gödörből kerültek elő. Bár ezeken réznek nincs nyoma (mint a Tiszalúcon találtakon – Patay 2005. 106–107.), de minden bizonnyal arról tanúskodnak, hogy a telepen rézművesség folyt. Jelentőségük abban rejlik, hogy megerősíti azt a megállapításunkat, miszerint a rézművesség nem volt a nyers réz, illetve a rézércek lelőhelyéhez kötve. A (csere-) kereskedelem tárgyát maga a réz képezte, és a rézeszközök készítése a rézlelőhelyektől távoli telepeken is intenzíven folyt (Patay 1984. 14.). (Panyola és Nagybánya légvonalban kb. 80 km-re van egymástól.) Egyébként a Szeged–szilléri raktárleletben lévő rézrög és újrafeldolgozásra váró törött csákány is erre vall (Pulszky 1881.).

3. kép
Réz laposbalta
(Déri Múzeum, Debrecen 41/1933.)
(Istvánovits–Kurucz–Lőrinczy 1988. VIII. tábla 6. alapján)

Abb. 3
Kupferner Flachbeil
(Déri-Museum, Debrecen 41/1933.)
(nach Istvánovits–Kurucz–Lőrinczy 1988. Taf. VIII: 6)

Réztárgy az ásatás során – ellentétben Tiszalúccal – nem került elő (Patay 2005. 63.). Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a Vásármező dombról előkerült egy 10,3 cm hosszú, az élénél 3,4 cm széles réz „véső", azaz laposbalta, amely, ha nem is egyezik meg teljes mértékben a szakálháti típus sárazsadányi változatával (Patay 1984. 17.), igen közel áll ahhoz. Tehát minden bizonnyal a Hunyadi halmi kultúra telepéről származó lehet. Méghozzá jelentős, mert bizonyítja, hogy a nagyobb rézeszközök még a java rézkor végén, a Hunyadi halmi kultúra népe által is használatban voltak.

A két telep kerámiája feltétlenül azonos jellegűnek mondható. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tiszalúci anyag feldolgozása során vékonyabb falú, de nem finom felületű kerámiai csoportot nem különítettünk el. Lehet, hogy ez akkor csak elkerülte a figyelmünket, de az is lehet, hogy ilyen jellegű kerámia készítése a panyolai fazekasokra volt jellemző. Ugyanakkor kifejezetten ripacsos felületű anyag – amilyen Tiszalúcon gyakori volt (Patay 2005. 106.) – a panyolai leletek között csak kis számban van jelen.

Azt feltétlenül megállapíthatjuk, hogy a két lelőhely anyagában ugyanazok az edénytípusok ismerhetők fel. Előfordulásuk arányában azonban vannak különbségek. Eléggé szembetűnő ez például a Hunyadi halmi kultúra kerámiájára igen jellemző fordított csonkagúla alakú, karéjos peremű kelyhek esetében. Panyolán mindössze hat töredékük volt található, ezzel szemben Tiszalúcon kilenc restaurált edény mellett 714 töredék került leltárba (a leltározott anyag 3,1%-a) (Patay 2005. 82.). Ugyanakkor Panyolán viszonylag több – összesen hét – töredékes fogantyús edényfedő került elő (0,43%), míg Tiszalúcon 80 (0,36%) (Patay 2005. 38.). Viszont csonkakúpos valamint korongos fedő nem volt Panyolán (Patay 2005. 88., Tafel 26: 1–8., illetve Tafel 30: 1–5.).

Az, hogy néhány edénytípus, amelyik a tiszalúci leletanyagban is csak kisebb számban van jelen (csövestalpú edények, merítők, belső díszítésű tálak) hiányoznak Panyoláról, lehet, hogy csak a véletlennek tudható be.

Nemcsak azonos edénytípusok képezik a két leletegyüttes azonos jellegét, hanem az edények díszítése is. Elsősorban is a díszítés gyér és mértéktartó voltában. De a Hunyadi halmi kultúrára speciálisan jellemző díszítések – mint az edény falának belülről történő kitüremkedtetésével képzett dudor (Patay 2005. 98.), a plasztikus léc (Patay 2005. 95.), a kannelúrázás (Patay 2005. 98.), méghozzá leggyakrabban a behúzott vállú nyakas csészéken – mindkét anyagban jelen vannak. Bekarcolt díszítés – bár csak ritkán fordul elő – ugyancsak ismeretes mindkét lelőhelyről (Patay 2005. 99.).

Az úgynevezett csurgatott festés, ha nem is gyakran, ugyancsak előfordult mindkét lelőhely durva kivitelű kerámiáján (Patay 2005. 101.). Viszont nem került elő Panyolán polírozással díszített finom kerámia. De ez is lehet – a Tiszalúcon ugyancsak ritka előfordulásából következtetve (Patay 2005. 100.) – a véletlen műve.

Igen jellemző mind a két lelőhely kerámiájára, hogy az egykori fazekasok előszeretettel díszítették a durvább kivitelű edények szájperemét ujjuk, ritkábban a körmük benyomásával vagy csak egyszerű rovátkolással. Ezt a panyolaiak sűrűbben alkalmazták. Míg itt a durva és vékonyabb falú, de durvább kivitelű edények peremének 59,6%-a az ujjbenyomással díszített (183-ból 109), addig Tiszalúcon csak 50,2%-a (Patay 2005. 100.). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen belül a vékony falúak körében az ujjbenyomásos edények aránya alacsonyabb (47 közül 21, azaz 44,7%), a vastagabb falúak körében viszont magasabb (136 közül 88, azaz 64,7%). Emellett természetesen Panyolán is akadnak a finom anyagban körömbenyomással vagy rovátkolással díszített edényperemek, azonban csak elvétve.

Barbotinos felületű edénytöredékek nincsenek a panyolai leletek között. Hiányuk azonban véletlenszerű is lehet, hiszen Tiszalúcon is csak elenyésző számban voltak jelen (Patay 2005. 100.), mindössze hat.

Ami a gerinces és sima tárcsájú edényfülek arányát illeti, az a két lelőhelyen nagyjából hasonló. Panyolán a finom kivitelű edények tárcsás füleinek 41,1%-a gerinces (56 közül 23), a durváké 11,1% (9 közül 1). Tiszalúcon 39,7%, illetve 17,8% (Patay 2005. 102.).

A pattintott kőanyagról azt jegyezhetjük meg, hogy amíg az obszidián hazája, a Zemplén-tokaji hegység közelében fekvő Tiszalúcon az obszidiáneszközök és -szilánkok száma elenyésző a kovákból valókhoz képest (mindössze 13%) (Patay 2005. 67.), addig a mintegy 100 km-re lévő Panyolán több mint felét (57%-ot – 53 közül 30). Számuk a beleltározott edényleletekéhez képest azonos arányban van; Panyolán 1:30, Tiszalúcon 1:33 (Patay 2005. 70. sk.).

Nem tulajdoníthatunk jelentőséget annak, hogy Panyoláról nem ismerünk csiszolt kőeszközt, hiszen Tiszalúcon is a leletanyagnak csak kb. 0,2%-át képezték (Patay 2005. 115. sk.).

Végső soron a fentiek alapján arra következtethetünk, hogy a két telep lakói azonos időben nemcsak azonos kultúrszinten éltek, hanem azonos tárgyi javakkal rendelkezve e téren is közeli kapcsolatban álltak egymással; azonos volt a „kultúrájuk". Panyola igazolta azt, hogy Tiszalúc nem egyedülálló jelenség; a Hunyadi halmi kultúra hasonló telepeinek hálózata népesítette be az Alföldet a java rézkor végén (Kr. e. 3800 körül).

Végül őszinte köszönetemet fejezem ki a telep ásatóinak, Istvánovits Eszternek és Almássy Katalinnak a publikáció jogának átengedéséért. Istvánovits Eszternek még külön a számomra készséggel nyújtott többrendbeli segítségéért is, amivel mentesített – mivel időközben mozgáskorlátozott lettem – attól, hogy a felmerülő adatellenőrzéseket vagy kiegészítéseket személyesen kelljen a Jósa Múzeumban elvégeznem. Ugyancsak hálás köszönetemet rovom le Beleznai Gabriellának, aki kiváló rajzaival tette szemléletessé a tanulmányt.

Irodalom

Istvánovits–Kurucz–Lőrinczy 1988.
Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin – Lőrinczy Gábor: A Tisza-Szamos közének története a kezdetektől az Árpád-kor végéig. In: Szamosközi tanulmányok. Szerk. Mező András. Fehérgyarmat 1988. 23–62.

Kálnási 1984.
Kálnási Árpád: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei: Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei. 2. Debrecen 1984.

Panyola 1996.
Panyola. Településtörténeti kutatási eredmények 1991–1996. Szerk. Erdélyi István. Student Szakkönyvüzlet Kft., Budapest 1996.

Patay 1984.
Pál Patay: Kupferzeitliche Meissel, Beile und Äxte in Ungarn. Prähistorische Bronzefunde IX. 15. München 1984.

Patay 1987.
Patay Pál: A Tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásatásának eddigi eredményei. [Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung in Tiszaluc-Sarkad.] *FolArch* 38. 1987. 89–120.

Patay 2005.
Pál Patay: Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc. Inventaria Praehistorica Hungariae XI. Budapest 2005.

Patay R. 2006.
Patay Róbert: Kora és középső rézkori sírok Panyolán. [Früh- und mittelkupferzeitliche Gräber aus Panyola.] *NyJAMÉ* XLVIII. 2006. 61–75.
Pulszky 1881.
Pulszky Ferenc: Szegedi leletek. *ArchÉrt* I. 1881. 1–6.
Sőregi 1939.
Sőregi János: A panyolai tölgyfaépítmény az eddigi ásatások megvilágításában. In: Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. vármegyék (1924–1938). Szerk. Fábián Sándor. Magyar Vármegyék és Városok Monográfiája Kiadóhivatal, Budapest 1939. 440–452.
Széles 2004.
Széles Gyula: Panyola. Panyola község története. Panyola Község Önkormányzatának Képviselő Testülete, Panyola 2004.
Szimonova 1993.
Szimonova Eugénia: Falu ásatás Panyola határában. In: Az Alföld a 9. században. Szerk. Lőrinczy Gábor. Szeged 1993. 125–131.

Patay Pál

H–1088 Budapest
Rákóczi út 19.

Die endhochkupferzeitliche Siedlung von Panyola

Panyola liegt in der Nordostecke von Ungarn, nahe der Mündung des Flusses Szamos in die Theiss. Der sich von der Ebene 4 M abhebene Hügel Vásármező ist seit langem als archäologischer Fundort bekannt. Im Mai 2003 wurde auf zwei Seiten des Hügels Erde erarbeitet um den Damm der Szamos zu verstärkern. Die in der Mitte intakt gebliebene, etwa 50 M breite Fläche von etwa 0.9 Hektar Ausdehnung wurde durch Eszter Istvánovits und Katalin Almássy systematisch erforscht.

Sechs Gräber der frühkupferzeitlichen Tiszapolgár- und ein Grab der hochkupferzeitlichen Bodrogkeresztúr-Kultur bilden die ältesten Funde. Aber im Laufe der Zeit befanden sich öfters Siedlungen am Vásármező, doch die intesiveste war die der Hunyadi-halom-Kultur aus dem Ende der Hochkupferzeit.

Leider auf Gebäude hinweisende Erscheinungen waren nicht zu beobachten. Funde wurden ausschliesslich durch Gruben geliefert. Insgesamt wurden 376 Gruben zusammengezählt, doch nur in 78 waren Funde der Hunyadi-halom-Kultur. Die Gruben hatten verschiedene Form, doch nur wenige waren grössere, mit mehrere m^2 Ausmass. Die Siedlung hatte wahrscheinlich eine Ausdehnung von etwa 12.000 M^2.

Unter den Funden müssen vor Allem zwei Keramik-Fragmenete erwähnt sein, die mit aller Gewissheit aus Kokillen stammen (Taf. I: 1–2). Den grössten Teil des eingesammelten mächtigen Fundmaterial (1627 inventarisierte Exemplare) bilden keramische Funde, doch unter ihnem befinden sich nur vier intakt gebliebene Objekte.

In grösserer Menge sind Bruchstücke von Schalen (Tassen) vorhanden, vor allem Halsschalen mit verengter Schulter (Taf. I: 3–7, Taf. II: 1–2). Doch es sind auch andere Sorten (Taf. II: 3–6, Taf. III: 1–4, Taf. IX: 1). Soauch befinden sich mehrerlei Becher (Taf. III: 5–8, Taf. IX: 2–4). Es sind auch Bruchstücke von eimerförmigen Gefässe vorhanden, deren verengerter Hals von zwei oder

vier Henkeln überbrückt war (Taf. IV: 1). Es befinden sich noch Bruchstücke von Töpfe (Taf. IV: 3), oder krugartige Gefässe (Taf. IV: 2). Der viereckige Kelch, der charakteristische Gefässtyp der Hunyadi-halom-Kultur ist durch sechs Fragmente representiert (Taf. IV: 4–6). Hohlfuss-Bruchstück gibt es nur ein eiziges Exemplar (Taf. IV: 7). Zu erwähnen sind noch 6 mit Griff versehene und zwei hutartige Gefässdeckel (Taf. IV: 8–9, bzw. Taf. V: 3, 5). Soauch ein fragmentarisches, auf vier Füsse stehendes Gefäss (Taf. V: 1).

Natürlich der Grossteil der Fragmente stammt vom gröberen Haushaltgeschirr (Taf. V: 4, Taf. VII: 3, Taf. IX: 3–6, Taf. X: 1–3, Taf. XI: 1–6). Die Wand dieser Gefässe ist dicker, ihre Oberfläche ist nicht glatt ausgearbeitet, sogar manchmal rauh.

Zum Schluss befinden sich auch Miniatur-Gefässe im Material (Taf. V: 2).

Die Keramik entbehrt in allgemeinen Verzierungen. Doch plastische Ornamente, wie Warzen (Taf. I: 5, Taf. III: 4–5, Taf. V: 4, Taf. VII: 1, Taf. IX: 2, 5, Taf. XI: 3), Blasen (Taf. I: 6, Taf. IV: 3, Taf. V: 6), Leisten (Taf. I: 7, Taf. VI: 2–3) sind öfters zu finden. Kannelur (Taf. II: 1), soauch Ritzverzierung (Taf. II: 2, Taf. IV: 5–6, Taf. VI: 5) treten hie und da auch auf. Eine Scherbe ist abtropfbemahlt (Taf. VI: 6). Doch sehr charakteristisch ist für das Haushaltgeschier, dass der Mundrand der Gefässe ist mit Fingereindrücke, oder manchmal mit Ritzungen verziert (Taf. VI: 1, Taf. VII: 3, Taf. IX: 5, Taf. X: 1–2, Taf. XI: 3, bezw. Taf. VII: 2).

Gefässe, besonders die der feinen Ware sind häufig mit Scheibenhenkeln (Taf. IV: 1, Taf. VII: 4–9) oder mit Scheibenösen (Taf. I: 3–4, Taf. VI: 4, Taf. VIII: 2–3) versehen. Doch eine Variante der Henkel, die wir bei der Beschreibung der tiszalúcer Keramik „mit Hut versehen" gemeint haben, ist auch hier zu finden (Taf. VIII: 4).

Gespaltene Steinfunde wurden natürlich auch eingesammelt, so aus Feuersteinsorten, wie aus Obsidian (Klingen, Bohrer, Splitter). Knochen waren aber keinerlei gefunden, da der Boden ist in Nordostungarn säuerhaltig und löst den Calciumcarbonat und Calciumphosphat Inhalt der Knochen völlig.

Auf Grund des Fundmaterials können wir ohne Zweifel behaupten, dass in Panyola wurde eine Siedlung der Hunyadi-halom-Kultur aufgedeckt, die mit der von Tiszalúc viele Ähnlichkeiten aufweist. Ihre Ausdehnung ist oberhin übereinstimmend (10.780, bzw. etwa 12.000 M^2).

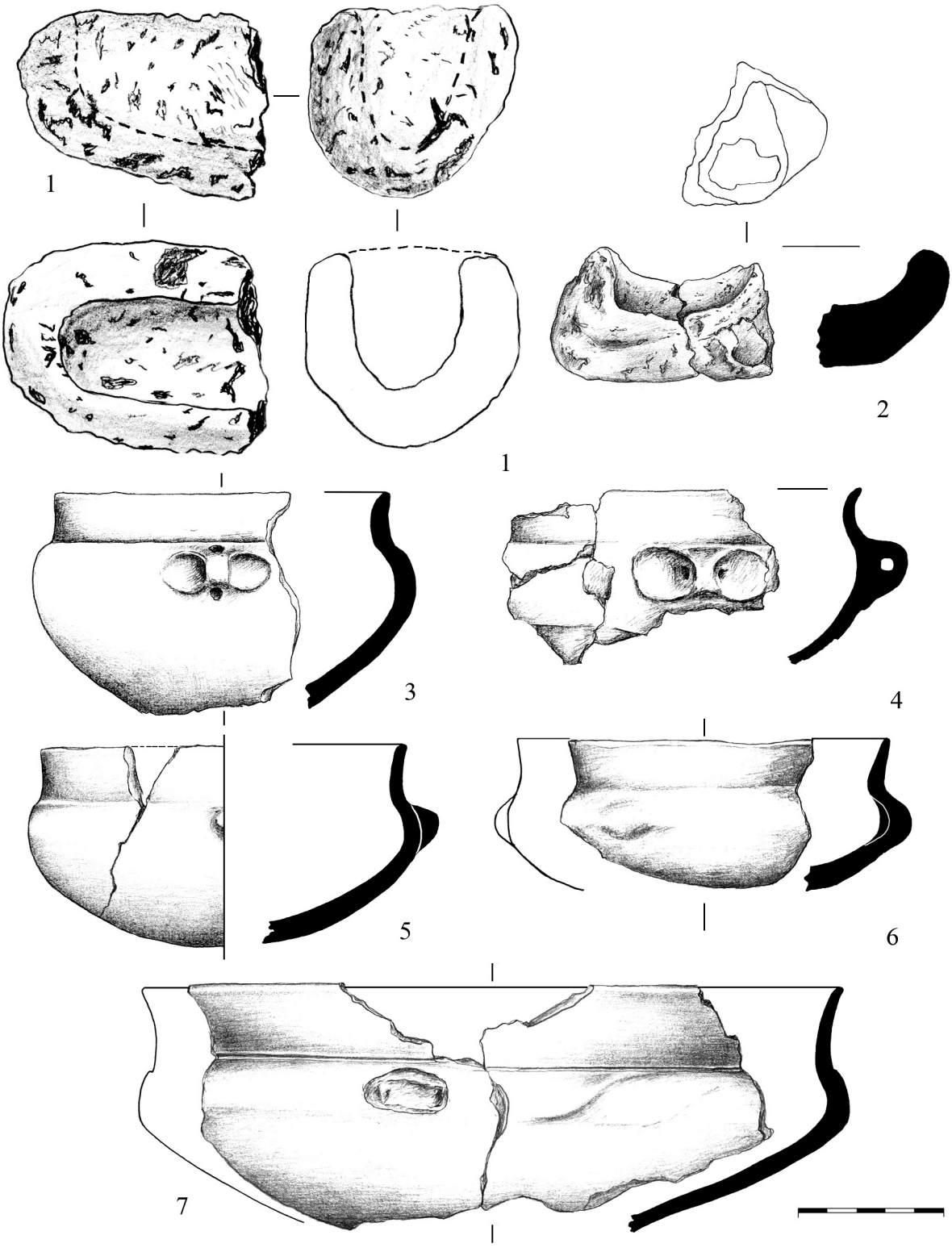
Die wichtigsten Funde von Panyola sind die Kokillenfragmente, gleich zu Tiszalúc. Sie bestätigen unsere frühere Feststellung, dass die Bearbeitung des Kupfers war nicht zur Umgebung der Kupfererzfundorte gebunden. Da am Vásármező ist noch früher ein kupferner Flachbeil zum Vorschein gekommen, müssen wir annehmen, dass die kupferne Grossgeräte waren zur Zeit der Hunyadi-halom-Kultur noch immer im Gebrauch.

Es ist merkwürdig, dass der Prozentteil der Obsidianfunde ist viel höher in Panyola, wie in, zur Obsidian liefernde Zemplén-Tokajer Bergen viel näher liegende Tiszalúc (57% entegen 13%).

Letzten Endes können wir folgern, dass die zwei Siedlungen waren gleicher Zeit bewohnt, dass ihre Bewohner lebten auf gleichem Kulturnivau, und waren in engem Zusammenhang miteinander. Panyola hat bewiesen, dass Tiszalúc ist kein selbtändiges Phänomen; ein Netz ähnlicher Siedlungen der Hunyadi-halom-Kultrur bevölkerte die Tiefebene des Karpatenraums am Ende der Hochkupferzeit.

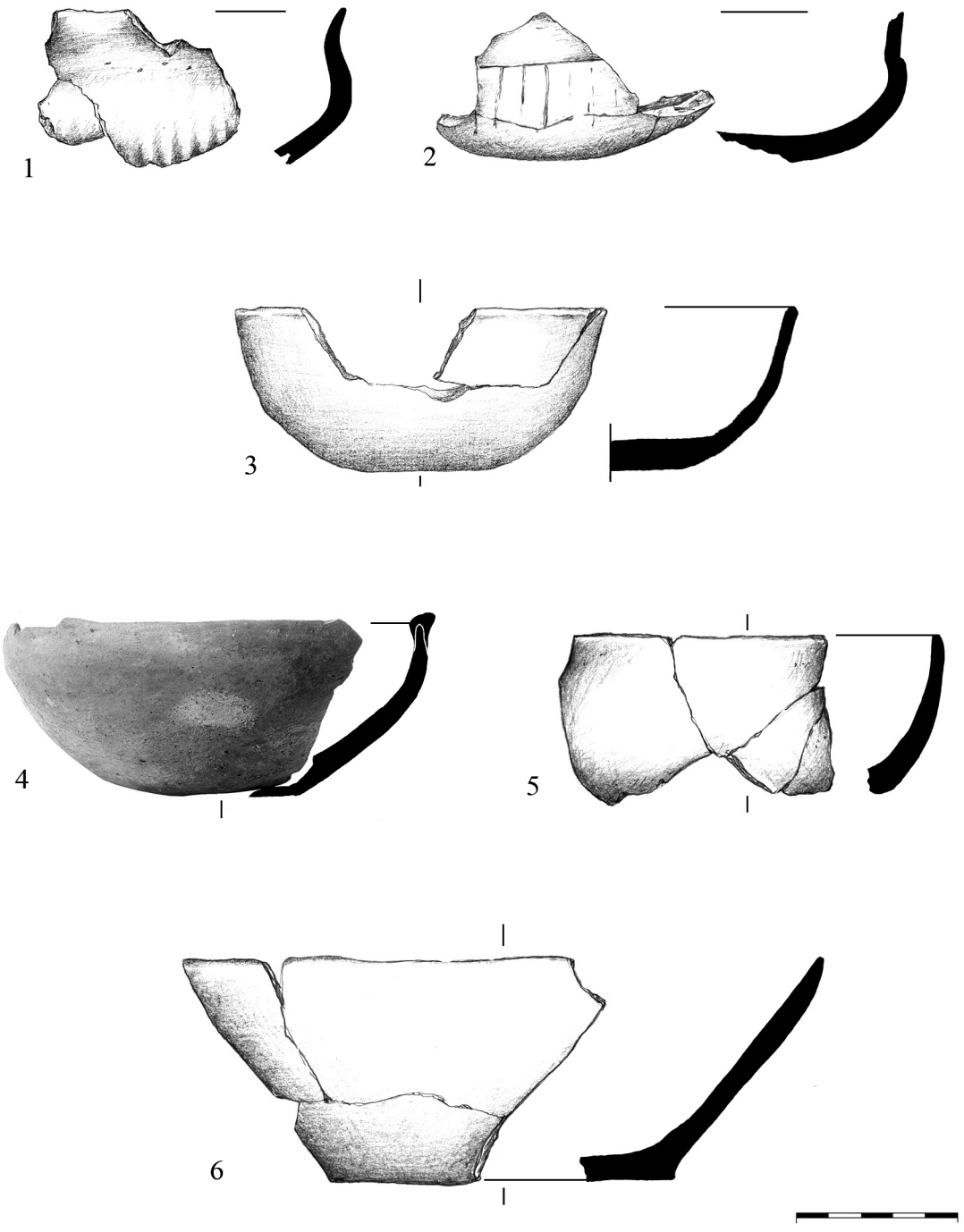
Pál Patay

H–1088 Budapest
Rákóczi út 19.

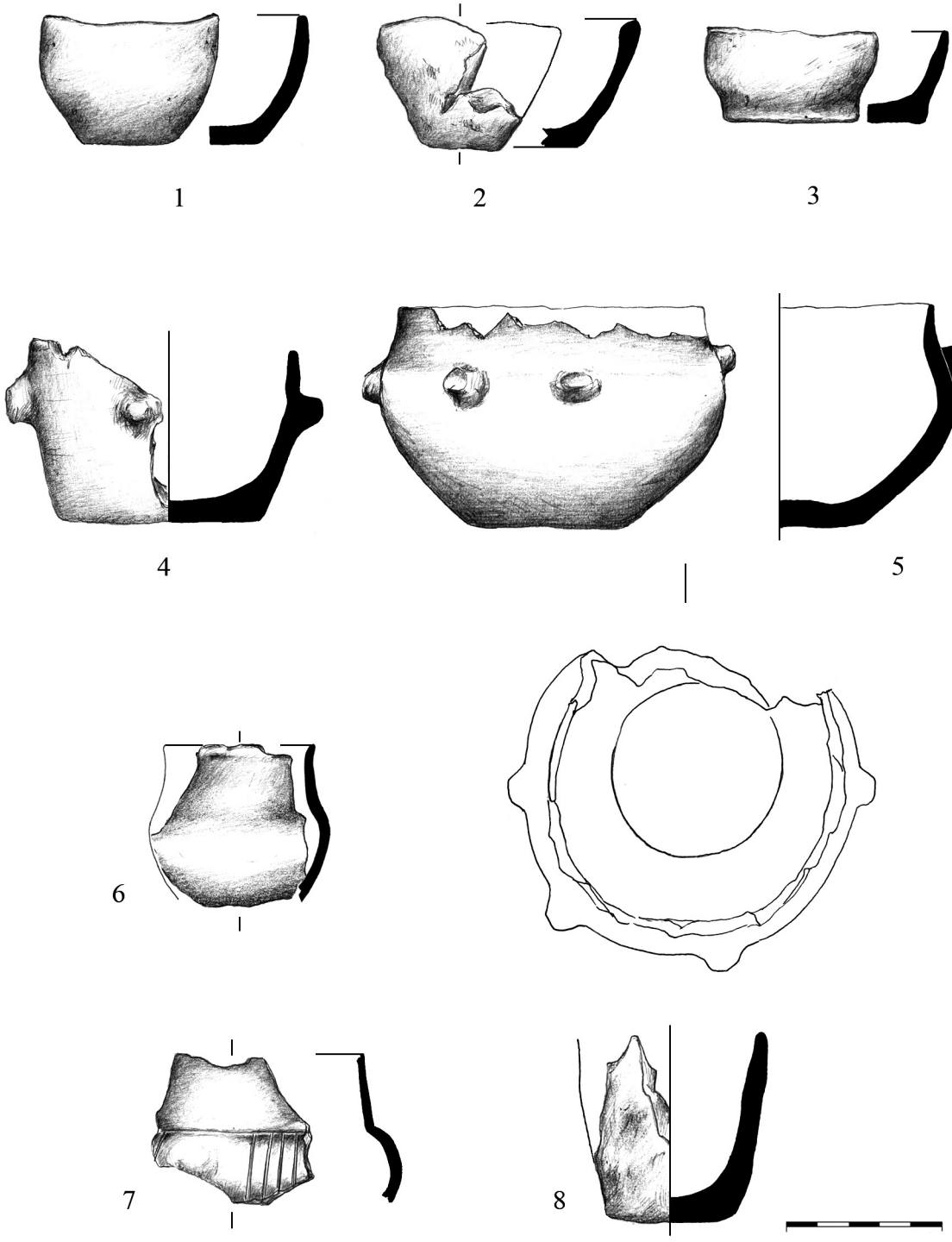
I. tábla / Tafel I

1: 2003.271.4.; 2: 2003.351.2.; 3: 2003.582.2.; 4: 2003.568.9.; 5: 2003.293.1.; 6: 2003.628.2.; 7: 2003.271.3.

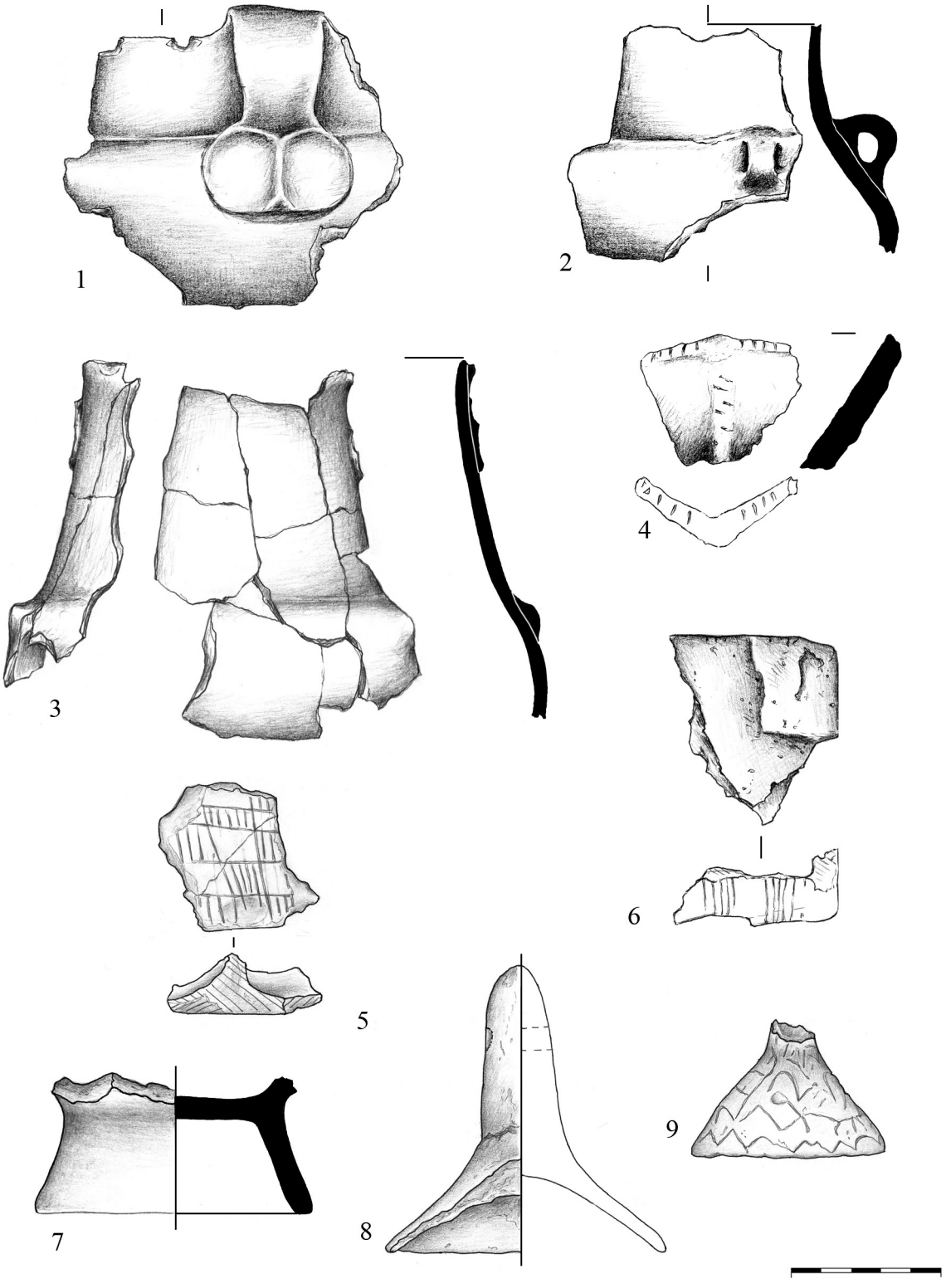
II. tábla / Tafel II

1: 2003.349.1.; 2: 2003.351.9.; 3: 2003.634.2.; 4: 2003.290.5.; 5: 2003.553.7.; 6: 2003.629.5.

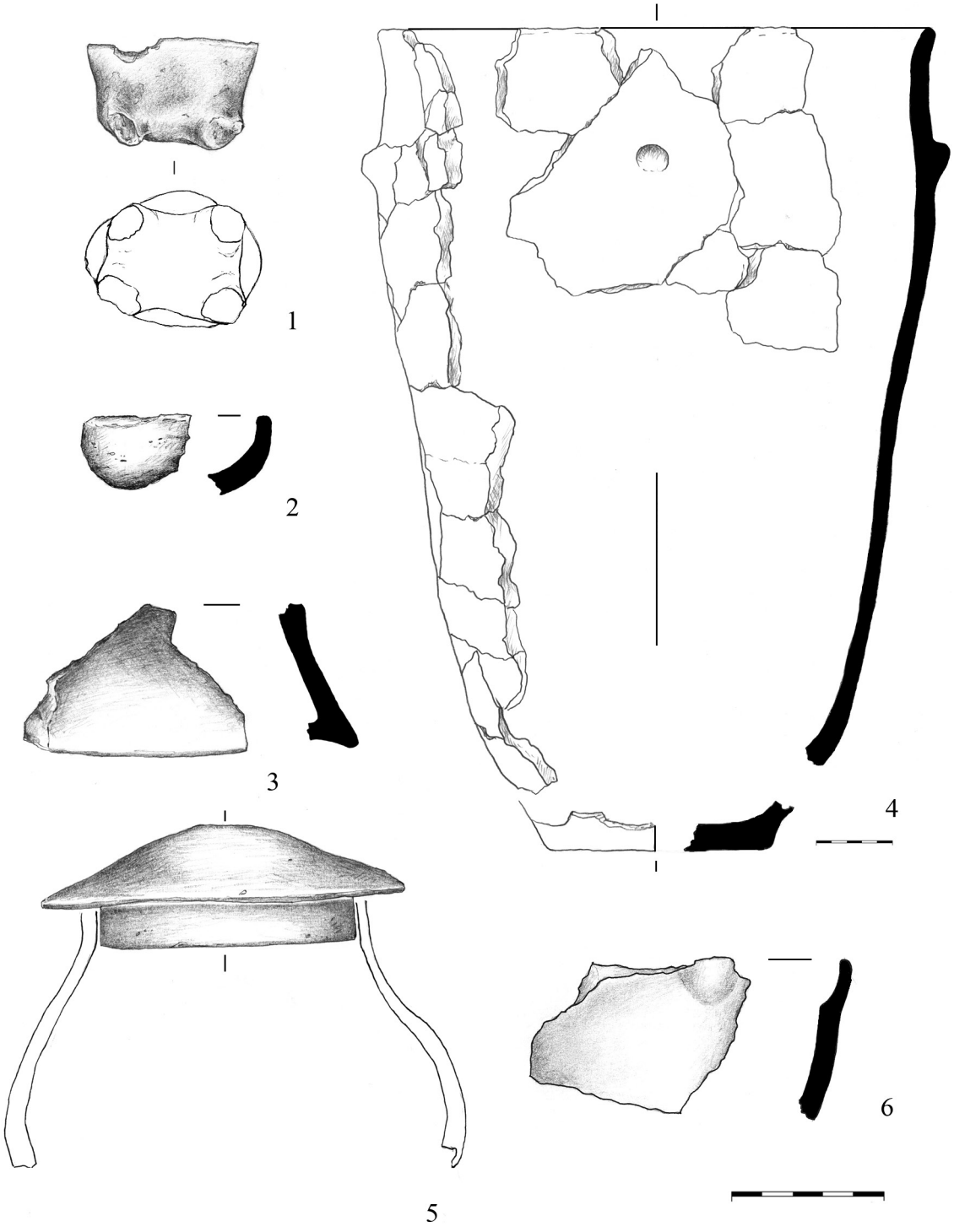
III. tábla / Tafel III

1: 2003.290.3.; 2: 2003.271.49.; 3: 2003.628.1.; 4: 2003.290.7.; 5: 2003.290.4.; 6: 2003.334.1.; 7: 2003.290.6.; 8: 2003.271.5.

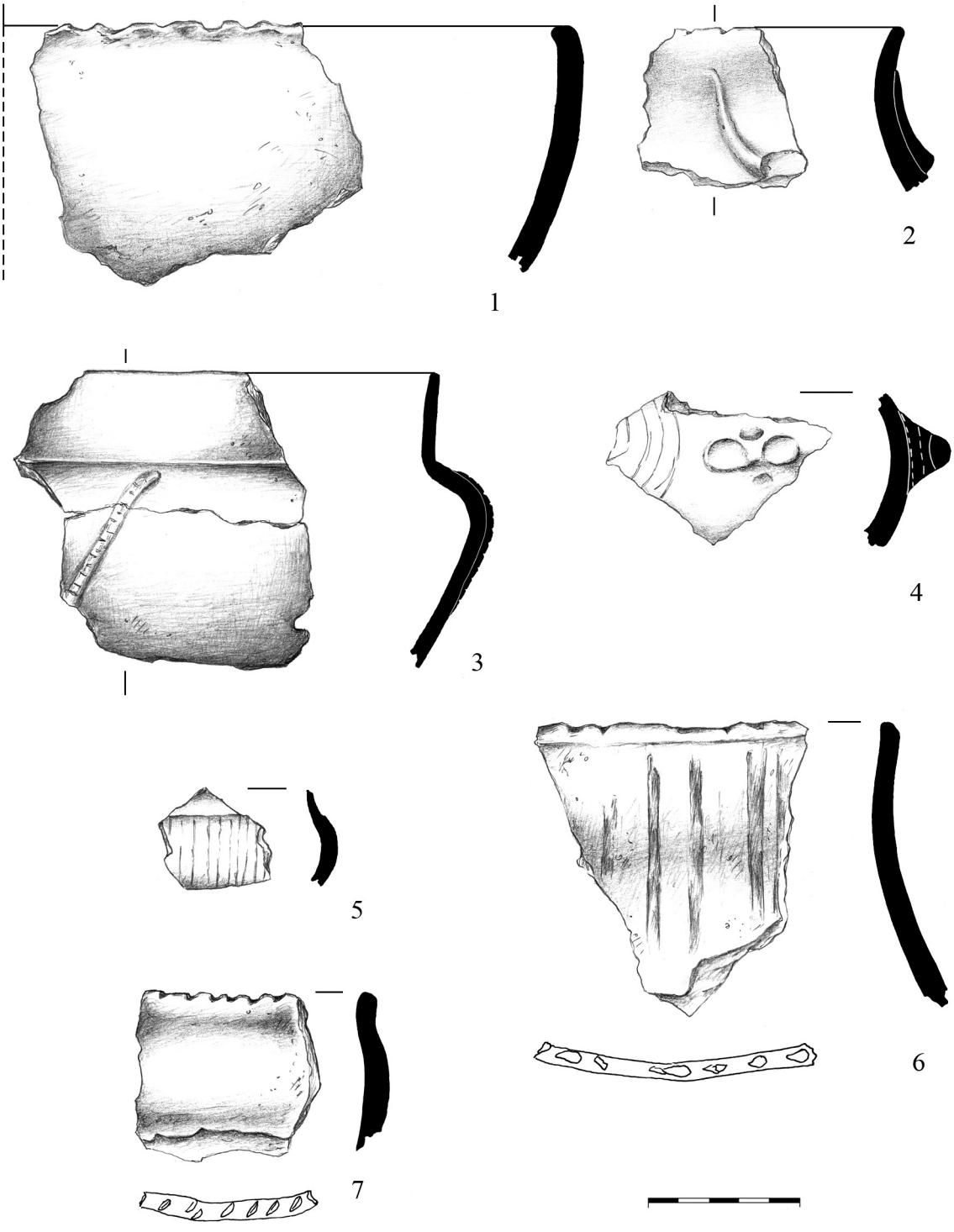
IV. tábla / Tafel IV

1: 2003.538.6.; 2: 2003.568.11.; 3: 2003.580.4.; 4: 2003.575.2.; 5: 2003.565.7.; 6: 2003.322.8.; 7: 2003.412.21., 8: 2003.507.1.; 9: 2003.552.1.

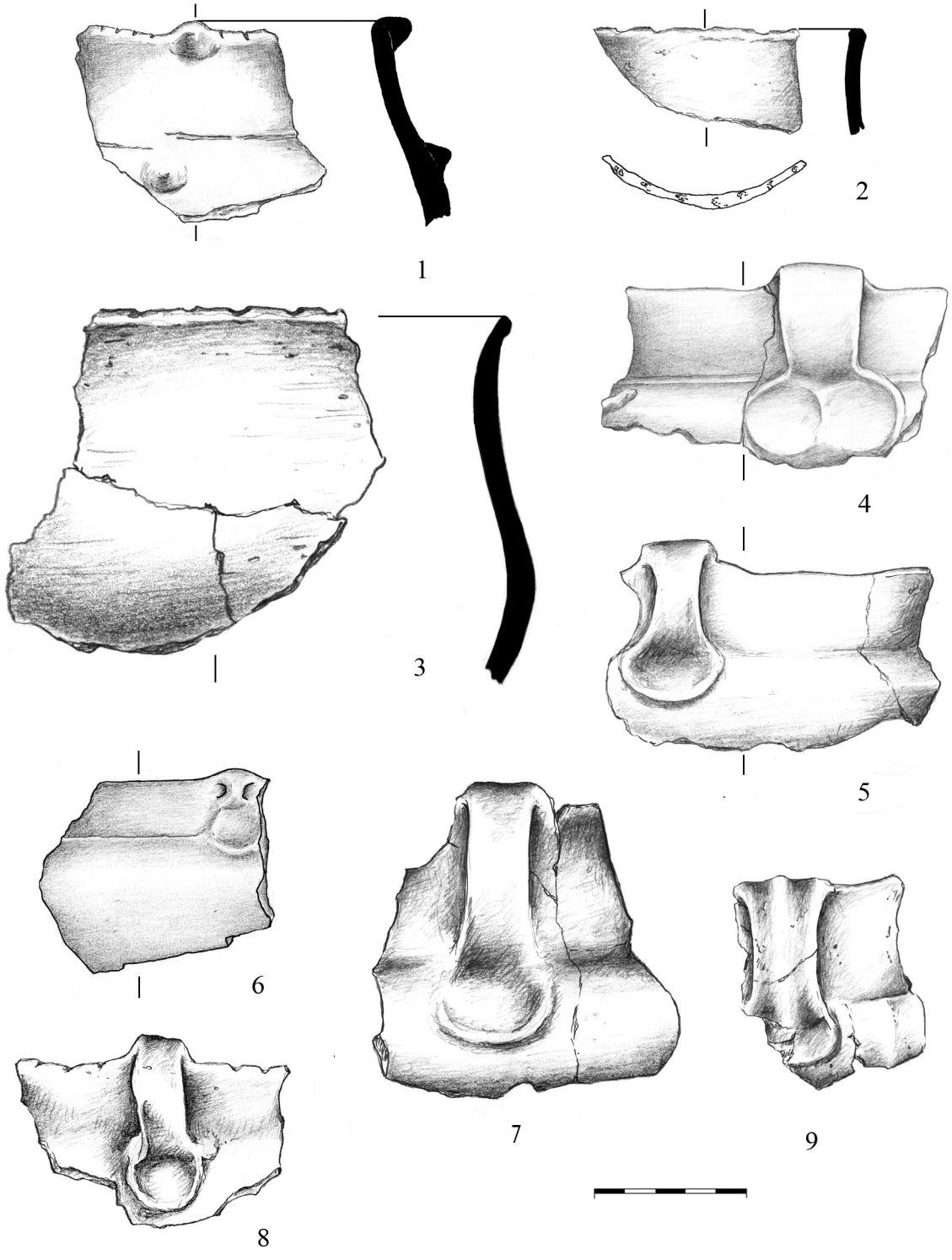
V. tábla / Tafel V

1: 2003.634.1.; 2: 2003.350.2.; 3: 2003.286.1.; 4: 2003.527.1.; 5: 2003.551.1.; 6: 2003.373.26.

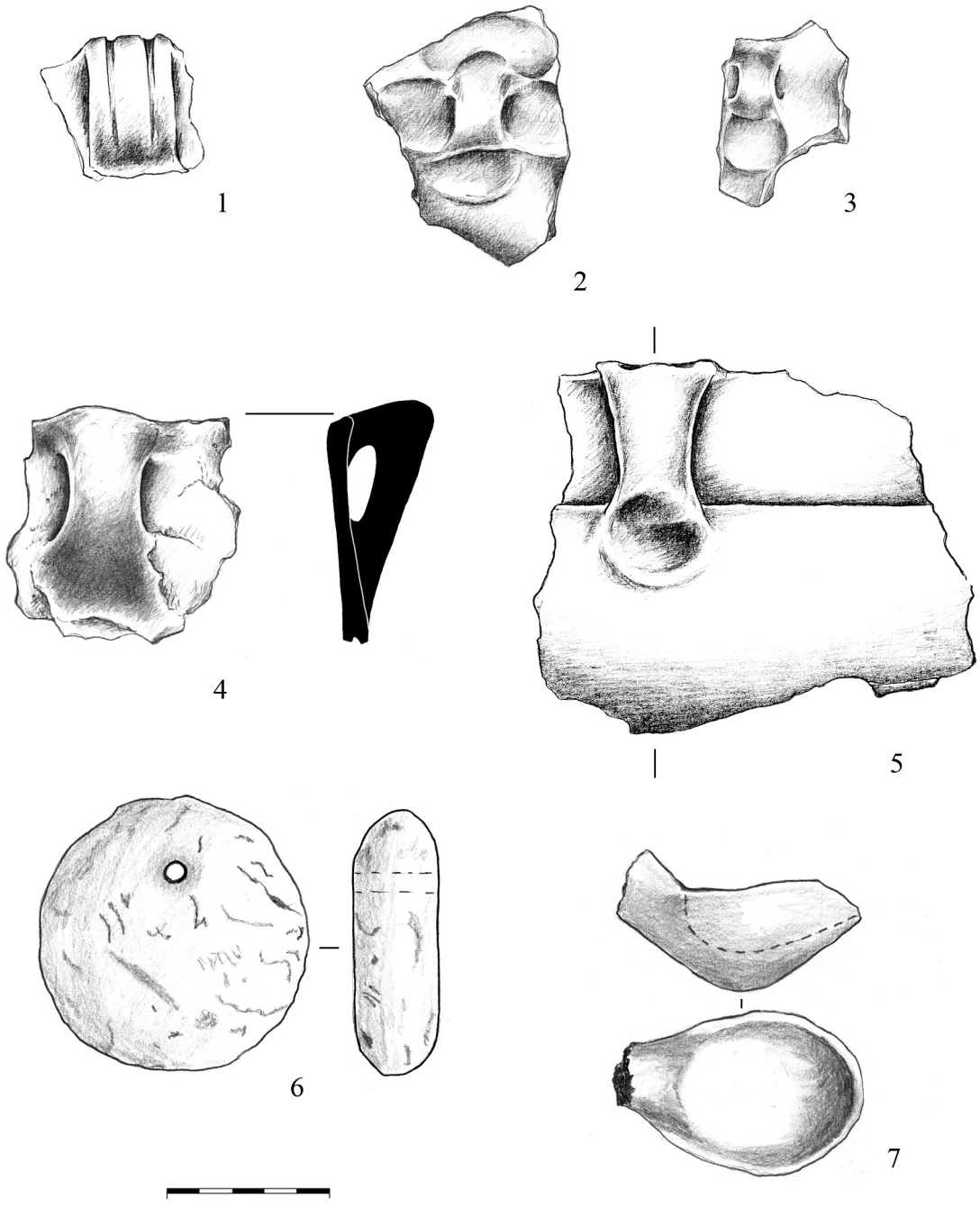
VI. tábla / Tafel VI

1: 2003.271.48.; 2: 2003.290.38.; 3: 2003.504.9.; 4: 2003.364.8; 5: 2003.634.16.;
6: 2003.271.11.; 7: 2003.538.7.

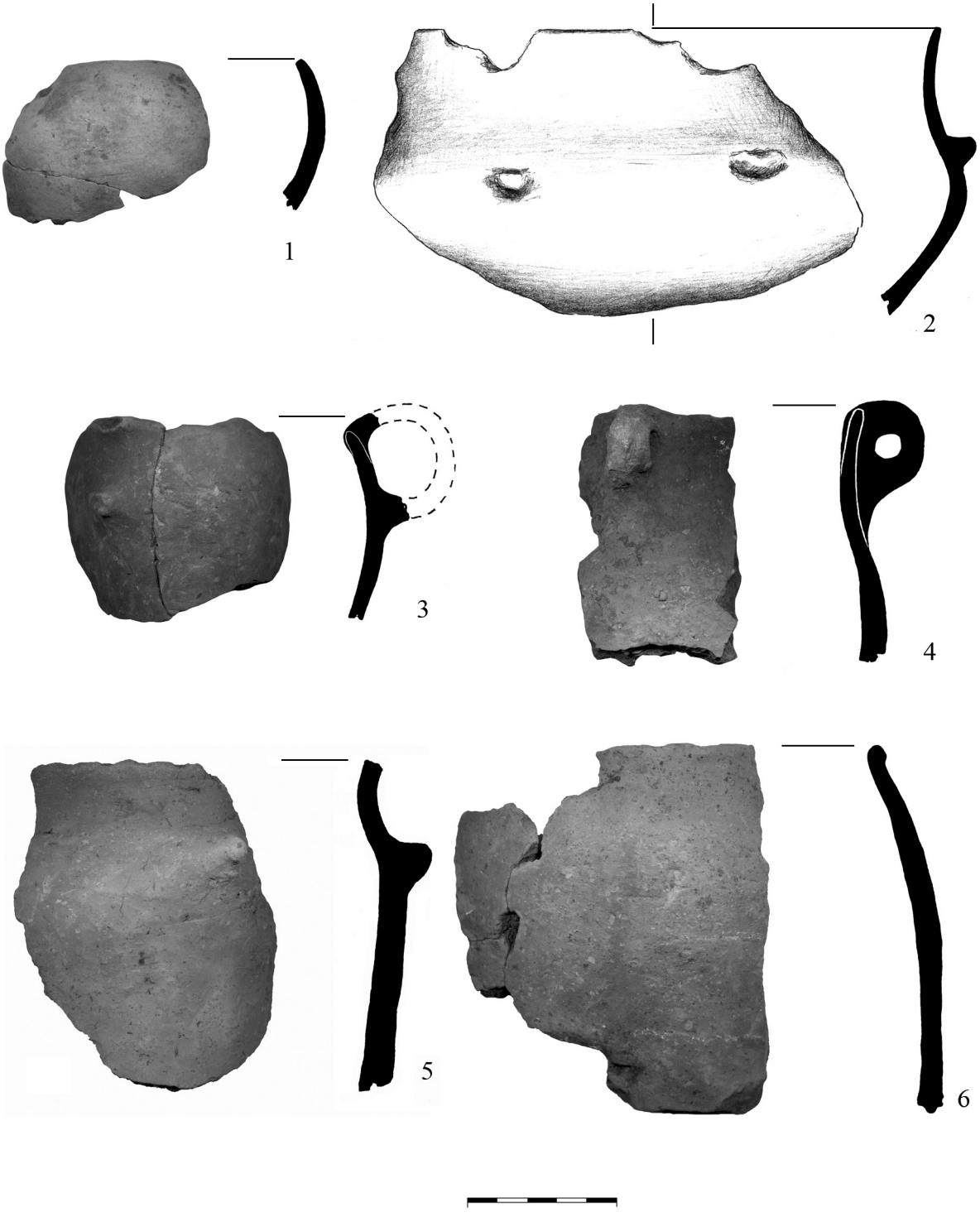
VII. tábla / Tafel VII

1: 2003.562.9.; 2: 2003.568.17.; 3: 2003.414.1.; 4: 2003.504.66.; 5: 2003.563.1.; 6: 2003.570.3.; 7: 2003.589.1.; 8: 2003.553.2.; 9: 2003.675.23.

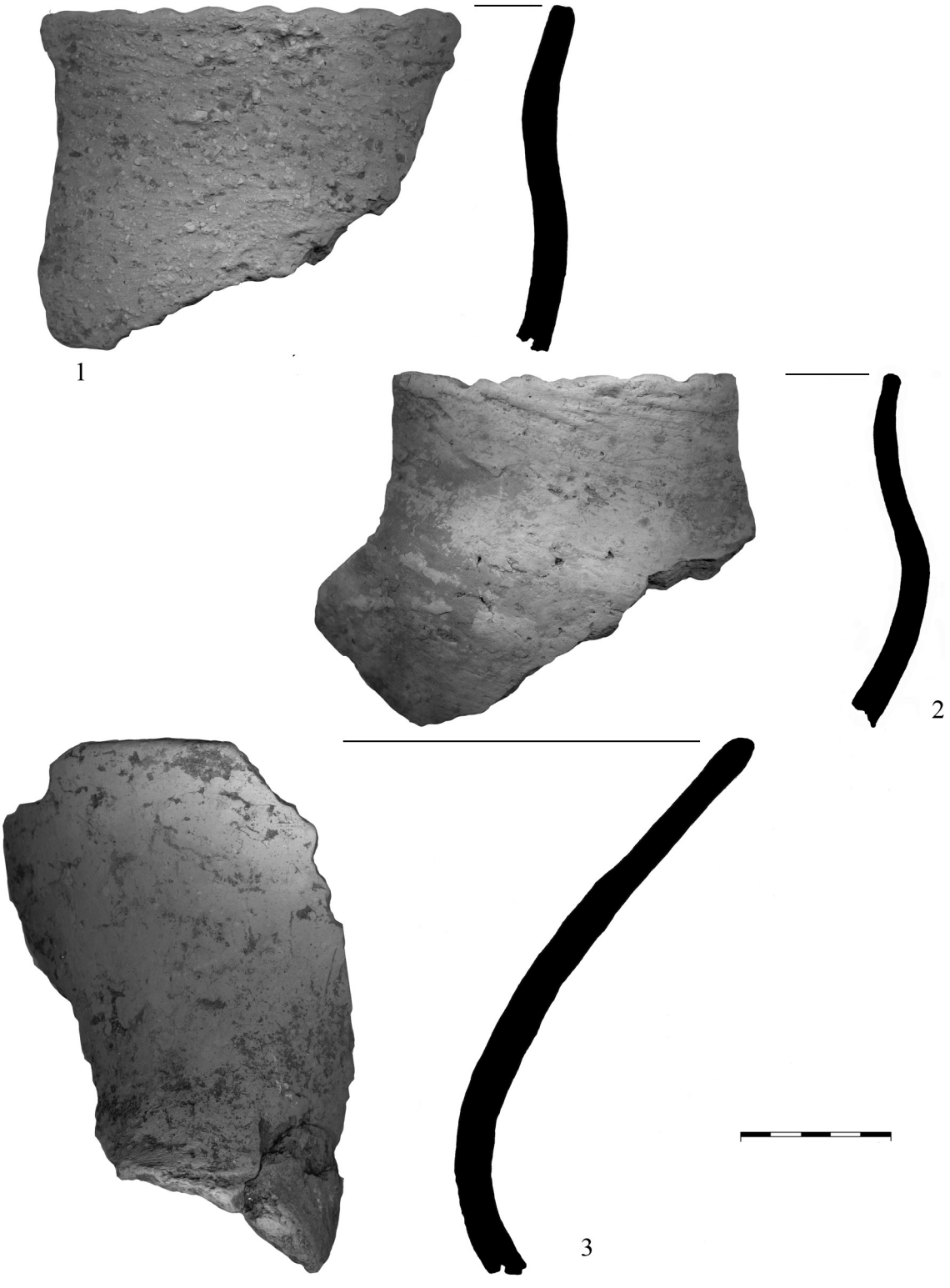
VIII. tábla / Tafel VIII

1: 2003.582.9.; 2: 2003.564.7.; 3: 2003.293.3.; 4: 2003.271.50.; 5: 2003.582.3.,
6: 2003.271.32.; 7: 2003.271.7.

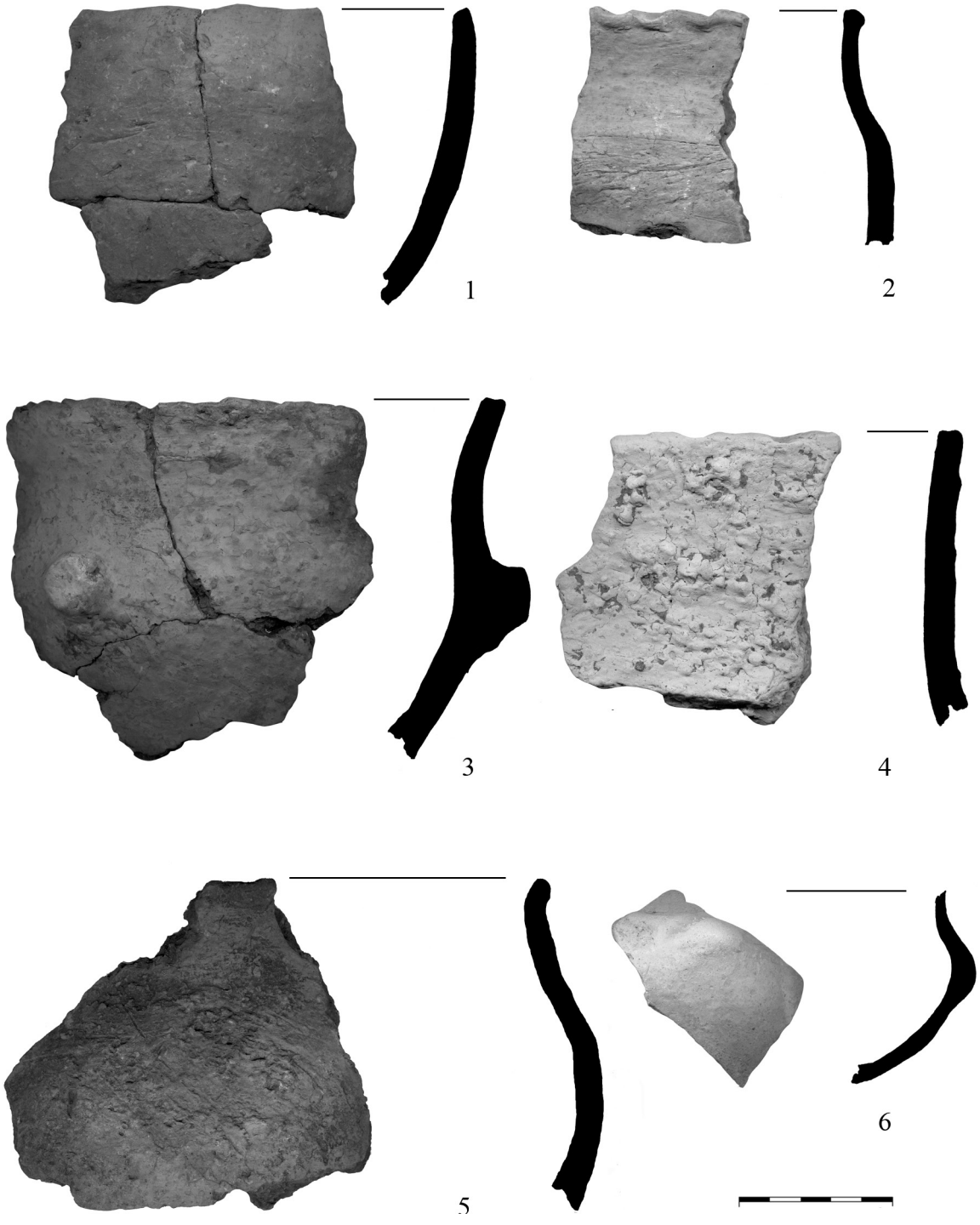

IX. tábla / Tafel IX

1: 2003.293.2.; 2: 2003.562.6.; 3: 2003.552.2.; 4: 2003.350.7.; 5: 2003.562.7.; 6: 2003.580.2.

X. tábla / Tafel X
1: 2003.553.12.; 2: 2003.568.1.; 3: 2003.318.1.

XI. tábla / Tafel XI

1: 2003.350.25.; 2: 2003.303.1.; 3: 2003.552.4.; 4: 2003.350.15.; 5: 2003.568.5.; 6: 2003.303.12.

Bronzkori vajkészítő edény (köpülő)

Németi János

A mostani kor embere – a falusi sem, de a városi szinte egyáltalán nem vagy csak – alig találkozik a házi készítésű vajjal. Régi konyhai vajköpülőt csak néprajzi múzeumokban vagy esetleg falumúzeumokban, tájházakban lát. Ha magát a köpülőt fel is ismeri, a vaj készítésének házi technológiáját már aligha tudja.

A vaj az állatok tejéből készült, emberi táplálkozásra szolgáló zsiradék. Tejszínből vagy tejfölből készítik, amely eredetileg az aludttej készítésekor gyűlik össze annak felszínén. A vajkészítés eljárása során köpüléssel választják el a tejzsírt az úgynevezett írótól. A vaj szobahőmérsékleten szilárd, de nagyon puha, csontfehér anyag.

De hogyan készítették a vajat az őskorban? Hiszen a főleg állattartó közösségek által tenyésztett kecske, juh, szarvasmarha tejét bizonyosan beépítették a táplálkozási láncba. Készítettek-e valami más terméket a tejből – vetődik fel a kérdés? A kérdésre a régészeti leletek vizsgálata – összevetve a néprajzi ismeretekkel – adhat csak választ.

A biblikus zsidó szöveghagyományokban a vaj megjelölésére használt héber *„hemak”* szó jelentése nem egyértelmű, mert egyaránt jelent „kövér aludttejet” és „vajat”. Készítésének módjáról még kevesebbet tudunk, valószínű, hogy kecskebőrből készült tömlőben szállított tej rázkódása során, spontán módon keletkezhetett (kicsapódott a tejzsiradék).

Mózes 18,8 (Ábrahám): *„És vőn vajat és tejet, és a borjút, melyet elkészített vala és eléjük tevé: és ő mellettük álla vala a fa alatt, azok pedig evének.”*

Sámuel 17,29: *„Mézet, vajat, juhot és ünősajtokat hozának Dávidnak és az ő vele való népek eleségül.”* Ebben az esetben a tejtermék többféle fajtájával találkozunk: a tejen kívül vajjal, juhtúróval(?) és sajttal egyszerre.

Ézsaiás 7,22*: „És lészen, hogy tej bősége miatt vajat eszik, mert vajat és mézet eszik, valaki megmaradott e földön.”*

Az ókori Izraelben azért ritka eleség volt a vaj, és nyilván elég drága is lehetett. A vajfogyasztás sokáig a jólét szimbólumának számított. Az ókori Rómában a vajat külsőleg kenőcsként és tapaszként gyulladás és bőrbetegségek gyógyítására, fogyasztásra epehajtóként és hashajtóként alkalmazták (Plinius nh. I.28. 236–242.).

A vajkészítés nyomon követhető a középkorban is: az úrbéres jobbágyokat kötelezték a termék egy részének átadására. Az ecsedi uradalom szolgálati rendszere szerint 1614-ben Börvelyben (Szatmár megye) 0,5 iccét, Kálmándon (Szatmár megye) 1 iccét adtak a fölesúrnak (Ulrich 2007. 385.). Az 1672-es összeírás szerint Kálmánd községben minden tehenes gazda 1 icce vajat és 1 vesling (darab) túrót köteles adni a földesúrnak (Kálmánd 2009. 104.).

A Kárpát-medencében a magyar nyelvterületen a vaj szavunk finnugor eredetű. Eredeti jelentése valószínűleg „zsiradék” lehetett. A „vaj” mai értelemben ismert jelentését később kaphatta.

A köpü(lő) szavunk egyértelműen török eredetű, innen került át nyelvünkbe a nagyállattartással kapcsolatos más szavainkkal együtt.

Az őskori edények belső felületéről vett minták és a cserépedények falának műszeres vizsgálata nem mutatott ki tejre vagy annak származékára utaló nyomot. Érdekes azonban, hogy a néprajzi megfigyelések alapján bizonyos nem kizárólag tej tárolására használt edények falában kimutathatóak voltak a tej alkotóelemeinek nyomai (Csupor–Rékai 2003. 3.).

Már több mint három évtizede, a Piskolt–Homokos dombon feltárt hulladékgödör igen gazdag kerámialeleteinek feldolgozása alkalmával felfigyeltem egy olyan edénytípusra, amelyet 90%-ban sikerült restaurálni. Hasonló töredékeket felszíni leletekként vagy ásatásokon már korábban is találtunk, de sem alakjukat, sem rendeltetésüket nem sikerült meghatároznunk.

Az említett edény (Roman–Németi 1986. 5: 2. kép) nagyméretű, nyomott gömbölyű testű, válla felett simított, attól lefelé az oldala durva seprűzött, az alja lekerekített, tenyérbe jól beilleszthető, gondosan megmunkált felületű. A hiányzó perem(?) alatt még égetés előtt négy helyen átfúrták. Az edény belső felületén mély seprűzés és hegyes bütykök sokasága található minden rendszer nélkül. Téglavörös, kerámiazúzalékkal soványított, a pereme hiányzik(?). Legnagyobb átmérője 55–60 cm, magassága 45 cm, falának vastagsága 1–1,2 cm, ltsz. 5449. Már a leletegyüttes közlése alkalmából felvetettük azt a lehetőséget, hogy ezt az edényt esetleg vaj előállítására használhatták (Roman–Németi 1986. 204.).

Legközelebbi párhuzamát Gerjenről (Magyarország) ismerjük, amelyet a magyar szakirodalomból már régebben ismert „pácoló edényként" határoztak meg (Szabó 1992. LXXXV. kép 1.).

Talán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ennek a „pácoló edénynek" is hiányzik a pereme, holott ez az edény – hasonlóan a Piskolt–Homokos dombról származóhoz – szintén zárt leletegyüttesből (1/1976. objektum) származik. Ez az edény egy olyan kerámiában gazdag gödörből került a felszínre, amelynek alapján sikerült felvázolni a Szaniszló kultúra szinte teljes edénykészletét, de a gondos feltárás ellenére az említett edény egyetlen peremtöredékét sem találták meg.

A Gerjenben feltárt „pácoló edény" a VI. házból a kora bronzkor végére, a nagyrévi kultúrába sorolható, így szinte egykorú a Piskolt–Homokos dombról származó rekonstruált edénnyel. Lehet, hogy az utóbbinak, amely méretében megegyezik a gerjenivel, valamint a hasonló nagyméretű kifejezetten tárolóedényekkel, talán nem is lehetett pereme (Roman–Németi 1986., 198. 123. kép 2/2–3.).

Köpülő edények a Kárpát-medence északkeleti részén

A leletek leírása (1. kép)

1. Aranyosmeggyes (Medieşu Aurit), Szatmár megye[1]

A Csonkás nevű határrészen végzett ásatások alkalmával (A. szelvény 0,30–0,40 m) a következő edénytöredékeket regisztrálták:

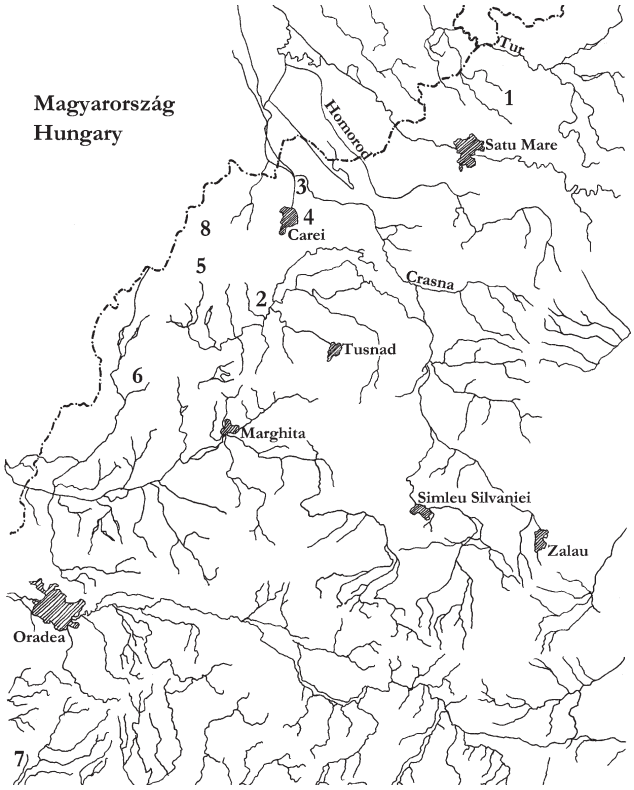
– belsőbütykös edény félgömb alakú alja, belül seprűs díszítéssel (ltsz. 7.192) (közöletlen),
– belsőbütykös edény oldaltöredéke (ltsz. 7159) (közöletlen)

2. Érendréd (Andrid)–Bikadomb, Szatmár megye

– belsőbütykös edény félgömb alakú alja, igen vastag falú (1,4–2,1 cm), kívül fényesen sima, belül mély seprűs díszítésű, éles bütykökkel, átmérője 13 cm (ltsz. 35.291) (2. kép),
– belsőbütykös edény oldaltöredéke, kívül téglavörös, belül rücskös felületű, mély bevágásokkal és hegyes bütykökkel, belül barnásszürke, kerámiazúzalékkal soványított (ltsz. 35.292) (szórvány) (3. kép 1.),

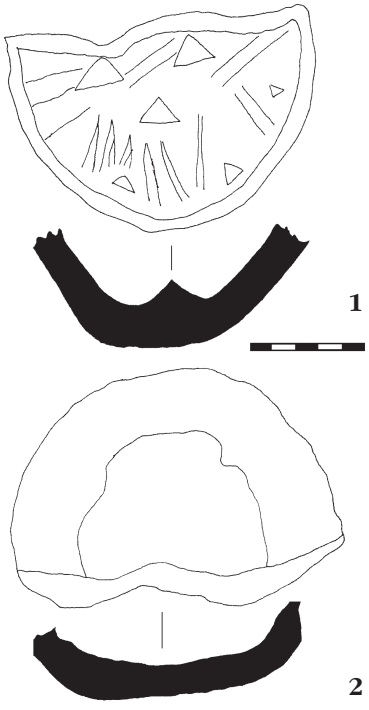
[1] A leletanyag közlése: Bader–Dumitraşcu 1970., de magát a belső bütykös edényt itt a szerzők nem publikálták.

– belül lapos bütykökkel ellátott, hamuszürke, seprűs díszítésű, kívül finomabban megmunkált edény oldaltöredéke (ltsz. 35.293) (szórvány) (4. kép 2.),
– kívül téglavörös, rücskös felületű, ujjbenyomásos rátett bordával díszített fazék oldaltöredéke; belül lapos bütykökkel, barnásszürke seprűdíszes, kerámiazúzalékkal sovanyított (ltsz. 35.294) (szórvány) (4. kép 1.),
– kívül téglavörös, mély seprűs díszítésű, rátett bordával ellátott fazék oldaltöredéke; belül hamuszürke, seprűs díszű, bevágásokkal ellátott, vastag falú, kerámiazúzalékkal sovanyított (ltsz. 35.295) (szórvány) (3. kép 2.),

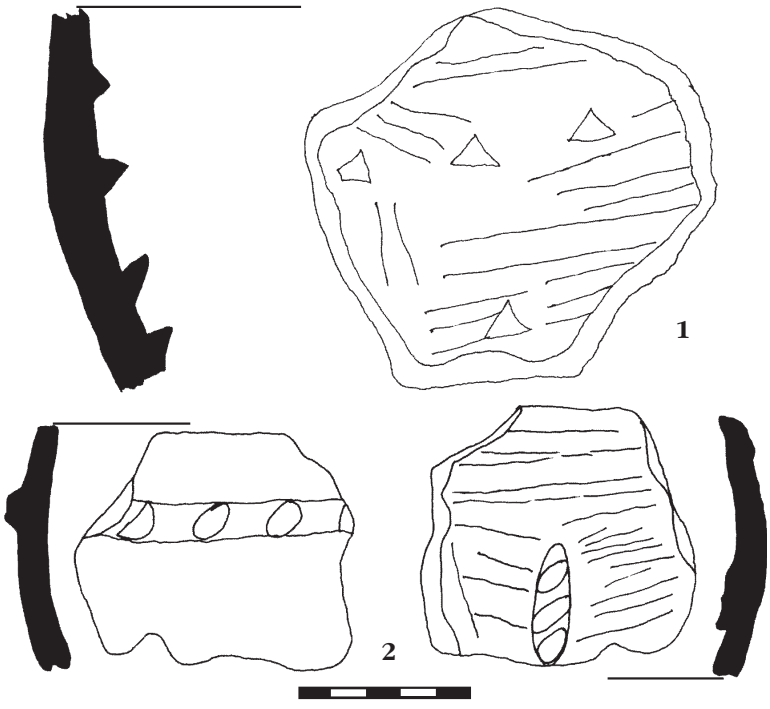
1. kép
Belsőbütykös edénytöredékek Északnyugat-Erdély területéről

Fig. 1
Vessel fragment with interior knobs from the territory of Northwest Transylvania

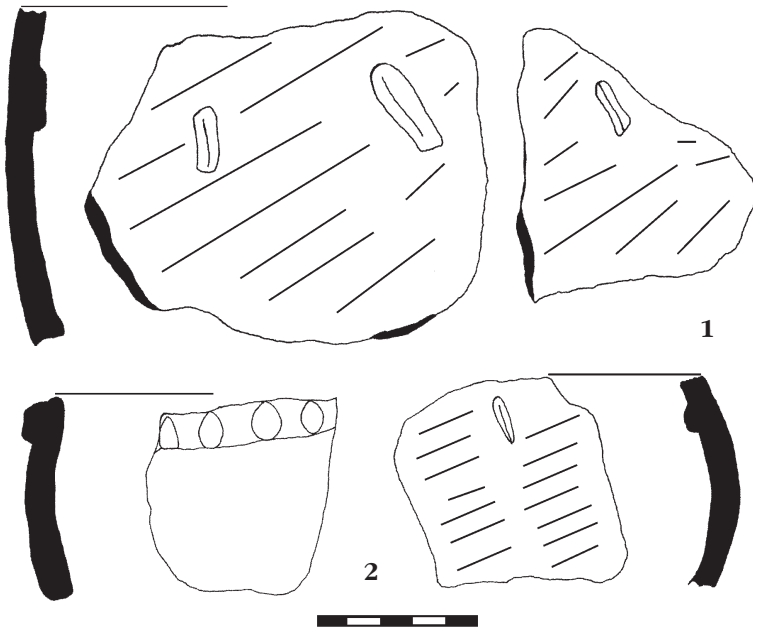
2. kép
Érendréd–Bika domb 1: belső nézet; 2: külső nézet

Fig. 2
Andrid–Bika domb 1: interior view; 2: exterior view

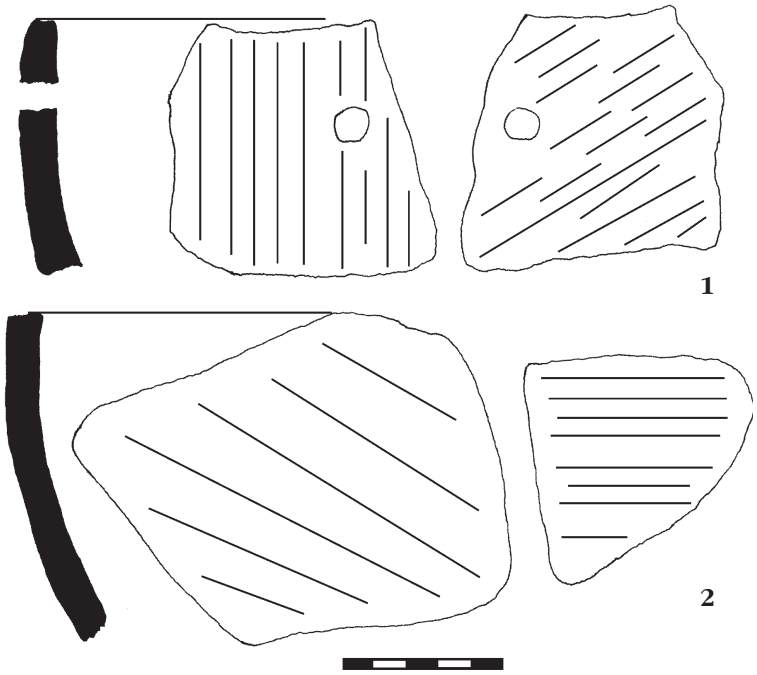
3. kép
Érendréd–Bika domb

Fig. 3
Andrid–Bika domb

4. kép
Érendréd–Bika domb

Fig. 4
Andrid–Bika domb

5. kép
Érendréd–Bika domb

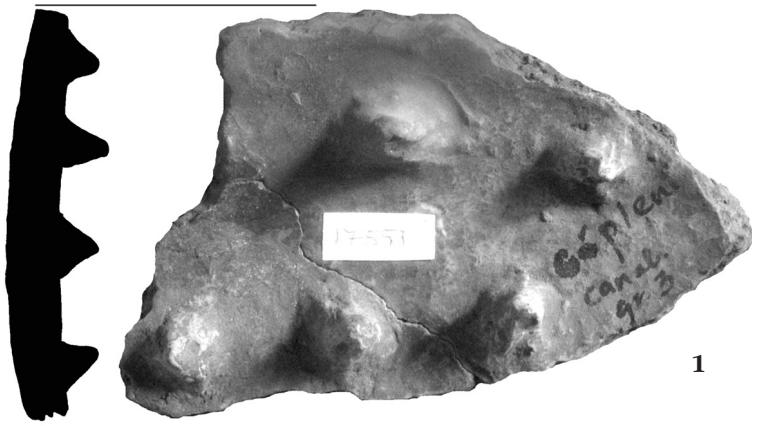
Fig. 5
Andrid–Bika domb

– kívül téglavörös fazék oldaltöredéke, sekély seprűs dísszel, átfúrva; belül szürke, rücskös felületű, falvastagsága 0,8–1,1 cm (ltsz. 35.296). Ugyanehhez az edényhez tartozik még két oldaltöredék: kívül téglavörösek, belül rücskös felületűek, szürkék, mély bevágásokkal (ltsz. 35296 a–b) (5. kép 1–2.) (Németi 1999. 13.a.1.).

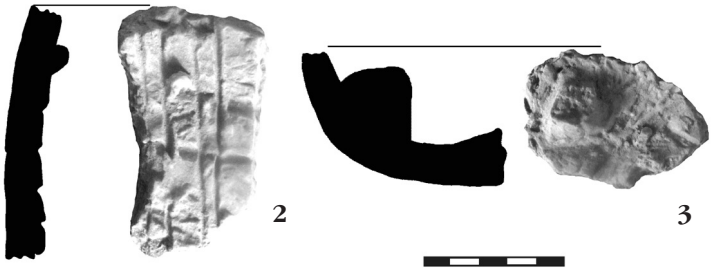
3. Kaplony (Căpleni)–Királyföldek, Szatmár megye
   – félgömbös, belül seprűdíszes, bütykös edény alja; kívül szürke, belül téglavörös, vastag falú, kerámiazúzalékkal soványított; átmérő: 11 cm (ltsz. 5.690) (6. kép 3.),
   – a „tell" település szélét átmetsző vízlevezető árokból származó belső bütykös fazék oldaltöredéke, kívül barna, seprűs díszű, belül szürke-fekete, falvastagsága 0,9–1 cm (ltsz. 17.551) (6. kép 1.),
   – kívül barnásvörös, belül szürke, mély bevágásokkal ellátott, belsőbütykös fazék oldaltöredéke, kívül seprűs díszítéssel (ltsz. 5.688) (szórvány) (6. kép 2.) (Németi 1999. 52.f.2.).
4. Nagykároly (Carei)–Bobald I., Szatmár megye
   – belsőbütykös, 1,0–1,1 cm falvastagságú, kerámiazúzalékkal soványított, kívül sötétszürke, belül hamuszínű fazék oldaltöredéke (S. VI.A./2001 szelvény, 170–180 cm mélységből) (ltsz. 35.173) (7. kép 2.) (Németi 1999. 64, 43. I.a.).
5. Piskolt (Pişcolt)–Homokos domb, Szatmár megye (Gr. 1/1976) (8. kép) (Németi 1999. 33.e4.)
6. Ottomány (Otomani)–Várdomb, Bihar megye
   – belsőbütykös edény alja és oldaltöredéke (7. kép 3.) (Ordentlich 1963. 132. 5. rajz 5.).

6. kép
Kaplony–Királyföldek

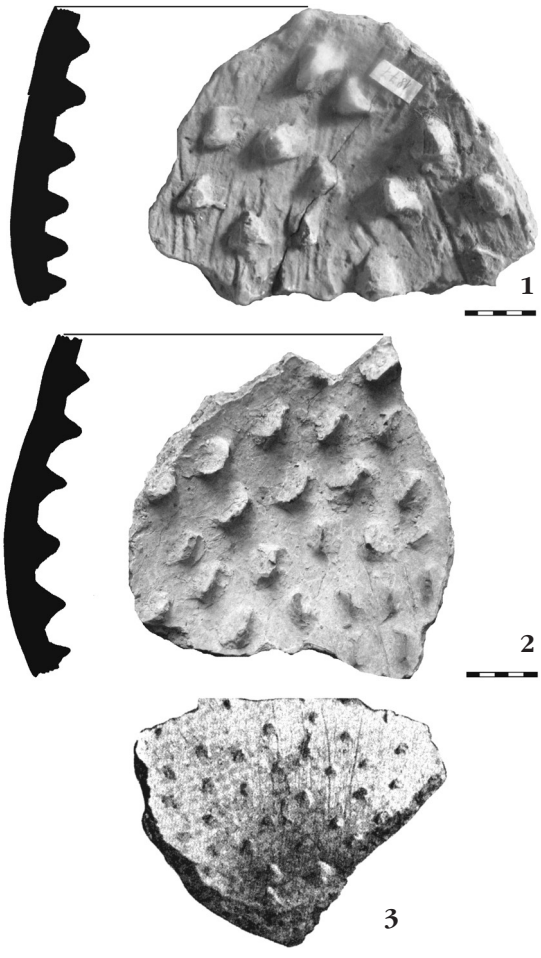
Fig. 6
Căpleni–Királyföldek

7. Szalonta (Salonta)–Testhalom, Bihar megye
   – belsőbütykös fazék oldaltöredéke az 1958-as ásatásból, Ottomány kultúra (Repertoriu Bihor 1974. Nr. 325. – közöletlen).
8. Szaniszló (Sanislău)–Homokos domb, Szatmár megye
   – 1,4–1,5 cm falvastagságú, belsőbütykös edény oldaltöredéke, kívül sárgásbarna, seprűs díszítésű, kerámiazúzalékkal soványított, belül szürkésbarna, mély bekarcolással (S.I. 0,40 cm) (ltsz. 1877) (7. kép 1.).

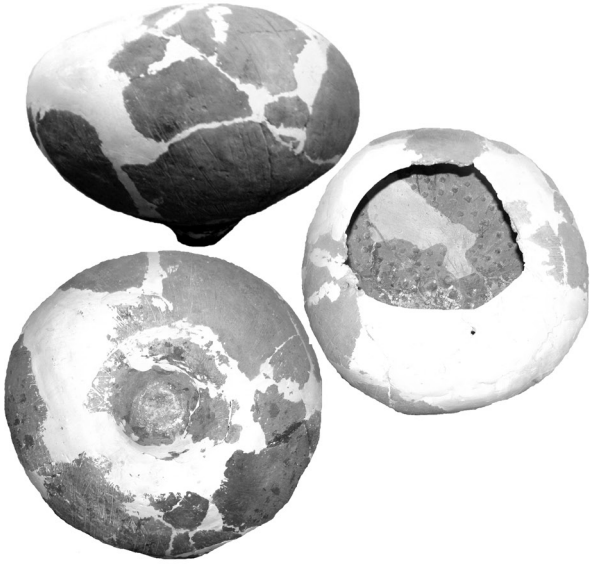

9. Döge–Gurító domb, Szabolcs-Szatmár Bereg megye
   – 2010-ben Jakab Attila ásatásán a 18. objektumból egy szűk nyakú, felfüggeszthető, de nagyon öblös, gömbölyű testű, belsőbütykös amfora típusú edényt tártak fel, a nyak és a váll között négy füllel, valamint az edény testének felső részén négy átfúrással. Ez a típus szokatlan az általunk feltételezett vajköpülésre használt edényformák között. A belsejében rendezetlenül megjelenő hegyes bütykök kizárják a pácoló funkciót. A felső részén megjelenő átfúrások arra utalnak, hogy a benne keletkező gázok, ezeken eltávozhattak. Mivel a zsiradék (vaj) előállításakor tej rázása vagy lengetése közben nem keletkeznek gázok, így ennek az edénynek a vajköpüléshez köthető felhasználása alighanem megkérdőjelezhető. Felvetődik, hogy esetleg lepárló, erjesztő funkciót tölthetett be (?). A 18. objektum leletanyaga a Szaniszló kultúrába sorolható (9. kép).

7. kép
1: Szaniszló–Homokos domb; 2: Nagykároly–Bobald I.; 3: Ottomány–Várdomb (Ordentlich 1963. ?? alapján)

Fig. 7
1: Sanislău–Homokos domb; 2: Carei–Bobald I.; 3: Otomani–Várdomb (after Ordentlich 1963. ??)

8. kép
Piskolt–Homokos domb

Fig. 8
Pişcolt–Homokos domb

10. Ófehértó–Almezői-dűlő (M3 autópálya (253. lelőhely), Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
– Cséki Andrea 2010–2011. évi ásatása során tárta fel a 28/S80. objektumot: egy ovális, enyhény rézsűs falú, egyenes aljú, 330x198 cm alapterületű, 22–32 cm relatív mélységű, sötétbarna, erősen humuszos, homokos, enyhén sárga homokfoltos, kevert betültésű gödröt, amelynek a keleti részében a bontás során nagyméretű paticsokat figyeltek meg, valamint egy vajköpülő edény töredékeire bukkantak. A belső bütykös edénytöredék gömbös testű, lekerekített kúpos aljú, valószínűleg kisssé kónikus nyakú edényhez tartozik, amelynek belsejére éles bütyköket raktak fel, felülete mélyen seprűzött. Az edény teste kívül is seprűzött, a nyak alján átfúrt. Ebben az esetben a köpülő edény funkció nyilvánvaló, hiszen a darab pontos analógiája az általam feljebb leírt Piskolt–Homokos dombon feltárt edénynek. Az objektum a kora bronzkor végére (kora bronzkor III) keltezhető, és a Szaniszló kultúrába sorolható (Dani János információja). (10. kép)

A hasonló belsőbütykös edénytöredékeket legutóbb Dani János foglalta össze szintén „pácoló edény” meghatározással, és a leletegyüttesek alapján a Nyírség kultúrába vagy a Szaniszló kultúrba sorolta (Dani 2005. 337.).

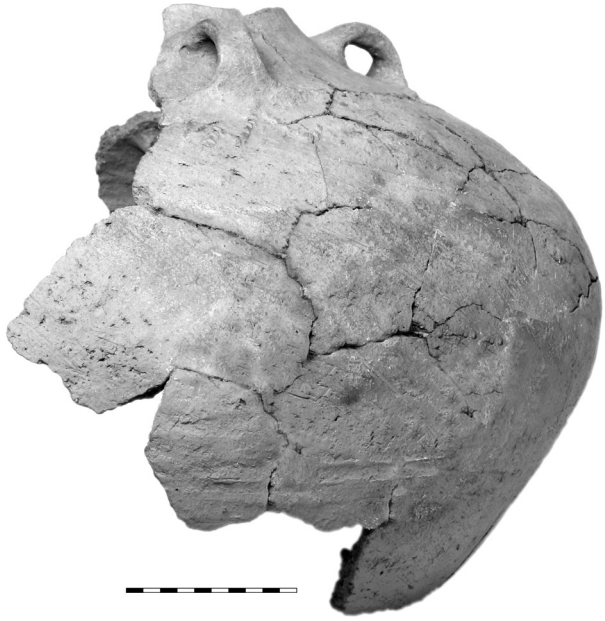
Analógiák: Berettyóújfalu–Herpály (Máthé 1984. XI. tábla 18., Máté 1986. XI. tábla 18.); Alpár (Bóna–Nováki 1982. XI. tábla 4., 7.); Ároktő–Dongóhalom (Fischl 2006. 53., Nr. 150.); Vatta–Dobogó (Koós–Simon 2010.); Tuzsér–Kálonga-tanya; Demecser–Raffaj-dűlő; Tiszabercel–Csűröspart; Streda nad Bodrogom

9. kép
Döge–Gurító domb 18. objektum
(Fotó: L. Nagy Márta)

Fig. 9
Döge–Gurító domb feature 18 (Photo: Márta L. Nagy)

10. kép
Ófehértó–Almezői-dűlő 28/S80. objektum

Fig. 10
Ófehértó–Almezői-dűlő feature 28/S80

(Bodrogszerdahely)–Bakhegy; Ižkovce (Iszke) (Dani 2005. 312.). A fent említett analógiák belsőbütykös „pácolóedényként" szerepelnek, a lekerekített kúpos vagy félgömb aljú típus csak a Szaniszló kultúra lelőhelyein fordul elő

Ennek az edénytípusnak az újratárgyalását az tette szükségessé, hogy nemrég egy, a bronzkori kultúrákat megelőző kés rézkori (Baden kultúra) településről, Nagyrécse határából Bondár M. közölt egy belsőbütykös edénytöredéket (Bondár 2008. 57., 12. kép). Horváth L. egy szigligeti hordó alakú lelet alapján hasonló edényt rekonstruált, amelyet már vajköpülőnek határozott meg (Horváth 1974. 3. kép 1a–c., 2., 3. kép). Később ugyanennek az edénynek a rekonstrukcióját közli Ilon G. és Ughy J. (Ilon–Ughy 1995. 99., 22. kép).

A fent említett hordó alakú, belsőbütykös edényleletek mellett ismeretes egy tál típusú edénytöredék Tiszaluc–Sarkadról (Patay 1987. 14. ábra), amelynek keltezése bizonytalan. Időrendileg hasonló a helyzet a Horváth L. által közölt szigligeti edénnyel is, mely egy késő bronzkori leletegyüttesből származik, de a szerző szerint nem tartozik ebbe a leletkörnyezetbe, és az analógiák alapján késő rézkorinak határozta meg. Nekem valószínűbbnek tűnik, hogy inkább köthető a késő bronzkori leletegyütteshez.

A késő rézkori (Baden kultúra) belsőbütykös edények alapján a kora bronzkori belsőbütykös edénytípust nem nevezhetjük „pácoloedénynek", hanem helyesen vajkészítő edénynek tekintjük, amelynek segítségével lengéssel vagy rázással készítették a vajat.

Belsőbütykös edénytöredékeket tártak fel Hódmezővásárhely–Barci réten (Kulcsár 1997. 23., XIV. tábla 2.); Baks–Homokbányában (Fischl–Kiss–Kulcsár 1994. 24. kép 1–3.); Pécsudvard–Széchény u. 116. lelőhelyen (Gáti 2009. 4. kép 1.). Alsóvadász–Várdombon két edényhez tartozó töredék fordult elő (Simon Katalin ásatása – közöletlen); valamint Hatvanban (Tompa 1935. 20–33.); Dunaföldvár–Kálvárián (Szabó 1992. LXXXV: 1.); Tószegen (Banner–Bóna–Márton 1959. 9. kép 9.); Üllőn (Kővári–Patay 2005. 116., 34. kép) különböző középső bronzkori kultúrákban.

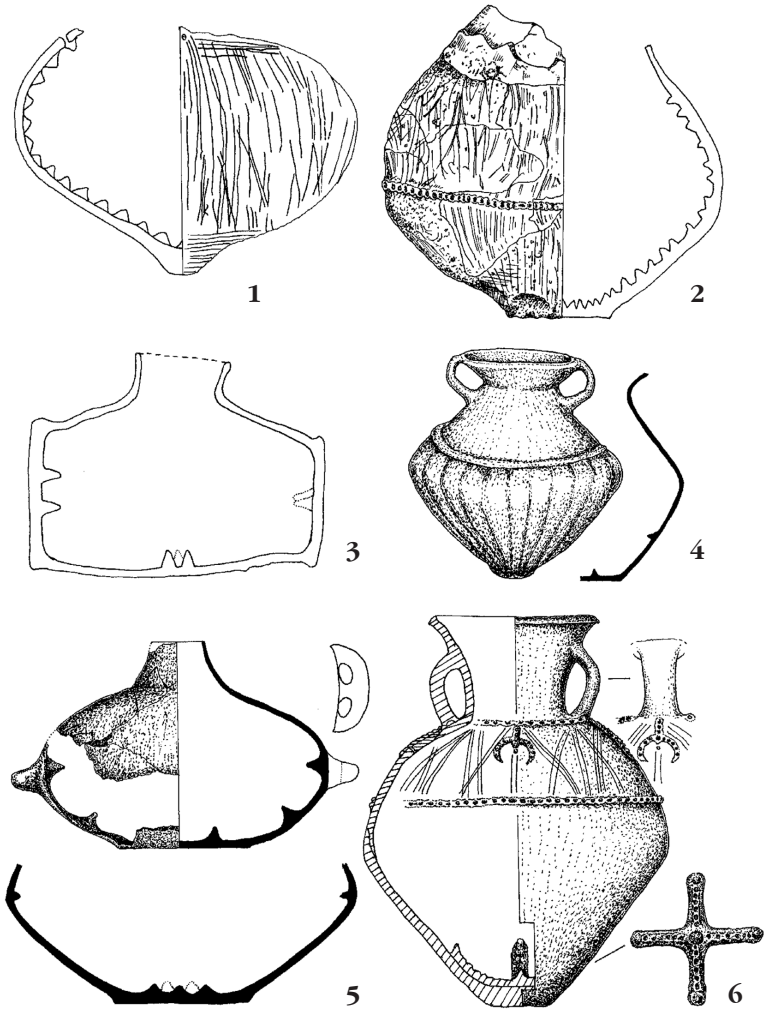
Egészen más kivitelezésű, ún. „sovanyító edényt" közölnek Diósdról (Patay–Patay 1965.). Ezek a hombár alakú nagy edények nem belsőbütykösek, viszont a felső részükön átfúrt lyukakat találunk. Érendréd–Bikadombról felszíni gyűjtésből ilyen edénytöredékeket ismerünk, amelyeknek eddig nem sikerült a rendeltetését, szerepét meghatároznunk (5. kép).

A „savanyító", „erjesztő" vagy „lepárló" edények esetében a nagy hombárszerű edények felső részén található lyukak talán éppen az erjesztés, lepárlás vagy savanyítás alkalmával keletkezett gázok elvezetésére szolgálhattak. A népi kerámiában nem igen találkozunk ilyen célra készített edényekkel, de ezeket a folyamatokat jól ismerjük néprajzi kutatásokból. Itt Kardos László, Kisbán Eszter, Jan Rỳsánek és Vladimir Václavú munkáit említeném meg (Kardos 1943., Kisbán 2003., Rýsánek-Václavú 1989.).

Más hasonló tárolóedény alján jellegzetes „kereszt” alakú borda helyezkedik el, rajtuk négy bütyökkel. Ezeket mind Patay P., mind Schreiber R. „erjesztő edénynek” vélte (Schreiber 1981. 151., 12b., 15a. kép). Hasonló töredékeket regisztráltak Budafokról, a Tabánból (Schreiber 1963. 10. kép 12: 1–2.), Ószentiványról (Banner 1929. 50., 52. kép). Van olyan edénytöredék is, amelynek a belsejében ujjbenyomással tagolt borda található, de előfordul, hogy mellette egy-két helyen bütykök is elhelyezkednek (Schreiber 1963. 10. kép 5., 12. kép 1.). Hasonló töredékek származnak szintén felszíni gyűjtésből Érendréd–Bikadombról kora bronzkori településről (Szaniszló kultúra) (3. kép 2.).

Érdekesnek tűnik szempontunkból a Dunaújváros–Kosziderpadlás 26. sírban talált urna, amelynek a nyakán két átívelő szalagfül, a vállán négy lyuk található, a hasára ujjbenyomásos vízszintes bordadíszt helyeztek, míg a belsejében az alján rátett bütykök és keresztmotívum látható. A 829. sírból igen jó állapotban lévő urna került elő, amelyet alkoholos italok erjesztésére használhattak (Vicze 2003. 18–19.).

Az újabb kutatások alapján nemrég Szatmáry I. foglalta össze a bronzkori háztartás edénykészletét, ahol tárgyalta az ún. „pácoló edény” típust is (Szathmári 2009.). Korábban úgy tűnt, hogy ez az edénytípus inkább a kora bronzkorra jellemző, ám az újabb megfigyelések alapján a „köpülő edény” megtalálható a középső bronzkori Vatya és talán a füzesabonyi kultúrában is, továbbá nem tűnik el a késő bronzkor elején sem.

A bronzkor fejlettebb kultúráinak leletanyagából egy formailag egészen más edénytípus került napvilágra Érd–Simonpusztáról (Orovecz–Mrav 2008. 4. kép 8., Tóth 2008.). Az objektum, amelyhez kötődik, már az urnamezős kultúra fejlettebb periódusába sorolható. Ennek az edénynek formája szokatlan, méretei eltérnek az eddigiektől. Tojásdad alakú, oldalán kissé lapított, belső felülete homogén fekete, a falán 3+3 kúpos bütyök ül, az alján pedig 2+2 hasonló bütyök található. Tóth Gusztáv szerint az érdi edény alapján a pácolás és savanyítás a belső bütykös edények esetében kizárható (Tóth 2008. 61–65.).

A hasonló funkciót betöltő ún. vajköpülő edényeknek a következő típusai állapíthatók meg (11. kép):

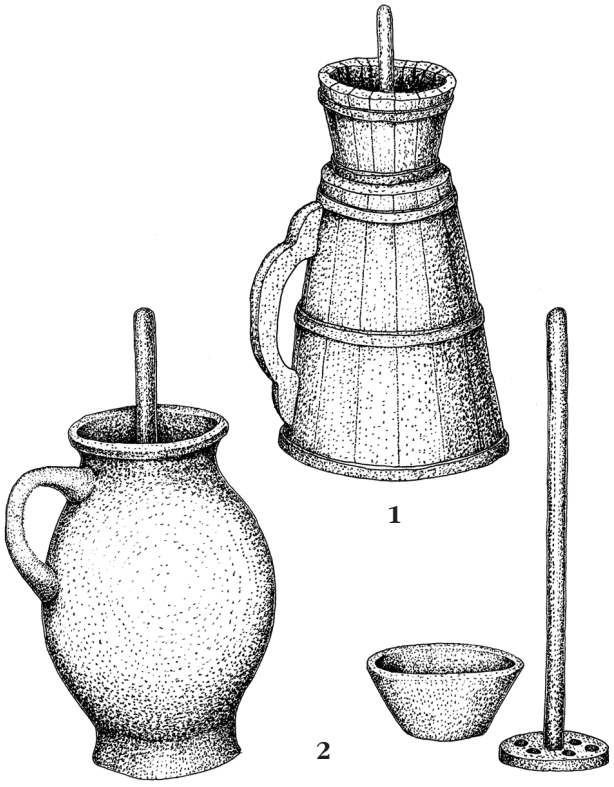
11. kép
Belsőbütykös edénytípusok (köpülő)

Fig. 11
Type of vessel with interior knobs (churn)

1. Piskolt–Homokosdomb: kúpos aljú.
2. Gerjen: hombár alakú, egyenes aljú.
3. Szigliget: hordó alakú.
4. Pécsudvard–Széchényi u.1/6, Üllő: fazék alakú.
5. Érd–Simonpuszta: tojásdad alakú, oldala lapított.
6. Diósd–Szidónia hegy: fazék vagy hombár alakú, belsejében az alján kereszt alakú bordával, hegyes bütykökkel ellátva.
7. Dunaújváros–Kosziderpadlás: „erjesztő” vagy „lepárló” szerepe lehetett.

A köpülés hatására a tejtermékben a tejzsír részecskéi gömböcskék formájában kicsapódnak, ezt az anyagot (vajat) szűréssel lehet elválasztani az írótól, amely szintén fogyasztható.

Mint fazekastermék a köpülő edény továbbélt a népi kerámiában. A henger (kivájt rönk) vagy dongából készült faköpülőkben a tejfölből „verés” során csapódik ki a vaj. Ez a faköpülő lényegében három részből tevődik össze: maga a köpülő edény, amelybe a tejfölt öntik, a kármentő (egy lyukas fedő) és a fából készült nyeles verőfa. Ez a felépítés megtalálható a cserépköpülőknél is: maga az edény és a kármentő kerámia és csak a „verőfa” készül fából (Szalay 2005. 78.). P. Brestjánszky a parasztkerámia formakincsei közé sorolja a köpülő edényt (Brestjánszky 1976. 182.). A népi kerámiában Csupor I. és Rékai M., Kardos L., valamint Kresz Mária azonosított több köpülő cserépedényt, kármentővel együtt, következtetésképpen a fazekasok – ha ritkábban is – egészen a XX. századig készítettek köpülő edényt. A cserépköpülők csorgatott mázas edények, általában füllel, de található fül nélküli típus is, kissé szűkülő oldalakkal (Csupor–Rékai 2003. 60., Kresz 1960., Csupor–Angyal 1998.) (12. kép).

12. kép
1: Dongaköpülő; 2: cserépköpülő

Fig. 12
1: Wooden churn; 2: ceramic churn

Irodalom

Bader–Dumitraşcu 1970.
Tiberiu Bader – Sever Dumitraşcu: Săpăturile archeologice la aşezarea de tip Otomani da Medieşul Aurit. [Les fouilles archéologiques dans l`établissement de type Otomani de Medieşul Aurit.] *Materiale* IX. 1970. 127–136.

Banner 1928.
Banner János: Az őszentiványi ásatások. [Grabungen bei Őszentiván.] *Dolgozatok* IV. 1928: 1–2. 148–243.

Banner–Bóna–Márton 1959.
Banner János – Bóna István – Márton Lajos: Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. *ActaArchH* X. 1959. 1–140.

Bóna–Nováki 1982.
Bóna István – Nováki Gyula: Alpár bronzkori és Árpádkori vára. [Alpar. Eine bronzezeitliche und mittelalterliche Burg.] *Cumania* VII. 1982. 17–118.
Bondár 2008.
Bondár Mária: Késő rézkori település Nagyrécse határában. [Late Copper Age settlement in the surroundings of Nagyrécse.] *ZM* 17. 2008. 33–58.
Brestjyánszky 1976.
P. Brestyánszky Ilona: Ismerjük meg a kerámiát. A kerámia és a porcelán története. Gondolat Kiadó, Budapest 1976.
Csupor–Angyal 1998.
Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Planétás Mezőgazda Kiadó, Budapest 1998.
Csupor–Rékai 2003.
Csupor István – Rékai Miklós: A vajköpülő. [The Butter Churn.] Néprajzi Múzeum, Budapest 2003.
Dani 2005.
Dani János: A Felső-Tisza-vidék kora bronzkora a tell-kultúrákat megelőző időszakban. PhD disszertáció. ELTE, Régészettudományi Intézet, Budapest 2005. (Kézirat.)
Fischl 2006.
P. Fischl Klára: Ároktő-Dongóhalom bronzkori tell telep. [Bronzezeitliche Tell-Siedlung in Ároktő-Dongóhalom.] Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 4. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 2006.
Fischl–Kiss–Kulcsár 1999.
P. Fischl Klára – Kiss Viktória – Kulcsár Gabriella: Kora és középső bronzkori település Baks-Homokbánya (Csongrád megye) lelőhelyen. [Früh- und mittelbronzezeitliche Siedlungen auf dem Fundort Baks-Homokbánya (Komitat Csongrád).] *MFMÉ–StudArch* 5. 1999. 77–190.
Gáti 2009.
Gáti Csilla: Középsőbronzkori tárológödör Pécsudvarról. [Mittelbronzezeitliche Speichergrube aus Pécsudvar.] *ŐL* 11. 2009. 50–61.
Horváth 1974.
Horváth László: Őskori hordó alakú edény Szigligetről. [A prehistoric barrel-shaped vessel from Szigliget.] *ArchÉrt* 101. 1974. 55–63.
Ilon–Ughy 1995.
Ilon Gábor – Ughy István: Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe. Rómer Flóris – Esterházy Károly Alapítvány, Pápa 1995.
Kardos 1943.
Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. Tanulmányok az Őrség monográfiájához 1. A magyar táj- és népismeret könyvtára 8. Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest 1943.
Kálmánd 2009.
Kálmánd története. Szerk. Németi János. Color Print, Zilah 2009.
Kisbán 2003.
Kisbán Eszter: Savanyú ízlésirány Közép-Kelet Európa határán a XX. században. In: Folyamatok és fordulópontok – Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan 70. születésnapjára. Szerk. Pócs Éva. Studia Ethnologica Hungarica 4. L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Budapest – Pécs 2003. 23–55.

Koós–Simon 2010.
Koós Judit – Simon László: Vatta–Dobogó. *RKM* 2009. (2010) 379–380.
Kővári–Patay 2005.
Klára Kővári – Róbert Patay: A settlement of the Makó culture at Üllő. New evidence for early Bronze Age metalworking. *CommArchHung* 2005. 83–137.
Kresz 1960.
Kresz Mária: Fazekas, korsós, tálas. [Potter, Jugmaker, Dishmaker.] *Ethnographia* LXX. 1960. 297–379.
Kulcsár 1997.
Kulcsár Gabriella: Adatok a Dél-Alföld kora bronzkori történetéhez (Hódmezővásárhely-Barci rét kora bronzkori települése 1.). In: Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről. / Sie sahen die Tore von Ilion: Funde aus der Bronzezeit vom mittleren Theissgebiet. Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 3. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula 1997. 13–56.
Máthé 1984.
Márta Szabó Máthé: Preliminary Report on the 1977-1982 Excavations at the Neolithic and Bronze Age Settlement of Berettyóújfalu-Herpály II. Bronz Age. *ActaArchHung* XXXVI. 1984. 137–159.
Máthé 1986.
Sz. Máthé Márta: Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori tell településen 1977–1982 között. II. Bronzkor. *Bihari Múzeum* 4–5. 1986. 129–149.
Németi 1999.
János Németi: Repertoriul arheologic al zonei Careiului. [The Archeological Survey of Carei region. Nagykároly vidékének régészeti repertóriuma.] Bibliotheca Thracologica 28. 1999.
Oravecz–Mráv 2008.
Oravecz Hargita – Mráv Zsolt: Jelentés az Érd, Simonpuszta lelőhelyen végzett 2007. és 2008. évi leletmentésről. / Report on the rescue excavations at Érd, Simonpuszta site in 2007 and 2008. *RKM* 2008. (2009) 43–60.
Ordentlich 1963.
Иван Ордентлих: Поселения в Отомани в свете последних раскопок. *Dacia* N.S. VII. 1963. 115–138.
Patay 1987.
Patay Pál: A tiszaluc-sarkadi rézkori telep ásatásának eddigi eredménye. [Bisheringen Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung von Tiszaluc-Sarkad.] *FA* 38. 1987. 89–120.
Patay–Patay 1965.
Patay Pál – Patay Árpád: a nagyrévi kultúra leletei Diósdon. [Funde der Nagyrév Kultur in Diósd.] *ArchÉrt* 92. 1965. 163–167.
Plinius nh.
Caius Plinius Secundus: Naturalis Historiae [Természettudományok]. I. könyv. Ford. Gábli Cecilia. Bibliotheca Pliniana 1. Lomart, Pécs 2006.
Repertoriu Bihor 1974.
Repertoriul monumentelor din judeţul Bihor. Red. Sever Dumitraşcu. Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea 1974.

Roman–Németi 1986.

Petre Roman – János Németi: Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord vestul României. [Dècouvertes de la période ancienne (Pré Otomani) de l`âge du bronze dans le nord-ouest de la Roumanie.] *SCIVA* 37: 3. 1986. 198–232.

Rỳsánek–Václavů 1989.

Jan Rỳsánek – Vladimir Václavů: Destilační přístroj ze Spišského Štvrtku. [Дистилляционный аппарат из г. Спишский Штврток. A distillation apparatus from Spišského Štvrtok.] *ArchRozl* 41: 2. 1989. 196–201.

Schreiber 1963.

Schreiber Rózsa: Korabronzkori lakógödör Budafokon. [Жилая яма раннего бронзового века в Будафоке.] *BudRég* 20. 1963. 223–238.

Schreiber 1981.

Schreiber Rózsa: A nagyrévi kultúra telepe Diósdon. [Die Siedlung der Nagyrév-Kultur in Diósd.] *ArchÉrt* 108. 1981. 135–156.

Szabó 1992.

Szabó Géza: Dunaföldvár-Kálvária tell-település kora bronzkori rétegsora. [Die Schichtenreihe der Tellsiedlung von Dunaföldvár-Kálvária zur frühen Bronzezeit.] *WMMÉ / BBÁMÉ* 17. 1992. 35–182.

Szalay 2005.

P. Szalay Emőke: Gömöri kerámia az Alföldön. Gömör néprajza 60. Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen 2005.

Szathmári 2009.

Szathmári Ildikó: Megjegyzések a bronzkori háztartások edénykészletéről. [Anmerkungen zur Gefässensembles bronzezeitlicher Haushalten.] *Tisicum* 19. 2009. 295–307.

Szent Biblia

Szent Biblia. Az Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írása. Ford. Károli Gáspár. Budapest 1990.

Tompa 1935.

Tompa Ferenc: Bronzkori lakótelep Hatvanban. *ArchÉrt* 62. 1935. 16–34.

Tóth 2008.

Tóth Gusztáv: Vajköpülő edény Érd, Simonpusztáról – adatok a „pácolóedények" kérdéséhez. / Churn from Érd, Simonpuszta – data on the problem of „marinading vessels." *RKM* 2008. (2009) 61–65.

Ulrich 2007.

Ulrich Attila: Az ecsedi uradalom majorsági gazdálkodása és jobbágyi szolgálati rendszere a Rákóczi-család birtoklása idején. [Meierhofwirtschaft und Frondienstsystem dem Dominium Ecsed zur Zeit der Besitzherrscahft der Familie Rákóczi.] *NyJAMÉ* 49. 2007. 381–400.

Vicze 2003.

Vicze Magdolna: „Akik lakoznak csendben valahol…" A Koszider bronzkori temetője. Intercisa Múzeum, Dunaújváros 2003.

Németi János

Ro – 445100 Carei
P-ţa Eliberării Bl, 14. Ap. 33

Bronze Age butter churns

In 1976 in Pişcolt, at the site of Homokosdomb, a rescue excavation led by the author of the article took place. During the excavation a peculiar pot was discovered. This vessel has got round base and knobs at the inner surface. These kind of objects are known in the special literature as "distillation" vessels. Analyzing the pot we remarked the interesting characteristics of the find which could have been used in the preparation process of the butter. The butter probably was made by shaking.

The analogies of the vessel discovered in the Carpathian Basin come mainly from the Early Bronze Age. Vessels with interior knobs were unearthed at Medieşu Aurit-Csonkás, Andrid-Bika-domb, Căpleni-Királyföldek, Carei-Bobáld I., Pişcolt-Homokosdomb, Otomani-Várhegy, Sanislău-Homokosdomb, Salonta-Testhalom.

Recently, archaeological research has started to focus again upon the problematic of prehistoric "distillation" vessels. Shards with interior knobs appeared already in the Late Copper Age (Baden Culture) and related articles which analyzed their problematic considered them to play role in the butter making process. The shreds are characteristic not only for the Early Bronze Age, such vessels were used during the whole period of the Bronze Age until the beginning of the Late Bronze Age (Barrow Grave Culture). We could establish a few types of the analyzed butter churns as pots with flat base and globular body. Sometimes they are barrel or egg shaped.

In a few cases in the inner base of the pots there are crossed ribs associated with one or two inner knobs. On the neck of the vessel in question there are holes. These kind of pots were probably used for preparing alcoholic liquids or were used for souring or decantation. It can be suggested that gases formed during the procedure left through the holes.

Ethnographical records revealed that butter churns (composed by a pot, a perforated lid and a hitting stick) were used in the household activities until the beginning of the 20th century.

János Németi

Ro – 445100 Carei
P-ţa Eliberării Bl, 14. Ap. 33

Az alföldi Barbaricum mécsesei

István̈ovits Eszter – Pintye Gábor

Alexandru V. Matei emlékére[1]

Közismert tény, hogy a római területen meglehetősen sok mécses kerül elő. A provinciák által körbezárt alföldi barbaricum lakossága sok tekintetben igyekezett a római komfortot átvenni: sokak feltételezése szerint a Birodalomba történő betelepedésük szándékának hátterében is ez a vágy lappangott. Ennek ellenére meglehetősen keveset tudunk az általunk vizsgált terület esetében arról, hogy hogyan oldották meg a világítást.

Firmamécsesek

A jellegzetes római firmamécsesek csak kivételesen kerülnek elő a Kárpát-medencei Barbaricumban. A Felső-Tisza-vidéken az egyetlen ilyen darabot Beregsurányból tudjuk bemutatni, melynek – sajnos – közelebbi leletkörülményeit nem ismerjük (1. kép).[2] A mécses középső részén egy frígiai sapkát viselő köpenyes alak büsztje látható, míg a talprészen az OCTAVI felirat szerepel. Ezt a mécsesvariánst a Kr. u. I. század végétől a III. század végéig gyártották. Elterjedési területe Gallia, Raetia, Dalmatia, Noricum, Moesia Inferior, Pannonia, valamint – lelőhelyünk szomszédságában – mindkét Dacia provincia (Roman 2006. 67.).

A tárgy lelőhelyén – Beregsurányban – egy szürke, pecsételt kerámiát előállító fazekastelep látott napvilágot. A pecsételt

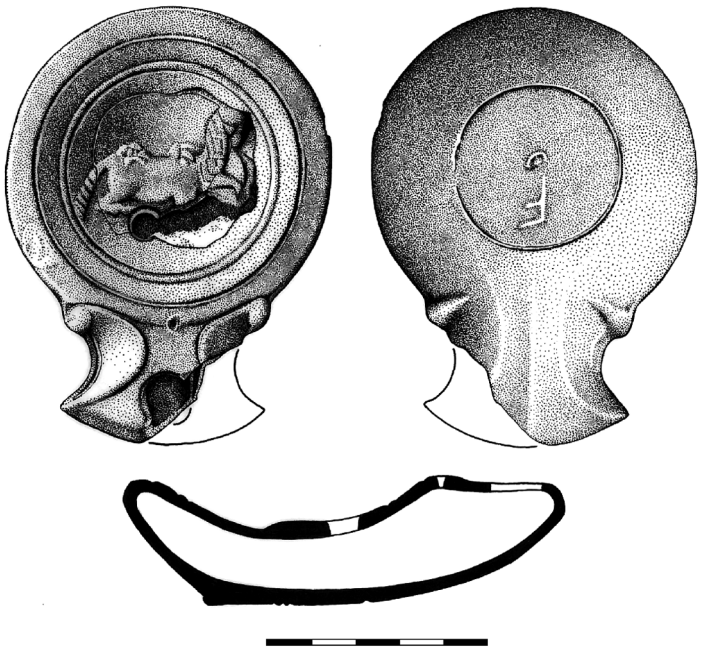

1. kép
Firmamécses Beregsurány–Kertalja-dűlő G blokkból
(Fotó: Istvánovits Eszter)

Fig. 1
Firmalampe from Beregsurány–Kertalja-dűlő sector G
(Photo by Eszter Istvánovits)

[1] Ez a dolgozat Alexandru V. Mateinek köszönhetően született meg. 2006-ban Zilahon és Kolozsvárott rendezték meg a 2. lichnológiai konferenciát, melyre kizárólag főszervező barátunk A.V. Matei unszolására mentünk el, s tartottunk előadást a szarmaták világítóeszközeiről. A kéziratot most vettük elő, s dolgoztuk át megjelentetésre. Szomorúan vesszük tudomásul, hogy inspirátora már nem olvashatja...

[2] JAM 68.77.2. Lelőhelye: Beregsurány–Kertalja-dűlő G blokk. Simonyi László ajándéka. Ez alapján arra kell gondolnunk, hogy a Csallány Dezső által vezetett ásatások környékén került elő (TIR 496. Nr. 4.).

2. kép
Szőreg–Homokbánya (Koncz Margit rajza)

Fig. 2
Szőreg–Homokbánya (Drawing by Margit Koncz)

kerámiával jellemezhető régészeti leletanyag, az ún. „Bereg kultúra" a Felső-Tisza-vidék jellegzetes késő császárkori anyagi kultúrája. Nagy valószínűséggel korábban egy dák-germán keveréklakosság élt itt, majd a III. század végén, Dacia provincia feladása után római lakosság idevándorlásával számolhatunk. Ők kezdték el a pecsételt szürke kerámia gyártását is.[3] A római mécses előfordulása ennek ellenére az általuk lakott területen is ritkaságszámba megy.

Az ún. „Bereg kultúra" nyugati szomszédai a szarmaták voltak, akiknek jazig törzse az I. század elején érkezett a sztyeppről a Kárpát-medencébe. A II. század elejére, Traianus dák háborúi nyomán a szarmaták birtokába került az Alföld nagy része. A szarmata leletanyag igen bőséges, szinte nincs is olyan alföldi régészeti feltárás, ahol ne kerülne elő a hagyatékuk. Ennek ellenére világítóeszközeikről csak nagyon keveset tudunk. Római firmamécsesek csak kivételes esetben fordulnak elő náluk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei leletkataszterben ugyan szerepel három darab (Jászágó, Öcsöd és Tószeg), azonban egyik sem hiteles lelőhelyről (Vaday 1989. 128. Taf. 9: 4., 86: 11; 131: 5,). A régebben beleltározott tárgyak közül egy FORTIS feliratos, lelőhely nélküli példányt őriz a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum (MRT 10. IV/3. 1–2. 1998. 309. 316. 33. t. 4.).[4] A szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található egy további példány Szőreg–Homokbányából (2. kép).[5] A szőregi darab felületén egy ugró szarvas(?) relief látható, míg alján egy kör alakú mezőben egy F betű olvasható. Tökéletes analógiáját a Lázár-gyűjteményből közölte Szentléleky T. A Loeschke-féle IC variáns Pannoniában a Kr. u. I. század elejétől a II. század

3. kép
Krisztus-monogramos firmamécses Ecser 6. lelőhelyről
(Patay–Fekete 2006. 20. oldal képe alapján)

Fig. 3
Firmalampe with a Christogram monogram from Ecser, site 6
(after Patay–Fekete 2006. figure at page 20)

[3] Az ún. „Bereg kultúráról" ld. legutóbb: Gindele–Istvánovits 2010., Istvánovits 2004.!

[4] Ltsz. 52.1565.1. Alföldi származása bizonytalan, mivel a kubikosok vándorlásaik során számos római tárgyat gyűjtöttek be a Dunántúlon, majd ajándékoztak alföldi múzeumoknak.

[5] Loeschke IC típusú, erősen kopott firmamécses. Felső részén és csőrénél sérült, törött. Anyaga vörösesbarna, jól kiégetett agyag. Testének közepén található beöntőnyílását magas perem övezi. A beöntőnyílás és a perem között három koncentrikus kör alakú díszítés fut. A beöntőnyílás körül ugró szarvas(?) motívum figyelhető meg. A csőr és a test találkozásánál kétoldalt egy-egy rövid függőleges bordadísz található. Alján bekarcolt körrel övezett F mesterbélyeg látható. H. 10,1 cm. Sz. 7,5 cm. M. 3 cm. Móra Ferenc Múzeum, Szeged Gyarapodási napló Nr. 161. Ltsz.: 2011.67.1.

közepéig volt használatban (Szentléleky 1969. 69., 71., 82a–b.). Hiteles körülmények között került elő Ecser 6. lelőhelyen az M0-s autópálya megelőző feltárása során egy ép Krisztus-monogramos firmamécses (Patay–Fekete 2006. 16. kép a 20. oldalon) (3. kép).

Kandeláberek

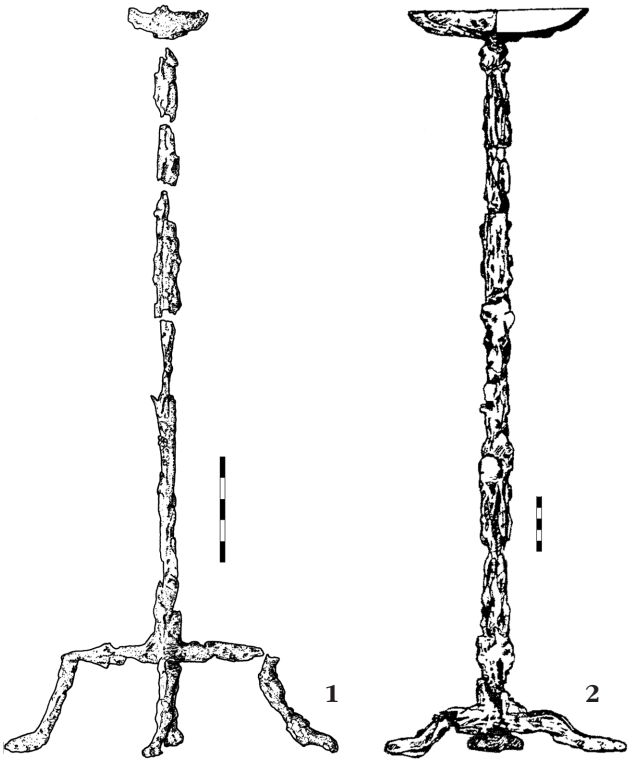
A világítással összefüggő római provinciális tárgyak között elsősorban a jászalsószentgyörgyi (Hild 1901. 137., Párducz 1950. 70., Vaday 1989. 234. T. 13., Jazigok 1998. 158. Kat. 78.) (4. kép) és a tiszalöki (Méri 2000. 121. Abb. 5: 16) kandeláberről kell megemlékeznünk (5. kép 1.). Ezek egyértelműen presztízsajándékként kerülhettek tulajdonosukhoz más tárgyakkal együtt. Így gondolunk elsősorban a jászalsószentgyörgyi üvegpohárra és aranyozott pajzsdudorra, Tiszalök esetében pedig a fegyverövre és kardra (Istvánovits–Kulcsár–Carnap-Bornheim 2006.). Mindkét esetben előkelő, gazdag szarmata harcos temetkezéséről szólhatunk tehát. Míg a tiszalöki sírt leginkább a III. század elejére keltezhetjük, addig a jászalsószentgyörgyi a IV–V. század fordulójára datálható.

Ugyanebben az időszakban a vas- vagy bronzkandeláber sírba helyezésének szokása a szarmata előkelők körében jól ismert az észak-kaukázusi ún. „arany temetőből". Így bronzkandeláber fordult elő Uszty-Labinszkaja 29. kurgánban és Kazanszkaja sztanyica 3. kurgánban (Guscsina–Zaszeckaja 1994. Kat. 334., 35., 14., 63., 170.; Kat. 24., 42., 101. Tabl. 2.). Előbbi itáliai műhely terméke az I–III. századból, utóbbi I–II. századi ismeretlen műhelyből származik. Vasból készült a Kazanszkaja sztanyica 6. kurgánjának I–II. századi lelete, mely helyi utánzat lehet (Guscsina–Zaszeckaja 1994. Kat. 34., 43., 103. Tabl. 4,. 170.). Említhetjük itt a nemrégiben publikált, Kr. u. I. századra keltezett krími késő szkíta arisztokrácia temetőjét, Uszty-Almát is (Loboda–Puzdrovskij–Zajcev 2002. 334–335. Abb. 22: 4. – további hivatkozásokkal) (5. kép 2.).

4. kép
Jászalsószentgyörgy (Vaday 1989. 234. T. 13. alapján)

Fig. 4
Jászalsószentgyörgy (after Vaday 1989. T. 234: 13)

5. kép
1: Tiszalök (Istvánovits–Kulcsár–Carnap-Bornheim 2006. Fig. 3: 2 alapján); 2: Uszty-Alma (Loboda–Puzdrovskij–Zajcev 2002. 22: 4. alapján)

Fig. 5
1: Tiszalök (after Istvánovits–Kulcsár–Carnap-Bornheim 2006. Fig. 3: 2); 2: Ust'-Alma (after Loboda–Puzdrovskij–Zajcev 2002. 22: 4)

6. kép
Szentes–Kömpöc (Fotó: Istvánovits Eszter)

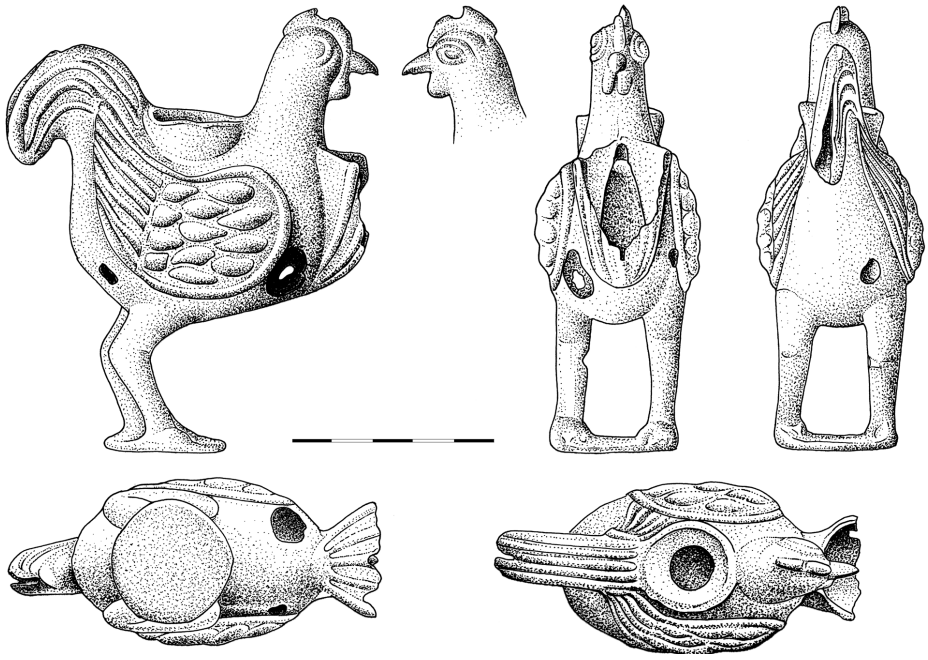
Fig. 6
Szentes–Kömpöc (Photo by Eszter Istvánovits)

Nem igazán tudjuk, hogy ezeket a ritkán előforduló tárgyakat, a kandelábereket a barbárok hogyan használták. Annyi azonban bizonyos, hogy egy átlagos barbár háztartásban nem volt helyük, ahogyan a római mécseseknek sem.

Állat alakú mécsesek

Római területről kerülhetett a szarmatákhoz egy kis bronzmécses, amely Szentes–Kömpöcről származik (JAZIGOK 1998. 158. Nr. 80. Ismeretlen lelőhelyűként.). A csiga alakú darab felakasztható, három lyukkal látták el (6. kép).

Egy másik unikális bronzmécsesre akadtunk a szegedi Móra Ferenc Múzeum anyagában, mely Algyőről, a Kis-tiszai zsilip építkezéseiről került a gyűjteménybe, ha hihetünk a leltárkönyv adatának.[6] Lelőhelyét további adatok híján bizonytalannak kell tekintenünk, így feltételesen szerepeltetjük tanulmányunkban. Tény, hogy Algyő és Szőreg a szarmata szállásterület szívében, frekventált helyen, a római-szarmata kereskedelem által közvetlenül érintett helyen fekszik, így nem elképzelhetetlen, hogy valóban importtárgy (7. kép). Átfogó kutatás híján kakas alakú bronzmécsesre csupán egyetlen párhuzamot idézünk: egy ilyen torzót közöltek Ószőnyből, melyet Iványi

7. kép
Algyő–Kis-tiszai zsilip (Czabarka Zsuzsanna rajza)

Fig. 7
Algyő–Flood-gate at Kis-Tisza (Drawing by Zsuzsanna Czabarka)

[6] Ltsz. 199/1885-200/1885. A lelet előkészítéséért, rajzoltatásáért és az ügyintézésért Szarka József osztályvezetőnek és Lajkó Orsolya régész, gyűjteménykezelő-adattárosnak tartozunk köszönettel.

D. rendszerezésében az XL típusba sorolt, és a Kr. u. I. századra keltezett (Iványi 1935. 24. 302. Taf. LXIII: 1).

Állat alakú bronzmécsesre már a sztyeppei korai szarmata időszakból van adatunk. A filippovkai 4. (fejedelmi) kurgánban áldozati együttest találtak a központi sírok között, mely egy két kosfüles csészéből és egy Kr. e. V–IV. századra keltezett bronzmécsesből állt. A mécses zebu-bika formájú, hátán a jellegzetes zebu-púppal. H: 19,5 cm (Szokroviscsa 2008. 53. Kat. 47.) (8. kép).

Az állat alakú fémmécsesek mellett felmerül a kérdés, hogy az állatprotomés cserépedények között lehettek-e világítóeszközök. Ilyen leletet említhetünk például Madaras–Halmok 229. női sírjából, ahol ritka rítusként két edényt helyeztek el: az egyik egy kis fazék, a másik pedig egy 6,7 cm peremátmérőjű, csonkakúpos edényke a perem fölé magasodó madárfejjel (Kőhegyi–Vörös 2011. 83. 53. tábla 1.) (9. kép).[7]

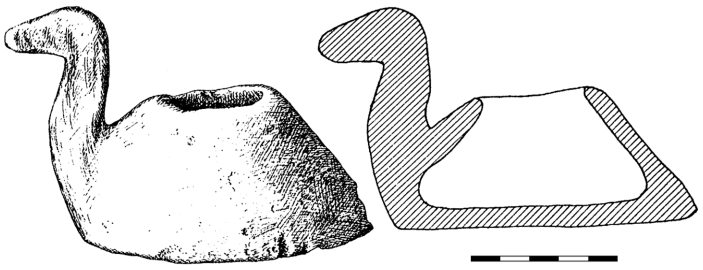
Itt kell megemlítenünk egy egészen különleges, ép tárgyat, melyet talán szintén mécsesként határozhatunk meg. Ez Kiskundorozsma–Nagyszék II. (M5 autópálya 34. 26/72. lelőhely), 1739. sírból került elő, egy női váz lábánál, faládikában.[8] Pici lábakon álló, háromszög alapú kis edényről van szó, melynek pereme fölé egy állatfej (őz?) magasodik.[9]

Állatprotomét egyébként már Párducz Mihály közölt Kiskőrös környékéről (Párducz 1932. 117–118. XLIV–XLV. tábla) (10. kép).[10]

8. kép
Zebu alakú bronzmécses Filippovkáról
(Szokroviscsa 2008. Kat. 47. alapján)

Fig. 8
Zebu shaped bronze lamp from Filippovka
(after Szokroviscsa 2008. Cat. 47)

9. kép
Madaras–Halmok 229. sír
(Kőhegyi–Vörös 2011. 53. t. 1. alapján)

Fig. 9
Madaras–Halmok grave 229
(after Kőhegyi–Vörös 2011. T. 53: 1)

Csónak alakú vasmécsesek

Nem tudjuk egyértelműen meghatározni az eredetét a szarmata környezetben talált vasmécseseknek. Itt első helyen a Szentes–berekháti két kései – IV. század utolsó harmada – V. század

[7] A madár alakú edényről a publikáció annyit jegyez meg, hogy „fekete foltosra égett". Nem világos, hogy kívül vagy belül vannak rajta az égésnyomok, ami esetünkben nem elhanyagolható.

[8] Wilhelm Gábor szíves tájékoztatása alapján, aki magát a tárgyat rézkorinak tartja, s mint ilyen másodlagosan került volna a sírba (Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2007.5.22.). Köszönjük az adatokat! Vö. még Szalontai–Wilhelm 2005.!

[9] Wilhelm Gábor szíves tájékoztatása alapján Felgyőn hasonló – ugyancsak őskori – állatfej került elő szarmata telepről a 2006-os ásatások során. Információját köszönjük! A lelőhelyhez ld. Mészáros–Paluch–Sóskuti–Wilhelm 2006.!

[10] Ennek a darabnak a lelőkörülményei is bizonytalanok: egy avar temető feltárása során, a publikáló által hamvasztásos szarmata kori sírnak meghatározott együttesből származik.

10. kép
Állatprotomé Kiskőrös határából
(Párducz 1932. Taf. XLIV. alapján)

Fig. 10
Animal protome from the vicinity of Kiskőrös
(after Párducz 1932. Taf. XLIV)

11. kép
Szentes–Berekhát (Fotó: Istvánovits Eszter)

Fig. 11
Szentes–Berekhát (Photo by Eszter Istvánovits)

12. kép
Cegléd–Hartyányi-, Váróczi-dűlő 312. ház
(Fotó: Farkas Ildikó)

Fig. 12
Cegléd–Hartyányi-, Váróczi-dűlő house 312
(Photo by Ildikó Farkas)

első harmada – darabot emelhetjük ki (11. kép). Ezek lehetnek római importok, de készülhettek szarmata műhelyben is (Kőhegyi 1969.). Egy-egy további vasmécsesről tudunk Cegléd 4/7. lelőhelyről (Hartyányi-, Váróczi-dűlő) a 312. házból (Kocztur–Pető 2003. 195., Kocztur–Pető 2006. 87.) (12. kép)[11] és Kecskemétről (Mercedes-Benz gyár RL-05. lh.) (Füköh–Sóskuti 2009. 238.).[12] Mind a négy ismert példány azonos típusba tartozik, nagy valószínűséggel egy korszakra – a IV. század végére – V. század elejére – keltezhetők.

Cipő alakú mécsesek

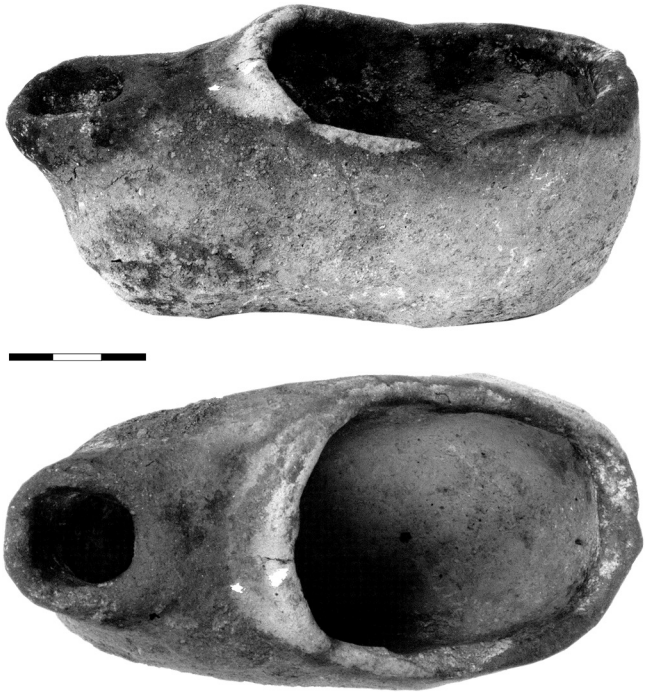
Mint a fenti gyűjtésből érzékelhető, a „klasszikus" világítóeszközök a szarmata területről igen korlátozott számban ismertek. Felmerül ezek után a kérdés, hogy világítottak-e a szarmata házak zömében, s ha igen, hogyan.

[11] A leletanyagot Gulyás Gyöngyi dolgozza fel, a fotót és annak közlési lehetőségét neki köszönjük!

[12] Sóskuti Kornél szíves közlése szerint a darab töredékes, restaurálatlan: a kecskeméti Katona József Múzeum gyűjteményében található, leltározatlan. Típusa szerint a szentesiekhez nagyon közel áll, s azokkal egykorú lehet. Köszönjük az adatokat!

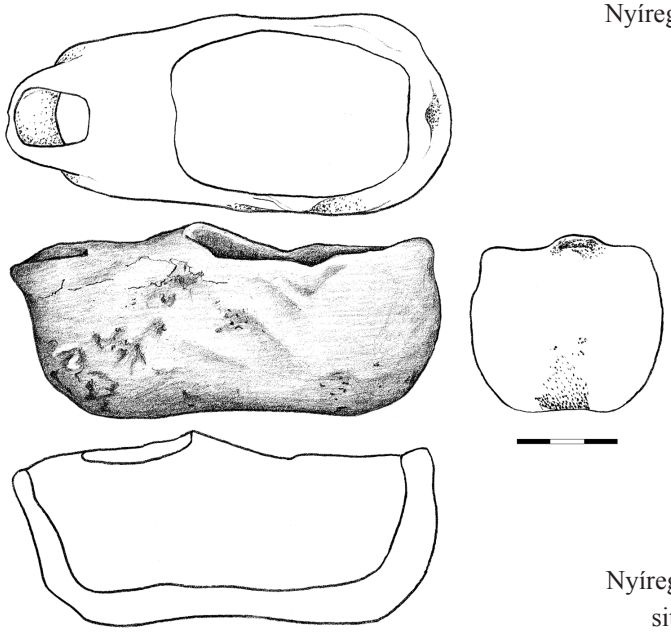
A hatalmas mennyiségű leletanyag ellenére erre vonatkozóan viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre.

A nagy volumenű ásatások során az utóbbi időben több cipő alakú mécses került elő. Valamennyi meglehetősen durva készítmény. Működési elvük egyértelműen a római firmamécsesekéhez hasonló. A nagyobbik nyíláson önthették beléjük az olajat vagy megolvasztott faggyút, a kisebb nyíláson, azaz a „cipő orrán" át kihúzott kanócot gyújtották meg. A Nyíregyházát keletről elkerülő út építését megelőző ásatás során Oros határában a 27. lelőhely 497. objektumában (13–14. kép) fordult elő egy ilyen, cipő alakú ép mécses,[13] illetve az M43 út 9. lelőhelyen, Óföldeák–Ürmös 277. strat. számú, telepet kerítő árokban találtak egy másik példányt (15. kép).[14] Az M3 autópálya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szakaszán, Császárszállás határában a 137. lelőhely 754. gödrében[15] lelt darab (16–17. kép) annyiban tér el

13. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 27. lelőhely 497. objektum (Fotó: Boross György)

Fig. 13
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 27, feature 497 (Photo by György Boross)

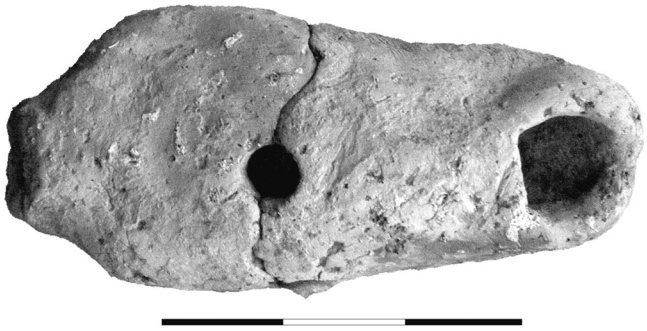
14. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 27. lelőhely 497. objektum (Beleznai Gabriella rajza)

Fig. 14
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 27, feature 497 (Drawing by Gabriella Beleznai)

[13] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2004.477.3. Korong nélkül készített, samottal soványított, cipő alakú mécses. Hátsó részén a peremből induló szalagfül nyomával. A beöntő nyílás lekerekített sarkú téglalap (5,2x6,7 cm), a kanóc nyílása lekerekített sarkú trapéz (2x2 cm) alakú. Kívül-belül foltosan kormosra égett. H: 12,8 cm. Sz: 6 cm. M: 5,7 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Marta–Astalos–Kádas 2004.!

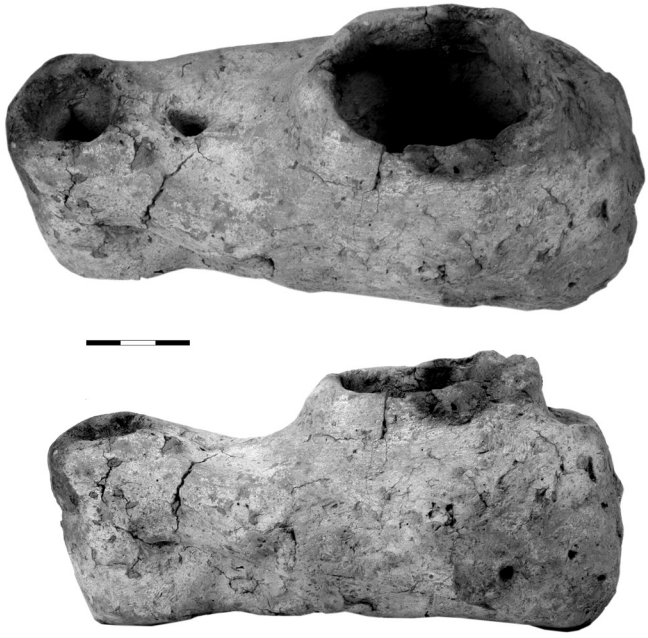
[14] Sóskuti 2008. A lelet közlési jogának átengedéséért Sóskuti Kornélnak tartozunk köszönettel.

[15] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza leltározatlan. Téglaszínű, helyenként – különösen az orr részen fekete foltosra égett, samottal soványított, nehéz anyagú, korong nélkül készített, jobb lábas cipő alakú mécses. A kanóc nyílása kerek, 2,3 cm átmérőjű, mögötte 0,8x1 cm-es kis lyuk segítette az oxigén bejutását. A 4,5x4,8 cm-es beöntő nyílás peremén és alatta a mécses falán látszik a letörött fül helye. A cipő hossza: 16,1 cm, Sz: 8,4 cm, M: 8 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Almássy–Bejinariu–Gindele–Jakab–Marta–Matei–Nagy–Pop 2005.

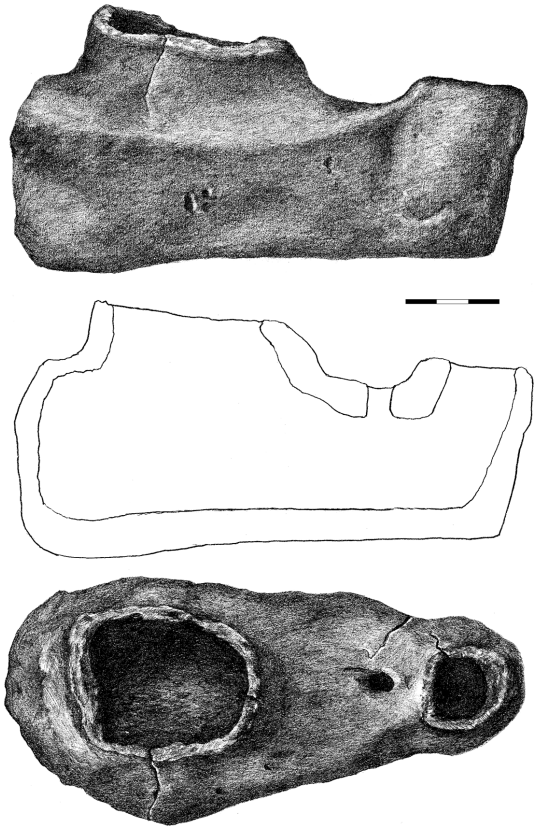
15. kép
Óföldeák–Ürmös, M43 autópálya 9. lelőhely 277. objektum (Fotó: Sóskuti Kornél)

Fig. 15
Óföldeák–Ürmös, Motorway M43, site 9, feature 277 (Photo by Kornél Sóskuti)

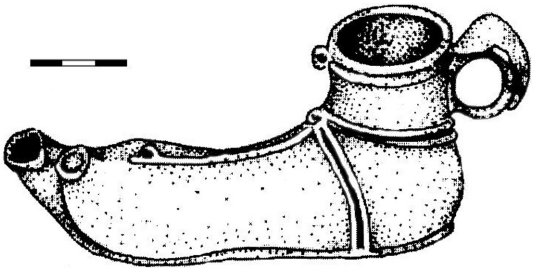
17. kép
Nyíregyháza–Császárszállás M3 autópálya 137. lelőhely 754. objektum (Fotó: Boross György)

Fig. 17
Nyíregyháza–Császárszállás Motorway M3, site 137, feature 754 (Photo by György Boross)

16. kép
Nyíregyháza–Császárszállás M3 autópálya 137. lelőhely 754. objektum (Király József rajza)

Fig. 16
Nyíregyháza–Császárszállás Motorway M3, site 137, feature 754 (Drawing by József Király)

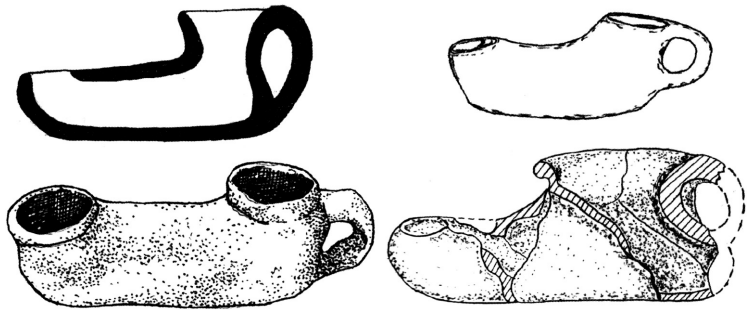
18. kép
Tiszakürt–Bundaszárító
(Vaday 1989. Taf. 109: 7. alapján)

Fig. 18
Tiszakürt–Bundaszárító
(after Vaday 1989. Taf. 109: 7)

ezektől, hogy a kanócnyílás előtt még egy kis lyuk segítette a jobb oxigénellátást. Mindhárom darab a típusnak ahhoz a variánsához tartozik, amelynél a hátsó fal peremrészéből induló füllel segítették a mécses mozgatását. Ennek a típusnak némileg egyszerűbb kivitelű példányát Deszk A. temető 70. objektumából (egy hamus gödörbe beásott sírból) említhetjük (Párducz 1950. 147. Taf. XLI: 12.).[16]

Ahogyan az előbbiek, úgy ezek a cipő alakú mécsesek sem fordulnak elő gyakran a Kárpát-medencei Barbaricumban: nem tartoznak az általános világítóeszközökhöz a szarmaták körében.

Az ebbe a típusba sorolható darabokat talán a római mécsesek mintájára alakíthatták ki. Erre elsősorban a forma miatt gondolhatunk. Egy feltehetőleg itáliai eredetű római sarus láb alakú darab előfordulására van adatunk Tiszakürt–Bundaszárító lelőhelyről (Vaday 1989. 128., 275., Taf. 109: 7.) (18. kép). A római eredeztetés lehetősége mellett a későbbi kutatásnak figyelembe kell vennie, hogy a cipő alakú mécsesek a Krím késő szkíta temetőiben is feltűnnek (Puzdrovszkij 2007. risz. 14–15., 17. és 32.) (19. kép). Elterjedésükben szerepet játszhattak a Pontus-vidéki görög városok, ahol ugyancsak nem ismeretlenek. Csupán példaként utalunk itt a Nikonionból származókra. Ezek készítése a késő archaikus – hellenisztikus korra tehető, azaz a Kr. e. IV–III. század elejéig terjedő időszakra. Megjegyzendő azonban, hogy a nikonioni példányok nem zárt objektumokból származnak, publikálójuk a kerámia elemzésekor elkülönített egyértelműen a sztyeppi szkíta kultúra felé mutató formákat (Brujako 1993. 59. 60. risz. 1: 67. risz. 6: 2., 7., 18.).

19. kép
Krími késő szkíta cipő alakú mécsesek 1–3: Beljausz; 4: Bitak (Puzdrovszkij 2007. risz. 14–15., 17. és 32. alapján)

Fig. 19
Crimean Late Scythian shoe shaped lamps 1-3: Beliaus; 4: Bitak (after Puzdrovszkij 2007. ris. 14-15, 17 and 32)

A Kárpát-medencében a szarmatákat követően csak a VII. századi avar háztartásokban mutathatók ki újra a cserépmécsesek (pl. Dunaújváros, Keszthely–Fenékpuszta). Ezek cipő alakúak. A dunaújvárosin felfedezhető fülének csonkja is. Bóna I. véleménye szerint ezek a késő antik mécsesek avar utánzatai (Bóna 1973. 79., 31. t. 4–5., Sági 1989. 299. 40. ábra.). Véleményünk szerint azonban ezek a provinciális háztartások relikviái, másodlagos avar felhasználással. Hasonlókat ismerünk egyebek mellett Daciából, Gilău/Gyaluról (Roman 2006. 24., 171., Pl. 15: 2.). Állításunkat megerősíti, hogy mindkét avar lelőhely római területen található, az avar telepjelenségek, leletek római objektumok közeléből, illetve magukból a római objektumokból származnak. Nem véletlen, hogy a Dunától keletre nincsenek ilyen mécsesek avar településekről.

„Vasaló” vagy „csónak” alakú mécsesek

A magyar néprajzi anyagra vetve egy pillantást, feltűnő, hogy a leggyakoribb forma – készüljön az vas- vagy rézlemezből, legyen cserépből – rendkívül egyszerű: kisebb tálforma, kidolgozottabb variánsa esetén egyik oldalán csúcsosan vagy csőrszerűen kiképzett peremmel (Podányi 1957. 91.). Ennek fényében aligha véletlen, hogy a szarmata leletanyagban is elsősorban azokat a korong

[16] Nem egyértelmű, hogy a telep vagy a temető lelete-e.

20. kép
Hajdúböszörmény–Vidi-föld 2. lelőhely 251. objektum
(Menyhért Mónika rajza)

Fig. 20
Hajdúböszörmény–Vidi-föld, site 2, feature 251
(Drawing by Mónika Menyhért)

nélkül készített edényeket tartjuk mécseseknek, amelyeket a szakirodalomban „vasaló" vagy „csónak" alakúként írnak le.

Igen egyszerű kialakításukat figyelembe véve nem feltétlenül szükséges előképeket keresnünk. Ha mégis ezt tesszük, leginkább a római vasmécsesekre emlékeztetnek, de ezektől függetlenül is elterjedhetett a forma. A Hajdúböszörmény–Vidi-földek II. lelőhely 251. objektumából származó darabnak nem csak a teste hasonlít a vasmécsesekéhez, hanem azokhoz hasonlóan a beöntő nyílás felé visszahajló, magas, átfúrt füllel is ellátták (20. kép).[17] A típus képviselőit említhetjük például Hódmezővásárhely–Solt-Paléról (Párducz 1935. 183., XXXVI: 3–4. – két mécses), Abonyból (Madaras–Dinnyés 2003.), Cegléd–Városi-dűlőből (Rajna–Dinnyés 2003. 196., Rajna 2004. 201., Rajna–Kalácska 2006.), Ecser M0 autópálya 7. lelőhelyről,[18] Kecskemét–Mercedes-gyár (RL 12 lelőhely), Mindszenti-dűlő II. lelőhely 882. objektumból (21. kép)[19] stb.

A típus egy variánsa 2007-ben Ibrány–Tanuszoda ásatása során a 22. gödörből került elő több ép edény társaságában. Sajátos vonása, hogy kétosztatú, s mint ilyen, jelen ismereteink szerint egyelőre egyedüli a maga nemében (22. kép).[20]

21. kép
Kecskemét–Mercedes-gyár (RL 12 lelőhely), Mindszenti-dűlő II. lelőhely 882. objektum (Fotó: Gulyás Gyöngyi)

Fig. 21
Kecskemét–Mercedes Plant (site RL 12), Mindszenti-dűlő, site II, feature 882 (Photo by Gyöngyi Gulyás)

[17] Szolnoki László (Déri Múzeum) feltárása, a lelet közlési jogának átengedéséért neki tartozunk köszönettel.

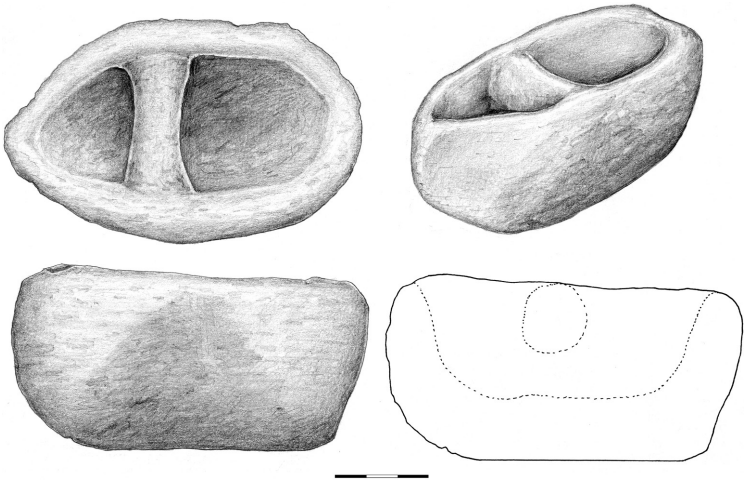
[18] Kulcsár Valéria ásatása. Szíves szóbeli közlését köszönjük!

[19] Katona József Múzeum, Kecskemét, leltározatlan. Rosta Szabolcs ásatása. A leletre Gulyás Gyöngyi hívta fel a figyelmünket, a közlés lehetőségét Sz. Wilhelm Gábornak köszönjük!

[20] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, leltározatlan. A lelet közlési jogát Jakab Attilának köszönjük! Korong nélkül készített, samottal soványított, vasaló alakú mécses. Alja lapos, nagyjából a középső harmadában fal osztja két részre, mely az aljáig nem ér le. Fenékrésze és a belseje kormos. H: 11,2 cm, Sz: 6,7 cm, M: 5,3 cm. Falvastagsága 1,4–1,5 cm. A lelőhelyre vonatkozóan ld. Jakab 2007.!

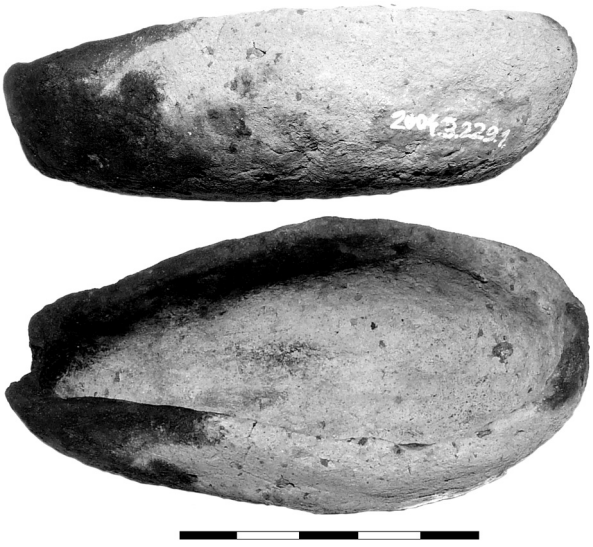
„Csőrös” ovális mécsesek

Talán az előző forma variánsaként kezelhetőek az egyszerűbb „csőrös”, nyújtott testű, ovális alakú tálka formájú mécsesek. A formát a Cegléd–Városi-dűlő 4/3. lelőhely 292. objektumából származó darabbal illusztrálhatjuk (23. kép).[21] Ide sorolható az Óföldeák–Ürmös, M43. 9. lelőhelyen talált két töredék (24. kép).[22] A típus egyik díszített – bebökődött pontokból formált kereszttel ellátott – képviselője Kecskeméten (Mercedes-Benz gyár RL-12. lh.), a Mindszenti-dűlő II. lelőhelyről látott napvilágot. Az ásató Pontus-vidéki készítményként írta le (Wilhelm 2009. 240.).[23] Cegléd–Bürgeházi-dűlőben, a 4/14. lelőhely 550.

22. kép
Ibrány–Tanuszoda (Svéda Csaba rajza)

Fig. 22
Ibrány–School Swimming Pool (Drawing by Csaba Svéda)

23. kép
Cegléd 4/3. lelőhely 292. objektum (Fotó: Kalácska Róbert)

Fig. 23
Cegléd site 4/3, feature 292 (Photo by Róbert Kalácska)

24. kép
Óföldeák–Ürmös, M43 autópálya 9. lelőhely
(Fotó: Sóskuti Kornél)

Fig. 24
Óföldeák–Ürmös, Motorway M43, site 9
(Photo by Kornél Sóskuti)

[21] Kossuth Múzeum, Cegléd 2004.3.229.1. A leletre Gulyás Gyöngyi hívta fel a figyelmünket, köszönet érte! A lelőhelyre vonatkozóan ld. Rajna–Dinnyés 2003.!

[22] A lelet közlési jogának átengedéséért Sóskuti Kornélnak tartozunk köszönettel. A két töredék közül az egyik egészen biztosan mécses darabja, a másik egy kisebb peremtöredék (293. obj, 393. snr.), mely nem tartozott egyértelműen mécseshez. A lelőhelyre vonatkozó adatokat ld. Sóskuti 2008.!

[23] Sz. Wilhelm Gábor szíves szóbeli közlése szerint ma már inkább a Csernyahov kultúrához tartozó ivóedénykének tartja a darabot. Köszönjük az információkat!

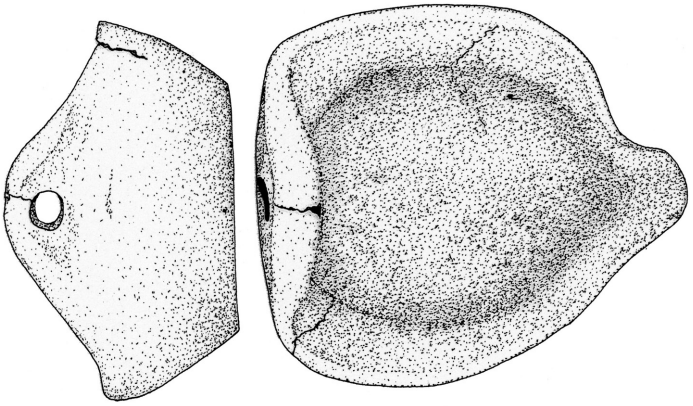
25. kép
Cegléd–Bürgeházi-dűlő, 4/14. lelőhely 550. objektum (Fotó: Kalácska Róbert)

Fig. 25
Cegléd–Bürgeházi-dűlő, site 4/14, feature 550 (Photo by Róbert Kalácska)

objektumában, egy gödörben a típus füles változatára akadtak. Füle letört. A csőrös részen jól látszik a fekete elszíneződés (25. kép).[24]

Ehhez a típushoz soroltunk egy sekélyebb, kör alaprajzú változatot is. Ez utóbbi a római mécsesek olajtöltögetőinek formáját (Szentléleky 1969. 135) idézi. Ilyen mécses került elő Békéscsaba–Felvégi legelő 1. lelőhely 12. objektumából (Medgyesi–Pintye 2006. 79., 7. kép; 90. 18. kép) (26. kép) és a típus két képviselőjét idézhetjük Üllő M0 autópálya, 9. lelőhelyről (Kulcsár–Mérai 2011. 79., Fig. 14). A békéscsabai darab fogantyúját átfúrták. Itt jegyezzük meg, hogy a mécsesek esetében nyilvánvalóan meg kellett oldani a hordozhatóságot, ahogyan azt a cipő alakúak esetében jeleztük. Míg ott a fül jól funkcionált, jelen esetben a kereszt irányú átfúrás arra utal, hogy pálcára erősíthették, s így lehetett áthelyezni.[25]

A cipő, a csónak vagy vasaló alakú, valamint a csőrös ovális mécsesek jelen ismereteink szerint – hangsúlyozva, hogy gyűjtésünk korántsem teljes – leginkább a kései (hunkori) származata települések ritka leletei.[26]

26. kép
Békéscsaba–Felvégi legelő 1. lelőhely 12. objektum (Kékegyi Dorottya rajza)

Fig. 26
Békéscsaba–Felvégi legelő, site 1, feature 12 (Drawing by Dorottya Kékegyi)

[24] Cegléd, Kossuth Múzeum 2006.1.383.10. Az adatokat Gulyás Gyöngyinek köszönjük! A lelőhelyre vonatkozóan ld. Gulyás 2005.!

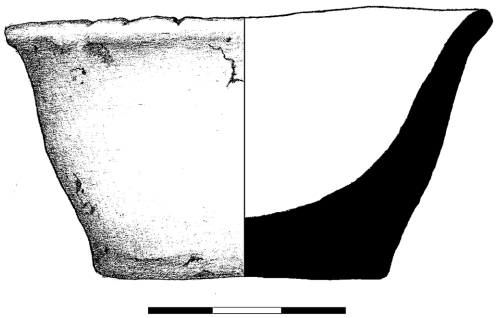
[25] Jelen esetben a felfüggesztés, mint lehetőség kizárható, mivel a mécses felakasztva elbillent volna. A hajdúböszörményi csónak alakú mécses furatának vízszintes megoldása inkább felfüggesztésre utalhat. Az átlyukasztás esetében felmerül még lehetőségként, hogy a kanócot azon átfűzve rögzíthették, illetve adagolhatták.

[26] A csőrös tálka és a cipő alakú mécsesek kis számban előfordulnak a provinciális leletanyagban. A Dacia Porolissensisből származó darabokat C-A. Roman véleménye szerint a romanizált helyi lakosság másolta római előképekről (Roman 2006. 24., 171., Pl. 15: 1–2.).

Lapos, tálszerű mécsesek (?)

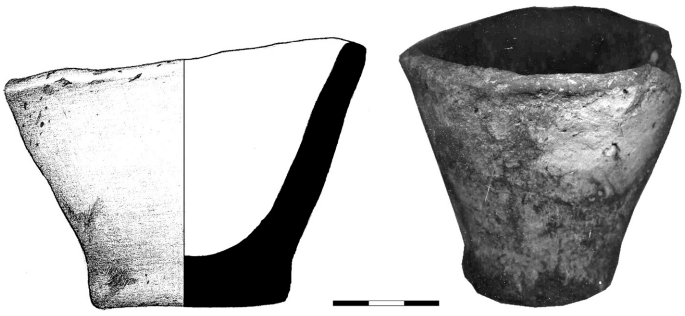
Felmerül annak lehetősége, hogy a szarmata telepeken előforduló kisméretű, a kutatás által tradicionálisan gyerekjátéknak meghatározott edények egy részét ugyancsak világításra használták, bár a funkció ebben az esetben még inkább kérdéses. A választ csak további vizsgálatok adhatják meg: megvizsgálandóak az újabb – még mosás előtt lévő – darabok belsejében a koromnyomok és elszíneződések. A publikációkból ez többnyire nem derül ki, olykor pedig a mosáskor el is tűnik. Anyagvizsgálat pedig ismereteink szerint egyetlen esetben sem történt annak tisztázására, hogy volt-e az edényekben égéstermék, s ha igen, milyen.

E kisméretű edények között lámpásként – a néprajzi párhuzamok alapján – elsősorban a lapos, tálszerű darabokat használhatták, amilyenek pl. a Kiskundorozsma–Nagyszék (M5 26/72. lelőhely) 15. és 281. objektumból származók (Úton – útfélen 2003. 265. oldal kép). Hasonlókat temetőből is említhetünk. Egy miniatűr (P: 2 cm, M: 2,5 cm, F: 1,2 cm), felületén égett képviselőjüket közölték például Szabadka–Veresegyháza (Verusics) késő szarmata temetőjének 14. sírjából (Szekeres–Szekeres 1996. 7. III: 6.).

27. kép
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, M3 autópálya 161. lelőhely 19. sír (Beleznai Gabriella rajza)

Fig. 27
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, Motorway M3, site 161, grave 19 (Drawing by Gabriella Beleznai)

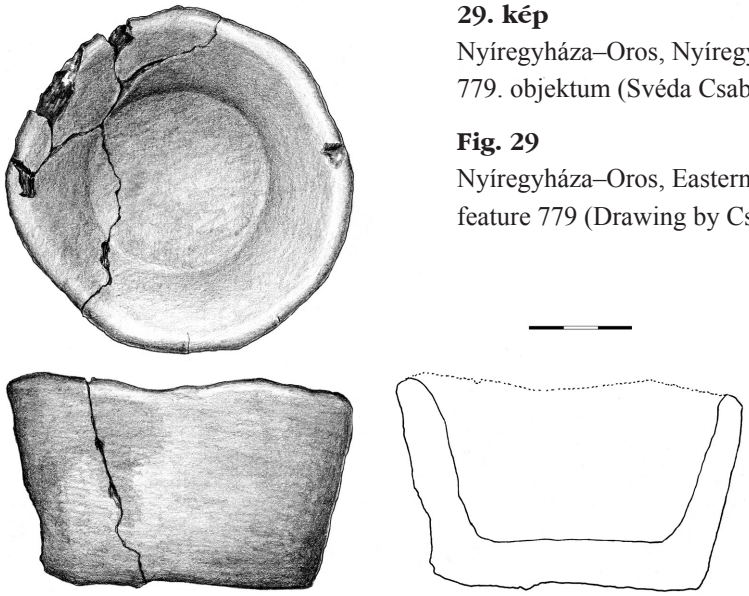
28. kép
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, M3 autópálya 161. lelőhely 31. sír (Beleznai Gabriella rajza)

Fig. 28
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, Motorway M3, site 161, grave 31 (Drawing by Gabriella Beleznai)

A Felső-Tisza-vidéki ásatásokból említhetünk ilyen tálkákat például Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya lelőhelyről (M3/161. lelőhely), a 19. és a 31. női sírból. Mindkét esetben a koporsóban fekvő halott lábához helyezték a kis, korong nélkül formázott tálkát (27–28. kép).[27] Telepanyagból a Nyíregyházát keletről elkerülő út építését megelőző ásatás során Oros határában, a 27. lelőhely 779. objektumában (29. kép) fordult elő az egyik oldalán fekete foltos ép tálka.[28] Kívül-

[27] A 19. sír edénye barnásfekete, téglaszínű foltos, nehéz anyagú, elvékonyodó, kissé kihajló peremű, alacsony csonkakúpos tálka. Belsejében az alja 5 cm átmérőjű foltban világosszürke, e fölött 3 cm széles sávban fekete, talán kormos. Fenekén F alakú hevenyészett bekarcolás látszik. P: 10,5–10,8 cm, M: 5,6–6,1 cm, F: 5,8 cm. A 31. sírban fekete, kívül sárgásszürke foltos, nehéz, kissé samottos anyagú csonkakúpos tálkát találtunk. P: 9,2–9,5 cm, M: 6,6–7,6 cm, F: 4,9 cm. Jósa András Múzeum, leltározatlan. Az ásatásra vonatkozóan ld. Istvánovits–Almássy 2005.

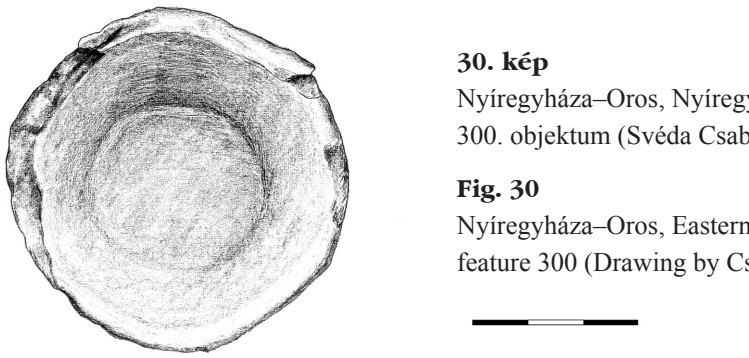
[28] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2004.602.1. Korong nélkül készített, téglaszínű, samottal soványított, csonkakúpos testű, kisméretű tál. P: 9,6 cm, M: 5,5 cm, F: 7,6 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Marta–Astalos–Kádas 2004.!

29. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 27. lelőhely 779. objektum (Svéda Csaba rajza)

Fig. 29
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 27, feature 779 (Drawing by Csaba Svéda)

belül feketére égett tálka említhető Nyíregyháza–Orosról, a Nyíregyházát keletről elkerülő út 33. lelőhelyének 300. objektumából (30. kép).[29] Ugyanennek az útnak a megelőző feltárása során a Nagyrét-dűlő északi részén, a 31. lelőhelyen, a 105. objektumban egy kisebb, belsejében és az alján feketére égett apró tálkára bukkantunk (31. kép).[30]

30. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 33. lelőhely 300. objektum (Svéda Csaba rajza)

Fig. 30
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 33, feature 300 (Drawing by Csaba Svéda)

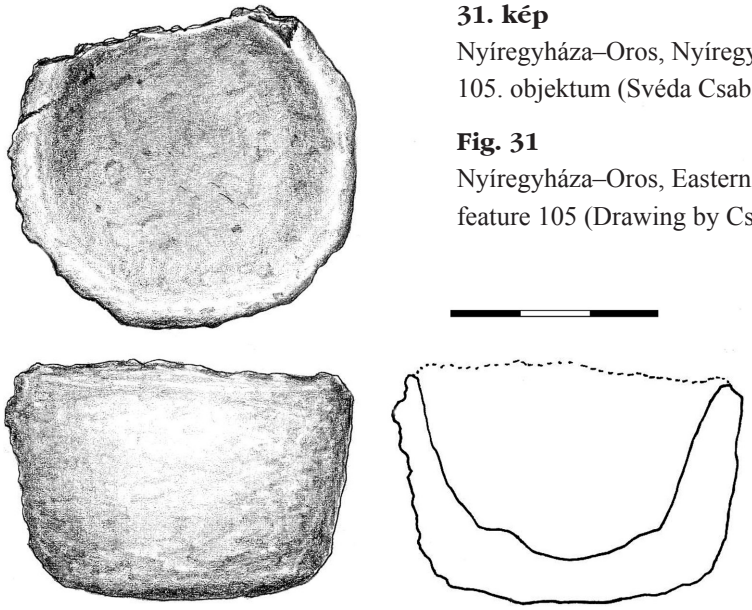
Nem egyértelmű mécses voltuk, de különleges formájuk okán itt említjük meg a Kiszombor B. temető 210. és 211. sírjának csücskös peremű edénykéit, melyeket Párducz M. a Kr. u. III. sz. elejére datált (Párducz 1937. 144. 173–174. XVII: 2–2a., 3–3a.) (32. kép).

Hengeres testű kis mécsesek (?)

A Nyíregyházát keletről elkerülő út megelőző feltárása során Nyíregyháza–Oroson, a 31. lelőhelyen a 683. – egy púpos hátú csontfésű töredékével keltezett – objektumban találtunk egy kis szabálytalan henger alakú, kívül-belül feketére égett edénykét, amely talán szintén funkcionálhatott

[29] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2005.298.3. Korong nélkül készített, kívül-belül feketére égett, barna foltos, samottal soványított vékony, enyhén ívelt falú, kis csonkakúpos, gömbölyű aljú tálka. P: 5,6 cm, M: 4,6 cm, F: 3,8 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Bejinariu–Istrate–Pop–Szőcs 2004. !

[30] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2006.817.2. Korong nélkül készített, téglaszínű, homokkal és samottal soványított kicsi pohár töredéke, alja egyenes, pereme kihajló, lekerekített szélű. P: 4,5 cm, M: 2,9 cm, F: 3,5 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Gindele–Babolcsi–Istvánovits–Almássy 2004. 256.

31. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 31. lelőhely 105. objektum (Svéda Csaba rajza)

Fig. 31
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 31, feature 105 (Drawing by Csaba Svéda)

mécsesként (33. kép).[31] Ugyanennek a beruházásnak a 24. lelőhelyén, Nyíregyháza–Oroson, a Közúti Igazgatóságtól nyugatra a 80. objektumból látott napvilágot egy közel hengeres, felfelé kissé bővülő, peremén alaposan átégett kis edényke (34. kép), mellyel kapcsolatban felmerült, hogy mécsesként használták.[32]

Kétosztatú edények

A kisméretű, két részre osztott edényeket korong nélkül készítették. Elsősorban a rajtuk megfigyelhető égésnyomok alapján feltételezzük, hogy ezeket a mécsesek/füstölők között kell tárgyalnunk. Ilyeneket találtak például Biharkeresztes–Nagyfarkas-dombon egy hamus foltban (Nepper 1985. 161. XXIX: 3.), Újhartyánban a 4/49. objektumban (Vaday–Szekeres 2001. 242., 252. 20. kép 10.),[33] több példányt a Bánátban (Vaday–Szekeres 2001. 51. jegyzet), egyet Kiskundorozsma–Nagyszéken (M5 autópálya 26/72. lelőhely) a 153. objektumban (Úton–útfélen 2003. 264. oldal kép), Kecskemét–Belsőnyír lelőhelyen,[34] Gyomán (Vaday 1996. 134. Fig. 170: 1.) (35. kép), Madaras–Halmok 54. sírban (Kőhegyi–Vörös 2011. 322., 37. 13. t. 7.), Gyulán (Liska 2001.), két töredéket Cegléd–Bürgeházi-dűlőben, a 4/14. lelőhely 173. és 503. objektumban, egy-egy gödörben (36–37. kép).[35]

32. kép
Kiszombor B. temető 210. és 211. sír (Párducz 1937. XVII: 2a és 3. alapján)

Fig. 32
Kiszombor B cemetery, grave 210 and 211 (after Párducz 1937. XVII: 2a and 3)

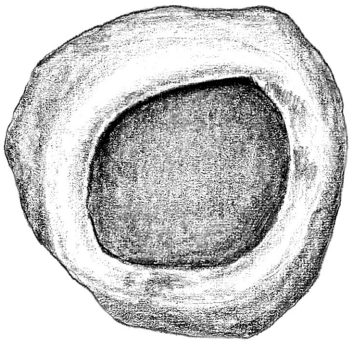
[31] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2006.1348.5. Korong nélkül készített, homokkal és samottal soványított, kissé egyenetlen aljú, összeszűkülő szájú pici pohárka. P: 3 cm, M: 4,2 cm, F: 3,5 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Gindele–Babolcsi–Istvánovits–Almássy 2004. 256.!

[32] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2007.144.19. Korong nélkül készített, samottal soványított. legömbölyített peremű kis edényke. P: 3,6 cm, M: 4,2 cm, F: 2,6 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Istvánovits–Almássy–Jakab–Gergely–Scholtz–Pintye–Kádas 2004.!

[33] Azzal a téves megjegyzéssel, hogy egyetlen párhuzama Gyoma.

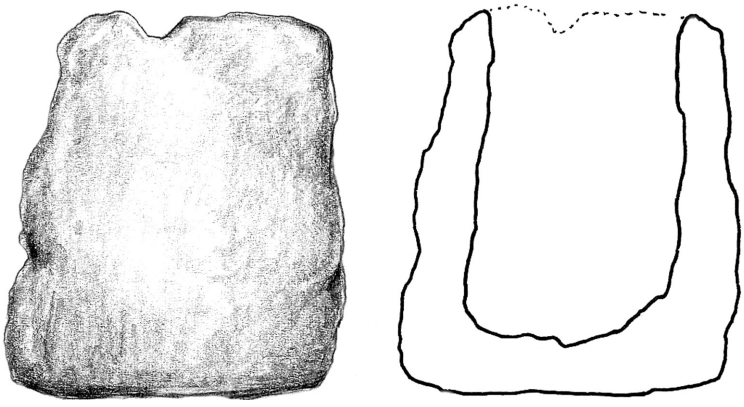
[34] Az adatot Sz. Wilhelm Gábornak köszönjük! A lelőhelyre vonatkozóan ld. Gallina 2000.

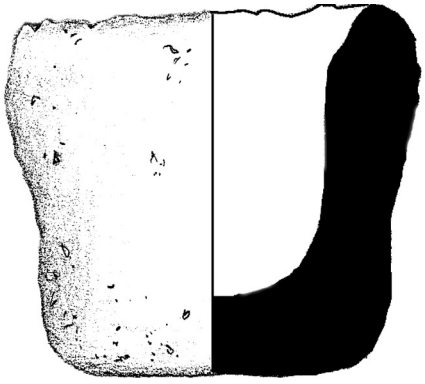
[35] Kossuth Múzeum, Cegléd 2006.1.160.8., illetve 2006.1.338.16. Az adatokat Gulyás Gyöngyinek köszönjük! A lelőhelyre vonatkozóan ld. Gulyás 2005.!

33. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 31. lelőhely 683. objektum (Svéda Csaba rajza)

Fig. 33
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 31, feature 683 (Drawing by Csaba Svéda)

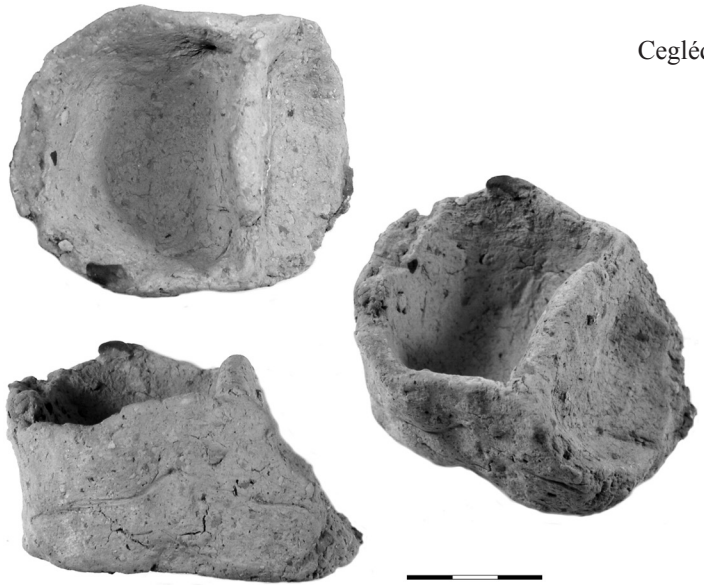

35. kép
Gyoma 35. objektum (Vaday 1996. Fig. 170: 1. alapján)

Fig. 35
Gyoma, feature 35 (after Vaday 1996. Fig. 170: 1)

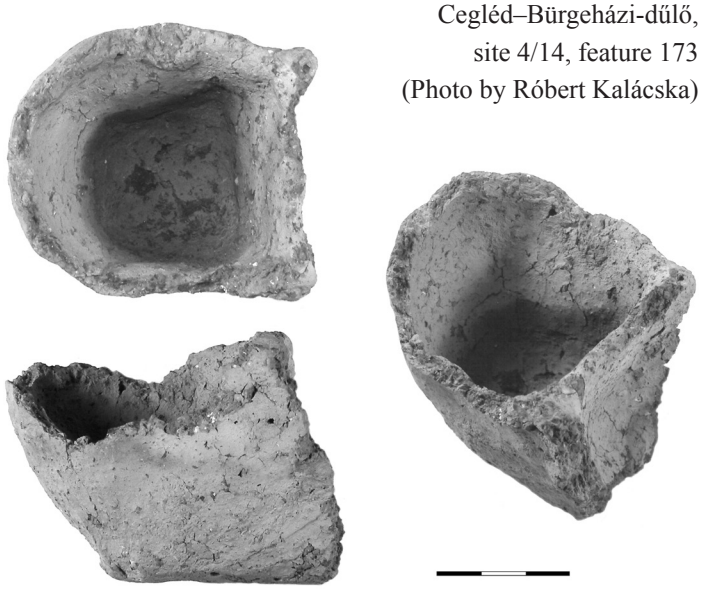
34. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 24. lelőhely 80. objektum (Beleznai Gabriella rajza)

Fig. 34
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 24, feature 80 (Drawing by Gabriella Beleznai)

36. kép
Cegléd–Bürgeházi-dűlő, 4/14. lelőhely 503. objektum
(Fotó: Kalácska Róbert)

Fig. 36
Cegléd–Bürgeházi-dűlő, site 4/14, feature 503
(Photo by Róbert Kalácska)

37. kép
Cegléd–Bürgeházi-dűlő, 4/14. lelőhely
173. objektum (Fotó: Kalácska Róbert)

Fig. 37
Cegléd–Bürgeházi-dűlő,
site 4/14, feature 173
(Photo by Róbert Kalácska)

Egy sajátos, lábon álló variánsát Magyarkanizsáról (Kanjiža) (Kerámia Kat. 43.) (38. kép) ismerünk.

Míg a legtöbb fent említett tárgy késő császárkori település anyagából származik, a kétosztatú darabok többsége II–III. századi teleprészeken fordult elő.

Szögletes edények

Égésnyomokat elsősorban a szögletes edények esetében említhetünk. Többségükön sajátos ábrázolások találhatók, ami alapján felvetődik, hogy ezek a darabok szorosabban kapcsolódnak a szarmaták hitvilágához. Éppen ezért funkciójuk meghatározásakor különösen nagy gondot jelent az anyagvizsgálat hiánya.

Az alföldi darabokat Vaday A. és Medgyesi P. gyűjtötte csokorba (Vaday–Medgyesi 1993.) Szögletes edényeket találtak

38. kép
Magyarkanizsa (Kanjiža)
(A kerámia Kat. 43. alapján)

Fig. 38
Kanjiža (Magyarkanizsa)
(after Kerámia Cat. 43)

39. kép
Gyula–Szeregyháza (Fotó: Istvánovits Eszter)

Fig. 39
Gyula–Szeregyháza (Photo by Eszter Istvánovits)

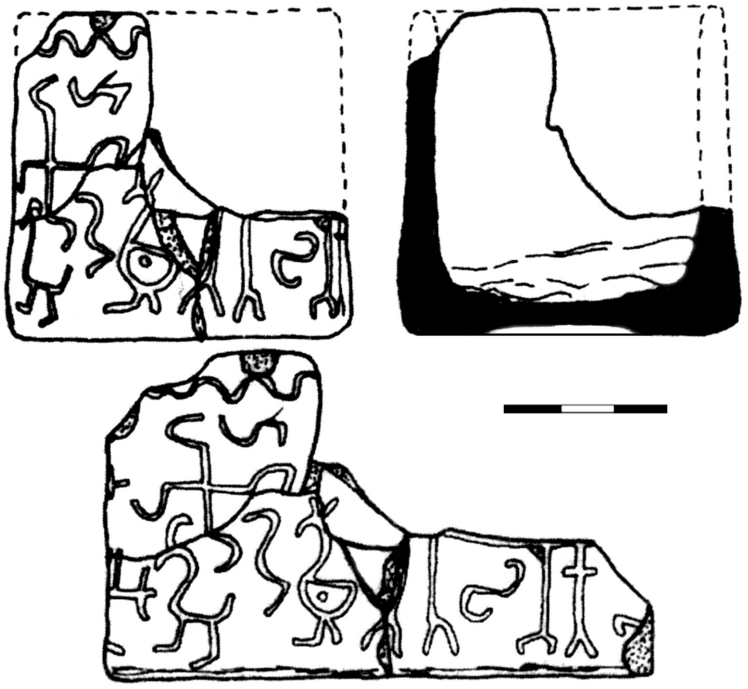

40. kép
Sarkad–Körös-hát
(Fotó: Istvánovits Eszter)

Fig. 40
Sarkad–Körös-hát
(Photo by Eszter Istvánovits)

Gyula–Szeregyházán (39. kép), Hódmezővásárhely–Kopáncson, Hódmezővásárhely–Solt-Palén, Klárafalva–B. temetőben, Kovačicán, Pančevo–Vojlovicán, Sarkad–Körös-háton (40. kép), Szeged–Alsótanya, Kenyérváróhalmon, Tiszaföldvár–Téglagyárnál, Szőreg– vagy Újszentiván–Téglagyárnál, Vršac–Červenkán. Ezt a kört bővíthetjük a Timişoara–Cioreni lelőhelyről származó – ugyancsak díszített – szögletes edénykével (Benea 1999. 83–99., 216–217. Fig. 15: 3.) (41. kép). Egyszerűbb változat fordult elő Madaras–Halmok 221. és 376. női sírjában. Ugyanitt a 105. gyerek (lány) temetkezés melléklete egy lábakon álló kis szögletes edényke volt, amelynek egyik oldalán függőlegesen három kör alakú benyomott dísz, egy másik oldalán függőleges hullámvonal van (Kőhegyi–Vörös 2011. 326., 81., 118., 322., 52., 51. t. 1., 85. t. 6., 24. t. 13.). Az utóbbi idők nagy volumenű ásatásai több helyen hoztak felszínre szögletes edényeket. Ezek többnyire ma még közöletlenek. A Felső-Tisza-vidéki feltárásokból is említhetünk két ilyen darabot: az egyik téglalap alapú hasáb formájú, alja felé szűkülő Nyíregyháza–Orosról, a Nyíregyházát keletről elkerülő út 33. lelőhelyéről, nyesésből (42. kép),[36] a másik Nyíregyháza–Oros határában a Nyíregyházát keletről

[36] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2005.507.1. Korong nélkül készített, samottal soványított, nagyjából négyzet alapú hasáb alakú, kisméretű edény. Talpára állítva kissé dől. Belseje hengeres, alja felé enyhén szűkülő benyomással tagolt, mely kormosra égett. Oldalain és az alján a formálásakor keletkezett ujjnyomok mélyedései láthatók. P: 2,5x2,9 cm, M: 3,8 cm, F: 2,7x2,9 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Bejinariu–Istrate–Pop–Szőcs 2004.

41. kép
Temesvár (Benea 1999. Fig. 15: 3. alapján)

Fig. 41
Timişoara (after Benea 1999. Fig. 15: 3)

42. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 33. lelőhely, nyesés
(Svéda Csaba rajza, fotó: Istvánovits Eszter)

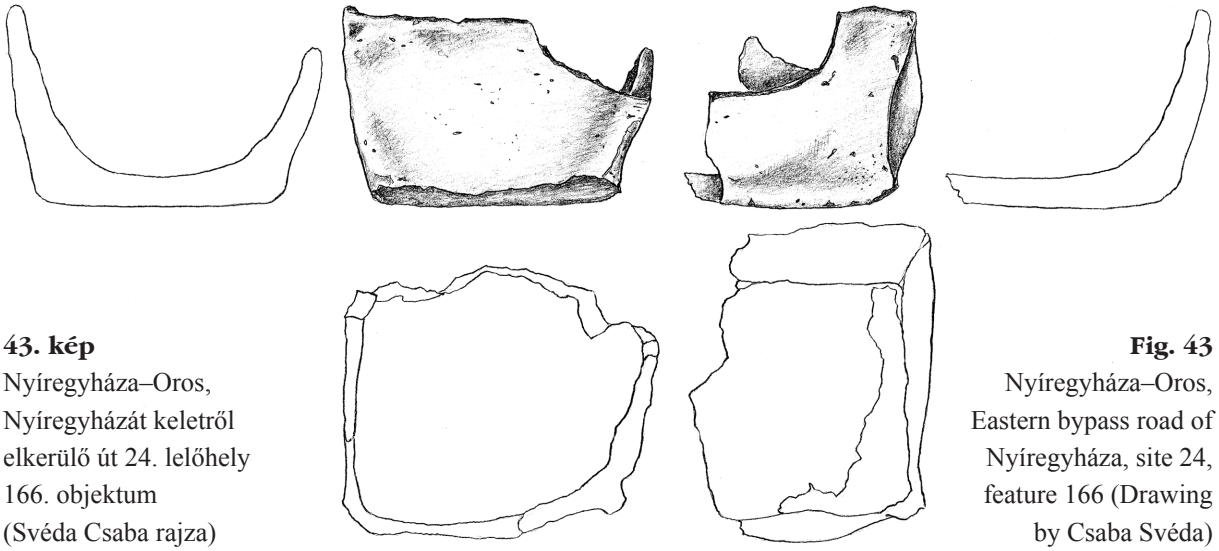
Fig. 42
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 33, surface find
(Drawing by Csaba Svéda, photo by Eszter Istvánovits)

elkerülő út 24. lelőhelyének 166. objektumából származik (43. kép).[37] Nagyon hasonló edényke származik Kiskunhalasról, melyet a közlők a II–III. századra kelteztek (Rosta–Lichtenstein 2011. 94., 99. és kép a 105. oldalon).

A Dél-Alföldről újabban Kiskundorozsma–Nagyszék II. (M5 autópálya 34. lh. 30. objektum) lelőhelyen került elő hasonló.[38] Tiszaladány–Nagyhomokos 159. objektumáról Lovász Emese írja, hogy a kis gödör „*alján egy ép, négyszögletes szájú, hullámvonal köteggel és ujjbenyomással díszített edényben újabb cserépdarabokat találtunk.*" (Lovász 1990. 9.).

[37] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2007.276.11. Kívül szürkésbarna, belül szürke felületű, korong nélkül készített, finom homokkal soványított, sötétszürke törésű, jó felületkezelésű szögletes edényke. P: 6,2 cm, M: 4,6 cm, F: 4,5 cm. Az ásatásra vonatkozóan ld. Istvánovits–Almássy–Jakab–Gergely–Scholtz–Pintye–Kádas 2004.

[38] Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2002.1.598. A lelőhelyre vonatkozóan ld. Szalontai–Tóth 2000. Az adatot az ásatóknak köszönjük!

43. kép
Nyíregyháza–Oros, Nyíregyházát keletről elkerülő út 24. lelőhely 166. objektum (Svéda Csaba rajza)

Fig. 43
Nyíregyháza–Oros, Eastern bypass road of Nyíregyháza, site 24, feature 166 (Drawing by Csaba Svéda)

44. kép
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, M3 autópálya 161. lelőhely 119. sír (Fotó: Istvánovits Eszter)

Fig. 44
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, Motorway M3, site 161, grave 119 (Photo by Eszter Istvánovits)

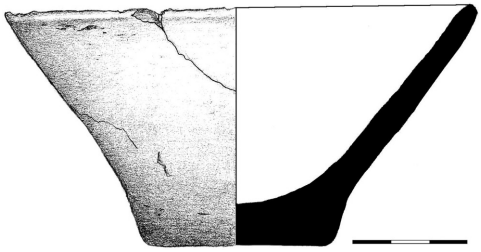
Sajátos formájuk és elsősorban díszítésük alapján a szögletes edényeket nagy valószínűséggel összefüggésbe hozhatjuk a szarmaták vallási életével.[39] Az iráni világban igen széles körben elterjedt a kábítószerrel – elsősorban a vandkenderrel – összefüggésbe hozható füstölőedények használata. Az európai sztyeppen a bronzkori kurgán műveltségek időszakától megtaláljuk a különféle füstölőedényeket. A hagyomány tovább kimutatható a szkíta leletanyagban, majd a szarmatáknál (Dasevszkaja 1989., Szmirnov 1973.). Az alföldi szarmaták kis szögletes edényeinek archaikus formája és gyakran sajátos díszítése különös megvilágításba kerül Hérodotosz leírását olvasva arról, hogy „*A szküthák nemezsátor alatt átforrósítanak köveket, kendermagokat szórnak rájuk, s ezek az odahintett magok pörkölődés közben annyi gőzt árasztanak, hogy bármelyik hellén gőzfürdőt felülmúlnák, a szküthák pedig, miközben élvezik a gőzt, kurjantanak.*" (Hérod. IV,74–75.) Ehhez az adathoz kiegészítésül kell megemlítenünk, hogy Nagy Géza feltételezése szerint a kannabisz (kender) neve a görögből terjedt el az európai nyelvekben. A görögök pedig a pontusi szkítáktól ismerték meg (Nagy 1909. 32–33.). A szokás szarmata továbbélésének bizonyítékait idézhetjük például a filippovkai leletből, ahol a gorütoszban egy elkülönített kis zacskóban találtak kannabisz-magokat (Krajeva–Kupcov 2007. 32.). Mindezt figyelembe véve, amikor tűz nyomai fedezhetők fel egy-egy

[39] Vaday–Medgyesi 1993. 84. már utalt arra, hogy ezek a leletek esetleg. Indokként azonban mindössze annyit jegyeztek meg, hogy a lámpa ritka lelet a sírban, így annak nem igazán tekinthetjük. Vö. még Vaday 2002. 217–218., ahol már az edényeken látható asztrális szimbólumok alapján a nap-, illetve tűzkultusszal hozta összefüggésbe, s egyértelműen füstölőedényként tárgyalta ezeket a tárgyakat.

edény belsejében, anyagvizsgálat híján nem dönthetjük el egyértelműen, hogy mécsesről vagy kábítószerhez használt füstölőről van-e szó.[40]

Vaday Andrea füstölőnek határozott meg két további edényt. Az egyik Jászberény–Mészhomok téglagyárból, a másik Alsónémedi–Kenderföldekről származik. Ezeknek az oldala átlyukasztgatott (Vaday 2002. 217–218.). Hasonlókat a Kárpát-medencei szkíta leletanyagból ismerünk, ahol parázsborítónak tartják őket. Átlyukasztgatott falú „tálka" újabban temetkezésből – Nyíregyháza–Felsősima, M3 autópálya 161. lelőhely 119. sír – látott napvilágot. A sír betöltésében talált apró – P: 4,5 cm, M: 2,9 cm, F: 2 cm – csonkakúpos kis edényke falát két vízszintes sorban átlyuggatták (44. kép).[41]

A kétosztatú darabokhoz hasonlóan a szögletes edények többsége is a II–III. századi anyagokban tűnik fel. Mindkét változat az újonnan bevándorló szarmata népesség archaikus lelettípusai közé sorolható.

45. kép
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, M3 autópálya 161. lelőhely 3. sír (Beleznai Gabriella rajza)

Fig. 45
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, Motorway M3, site 161, grave 3 (Drawing by Gabriella Beleznai)

46. kép
Gyoma (Vaday 1996. Fig. 167: 4–5. alapján)

Fig. 46
Gyoma (after Vaday 1996. Fig. 167: 4–5)

Az ún. „dák csészék"

A szarmata leletanyag vitatott funkciójú tárgyai közé tartoznak az ún. dák csészék (45–46. kép[42]). Mind füllel ellátott, mind fül nélküli képviselőit ismerjük (pl. Vaday 1989. 176–177., Vaday 1996. 133. stb.). Zömüknek a belsejében jól látható égésnyomokat fedezhetünk föl. Amennyiben valóban lámpaként használták – s ezt nagyon valószínűnek tartjuk –, megállapíthatjuk, hogy talán épp ez a forma volt a legelterjedtebb a szarmaták – és általában a császárkori barbár népek (Gindele 2004. 72.) – körében.

A dák csészékhez kapcsolódhatnak további olyan darabok, amelyek ugyan nem tartoznak a klasszikus típushoz, de távolról emlékeztetnek azokra. Ezek egyszerű, kicsi, füles tálacskák,

[40] A kérdést a jövőbeni természettudományos vizsgálatok dönthetik el az újabb leletek esetében (főként, ha az ásatók odafigyelnek arra, hogy az ilyen jellegű edények belsejéből a földet feltétlenül vizsgáltatnunk kell).

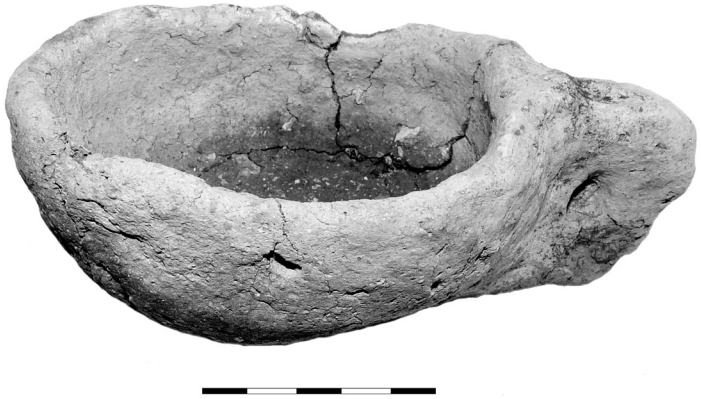
[41] Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, leltározatlan. Sárgásszürke, világos téglaszínű törésű, korong nélkül készített pici csonkakúpos edényke. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen a darabon korom- vagy égésnyom nem látszik. P: 4,8 cm, M: 3,1 cm, F: 2,1 cm. A lelőhelyre vonatkozó adatokat ld. Istvánovits–Almássy 2005.!

[42] Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya, M3 autópálya 161. lelőhely 3. sír: egy 2–3 év körüli kislány lába helyén oldalán fekvő, fekete, kívül barna foltos, kívül-belül jól eldolgozott felületű, korong nélkül készített vékony falú dák csészét találtunk. P: 11,8–12,2 cm, M: 5,8 cm, F: 4,8 cm. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza leltározatlan. A lelőhelyre vonatkozó adatokat ld. Istvánovits–Almássy 2005.!

melyek alkalmasak voltak arra, hogy lámpásként használják őket. Ilyen darabot említhetünk például Gyál 7B. lelőhely 291b. objektumból (egy házból). Az edény alján jól kivehető fekete elszíneződés látszik (47. kép).[43]

Az ún. dák csészéket a legkorábbi időszaktól a hunkorig megtaláljuk.

Sajátos jelenség, hogy a Marosszentanna–Csernyahov kultúra erdélyi területein csak a dák csészék mutathatók ki,[44] míg ettől keletre feltűnik a cipő alakú mécses is.[45] Ez utóbbi esetben talán a szarmata hatással/jelenléttel számolhatunk.

47. kép
Gyál 7b. lelőhely 291b. objektum (Fotó: Kalácska Róbert)

Fig. 47
Gyál site 7b, feature 291b (Photo by Róbert Kalácska)

Törött edények mécsesként

A mécsesnek egy további igen egyszerű formája is létezhetett a szarmata falvak leletei között, nevezetesen az olyan törött edények, melyek törésfelületét körben eldolgozták. Ezek esetében elterjedt az a vélemény, hogy tálként használták tovább őket, de a kisebb példányok mécsesként is funkcionálhattak.[46] Ezekben az esetekben a funkció meghatározásánál ismét az égésnyomokra és a természettudományos vizsgálatokra hagyatkozhatunk.

A szarmaták mécseseikbe leginkább felolvasztott faggyút tehettek, esetleg gondolhatunk növényi olajra is. Annyi bizonyos, hogy az olaj a Duna-vidéki provinciákba is importként került, így valószínűleg – legalábbis háborús időszakokban – nehezen juthattak hozzá ehhez a luxuscikkhez. A kanócot a néprajzi analógiák alapján kenderből, lenből, kákából vagy gyapjúfűből készíthették (Neuberger 1919. 246.). A folyékony faggyúba úgy helyezték bele a lámpabelet, hogy a lámpa végén néhány centiméter hosszan kihúzták. A meggyújtott kanóc megolvasztotta az időközben megdermedt faggyút és folyamatosan beszívta, így biztosítva, hogy a lámpás ne aludjék ki. Ez a primitív világítóeszköz meglehetősen kormozó, kellemetlen szagú füsttel égett. Ha lehetőség nyílik a jövőben az anyagvizsgálatokra, alighanem pontosítani tudjuk a mécsesek használatát is. Annyi bizonyos, hogy az ilyen egyszerű cserépmécsesek rendkívül hosszú ideig használatban voltak: csak a XVIII. században váltotta fel a vas- és rézlemezből készített lámpás (Podányi 1957. 91.).

Végezetül megjegyezzük, hogy a mécsesek és füstölők előkerülése nem köthető egyetlen objektumtípushoz: a síroktól a kemence munkagödrökön és az egyszerű terménytároló vermeken át a házakig, árkokig szinte minden régészeti jelenségben előfordulnak. Jelen ismereteink szerint talán az egyetlen tendencia, amely kimutatható, hogy a temetkezések esetében inkább a nőkhöz és gyerekekhez kötődő mellékletről van szó.

[43] Gulyás Gyöngyi feltárása. A lelőhelyre vonatkozóan ld. Zsoldos 2007. 217.!

[44] Körösfői Zsolt szíves közlése. A Marosszentanna–Csernyahov kultúra dák csészéinek kérdését legutóbb C. Opreanu tárgyalta (Opreanu 1993.).

[45] Pl.: a Kr. u. III. sz. első felére keltezett koblevói temetőben egy férfi lábánál (Szimonovics 1967. 222., 223., 232., risz. 11: 3–4.).

[46] Erre néprajzi analógiák utalnak (Filep 1980.).

Tanulmányunkban egy olyan tárgytípusra kívántuk felhívni a figyelmet, amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Gyűjtésünk során nem törekedtünk a teljességre, csupán a típusok esetében igyekeztünk bemutatni valamennyi számba vehető formát. A jövő kutatásában fontos lépésnek tartjuk az itt bemutatott kerámia esetében az anyagvizsgálatokat.

Irodalom

Almássy–Bejinariu–Gindele–Jakab–Marta–Matei–Nagy–Pop 2005.

Almássy Katalin – Ioan Bejinariu – Gindele Róbert – Jakab Attila – Liviu Marta – Alexandru Matei – Nagy Márta – Horea Pop: Nyíregyháza–Császárszállás, Vasútállomástól nyugatra (Butyka) *RKM* 2005. (2006) 288.

Bejinariu–Istrate–Pop–Szőcs 2004.

Ioan Bejinariu – Angel Istrate – Daniel Pop – Szőcs Péter Levente: Nyíregyháza–Oros, Úr-Cserétől délre. *RKM* 2004. (2005) 257.

Benea 1999.

Doina Benea: Dacia sud-vestică în secolele III–IV. [Zusammenfassung.] Editura de Vest, Timişoara 1999.

Bóna 1973.

Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. [Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.–13. Jh.) in Dunaújváros.] Fontes AH 1973.

Brujako 1993.

Бруяко И.В.: Лепная керамика греческого Никония. In: Древности причерноморских степей. Сборник научных статей. Ред. В.П. Ванчугов – И. Б. Клейман – В.Г. Петренко – Н.М. Секерская. Наукова думка, Киев 1993. 58–71.

Dasevszkaja 1989.

Дашевская О.Д.: Поздние скифы (III в. до н.э. – III в. н.э.). In: Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. (отв.ред. А.И. Мелюкова) Археология СССР. Москва 1989. 125–145.

Filep 1980.

Filep Antal: Mécs. In: Magyar Néprajzi Lexikon, K–Né. Szerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 537.

Füköh–Sóskuti 2009.

Füköh Dániel – Sóskuti Kornél: Kecskemét, Mercedes-Benz Gyár, RL–05. lelőhely. *RKM* 2009. [2010] 238.

Gallina 2000.

Gallina Zsolt: Tüzelőberendezések egy szarmata településen (Kecskemét–Belsőnyír, M5 autópálya 52/E lelőhely). [Feuerungsanlagen in einer sarmatischen Siedlung (Kecskemét–Belsőnyír, Autobahn M5, Fundort 52/E.] In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Szeged 2000. 35–57.

Gindele 2004.

Robert Gindele: Probleme privind ceramica dacică şi germanică din aşezările din nord-vestul României. [Probleme zur germanischen und dakischen Siedlungskeramik im Nordwesten Rumäniens.] *StComSM* XVII–XXI: 1. 2000–2004. (2004) 71–88.

Gindele–Babolcsi–Istvánovits–Almássy 2004.

Gindele Róbert – Babolcsi Andrea – Istvánovits Eszter – Almássy Katalin: Nyíregyháza–Oros, Nagyrét-dűlő. *RKM* 2004. (2005) 255–256.

Gindele–Istvánovits 2010.

Robert Gindele – Eszter Istvánovits: Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima–Petea. [Rezumat. Kivonat.] Muzeul Judeţean Satu Mare, Satu Mare 2009.

Gulyás 2005.

Gulyás Gyöngyi: Cegléd, Bürgeházi-dűlő. *RKM* 2005. (2006) 216–217.

Guscsina–Zaszeckaja 1994.

Гущина И.И. – Засецкая И.П.: «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. [«Golden cemetery» of the Roman age in the Kuban' basin]. Российская Археологическая Библиотека 1. «Фарн», Санкт-Петербург 1994.

Hild 1901.

Hild Viktor: A jász-alsó-szent-györgyi sír. *ArchÉrt* 21. 1901. 120–138.

Istvánovits 2004

Eszter Istvánovits: Settlements of the Imperial Age in the Upper Tisza region. *Študijné zvesti* 36. 2004. 219–228.

Istvánovits–Almássy 2005.

Istvánovits Eszter – Almássy Katalin: Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanyától ÉK-re. *RKM* 2005. (2006) 289.

Istvánovits–Almássy–Jakab–Gergely–Scholtz–Pintye–Kádas 2004.

Istvánovits Eszter – Almássy Katalin – Jakab Attila – Gergely Balázs – Scholtz Róbert – Pintye Gábor – Kádas Zoltán: Nyíregyháza–Oros. *RKM* 2004. (2005) 254–255.

Istvánovits–Kulcsár–Carnap-Bornheim 2006.

Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár – Claus v. Carnap-Bornheim: The place of the barbarian warrior burial from Tiszalök–Rázompuszta in the 3rd century history of the Upper Tisza region. [Das kaiserzeitliche Kriegergrab von Tiszalök–Rázompuszta in der Geschichte des 3. Jhs. am Oberlauf der Theiss. La tombe du guerrier barbare de Tiszalök–Rázompuszta (Hongrie du Nord-Est) datée du 3e s. ap. J.-C.] *Arch.Korr* 36: 1. 2006. 91–110.

Iványi 1935.

Dóra Iványi: Die Pannonischen Lampen. Eine Typologisch-Chronologische Übersicht. DissPann Ser. 2. No 2. Budapest 1935.

Jakab 2007.

Jakab Attila: Ibrány, Tanuszoda. *RKM* 2007. (2008) 230.

Jazigok 1998.

Havassy Péter: Katalógus. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyulai katalógusok 6. Szerk. Havassy Péter. Gyula 1998. 147–174.

Kerámia

Векови керамике от неолита до средњег века. / A kerámia évszázadai a kezdetektől a középkorig. / Stoljeća keramike od neolita do srednjeg vijeka. Градски музеј Суботица / Városi Múzeum Szabadka / Gradski muzej Subotica, Суботица é.n.

Kocztur–Pető 2003.

Kocztur Éva – Pető Mária: Cegléd–Hartyányi-, Váróczi-dűlő. *RKM* 2003. (2004) 194–195.

Kocztur–Pető 2006.
Kocztur Éva – Pető Mária: Cegléd 4/7. lelőhely (Hartyányi-, Váróczi-dűlő). In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárás Pest megyében 2001–2006. Szerk. Tari Edit. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 7. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2006. 86–88.
Kőhegyi 1969.
Kőhegyi Mihály: A Szentes–berekháti késő szarmata telep két vasmécsese. [Zwei Eisenöllichter aus der spätsarmatischen Siedlung von Szentes–Berekhát.] *MFMÉ* 1969: 1. 97–106.
Kőhegyi–Vörös 2011.
Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. [Summary.] Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged 2011.
Krajeva–Kupcov 2007.
Краева Л.А. – Купцов Е.А.: Новые данные о конструкции горитов ранних кочевников Южного Приуралья. In: Вооружение сарматов: региональная типология и хронология. Доклады к VI международной конференции «Проблемы сарматской археологии и истроии». Ред. Яблонский Л.Т. – Таиров А.Д. Челябинск 2007. 30–37.
Kulcsár–Mérai 2011.
Valéria Kulcsár – Dóra Mérai: Roman or Barbarian? Provincial Models in a Sarmatian Pottery Center on the Danube Frontier. In: E.C. De Sena and H. Dobrzanska (eds.), The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe, BAR-IS 2236 (2011). 61–80.
Liska 2001.
Liska András: Gyula, 389. sz. lh. *RKM* 1998. (2001) 150.
Loboda–Puzdrovskij–Zajcev 2002.
Ivan I. Loboda – Aleksandr E. Puzdrovskij – Jurij P. Zajcev: Prunkbestattungen des 1. Jh. n. Chr. in der Nekropole Ust'-Al'ma auf der Krim. *Eurasia Antiqua* 8. 2002. 295–346.
Lovász 1990.
Lovász Emese: Vandál telep Tiszaladányban. Tokaj és Hegyalja II. Szerk. Bencsik János – Szakál Jenőné. A pácini, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a tokaji múzeumok baráti köreinek kiadványa, Miskolc 1990. 6–13.
Madaras–Dinnyés 2003.
Madaras László – Dinnyés István: Abony–Kis Mihály-tó-dűlő. *RKM* 2003. 150.
Marta–Astalos–Kádas 2004. 256–257.
Liviu Marta – Ciprian Astalos – Kádas Zoltán: Nyíregyháza–Oros, Úr-Csere. *RKM* 2004. (2005) 256–257.
Medgyesi–Pintye 2006.
Medgyesi Pál – Pintye Gábor: A Békéscsaba–Felvégi-legelő lelőhelyről származó késő szarmata kori csontfésű és kapcsolatai. [Aus dem Fundort Felvégi-Weide (Weide am oberen Ende) stammender Beinkamm aus der spätsarmatischen Zeit und die Zusammenhänge.] BMMK 28. 2006. 61–98.
Méri 2000.
Méri István: Hunkori leletek Tiszalök–Rázompusztáról. [Hunnenzeitliche Funde von Tiszalök–Rázompuszta.] CommArchHung 2000. 109–122.

Mészáros–Paluch–Sóskuti–Wilhelm 2006.

Mészáros Patrícia – Paluch Tibor – Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő (Csongrád megye). RKM 2006 [2007] 199–200.

MRT 10.

Jankovich B. Dénes – Medgyesi Pál – Nikolin Edit – Szatmári Imre – Torma István: Békés megye régészeti topográfiája. Békés és Békéscsaba környéke IV/3. Magyarország Régészeti Topográfiája 10. Akadémiai Kiadó, Budapest 1998.

Nagy 1909.

Nagy Géza: A skythák. Székfoglaló értekezés. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1909.

Nepper 1985.

M. Nepper Ibolya: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes–Ártánd Nagyfarkasdombon. [Eine sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Nagyfarkas-Hügel, Biharkeresztes–Ártánd.] *DDM* LXIII. 1982. (1985) 101–249.

Neuberger 1919.

Albert Neuberger: Die Technik des Altertums. Leipzig 1919.

Opreanu 1993.

Coriolan Horaţiu Opreanu: Elemente ale culturii materiale dacice şi daco-romane târzii (sec. III–IV p. Ch.). *EphemNap* III. 1993. 235–260.

Párducz 1932.

Párducz Mihály: Újabb adatok az Alföld római korának ismeretéhez. [Neue Angaben zur römischen Zeit des Alföld.] *Dolg.* VIII: 1–2. 1932. 112–121.

Párducz 1935.

Párducz Mihály: Adatok az Alföld rómaikori kerámiájához. [Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit.] *Dolg*. XI. 1935. 175–203.

Párducz 1937.

Párducz Mihály: Jazig-kori emlékek. In: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. III. rész. (XIII–XVII. tábla.) [Neuere Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. (Tafeln XIII–XVII.)] *Dolg*. XIII. 1937. 133–174., 195–231.

Párducz 1950.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon, III. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, III. ArchHung XXX. 1950.

Patay–Fekete 2006.

Patay Róbert – Fekete Zoltán: Ecser 6. lelőhely. In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárás Pest megyében 2001–2006. Szerk. Tari Edit. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 7. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2006. 16–20.

Podányi 1957.

Podányi Tibor: A régi bányaművelés és fejlődése. In: Rudabánya ércbányászata. Szerk. Pantó Endre – Pantó Gábor – Mester Károly – Podányi Tibor. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest 1957. 72–100.

Puzdrovszkij 2007.

Пуздровский А.Е.: Крымская Скифия II в. до н.э. – III в. н.э. Погребальные памятники. [Crimean Scythia 2nd century BC – 3rd century AD. Burial Monuments.] «Бизнес-Информ», Симферополь 2007.

Rajna 2004.
Rajna András: Cegléd–Váróczi-dűlő. *RKM* 2004. (2005) 200–201.
Rajna–Dinnyés 2003.
Rajna András – Dinnyés István: Cegléd–Váróczi-dűlő. *RKM* 2003. (2004) 195–196.
Rajna–Kalácska 2006.
Rajna András – Kalácska Róbert: Cegléd 4/3. lelőhely (Váróczi-dűlő). In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárás Pest megyében 2001–2006. Szerk. Tari Edit. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 7. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2006. 83.
Roman 2006.
Cristian-Aurel Roman: Lamps from Dacia Porolissensis I. The Roman forts from Porolissum-Moigrad, Buciumi, Gilău, Samum-Căşei. Lămpi din Dacia Porolissensis I. Castrele Porolissum-Moigrad, Buciumi, Gilău, Samum-Căşei. Bibliotheca Musei Porolissensis VII. Zalău 2006.
Rosta–Lichtenstein 2011.
Rosta Szabolcs – Lichtenstein László: Egy szarmata telep a 2–3. század fordulóján. [Sarmatian settlement at Kiskunhalas.] In: A Barbaricum ösvényein… A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Archaeologica Cumanica 1. Katona József Múzeum, Kecskemét 2011. 85–115.
Sági 1989.
Sági Károly: Adatok a fenékpusztai erőd történetéhez. [Über die Geschichte der Festung in Fenékpuszta.] *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 1. 1989. 261–318.
Sóskuti 2008.
Sóskuti Kornél: Óföldeák, Ürmös I. (Csongrád megye) *RKM* 2008. (2009) 247.
Szalontai–Tóth 2000.
Szalontai Csaba – Tóth Katalin: Előzetes jelentés a Szeged–Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. [Vorbericht über die sarmatenzeitlichen Siedlungs- und Gräberfeldsfreilegungen in der Gemarkung von Szeged–Kiskundorozsma.] In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 10. konferenciája. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Szeged 2000. 59–78.
Szalontai–Wilhelm 2005.
Szalontai Csaba – Sz. Wilhelm Gábor: Szeged–Kiskundorozsma, Nagyszék II. (Csongrád megye). *RKM* 2005. (2006) 316–317.
Szekeres–Szekeres 1996.
Szekeres László – Szekeres Ágnes: Szarmata és XI. századi temetők Verusicson (Subotica–Azotara). S.n., Szabadka 1996.
Szentléleky 1969.
Tihamér Szentléleky: Ancient lamps. Monumenta Antiquitatis Extra Fines Hungariae Reperta, quae in Museo Artium Hungarico aliisque Museis et Collectionibus Hungaricis Conservantur 1. Red. János György Szilágyi. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
Szimonovics 1967.
Э.А. Сымонович: Итоги исследований черняховских памятников в Северном Причерноморье. In: История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры. Ред. Б.А. Рыбаков – Э.А. Сымонович. Издательство «Наука», Москва 1967. 205–237.

Szmirnov 1973.

К.Ф. Смирнов: Курильницы и туалетные сосудики азиатской Сарматии. In: Кавказ и Восточная Европа в древности (ред. Мунчаев Р. М., Марковин В. И.). Москва 1973. 166–179.

Szokroviscsa 2008.

Сокровища сарматских вождей. (Материалы раскопок Филипповских курганов.) / Treasures of Sarmatian rulers. (Materials of excavation of Filippovka burial ground.) Ред. Яблонский Л.Т. Печатный дом «Димур», Оренбург 2008.

TIR

Tabula Imperii Romani M 34 – Kraków. Hrsg. Piotr Kaczanowski – Urszula Margos. Mitarbeit: Kristian Elschek – Eszter Istvánovits – Josip Kobal – Eva Kolník – Titus Kolník – Balázs Komoróczy – Renata Madyda-Legutko. Kraków 2002.

Úton – útfélen 2003.

Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the road! Museum research along the intended route of the M5 motorway. Szerk. Szalontai Csaba. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2003.

Vaday 1989.

Andrea H. Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. 1988–1989. 1989.

Vaday 1996.

Andrea Vaday: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. In: Cultural and landscape changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion) Archaeolingua vol. 5. ed. S. Bökönyi. Budapest 1996. 51–305.

Vaday 2002.

Andrea Vaday: The world of beliefs of the Sarmatians. *Specimina Nova* XVI. 2000. (2002) 215–226.

Vaday-Medgyesi 1994.

Andrea Vaday – Pál Medgyesi: Rectangular vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian basin. *CommArchHung* 1993. 63–89.

Vaday–Szekeres 2001.

Vaday Andrea – Szekeres Ágnes: Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez (A jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre). [Bemerkungen zur Frage der frühsarmatischen Siedlungen in der Tiefebene (Der Fragenkreis des jazygischen Einwanderung und Ansiedlung.)] *MFMÉ – StudArch* VII. 2001. 231–298.

Wilhelm 2009.

Wilhelm Gábor: Kecskemét, Mercedes-Benz gyár, RL-11 lelőhely (KÖH 59884) (Bács-Kiskun megye) *RKM* 2009. (2010) 240–241.

Zsoldos 2007.

Zsoldos Á. Attila: Gyál, 7/B. lelőhely. *RKM* 2007. (2008) 216–218.

Istvánovits Eszter – Pintye Gábor

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57
e-mail: istvanov@jam.nyirbone.hu • pintyester@gmail.com

Lamps of the Barbaricum of the Great Hungarian Plain

The study would like to draw attention to an object type that has been neglected by researchers. We did not intend to compile a complete catalogue of the finds, our aim was to represent all the types on our disposal.

We assumed that Roman *Firmalampen* (Fig. 1-3) are very rare in the Barbaricum of the Hungarian Plain. *Candelabra* (Fig. 4; 5:1) known from two graves must had been prestige gifts. *Animal shaped* lamps are unique (Fig. 6-7). Among the latter, in the case of the pieces made of clay (Fig. 10), it was suggested that they, with only some exceptions (Fig. 9), got into the features of the Roman Age secondarily, being products of earlier periods. Four *boat shaped iron lamps* (Fig. 11-12) belong to the same type; all of them are dated to the late-4th –early-5th century. To determine the origin of s*hoe shaped lamps* (Fig. 13-17) rare in Sarmatian milieu, the future research should take into account beside Roman provinces also the Pontus Region (Fig. 19). *„Iron"* and *„boat" shaped* finds (Fig. 20-22) are traditionally considered to be lighting facilities. We consider as a variant of this type the *oval lamps with spouted rim* (Fig. 23-26). Representatives of the type belong mostly to rare finds of the Late Sarmatian (Hun Age) settlements. In the case of *flat bowls* (Fig. 27-32) and *small vessels with cylindrical body* (Fig. 33-34) we suggest on the basis of ethnographic data that they could be (also) used for lighting. Among them we should take into account mainly the ones with traces of smut and/or burning. In the case of *two-part vessels* (Fig. 35-38) these traces are regularly observed, so in all probability they belonged to the means of illumination. Most of them can be dated to the 2nd-3rd cc. Already earlier it has been suggested that *angular vessels* (Fig. 39-43) could be used as incense-burners, similarly to the *small bowls with perforated walls* (Fig. 44). We suggest that they can be related to the use of narcotics (cannabis) known in the world of beliefs of Sarmatians (Herod. IV,74-75). Similarly to the two-part pieces, the majority of angular vessels appear in the materials dated to the 2nd-3rd cc. Both variants belong to the archaic object types of the freshly immigrating Sarmatian population. The so-called *„Dacian cups"* (Fig. 45-46) seem to be the most common lamps of the Sarmatian Barbaricum. In the Great Hungarian Plain they were continuously used from the Late Iron Age up to the Hun Age. Small handmade bowls with handles (Fig. 47) are somewhat similar to the Dacian cups, but cannot be included in to the classical type. Finally, we can find smutted pieces that could be used as lamps on the basis of ethnographic parallels, among *pottery that once was broken and the edge of the breaking surface was polished*.

No scientific examinations were conducted at any of the represented finds. In the future we consider it to be an important step forward to make analyses of the traces of burning. They would bring us closer to the determination of function of lamps and incense vessels.

Translated by Valéria Kulcsár

Eszter Istvánovits – Gábor Pintye

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57
e-mail: istvanov@jam.nyirbone.hu • pintyester@gmail.com

Híradás a legújabban előkerült avar sípról

Csajághy György

A Nyíregyháza–Oros határában (1. kép) tervezett Mega üzleti park területén 2010. április 22. és december 1. között az építkezést megelőző régészeti ásatások folytak 26 hektáron. A terület keleti részén kiterjedt avar telepre bukkantak.[1] A Jósa András Múzeum régésze, Istvánovits Eszter által irányított munkálatok nyomán Toldi Zoltán ásatásán egy érdekes hangszerlelet került felszínre.

A lelet egy hajdani ház 380×387 cm, 50 cm-re mélyített, függőleges oldalú és egyenes aljú gödréből (5185. objektum) került elő (2. kép). A ház délkeleti sarkában erősen omladékos kemence maradványaira bukkantak. A csontból készült 5 lyukú hangszert az objektum

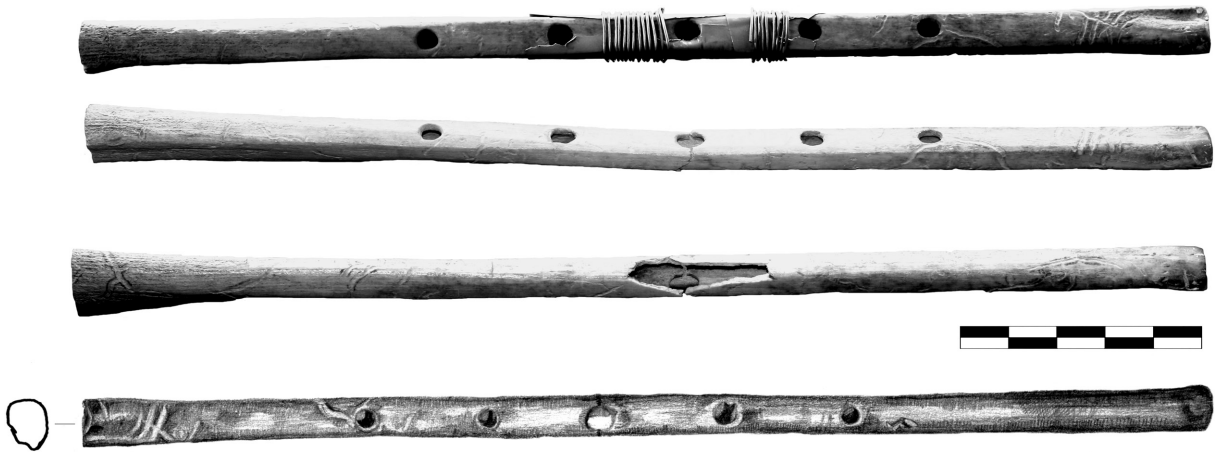
1. kép / Fig. 1
Nyíregyháza–Oros

2. kép
Nyíregyháza–Oros,
Mega üzleti park
5185. objektum

Fig. 2
Nyíregyháza–Oros,
territory of Mega
business park, feature 5185

[1] A lelőhely valószínűleg évszázadokat felölelő avar telep, mely valószínűleg használatban maradt a IX. (X. ?) században. Ez azonban a leletanyag feldolgozása után derülhet ki. Amennyiben így lenne, e körülmény is az avaroknak a frank és bolgár háborúk utáni túlélését igazolná, szemben a Suda-lexikon, valamint Notker Balbulus (legutóbbi kiadás: Balbulus 1992., lásd még Szádeczky-Kardoss 1998. 290–291., 305.) és a Nesztor-krónika tudósításával. E források állítása részben félreértelmezett, illetve túlzó, mint azt már Szádeczky-Kardoss is világosan látta (Szádeczky-Kardoss 1998. 305.), s azóta számosan úgy gondolják (köztük László 1988., Kürti 2004.), hogy egyes avar néprészek nagy létszámmal megérték az Árpáddal érkező magyarság bejövetelét. E véleményekhez általánosságban magam is csatlakozom, noha idevonatkozó érveim e dolgozat keretei közt nem fejthetők ki. Pusztán annyit említek, hogy a Kárpát-medencét belakó avar kori – főképp avar és beolvadt, elavarosodott – igen komoly létszámú népességnek eddig több mint 80 ezer sírját tárták fel. Köztük unikális jellegű a Komárom–hajógyári temető és telep (Trugly 1994., Trugly 2008.). Több nagy avar temetőről is tudunk. Ilyen a zamárdi több ezer síros feltárás (Bárdos 1998.). Az avarok továbbélését a vörsi és más erről árulkodó temetők igazolják (Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1992.). Nem lehetetlen, hogy a nyíregyházi avar telep is bővítheti ezek sorát. Teljes képtelenség tehát azt feltételezni, hogy az avarság kipusztult volna. Az avarok nagyszámú túlélését mégis többen megkérdőjelezték, köztük Györffy György (Györffy–Zólyomi 1994. 27–30.) és Bálint Csanád (Bálint 1995., Bálint 2008.).

3. kép
A nyíregyházi síp (ifj. Toldi Zoltán felvétele, Pelei Zsuzsa rajza)

Fig. 3
The flute from Nyíregyháza (Photo: Zoltán Toldi, drawing: Zsuzsa Pelei)

délnyugati sarkában találták, sajnos a közepén kettétörve (3. kép). Formája részben hasábos, részben szabálytalan alakú csöves csont, mely a két vége felé szélesedik. A felső, keskenyebb (befúvó) vég felé ellaposodik, az átellenes vége felé a cső erősebben tágul, a végén ovális átmetszésű. Összeillesztett állapotában 215 mm hosszú. A sípszár játszófelületének és hátoldalának szélessége változó, a befúvási végnél 10 mm, az átellenes csővégnél 12,7 mm. A szűkebb (befúvási) csővég belső átmérője 8 mm körül van, az átellenes vég belső átmérője nagyjából 9 mm. Az oldalak szélessége a kidolgozatlanság miatt a csont természetes állapotának megfelelően változik, de 10 mm alatt marad, a szélső értékek: kb. 6 mm és 9,5 mm. A hangszer lyukainak egymástól mért távolságai (a befúvási végtől lefelé): 18,2 mm, 18,5 mm, 19,5 mm, 20,1 mm. A befúvási vég és az első lyuk közti távolság 51,6 mm, a legalsó nyílás és a csővég távolsága 64 mm. A lyukak hosszanti átmérői (a befúvási végtől lefelé) 4 mm, 4 mm, 5 mm, 5 mm, 4 mm. A csont falvastagsága változó, nagyjából 1 mm, néhol 1-2 mm közt. A szélső értékek a megmunkálatlan csővégeknél: 0,5 és 2,8 mm (3–5. kép). Az objektumban talált további leletanyag: korong nélkül készített, valamint vonal- és hullámköteg díszes korongolt kerámia, állatcsont, kő, 2 darab csontbogozó.

A legfontosabb lelet kétségkívül egy újabb, nyelvsíppal megszólaló avar kori hangszer, mellyel együtt az eddig talált hasonló típusú zeneszerszámok, illetve ezek töredékeinek száma immáron 13-ra bővült. Természetesen egyéb különböző (ajaksípos, fuvola-furulya) típusú jelző stb. sípok is ismeretesek (köztük a közelmúltban Daruszentmiklós határában talált hangszer) (Zolnay 1977. 29., Csajághy 1998a. 22., Csajághy 1998c. 49., Csajághy 2010a. 63., 68–70., 119.). Továbbá létezik egy, az átlagostól különböző, ám *lehetségesen* avar kori, de formájában és anyagában a fentiektől eltérő jellegű nyelvsípos hangszer is (komáromi síp) (Csajághy–Trugly 2005., Csajághy 2010a. 83–85.). A sípokról, húros – elsősorban vélhetően pengetős – instrumentumokról, a hajdani sámándobról és az énekes (vokális) zenéről írásos források szólnak, leletek (és ezek alapján készült publikációk) vallanak (Theophylactos Symocatta VI. 9, 1., VII. 15, 1–14. – vö. Szádeczky-Kardoss 1998. 99., 126., Bartha 1934., Fettich 1958. 366–371., Kovrig 1963. 173–175., Zolnay 1977. 29–30., 118., Fülöp–Lendvai 1990. 49., Kürti–Lőrinczy 1991. 22., Csajághy 1996., Csajághy 1998a, Csajághy, 1998b., Csajághy 1998c., Csajághy 2010a. 45–135.).

Az eddig előkerült *azonos típusú,* kettős szárú és egytestű hangszereket itt csak az érdeklődők kedvéért említem meg. A szintén nyelvsípos ún. komáromi síp – mely bár lehetséges, hogy avar kori – anyaga, formája jelentősen eltér a többi jellegzetes avar fúvós hangszerlelettől, így ezt az alábbi listában nem szerepeltetem (Csajághy–Trugly 2005., Csajághy 2010a. 84–86.,130: 42.).

1. Jánoshida–Tótkérpuszta 49. sír: kettős síp (feltáró: Fettich Nándor, 1933, 170–175 mm közt) (Bartha 1934., Fettich 1958. 369–370., Csajághy 1996. 121., 127–128., 149–152., 156–171., 191: 3., Csajághy 1998a., Csajághy 1998b. 232., Csajághy 2003a., Csajághy 2010a. 73–77., 120: 32/3.)
2. Alattyán–Tulát 285. sír: kettős síp I. (feltáró: Fettich Nándor, 1933, 170 mm) (Fettich 1958. 369–370., Kovrig, 1963. 173–176., Csajághy 1996. 121–122.,148., 191: 1., Csajághy 1998a. 28., 103: 1., Csajághy 2010a. 73., 77., 120: 32/1.)
3. Alattyán–Tulát 477. sír: kettős síp II. (feltáró: Fettich Nándor, 1936–37, 160 mm) (Fettich 1958. 369–370., Kovrig 1963. 173–176., Csajághy 1996. 121–122.,148., 191: 1., Csajághy 1998a. 28., 103: 1., Csajághy 2010a. 73., 77., 120: 32/2.)
4. Ószőny: sípszár (Kállay Ödön gyűjteményéből, 134 mm)[2] (Fettich 1958. 371., Kovrig 1963. 174., Csajághy–Trugly 2005. 20–24., 30., Csajághy 2010a. 73., 84., 129: 41.)
5. Bijelo brdo 16. sír: kettős síp töredéke (eredeti méret megállapíthatatlan, kb. 175–180 mm közt) (Ivaničeк 1949. IX: 12., XLIII: 63., Kovrig 1963. 174–175., Csajághy 1998a. 28., 86–90., Csajághy 2003a. 45–51., 64., Csajághy 2004a. 89: 5., Csajághy 2010a. 73., 78–80.121: 33., 122: 34.)
6. „Hisztria": sípszár (1950-es évek, 165 mm) (Condurachi 1957. 19: 6., Kovrig 1963. 174–175., Csajághy 1998a. 28–29., Csajághy 2010a. 73., 80.)
7. Rácalmás–Rózsamajor: kettős síp (feltáró: Bóna István, 1971. A síp a restaurálás folyamán toldalékot kapott, kb. 185 mm) (Csajághy 1996. 122., Csajághy 1998a. 29., 86., Csajághy 1998b. 128–129. Csajághy 1998c. 44., Csajághy 2003a. 62., Csajághy 2010a. 73., 82–83.,127: 39.)
8. Felgyő 157. sír: kettős síp (feltáró: László Gyula – Szőke Ágnes, 1973, 181 mm) (Csajághy 1996., Csajághy 1998a., Csajághy 1998b. 128–129., 232–233., Csajághy 1998c. 44–45., Csajághy 2003a. 43–71., Csajághy 2004a., Csajághy 2010a. 73., 80–81., 123: 35., 134.)
9. Balatonfűzfő: kettős síp (feltárók: Németh Péter – Cs. Dax Margit, 1976) (Törőcsik–Regenye–Palágyi–Dax–Kralovánszky–Fodor–Veress–Lackovits 1985. 56., Csajághy 1996. 122., Csajághy 1998a. 29., Csajághy 2003a. 58., 61–62., Csajághy 2010a. 73., 81–82., 125: 37.)
10. Szegvár–Szőlőalja: kettős síp (1980, eredeti méret kb. 160–170 mm közt) (Kürti–Lőrinczy 1991. 19., 37: XI.)[3]
11. Kunmadaras: síptöredék (feltáró: Bóna István, 1980, részletek nem ismertek) (Csajághy 1996. 122., Csajághy 1998a. 29., Csajághy 2010a. 73., 82.)[4]
12. Tatabánya–Alsógalla 288. sír: kettős síp (feltáró: Szatmári Sarolta, 1981?, 190 mm) (Csajághy 1996. 122., Csajághy 1998a. 29., Fűrészné–Kisné–Kiss–László 1998. 25., Csajághy 2010a. 73., 83., 128: 40.)

[2] Ószőny területéről került Kállay Ödön szőnyi jegyző és történetíró gyűjteményébe, majd végül a tatai Kuny Domokos Múzeumba.

[3] Tudomásom szerint régészetileg publikálatlan, zenei tekintetben magam vizsgáltam és több helyütt említettem (Csajághy 1996. 122., Csajághy 1998a. 29., Csajághy 2010a. 73., 82–83., 126: 38. stb.).

[4] Bóna István 1997-es szíves szóbeli közlése szerint ez hangszertöredék volt.

A nyíregyházi síp anyagát eleddig még szakember nem vizsgálta. Tekintettel arra, hogy számos hasonló lelet volt a kezemben, jól ismerem az anyagukat, s így vélhetően nem tévedek abban, hogy ez is a szürkedaru (Grus grus) lábszárcsontjából (tibia) készült. Feltétlen említenem kell, hogy az azonos vagy igen hasonló típushoz tartozó avar sípok közül eddig csak az elsőként előkerült jánoshidai zeneszerszámnak az anyaga tért el egészen kis mértékben. Ezt ugyanis a daru *szárnycsontjából*, annak *ulna* részéből alkotta a hajdani „hangszerkészítő". Ebből adódóan a sípszárak hengeresek, míg a többi (tipikus) példányé a lábszárcsont alakjának megfelelően szögletes. A hangszer lyukrendszere még inkább eltérő, mert a sípszárakon megszokott és általános 5-5 hangnyílás helyett a (játékos szemszögéből nézett) bal száron csak 2 lyuk található.

Ezt a jelenséget egyébként Bartha Dénes a többszólamú dudajáték velejáró megnyilvánulásának vélte, noha egyáltalán nem biztos, hogy így van (Bartha 1934. 97–100.). Annál is inkább, mert a sípnak az általa megállapított, kromatikus lépéseket is felmutató hangsorához (lásd alább) nem tudni, hogy miféle bordunkíséretet képzelt el. Bartha azonban – érthetően – bizonytalan, s végül egyébként igen kiváló összehasonlító munkáját is akként összegzi, hogy tanulmánya „*relatív értékű anyaggyűjtésnek*" tekintendő, melyből „*…az avarok zenéjére semminemű konkrét következtetést levonni nem lehet*…." (Bartha 1934. 106.) Úgy tűnik, hogy Bartha – az általa vizsgált egyetlen hangszer nyomán – azt gondolta, hogy valamennyi hajdani avar kettős síp olyan lehetett, mint a jánoshidai. Megállapítását cáfolja az a tény, hogy e sípok többsége mindkét sípszáron párhuzamosan elhelyezkedő 5-5 hanglyukat mutat. Amelyek ezektől eltérőek, azok egyszerűen többé-kevésbé elrontott példányok. Közülük a jánoshidai síp részben használható volt, míg a felgyői 6-6 lyukú sípot bizonyosan lehetett használni. A 3:2 lyukarányú bijelo-brdoi síp vélhetően hevenyészetten, talán „temetési kellékként" készült hangszerutánzat lehet (Csajághy 1998a. 86–91.).

Fettich is többszólamú bordunjátékot tételezett fel, s az eltérő lyukszámú sípokról azt gondolta, hogy azok különböző, eltérő igényű (változó bordunkíséretű?) zenei produkciók előadását szolgálták. Szerinte a „*nagyjából egyféle zenei rendszerbe tartozó zeneváltozatok mindegyike számára külön hangszert készítettek.*" (Fettich 1958. 370.) Fettichnek e felfogása alighanem teljesen téves, miként az is, hogy szerinte az alattyáni 285. sírból származó síp jobb szára 6 lyukú volt.

Egy későbbi könyvében – vélhetően Bartha és Fettich nyomdokain – Sárosi Bálint (Sárosi 1998. 115.) is szentel néhány szót az avar sípoknak (noha korábbi munkáiban – Sárosi 1978., Sárosi 1996. – nem tesz említést e hangszerekről). Sárosi szerint az 5-5 hangnyílású kettős sípokon egyszólamú zenét játszottak, míg a sípszárakon eltérő lyukszámú avar hangszerekről „*primitív többszólamúságot*" tételez fel. De vajon milyet? Erre sajnos nem kapunk választ. Sárosi az egyik (alattyáni) sípot – nyilván Fettich nyomán tévesen – 6:5 lyukarányúnak írja le (mint említettem ez bizonyosan tévedés, mert a hangszer kétségkívül 5-5 lyukú volt). Ebből adódóan Sárosi talán a kíséret, illetve a bordunjáték tekintetében is egyetért Fettich Nándorral. Sárosi láthatóan nem foglalkozott mélyrehatóan az avar sípok témájával, hiszen fel sem vetődik nála, hogy a jánoshidai hangszer esetében az 5-2, a felgyőinél pedig a 6-6 arányú lyukszám esetleg abból adódik, hogy a hangszert elrontották. A bijelo-brdoi töredéket pedig semmi szín alatt nem a bordunáló játék lehetőségének igényével készítették. Ezt – mint nyelvsípokkal működő hangszereket jól ismerő fúvós szakember – bizton állíthatom. A tény viszont továbbra is tény marad: az avar kettős sípok meghatározóan(!) 5-5 lyukúak, sőt a hasonló típusú egyszárúak is ugyanennyi hangnyílással rendelkeznek, eltekintve a „hisztriai" 4 lyukú sípszárról (töredékről?), melyről alig tudunk valamit.

A tipológiailag egy körbe tartozó egyszerű avar fúvós hangszereken való többszólamú játék módfelett kétséges, míg az eltérően többszólamú, síponként változó *bordunkíséret* létezését – egy adott *keleti, illetve alapvetően keleti* gyökerű zenekultúrán belül – elfogadhatatlannak tartom. Kelet zenéjének egy része ugyanis nem véletlenül egyszólamú (unisono), különös tekintettel

a „félhang" nélküli (anhemiton) pentatóniára, melynek egyik, a lovasnépekre jellemző specifikus változata feltehetően az avar zene gerincét képezhette. Ez a fajta ötfokúság lényegében nem is tűri a „valódi" többszólamúságot. Ázsia hangszeres zenéjének egy másik (nem pentaton) elágazó vonulata sem „nyugatiasan" többszólamú, legfeljebb a homofónia felé hajló. A pentaton mellett ez is érvényes a hajdani nagy lovasnépek leszármazottainak muzsikájára, ahol a hangszeres zene jobbára a kvint és kvart hangközök összecsengését használja kíséretként, illetve egy adott dallamnak a különböző díszítésű, rögtönzött (improvizatív) variánsainak egyidejűleg történő megszólaltatását mutatja fel. Ez utóbbi díszített, egymás mellett megszólaló, variált, *a hangrendszertől független előadásmód* részben a belső-ázsiai népek (anhemiton) pentatóniájára is vonatkozik. Az orientális zene rendkívül bonyolult, szerteágazó hangzásvilágot takar, melynek részletei e helyütt szintén nem fejthetők ki. Az azonban bizonyos, hogy Kelet zenéjét nagyrészt az ázsiai embereknek a különféle eszmekörökből táplálkozó, de általában véve *mellérendelő, horizontális* gondolkodásmódja, és az európaitól eltérő, jellegzetes *mentalitása* alakította ki, mely szemben áll a nyugati kultúrák *vertikálisan építkező, polifóniára hajlamos* többszólamúságával.[5]

Visszatérve a szűkebb témához: a fent említett, korábban vizsgált és nyelvsíppal megszólaltatott, *lehetségesen* avar kori ún. komáromi síp már eltér a tipikustól mind méreteit, alakját, anyagát (fakókeselyű / Gyps fulvus ulna), mind pedig növekvő méretű lyukrendszerét tekintve.[6] E különlegesnek mondható hangszerrel – néhány adaton túl – itt nem foglalkozom, de ehhez kapcsolódóan említem Herman Ottó egy adatát, melyre Bartha hivatkozott (Herman 1899. 94., Bartha 1934. 55., Csajághy 1998a. 37.). E szerint a magyar pásztorok „tilinkót"(?) készítettek a pelikán szárnycsontjából.[7]

A legújabban előkerült nyíregyházi zeneszerszám viszont – a lyukrendszerét, anyagát stb. tekintve – tipikusnak mondható avar síp, ám bizonyos értelemben mégis egyedülálló lelet: a hasonló hangszerek közt feltűnik kiugró (215 mm!) hosszúságával, mely részben a csontvégek megmunkálatlanságából adódik. Ezt figyelembe véve, a tökéletes állapotot feltételezve kb. 195–200 mm közt lehetne a mérete, miközben az eddig előkerült valamennyi síp hossza 190 mm alatt marad.

Ugyancsak különös a nyíregyházi síp kidolgozási szintje. A hangszer összetett és különleges tulajdonságaiból talán következtethetünk az avar sípok elkészítésének munkamódszerére is. Pontosabban: kiegészíthetjük, részben módosíthatjuk eddigi sejtéseinket, feltételezéseinket.

A késő avar kori, középen törött – egyébként viszont igen jó megtartású –, a szokásos öt hanglyukkal rendelkező hangszer különlegességét mindenekelőtt az *egyszárúsága* jelenti. Felvetődik a kérdés, hogy a síp valóban egyszárúnak készült-e? Ez önmagában is érdekes probléma. Az egyszárúság lehetséges, hiszen a Kállay-gyűjtemény Szőny–bélapusztai ötlyukú, nyelvsíppal megszólaló, ugyancsak darucsontból készült, tipikusan avar hangszere is minden valószínűség szerint

[5] A többszólamú, illetve bordunjáték korábbi cáfolatát és az időnként eltérő lyukszámok magyarázatát lásd Csajághy 1998a. 86–91.

[6] A hangszer Trugly Sándor régész szerint nem lehet idősebb a VIII. századnál. A síp sérült, nagyjából hengeres testű, lefelé (a jelenlegi közepe tájától) enyhén szélesedik, és öt lyuk található rajta. A sípszár az ötödik (legalsó) nyílásnál tört el, így az már nem ad hangot, csak a felette lévő négy. Valószínűleg a nyílások száma eredetileg is 5 volt. Jelenleg megállapítható hangsora moll jellegű (dór) hexachord. Elképzelhető, hogy eredetileg semleges tercű lehetett, *esetleg* közelebb állhatott a dúrhoz (?). Bővebben lásd: Csajághy–Trugly 2005.

[7] Herman Ottó „tilinkót" említ, de az elnevezést bármely furulyafélére alkalmazták, főképpen az irodalmi nyelvben. A szószoros értelmében vett tilinkó hangnyílások nélküli hosszú cső. Következésképpen a madárcsont-instrumentum tilinkó volta kizárható. A kérdéses hangszer lehetne furulya, ám ez kevésbé valószínű, mert a csont vastagsága nem alkalmas szélhasító nyílás kialakítására. Ez legfeljebb a daruszentmiklósi síphoz hasonló perem megszólaltatás esetében lenne lehetséges. A peremfurulyáknál ugyanis szükségtelen a szélhasító nyílás. Sajnos Herman a megszólaltatás módjára nem utalt. Lehetséges viszont, hogy a hangszert (a komáromi síphoz hasonlóan) nyelvsíppal szólaltathatták meg, ám ez esetben a furulyafélékkel nem hozható kapcsolatba.

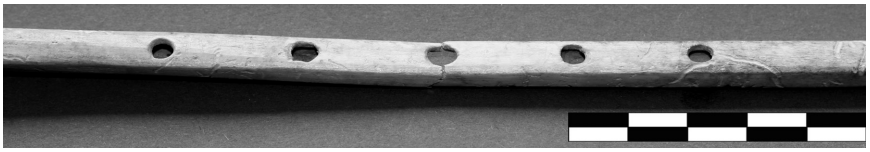
egyszárú, bár ennek megvan a maga külön magyarázata (Csajághy–Trugly 2005. 22–23.).[8] Ugyanakkor szinte bizonyosra vehető, hogy különösebb indok nélkül is készültek egyszárú példányok. Lehetséges tehát, hogy a nyíregyházi sípot eleve egyszárúnak szánták, noha elképzelhető más megközelítés is, mint arra alább visszatérek. Ami az alapproblémát okozza, hogy a síp anyagát adó csontot – mely a daru lábszárcsont formájából adódóan kissé szögletes – hajdani készítője elkezdte ugyan kidolgozni (hiszen a hangnyílásokat már kifúrta), ám a munka kétségkívül befejezetlen. A csont oldalainak lecsiszolásába is belekezdett, ám a további formai jellegű alakításnak már észrevehetően nem látta értelmét. A befejezetlenséget világosan mutatja, hogy a sípszárak végei kidolgozatlanok (4. kép). Különösen érvényes ez a (csont sajátosságaiból adódó) befúvási végre, ahol a megszólaltatást biztosító fúvóka (nyelvsíp) kerül behelyezésre. A hangszerkészítés folyamatának megszakadására utal továbbá az is, hogy a középen elhelyezkedő, nyilván a hagyományokon alapuló lyukrendszert folytató szárvégek szokatlanul és irreálisan hosszúak. A felesleges részt valamely okból a hangszer készítője a korábban előkerült sípoknál megszokott arányoknak megfelelően nem vágta le, s ebből adódik, hogy a csontcső végek megmunkálatlanok. Emiatt a hangszer megszólaltatásánál a nyelvsíp behelyezése után, a befúvási véget plasztilinnel tömítenem kellett. A fentiek magyarázata – az ásató régész felvetésével hasonló véleményem alapján – az lehet, hogy a hangszer talán már a készítése közben középen eltörött. Ebből következtettem arra, hogy a síp készítője már feleslegesnek tartotta a további ténykedést. A csont kidolgozása ugyanis feltétlenül a hangszerkészítésben való jártasságot, szakértelmet igényelt, s nem is lehetett mindig sikeres, mint azt a többé-kevésbé elrontott példányok igazolják. Bizonyos vonatkozásban ez látható a különböző jellegű és mértékű hibákat felmutató jánoshidai és felgyői sípok esetében.

4. kép
A nyíregyházi síp két vége (ifj. Toldi Zoltán felvétele)

Fig. 4
The ends of the flute from Nyíregyháza (Photo: Zoltán Toldi)

Nos, ami az avar sípok elkészítését illeti – ha a korábbi tapasztalataimra épülő újabb meglátásom, és a nyíregyházi síp vizsgálatán alapuló feltételezésem egyaránt helyes –, talán újabb adattal gazdagodhatunk. Kétségtelen ugyanis, hogy a nyíregyházi síp testére *előbb fúrták fel a hangnyílásokat*, s csak azután

5. kép
A nyíregyházi síp lyukjai (ifj. Toldi Zoltán felvétele)

Fig. 5
The holes of the flute from Nyíregyháza (Photo: Zoltán Toldi)

[8] Ennek a sípnak rendkívül kicsi a mérete, melyen felnőtt kezekkel körülményes játszani, feltételezésem szerint ez egy gyermek tanuló hangszere lehetett. Emellett, a kettős síp párhuzamos szárain egyszerre két lyukat kellett befedni egy (azonos) ujjal, s ez a kezdő játékos számára nyilván nehezebb feladat. Feltételezésemet alátámasztja továbbá az a körülmény, hogy a hangszernek a befúvással átellenes részén, az utolsó (legmélyebb) hangot adó nyílás után (az arányokat figyelembe véve) kissé hosszabbnak tűnik a síp vége a szokásosnál. Ennek oka talán az lehet, hogy míg a felnőtt (kettős) sípok végén egy szarvasmarha tülökből készült tölcsérszerű toldalék helyezkedett el, addig ez az alkatrész egy tanuló-gyerekhangszeren felesleges (esetleg nehezíti a hangszert stb.). A hangtölcsérnek kettős szerepe volt: a hangszer hangját felerősítette, valamint a legalsó hangot (hangokat) mélyítette. A síp készítője talán a tülök-toldalék mellőzése miatt hagyta hosszabbra az ószőnyi síp csontcsövének végződését, azért, hogy e hangtölcsér hiánya miatt a síp utolsó hangja ne legyen „hamis” (magas). A lelet szórvány, előkerülésének ideje és pontos helye ismeretlen.

következett volna a síp végeinek méretre vágása, melyre már – sejthetően a hangszer kettétörése miatt – nem került sor. A sípok elkészítésének (egyik?) módszere talán a következő lehetett:

1. A madár elejtése.

2. A kívánt csontrésznek az ízületek alatti/feletti levágása (fűrészelése) megtisztítása, preparálása (kifőzése).

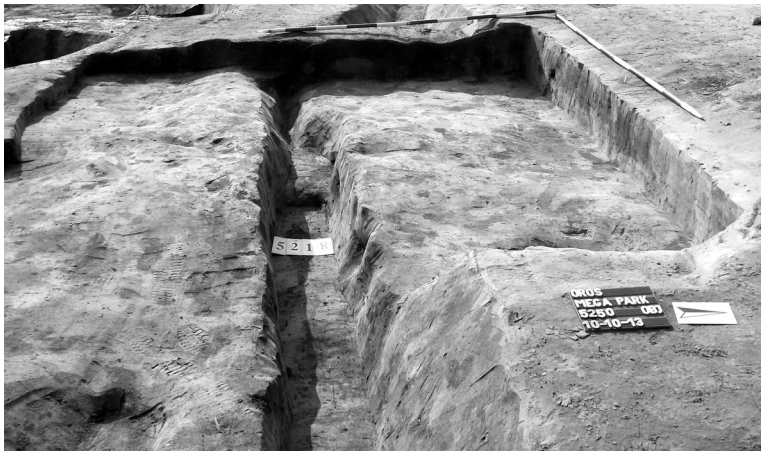
3. A hangnyílások felfúrása a csont(ok) hossztengelyén. A nyíregyházi síp vizsgálata nyomán úgy tűnik, hogy az első nyílást nagyjából a csont(ok) közepe tájára fúrták, nem biztos, hogy úgy, ahogy korábban gondoltam (Csajághy 1998a. 92.). Korábban ugyanis úgy véltem, hogy a méretre vágott és kellően lesimított, kidolgozott csövön (csöveken) az első lyukat a hangszernek a befúvás helyével szemközti vége felől fúrták (mint pl. a jánoshidai síp esetében?), a többit – bizonyos megszokott arányokat követve – sorjában, a befúvási vég felé haladva. Ezzel szemben – a nyíregyházi síp esetében – vélhetően a középre fúrt nyílástól lefelé és felfelé egyaránt 2-2 lyukat készítettek a tapasztalatok alapján öröklődő hagyomány és mérték szerint. Így jött létre az 5 lyukú játszófelület (menzúra), míg a kettős csövű hangszereken a párhuzamos 5-5 nyílás. Erre utal, hogy a csöves csont végeit nem dolgozata ki hajdani készítője, következésképpen nem valószínű, hogy alulról kezdte volna a hanglyukak kifúrását. Ugyanakkor elképzelhető, hogy többféle gyakorlat (szisztéma) is létezhetett. Sőt, az is lehet, hogy először csak az egyik sípszárra fúrták fel a nyílásokat, majd ennek mintájára – esetleg korrekciót alkalmazva – a másikra is felkerültek a lyukak, de itt már akár tetszőleges lehetett, hogy középen, vagy alul kezdték az első nyílás fúrását.

4. Ezek után következhetett a síp méretre vágása, a végekről a felesleges rész lefűrészelése, majd a hangszertest finom lecsiszolása, a végleges forma megadása.

5. Vélhetően a fenti műveletek végeztével került sor – ha erre szükség volt – a hangnyílások méretének kis mérvű változtatásával a finom hangolásra a hangszer megszólaltatása mellett.

6. A legutolsó fázis lehetett a síp végének kidolgozása, a csővégek jobb illeszkedése miatt azok ék alakra kiigazítása – ha tölcsértoldalékot alkalmaztak –, mint azt a jánoshidai és felgyői sípok csontszárainak kiképzésén láthatjuk. Feltehetően a legtöbb avar síp rendelkezett szarutölcsér toldalékkal, de nem mindegyik sípvéget alakították ék alakúra, mert e nélkül is illeszthetőek (balatonfűzfői, rácalmási, tatabányai stb. sípok).

A nyíregyházi lelet egyszárúsága a fenti okokból adódóan valószínűsíthető, de ezt nem tekinthetjük tökéletesen megnyugtatónak. Felvethető ugyanis azon aggály, miszerint nem

6. kép
Nyíregyháza–Oros, Mega üzleti park 5250. objektum

Fig. 6
Nyíregyháza–Oros, territory of Mega business park, feature 5250

7. kép
Csonttöredék az 5250. objektumból (ifj. Toldi Zoltán felvétele)

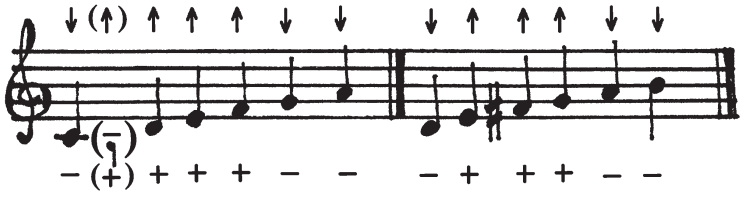
Fig. 7
Bone fragment from feature 5250 (Photo: Zoltán Toldi)

ismerhetjük a készítő *eredeti szándékát*, vagyis azt, hogy a sípját valóban egyszárúnak vagy esetleg kettős sípnak akarta elkészíteni. Ha feltételezésünk igaz, és a hangszer a faragása közben törött el, akkor a kérdés teljes bizonyossággal nem dönthető el. Tény, hogy másik sípszár nem került elő. Viszont ugyanezen a hajdani avar településen, de távolabb, a telep egy másik – 5250. – objektumában (6. kép), szintén Toldi Zoltán feltárási területén találtak egy 105 mm hosszú, ugyancsak darulábszár csonttöredéket, ám ezen nincsenek hangnyílások (7. kép).

Ez a darab egy ház 318×332 cm-es, 32 cm mélyre süllyesztett függőleges oldalú, egyenes aljú gödréből került elő. A ház nyugati oldalának középső harmadában és az északkeleti sarkában egy-egy cölöplyukat figyeltek meg. Padlót és kemencét nem találtak. A több helyen megrepedt csontcső egyik vége megmunkált, de ugyancsak hasadt, a másik vége pedig szilánkosan törött. Formája a csont alakjának megfelelően némiképp hasábra emlékeztető, de enyhén ovális átmetszésű, az épebb vége felé keskenyedik. Oldalainak laposabb részein a szélessége (V:) 6,5-7 mm. Nem dönthető el, hogy milyen tárgy alkatrésze volt, illetve mit (sípot?, tűtartót?, valamely apró eszközhöz való tokot? stb.) kívántak volna alkotni belőle. Az objektum további leletanyaga: kő, korong nélkül készített, illetve vonalköteg díszes korongolt kerámia, állatcsont és csontbogozó.

A nyíregyházi síp megszólaltatása – sérült mivoltából adódóan – eleinte kétségesnek látszott. Egy pontos rekonstrukció gyors elkészítése lehetetlen volt, mert az ehhez szükséges darucsont nem állt rendelkezésünkre. A rekonstrukció készítésének szándéka továbbra is fennáll, a későbbiek folyamán ez remélhetően megtörténik. A tört sípszárat Gardánfalviné Kovács Magdolna és Horváth Éva restaurátorok kitűnően összeillesztették, s így a hangszer a fúváspróbára alkalmassá vált. A munkát jelentősen befolyásolták a régészeti és zenei vonatkozású kívánalmak. Ezek szerint a sípot úgy kellett megszólaltathatóvá tenni, hogy az eltört végeket bármikor szét lehessen választani az „*in situ*” állapotnak megfelelően (esetleges további vizsgálatokat lehetővé téve). Külön nehezítő körülmény is felvetődött, mert a síp hátsó felén, a törés mentén 24 mm hosszú, szabálytalan ovális lyukat tapasztaltunk. A probléma sikeresen megoldódott: a síp két darabjának összeillesztése után a restaurátorok a hangszertest közepét vékony alumíniumlemez „sínbe” fogták, melyet fémszállal (kellő finomságú dróttal), bandázsoló technikával rögzítettek.

A nyíregyházi síp fúváspróbáját a pécsi Janus Pannonius Múzeumban végeztem el.[9] A síp hangsora *c^1 és d^1* közti alaphangra épülő dúr hexachord.

A nyíregyházi síp hangsora (skálája) *c^1* és *d^1* alaphangról

Musical notation
– Scales of the Nyíregyháza flute from the c^1 and the d^1
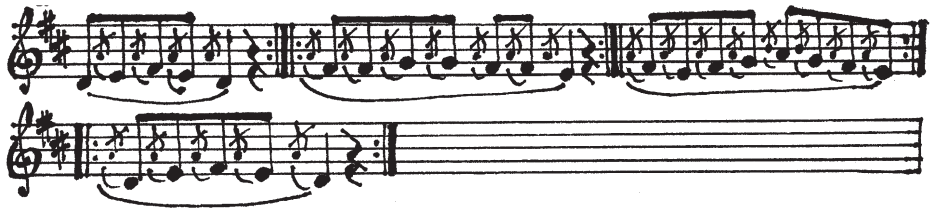
Az alaphang több tényező függvénye. Függ mindenekelőtt a hangszer és a fúvóka méreteitől és ennek következtében a *fúvóka alaphangjától*, a fúvás erősségétől stb. Az avar sípokhoz készített fúvókák anyagát a jól faragható kerti dísznád (Miscanthus Sinensis) adta. Az elkészített nyelvsípok (fúvókák) hossza általában 65 mm körüli, keresztmetszetük a csontcsövek befúvó nyílásainak méretétől függően 6–8 mm. A kialakított nyelvhasíték 25–30 mm.

[9] Itt szeretném megköszönni Gábor Olivér régész barátomnak a fúváspróba helyi lehetőségének biztosítását, valamint Gardánfalviné Kovács Magdolna és Horváth Éva restaurátorok munkáját, továbbá Istvánovits Eszter és Toldi Zoltán régészeknek a síp megszólaltatására való megtisztelő felkérést!
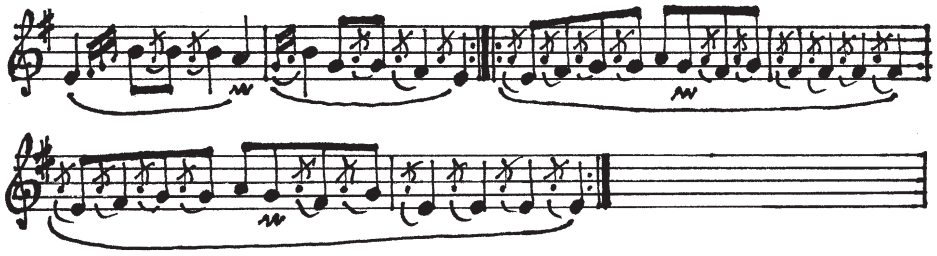
A nyíregyházi sípon – a megszólaló hangsor tisztázása után – a hangterjedelemnek megfelelően egyszerű magyar gyermekdalok és bizonyos népszokásokhoz kötődő melódiák jól felismerhetően elfújhatóak. Az említett alaphangokra épülően megszólaltattam – többek közt – az „*Egy boszorka van…*” és a „*Kis kece lányom…*” című közismert népdalokat (gyerekdalokat), valamint a „*Kelj fel gazda…*” kezdősorú regöséneket. Minderről hangfelvétel készült. A kottaképet alább közlöm azzal a megjegyzéssel, hogy a síp alkalmas bármely más hasonló dallam játszására.

A nyíregyházi sípon eljátszott dallamok
Musical notation – Melodies played on the Nyíregyháza flute
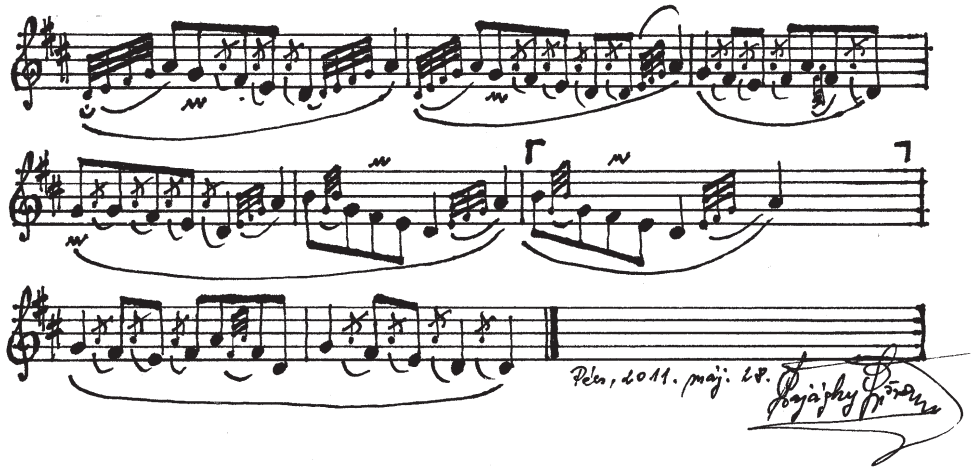
a. *„Egy boszorka van…” magyar gyermekdal, népdal*
“Egy boszorka van…” Hungarian children’s song, folk song

b. *„Kis kece lányom…” magyar gyermekdal, népdal*
“Kis kece lányom…” Hungarian children’s song, folk song

c. *„Kelj fel, gazda, kelj fel…” magyar népdal, regősének*
“Kelj fel, gazda, kelj fel…” Hungarian folk song

A korábban vizsgált, megszólaltatható avar sípok skálái eltérőnek mutatkoztak. Az első kísérletet még Bartha Dénes végezte a jánoshidai síppal talán 1933-ban.[10] Barthának az avar síppal és ennek rokonhangszereivel kapcsolatos alapmunkája sok tekintetben irányadó, noha a jánoshidai hangszer általa megállapított hangsora kétségkívül téves. A hangszer 5 lyukú szárának részben kromatikus(!) hangsorában (f^1[+], g^1[-], a^1[-], a^1[+], b^1[+], h^1[+]) két a^1 hangot jelzett, míg a másikon f^1[+], g^1[-],a^1[+] hangsort írt le (Bartha 1934. 25–32., 99.). Ilyen skálájú hangszer létezése nehezen képzelhető el, hiszen bármely – főképpen korabeli – instrumentumon eleve felesleges egyazon sípszáron(!) a kétféle a^1 hang, még akkor is, ha az egyik alacsony, a másik pedig magas. Tévedésének több oka van. A két legfontosabb, hogy a megszólaltatási kísérlethez egy múzeumi *arab zummara* (más jellegű kettős síp) fúvókáit használták fel, valamint a nem egészen világos leírásból úgy tűnik, hogy valamely gépi fúvást alkalmaztak, ebből adódóan az eredmény aligha felel meg a valóságnak. A jánoshidai síp az általam történt vizsgálatakor már igen rossz állapotban volt. A fúváspróbák nyomán több skálavariáns mutatkozott: közülük az egyik némiképp a pentaton felé hajló, míg egy másik g^1 alapú dúr hexachord (Csajághy 1998a. 82–83.). Úgy gondolom, hogy ezen értékelhető variánsok közül a hexachord a valószínűbb.

A jánoshidai síp előtt a felgyőit állt módomban megvizsgálni. E hangszer esetében – részben Bartha munkájára támaszkodva, részben más jellegű ismereteim nyomán – eleve valamely hétfokú szelvényt tételeztem fel. Mivel ekkor volt először a kezemben ilyen hangszer, a *lelet tekintetében* gyakorlati tapasztalat hiányában voltam, ebből adódóan többféle – köztük kettős nyelvű – fúvókával is próbálkoztam. A helyzetet bonyolította, hogy erre a sípra téves lyukakat is fúrtak. A fúváspróbák alatt több hangsor szólalt meg. Elsőként kettős nyelvű fúvókával kísérleteztem, s nagy meglepetésemre pentaton skála jött létre. Utóbb a szimpla, felcsapónyelvű („klarinétszerű") fúvókával (különböző irreális, részben kromatikus variáns után) két értékelhető hangsor keletkezett: egy dúr hexachordhoz közelálló, labilisabb skála, valamint egy viszonylag tisztábban megszólaló moll pentaton. Eredeti elképzelésem ellenére ez utóbbit véltem helyesebbnek, feltételezve, hogy az avar kettős sípok közül a hexachord hangsorúak tömlővel rendelkező dudák lehettek, míg a pentaton hangsorúak talán tömlő nélküli, szájból (direkt módon) megszólaltatott hangszerek voltak.

Az avar sípok két eltérő hangsora sokáig valószínűnek tűnt számomra, mert utóbb, a rácalmási zeneszerszám skálája ismét a dúr hexachord felé mutatott (felülről lefelé négy hangot lehetett megszólaltatni: e^2, d^2, c^2, h^1). Némiképp hasonló eredményt adott a balatonfűzfői hangszer egyik, sérültebb (jobb) szárán, szintén felülről lefelé képezhető bizonytalan néhány hang is (d^2, c^2, b^1, a^1). Ugyanakkor a fűzfői síp bal, sikeresebben fújható szárán (felülről lefelé) e^1 körüli (e^1 és f^1 közti) alapra épülő, pentatonhoz közelálló hangsor bontakozott ki. Az alaphang és a skála viszonylagos labilitása a sérülésekből, valamint a hajdan valószínűleg meglévő szaru hangtölcsér (korpusz) hiányából adódott. Az avar kettős sípok esetében a párhuzamosan elhelyezkedő 5:5 lyukrendszerből adódóan, egyazon hangszeren a kétféle hangsor már abszolút elképzelhetetlen. Kivételt képeznek az álláspontom szerint elrontott, a sípszárakon eltérő számú nyílással rendelkező példányok, ahol az 5 lyukú csövön megszólaló skálához képest a másik oldalon ennek egy szelvénye jön létre, a kevesebb nyílásnak megfelelően. Az 5:5 nyílású hangszereknél az eltérő hangsorok előfordulásának ellentmond maga a játéktechnika, hiszen a párhuzamos lyukakat egyidejűleg azonos ujjal fogták be. Több kérdés azonban még mindig eldöntetlen maradt. Esetleg választ adhatna e dilemmára a tatabányai síp, ám ennek vizsgálatához Szatmári Sarolta régész nem járult hozzá.[11] A fűzfői zeneszerszám egyébként tömlő nélküli kettős síp lehetett. Dax Margit régész elmondása szerint a hajdani muzsikus

[10] A publikáció 1934-ben jelent meg: Bartha 1934.

[11] A hangszer – képétől eltekintve – máig publikálatlan.

egy kisebb, szütyőszerű (tarsoly?) alkalmatosságban tarthatta sípját, melyben aligha fért volna el egy szélzsákos duda. Ennek tárgyi bizonyítéka, hogy a jobb alkar maradványai közt, a síp közelében egy csontból készült háromlyukú „tarsolyzárót" találtak. A síp egyébként egy fiatal, 17–18 éves férfi sírjából származik. Érdekes, hogy a temetkezés bolygatatlan volt, míg a környező összes többi sírt kirabolták. A hangszer feltételezett tömlő nélkülisége akkor (1999-ben) megerősíteni látszott azt a korábbi feltételezésemet, mely szerint ez összefügghet a pentaton hangsorú avar sípok hajdani létezésével.

A nyíregyházi sípon azonban ismét – s ezúttal igen határozottan – hexachord hangsor volt megállapítható. Amennyiben egy következő, majdan előkerülő hangszer skálája is ezt erősítené meg, úgy ez a körülmény már feltétlenül elgondolkodtató lenne. Lehetséges, hogy újabb konzekvencia levonása válna szükségessé, miszerint az avar sípok esetében mégis a dúr hexachord lehet az általános és helyes hangsor. Ennek ellent mond a felgyői sípnak az általam korábban (1994-ben) valószínűsített pentaton hangsor variánsa, mely eredmény körültekintően elvégzett fúváspróbák nyomán született. Felvetődhet persze az a lehetőség, hogy egyedi esettel állunk szemben, netán tévedtem volna(?). Utóbbi esetben a más avar sípokon bizonytalan, ám a pentatonhoz közelálló skálák előfordulásai fokozottabban kérdésesek lennének. Amennyiben tévedés állna fenn, úgy az nyilván a fúvókák kidolgozásából, a fúváserőből, a többnyire (eltérő mértékben) elrontott, különböző megtartású ásatag hangszerek állagából s egyéb tényezőkből adódna. Mindez azonban ma még korántsem bizonyos, hiszen a felgyői síp pentaton hangsorát több népdal megszólaltatása, és a *mesterkélt intonációt kizáró*, gyors tempójú játék is igazolta (melyet 1994-ben, a játszott dallamokkal együtt úgyszintén hangfelvételen rögzítettem). A fennálló dilemmát csak a további vizsgálatok, s az újabb leletek előkerülése oldhatná fel.

Végezetül talán nem hiábavaló megjegyeznem, hogy a régi történeti korok zenéiben a hangok magassága és a hangközök Európában sem voltak a maihoz hasonlóan pontosan megállapítottak, különösen nem az ún. „népi" hangszerek esetében, noha akkor még ilyen („népi") kitétel nyilvánvalóan nem létezett. Sőt, a közelebbi múlt történeti korszakaiban a nép- és műzene még nagyon sokáig nem vált el egymástól. Kelet népeinél mindezek az ismérvek máig fokozottan érvényesülnek, s számos olyan hangsor, hangköz és zenei rendszer ismeretes Ázsiában, melyek jelentősen eltérnek az európai zenekultúrától. Fentebb már említődött, hogy az avar zenében – miként a későbbi magyar dallamvilágban is – minden bizonnyal komoly szerepet játszott a kisszekundot nélkülöző (anhemiton) pentatónia. Pontosabban: e hangrendszernek a lovasnépekre jellemző sajátos válfaja az idevonatkozó jellegzetességekkel, köztük az ereszkedő kvint- és kvartváltó szerkezettel, a dallamvezetés sajátos kvart- és kvintlépéseivel.[12] Emellett pedig – a magyar népzenéhez hasonlóan – vélhetően az avar kultikus zenében is jellemzőek lehettek az ún. szűk hangterjedelmű dallamok, melyek leginkább a hétfokúság szelvényeire épültek, a bichordtól a hexachordig felölelő hangterjedelemben.

Sebestyén Gyula (Sebestyén 1997.), Fettich Nándor (Fettich 1958. 352–374) és követőik szerint a hexachord regösénekek kizárólagosan a „nyugati kultúra" (ideértve a Mediterráneumot is) hatását mutatják. Nézetüket részben osztotta Vargyas Lajos, aki másfelől pedig ragaszkodott

[12] A világon szerte előforduló pentaton-ötfokúság sokféle, és nem azonos egymással. Már eleve létezik a kis szekundokat tartalmazó hemitonális, és a kisszekund lépéseket mellőző anhemiton pentatónia és ezek különféle változatai. Emellett számos indiai és délkelet-ázsiai pentaton létezik, ahol a kis szekundnál kisebb és egyéb kevéssé ismert, az európai zenéből hiányzó hangközök is vannak (pentafon). Az anhemiton pentatónián belül is komoly eltérések vannak. Más a keléta-utódnépek pentatóniája, eltérő a különböző indián népeké, és más a régi lovasnépek leszármazottainak kvart-kvint „gerincre" épülő pentatonja stb. Ez utóbbi ötfokú szerkezet nem jellemző a finnugor népekre, közülük lényegében csak a mari (cseremisz) nép egy részénél fordul elő. (Kodály–Vargyas 1987. 17–30., Vikár 1993. 79–94., Csajághy 1998a. 17–20., Csajághy 1998b. 107–127., Csajághy 1998c. 22–40., Csajághy 2008. 188–191., Csajághy 2010b., 8–9., 17–18., Csajághy 2010c.).

a finnugor gyökerekhez (Vargyas 1957. 1–8., Vargyas 1981. 254–313. stb.). Érdekes Kodály Zoltán felfogása, aki felvetette a regösénekek pentaton eredetét, mely később bővült volna hexachorddá (Kodály–Vargyas 1987. 54.). Kodálynak részben igaza lehet, erre utal egy búcsúi regösének. Ismét mások – köztük Szomjas-Schiffert György (Szomjas-Schiffert 1976.) és részben Vargyas Lajos (Vargyas 1957., Vargyas 1981.) – pedig a magyar népzene szűk hangterjedelmű rétegének a finnugor eredetét erőltették. Ezek a gyakran egymásnak is ellentmondó felfogások azonban cáfolhatóak, ám ennek részleteitől jelen munkámban el kell tekintenem.[13] Itt legyen elég annyi, hogy a szűk hangterjedelmű hétfokú szelvények szerte a világon előfordulnak, többek közt Ázsiában sokfelé gyakoriak, s szinte mindenhol felbukkannak.[14] Ilyen hétfokú szelvények zömmel a magyar gyermekdalok, szokásdallamok – köztük a regösénekek –, siratók[15] stb. A korábbi nézetek azonban alaposan rögzültek, s végül ennek az lett a hozadéka, hogy e hibásan merev álláspontok – ellentmondásosságuk dacára – toposszá váltak, olyannyira, hogy még erős túlzások is előfordultak. Nem véletlen, hogy az eddigi legépebben megmaradt VIII–IX. századi felgyői avar kettős síp előkerülésekor Vargyas Lajos zenetudós akként vélekedett, „*hogy esetleg az ősi finnugor hangsor fújható meg rajta.*" (László 1988. 48.) No, de miért fújt volna az összetett, ám zömmel közép- és belső-ázsiai eredetű, műveltségű avar népesség „finnugor" hangsort? Egyáltalán van-e „*ősi finnugor*" hangsor, s fennmaradt-e a Kárpát-medencében? Valójában ilyen nincs is. Létezik viszont az ún. „szűk hangterjedelmű" dallamvilág, mely Eurázsia szerte honos, s a fent említett ambitusok keretein belül, ezekre a szinte mindenhol megjelenő hangsorokra épül fel.

Természetesen voltak, akik már jóval korábban is ódzkodtak a túlzásokba menő „sarkításoktól". Közéjük tartozott a múlt század közepén, az ugyancsak kiváló zenetudós – a magyar-finnugor nyelvi vonatkozásokat meg nem kérdőjelező – Szabolcsi Bence, s még számos más népzenekutató. Sajnos, mindhiába kételkedtek. Semmiféle más nézetnek nem volt létjogosultsága, mely a „hivatalos" álláspontontúlmutatott. Az eredmény önmagáért beszél: „*A nemzetközi dallampárhuzamok kutatását Szabolcsi Bence ázsiai irányba akarta kiterjeszteni (Szabolcsi B. 1954 feltevései nem találtak elfogadásra).*" (Dobszay–Szendrei 1988. 235.)

Az újabb kutatások azonban világosan kimutatták, hogy a régebben finnugornak hitt magyar siratódallamok párhuzamai és más szűk hangterjedelmű melódiák előfordulnak a Balkánon, Törökországban, valamint a keletebbre élő török, illetve feltehetően egyéb népeknél is.[16] Következésképp az ilyen melódiák meglétét sem az archaikus magyar, sem pedig az avar zenében (az avar

[13] Az elméletek ellentmondásosságára másutt többször utaltam: Csajághy 1998a. 45–48., Csajághy, 1998b. 82–107., Csajághy, 1998c. 7–22., Csajághy, 1999/2000. 145–146. 152., Csajághy 2000a. 174., Csajághy 2000b. 50., Csajághy 2001a., Csajághy 2001d., Csajághy 2001b. 142–143., 154., Csajághy 2003b. 74–83., Csajághy 2010a. 46–53., Csajághy 2010b. 9–10.

[14] Kínában a pentatónia mellett ritkán a hétfokúság is előfordul. Nemcsak az ott élő (nem kínai) hun utód stb. nemzetiségeknél, hanem a han (kínai) zenében is. Az általam ismert sokféle kínai fúvós hangszer is diatonikus, melyeken pentaton és hétfokú dallamok egyaránt játszhatóak. Emellett a kínai (han) pentatóniában gyakoriak az ún. „pien" átmenő-színező hangok, melyek az ötfokúságot a diatónia felé bővítik (Csajághy 1998a., Csajághy 1998b., Csajághy 1998c., Csajághy 2008.).

[15] A magyar siratódallamoknak és tágabb rokoni körének több típusa ismeretes, de így van ez a török és finnugor népek zenéiben is (ideértve még a legegyszerűbb magyar sirató párhuzamaként említett obi-ugor hősénekek körét és a balkáni stb. analóg népi melódiákat (Sipos 1994/95. I. 16–19., 46–49., Sipos 2002. 50–82., Vargyas 1981. 254–279., 480–511., Szabolcsi 1955. 4., Szomjas-Schiffert 1976. I. 19–23., Vikár 1993. 45–47., Csajághy 1998c. 12. stb.).

[16] Mindenekelőtt már Szabolcsi Bence említett Kínában előforduló sirató dallampárhuzamokat (Szabolcsi 1955. 4.). Török analógiák: Sipos 1994., Sipos 1995., Sipos 2002. (lásd a 15. lábjegyzetben). Ilyen hasonlóságokra magam is felfigyeltem törökországi útjaim alkalmával. A magyar kis ambitusú melódiák eredetét kizárólag finnugor gyökerekhez és európai hatásokhoz kötő magyarázatok hibás voltát már korábban, több helyütt jeleztem (részletesen: Csajághy 1998c. 7–26.).

sípok hangsorában) képtelenség kizárólagosan „finnugornak" felfogni,[17] vagy nyugat-európai stb. „hatásnak" értelmezni, ahogy ezt annak idején gondolták.

Kutatásaim során a nyíregyházi avar síp különösen fontos leletnek bizonyult, mert *kézzelfoghatóan és meggyőzően* igazolta a dúr jellegű hexachord diatonikus szelvény meglétét és fontos szerepét az avar zenében. A síp hangterjedelmén belül természetesen az egyszerű pentaton felé mutató kezdemény-dallamok (biton, triton, tetraton) is játszhatóak. Amennyiben feltételezésem helyes, miszerint ez a zeneszerszám egy elrontott példány, akkor – ha nem tört volna el készítés közben – kidolgozott állapotában az alulról a negyedik hang mellőzésével egy dúr alapra épülő (nagyterccel induló) pentaton skála is viszonylag tisztán eljátszható lett volna rajta. Jelen állapotban azonban a hangszer legmélyebb hangja – a nem méretre vágott csontvég miatt – igen alacsony, ami természetesen zavaró a hexachord skálában is.

A pentaton felé mutató szűk hangterjedelmű (elsősorban biton, triton) szelvényekre a magyar népdalkincs gyerekdalaiban számos példát találunk. Ezek egy része a – magyar népzene kis ambitusú melódiáinak többségét adó – diatonikus szelvényű dallamokkal együtt nagy valószínűséggel komoly szerepet játszhatott az ősi magyar kultikus zenében. Ezt kétségkívül tanúsítják az egyes gyerekdalokban és mondókákban fennmaradt archaikus szövegmaradványok.[18] Minden bizonnyal hasonló biton, triton, tetraton és hétfokú szelvény dallamok lehettek a hajdani avarok szakrális muzsikájában is. Az avar sípok használata azonban aligha korlátozódott kizárólag a hitvilággal összefüggő dallamok játszására: nyilván a hétköznapokon és ünnepek alkalmával egyaránt megszólaltatták ezeket a zeneszerszámokat.

Irodalom

Balbulus 1992.

Notker Balbulus: Gesta Karoli II. 1. A I 236. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1992.

Bartha 1934.

Bartha Dénes: A jánoshidai avarkori kettőssíp. / Die avarische Doppelschalmei von Jánoshida. ArchHung XIV. 1934.

Bálint 1995.

Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. József Attiula Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged. 1995.

Bálint 2008.

Bálint Csanád: A történeti genetika és az eredetkérdés(ek). (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei.) In: Genetika és (magyar) őstörténet. A közös kutatás kezdeténél. *Magyar Tudomány* 169: 10. 2008: 1170–1187.

Bárdos 1998.

Bárdos Edith: *A Kárpát-medence legnagyobb avar kori temetője.* Válogatás a zamárdi avar temető restaurált leleteiből. Kiállítási katalógus. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár 1998.

[17] A magyarság uráli (Urál környéki) eredetének bizonyítását célul kitűző, finnugor irányultságú magyar népzenekutatás képviselőinek érvei kétségkívül meggyengültek. Mára nem kizárólagosak és meggyőzőek a (népzenei összehasonlító szakirodalomból ismert) Juha Artturi Kannisto, illetve Armas Otto Väisänen-féle obi-ugor gyűjteményből korábban gyakran idézett, és a magyar siratókkal, regösénekekkel stb. párhuzamba állított melódiák bizonyítékai, miképp a Reguly Antal által gyűjtött néhány vogul és vót dallam sem tükröz kézzelfogható hasonlóságot (Reguly 2000.).

[18] A hajdani szertartásokra utalnak a *„Bújj, bújj, itt megyek, tüzes lapátot viszek…"*, *„Tüzet viszek, lángot viszek…"*, *„…magyar gyerek gyógyítja síppal, dobbal, nádi hegedűvel..."*, *„…szita, szita péntek, szerelem csütörtök, dob szerda"* stb. szövegrészletek.

Condurachi 1957.
Emil Condurachi: Şantierul archeologic Histria. [Le chantier archéologique d' Histria.] *Materiale* 4. 1957. 265–271.
Csajághy 1996.
Csajághy György: A felgyői avar síp zenei és történeti háttere. In: Az őshazától Árpád honalapításáig. Nemzeti Történelmünk III. Szerk. Magyar Kálmán. Magyar Nemzeti Történeti Társaság, Kaposvár 1996. 119–192.
Csajághy 1998a.
Csajághy György: A felgyői avar síp és történeti háttere. Püski Kiadó Kft., Budapest 1998.
Csajághy 1998b.
A magyar népzene bölcsője: Kelet: a magyar népzene és néhány általánosan ismert népi hangszer keleti párhuzama, eredete őstörténeti vonatkozások tükrében. Alexandra, Pécs 1998.
Csajághy 1998c.
Csajághy György: A magyar népzene ősrétegéről és néhány ősi hangszeréről. Főnix könyvek 15. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékőrző Egyesület, Debrecen 1998.
Csajághy 1999/2000.
Csajághy György: A „táltossíptól" a „körtemuzsikáig". A honfoglaló magyarság egyik zenei emléke: a tatai cserépsíp, annak hangszertörténeti, valamint a magyar őstörténettel kapcsolatos és egyéb összefüggései. *Turán* II: 6. 1999–2000. 121–154.
Csajághy 2000a.
Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzenekutatás és az őstörténet összefüggéseiről. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés. IV somogyfajszi konferencia tanulmányai, Dunaújváros 2000. 171–181.
Csajághy 2000b.
Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzenekutatás és az őstörténet összefüggéseiről. *Prágai Tükör* VIII: 2–3. 2000. 46–51.
Csajághy 2001a.
Csajághy György: A magyar népzenekutatás és az őstörténet összefüggései. *Turán* IV: 1. 2001. 59–70.
Csajághy 2001b.
Csajághy György: A magyar őstörténet egyes zenei emlékeiről. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Budapest 2001.
Csajághy 2003a.
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról. *Eleink* II: 2. 2003. 43–71.
Csajághy 2003b.
Csajághy György: Az ősi magyar hitvilág és hiedelemvilág egyes elemei a magyar népzenében. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája, és az ősi vastermelés. VII. somogyfajszi konferencia. Szerk. Stamler Imre – Ágh József – Sütő Zoltán. Dunaferr-Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány, Dunaújváros 2003. 59–151.
Csajághy 2004a.
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról. *Eleink* III: 1. 2004. 89.
Csajághy 2004b.
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról. *Eleink* III: 2. 2004. 97.
Csajághy 2008.
Csajághy György: A magyar népzene, mint „zenei anyanyelvünk". In: Magyarságtudományi tanulmányok. Főszerk. Botos László. Hun-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely, Budapest 2008. 185–228.

Csajághy 2010a.

Csajághy György: Az avar zene és történeti háttere. Történész egyetemi szakdolgozat, kézirat. Pécs 2010.

Csajághy 2010b.

Csajághy György: A magyar őstörténet káosza. *Eleink* IX: 4. 2010. 4–35.

Csajághy 2010c.

Csajághy György: A magyar őstörténet káosza. *Valóság* 2011: 5. 68–86.

Csajághy 2010d.

Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzenekutatás és az őstörténet összefüggéseiről. In: „Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde." „Macaristan vä Azärbaycan: mädäniyyätlärin dialoqu." IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia, 2009. november 17–19. előadások, cikkek rezümék. / IV beynälxalq elmi konfrans, 17–19 noyabr, 2009 märuzälär, mäqalärär vä xülasälär. Szerk. nélkül. Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége, Budapest 2010. 112–129.

Csajághy 2011.

Csajághy György: Néhány adalék a magyarság régi, szinkretikus hitvilágához. In: „Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde" V. konferencia. 2011. november. In print.

Csajághy–Trugly 2005.

Csajághy György – Trugly Sándor: Egy Komáromban előkerült csontsíp. *Eleink* IV: 1. 2005. 12–39.

Dobszay–Szendrei 1988.

Dobszay László – Szendrei Janka: A magyar népdaltípusok katalógusa I. Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, Budapest 1988.

Fettich 1958.

Fettich Nándor: A regösénekekről. *Ethnographia* LXIX. 1958. 352–374.

Fülöp–Lendvai 1990.

Fülöp Gyula – Lendvai Antal: Árpád népe előtt. Móra Kiadó, Budapest 1990.

Fűrészné–Kisné–Kiss–László 1998.

Fűrészné Molnár Anikó – Kisné Cseh Julianna – Kiss Vendel – László János: A Tatabányai Múzeum történeti kiállításának vezetője. Tatabányai Múzeum, Tatabánya 1998.

Györffy–Zólyomi 1994.

Györffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet I. Szerk. Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest 1994. 1–37.

Herman 1899.

Herman Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből. Természettudományi Társulat, Budapest 1899.

Ivaniček 1949.

Franjo Ivaniček: Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu: izvještaj o toku radova na ekshumacijama i prethodni izvjestaj. Ljetopis JAZU 55. 1949.

Kodály–Vargyas 1987.

Kodály Zoltán – Vargyas Lajos: A magyar népzene. Zeneműkiadó, Budapest 1987.)

Kovrig 1963.

Ilona Kovrig: Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung XL. 1963.

Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1992.

László Költő – Imre Lengyel – Ildikó Pap – József Szentpéteri: Vorfläufige Ergebnisse der Ausgrabungen am Gräberfeld Vörs aus dem 9-11. Jarhundert (Ungarn, Komitat Somogy). *SlA* XI: 2. 1992. 223–241.

Kürti 2004.
Kürti Béla: Gondolatok az avarokról és az avar továbbélésről. *Korunk* 14: 7. 2004. 9–15.
Kürti–Lőrinczy 1991.
Kürti Béla – Lőrinczy Gábor: „…avarnak mondták magukat…" Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1991.
László 1988.
László Gyula: Árpád népe. Helikon, Budapest 1988.
Reguly 2000.
Reguly Antal „Hangjegyre szedett" finnugor dallamai. Bibliotheca Regulyana 4. Lázár Katalin: Reguly Anatal vogul dallamgyűjtéseinek tanulságai. Szíj Enikő: Reguly Antal „Hangjegyre szedett" finnugor dallamairól. Szerk. Szíj Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2000.
Sárosi 1978.
Sárosi Bálint: Magyar népi hangszerek. Zeneműkiadó, Budapest 1978.
Sárosi 1996.
Sárosi Bálint: A hangszeres magyar népzene. Püski Könyvkiadó, Budapest 1996.
Sárosi 1998.
Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Planétás Kiadó, Budapest 1998.
Sebestyén 1997.
Sebestyén Gyula: Regös-énekek. A regösök. In: „Találnál csodafiú szarvast." Szerk. Buka László. Magányos Kiadó, Debrecen 1997. 17–37., 42–51., 54–61.
Sipos 1994/95.
Sipos János: Török népzene I–II. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1994–1995.
Sipos 2002.
Sipos János: Bartók nyomában Anatóliában. Balassi Kiadó, Budapest 2002.
Szabolcsi 1955.
Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. Zeneműkiadó, Budapest 1955.
Szádeczky-Kardoss 1998.
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Balassi Kiadó, Budapest 1998.
Szomjas-Schiffert 1976.
Szomjas-Schiffert György: A finnugor zene vitája 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
Theophylactos Symocatta
Theophylacti (Theophylactos, Theophylactus) Simocattae (Symocatta, Simocatta, Simocattes): Historiae. Edidit C. de Boor. Editionem correctiorem curavit explicatonibusque recentioribus adornavit P. Wirth, Lipsiae, 1972.
Törőcsik–Regenye–Palágyi–Dax–Kralovánszky–Fodor–Veress–Lackovits 1985.
Törőcsík Zoltán – Regenye Judit – Palágyi Syilvia – Cs. Dax Margit – Kralovánszky Alán – V. Fodor Zsuzsa – Veress D. Csaba – Lackovits Emőke: A Bakony és a Balaton-Felvidék évezredei. Szerk. Cs. Dax Margit – Törőcsik Zoltán – Uzsoki András. Bakonyi Múzeum, Veszprém 1985.
Trugly 1994.
Trugly Sándor: Griffek és oroszlánok népe. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1994.
Trugly 2008.
Trugly Sándor: A Komárom-hajógyári avar temető és telep. Martin Opiz Kiadó, Budapest 2008.
Vargyas 1957.
Vargyas Lajos: Francia párhuzam regösénekeinkhez. *Néprajzi Közlemények* 2: 1–2. 1957. 1–10.

Vargyas 1981.
Vargyas Lajos: A magyarság népzenéje. Zeneműkiadó, Budapest 1981.
Vikár 1993.
Vikár László: A Volga-kámai finnugorok és törökök dallamai. MTA. Zenetudományi Intézet, Budapest 1993.
Zolnay 1977.
Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Magvető, Budapest 1977.

Csajághy György

e-mail: csajaghygy@invitel.hu

Report about a recently uncovered Avar flute

Archaeological excavations preceding construction were conducted on a surface of 26 hectares on the territory of Mega business park on the outskirts of Nyíregyháza-Oros between April 22 and December 1, 2010. A large Avar settlement was uncovered in the eastern part of the territory. During the project directed by Eszter Istvánovits senior archaeologist of the Jósa András Museum, an interesting musical instrument was found at the excavation led by Zoltán Toldi.

The musical instrument is an Avar flute, which is an interesting find from various aspects. The specialty of the find came from the finding circumstances (not in a grave) and the fact that as opposed to other double flutes it has a single pipe, its length was also uncommon just like other features, from which various consequences can be drawn. The instrument probably broke in the middle while it was prepared and this can explain the single pipe, the rough finish and the uncommon length. The analysis of the flute from Nyíregyháza suggests that the first sound-hole was bored in the middle. The same is implied by the fact that the terminals of the long bone were not finished and so it seems improbable that the holes were bored starting from the lower end. Owing to the careful restoration, the instrument can be sounded. The scale of the flute is an essentially recognisable major hexachord built on a keynote between c^1 and d^1 or a scale close to it, which is naturally influenced by the rough finish, the age and the condition of the instrument. The major hexachord scale of the Nyíregyháza instrument takes us significantly closer to the final resolution of the uncertainties regarding the scale variants of Avar flutes. The scale of the Nyíregyháza instrument seems to support the results outlined by the uncertain or incomplete scales showing in the direction of major hexachord in the case of a few similar musical instruments I have examined. All these naturally open a window into a certainly existing and probably partly cultic province of Avar music, which includes first of all he so-called tight scale tunes (heptatonic ones from bichord to hexachord). It should be added that among these tunes of a short ambit, not only heptatonic units but also the initial forms of the henitonal pentathony (bithon, trithon, tetrathon) can also be found. This certainly existing part of Avar tunes most probably matches the similar, partly cultic melodies of the ancient levels of Hungarian folk music. This very probable coincidence, which can be deduced from studies related to Avar flutes, makes the authentic analysis of instruments discovered in the future necessary. It is also a fact that only a few short sources and barely usable archaeological finds (apart from the bone flutes) inform us about the Avar music. Accordingly, owing to the bone material, the analysis of the Avar flutes that spent more than a thousand years in the earth offers an opportunity to gain at least a partial piece of information about Avar music.

Items similar to the Nyíregyháza flute but with two pipes have already been found by archaeologists: the sites in Hungary are Jánoshida, Alattyán (two instruments at the latter site), Felgyő, Balatonfűzfő, Rácalmás Tatabánya, Szegvár, Kunmadaras and beyond the border: Ószőny, Bijelo Brdo, Hisztria. The common trait of these musical instruments is the bone raw material. Where the source could be determined it was the tibia of red heron apart from a single item (Jánoshida), which was made from the ulna of the heron. The Avar flutes and the typologically similar instruments are generally double flutes with five holes in both pipes. The ones with different numbers of holes are either spoiled or injured items.

Regarding the diverse holes of the Avar flutes, some people supposed instrumental music for two voices, but due to various reasons, these ideas are basically disputable. It partly comes from the circumstance the eastern music, be it vocal or instrumental, is generally monophonic or homophonic. This musical feature roots partly in the mentality of eastern people and the coordinative way of thinking. At the same time, the former ideas on polyphony are not uniform either since the supposed polyphonic character played on Avar flutes was conceptualised in different ways with different tonalities. Dénes Bartha musicologist supposed a bordun technique, which was not clearly determined. But he only analysed the Jánoshida whistle, from which he drew the consequence that all the Avar flutes were similar to the one he knew. According to Nándor Fettich archaeologist's opinion, flutes of diverse hole numbers and a variety of bordun techniques were used to various tunes. However, this idea cannot be justified since it seems improbable that various polyphonic varieties existed in the same type of instrument within a given nation. Fettich's mistaken and not proved idea can be led back to the conviction that he derived the Avar flutes and the connected musical culture from the German Gepids and considered them as adoptions from the western musical culture.

Based on analogues, most of the Avar flutes are simple double flutes sounded with a simple (clarinet-like) reed or partly ones without bags. Sometimes they were simple flutes. The Nyíregyháza item probably belonged to this type similarly to the Ószőny instrument. The so-called "Komárom" flute was also simple, which, although belonged to a different type (made from a vulture [Gyps fulvus] bone), was closely related. The single flutes probably helped the learning of the use of the instrument (or they were spoiled during production).

The Avar flutes were common musical instruments of the Avar musical culture although the few flute finds as compared to the large number of the uncovered graves do not seem to support it. The reason can be that heron bones were used only in regions close to water, while most of them were made from wood or reed. It is also possible that the use of heron bones had cultic reasons beside practical ones since the traces of heron cult can be demonstrated in several eastern cultures and also in the Hungarian folklore. The modern Hungarian relatives of the Avar flutes, especially the simple items, are the well known reed flutes of shepherds and the Hungarian bagpipe types, which were more evolved than the Avar ones but had a similar structure (or the bagpipe type of the Carpathian Basin that various peoples probably adopted from the Hungarians).

György Csajághy

e-mail: csajaghygy@invitel.hu

Téglaégető kemencék a középkori Magyarország területén

Jakab Attila

Bevezetés

Az alábbiakban a 2005-ben megvédett szakdolgozatomnak a középkori Magyarország területéről előkerült téglaégető kemencéit bemutató – részben átdolgozott – fejezetét adom közre. A tanulmányban szerepel a téma kutatástörténete, valamint egy katalógusrész is. Szakdolgozatom további fejezetei már korábban megjelentek nyomtatásban (Jakab 2005., Jakab 2007., Jakab 2008.), de a – véleményem szerint – legfontosabb részei csak most kerülnek közlésre. Az eltelt időszakban néhány új eredmény és publikáció jelent meg a témával kapcsolatban, amelyeket igyekeztem beépíteni a dolgozatba.[1] Gyűjtésem során a teljességre törekedtem, ennek ellenére akadhat olyan lelőhely, amelyről nincs tudomásom.[2]

Kutatástörténet

Mielőtt részletesen bemutatnám és elemezném a történeti Magyarország területén előkerült Árpád- és késő középkori téglaégető kemencéket, szükségesnek látom a témával kapcsolatos eddigi kutatási eredmények bemutatását a kemencék rövid ismertetésével együtt.[3]

Az első ismert – korszakunkba tartozó – kemence Csongrád–Várháton került elő még 1855-ben, amikor is a Tisza árvize egy boltozott üreget mosott ki a környezetéből kiemelkedő domb oldalából (Tari 1979. 199., Lőrinczy 1989/90. 159.). Ennek feltárása és felmérése természetesen nem történt meg, csakúgy, mint azé az 1903-ban megtalált kemencéé sem, amelyet tanyasi iskola építése során találtak ugyanennek a dombhátnak a tetején (Tari 1979. 202., Lőrinczy 1989/90. 161.). Szőlő alá forgatáskor került elő a harmadik kemence. Ezt már Csallány Gábor, a Csongrád vármegyei múzeum igazgatója feltárta, majd lefényképezése után visszatemettette (Lőrinczy 1989/90. 161. és 4. jegyzet). A lelőhelyen a negyedik kemencére 1936-ban bukkantak rá a Csongrád és Csépa között

[1] Munkámban külön fejezetben mutatom be azokat a kemencéket, melyek ezidáig publikálatlanok voltak, míg a már nyomtatásban megjelentek legfontosabb jellemzőit – az újakéval együtt – a Katalógus részben adom közre.

[2] Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a gyűjtésem során az általuk ásott és részleteiben publikálatlan téglaégető kemencék dokumentációját a rendelkezésemre bocsátottak! Így Horváth Istvánnak a bajnai, Kárpáti Zoltánnak az óbudai, M. Nepper Ibolyának és Szabó Lászlónak a hajdúszoboszlói, Szilágyi Krisztián Antalnak a debreceni, Ács Zsófiának a paksi adatokért tartozom köszönettel. A szakdolgozat témavezetője Laszlovszky József, konzulense Lőrinczy Gábor volt. Külön köszönet illeti Samu Leventét és főleg Kulcsár Valériát, akik a szakdolgozat kéziratát átolvasták, s hasznos tanácsaikkal segítették munkámat. A táblák és a térkép elkészítéséért ifj. Toldi Zoltánnak tartozom köszönettel.

[3] A kutatástörténet bemutatásához jelentős mértékben felhasználtam Lőrinczy Gábor egy korábbi tanulmányát (Lőrinczy 1989/90.).

épülő műút munkálatai során. Ezt szintén Csallány Gábor tárta fel és fotózta le, a kemence pedig az építkezés folytatásakor megsemmisült (Lőrinczy 1989/90. 162. és 5. jegyzet). A feltárt objektumokat Csallány Gábor középkori fűtőalkalmatosságként határozta meg. Ezt a véleményét az üvegnegatívokat tartalmazó borítékokra írta rá. A fényképeken kívül más dokumentációt nem készített (Lőrinczy 1989/90. 162. és 6. jegyzet). Zalotai Elemér – aki Csallány beosztottja volt – szerint azért nem készült rajz és felmérés a kibontott objektumokról, mert az igazgató jelentéktelennek, illetve török korinak vélte a feltárt építményeket (Tari 1979. 199.). Csallány csak később változtatta meg a véleményét a kérdéssel kapcsolatban. Az objektumról végül mégis maradt egy rajz, amelyet Tari László és Palásti Pál emlékezetből készített, mivel a kemencét a felmérés tervezett időpontjára már széthordták. A rajz hitelességét nagymértékben növeli az a tény, hogy a kibontott kemencét mindketten látták, valamint az, hogy Tari még az ásatás elején le is fényképezte (Tari 1979. 199.). A lelőhelyen 1959-ben Csallány Dezső és Párducz Mihály végzett egynapos próbaásatást az iskolával szemben lévő tanyaudvaron, ez azonban mindössze egy darab szarmata cserepet eredményezett, s mint Csallány írja: *„... a sikertelenség és az eredmény bizonytalansága miatt további kiadásokba nem bocsátkoztunk."* (Csallány 1959. 28.) A már korábban feltárt objektumok funkciójáról eltérő vélemények alakultak ki. Mint láttuk Csallány Gábor kis kitérők után középkori fűtőépítményként határozta meg a kemencéket, s hasonlóképpen vélekedett Párducz Mihály is (Lőrinczy 1989/90. 162. és 7. jegyzet). Másként közelített a kérdéshez Csallány Dezső, aki szerint a: *„...fürdő melegítőkamrájának látszó objektum jelenlétét a Tiszavidék ilyen elhagyatott helyén semmi sem indokolja, és semmiféle nyoma sincs annak, hogy Onegesios hun fővezér fürdőépítkezése óta ezen a tájon bárki épített volna ilyet."* (Csallány 1959. 28.) Hasonló módon gondolkodott Tari László is, ő azonban a feltárt kemencéket Attila palotáinak fűtésével hozta kapcsolatba (Tari 1979. 213–214.).

A lelőhelyen Nagy Katalin végzett leletmentést. Beszámolóját röviden idézi Tari László (Tari 1979. 202.), s megjelent róla egy rövid jelentés a Régészeti Füzetekben is. Ebben az ásató valószínűsíti, hogy egy török kori fürdőépítmény nyomaira bukkant, amelynek megtalálta a tűzterét és a hozzá tartozó csatornákat (Nagy 1965.). Valójában ez az 1936-ban és 1987-ben megkutatott kemence részlete volt.[4]

Téglaégető kemencéket nem csak Csongrádon találtak a század első felében. Implom József Gyula–Szeregyházán 1933-ban egy Árpád-kori templomot és temetőt ásatott, s itt talált egy kisebb és egy nagyobb téglaégető kemencét, melyeket fel is tárt. A két kemence – úgy tűnik – két időszakban működött: a XII. és a XIII. században (Lőrinczy 1989/90. 174., 28. jegyzet).

Zala megyében, Pókaszepetken dokumentált egy kemencét Vándor László 1974-ben. A leletmentés során egy nagyméretű, félig földbe ásott, osztott tűzterű, rostéllyal ellátott, épített kemence került elő. A feltáró véleménye szerint az előkerült mészkőrögök, valamint a téglatörmelék alapján mész- és téglaégetésre egyaránt használták. Korát a cserepek perem formái alapján a XIII. századra datálta (Vándor 1981. 73–76.).

A következő középkori téglaégető kemencéről szóló híradás a Régészeti Füzetekben látott napvilágot Horváth István és H. Kelemen Márta tollából. A Komárom-Esztergom megyei Bajnán–Paperdőn, a Bem József utca 5. számú ház előtt előkerült kemencét az úttest szélén ásott csatornaárokkal vágták át. Feltárására nem volt lehetőség, mivel a járda, illetve az úttest alá húzódott.

[4] Lőrinczy Gábor szíves szóbeli közlése.

A kemence korát a cserepek alapján határozták meg. Maradványairól rajz, illetve fénykép készült (Horváth–Kelemen 1975.).[5]

Hiteles körülmények között és jól dokumentáltan került feltárásra Tiszalök–Kövestelken három egymás közelében fekvő kemence Lőrinczy Gábor ásatásán 1981–82-ben. A kemencék meglehetősen jó állapotban maradtak meg. Egyúttal sikerült feltárnia az objektumok munkagödrét is. Az építményeket az előkerült leletek és a párhuzamok alapján téglaégető kemencéknek határozta meg. Korhatározó anyag nem került elő, csak annyi biztos, hogy a kemencéket az avar kor után építették, mivel az egyik munkagödör egy avar sírt vágott. Az ásató ezeket feltételesen az Árpád-korra keltezte (Lőrinczy 1984. 155–164.).[6]

Két nagyméretű dömösi téglaégetőről adott hírt Gerevich László 1983-ban. Korukat a XIV. századra határozta meg, megjegyezve, hogy működésük kezdete kissé korábbra is tehető. Ő volt az első, aki a feltárt kemencékhez külföldről párhuzamot hozott, nevezetesen Szlovákia területéről, Hetényből (Chotín). Elsőként ő tett közzé korabeli téglaégető kemenceábrázolást publikációjában. Bár a metszet a XVI. század második harmadából való, ez idáig az egyetlen, amelyet Magyarországról ismerünk a témával kapcsolatban (Gerevich 1983. 407–408.).

Szekeres László 1985-ben ismertette a Zenta (Senta)–Mákoson 1975-ben előkerült középkori kemencét (Szekeres 1985. 30–35.).

A Doboz–Faluhelyen végzett ásatásainak eredményeit 1986-ban tette közzé Kovalovszki Júlia. Ebben a tanulmányában mutatott be egy érdekes objektumot, amelyet a téglából épült templomtól északra mintegy 20 m-re találtak. A felszín alatt 20–25 cm mélységben került elő egy szabálytalan kör alaprajzú, kb. 5 m átmérőjű, erősen átégett felületű objektum. Feltételezése szerint itt égethették ki a templom építéséhez szükséges téglát. A templom közelsége ezt indokolja, s magam is valószínűnek tartom, azt azonban meg kell jegyeznem, hogy kör alaprajzú földfelszínre épített kemencét a néprajzi anyagból nem ismerek. Ez azonban nem zárja ki, hogy régebben nem építettek ilyet. A kérdés eldöntéséhez több hitelesen megfigyelt esetre lenne szükség, mivel erre a típusra jelenleg ez az egyetlen példánk (Kovalovszki 1986.).

Talán a legismertebb és legtöbbször idézett példa az Őriszentpéteren előkerült késő középkori kemence, melynek részletes leírását 1987-ben tette közzé Valter Ilona. A 6x5,5 m alapterületű, kavicsokból álló rostélyú kemence korát a benne talált leletanyag alapján az 1500-as évek elejére keltezte. Tanulmányában a teljesség igénye nélkül összegyűjtötte a már publikált kemencéket, s megpróbálta azokat tipologizálni. Részletesen elemezte a különféle típusokat, működési elvüket. A lelőhellyel kapcsolatban több írásos forrást említ, melyekben szó esik a téglaégetőkről. Igaz, ezek a feltárt kemencénél jóval későbbiek, ami alighanem jelzi, hogy a környéken további kemencék találhatóak (Valter 1981., Valter 1983., Valter 1987., Valter 1989.).

---

[5] A teljesség kedvéért említem meg, hogy a Régészeti Füzetek 1979-ben megjelent kötetében olvasható Palágyi Szilviának egy rövid jelentése az Árpád-kori ásatási eredményeket bemutató fejezetnél, amelyből arról értesülünk, hogy Balatonfüreden, a Fürdő utca 15. számú telken árokásás közben egy téglaégető kemence került elő. A kemence munkagödrében tegula és imbrex töredékeket találtak, míg az árokban kissé távolabb Árpád- és középkori cserepeket (Palágyi 1979.). A Veszprém megyei római kori téglaégető kemencéket közlő cikkében azonban a Fürdő utcában előkerült kemence már római koriként szerepel; a közölt rajzok és fényképek alapján jogosan: a kemence felépítése és szerkezete ugyanis megegyezik a többi római kori kemence szerkezetével. Az előkerült leletanyag pedig ismételten alátámasztja a kormeghatározás helyességét (Palágyi 1993/94. 215–220.).

[6] Tanulmányában Lőrinczy Gábor hivatkozott még egy adatra a Vásárosnaményi Beregi Múzeum Adattárából (9/330), mely szerint Gyüre község (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) határában előkerült egy téglaégető kemence (Lőrinczy 1984. 157.). Az adattári jelentés szerint Gyürén a tiszai gát építésekor egy Árpád-kori téglaégető kemence látott napvilágot. Erről Csiszár Árpád vásárosnaményi múzeumigazgató értesítette Németh Pétert, a Jósa András Múzeum igazgatóját. A méreteket együtt vették fel. Ennél több adatot azonban nem találtam a kemencével kapcsolatban. (A levél másolatát Varga János, a Vásárosnaményi Beregi Múzeum igazgatója juttatta el hozzám. Segítségét ezúton is köszönöm!)

Jelentősen bővítette ismereteinket Lőrinczy Gábor részleteiben már hivatkozott dolgozata. Leletmentő ásatás során 1987-ben Csongrád–Várháton tártak fel egy kemencét, amelyről utóbb kiderült, hogy azonos a Csallány Gábor által 1929-ben már megtalálttal. Ennek kapcsán Lőrinczy részletesen foglalkozott a Várháton előkerült kemencékkel, tisztázta funkciójukat, s megpróbálta rekonstruálni elhelyezkedésüket. Közzétette a Békéscsaba–Mezőmegyer lelőhelyről előkerült, Szatmári Imre által ásott kemencét, valamint beemelte a szakmai köztudatba az addig kevéssé ismert zentai kemencét. Munkájában összegyűjtötte az addig ismert kemencéket: tíz lelőhelyről tizenöt kemencét, amelyekről több-kevesebb információ állt rendelkezésre. Megpróbálta ezeket tipologizálni felépítésük, elhelyezkedésük, koruk szerint. Véleménye szerint a kemencék többségénél nem római hagyományokat követtek; kivéve talán a pókaszepetki, csongrádi és az őriszentpéteri kemencéket. Lényeges megállapítása, hogy a kemencék mindenütt élővíz mellé települtek. Ezt a téglás mesterség vízigényével, valamint a téglák esetleges szállításával magyarázta (Lőrinczy 1989/90. 159–180.).[7]

A Tolna megyei földvárkutatás keretében végzett szondázó-hitelesítő ásatást Miklós Zsuzsa Dombóvár–Szigeterdőn. Az itt feltárt lakótoronytól nyugatra került elő az az – egyszer már Rosner Gyula által feltárt, s általa „öregtoronynak" nevezett – épület, amelyről az újabb kutatások során derült ki, hogy valójában egy téglaégető kemence. A feltöltéséből származó dénárok tanúsága szerint működése 1270–72 előtt mindenképpen befejeződött. Ez egyúttal a lakótorony építését is datálja (Miklós 1999., Miklós 2000.).

M. Nepper Ibolya számolt be 2001-es ásatási jelentésében egy kurgánba ásott téglaégető kemencéről, mely Hajdúszoboszló–Árkos-halmon került elő. A kemencét a XII. század végére – XIII. század elejére keltezte (Nepper 2001.).

Kárpáti Zoltán, egy rövid jelentésben tett említést téglaégetésre utaló jelenségekről Budapestről, a Zsigmond térről (Kárpáti 2000.).

A témával nemrégiben Kelemen Éva foglalkozott, aki kitért a tégla készítésére, méreteire és a bélyeges téglákra, valamint a középkori kemencékre (Kelemen 2001.).

Az újabb publikációk sorában meg kell említenem a fentebb már emlegetett hetényi kemencéket, melyeket nemrégiben publikáltak (Čurný–Romsauer 2009. 523–540.).

[7] Nem középkori ugyan, de érdemesnek tartom röviden bemutatni a Szegvár–Kastély lelőhelyen előkerült kemencét. A volt megyeháza területén a régészeti kutatásokat Vörös Gabriella végezte 1988–1991 között, melynek eredményeit két, rövid összefoglalásban ismertette (Vörös 1991., Vörös 1993/94., ugyanaz Vörös 2000.). A dokumentáció felhasználásának engedélyezéséért ezúton is köszönetet mondok!
A kastélyt – a későbbi megyeházát – gróf Károlyi Sándor építtette 1726 és 1728 között (Vörös 1993/94. 35. 2. jegyzet). Az építkezéshez a felhasznált téglát helyben égették. A kemence sarkát az ásatások során a várnagyi épület alapjától 4 m-re sikerült megfigyelni. Ezzel kapcsolatban Vörös Gabriella a következőket írja: *„Az égető kemencét sem tártuk fel, így pontos méreteit nem tudjuk, de legalább 15 m hosszú és két méter mély lehetett. A téglák kiégetése után feleslegessé vált, ezért homokkal tömték be."* (Vörös 1993/94. 36.) Az égetővel kapcsolatba hozható bejegyzést olvashatunk a gróf naplójában 1726. május 2-án: *„Megjárván az épületet* [Szegváron] *és revidiálván a téglát s meszet, az göbölyeimet, s vetéseimet is megtekintettem és jöttem Csongrádra."* (Károlyi 1865. 212.) A kemencét 1732-re már biztosan betemették, mivel az ebben az évben készült – a kastélyt és környékét részletesen leíró – inventárium már nem említi (Szegvári inventátio – 1732: P397/183. cs. 222.; fénymásolata a szentesi Koszta József Múzeumban).
A fent említett okok miatt a kemence szerkezetét nem ismerjük részletesen, így az további következtetések levonására nem alkalmas.

Autópálya építéséhez kapcsolódó megelőző ásatás során került elő 2008-ban Paks határában[8] egy elpusztult középkori település temploma, melynek közelében egy mész-, illetve egy téglaégető kemencét találtak. (Oláh–Kele–Ács 2010. 197–248.).[9]

A fentiekben részletesen felsoroltam azokat a lelőhelyeket, ahol kemencéket találtak, illetve részletesebben idéztem azoknak a szerzőknek a véleményét, akik a témával kapcsolatban új és fontos megállapításokat tettek. Ezek sorából Valter Ilona és Lőrinczy Gábor munkássága emelkedik ki, akiknek eredményei és megfigyelései a további kutatások számára mérvadóak. A továbbiakban jómagam is megpróbálom új adatokkal és szempontokkal gazdagítani a témával kapcsolatos ismereteket.

A publikálatlan kemencék rövid bemutatása

Az alábbiakban azokat a kemencéket mutatom be, melyek ezidáig publikálatlanok voltak, illetve csak rövid jelentés keretében jelent meg róluk ismertetés. A bemutatás ABC sorrendben történik.

Bajna–Paperdő (Bem József utca 5.) (Komárom-Eszergom megye)

1974-ben Horváth István és H. Kelemen Márta figyelte meg Bajnán, a Bem József utca 5. számú ház előtt egy középkori téglaégető kemence maradványát, amelyet csatornaásás közben vágtak át. A kemence a járda és az úttest alatt is folytatódott, ezért leletmentésre nem volt lehetőség, csak rövid leírás, valamint rajz és fénykép készült a csatorna falában látható jelenségről. A dokumentációt Horváth István bocsátotta rendelkezésemre, az alábbiakat ez alapján közlöm.

A csatornaárkot az úttest és a járda között ásták, szélessége 90 cm volt. A kemencét az említett háztól 7,3 m-re figyelték meg, amelyet az említett árok ferdén vágott keresztül. Az átvágás hossza 580 cm volt, de a kemence eredeti hossza a megfigyelések alapján 480 cm lehetett.

A földbe vájt kemence a felszíntől 35–40 cm mélységben jelentkezett, alja 90 cm mélyen volt. Betöltése téglatörmelékes föld volt, de akadt néhány erősen átégett tégla is. A kemencét agyaggal kitapasztották. A falak erősen – mintegy 8–10 cm vastagon – átégtek. A fenekét egy helyen átvágták, s ez alatt még 50–60 cm vastagságban is átégett, illetve elszíneződött a talaj. A kemencének rostélya nem volt.[10]

Közelebbi datálást segítő leletanyag nem került elő, ezért a kormeghatározás – középkori – a téglák anyaga és mérete alapján történt.

---

[8] A lelőhely a tanulmányban Paks–Cseresznyés néven szerepel. K. Németh András azonban a középkori Tolna megye templomait bemutató kötetében arra hívja fel a figyelmet, hogy a feltárás során előkerült templom és településrészlet nem lehet azonos a Cseresznyéspuszta-dűlőben (Bíbichegy) fekvő Akalaccsal, az ugyanis az ásatás helyszínétől több mint 4 km-re ÉNy-ra fekszik. Könyvében a lelőhely hivatalos neve Paks–Vizes-dűlő. Az egykori település neve bizonytalan, talán a középkori Bir településsel azonosítható (Németh 2011. 126., 131–132. és 1481. lábjegyzet). Magam – elfogadva K. Németh András véleményét – a továbbiakban a Paks–Vizes-dűlő nevet használom. A félreértések elkerülése végett – ahol szükséges – lábjegyzetben utalok a névcserére.

[9] Ugyanebben a kötetben még szerepel egy adat, mely talán egy XIX–XX. századi téglaégetőre(?) utal (Nyerges 2010. 36.). Végül, de nem utolsó sorban röviden meg kell még említenem a középkori kemencék sorában azt a hármat, melyeket 2006-ban Vizi Márta tárt fel az M6-os autópályán, Bátaszék–Leperdpuszta lelőhelyen. Itt egy patakparton három téglalap alaprajzú, három csatornás kemencét – közülük az egyiket az idők folyamán két csatornássá alakították át – tárt fel munkagödrükkel együtt. A feltárt kemencéket önálló tanulmányban mutatja be majd az ásató. Ezúton is köszönöm Vizi Mártának a hivatkozás lehetőségét.

[10] A rostély hiánya nem olyan meglepő, hiszen elég kevés olyan kemencét ismerünk, amelynek van rostélya, az viszont sokkal furcsább, hogy semmilyen agyagpadka nyomát nem lehetett megfigyelni. Ez azonban nem teljesen unikális, hiszen a hetényi 2. kemence (145/78. objektum) égetőterében sem figyeltek meg sem padkát, sem rostélyt (Čurný–Romsauer 2009. 526–528. 530–531. Obr. 6–7.).

Budapest–Zsigmond tér 5–7.[11]

A lelőhelyen Kárpáti Zoltán végzett leletmentő ásatást 2000-ben január és május között (Kárpáti 2000.). A feltárás során több korszak leletei kerültek elő, köztük két kora újkori téglaégető kemence.

A Zsigmond tér a Duna felső árteréhez tartozó terület volt, s mindaddig az is maradt, míg az újkorban fel nem töltötték. A területről gépi erővel távolították el az újkori rétegeket, a további mélyítés pedig kézi erővel történt.

A beépítésre kerülő terület nyugati felén került elő – a jelenlegi járószinttől több mint négy méter mélységben – a két, egymás közelében fekvő, földbe mélyített objektum, melyeket nem lehetett teljesen feltárni, mivel északi oldalukat egy statikai megerősítést szolgáló betonfallal megsemmisítették.

1. kemence (2809. objektum)

Tájolása K–Ny. Bejárata nyugatról nyílt. A feltárt rész külső méretei 3,9x7,6 m, a belső 6,6x2,8 m. A hossztengellyel párhuzamosan helyezkedett el a két feltárt tüzelőcsatorna, melyek közül a délinek csak kis részletét sikerült megfigyelni. A tüzelőjáratok közötti agyagpad maradványai vörösre átégett keskeny sávként jelentkeztek, köztük az át nem égett altalajjal. Ez utóbbiak 50–60 cm szélesek voltak.

Az agyagpad egykori magasságáról nincs adatunk, mert csak a tüzelőcsatorna szintjén jelentkezett. A csatornák szélessége 60–70 cm. Az építmény nyugati és déli oldalának találkozásánál szárazon rakott törtkő falat lehetett dokumentálni. Ez is csak a legalsó sorban maradt meg, ezért a felmenő fal további szerkezetét nem ismerjük. A déli oldalon mutatkozó falrészlet alapján kizárható, hogy a kemencének ezen az oldalán további csatornák lettek volna, északi oldaláról viszont – az említett betonfal miatt – nem tudunk többet. A kemence keleti oldalán négy 15x30 cm-es szürke tégla került elő. A munkagödörnek is ezen az oldalon kellett feküdnie, ennek azonban határozott nyomát nem lehetett megfigyelni.

2. kemence (2810. objektum)

Az előző kemence oldalától keletre mintegy 2 m-re került elő. Tájolása É–D. Az égető északi részét egy betonfal vágta, ezért teljes hosszát nem ismerjük. A feltárt rész külső méretei 2,6x2,6 m, a belső 2x2,5 m. Mélysége 50 cm. A belső tér közepén, a hosszanti tengellyel párhuzamosan egy lapjára fektetett téglákból álló osztófalat találtak. A fal a tőle délre fekvő tüzelőnyílástól 120 cm-re került elő, de nem pontosan annak tengelyében, hanem tőle kissé keletebbre. (Az említett nyílás tengelye nem esik egybe a kemence tengelyével.) Az osztófal 4 tégla – közel 50 cm – magas, mely egymással kötésben rakott és átégett téglából állt. Megmaradt hosszúsága 120 cm.[12] A tűztérben három-három beszakadt boltozatindítást lehetett érzékelni, melyek középen a téglafalon találkozhattak. A boltív az indítások alapján agyagból készült. További részei nem kerültek elő, és az osztófalon sem lehetett az ívvégek nyomát megfigyelni.[13] Ennek oka valószínűleg az volt, hogy a fal eredetileg magasabb volt, s az ívek érintkezési pontjai elpusztultak. A tüzelőnyílás felé eső legközelebbi boltozat indítások közvetett bizonyítékul szolgálnak, hogy a fal eredetileg közelebb eshetett a bejárathoz, ezek találkozási pontjánál ugyanis már nem található meg a téglafal. Ez a rész valószínűleg szintén elpusztult.

[11] Bár ezek a kemencék már nem középkoriak, jól dokumentáltságuknak köszönhetően mégis érdemesnek tartom bemutatni.

[12] A metszetfotók alapján az osztófal másodlagos jelenség, mert a fényképek tanúsága szerint ezt a már kiégett kemencefenékre építették fel.

[13] Nem zárom ki annak a lehetőségét sem, hogy az ívek téglából épültek, s a boltív agyagindítása az ív belső tapasztása lehetett, esetleg az ívek egy meghagyott kis agyagpadkáról indultak.

A déli rész közepén keskeny – 60 cm hosszú – tüzelőnyílást tártak fel, ezen keresztül kapcsolódott a tüzelőtér a nagyjából kerek munkagödörhöz.

A két kemence egymáshoz való kronológiai viszonyát nem ismerjük. A kemencék működési idejét csak Márton Péter archeomágneses vizsgálatai alapján határozhatjuk meg, mivel az előkerült régészeti anyag csekély mennyisége ezt nem teszi lehetővé. Az 1. kemencét (2809. objektum) az északi és a déli padkából vett minták alapján 1650 körül, de mindenképpen 1700 előtt használták utoljára. A 2. kemence (2810. objektum) esetében a vizsgált minta ugyanezt az időintervallumot határozta meg utolsó égetésként.[14]

A szakvélemény szerint tehát a két kemence utolsó használati időpontja azonos, azaz mindkettőt egyszerre hagyták fel. Véleményem szerint azonban ebben az esetben nehezen oldható fel az az ellentmondás, amely a két kemence egymáshoz való viszonyában megfigyelhető. Mint említettem az objektumok egymástól 2 m-re került elő. Ezt a távolságot az 1. számú égető még biztosan a tűztérhez tartozó részétől mértük, s ebbe nincs beleszámítva a keleti irányban folytatódó munkagödör, amelyet nem sikerült egyértelműen dokumentálni. (A munkagödör azonban 2 méternél feltétlenül nagyobb lehetett.) Könnyen belátható, hogy a kis távolság miatt (helyhiány, suvadás veszély, kényelmetlenség) a két kemence egyidejű működését kizárhatjuk. Az ellentmondást talán – részben – fel lehet oldani az archeomágneses mérésből adódó (mintegy félévszázadnyi) hibalehetőséggel. Elképzelhető ugyanis, hogy az egyik kemence használatával 1650 körül hagytak fel, majd ennek leállása után építettek egy másik, rövid ideig üzemelő égetőt. Ezzel a magyarázattal talán sikerül feloldani a fentebb említett ellentmondást. Ez azonban csak egy elméleti feltételezés, mely nem ad teljesen kielégítő magyarázatot a felmerülő problémákra.[15]

Debrecen–Józsa Pláza

2006-ban végzett megelőző feltárást Szilágyi Krisztián Antal. Ennek során került elő a jól látható, vörösre égett falú, északi sarkában erősen kormos téglalap alakú folttal jelentkező objektum. Kibontása során derült ki, hogy egy téglaégető kemencéről van szó. Hossza mintegy 8,1 m, szélessége 6,8 m volt. A kemence rövidebbik oldalával párhuzamosan öt tüzelőcsatornát figyeltek meg, melyeket háromszor megújítottak. A csatornák szélessége 55– 60 cm között mozgott, míg a padok szélessége 1 m körüli volt. A padok 15–20 cm magasak voltak a kemence aljától mérve. Munkagödröt nem figyeltek meg. Betöltéséből több korszak leletanyaga került elő, melynek döntő többsége a XIII–XIV. századra keltezhető.

Hajdúszoboszló–Árkos-halom (Hajdú-Bihar megye)

A kemence a Hajdúszoboszlót elkerülő 4. számú főút nyomvonalának feltárása során került elő 2000-ben. A feltárást M. Nepper Ibolya és Szabó László vezette.

A lelőhely Hajdúszoboszlótól DK-re, a város és a Keleti-főcsatorna között fekszik. Az Árkos-halom valójában egy őskori halom, melynek feltárása során több korszak leletei (neolit és szarmata sírok, valamint gödrök és házak) kerültek elő. A halom keleti oldalán egy honfoglalás kori temetőt tártak fel, amelyet egészen a XII. századig használtak. A halom körül a XII–XIII. században egy Árpád-kori falu terült el.

[14] Márton Péter kéziratos szakvéleménye, 2000 augusztus 3. Az eredeti példány a dokumentáció része.

[15] A metszetrajzok alapján elképzelhetőnek tűnik az a lehetőség is, hogy a második kemence (2810. objektum) feltöltése után a feltöltött rész képezte az első kemence (2809. objektum) munkagödrének alját, s ez utóbbinak további felmenő részei megsemmisültek. Ezt támasztaná alá a metszetrajzon látható vörösre átégett réteg, amelyet a második kemence tetejénél jól meg lehetett figyelni, és amely nyugati irányba – az első kemence felé húzódott. Ennek a rétegnek a mélysége pedig megegyezett az első kemence aljának mélységével. Amennyiben ez a feltételezés igaz, akkor a második kemence a korábbi.

A kemencét az őskori halom keleti oldalába vágták bele, s ezzel a korábban itt létesített X–XI. századi temető egy részét megsemmisítették. Alját és oldalát kitapasztották agyaggal, amely a használat során keményre égett. A kemence alapterülete – a fűtőcsatornák száját is beleszámítva – 10x7 m. A fűtőcsatornák szájhosszúsága 1 m körüli. Alja a nyesési és jelentkezési szinttől 120–130 cm mélyen került elő. Ez a legnagyobb általam ismert kemence a középkorból.

Hat tüzelőcsatorna került elő, amelyek 50 cm szélesek voltak. Ezek oldalát élére állított téglákkal rakták ki, amelyek lényegében a közöttük húzódó 10–15 cm magas agyagpadok oldalára támaszkodtak. A csatornák tüzelőnyílásai meglehetősen sajátságosak voltak. A hat nyílás mindegyike kb. 80–100 cm széles és kb. 100 cm hosszú, megmaradt magasságuk mintegy 50 cm. Ebből indultak ki a már említett – keskenyebb – fűtőcsatornák. A nyílások eredetileg boltozottak lehettek, ezek azonban a használat után beszakadtak.

A kemence keleti oldalán helyezkedett el a 15x12 méteres ovális tüzelőgödör. Megfigyelhető mélysége 40–80 cm volt. Ebből egy 1 m széles, 60 cm mély árok vezette le az ott felgyűlt vizet. Az égetőben talált téglák mérete 30x17x 6 cm.[16]

Mint a kemencék többségénél, ebből sem került elő pontosabb korhatározó anyag. Mindenképpen a temető felhagyása után építették, ennek ideje azonban kétséges. A leletanyag alapján a XIII–XIV. századra tehető a működése. A XIII. században elpusztult falu gödreiben is találtak téglákat. Azt, hogy ezek a kemencéből származtak-e, csak további vizsgálatok tudják eldönteni.

A kemencék eredete és továbbélése

Európában a téglagyártás „nagyipari" elterjedése a rómaiakhoz kötődik. Égetéshez használt kemencetípusaikat jól ismerjük, hiszen több száz került már elő. Az Alpoktól északra eső római kori kemencék egyik legutóbbi összefoglalója Le Ny francia kutató tollából származik. Bár eredményeit csak másodlagos közlésből ismerem, fontossága miatt eredményeit röviden közlöm.

Le Ny Franciaország, Németország és Svájc területéről 187 kemence adatait gyűjtötte össze. Ezek közül 135 tartozott a leggyakoribb típusba: ezek négyszögletes alaprajzú, középen egy tüzelőcsatornával rendelkező, három boltíves kemencék. Átlagos hosszuk 3 m. Előfordul a két csatornás változat is, sőt találunk kör alaprajzú kemencéket, azonban jóval kisebb számban (Tonezzer 2002. 101. és 102. 1. ábra).

A magyarországi példákat Lőrincz Barnabás gyűjtötte össze, aki Pannonia provinciának a jelenlegi ország területére eső, már közölt példáit mutatta be. Hat lelőhelyről tizennégy kemencét gyűjtött össze. Ez alapján a leggyakoribb típus az egy, illetve a két csatornás, négy boltíves kemence (Lőrincz 1981. 77–94.).

A Veszprém megyében előkerült kemencéket közölte egyik cikkében K. Palágyi Sylvia. Négy lelőhelyről mutat be öt biztosan téglaégetőnek meghatározható építményt, míg további három lelőhelyről csak feltehető, hogy római kori kemencékre bukkantak. A két fő típus megegyezik a többi lelőhelyen bemutatottal (Palágyi 1993/94.).

A magyarországi kemencék tehát hasonlóak a Nyugat-Európában megfigyeltekhez, de az egy és két csatornás kemencék aránya kiegyenlítettebb.

A Római Birodalom bukásával a téglaégetés ugyan teljesen nem tűnt el, de emlékei jelentősen megritkultak, s a folyamat lánca nem mindig követhető. Ezzel kapcsolatban némileg eltérő álláspontokat olvashatunk. A Charles Singer által szerkesztett technikatörténeti mű szerint

[16] Egy ekkora, huzamosabb ideig működő kemence építését nyilvánvalóan valamilyen jelentősebb méretű és fontosságú épülettel/épületekkel lehet kapcsolatba hozni. Ennek megtalálása, illetve álló(?) épület esetén a téglák összehasonlítása a további kutatás feladata.

a Birodalom bukása után a téglaégetés bizonyíthatóan csak Itália északi részén és Bizánc területén élt tovább. Innen (és talán Spanyolországból) terjedt el újra Franciaország déli részén a XI. században, majd a XIII. században egész Európában – beleértve Angliát is – vált újra ismertté. A mozaikos és festett padlótéglák 1200 körül tűnnek fel Franciaországban, és onnan terjedtek szét (Jope 1956. 304–305.).

Ehhez kapcsolódik Valter Ilona megjegyzése, aki szerint: *„…a kelet-római birodalom anyagi kultúrája DK-Európában, a Dunától délre 1500-ig, az oszmán török hódításig majdnem töretlen. A kelet-római birodalom égetési technikáját később részben a törökök is átvették. Így a Balkánon ez az ősi eljárás olyan általános tulajdonná vált, hogy szinte napjainkig fennmaradt."* (Valter 1987. 149.)

A továbbélés kérdéséről – elsősorban annak helyét illetően – másként vélekedik Lucia Tonezzer: *„Dachziegel und Backsteine waren auch im Frühmittelalter bekannt. Die Tradition scheint von der spätrömiscen Zeit ungebrochen ins Frühmittelalter weitergelaufen zu sein, lässt sich aber bis anhin nicht fassen."* (Tonezzer 2002. 103.) Szerinte a továbbélés elsősorban a kolostorokhoz és környékükhöz kötődött, ahol továbbra is gyártották ezeket a termékeket. Ezzel kapcsolatban több svájci kolostort hoz fel példaként, ahol téglákat találtak (Tonezzer 2002. 103.).[17] Olyan VII. századi ábrázolásra is felhívta a figyelmet, ahol tégla és cserépgyártás figyelhető meg. Több téglát és cserepet említő VIII–XI. századi forrásra hivatkozik, köztük Nagy Károly egyik kapituláréjára, melyben tetőfedésre cserepet ír elő (Tonezzer 2002. 103–104).[18] Arról is van tudomásunk, hogy egy kolostornak – Altenmünster bei Lorsch – már 770 körül cserépből készítették a tetejét (Hillenbrand 1981. 13.).

Kétségtelen, hogy az eddig ismert legkorábbi középkori téglaégető kemencék Itáliában – San Vincenzo al Volturnoban – kerültek elő. Ezeket egy kolostor műhelyrészlegében találták. A jobb állapotban lévő, IX. századra keltezhető kemence két csatornás volt (Tonezzer 2002. 104. és 19. jegyzet.). Ugyanakkor a fentiek alapján kétségtelen, hogy a kemencék továbbélését nem lehet *kizárólag* a déli területekhez, a Birodalom szellemi örökségét továbbvivő területekhez kötni. Valószínűleg – bár elszigetelten – az egykori provinciák területén is megmaradt ez a tudás. Továbbvivői leginkább a kolostorok és apátságok voltak.

A kemencék tipológiája

Az európai anyagban általam ismert kemencék leírását és rajzait már korábban bemutattam. Ugyanitt ismertettem a Lucia Tonezzer-féle tipológiát is (Jakab 2008.). A hazai kemencéket tanulmányozva azonban több olyan sajátosságot figyeltem meg, amelyek – véleményem szerint – indokolttá teszik egy másfajta tipológia kidolgozását. Úgy gondolom, ez megkönnyíti az egyes kemencék egységes leírását, illetve besorolását. Reményeim szerint hosszabb távon a megfelelő adatbázis kialakításával esetleg regionális és/vagy időrendi felosztás is lehetővé válik. A tipológia kidolgozása során igyekeztem azokat a jellegzetességeket figyelembe venni, amelyek segítségével egyszerűen be lehet sorolni az adott objektumot a négy fő típus valamelyikébe, illetve azon belül a megfelelő alcsoportba.

[17] Igaz, a kolostorok keltezésére nem tért ki, a hivatkozott cikkek pedig számomra nem voltak elérhetőek.
[18] A hivatkozott kapituláré szövegét nem láttam.

A fő típusokat római számokkal jelöltem. Négy csoportot különítettem el.[19]

I. típus: Földfelszínen álló kemencék (tábori vagy mezei kemencék)

Meglehetősen ritkán lehet régészetileg megfigyelni, mivel eredetileg a felszínen álltak. A néprajzi anyagban négyszögletes alaprajzúak, de ha Kovalovszki Júlia megfigyelései valóban egy földfelszíni kemencére vonatkoznak, akkor nem lehet kizárni a kör vagy ahhoz közel álló formát sem. Így esetleg altípusai is létezhetnek:

a: téglalap alaprajzú

b: kör alaprajzú.[20]

II. típus: Földbe mélyített kemencék állandó rostéllyal

Azokat a földbe mélyített kemencéket soroltam ide, amelyeknek fala vagy agyagból épített (Pókaszepetk), vagy az altalajból kialakított (Csongrád–Várhát, Zenta). Fő jellemzőjük, hogy állandó rostélyuk volt, s a tüzelőnyílásuk a rövidebbik oldalon található. Ilyen kemencékkel a külföldi anyagban nem találkoztam. Jellemzőik alapján önálló csoportot alkotnak. A tüzelőjáratok száma szerint alcsoportokat jelölhetünk meg:

II/1. típus: egy csatornás (Csongrád–Várhát 4. kemence),[21]

II/2. típus: két csatornás (Pókaszepetk, Csongrád–Várhát 3. kemence, Zenta).

III. típus: Földbe mélyített kemencék épített boltívekből kialakított rostéllyal[22]

A kissé bonyolult meghatározás oka, hogy ennek a típusnak nincs az előző csoporthoz hasonló rostélya, de a hevederekből álló boltívek kétségtelenül ezt a szerepet töltik be. Mindezidáig csak egy lelőhely – Tiszalök – kemencéit sorolhatjuk ide. Tulajdonképpen az előző csoport egyik variánsának tekinthetjük a típust. A csoporton belüli differenciálást ugyanúgy finomíthatjuk, mint azt az alábbi típusnál látni fogjuk.[23]

IV. típus: Földbe mélyített kemencék állandó rostély nélkül

Ebbe a típusba tartozik a kemencék többsége. Jellemzőjük, hogy a négyszögletes kemencéket a földbe mélyítették, épített falazatuk általában nincs. Rostély helyett agyagpadokat alkalmaztak: az ezekre helyezett téglákból alakítottak ki boltíveket, és „álrostélyt" alkalmaztak az égetés során (pl. Őriszentpéter). A csoport felosztását tovább lehet finomítani a csatornák száma alapján (például a *IV/2. típus*: állandó rostély nélküli kemence két csatornával stb.).

Mivel a csatornák elhelyezkedése nem mindig párhuzamos a kemence hosszanti oldalával, e szerint is megkülönböztetjük őket:

IVa. típus: a hosszanti oldallal párhuzamosan futó csatornájú kemencék,

IVb. típus: a rövid oldallal párhuzamosan futó csatornájú kemencék.

---

[19] A II–IV. csoport fő jellemzője, hogy a földbe mélyednek, és éppen ezért logikátlannak tűnhet, hogy nem szerepel előttük valamilyen megkülönböztető jelzés, amely erre utalna. Ez azonban az altípusokra való felosztásokat is figyelembe véve, olyan bonyolult kombinációt jelentene, ami megkérdőjelezné a tipológiai felosztás használhatóságát.

[20] Az altípusok használatát azonban csak akkor látom indokoltnak, ha a kerek (ovális?) alaprajzúból több is előkerül. Fel kell hívnom a figyelmet azonban arra is, hogy a Doboz–Faluhelyen feltárt objektum nincs rajzzal és fényképpel közreadva.

[21] Ez azonban csak abban az esetben igaz, amennyiben ezt a kemencét valóban a földbe vájták és nem téglából építették – mint arra bizonyos jelek utalnak –, illetve az emlékezetből készített rajz valóban helyesen ábrázolja a kemencét.

[22] Némileg bizonytalan vagyok a Tiszalökön előkerült kemencék besorolásával kapcsolatban, kérdés ugyanis, hogy a téglából készült állandó boltíveket mennyire lehet rostélynak nevezni. Funkciójuk megegyezik azokkal, viszont formai szempontból jelentősen elkülönülnek. A különbség okát jelenleg még nem ismerjük. Ez indokolta, hogy önálló csoportba soroljam.

[23] Idesorolható még az Óbudán előkerült 2810. számú kemence, ez azonban – amennyiben az archeomágneses felmérés eredményét elfogadjuk – nem tartozik a középkori kemencék közé.

(A leírtak alapján például a dombóvári kemencét a IV/4/b. típusba sorolom, azaz földbe mélyített, állandó rostély nélküli négy csatornás kemence, ahol a csatornák a keskeny oldallal párhuzamosak.[24])

Ezek a legfontosabb tipológiai adatok. A további leírásban nyilvánvalóan szerepelnie kell az egyéb jellemzőknek: a megmaradt boltívek számának, alakjának stb.

A tipológia kidolgozásának indoklása

A kemencékre kidolgozott tipológia bemutatása után szükségesnek vélem részletesebben megindokolni kialakításának szükségességét, ahol ki kell térjek elsősorban a magyarországi anyag nyugat-európaitól eltérő vonásaira.

I. Az egyszeri égetésre alkalmas tábori kemencék használatát az indokolta, hogy rövid idő alatt viszonylag nagy mennyiségű téglára volt szükség. Éppen ezért nem volt érdemes huzamosabb használatra alkalmas kemencét építeni. Elhelyezkedése miatt – földfelszínre épített objektumokról van szó – éppen ezért önálló típusnak minősül, s régészetileg meglehetősen ritka.

II. Ez a csoport különül el legmarkánsabban valamennyi eddig fellelt kemencetípustól. Mindössze három lelőhelyről ismerünk hasonló kiképzésű kemencét, amelyek kisebb-nagyobb mértékben egymástól is eltérnek (Csongrád–Várhát, Zenta, Pókaszepetk).[25] Ezeket a kemencéket földbe mélyítették és rostélyukat az altalajból alakították ki (Csongrád–Várhát, Zenta), vagy pedig – egyedi módon – zsaluk közé döngölték be az agyagot (Pókaszepetk). Alaprajzuk téglalap (Csongrád–Várhát, Zenta) vagy ahhoz közelálló forma (Pókaszepetk). Fő jellemzőjük a nyílásokkal áttört és hőterelő csatornákkal tagolt állandó rostély. Közülük a legnagyobb a zentai (16,25 m^2), nem sokkal kisebb a pókaszepetki (15,62 m^2), s ennek közel fele a csongrádi (7,2 m^2).[26]

Amennyiben a kemencék korát összehasonlítjuk, és az ásatók kerámia alapján történő datálását és az archeomágneses vizsgálat eredményét elfogadjuk, akkor használati idejük a XIII–XIV. századra tehető. Ez természetesen nem a típus kizárólagos használati idejét jelzi, mindössze annyit jelent, hogy az eddig előkerült három példa ebből az időszakból származik. Többet – eredet, elterjedés stb. – mondani jelen pillanatban erről a meglehetősen példa nélkül álló csoportról a további leletek előkerüléséig nem lehet.

---

[24] Az egyes kemencék besorolását a Katalógusban közlöm.

[25] Lőrinczy Gábor a zentai kemence legközelebbi párhuzamaként a tiszalöki 1. számú kemencét jelölte meg (Lőrinczy 1989/90. 172.). Ezzel azonban nem értek egyet. Véleményem szerint a típus legfontosabb jellemzője az állandó rostély, amely a tiszalökinél hiányzik. A tiszalöki kemencék publikációjában egyébként Lőrinczy Gábor is úgy vélekedett, hogy a 2. és 3. számú kemencéhez hasonlóan az 1. számú kemencének is hevederíves boltozata lehetett (Lőrinczy 1984. 156.), s ha ez igaz, akkor az általam javasolt tipológia III. csoportjába tartozik ez is. (Az 1. számú kemence működése azonban elképzelhető ennek hiánya nélkül is, a IV. típusba tartozó módon.)

[26] Itt térnék ki részletesebben egy olyan problémára, amelyikre megpróbálok választ adni. Már Lőrinczy Gábor is felfigyelt rá, hogy a – kemencék többségével ellentétben – a zentai és a csongrádi kemencéknek a fűtőnyílása a hosszanti oldalra merőlegesen helyezkedik el. Ebbe a csoportba tartozik a pókaszepetki kemence is, amelyiknek az alakja a négyzet felé közelit, ennek ellenére a fűtőnyílás itt is a rövidebb oldalon található. Ezzel kapcsolatban így ír: „A különbség magyarázatát jelen pillanatban nem tudjuk megadni, feltehetően tüzeléstechnikai oka lehet.”(Lőrinczy 1989/90. 177.) Utóbbi tagmondata alapján úgy gondolom, hogy megsejtette az igazságot. Véleményem szerint a kemencék csatornáinak kialakítása arra a gyakorlati okra vezethető vissza, hogy a hamu, elszenesedett tüzelőanyagok kiszedését a tüzelőcsatornából az állandó rostélylyal – vagy boltívvel(!) (Tiszalök) – rendelkező kemencék esetében jóval könnyebb a rövidebb oldalról megoldani, mintha a hosszabbik oldalról tennék ugyanezt. Ilyen megoldással egyébként a külföldi példák között is találkozunk, például Dambach Neunhoffenben. Nem csak ilyen megoldás létezik természetesen, hiszen az Öhringen–Michelbachban feltárt állandó boltíves háromcsatornás kemencének a hosszabbik oldalán volt a nyílása (ld. ezeket Jakab 2008. 358–359., 362–363.). „Természetesen” itt is akad kivétel: a dombóvári, a paksi vagy a debreceni kemencék ugyanis állandó rostély nélküliek voltak, azonban ennek ellenére a tüzelőcsatornák a hosszanti oldalra merőlegesen helyezkedtek el. Ezeket nyilván hasonló megfontolásból alakították így ki, noha a hosszanti oldallal párhuzamos tüzelőcsatornák jóval elterjedtebbek.

III. A középkori kemencék közül bizonyítható módon mindössze egyetlen lelőhelyen került elő boltívekből álló rostély: Tiszalökön. Itt két kemencénél egészen bizonyos, egynél valószínűsíthető ennek megléte, de vélhetőleg több más helyen is előfordult.

Eltérést természetesen ezeknél is találunk. A földbe ásott kemencék oldalfalát téglával nem rakták ki, hanem azt az altalaj alkotta. Szokatlan a csatornák közötti padok szélessége: 60–70 cm. Mindhárom esetben a bejárat a hosszabbik oldalon helyezkedett el. Ennek valószínű okairól fentebb már szóltam. Az alapterületük meglehetősen kicsi, mindössze 7–9 m^2 között mozgott.

Ásatójuk feltételesen az Árpád-korra keltezte ezeket, majd később ezen belül – igaz óvatosan – a XIII századra. A kemencék korát természettudományos módszerekkel lehetne pontosítani, mivel a feltárás során előkerült egy negyedik kemence részlete is. Ezt a kemencét nem tárták fel, ugyanakkor a helyét ismerjük, így annak feltárása esetén az említett vizsgálatokat el lehetne végezni (Lőrinczy 1989/90. 175.).

IV. A hazai leletanyagban a legáltalánosabban elterjedt típus. Egyúttal ezeknek a kemencéknek a megoldása mutatja a legszorosabb rokonságot a nyugat-európai példákkal. Földbe mélyítettek, falukat agyaggal tapasztották ki, más módon azt nem erősítették meg.[27] Ezek a jellemzők megfigyelhetők a II. és III. típusnál is. Az igazi eltérés a belső felépítésben rejlik, ahol az altalajból kialakított és/vagy agyaggal tapasztott padkákat találunk, amelyeket néha téglával raktak ki. A köztük elhelyezkedő csatornák száma változó, általában hármat találunk. A számot nyilvánvalóan a kiégetendő tégla mennyisége határozta meg, ennek ellenére feltűnő, hogy ennél kevesebb csatornaszámmal nem találkozunk. Az ok az lehetett, hogy ennél kevesebb téglamennyiségért már „nem érte meg" ilyen típusú, földbe mélyített kemencét építeni. Nagyobbat viszont kivételesen építhettek. Ilyen a Hajdúszoboszlón előkerült, amely az általam ismert legnagyobb kemence mind külföldön, mind hazai viszonylatban.

Lényegében a tábori kemencék földbe süllyesztett változatairól beszélhetünk. A csatornák felett az égetendő téglából képezték ki a boltíveket, amelyeken keresztül a fűtés történt. Mint az őriszentpéteri kemence feltárásából kiderült, ebben az esetben is használtak rostélyt – helyesebb kifejezéssel élve „álrostélyt" – a hőelosztás egyenletesebbé tételére. Ebben az esetben csak az egyik oldalán találunk fűtőjáratokat, melyek betapasztása a megfelelő fázisban itt is megtörtént. Erre szintén az őriszentpéteri feltárás adta meg a bizonyítékot.

A kemencék tartós használtra készültek, amit az ásatásokon megfigyelt többszörös tapasztásnyomok bizonyítanak. A berakás módja, a köpönyegelés nem különbözhetett jelentősen a felszíni égetéskor alkalmazott módszerektől. A berakott téglákat természetesen nem csak az egykori járószintig rakták, hanem annál magasabbra, hiszen a földbe ásott falak stabilitást adtak az összerakott tégláknak.

Úgy vélem, a kemencék bemutatott eltérései indokolják a tipológia kialakításának szükségességét.

A kemencék kronológiája

A kemencék korának meghatározása nehéz feladat. Legtöbb esetben csak közvetett módon tudjuk meghatározni, mivel pontosabb korhatározó lelet a legritkább esetben kerül elő Ilyen kivételnek tekinthető az érmekkel datált dombóvári. Itt említhetjük meg a Gyulán feltárt kemencéket is, erről azonban nagyon kevés információval rendelkezünk, ezért óvatosan kell velük bánnunk.

[27] Ez alól eddig két kivétel van: az egyik a Dömösön feltárt egyik(?) kemence, amelynek oldalát téglával rakták ki, a másik az óbudai 1. kemence, ahol fennmaradt a tört kövekből álló falazat legalsó sora. Ez az objektum azonban már nem középkori.

Legtöbbször az előkerülő kerámiaanyag segítségével határozható meg az objektumok kora. Ez a helyzet az őriszentpéteri, zentai vagy a pókaszepetki kemencék esetében. A cserepek azonban gyakran igen tág időhatárokat adnak meg (Békéscsaba, Bajna). Néha még ez a szerény datáló anyag is hiányzik, ilyenkor közvetett úton lehet csak az égető korát meghatározni (Tiszalök). Ez a „becslés" néha száz-kétszáz évet is felölelhet (Doboz). Az újkorban szerencsés esetben írásos forrással rendelkezhetünk (Szegvár).

A természettudományos vizsgálatok megkönnyítik a kormeghatározást. Ez alapján keltezték a csongrádi egyik kemencét a XIII. század második felétől – a XIV. század első feléig terjedő időszakra. Ez elég tág meghatározásnak tűnik, azonban még mindig sokatmondóbb, mintha nem lenne semmiféle kiindulópontunk. Ez az eredmény szolgált alapul a már korábban előkerült kemencék datálásához.

Ilyen vizsgálatra került sor a Zsigmond téri feltárások esetében is, s derült ki, hogy a gyártás a XVII. század második fele és a XVIII. század közé tehető.[28]

A kérdésben nem segítenek eligazodni a külföldi példák sem. Ennek több oka van. Egyrészt a már említett különbségek a hazai és a külföldi anyag között, másrészt a nyugat-európai kemencék között igen kevés valódi téglaégetőt találunk. Többségük padlótégla és/vagy tetőcserép égetésre specializálódott, s ezekből mennyiségileg kevesebb kellett. A kemencék felépítése is igen sematikus: két vagy háromcsatornás kemencék, ahol a csatornák a hosszanti oldallal párhuzamosan futnak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a jól bevált alaptípusok kialakítása után a kemencék felépítésében hosszú ideig nem történt szinte semmi változás.

Tanulmányában Lőrinczy Gábor is foglalkozott a kemencék korával. A témával kapcsolatos véleményét itt idézem: *„Legkorábbinak tartható a Doboz–Faluhelyen megfigyelt téglaégető hely. Feltehetően a 11. században épített templomhoz szükséges téglát égették itt. Korai időszakra, a 11–12. századra keltezhetőek a Gyula–szeregyházi kemencék. Időben ezeket követi a dömösi és a hetényi kemencék használata a 12–13. században. A 13. századra datálható a pókaszepetki és a csongrádi, valamint feltételesen a tiszalöki kemencék működése. A 13–14. század tájára keltezhető a zentai kemence, míg a két legkésőbbi és egyben a legnagyobb alapterületű kemence az őriszentpéteri és a békéscsabai. Ez utóbbiak működése a 15–16. század fordulójára tehető."* (Lőrinczy 1989/90. 117.)

Az idézett véleménnyel csak részben tudok egyetérteni: nézetem szerint a fenti kormeghatározások nem egészen pontosak. A dobozi kemencét Kovalovszki Júlia a templom építésével hozta összefüggésbe. Bizonytalannak mutatkozott azonban a templom korának meghatározásánál, mivel feltárásakor semmilyen kormeghatározó anyag nem került elő. Ezért az alaprajzból próbált kiindulni. Ez azonban elég tág időhatárt eredményezett: a XI–XIII. század közötti időszakot vette számításba. A téglaméretek alapján a korai keltezésre hajlott (Kovalovszki 1986. 112.). Ez azonban a középkori téglák feldolgozatlanságát ismerve, meglehetősen szubjektív.[29]

A dömösi kemencéket feltárójuk a XIV. századra – esetleg kissé korábbra – helyezte. *„The trefoil roofing tiles found here suggest the 14th century; it is, however that the kilns started working earlier than that…"* (Gerevich 1983. 408.).

A békéscsabai kemence a XIV–XVI. századra keltezhető (Lőrinczy 1989/90. 170.), ami pedig jóval tágabb kormeghatározás, mint az idézett „15–16. század fordulója".[30]

Összegzésképpen megállapítható, hogy a kemencék időrendi besorolása korhatározó leletek hiányában meglehetősen bizonytalan. Egy-két szerencsés objektum esetében jelentősen szűkíteni

[28] Az eredménnyel kapcsolatos kételyeimet a fentiekben már megfogalmaztam.

[29] A téglák méretének esetleges időbeli (talán helyi variációk is) változásait még nem is vettem figyelembe.

[30] A kemence korára vonatkozólag ld. még Szatmári 1998. 173.!

lehet a használat idejét.[31] Véleményem szerint pusztán tipológiai alapon a kemencéket jelenleg nem lehet a középkoron belül pontosabb időszakra keltezni. Ez a helyzet persze további kemencék előkerülésével esetleg változhat. Datáló leletek hiányában egyelőre azonban csak a természettudományos vizsgálatok adhatnak segítséget a kormeghatározásban.

A kemencék mérete

A kemencék méretével kapcsolatban felmerült az a lehetőség, hogy kapcsolatba hozható azok korával. A fent idézett kronológiai megállapítására alapozva Lőrinczy Gábor azt a következtetést vonta le, hogy *„...úgy tűnik, idővel folyamatosan növekedett a kemencék égetőterének nagysága."* (Lőrinczy 1989/90. 178.) Megállapítása az újabb feltárások fényében legfeljebb tendenciaként fogadható el. A kronológiai problémákra már utaltam. A hipotézis ellen szól e mellett a hajdúszoboszlói kemence: a XIII–XIV. századra keltezett objektum ugyanis a maga 70 m^2-vel kétszer akkora, mint a későbbi datálású őriszentpéteri vagy békéscsabai. A fejlődési sorrend tehát semmiképpen nem lineáris.[32]

Lőrinczy Gábornak a kemencék méretére vonatkozó további megállapításaival egyetértek. Tanulmányában három, viszonylag markánsan elkülönülő kemenceméretet határozott meg:

1. 6,6–8,7 m^2: a tiszalöki és csongrádi kemencék.
2. 16 m^2 körüli: a zentai és a pókaszepetki kemencék, s ide kell sorolnunk a dombóvárit is.
3. 29–33 m^2: az őriszentpéteri és békéscsabai égetőkemencék; ennek a kategóriának a felső határán mozog még a paksi.
4. Lőrinczy Gábor felosztását ki kell egészítenünk a tanulmánya után előkerült, egyedülálló hajdúszoboszlói kemencével, mely a szájnyílásokkal együtt közel 70 m^2, de nem sokkal kisebb a Debrecenben feltárt kemence a maga 55 m^2-ével.

A kemencék alapterülete tehát nagy változatosságot mutat. Ez azonban nincs feltétlenül összefüggésben az előállított téglamennyiséggel. A lelőhelyek egy részén ugyanis több kemencét találtak, s valószínűleg így lehetett ez a legtöbb lelőhelyen, még ha kemencék nem is kerültek elő. Valószínűnek tartom, hogy a kemenceméret inkább a munkaszervezéssel, a felépítendő épület méreteivel lehetett kapcsolatban, ez határozhatta meg a kemencék valamiféle „ideális" méretét,[33] ami azonban koronként és regionálisan is változhatott.

A kemencék elhelyezkedése

A kemencék elhelyezkedésével kapcsolatban teljes mértékben elfogadom Lőrinczy Gábor véleményét. A kemencék vízparton kerülnek elő. Közelükben természetesen ma már nem minden esetben találjuk meg az élő vizet – ennek oka részben a vízhálózat változása –, azonban nyomait az esetek többségében meg lehet figyelni. A helykiválasztás egyik oka a kész termékek szállításának megoldása, a másik a felhasználás során szükséges vízmennyiség biztosítása volt (Lőrinczy

[31] Itt az esetleges datáló leletek mellett gondolok például arra, hogy amennyiben egy adott épületet (elsősorban templomot) és a közelében előkerült kemencét biztosan tudjuk egymáshoz kötni, valamint (legalábbis relatíve) pontosan tudjuk keltezni az épületet, akkor valóban lehet szűkebb időhatárokat megjelölni a kemence építését és használatát illetően.

[32] Nem lehet persze kizárni, hogy egyedi kemencéről van szó, s ez esetben a kivételt erősítő szabályról. A kérdés azonban megnyugtatóan csak további kemencefeltárásokkal válaszolható meg.

[33] Kérdés az is, hogy a kemencék – elsősorban a korai időszakban – „alkalmiak" voltak (azaz konkrétan egy, a közelükben lévő épület felépítéséhez szolgáltattak nyersanyagot), vagy pedig már ekkor is léteztek műhelykörzetek, ahonnan a környéket látták el téglával.

1989/90. 179.). Ezt a megfigyelést az újabban előkerült kemencéknél is bizonyítani lehet: így például az óbudaiak a Duna közelében kerültek elő. Ennek fontosságára a néprajzi anyag kapcsán már utaltam. Nem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy víztől távol kerüljenek elő kemencék, ebben az esetben azonban kutakra feltétlenül számítanunk kell.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a fenti követelményeken kívül a tégla felhasználása is befolyásolta a kemence helyét. Elegendő csupán a dobozi, a gyulai, a paksi[34] vagy éppen a dombóvári példára utalnom. Az előbbieknél a templom közelében találták meg a kemencéket, míg az utóbbinál a lakótorony mellett. Ez nyilván a szállítási költségek csökkentését szolgálta. A templom melletti kemencék rávilágítanak arra, hogy a téglatemplomok közelében kemencék előkerülésével kell számolnunk. Mivel azonban ezek a templom épületétől kissé távolabb helyezkednek el, csak a legritkább esetben kerülnek elő.

A kemencéket azonban nem feltétlenül az épületek mellett építették. Egy másik csoportjuk a településektől távol került elő, s úgy tűnik, hogy a környékükön nem is laktak – ezek csak „munkahelyek" voltak. Ebben az esetben van jelentősége a folyóvíznek, amely a szállítást könnyítette meg. Ide tartozik például a csongrádi vagy a zentai kemence.[35]

Végül utalok arra, hogy a kemencék általában nem magányosan, hanem „bokrokban" kerülnek elő, ami arra figyelmeztet, hogy a megtalált kemencék környékét – amennyiben mód (és pénz) van rá – érdemes nagyobb területen átkutatni, mert így rábukkanhatunk a többi objektumra.

További feladatok és célok

A jelen és a korábban megjelent téglaégető kemencékkel kapcsolatos cikkeimben részletesen foglalkoztam a tégla készítésével, égetésével, a téglaégető kemencék megjelenésével az írott forrásokban. Nem foglalkoztam viszont a téglaégetés végtermékével, magával a téglával, pontosabban annak felhasználásával. Fontos kérdés a kemencék megjelenésével, illetve azok keltezésével kapcsolatban, hogy mikor jelennek meg az első téglaépületek. Ehhez szorosan kapcsolódik az a kérdés, hogy lehet-e ezeket keltezni, illetve mennyire megbízható a datálásuk. E kérdés megválaszolására, annak összetettsége miatt nem vállalkozhattam; ez még további kutatásokat igényel. Ezzel kapcsolatban mindössze utalok arra az általánosan elterjedt nézetre, amelyet Lővei Pál a következőképpen fogalmazott meg: *„A tartósabb anyagból – kőből, a síkságokon téglából – emelt épületek I. László uralkodása után váltak gyakoribbá."* (Lővei 1998. 21.)

A „gyakoribbá válás" azonban relatív: a téglaépületek építése nem lehetett olcsó még a középkor végén sem. Legalábbis erre lehet következtetni Werbőczy művéből, ahol a következőket olvashatjuk az örökség megosztásával kapcsolatban: *„Midőn pedig az atyai lakóház kőből, téglából (lapidea aut latericia) vagy más költséges módon van építve, és oly nagy értékű, hogyha jószág közönséges jövedelméből hasonló házakat emelni nem lehet, s alig lehetne olyat még csak egyet is építni: ily esetben az atyai házat kőfaragó, kőműves és ácsmesterek közbejöttével a bírónak egy lelkiismeretesen ítélő embere által meg kell becsültetni, s a becsű összegét annyi részre kell osztani ahányan a fitestvérek vannak, s a legifjabb fiú vagy testvér a ráeső részt ingyen fogja megkapni."* (Werbőczy I. rész 41. cím 133–134.)

További kutatási feladat a két időpont közötti téglaépítés történetének felvázolása, amelynek segítségével tisztázni lehetne a téglának, mint építőanyagnak a jelentőségét a középkori

[34] Más lelőhelyek esetében is felmerült a kemence és a közelben lévő templomok közötti kapcsolat: így Pókaszepetken (Vándor 1981. 75.), Zentán (Szekeres 1985. 33.) és feltételesen Békéscsaba–Mezőmegyeren is (Szatmári 1998. 177.).

[35] Nem zárhatjuk ki teljesen a szekérrel szállítást sem, ennek azonban semmiképpen sem lehetett akkora jelentősége, mint a folyóvíznek.

Magyarországon. Az első lépések a téma vizsgálatával kapcsolatban már megtörténtek. Valter Ilona legutóbbi könyvében a nyugat-dunántúli téglatemplomokat vizsgálta komplex módon (Valter 2005.).

Ezzel párhuzamosan az újabb kemencék feltárását és feldolgozását sem szabad elhanyagolnunk, hiszen minden egyes kemence közlése előrébb viszi a kutatást.

Az újabb gyűjtés során a Lőrinczy Gábor által összegyűjtött kemencékkel együtt 16 lelőhelyről 25 kemencét tudtam bemutatni, vagy legalább minimális információt szerezni róluk.[36] Ezeknek sajnos csak egy része értékelhető a kis felületű feltárás, esetleg a dokumentálatlanság miatt. Ez meglehetősen kevés. Ennek több oka lehet. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy a kemencék egy része a településektől távol feküdt, s így csak véletlenszerűen kerülnek elő egy-egy feltáráson. Amennyiben a kemencék az épületek közelében voltak, akkor sem minden esetben találják meg, hiszen a feltárások elsősorban a konkrét objektumokra összpontosulnak, s így a tágabb környezet feltáratlan marad. Egy másik lehetséges ok pedig az lehet, hogy a kemencék egy része nem mélyedt a földbe, hanem a felszínen állt. Az ilyen kemencék pedig nyom nélkül elpusztultak, a típus nyomát régészetileg csak nagyon szerencsés esetben lehet megfigyelni.

Ezen a helyzeten talán segítenek a nagyberuházásokat megelőző feltárások, ahol nagy felületen történik a feltárás, és szerencsés esetben kemencék is előkerülhetnek (pl. Hajdúszoboszló, Paks, Debrecen), sőt esetleg a körülötte lévő munkaterületet is sikerül megtalálnunk.[37]

Autópálya építését megelőző ásatásoknak köszönhető az eddigi legnagyobb kemencének, a hajdúszoboszlóinak az előkerülése is. Csak reménykedni lehet, hogy az újabb feltárások jelentősebb számban fogják gyarapítani a téglaégető kemencék kis számát.

Irodalom

Čurný–Romsauer 2009.

Marián Čurný – Peter Romsauer: Stredoveká tehelňa v Chotíne. [Eine mittelalterliche Ziegelei in Chotín.] *Archaeologia Historica* 34: 9. 2009. 523–540.

Csallány 1959.

Csallány Dezső: Adatok Attila székhelyének kérdéséhez. *NyJAMÉ* 2. 1959. (1961) 19–31.

Gerevich 1983.

László Gerevich: The royal court (curia), the provest's residence and the village at Dömös. *ActaArchHung* 35: 3–4. 1983. 385–409.

Hillenbrand 1981.

Karl Hillenbrand: Volkskunst der Ziegelbrenner. (Stempel, Symbole und Heilszeichen in Ton.) Verlag Georg D.W.Callwey, München 1981.

Horváth–Kelemen 1975.

Horváth István – H. Kelemen Márta: Bem József u. 5. *RégFüz* I. 28. 1975. 108.

Jakab 2005.

Jakab Attila: A téglavetésről. [Über das Ziegelstreichen.] *NyJAMÉ* 47. 2005. 345–365.

Jakab 2007.

Jakab Attila: Téglaégető kemencék az írott forrásokban. [Ziegelbrennöfen in den Schriftquellen.] *NyJAMÉ* 49. 2007. 325–332.

[36] Ebbe nincsenek beleszámolva a fentebb említett bátaszéki, gyürei és szegvári kemencék, de magába foglalja az Óbudán feltártakat, noha ezek későbbiek. Összehasonlításképpen: Svájcban mintegy 50 középkori téglakészítő helyről tudnak a különböző források alapján (Tonezzer 2002. 110.).

[37] Így például Pakson a kemencétől nem messze előkerült a téglavetéshez használt agyagnyerő gödör (Oláh–Kele–Ács 2010. 201.).

Jakab 2008.
Jakab Attila: Égetőkemencék az európai régészeti anyagban. [Brick kilns in the archaeological material of Europe.] *NyJAMÉ* 50. 2008. 357–366.
Jope 1956.
Edward Martyn Jope: Ceramics medieval. In: A History of Technology. Vol. II. The Mediterranean Civilization and the Middle Ages, c. 700 B.C. to A.D. 1500. Eds. Charles Singer et al. Clarendon Press, Oxford 1957. 285–310.
Károlyi 1865.
Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Pulay Jánosnak a szathmári békességről írt munkája. Kiadta Szalay László. Heckenast, Pest 1865.
Kárpáti 2000.
Kárpáti Zoltán: Budapest II. Zsigmond tér 5–7. *RKM* 2000. (2003) 108.
Kelemen 2001.
Kelemen Éva: A téglakészítés régi mestersége. [Das alte Handwerk des Ziegens.] *Tisicum* XII. 2001. 221–227.
Kovalovszki 1986.
Kovalovszki Júlia: Árpád-kori település Doboz határában. *AJMK* IV. 1981. 105–117.
Lőrincz 1981.
Lőrinc Barnabás: Téglaégető kemencék Pannoniában. [Brick-kilns in Pannonia.] In: Iparrégészet I. Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon. [Industrial Archaeology I. Research in Industrial Archaeology and Archaeometry in Hungary.] Szerk. Gömöri János. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Történelmi Szakbizottsága, Veszprém 1981. 77–93.
Lőrinczy 1984.
Lőrinczy Gábor: Árpád-kori téglaégető kemencék Tiszalök-Kövestelken. [Árpád-period brick kilns from Tiszalök-Kövestelek.] In: Iparrégészet II. Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon. [Industrial Archaeology II. Research in Industrial Archaeology and Archaeometry in Hungary.] Szerk. Gömöri János. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Történelmi Szakbizottsága, Veszprém 1984. 155–163.
Lőrinczy 1989/90.
Lőrinczy Gábor: Középkori téglaégető kemencék Csongrádról és Békéscsabáról. [Medieval brick-firing kilns from Csongrád and Békéscsaba.] *MFMÉ* 1989–1990: 1. (1992) 159–180.
Lővei 1998.
Lővei Pál: Romanika és gótika. In: Magyarország építészetének története. Szerk. Sisa József – DoraWiebenson. Vince kiadó, Budapest 1998.
Miklós 1999.
Miklós Zsuzsa: Dombóvár, Szigeterdő középkori téglaégető. *RKM* 1999. (2002) 155–163.
Miklós 2000.
Miklós Zsuzsa: Dombóvár–Szigeterdő. *RKM* 2000. (2003) 125.
Nagy 1965.
B. Nagy Katalin: Csongrád–Várhát. *RégFüz* I. 18. 1965. 62.
Nepper 2001.
M. Nepper Ibolya: Hajdúszoboszló, Árkos-halom. *RKM* 2001. (2003) 171.
Németh 2011.
K. Németh András: A középkori Tolna megye templomai. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs 2011.

Nyerges 2010.

Nyerges Éva Ágnes: Szeleste-Temető mellett. In: Évkönyv és jelentés a K.Ö.Sz. 2008. évi feltárásairól. [2008. F.S.Ch: Yearbook and Review of Archaeological Investigations.] Szerk. Kvassay Judit. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Budapest 2010. 36–37.

Oláh–Kele–Ács 2010.

Oláh István – Kele Sándor – Ács Zsófia: Természetes és mesterséges eredetű építőanyagok Paks-Cseresznyés (M6 autópálya TO18) régészeti lelőhelyről. [The natural and artificial building material of the site Paks-Cseresznyés (M6 Motorway, site TO18).] In: Évkönyv és jelentés a K.Ö.Sz. 2008. évi feltárásairól. [2008. F.S.Ch: Yearbook and Review of Archaeological Investigations.] Szerk. Kvassay Judit. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Budapest 2010. 197–248.

Palágyi 1979.

Palágyi Sylvia: Balatonfüred–Fürdő u. 15. *RégFüz* I. 32. 1979. 85–86.

Palágyi 1993/94.

K. Palágyi Sylvia: Római kori téglaégető kemencék Veszprém megyében. [Römische Ziegelöfen im Komitat Veszprém.] *VMMK* 19–20. 1993–1994. (1994) 215–228.

Szatmári 1998.

Szatmári Imre: Békéscsaba-Megyeri faluhely (Békéscsaba 78. lelőhely). In: Magyarország Régészeti Topográfiája IV/3. Békéscsaba és környéke. 1. kötet. Szerk. Jankovich B. Dénes. Akadémiai kiadó, Budapest 1998. 173–177.

Szekeres 1985.

Szekeres László: Középkori téglaégető kemence Zenta-Mákoson. *MúkuCsom* 1985. 30–35.

Tari 1979.

Tari László: Hol volt Attila főszálláshelye? – Adatok a csongrád-várháti lehetőséghez. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Szerk. Bálint B. Gyula. Csongrád 1979. 185–217.

Tonezzer 2002.

Lucia Tonezzer: Mittelalterliche Ziegelbrennöfen. In: Mittelalterliche Öfen und Feuerungsanlagen. (Beiträge des 3. Kolloquiums des Arbeitskreises zur archäologischen Erforschung des mittelalterlichen Handwerks.) Zusammengestellt Ralph Röber. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg. Heft 62. Stuttgart 2002. 101–113.

Valter 1981.

Valter Ilona: Őriszentpéter–rk. templom. *RégFüz* I. 34. 1981. 106–107.

Valter 1983.

Valter Ilona: Őriszentpéter–téglaégető. *RégFüz* I. 36. 1983. 111.

Valter 1987.

Valter Ilona: Az őriszentpéteri középkori téglaégető kemence. [Der spätmittelalterliche Ziegelofen von Őriszentpéter.] *ComArchHung* 7. 1987. 139–155.

Valter 1989.

Valter Ilona: Őriszentpéter. Középkori téglaégető kemence. TKMK 334. 1989. 1–16.

Valter 2005.

Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok a Nyugat-Dunántúlon. Kiadó: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. METEM Könyvek 43. Budapest 2005.

Vándor 1981.
Vándor László: A pókaszepetki kemence. [The kiln in Pókaszepetk.] In: Iparrégészet I. Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon. [Industrial Archaeology I. Research in Industrial Archaeology and Archaeometry in Hungary.] Szerk. Gömöri János. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Történelmi Szakbizottsága, Veszprém 1981. 73–76.
Vörös 1991.
Vörös Gabriella: Szegvár–Kastély. *RégFüz* I. 42. 1991. 89.
Vörös 1993/94.
Vörös Gabriella: Régészeti kutatások 1988–1991 között Szegváron, a Dóczi-udvarház és a Károlyi kastély területén. *MúkuCsom* 1993–1994. (1997) 35–48.
Vörös 2000.
Vörös Gabriella: Szegvár: Tanulmányok a település történetéből. Szerk. Farkas Gyula. Szegvár Nagyközség Önkormányzata, Szegvár 2000. 39–50.
Werbőczy
Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Téka könyvkiadó, Budapest 1990.

Jakab Attila

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

Brick kilns on the territory of Medieval Hungary

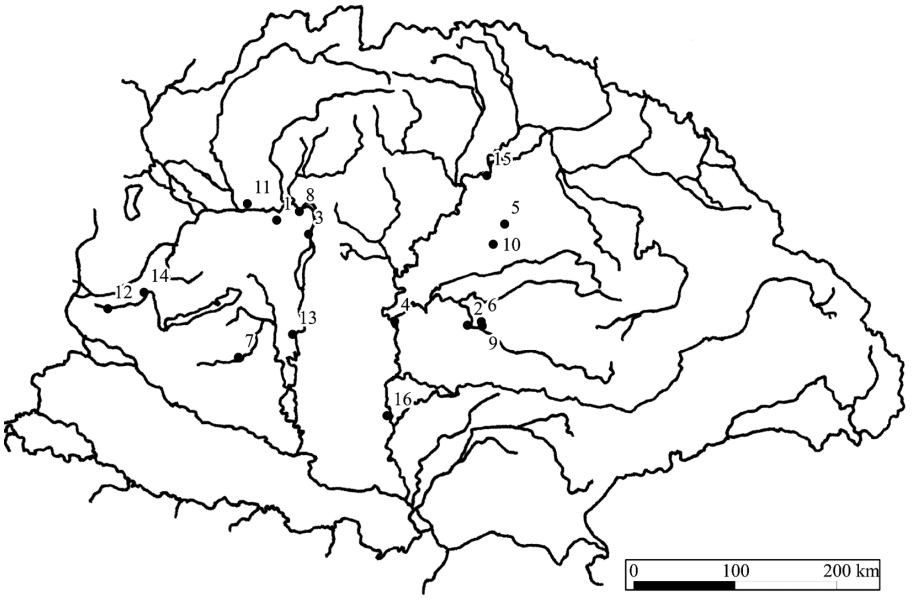
In this study, the medieval brick kilns uncovered on the historical territory of Hungary are collected. I intended to collect all the known items. The kilns were divided into types in the hope that a typology can help in solving chronological and distribution problems in the long run.

Attila Jakab

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

Katalógus (1. kép)

A katalógusban adom közre a már ismertetett kemencéket a rájuk vonatkozó adatokkal, ezzel könnyítve meg egymással összehasonlításukat. A felsorolás abc sorrend szerint történik.[38]

Lelőhely neve:
Bajna–Paperdő
(Bem József u. 5.)
Feltáró:
Horváth István–
H. Kelemen Márta
Feltárás éve: 1974
Típus: ?
H: kb. 480 cm, *Sz:* ?,
Mo: 50–55 cm
Kora: középkor
Rajz/Fénykép: **2**. kép
Irodalom:
Horváth–Kelemen
1975. (28.) 108.

1. kép
Középkori és kora újkori téglaégető kemencék a történeti Magyarországon (zárójelben a kemencék száma a lelőhelyen) 1: Bajna–Paperdő (Bem József utca 5.) (1); 2: Békéscsaba–Mezőmegyer (1); 3: Budapest–Zsigmond tér 5–7. (2); 4: Csongrád–Várhát (2+2); 5: Debrecen–Józsa Pláza (1); 6: Doboz–Faluhely (1); 7: Dombóvár–Szigeterdő (1); 8: Dömös (2); 9: Gyula–Szeregyháza (2); 10: Hajdúszoboszló-Árkos-halom (1); 11: Hetény/Chotín–Delihegy (2); 12: Őriszentpéter (1); 13: Paks–Vizes-dűlő (1); 14: Pókaszepetk (1); 15: Tiszalök–Kövestelek (3); 16: Zenta/Senta–Mákos (1)

Fig. 1
Medieval and early modern period brick kilns on the historical territory of Hungary (the number of kilns at the site in brackets)

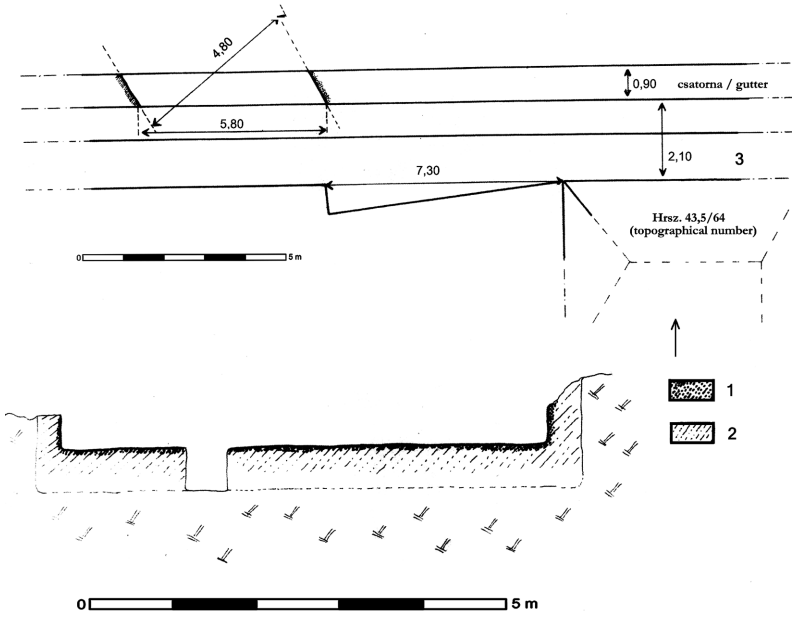
Lelőhely neve: Békéscsaba–Mezőmegyer
Feltáró: Szatmári Imre
Feltárás éve: 1985
Típus: IV/4/a
Kora: XIV–XVI. század
H: 650 cm, *Sz:* 450 cm, *Ma:* 20 cm, *Mo:* ?
Rajz/Fénykép: 3. kép
Irodalom: Lőrinczy 1989/90. 167–171.

[38] A felsorolásban az alábbi rövidítéseket alkalmaztam: H: hosszúság, Sz: szélesség, Mo: oldalfal magassága, Ma: agyagpad magassága, ?: ismeretlen.

Lelőhely neve: Budapest–Zsigmond tér 5–7. (1. kemence)
Feltáró: Kárpáti Zoltán
Feltárás éve: 2000
Típus: IV/2+?/a
Kora: XVII. század második fele – XVIII. század fordulója
H: 7,6 m, *Sz:* 3,9 m + ?
Rajz/Fénykép: 4. kép
Irodalom: Kárpáti 2000.

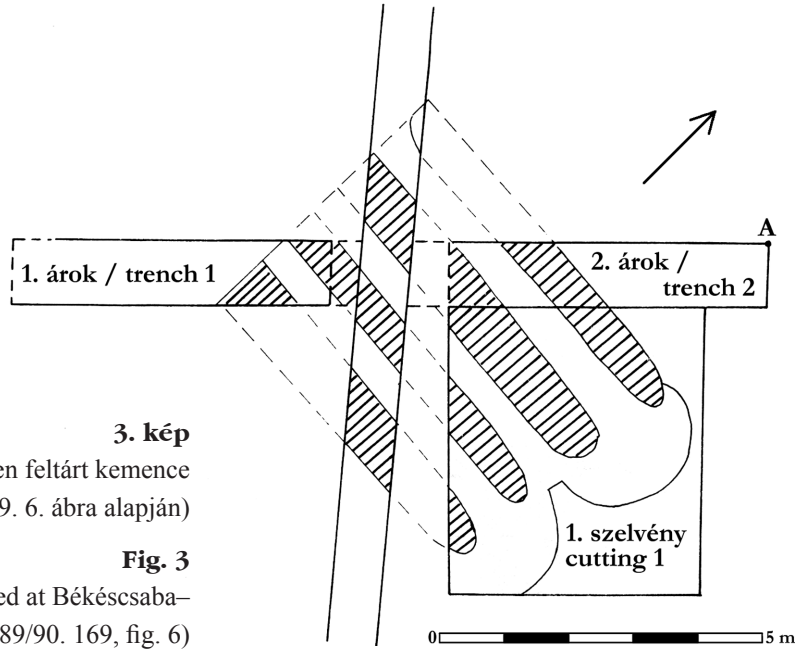
Lelőhely neve: Budapest–Zsigmond tér 5–7. (2. kemence)
Feltáró: Kárpáti Zoltán
Feltárás éve: 2000
Típus: III/2/a
Kora: XVII. század második fele – XVIII. század fordulója
H: 2,6 m + ?, *Sz:* 2,6 m, *Mo:* 50 cm
Rajz/Fénykép: 4. kép
Irodalom: Kárpáti 2000.

Lelőhely neve: Csongrád–Várhát (3. kemence)[39]
Feltáró: Csallány Gábor, Lőrinczy Gábor
Feltárás éve: 1929, 1987
Típus: II/2
H: 400 cm, *Sz:* 180 cm,
Mo: 110–125 cm
Kora: XIII. század második fele – XIV. század első fele
Rajz/Fénykép: 5. kép
Irodalom: Lőrinczy 1989/90. 159–167.

2. kép
A Bajnán előkerült kemencerészlet összesítője és metszetrajza
1: tapasztott réteg; 2: átégett réteg; 3: járda (A dokumentáció alapján készítette Farkas Zoltán és ifj. Toldi Zoltán)

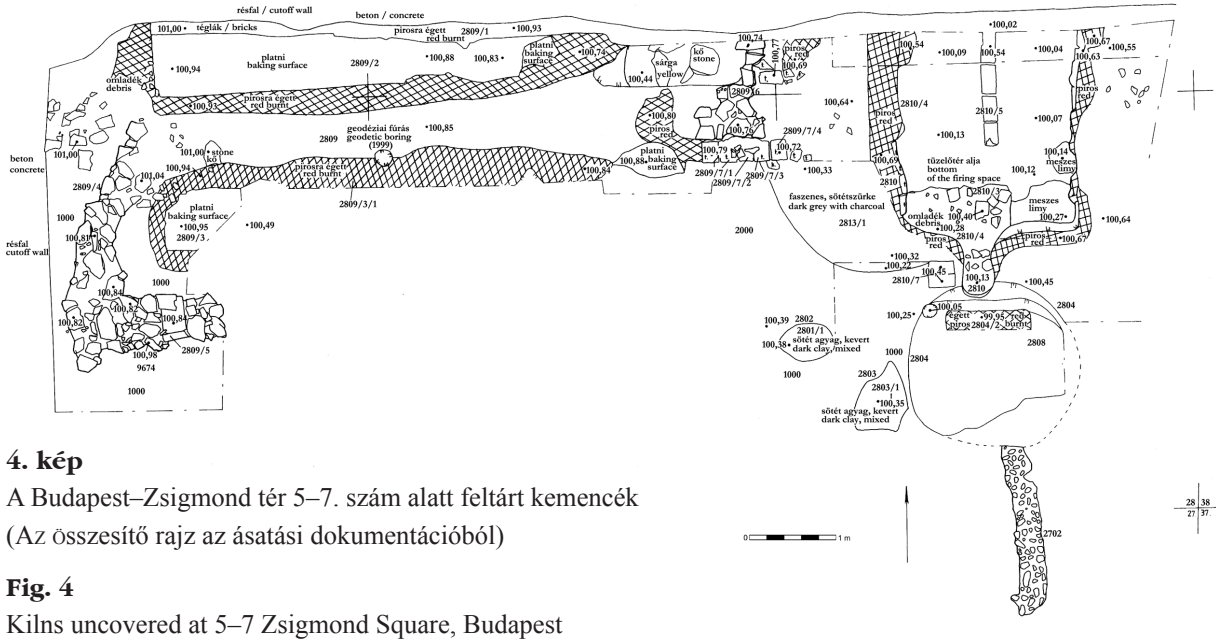
Fig. 2
Complex and section drawings of the kiln fragment uncovered in Bajna
1: daubed layer; 2: burnt layer; 3: pavement (made by Zoltán Farlkas and Zoltán Toldi jr. after the documentation)

3. kép
A Békéscsaba–Mezőmegyeren feltárt kemence felszínrajza (Lőrinczy 1989/90. 169. 6. ábra alapján)

Fig. 3
Surface drawing of the kiln unearthed at Békéscsaba–Mezőmegyer (after Lőrinczy 1989/90. 169, fig. 6)

[39] A lelőhelyről 4(?) kemencéről adtak hírt, de itt csak a két dokumentáltnak az adatait adom meg.

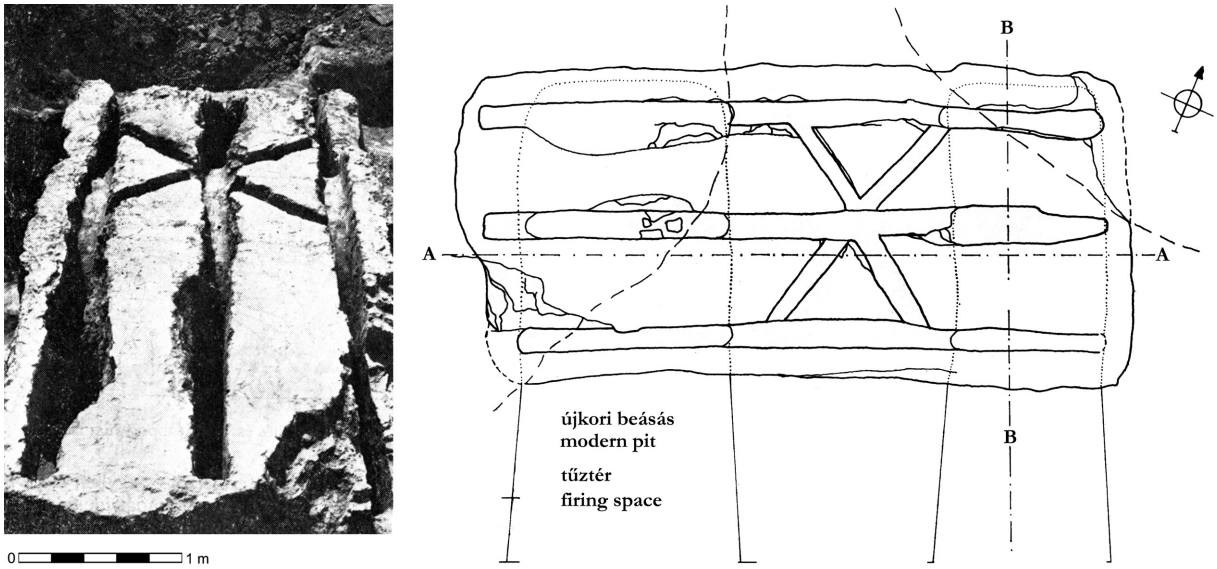

4. kép

A Budapest–Zsigmond tér 5–7. szám alatt feltárt kemencék
(Az összesítő rajz az ásatási dokumentációból)

Fig. 4

Kilns uncovered at 5–7 Zsigmond Square, Budapest
(Complex map from the excavation documentation)

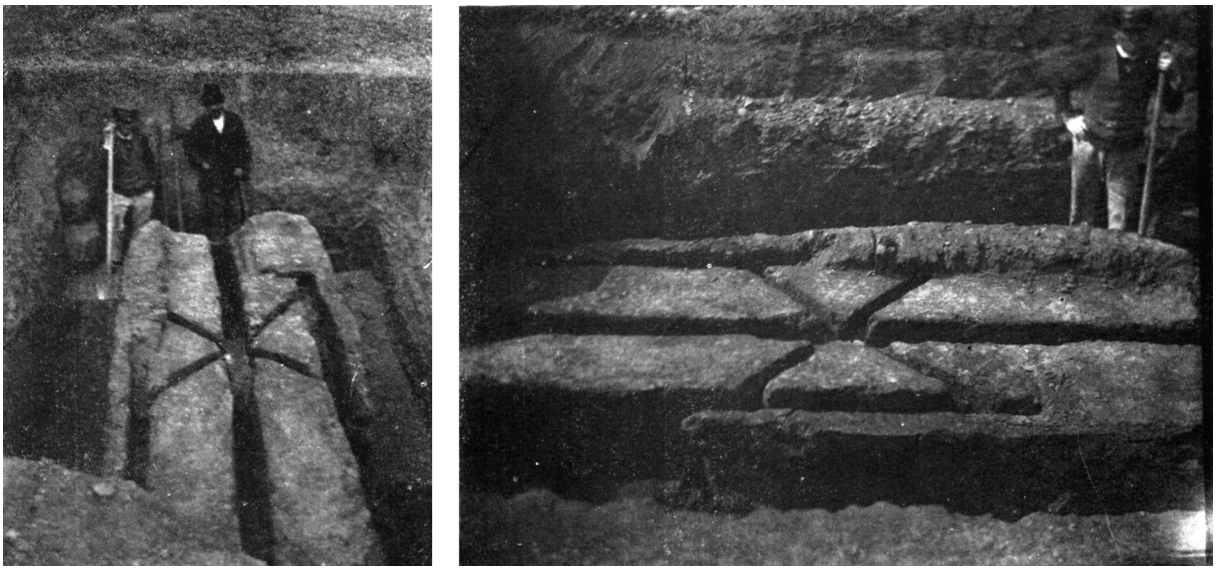
5. kép

A Csongrád–Várháton feltárt 3. számú kemence (Lőrinczy 1989/90. 160. 1. kép b., 164. 3. ábra alapján)

Fig. 5

Kiln no. 3 uncovered at Csongrád–Várhát (after Lőrinczy 1989/90. 160, fig. 1.b, 164. fig. 3)

Lelőhely neve: Csongrád–Várhát (4. kemence)
Feltáró: Csallány Gábor
Feltárás éve: 1936
Típus: II/1 (?)
H: 3,5 m, *Sz:* 2,5 m, *Mo:* 2,5 m(?)
Kora: XIII. század második fele – XIV. század első fele

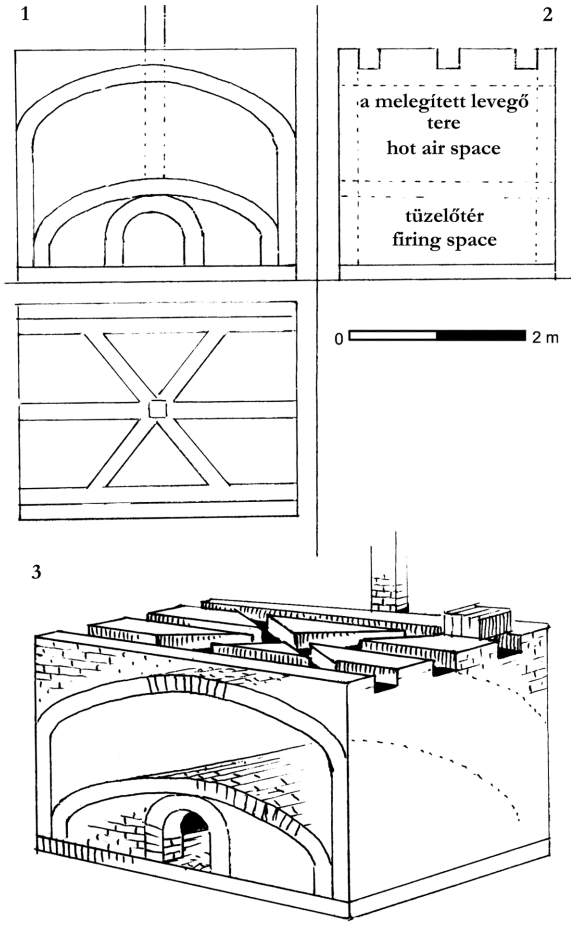
6. kép
A Csongrád–Várháton feltárt 4. számú kemence (Lőrinczy 1989/90. 163. 2. kép alapján)

Fig. 6
Kiln no. 4 uncovered at Csongrád–Várhát (after Lőrinczy 1989/90. 163, fig. 2)

Rajz/Fénykép: 6–7. kép
Irodalom: Tari 1979. 201., Lőrinczy 1989/90. 161–162.

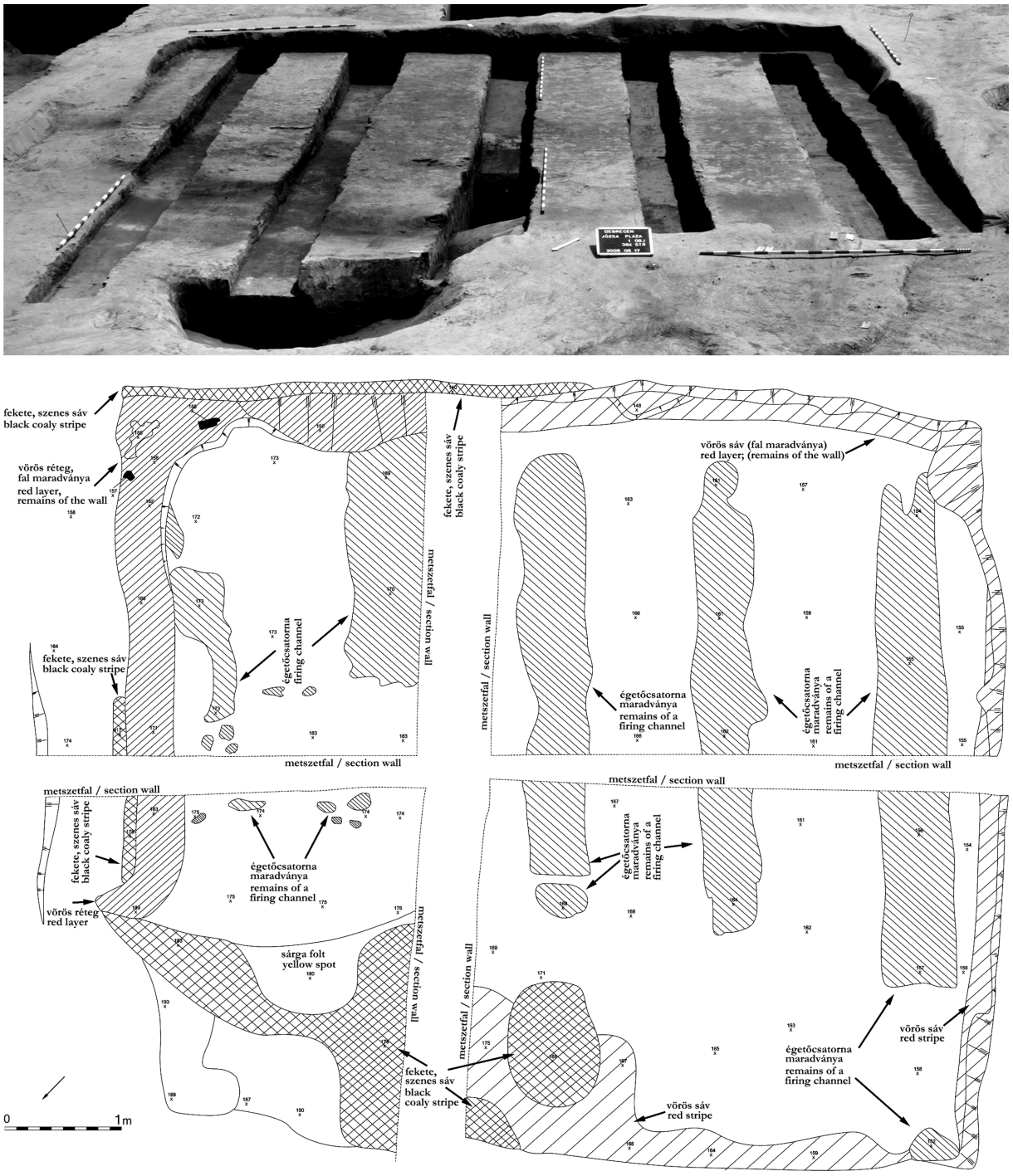
Lelőhely neve: Debrecen–Józsa Pláza
Feltáró: Szilágyi Krisztián Antal
Feltárás éve: 2006
Típus: IV/5/b
H: 8,1 m, *Sz:* 6,8 m, *Ma:* 15–20 cm
Kora: XIII–XIV. század
Rajz/Fénykép: 8. kép
Irodalom: –

Lelőhely neve: Doboz–Faluhely
Feltáró: Kovalovszki Júlia
Feltárás éve: 1976
Típus: I. (/b?)

7. kép
A Csongrád–Várháton feltárt 4. számú kemence (Tari 1979. 201. VI. tábla nyomán) 1: elölnézet, 2: oldalnézet, 3: felülnézet hővezető csatornákkal

Fig. 7
Kiln no. 4 uncovered at Csongrád–Várhát (after Tari 1979. 201. Plate VI) 1: frontal view; 2. side view; 3: view from above with heat channels

8. kép

A Debrecen–Józsa Pláza lelőhelyen feltárt kemence (A fénykép és a rajz az ásatási dokumentációból)

Fig. 8

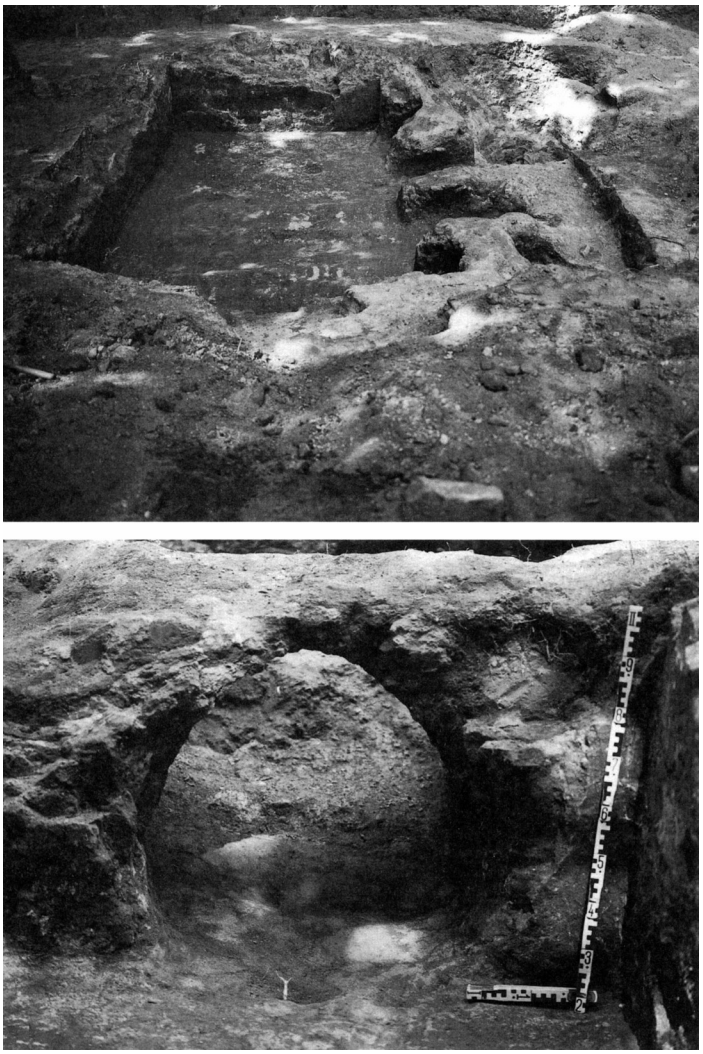
Kiln uncovered at the Debrecen–Józsa Pláza site (Photo and drawing from the excavation documentation)

Átmérő: 5 m
Kora: XI–XIII. század
Rajz/Fénykép: –
Irodalom: Kovalovszki 1986. 113.

Lelőhely neve: Dombóvár–Szigeterdő
Feltáró: Miklós Zsuzsa
Feltárás éve: 1999–2000
Típus: IV/4/b
H: 510 cm, *Sz:* 310–320 cm, *Ma:* 4–6 cm
Kora: XIII. század (1270–72 előtt)
Rajz/Fénykép: 9. kép
Irodalom: Miklós 1999. 155–163., Miklós 2000.

Lelőhely neve: Dömös[40]
Feltáró: Gerevich László
Feltárás éve: ?
Típus: IV/3/a
H: ?, *Sz:* ?, *Ma:* ?
Koruk: XIV. század (esetleg kissé előtte)
Rajz/Fénykép: 10. kép
Irodalom: Gerevich 1983. 408.

Lelőhely neve: Gyula –Szeregyháza[41]
Feltáró: Implom József
Feltárás éve: 1933 (?)
Típus: ?
H: ?, *Sz:* ?, *Ma:* ?
Koruk: XII–XIII. század
Rajz/Fénykép: –
Irodalom: Lőrinczy 1989/90. 174. 28. jegyzet

9. kép
A Dombóvár–Szigeterdőn feltárt kemence és déli tüzelőnyílása (Miklós 1999. 163. 1–2. ábrája alapján)

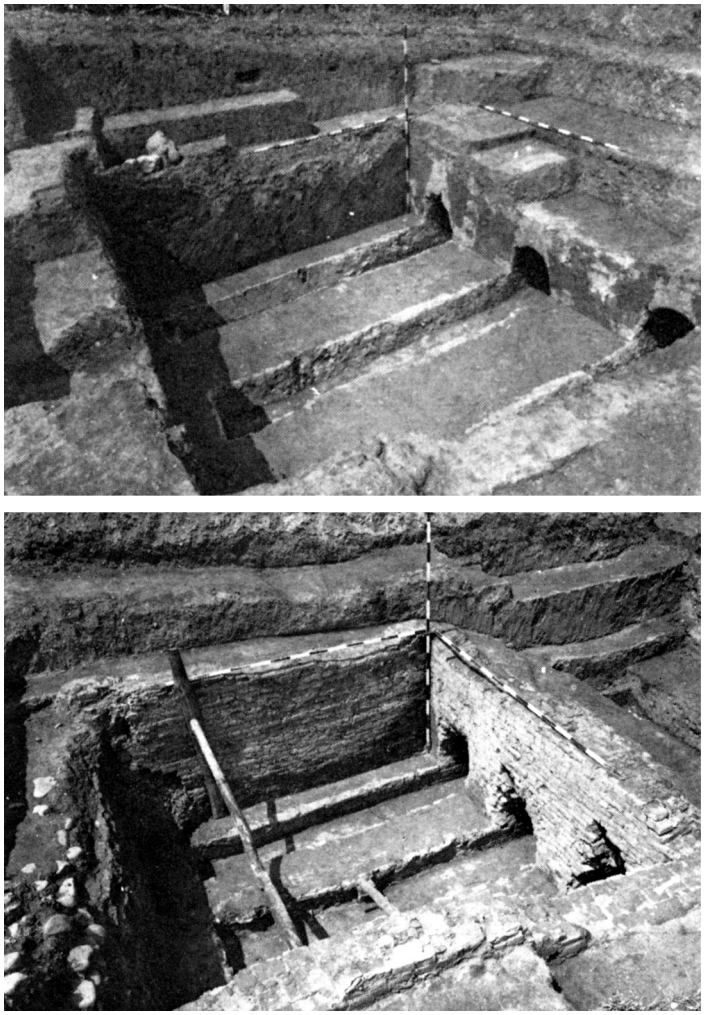
Fig. 9
Kiln uncovered at Dombóvár–Szigeterdő and the southern opening of the firing space (after Miklós 1999. 163. figs. 1–2)

Lelőhely neve: Hajdúszoboszló–Árkos-halom
Feltáró: M. Nepper Ibolya, Szabó László
Feltárás éve: 2000
Típus: IV/6/a
H: 10 m, *Sz:* 6 m (+1 m a szájnyílások hossza), *Ma:* 10–15 cm, *Mo:* 120–130 cm.
Kora: XIII–XIV. század
Rajz/Fénykép: 11. kép
Irodalom: Nepper. 2001.

[40] A lelőhelyen két kemencét tártak fel, de részletesebb adatokat nem közölt róluk feltárójuk, ezért a katalógusban egy tételként szerepelnek, és a leírt adatok mindkettőre érvényesek.

[41] Itt is két kemencét tártak fel, de részletesebb leírás híján a katalógusban ezeknek a kemencéknek az adatait is összevontuk.

Lelőhely neve: Hetény–Delihegy (Chotín: Szlovákia) 1. kemence
Feltáró: Peter Romsauer
Feltárás éve: 1978
Típus: IV/3/b
H: 4,7 m, *Sz:* 2,7 m, *Ma:* 10 cm, *Mo:* 80–110 cm
Kora: XV. század
Rajz/Fénykép: 12. kép
Irodalom: Čurný–Romsauer 2009. 526.

10. kép
A Dömösön feltárt kemencék
(Gerevich 1983. 407. 51. és 53. képe alapján)

Fig. 10
Kilns uncovered at Dömös
(after Gerevich 1983. 407. figs. 51 and 53)

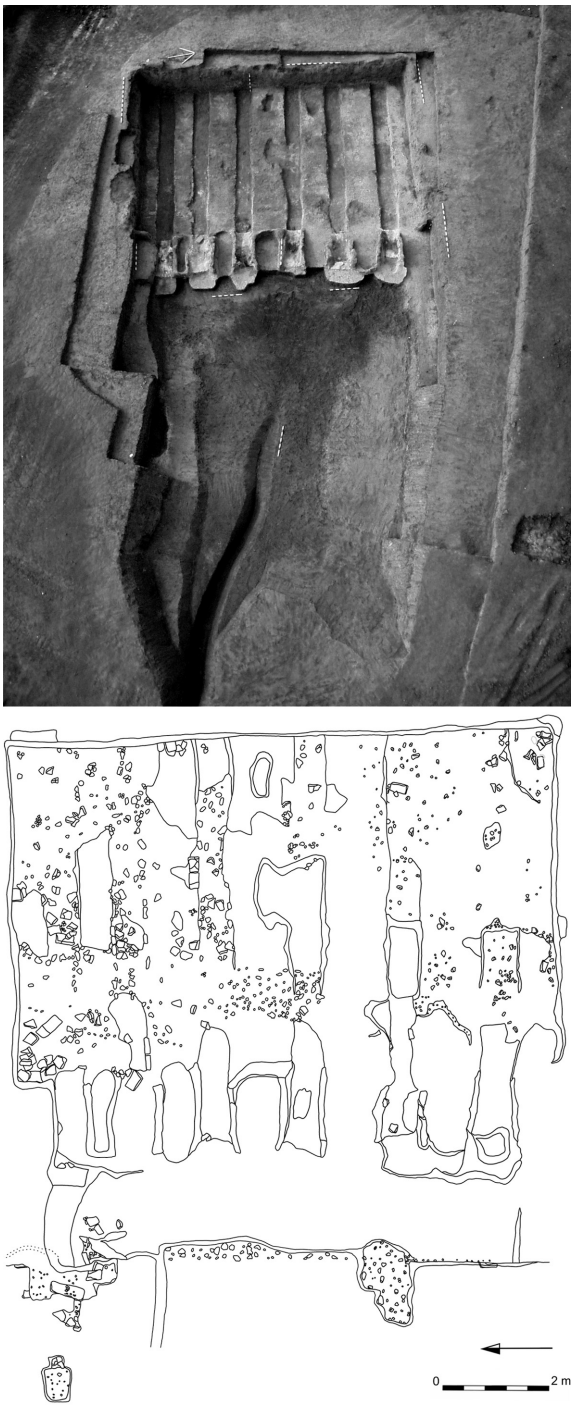
Lelőhely neve: Hetény–Delihegy
(Chotín: Szlovákia) 2. kemence
Feltáró: Peter Romsauer
Feltárás éve: 1978
Típus: IV/3/b
H: 4,6 m, *Sz:* 2 m, *Ma*[42]*:* ?, *Mo:* 80 cm
Kora: XV. század
Rajz/Fénykép: 13. kép
Irodalom: Čurný–Romsauer 2009. 526–527.

Lelőhely neve: Őriszentpéter
Feltáró: Valter Ilona
Feltárás éve: 1980, 1982
Típus: IV/3/a
H: 600 cm, *Sz:* 550 cm, *Ma:* 20 cm,
Mo: 50 cm
Kora: XVI. század eleje
Rajz/Fénykép: 14. kép
Irodalom: Valter 1987.

Lelőhely neve: Paks–Vizes-dűlő[43]
Feltáró: Ács Zsófia
Feltárás éve: 2008
Típus: IV/4/b
H: 575 cm, *Sz:* 320 cm, *Ma:* 50 cm, *Mo:*
50–70 cm
Kora: XI–XII. század(?)
Rajz/Fénykép: 15. kép
Irodalom: Oláh–Kele–Ács 2010.

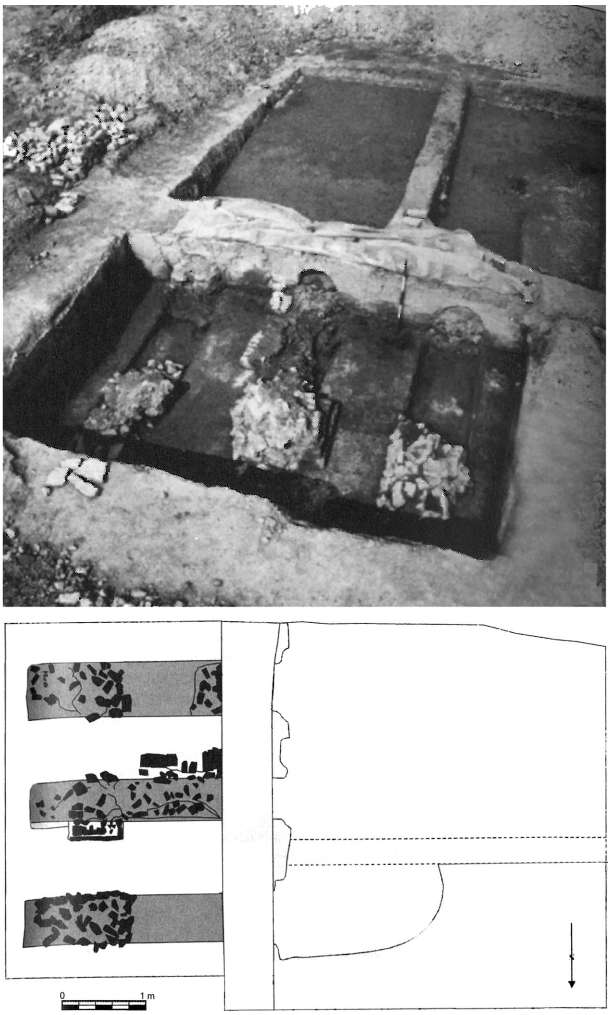
Lelőhely neve: Pókaszepetk
Feltáró: Vándor László
Feltárás éve: 1974
Típus: II/ 2

[42] A kemence alján padokat nem találtak, de a megmaradt tüzelőnyílások nyomai alapján a kemence eredetileg három csatornás volt.
[43] Vö. a 8. lábjegyzettel!

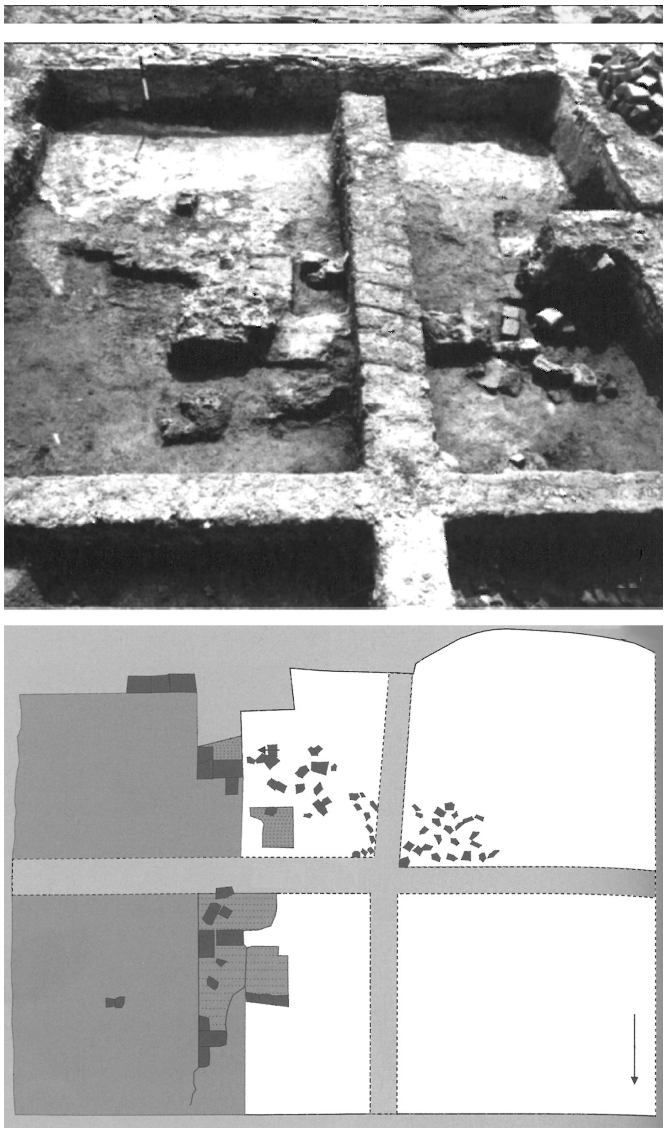
11. kép
A Hajdúszoboszló–Árkos-halmon feltárt kemence (fénykép és rajz az ásatási dokumentációból)

Fig. 11
Kiln uncovered at Hajdúszoboszló–Árkos-halom (Photo and drawing from the excavation documentation)

12. kép
A Hetény–Delihegyen feltárt 1. kemence (Čurný–Romsauer 2009. 527. 3. kép és 525. 2. kép alapján)

Fig. 12
Kiln no. 1 uncovered at Chotín–Delihegy (after Čurný–Romsauer 2009. 527. fig. 3 and 525. fig. 2)

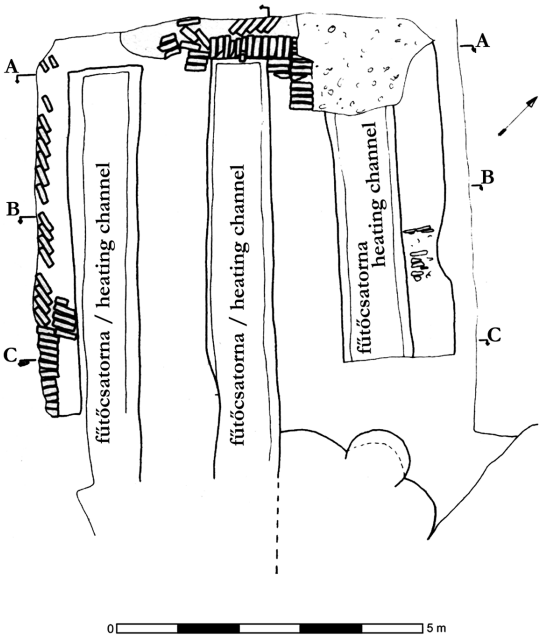
13. kép
A Hetény–Delihegyen feltárt 2. kemence (Čurný–Romsauer 2009. 531. 7. kép, és 530. 6. kép alapján)

Fig. 13
Kiln no. 2 uncovered at Chotín–Delihegy (after Čurný–Romsauer 2009. 531. fig. 7 and 530. fig. 6)

H: 4,40 m, *Sz:* 3,55 m, *Mo:* 165 cm
Kora: XIII. század
Rajz/Fénykép: 16. kép
Irodalom: Vándor 1981.

Lelőhely neve: Tiszalök–Kövestelek (1. kemence)
Feltáró: Lőrinczy Gábor
Feltárás éve: 1981–82
Típus: III (?)/4/b
H: 600 cm, *Sz:* 140–150 cm, *Mo:* 35–40 cm
Kora: Árpád-kor (XIII. század?)
Rajz/Fénykép: 17. kép 1.
Irodalom: Lőrinczy 1984.

Lelőhely neve: Tiszalök–Kövestelek (2. kemence)
Feltáró: Lőrinczy Gábor
Feltárás éve: 1982–83
Típus: IV/4/b
H: 400 cm, *Sz:* 170 cm, *Mo:* 80–90 cm
Kora: Árpád-kor (XIII. század ?)
Rajz/Fénykép: 17. kép 2.
Irodalom: Lőrinczy 1984.

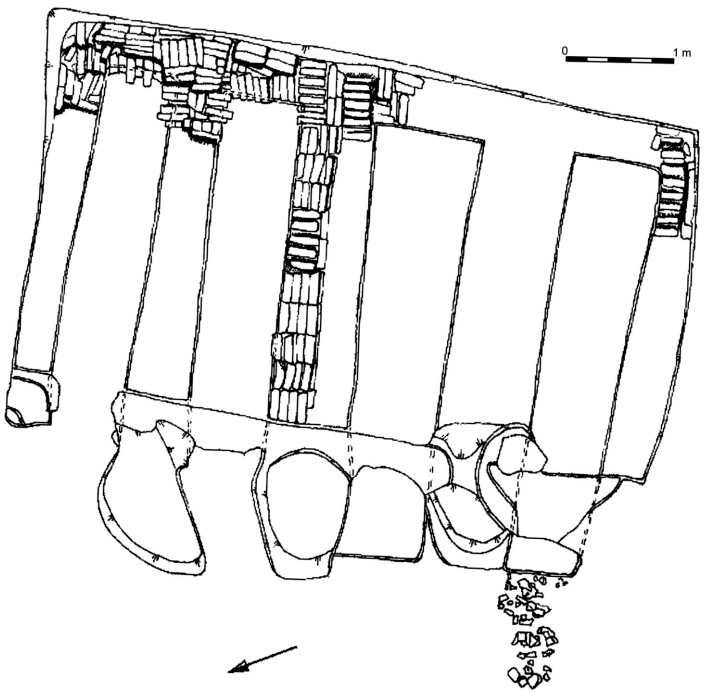
14. kép
Az Őriszentpéteren feltárt kemence (Valter 1987. 9. képe alapján)

Fig. 14
Kiln uncovered at Őriszentpéter (after Valter 1987. fig. 9)

15. kép
A Paks–Vizes-dűlő lelőhelyen feltárt kemence (Oláh–Kele–Ács 2010. 200. 1. ábrája alapján, illetve a rajz a dokumentációból)

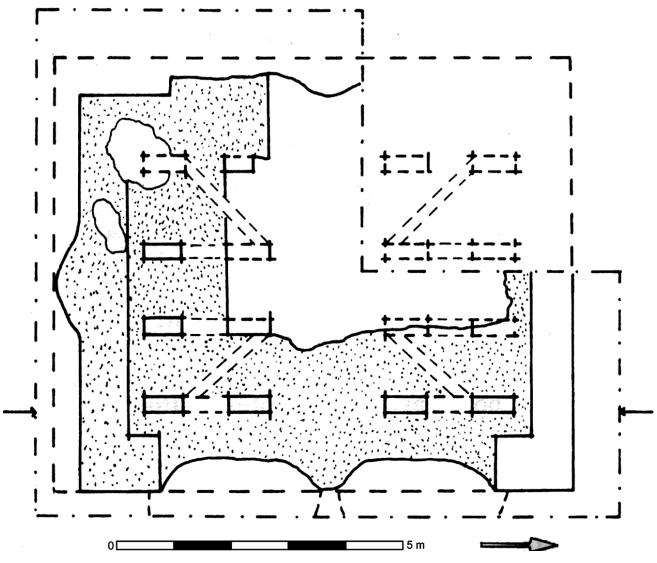
Fig. 15
Kiln uncovered at Paks–Vizes-dűlő (after Oláh–Kele–Ács 2010. 200. fig. 1 and drawing from the documentation)

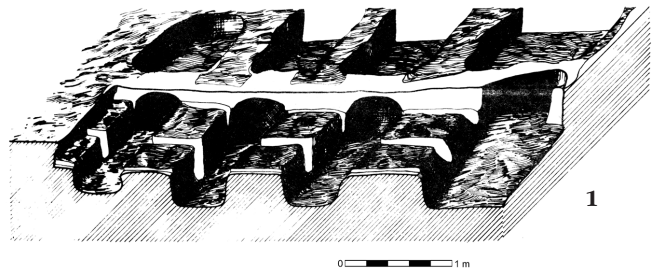
Lelőhely neve: Tiszalök–Kövestelek
(3. kemence)
Feltáró: Lőrinczy Gábor
Feltárás éve: 1982–83
Típus: IV/3/b
H: 500 cm, *Sz:* 130–140 cm, *Mo:* 85–90 cm
Kora: Árpád-kor (XIII. század?)
Rajz/Fénykép: 17. kép 3.
Irodalom: Lőrinczy 1984.

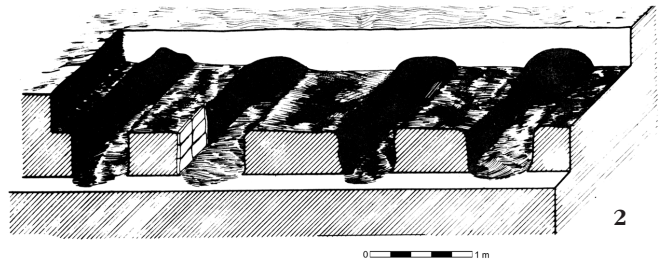
Lelőhely neve: Zenta–Mákos
(Senta: Szerbia)
Feltáró: Szekeres László
Feltárás éve: 1975
Típus: II/2
H: 650 cm, *Sz:* 250 cm, *Mo:* 80 cm
Kora: XIV. század
Rajz/Fénykép: 18. kép
Irodalom: Szekeres 1985.

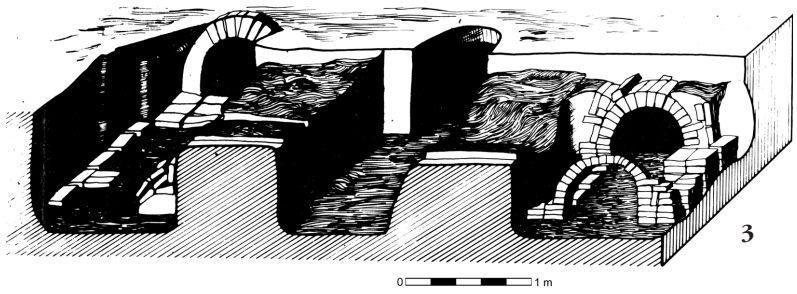

16. kép
A Pókaszepetken feltárt kemence (Vándor 1981. 73. 1. ábrája alapján)

Fig. 16
Kiln uncovered at Pókaszepetk (after Vándor 1981. 73, fig. 1)

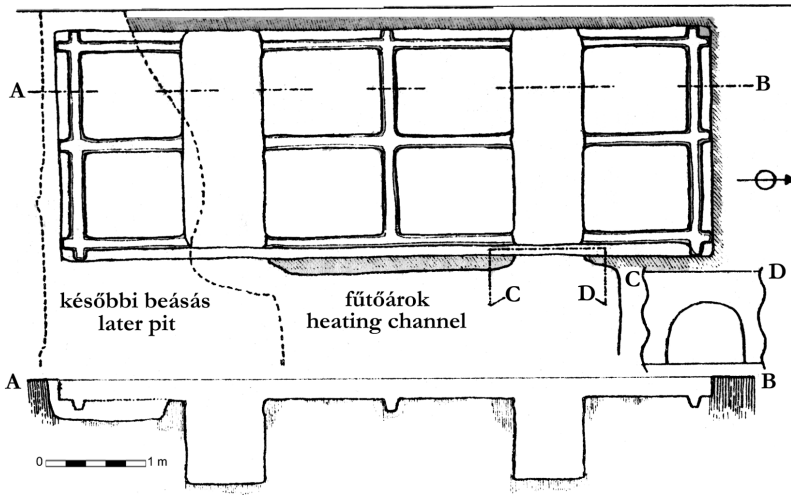

17. kép
A Tiszalök–Kövestelken feltárt kemencék axonometrikus rajzai (Lőrinczy 1984. 161. 6–7., 162. 8. ábrája alapján)

Fig. 17
Axonometric drawings of the kilns uncovered at Tiszalök–Kövestelek (after Lőrinczy 1984. 161. figs. 6–7, 162. fig. 8.)

18. kép
A Zenta–Mákoson feltárt kemence rajza (Szekeres 1985. 35. oldal ábrája alapján)

Fig. 18
Drawing of the kiln uncovered at Zenta-Mákos (after Szekeres 1985. fig. in page 35)

Adatok az Észak-Tiszántúl ünnepi táplálkozásához

D. Rácz Magdolna

Mint a címből kitűnik, jelen tanulmány szerves folytatása az „Adatok az Észak-Tiszántúl népi táplálkozásához” címmel 2009-ben megjelent írásnak (Rácz 2009.). A két tanulmány közel két évtizedes kutatómunka eredménye. Igyekszem összegezni bennük az egyes témakörökben végzett sokrétű vizsgálataimat. A kutatási terület kiválasztása számomra tejesen magától értetődő volt, hiszen húsz évig éltem és dolgoztam néprajzos muzeológusként Nyírbátorban.

Munkám elsődleges célja, hogy bemutassa az észak-tiszántúli tájegység hagyományos paraszti táplálkozáskultúráját, háztartását. Az előző tanulmányban a táplálkozáskultúra területén belül törekedtem az azt befolyásoló tényezők vázolására, az eltérő vallási előírások miatti különbségek megvilágítására a hétköznapi és ünnepi alkalmak során. A hagyományos paraszti táplálkozás vizsgálatát a vadon termő növények táplálkozásban betöltött szerepével, a vad és a hal fogyasztásának, valamint a méz megszerzésének bemutatásával indítottam. A megtermelt táplálékok közül a növényi eredetű nyersanyagokból készült táplálékok bemutatása után az állati eredetű, valamint a tejből készült ételeket vizsgáltam.

Igyekeztem teljes képet adni az itt élő emberek által fogyasztott, az új generáció által néha csak hallomásból ismert ételekről, ezek elkészítési módjáról, a fogyasztásukhoz kapcsolódó alkalmakról és szokásokról. Megpróbáltam összehasonlítást adni a környező vidékek táplálkozáskultúrájáról, és egyben megvizsgálni, hogy a kutatott terület hogyan illeszkedik az őt körülvevő tájak hagyományaihoz (Rácz 2009.).

Ünnepnapok, egyéb alkalmak ételei

I. Az emberi élet fordulóihoz kapcsoló táplálkozási szokások

1. Születés

A kisgyermek érkezése jelentős esemény volt a családban. A *gyermekágyas* asszonynak a komaasszonyok, rokonok, szomszédok vittek ételt. Előre megegyeztek, hogy melyik nap ki viszi. Egy-egy koma régen hatszor főzött, később csak háromszor. Először a gyermek keresztanyja vitte az ebédet a *komakendőbe* (a tirpákoknál *szervianka* a neve) kötött *komacsészében*, *kasornyába* tett *komaszilkében*. Másnap a keresztapa felesége következett. Mindenből a legfinomabbat vitték. Tyúk- vagy marhahúslevest csigatésztával, a tirpák családoknál galamblevest (Bodnár 1999. 24.), később kásalevest, rántott leveseket – hogy sok teje legyen –, főtt húst szósszal, pörköltet, süteményeket (pogácsa, csőröge, fánk), madártejet, tejberizst, sőt italt is. Annyi ennivalót pakoltak, hogy a család is jóllakjon belőle. Gyakran 8–10 féle ételt is vittek. Egy szabály volt: savanyúságot nem lehetett adni. Az ételhordást a keresztelés után hagyták abba. Mielőtt a templomba mentek, lapátra

zsarátot tettek, azt a gyerekkel a kezében a keresztanyának át kellett lépnie, s közben ezt mondania: „*Pogányt viszünk, keresztényt hozunk*" (BIM adattár 45–71/77 N). Maga a *keresztelő* eleinte nagyon egyszerű volt: kaláccsal, itallal kínálták a vendégeket, később azonban olyan lett, mint egy kis lakodalom. Meghívták rá családostul a keresztanyát meg a keresztapát, ha volt másik gyerek, annak a keresztszüleit, rokonokat stb. Senki sem jött üres kézzel. Mindenki hozott valamit: tésztafélét, ajándékot vagy virágot. Az ebéd: húsleves csigatésztával vagy gulyásleves, főtt és sült hús, töltött káposzta, sült tészták (pogácsa, mákos kalács) volt. Pálinkával, borral kínálták a vendégeket. A tirpák családoknál a keresztelőről hazatérve örömkalácsot fogyasztottak, utána pálinkát ittak (Bodnár 1999. 24.). Beregben szokás volt a keresztelő után, hogy a komaasszony a gyerekágyasnak *füzérebédet* vitt – egy karján vagy két karján, sőt olykor segítővel is. Egy „füzér" négy egységből állt. Az elsőben komaszilkében volt a húsleves, a másodikban komacsészében a töltött káposzta, a paprikás csirke, főtt hús mártással. A harmadik füzérben rántott hús rizzsel, esetleg tarhonyával, tejbefőtt kása. A negyedikben pedig szilkében madártejet vittek (Szabó 1989. 238–239.).

2. Lakodalom

Az emberi élet leglátványosabb, legkiemelkedőbb eseménye a *lakodalom* volt. Leginkább ősszel tartották, mert addigra befejeződtek a nagy munkák. Megvolt a betakarítás és a szüret, így több minden rendelkezésre állt a vendégséghez. A lakodalmat megelőző kézfogóra meghívták a rokonokat, barátokat, ismerősöket. Süteménnyel és itallal kínálták őket. Ha nagyobb vendégséget rendeztek, akkor több fogásból álló vacsorát készítettek, esetleg zenészeket is fogadtak. Mára már ennek az aktusnak a jelentősége elhalványult.

A lakodalom előtt a meghívottak *vittek* tyúkot, csirkét, lisztet, rizst, cukrot, tojást, fűszereket, káposztát, sok helyen még tányért is. Kosárba tették, kendővel letakarták. A lakodalom előtt 2–3 héttel elkészítették a *csigatésztát*. A vőfély tiszte volt meghívni a lányokat, asszonyokat. A csigacsinálókat megvendégelték. A süteményeket – a XX. század elején *kalácsot*, *kürtősfánkot*, *csőrögét*, a század közepétől *linzereket*, *piskótákat*, *krémes süteményeket*, *tortát* – előre elkészítették. Az utóbbiakat csak a lakodalom előtti napon. A lagzi előtt (legalább 2 nappal) *levágták* a *disznót*. A tirpák családok ilyenkor borjút is vágtak (Bodnár 1999. 25.).

Felállították a sátrat. A segítőknek reggelit, ebédet, legtöbb helyen *gulyáslevest* főztek, *töltött káposztát* készítettek, ezt vacsorára is feltálalták. Az ételek elkészítésében a nyoszolyóasszonyok, szakácsasszonyok, a főszakács és a hentes segítettek. 25–30 db tyúkot, csirkét vágtak.

Káposztát töltöttek, *fasírtot*, *rántott húst* készítettek. A lakodalom napján a háború előtt reggelire *kakaót* és *tejeskávét* kínáltak *kaláccsal*. Mára ez a szokás elfelejtődött. Az ebéd *gulyásleves* és *sült tészta* volt. Ma ebédre még néhol *gulyáslevest*, de inkább *pörköltet*, *sült húst* és *fasírtot*, uzsonnára *hideg sültet, kolbászt, hurkát* tálalnak.

A szakácsasszonyok az *aprólékból* levest főztek maguknak, meg egy kis adag *káposztát*, azt ették. Az esküvőről hazatérőket a kapuban *kenyérrel* és *pálinkával* kínálták. A fiatal párra *rizsszemeket* vagy *búzát* szórtak, hogy sok gyerekük legyen. A *vacsora* nyolc-kilenc óra tájban kezdődött. Az ételek sorát a *hagyományos húsleves* nyitotta. Az általam lejegyzett bátorligeti és egy tarpai vőfélyvers a *metélt levest* említi. *„Ügyes szakácsnéink készek mindenekkel, elsőbb is a jó metélt levessel…"* (BIM adattár 92–84 N) A nyírbátori rigmus *csigalevest* említ *„Ügyes szakácsnőink készen mindenekkel, legelsőbb pedig a jó csigalevessel…"* (BIM adattár 246–85) Egy másik nyírbátori vers is csigalevest említ: *„Legelső tál étel, mit hozok tormával, gyökér is főtt benne, tejes fokhagymával…"* (BIM adattár 92–84 N) Aztán következett a *főtt hús*, *sült hús*: *„Most pedig húst hoztam, mégpedig kétfélét, behoztam a kakast, meg vele a jércét..."* (saját gyűjtés). A tálon egy feldíszített egész kakast hoznak be, amelynek hátuljába egy kolbászt dugnak. Ezt az ifjú pár elé teszik. Egy

szatmárcsekei adat szerint miután a kakast megkopasztották, a bőrt a begyinél felszúrták, egy nádszálon keresztül felfújták. Ezután a begyét kivették, kibelezték, s a bél helyére egy héjas tojást dugtak. A kakast ráültették egy tyúkra, a nyakát kikötötték. A menyasszony elé tették, neki kellett felvágnia (Luby 1935. 124.). Manapság a lakodalomban a főtt tyúkokat – hogy egészben tálalhassák – egészben felfűzik, egy nagy fakanálra aggatják, és az üstbe lógatva főzik. Így szebben lehet tálalni a zöldséggel és a töltelékkel együtt.

Majd következett a *pörkölt* és utána a *töltött káposzta. S*zokás volt, hogy készítettek a fiatal pár számára *egy nagy káposztát, amelybe sok kicsit töltöttek.* Ezt tálalták fel nekik, hogy sok gyermekük legyen. Több helyen a nagy levélbe 12 kis káposztát töltöttek, és egy nagy csigába 12 kis csigát tettek, így tálalták a menyasszonynak (BIM adattár 242–85.).

Régen a vacsorát a *köleskása*, később a *tejberizs* zárta (Luby 1935. 125.).

Kásaköszöntő:

„Ez eledelt hoztam, melynek nincsen mása,
Melynek magyar nyelven ékes neve kása,
Meg van a teteje erősen cukrozva,
Nem is fogta meg a tűznél a kozma.
Nem kell ennek erő a megrágására, csak
egy gyenge szellő a megfúvására.
Ó te áldott kása, melynek nincsen mása,
Melynek Tótországból van a származása." (BIM adattár 92–84 N)

A hagyományos ételek sora ezzel véget is ért. Hagyományos menü a vacsorán a különböző falvakból származó vőfélykönyvek alapján a következő módon alakult:

Tarpa: húsleves metélt tésztával, pecsenye (kakas, jérce), paprikás, túrós csusza, lepény, italként bor (BIM adattár 92–84 N).

Piricse: leves, borjúhús tormával, pecsenye (kakas, jérce), káposzta, sütemény (mazsolával készült, cukros), italként bor (BIM 89–84/12–16).

Nyírbátor: csigaleves tormával, gyökérrel és fokhagymával főzve, hús: gyenge borjú tormával, töltött káposzta, sült hús, fokhagymás pecsenye marhahúsból, tyúkhús, kása, italként pálinka és bor (BIM adattár 92–84N).

Nyírbátor: csigaleves, leveshús (kakas), káposzta, sült hús, sütemény (cukros, krémes), italként bor (BIM adattár 246–85.).

Encsencs: leves, főtt hús, káposzta, pörkölt, sütemény, italként bor (BIM adattár 89–84/1–16).

Bátorliget (Aporliget): húsleves metélt tésztával, hús (kakas, jérce), pörkölt (sertés), töltött káposzta, sütemény, italként bor (saját gyűjtés).

Az újabb szokás szerint ezek után még következett *rántott hús krumplival, fasírt*, esetleg *töltött dagadó.* A menyasszonytánc után tálalták a *hurkát, kolbászt*. Ezekhez *sima kalácsot* adtak. Majd sorra jöttek a *sütemények.* Régen *kőtt kalácsot*, *mákos- és diósrudat, pogácsát*, *piskótát*, később *vaníliás kiflit, linzert, kókuszkockát* kínáltak. Mióta emlékeznek, *torták* is szerepelnek a sütemények között. A *menyasszonyi tortát* a menyasszony és a vőlegény osztotta szét.

Hagyományos ital a *pálinka* és a *bor* volt, később az 1960-as évektől *sört* is adtak az ételek mellé. Még éjfél előtt sor került a *kásapénz* szedésére, ahol ez szokásban volt. Hajnalban a maradékot újra feltálalták. Ekkor már a szakácsasszonyok etethették, itathatták a vendégeket, hogy azt a lakodalmat később is megemlegessék a faluban. Néhol előfordult, hogy utóvendégséget csináltak a lakodalmi maradék ételekből. Ezen férfiak vettek részt. A megmaradt ételekből a rokonok,

szomszédok és a közeli barátok kóstolót kaptak. A tirpák lakodalom után reggel a vendégeknek korhelylevest vagy becsinált levest adtak, hogy a gyomrukat rendbe hozzák. A megmaradt ételt pedig a következő vasárnap ették meg, a morzsavendégekkel közösen (Bodnár 1999. 27.).

A század elején a módos gazdáknál a több napig tartó lakodalom utolsó napja volt a *hérész*. Ekkor kapta meg az új asszony a főkötőt (Luby 1935. 134–135.). Ma ez már nem szokás.

3. Halál

Az élet utolsó földi állomása a *halál*. Nyírbátorban két fiatal fiút küldtek hívogatni a virrasztóba és a temetésre. Hívogató botot vittek magukkal, amelyen egy fekete rózsa volt (BIM adattár 60–82/269 N). A halott mellett *virrasztókat* illett megkínálni. A háború előtt csak *borral* és *pálinkával*, később *süteménnyel*. Volt, ahol s*zalonnát, sonkát, kenyeret, pálinkát* és *bort* kaptak. A tirpákok *kemencében sült tyúkkal, túrós-mákos kaláccsal* vendégelték a virrasztókat (Bodnár 1999. 27.).

A sírásóknak *kenyeret, szalonnát, kolbászt, egy demizson bort, két üveg pálinkát, süteményt* vittek ki a temetőbe. A temetés után a rokonokat *halotti torra* hívták. A tor nagysága változó volt. Aporligeten pl. úgy tartották, minél nagyobb a tor, annál hamarabb megtisztul a lélek. A torra *húslevest, sült húst, káposztát* vagy *pörköltet* főztek, *süteményt* készítettek, *pálinkát* és *bort* tettek a vendég elé. Sok helyen a halottnak is terítettek. Néhány faluban a temetés után szoktak a koldusnak cipót adni, hogy imádkozzon a halottért. Él az emléke a húsvéti halott etetésnek is. A szentelményekből tettek a sírra. Ez a hagyomány a roma lakosság körében ma is elevenen él.

II. Jeles napokhoz kapcsolódó táplálkozási szokások

1. Karácsony

Karácsony böjtjén, december 24-én a református családok húslevest, töltött káposztát vacsoráztak. A *katolikus* családoknál sokáig élt a szokás, hogy egész nap *nem ettek* semmit. A század közepétől már nem tartották be szigorúan a böjtöt, és *reggelire pirítóst* szolgáltak fel *savanyú káposztával,* esetleg *olajban sült bundás kenyeret, cukros-mézes kenyeret* fogyasztottak. *Vacsorára* sok helyen *aszalt szilvából* főtt levest, olajban *sült halat*, *káposztás csíkot* ettek, az evangélikus tirpákoknál a hal fogyasztása nem volt szokásban (Bodnár 1999. 28.), *sült gombát, diós, túrós, mézes, mákos bobájkát* vacsoráztak. Ez utóbbit azért, hogy sok pénzük legyen. A *bobájkához* a kifli alakúra sodort sült tésztát vagy a *kiflit* feldarabolták, cukrozott forralt tejet öntöttek rá, majd mákkal megszórták.

Ez volt az ideje a különböző varázs cselekményeknek is. Ismert szokás volt a galuskafőzés. Az éjféli mise előtt összejöttek a lányok. *Galuskát* gyúrtak, mindegyikbe egy fiú nevet rejtették. Mikor feljött a víz tetejére, mindenki kikapott egyet, s amilyen nevet talált benne, olyan nevű fiú veszi el. Ezt a jóslást egyedül is csinálták. Hét-tíz galuskát készített a lány, s amelyik hamarabb feljött, azt kikapta a vízből. Hívták ezt *aranygaluskának* is (BIM adattár 44–71/65N). Egy másik szokás szerint a lány sütött egy *kis kalácsot*, s éjfélkor kiállt vele a kapuba. Aki arra jön, míg a kalácsot eszi, az veszi el feleségül. Másik szokás, hogy a lányok kimentek a kúthoz. Egyikük beletartotta a tükröt, ezért volt *aranyvíz* a neve, egy az órát nézte, egy pedig pontban éjfélkor felhúzta a vízzel teli vödröt. Korsóba öntötték, bevitték a házba. Néhány háznál a mosdótálba pénzt tettek. Mindenki megmosdott benne, hogy szép legyen. A pénzt ezután a templomi perselybe tették, majd mentek a misére. Az éjféli mise után *kolbászt, hurkát* ettek (BIM adattár 44–71/8 N, 44–71/84 N).

Vilia este kántálni jártak. *Sült tököt, pogácsát, kalácsot*, *kokucát, kukucát* kaptak érte. A *kokucát* sima kalácstésztából készítették. Kis rudakat gyúrtak, megkötötték, borsból szemet csináltak neki, a farkát megvagdalták (BIM adattár 44–71/150 N). Sok faluban csillagosok és betlehemesek is jártak.

Este az asztalt szépen megterítették. Az *abrosz alá* tettek egy kevés *búzát, árpát, rozsot*. Ezt *mustármagnak* mondták. Másnap a szülő átküldte a gyereket a szomszédba mustármagért. A szomszédasszony a gyereket egy pálcával meglegyintette, hogy egészséges legyen. Körbe az asztalon vagy a szoba padlójára szalmát hintettek szét, amely egész ünnepen ott volt, mert a kis Jézus szalmán született. *Almát, diót* tettek az asztalra. Az almát annyi fele vágták, ahányan az asztal körül ültek. Közösen fogyasztották el, hogy ha valamelyikük eltéved, az hazataláljon (vö. Schwalm 1989. 466.).

Az asztalon mindig volt egy egész *kalács*. Étkezés előtt egy pohár *pálinkával* kellemes ünnepeket kívántak egymásnak. A vacsora ekkor már megegyezett a más ünnepeken fogyasztott ételekkel. Karácsony napján *csigaleves*, *főtt hús, pörkölt, oldalas*, *hurka, kolbász* került az asztalra. A tirpák családoknál ilyenkor az év közben piacra szánt, ezért ritkán fogyasztott *sült pulyka, kacsa, kövér liba* szerepelt az ételek sorában (Bodnár 1999. 28.). Erre az alkalomra *mákos és diós kalácsot* sütöttek. Az idősebbek emlékeznek a *kölessel* vagy *káposztával* töltött *bütös bélesre*, s a *karácsonyi lekváros, diós, mákos kiflire*. Szokás volt ilyenkor *sült tököt* enni: *„Tököt együnk, bécsi tököt, akkor lesz sok pénzünk!”* – mondták.(BIM adattár 60–82/121 N).

2. Szilveszter, újév, vízkereszt, farsang

Szilveszterkor a katolikusok *böjtöltek*, *halat* vacsoráztak. Ma már *fasírtot, virslit* esznek. Aporligeten úgy tartották, hogy ha az új év az asztalt üresen találja, rossz esztendő köszönt a családra. Ezért *sült disznóhúst* és *süteményt* fogyasztottak. Volt olyan falu, ahol ilyenkor húzták a lányok az aranyvizet (ld. előbb!). A tirpákok viszont *táncos mulatságot* rendeztek, *malacot sütöttek, disznótorost* ettek (Bodnár 1999. 29.). Gyakori volt ezen az estén a kolompolás. A gyerekek nagy zajt csapva járták a falut és kiabáltak: *„Akinek van három jánya, hajcsa ki a szűzgulyára!”*

Újév reggelén elmentek a templomba. Az ebéd a karácsonyihoz hasonlóan bőséges volt, hogy egész évben úgy legyen. Az *újévi kalácsot* már karácsonykor megsütötték, gazdagon töltötték (BIM adattár 44–71/237 N). Szívesen főztek *lencsét,* vagy *pattogatott kukoricát* ettek, hogy az új esztendőben sok pénzük legyen. Babot nem főztek, nehogy kelésesek legyenek. Szárnyast nem volt szabad főzni, mert az elhajtja a szerencsét, pénzt sem adtak ki a házból, mert akkor egész évben kevés lett volna belőle.

Vízkeresztkor több helyen *kocsonyát* főztek.

Farsangra fánkot, kőtt palacsintát, „*futó*” (sima) palacsintát és *töltött palacsintát* készítettek. Ez úgy készült, hogy a rizst tejben megfőzték és a kőtt palacsintába töltötték. A farsangi köszöntgetőket ezzel kínálták meg.

Hamvazószerdán a templomba mentek a katolikusok, csütörtökön pedig beállt a böjt. *Nagyböjtben* – akárcsak a környező vidékek lakói – *olajjal, vajjal, tejjel* készült ételeket fogyasztottak (vö. Varga 1993. 169–170.). *Olajos kenyér*, *vajas kenyér* és sok *hal:* a zsírtalan ételek hétfőn, szerdán és pénteken kerültek az asztalra. Nagyböjt első vasárnapjának neve: „húshagyó”, ekkor *tyúkot* és *káposztát* főztek (BIM adattár 44–71/267 N, 44–71/268 N). Böjt utolsó napja „vajhagyó” volt.

Olajütőről több helyről tudunk. A napraforgót lehajalták, darálták. Liszt lett belőle. Ezt présbe tették, kisajtolták belőle az olajat. Ami visszamaradt, az olajpogácsa. Ezt vízben kiáztatták, és az állatoknak adták.

3. Húsvét

Nagypénteken a katolikusok éjfélig *semmit* sem ehettek, ez volt a legszigorúbb böjti nap. Ezt a reformátusok és az evangélikusok is betartották, leggyakrabban *pattogatott kukoricát* és *bobájkát* ettek (Bodnár 1999. 29.). A beregi Tiszaháton *ciberét* és *bobájkát* fogyasztottak, és

a református vallásúak körében már 1920 előtt böjti volt a *szilvás étel* és a *diós*, esetleg *mákos laska*. Nagypénteki csemegének számított a *bagolytüdőnek* nevezett *aszalt alma,* az *aszalt szilva dióval,* a *főtt szemes tengeri, a pattogatott kukorica*. A gyerekek *pászkát* sütöttek, *vadkacsatojást* gyűjtöttek (Szabó 1962. 131.). Ehhez fűződő emlékeit eleveníti fel Szatmárról szóló írásaiban Farkas József. Nagypénteken náluk is *aszalt szilva, habart leves* és *pattogatott kukorica* került az asztalra (Farkas 1988. 127.). Nagyszombaton csak *teát* ittak, és *vajas* vagy *olajos kenyeret* ettek. Míg a nagyböjt tartott, az asszonyok sötét ruhában jártak: leginkább barnában, bordóban, esetleg zöldben (BIM adattár 59–81/186 N).

Húsvétkor aztán annál jobb ételek kerültek az asztalra. A *kalácsot*, később *tortát* is előző nap megsütötték. *Húslevest* főztek, *káposztát* töltöttek. Előkészítették a *szenteltetni való* ételeket: *főtt tojást, húst,* újabban *töltött tyúkot* (Cservenyák 1992. 353.), *sonkát, kolbászt, kalácsot, tormát és sót,* a görög katolikusok *pászkát* és *sárga túrót* is vittek. Szalvétába göngyölve kosárba tették, és a kosár tetejét szőttes kendővel letakarták. Húsvét első napján szenteltettek. Az asztalt pászkaterítővel terítették le, addig senki nem ehetett, amíg el nem mondtak egy Miatyánkot. A végén állva, hangosan mondták: *„Nekem nincsen is húsvétom, ha nem szentelnek."* (BIM adattár 58–80/235 N).

Aporligeti adatközlőm édesanyja kivett egy szentelt tojást a kosárból, az édesapja annyi szeletre vágta, ahányan voltak, és azt mondta: *„Engedje meg az Isten, hogy a család továbbra is egyetértésben éljen, és úgy tartozzon össze, mint ennek a tojásnak a darabjai."* Ezután mindenki elvett egy darabot, megette, majd asztalhoz ültek. A háznép és a vendégek a szentelményekből kaptak. A pászka négy sarkát kereszt alakban levágták (BIM adattár 58–80/233 N). Egyetlen morzsát sem dobtak el, azt az állatoknak adták. A tojás héját s a csontokat elégették. A reformátusok és az evangélikusok nem szenteltettek ételt. Hétfőn *húslevest* és *töltött káposztát* ebédeltek. A locsolók *piros tojást* kaptak, *itallal, süteménnyel* (mézes puszedli, linzerkifli, pipiske) kínálták őket.

Pünkösdkor is ünnepi ételt készítettek, ha futotta. *Tyúkhúsleves, főtt hús, sült hús* vagy *pörkölt* és *töltike*. s*ült kalács és piskóta, bor* járta.

Búcsúba a görög katolikusok és katolikusok több helyre is elmentek: Máriapócsra, Máriacellre, Rakamazra. Előtte két hétig böjtöltek, csak *olajos kenyeret* és *káposztát* ettek (BIM adattár 59–81/42 N). Egy kosárba útravalót vittek magukkal: *húst, sonkát*, *kenyeret, gyümölcsöt*, *sót* és *vizet* vagy *kemencében sült mákos kalácsot, csirkehúst*, *fasírtot*. Aki nem vitt, az tudott vásárolni, mert a búcsúban ételt és gyümölcsöt árultak.

III. Egyéb alkalmak

1. Névnapok

Névnapokra (Erzsébet, Katalin, András, János) vendégségbe a rokonságot, keresztkomaságot és azok gyerekeit hívták. A mondás úgy tartotta: *„Kínálva nem lesz senki, de jól ehet mindenki."* Ezt be is tartották. A vendégek verssel köszöntötték az ünnepeltet. Aztán asztalhoz ültek. Ünnepi ételek kerültek az asztalra: *csigaleves, főtt hús, rántott hús, töltött fasírt, torta* és persze *bor, sör, pálinka.*

2. Társas munkák

Aratás, cséplés idején igyekeztek minél táplálóbb ételeket készíteni. Aratáskor *sonkát, töltött kalácsot* adtak reggelire, az ebéd *csirkepörkölt* volt. Az ételt kosárban, tarisznyában vitték ki a mezőre, a vizet hordóban. Volt *sör, bor, pálinka*. Cséplésкor ebédre *húslevest, főtt húst, töltött káposztát* készítettek, a háznál tálaltak.

A szüretelők *reggelire pálinkát*, *sonkát, szalonnát, kenyeret* kaptak, ebédre *húslevest* vagy *birkagulyást*, *töltött káposztát, kalácsot.*

Lekvárfőzés idején fiúkat és lányokat hívtak segítségül a magvaláshoz**.** *Cukros tengerivel, kaláccsal* kínálták őket.

Összegzés

Áttekintve Észak-Tiszántúl ünnepi táplálkozáskultúráját, megállapíthatjuk, hogy az szervesen illeszkedik a környező vidékek hagyományaihoz. Az ünnepi étrend alapját a húsleves csigatésztával, a főtt hús, töltött káposzta és a kalács alkotta. A gyermekágyas asszonynak tyúk-, marha- vagy galamblevest, majd kásalevest, rántott leveseket vittek, hogy sok teje legyen. Másodikként főtt húst szósszal, pörköltet. Csemegének madártejet, tejberizst. Süteménynek pogácsát, csőrögét, fánkot. Valamilyen italt is illett vinni. Ez a szokás ugyan még él valamelyest, de eltűnőben van.

Lakodalomra disznót vágtak, esetleg borjút és tyúkot. A hagyományos menüben szerepelt a húsleves, főtt borjúhús, főtt tyúkhús, töltött káposzta, pörkölt és kása. Ma már sok az újítás: rántott hús, fasírt, töltött dagadó. A menyasszonytánc után tálalják a hurkát, kolbászt. A sütemény régen a lepény, a mákos és diós rúd, a pogácsa, esetleg a piskóta és a torta volt. Később felváltotta ezeket a vaníliás kifli, a linzer, a kókuszkocka. Hagyományos ital a pálinka és a bor, később sört is kínáltak. Ha sok volt a maradék, vagy szétosztották, vagy utóvendégséget csináltak. A lakodalmi szokások alig változnak, csupán a fogások száma bővül. A hagyományos ételek mellett megjelennek az újítások is.

Haláleset alkalmával a virrasztókat és a sírásókat illett megkínálni. Szalonnát, kenyeret, pálinkát és bort adtak. A temetés után tort tartottak. Húslevest, káposztát, pörköltet főztek, süteményt sütöttek. A halottnak is terítettek. Ma már virrasztani és főleg sírt ásni a nagyobb településeken nem szokás, azonban mindenütt tartanak halotti tort.

A karácsonyt vallási hagyományaiknak megfelelően ünnepelték. Vilia napján a katolikusok böjtöltek. Vacsorára aszalt szilvából készült levest, olajban sült halat, káposztás csíkot, sült gombát vagy bobájkát ettek. Az asztalra egy egész kalácsot, almát, diót tettek. Az evangélikusok nem ettek ilyenkor halat. A reformátusok húslevest és töltött káposztát vacsoráztak. Karácsony első napján bőséges ünnepi étel került mindenhol az asztalra.

Nagypénteken a katolikusok és az evangélikusok is böjtöltek. Húsvét első napján a katolikusok ételt szenteltettek: főtt tojást, sonkát, húst, töltött tyúkot, kolbászt, kalácsot, tormát, sót, a görög katolikusok még pászkát és sárga túrót is. Ez utóbbi kizárólag a mi vidékünkön jellemző. Ezen a napon csak a szentelt ételt eszik. Húsvét hétfőn a locsolókat piros tojással, süteménnyel és itallal kínálták. Az idősebbek közül ma is sokan őrzik a hagyományokat és próbálják átadni a fiatalabb generációnak.

Irodalom

Bodnár 1999.

Bodnár Zsuzsanna: Tirpák népi ételek, étkezési szokások. Agrármarketing Centrum, Nyíregyháza 1999.

Cservenyák 1992.

Cservenyák László: Nyírcsaholy karácsonyi és húsvéti ételei. [Speisen zu Weihnachten und zu Ostern in Nyírcsaholy.] In: Kultúra és tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Szerk. Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1992. 351–355.

Farkas 1988.
Farkas József: Néprajzi írások Szatmárból. Folklór és ethnographia 39. Debrecen 1988.
Luby 1935.
Luby Margit: A parasztélet rendje: népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében (Szamoshát, Tiszahát, Nyirség). Centrum Kiadó, Budapest 1935.
Rácz 2009.
D. Rácz Magdolna: Adatok az Észak-Tiszántúl népi táplálkozásához. [Traditional nutritional culture and households in Northeast Tisza Region.] *NyJAMÉ* LI. 2009. 205–230.
Schwalm 1989.
Cs. Schwalm Edit: A palócok táplálkozása ünnepeken és hétköznapokon. In: Palócok III. Termelés és a javak felhasználása. Szerk. Bakó Ferenc. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger 1989. 379–495.
Szabó 1962.
Szabó László: A nagypénteki és a húsvéti táplálkozás a beregi Tiszaháton. [Sibi del Venerdi Santo e di Pasque a Tiszahát nel comitato de Bereg.] *NyJAMÉ* IV–V. 1961–1962. (1964) 129–139.
Szabó 1989.
Szabó Gyula: Történeti és néprajzi dolgozatok Tarpáról. Jósa András Múzeum kiadványai 29. Nyíregyháza 1989.
Varga 1993.
Varga Gyula: A népi táplálkozás Hajdú-Bihar-megyében a XX. század első felében. A Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 52. Debrecen 1993.

D. Rácz Magdolna

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Data on feast dishes in the northern part of the territory beyond the Tisza

Reviewing the feast dishes in the northern part of the territory beyond the Tisza we find that they were organically linked with the traditions of the neighbouring regions. The basis of the *feast menu* was composed of *meat soup* with shell-shaped noodles, *cooked meat, stuffed cabbage* and *milk-loaf*. Chicken, beef or pigeon soup, then mush soup and thick brown soup were given women with newborn babies so that they could have ample milk. The next dish was cooked meat with sauce and goulash. The dessert was floating islands and rice pudding, round cake, fritter-like cake or doughnut. They were also given drinks. This tradition still exists, but it is on the brink of disappearance.

Pig, sometimes a calf and chickens were killed for the wedding feast. The traditional menu contained meat soup, cooked veal, cooked chicken, stuffed cabbage, goulash and mush. Nowadays there are new elements: breaded meat, meat balls and stuffed thin flank. Sausages are served after the

bridal dance. Formerly, griddle-cake, bars with poppy and nuts, round cakes, perhaps sponge cakes and cake composed the desserts. Later they were replaced by vanilla rolls, linzer and coconut cubes. The traditional drinks were brandy and wine, later beer was added. When much food remained it was either distributed or a post-wedding feast was organised. The wedding traditions barely change, only the number of the dishes increases. New elements also appear beside the traditional ones.

Those who kept vigil beside a dead person and the grave diggers were also offered food. They got bacon, bread, brandy and wine. A funeral feast was organised after the funeral. Meat soup, cabbage and goulash were cooked and pastry was baked. A place was reserved for the dead as well. Keeping vigil and digging graves is out of custom in larger settlements but funeral feasts are organised everywhere.

Christmas was celebrated according to religious traditions. The Catholic kept fast on Christmas eve. The dinner consisted of a soup made of dried plums, fish fried in oil, pastry with cabbage, fried mushroom or bobajka. A whole milk-loaf, apples and walnuts were placed on the table. The Lutherans did not eat fish on this occasion. The Calvinists had meat soup and stuffed cabbage for dinner. On the first day of Christmas, a real feast menu was served everywhere.

On Good Friday, both the Catholic and the Lutherans kept fast. On the first day of Easter, the Catholic had the food consecrated: boiled eggs, ham, meat, stuffed hen, sausages, milk-loaf, horseradish, salt, the Greek Catholic added matzo and yellow curd. The latter one is a local characteristic. This day only the consecrated foot was eaten. On Easter Monday, the "sprinklers" were given red eggs, cakes and drinks. Many of the elderly people have preserved the traditions and try to pass them over to the younger generations.

Magdolna D. Rácz

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Adalékok az 1612. évi események történetéhez

Mohácsi Endre

Az 1611. évi háborúskodást lezáró tokaji egyezség elméletileg békét teremtett az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország között, de nyilvánvalónak látszott, hogy pontjait egyik fél sem fogja figyelembe venni. Egyrészt mert az Oszmán Birodalom nem volt e békében érdekelt, másrészt mert Báthory Gábor (1608–1613) fejedelemségét fenntartani – saját magán kívül – már senki nem akarta. Jelen dolgozatomban megvizsgálom, milyen előzményei voltak az 1613. évi Báthory Gábor – Bethlen Gábor váltásnak Erdély politikai életében.

Az érvek, amelyek miatt érdemes volt a bécsi udvarnak és a katolikus egyháznak Báthory Gábort Homonnai Bálint[1] ellenében támogatni a fejedelemség megszerzésében, kezdtek teljesen szertefoszlani. 1607-ben Forgách Ferenc[2] és a jezsuiták még komolyan számoltak vele, mint a katolikus hit védelmezőjével Erdélyben. Ahogyan Forgách írta egyik levelében Giovanni Stefano Ferreri[3] prágai pápai nunciusnak: *„Quonian religionis catholicae tutelae, et propagationem in Transilvania promittit ipse quoque brevi simulatam haeresim abiecturus*." (Kruppa 2009. 162.) Vallászpolitikája révén a fejedelem a katolikusokat teljesen magára haragította, ugyanis már az 1608-ban Báthory által aláírt, az erdélyi rendek által megfogalmazott „conditio"-k első pontjában kötelezték a vallásszabadság megtartására. További döntései pedig vallás dolgában szinte protestánsnak „predestinálták". Másrészről viszont, hogy bármiben is lépni tudjon, ezt a fontos pontot, amelyet az erdélyi rendek követeltek meg tőle, nem hagyhatta figyelmen kívül. A vallási érveken kívül fontosnak tartotta Forgách, hogy Báthory, ha fejedelemmé választanák, hajlandó legyen a Német-Római császár vazallusa lenni. Ez a megérzése helytállónak bizonyult, de Báthory későn adta volna fejét erre a döntésre. Az 1610. évi hadjárata Havasalföld ellen végképp felborzolta a környező hatalmak kedélyét. 1612 első hónapjaiban mégis úgy tűnt, hogy a dolgok visszakerülnek a régi kerékvágásba. Legalábbis Báthory Gábor szemszögéből úgy tűnhetett, hogy minden marad a régiben. Nem tűnt fel neki, hogy az év eleji nagy nyugalom inkább a vihar előtti csend volt. Egyre magabiztosabb lett. A brassói szász lázadókkal[4] szemben – most, hogy más, fontosabbnak ítélt dolgok nem kötötték le a figyelmét – keményebben készült fellépni, annak ellenére, hogy ez ügyben Thurzó György nádor mérsékletességre intette. A május 15-ére Nagyszebenbe hirdetett országgyűlésen rendezte a lázadók ügyét Brassóban, s úgy tűnt, hogy felülkerekedett. 43 embert proscribáltak, azaz őket az országgyűlés

[1] Gereni és homonnai Homonnai Bálint (1577–1609) Zemplén vármegye főispánja, Bocskai István egyik tábornoka, Bocskai által kijelölt utódja.

[2] Ghymesi és gácsi gróf Forgách Ferenc (1560–1615) esztergomi érsek.

[3] Giovanni Stefano Ferreri (1568–1610).

[4] Báthory Gábor központosító politikájával teljesen ellehetetlenítette a szász önkormányzatokat. 1610-ben Brassó központtal a szászok ellenálltak a fejedelemnek, aki sorra vette be a szász erődöket, de Brassót csak 1612-ben tudta térdre kényszeríteni, miután októberben legyőzte Weiss Mihály és Ghiczy András seregét.

vagyonelkobzásra ítélte.[5] Életvitelén nem nagyon változtatott a korabeli források szerint, pedig mind a bécsi udvar, mind a török porta megítélése szerint borotvaélen táncolt. Eközben pedig Magyarországon Forgách Zsigmond[6] és Dóczy András[7] kapitányok még a háborús sebeiket nyalogatták, és a hajdúkat próbálták megfékezni. Ugyanis a tokaji béke pontjait a hajdúk egyáltalában nem akarták megtartani, sőt a helyzet egyre jobban hasonlított az 1607–1608. évi második hajdúfelkeléshez. Az emberek féltek, a káosz kezdett teljesen eluralkodni. Erről a helyzetről számolt be Forgách Mária egyik levelében, amelyet 1612 áprilisában írt Révay Péternek: *„Írja K(egyelme)d, édes uram, hogy semmi bizonyost nem írhat K(egyelme)d, bizony dolog elég nagy rettegésben vannak az emberek itt, mert csoda hírek vannak itt, adja Isten minden jóra."* (Deák 1879. 129.) Egyébként Nagy András sem hagyott semmi kétséget afelől, hogy hajdúival nagyobb gondokat is tud okozni: „*mihelt én véghez vihetem itt az dolgot* (ti. megöli Báthoryt)*, mentest megyek ki Magyarországba, ott mind szép szóval, mind fegyverrel az hajdúságot fel vevén, valahol mi urat és fő embert találok mind levágatom, N(agy)s(á)g(o)d is onnét azt cselekedje mindjárást, mert soha különben az beste lélek kurvák miá meg nem maradhatunk és dolgunkban elő nem mehetünk.*" (Komáromy 1896. 429.) Több olyan esetről tudunk ezekben a hónapokban, amikor a megye lakosait, falvait rabolták a hajdúk. Példaként állhat egy februári eset, amely Ura faluval történt meg: „*1612. február 12-én Fekete Tamás fegyveres kézzel és hatalmasul az éjjel csendjében Ura nevű falura törve szántszándékkal és előre megfontolt gonoszságból a szentek elleni legocsmányabb káromlással és szidalommal és egyben Ura lakosai ellen, az említett Ura falun hajdúk és az ellenség szokása szerint az utcákon körül lovagolva és kóborolva, néhány házat megtámadott, a panaszos Uray Ferencnek egy jobbágyát Fejér nevűt Ura falu utcáján, avagy az országúton megtámadva, puskalövéssel halálos lövéssel megölte, a panasz tevő nemesi szabadságának nagy sérelmére és kárára, a mindenható Isten megbotránkoztatására."*[8]

A hajdúság mint hadászati alakulat továbbra is kétélű fegyvernek bizonyult, megfékezésükre nem volt elegendő még az sem, ha törvénybe foglalták a büntetést, amennyiben valaki a szabad hajdúk közé állt. II. Mátyás király az 1613. évi országgyűlés cikkelyei közé felvette „a szabad hajdúkat tartók büntetését." (Kolosváry–Óvári 1900. 107.)

A helyzet 1612 júniusában megváltozott. Báthory Gábor rossz híreket kapott: Ghiczy András portai követe – elárulván őt – megegyezett a törökkel, és saját magának kérte a fejedelemséget. Cserébe a régen vita tárgyát képező Lippa és Jenő várait ajánlotta fel a töröknek évi 15 ezer arany adó fizetése mellett. A török elrendelte, hogy Ghiczy segítségére Radul Havasalföldi Vajda állítson ki sereget. A vajda vonakodva ugyan, de 2000 lovast adott, akik június 21-én bevonultak Brassóba,

[5] *Reverendum Stephanum Csiki episcopum Samandriensem, honorabilem Matthiam Koppani, diaconum Albensem, pectabiles ac magnificos Stephanum Kendi de Lona, Pancratium Sennyei, Georgium, Balthasarem ac Sigismundum Kornis de Ruzka, Nicolaum Sennyei de Lapispatak, Joannem Petki de Ders, generosos item ac egregios Sigismundum Sarmasági, Nicolaum Sükösd de Teremi, Joannem Kalnoki de Köröspatak. Franciscum Bernald, Stephanum et Franciscum Damakos de Alsó-Czernaton, Franciscum et Georgium Gereb de Arapataka, Blasium et Joannem Nemes de Hidveg, Melchiorem Nagy de Bibarczfalva, Joannem Dobokai, Sigismundus Mikes de Zabola, Franciscum et Joannem Zercsei de eadem, Joannem Nemes minorem de Adamos, Benedictum Kalnoki de Köröspatak, Franciscum Demien de Dalnok, Nicolaum Vayda de Nagy Medgyes, Demetrium Zöldi, Matthiam Verebeli de Borosjenő, Joannem Literatum de Colosvar, Georgium Kereszturi de Torda, Nicolaum Csiszar de Alba Julia, Stephanum Gergoczi de Varad, Joannem Pataki, Joannem Regeni de Cibinio, Stephanum Halmagy de eadem, Nicolaum Nagy de Körösbanya, Petrum Szilvasi de Legen, Stephanum Boyér de Zombatfalva, Joannem Rapoti de eadem, Jacobum Valon de Zagon, Georgium Horvat Macedonischem, Stephanum Sarfi de Zala* (Szilágyi 1880. 224.).

[6] Forgách Zsigmond (1565–1621) 1611-től felső-magyarországi főkapitány, majd 1618-tól nádor volt.

[7] Nagylucsei Dóczy András (1586–1620) 1610-től szatmári főkapitány, 1618-tól felső-magyarországi főkapitány volt.

[8] SzSzBML. IV.a 501/a. 442.folio

ahol a lázadó szászok Weiss Mihállyal[9] az élükön örömmel fogadták őket (SZILÁGYI 1880. 64.). E hírek hallatán Báthory azonnal sereget toborzott, meghagyta Tarjáni Demeter kapitánynak, hogy a hadra fogható hajdúkat is szedje össze (SZILÁGYI 1880. 64.), és segítséget várt a Királyi Magyarországtól is. Levelet küldött Nagylucsei Dóczi Andrásnak, a szatmári főkapitánynak, amelyben a nagyobb hatás érdekében kisebb-nagyobb túlzásokkal számolt be Ghiczy árulásáról: *„Azért azt bizonyosan irhatjuk kegyelmeteknek, hogy az mi portára küldött követünk Géczy András mind istenét, urát, hazáját elárulta, magunk személyét számtalan hamis vádlásokkal terhelvén császár és az vezérek előtt, de az többi között ezzel kiváltképpen, hogy ez mostani új confoederatiót nem egyéb végre csináltuk az királylyal ő felségével és Magyarországgal, hanem titkon öszvekötöttem magamat az királylyal ő felségével és az confoederatus országokkal az török ellen."* (SZILÁGYI 1880. 233.)

Báthory hadba hívó szavára a hajdúk csapot-papot hátrahagyva indultak Erdélybe a biztosabb kereseti lehetőség reményében. Bár a tőle elpártolt Nagy András csak később tért vissza a fejedelem hűségére, sikerült egy ütőképes hadat kiállítania és a védekezésre felkészülnie. Azt gondolhatjuk, hogy milyen volt a politikai hangulat Erdélyben a háborúra való készülődések miatt. Viszont Szatmárban, Szabolcsban, Máramarosban máshogy élhette meg ugyanezt a kor embere. Az első reakció a hangos öröm volt, mert a hajdúk elvonulása után megszűnt az általuk lassan meghonosodni látszó pusztítás, zűrzavar. A háttérben viszont lázas készülődés folyt. Gimesi Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány és Nagylucsei Dóczy András előrelátóan felkészültek az esetleges hajdú vagy erdélyi betörésekre. Az alább közölt levél ezekben a napokban íródott és hűen tükrözi a helyzet kilátástalanságát, amelyben a Királyi Magyarország keleti vármegyéinek volt része:

„A K(egyelme)d levelét meghozák énnékem, kiből megértettem mely vesződése vagyon itt az kétszáz hitvány gyaloggal az kik Kállóban voltak, azok ugyan el is oszlottak három százan és Báthorihoz is mentek, bennek jó gyalog volna de nem veheti ember hasznukat, hogy ilyen pártütők.

Az Kun László[10] *uram lovassi kellenek, mert sokával vagyon immár az Rákóczi hada, azokkal kell supplealnunk,*[11] *én uram ad 3 july Tokajba megyek, ha Isten egészségemet adja. Kis Lukács*[12] *uramat is elviszem, vele Kun László uram valami közhelybe jönnek Kálló és Szatmár között, oda megyen megmustrálván ő kellő pénzt ad nekik, csak maradjanak constanter az hívségbe és jó szerrel legyenek. Az hadakat által szállítnám Tokajnál elsőbe. Rakamaznál szállunk táborba 5 vagy 6 july ha Isten engedi, azért K(egyelme)d is az túl az Tiszán való vármegyékkel legyen készen, hogy mind együtt oda jöhessen mellénk a hova K(egyelmedne)k megírjuk, csak addig ne jönne vissza az hajdú míg által költözünk az Tiszán, az után készen várjuk őket, ha eljönnek. Az ott való vitézek fizetésére … ők gondja vagyon, az gyalognak hó pénzeket ma megküldte. Ötven szál kopjánál többet K(egyelmedne)k nem küldhettem, mert itt sincsen. Itt most semmi egyéb hírünk nincsen, csak az oláhok meg ne csökkenjenek dolgukba, mert ha késnek mind török, tatár megsegíti Báthorit Váradért. Király ő felségének meg írtam, hogy kész hadai legyenek, mert ki tudja, mint érhetik az dolog. Ezeknek utána éltesse Isten K(egyelme)det jó egészségben. Datu. Cassau 25 Junii AD. 1612.*

Comes Sigis(mundus) Forgach

Palatinus Uram ma ebéden nálam leszen" (MOL E173)

A hathatós török segítség nélkül Ghiczy ügye a háttérbe szorult. De a brassóiakkal szövetkezett hajdúvezér tovább folytatta egyenlőtlen harcát, oldalán Weiss Mihállyal. Erejüket túlbecsülve

[9] Weiss Mihály (1569–1612) Brassó város főbírája volt 1612-ben, amikor Báthory Gábor központosító politikájával a szászok önállóságát veszélyeztette. 1611-ben szövetségre lépett Radul Serbannal a fejedelem megbuktatására.

[10] Későbbi szatmári kapitány 1619–1629-ig (Pálffy Géza nyomán).

[11] Lat. kiegészít, pótol.

[12] Kamarai pénztárnok és fizetőember (Urbáriumok XVI–XVII. század, MOL forráskiadványok 1959.).

a brassói főbíróból avanzsált „hadvezér” Ghiczy tanácsai ellenére is össze akarta mérni serege erejét a fejedelmi haddal. Októberben viszont Báthory serege fölényesen győzött, Weiss is a csatatéren maradt holtan. Így a fejedelem nem várt gyorsasággal tudta lezárni a brassóiak ügyét. Sőt a fejedelem hűségére látszólag visszatért Nagy András terveiről is értesült a fejedelem, és még augusztusban kivégeztette az áruló hajdúvezért. Legközelebbi emberei ellenséges viselkedése folytán a fejedelem egyre bizalmatlanabb lett. Kiszámíthatatlansága miatt féltek is tőle. Így számolt be erről Bethlen Gábor 1612 októberében Thurzó Györgynek: *„A tavaszkor Szebenben tartott országgyűléskor is, megrészegölése után minden ok nélkül belé veszett, meztelen kardot rántott reá (ti. Bethlenre), melyet ha Némethy Gergely kezében meg nem fog vala levágja. Igaz ugyan, hogy az subditus urának csak addig kötöles az hivségre, a migvallásában, böcsöletiben és szabadságában meg nem sérti, de ő mégis tűrt, noha bizony igen keserves szívvel és bús elmével…”* (Veress 1914. 329.) Bethlen, féltve életét, a törökhöz szökött. Báthory nem ijedt meg, sőt ő maga nyugtatta a nádort, hogy *„Bettlen Gáborra minékünk illendő gondviselésünk vagyon, nem is tartunk igen sokat tölle. Ennél egyebet a felől az áruló felől N(agy)s(á)g(o)dnak nem írhatunk.”* (Komáromy 1896. 434.)

1612 Báthory Gábor fejedelem „győzelmével” végződött. De ekkorra már később megállíthatatlannak bizonyuló folyamatok indultak el. Báthory végleg szakított a török portával, és a Királyi Magyarország oldalára állt. Ha ezt II. Mátyás komolyan veszi, és hathatós segítséggel támogatja a fejedelmet ebben az ügyben, okozhatott volna némi fejtörést a török portának. De támogatást nem kapott, sőt egy roppant tehetséges politikus pártolt át Erdélyből, a fejedelem környezetéből az oszmán birodalomhoz Bethlen Gábor személyében. Így az 1613. év gyökeres változásokat hozott. Ezek a változások pedig évekig kihatottak egész Európa történetére.

Irodalom

Deák 1879.

Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei. 1515–1709. Magyar Tudományos Akadémia Kvk. hivatala, Budapest 1879.

Kolosváry–Óvári 1900.

Magyar Törvénytár = [Corpus Juris Hungarici] : 1608–1657. évi törvényczikkek ford., utalások: Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen; magyar jegyz. Márkus Dezső. Millenniumi emlékkiadás, Franklin, Budapest 1900.

Komáromy 1896.

Komáromy András: Báthory Gábor történetéhez 1–2. *Hadtörténelmi Közlemények* 1896. 273–298., 417–452.

Kruppa 2009.

Kruppa Tamás: Erdély és a szentszék a Báthoryak korában: okmánytár II. 1595–1613. [Transilvania and the Papacy in the age of the Báthorys: documents II., 1595–1613.] közread. Kruppa Tamás. PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoportja – Budapest – Róma – Szeged 2009.

MOL E173

Magyar Országos Levéltár E szekció 173 Dóczy család iratai.

Szilágyi 1880.

Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. kötet. 1606–1614. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest 1880.

Veress 1914.
Veress Endre: Bethlen ifjúkori levelei. *Erdélyi Múzeum* új folyam 9 (31): 6. 1914. 313–338.

Mohácsi Endre

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: andrewmohacsi@gmail.com

Data on the events of the year 1612

Gábor Báthory's short rule as Prince of Transylvania (1608-1613) was full of political and military events. In December, the Tokaj peace treaty closed the year 1611 yet no peace ruled even after it. The Prince's people one after the other turned away from him (András Ghiczy, András Nagy and Gábor Bethlen), even the Ottoman Porte turned its back to him and to top it Brassó valiantly defended itself against him. Báthory tried to keep his title in league with the Hungarian kingdom. Zsigmond Forgách the captain general of Northern Upper Hungary and András Dóczy captain general of Szatmár could feel relieved. In result of the events of 1612, the hope of recapturing Transylvania became once again a possibility for them and also for György Thurzó palatine.

Endre Mohácsi

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: andrewmohacsi@gmail.com

Jobbágyi adózás és társadalom a Szepesi Kamara területén 1670–73 között[1]

Ulrich Attila

Jelen tanulmányunk egy többéves periódus összefoglalása, amely a Szepesi Kamara területén 1670-től lezajlott birtokokkupációk gazdaságtörténeti elemzését tűzte ki céljául. A Wesselényi-összeesküvés után bekövetkezett nagy erejű kamarai intervenció és okkupáció jelentős mennyiségű iratanyagot hagyott az utókorra azzal a lehetőséggel, hogy az elkobzott birtokok adózását, jobbágyi birtoklását és társadalmát elemzés alá vegye.

A kutatás során azt tapasztaltuk, hogy az elkobzott uradalmak, egyéb birtokok, javak felmérése az 1670–73 közötti időintervallumban alkalmasak a Szepesi Kamara területének gazdasági és társadalmi vizsgálataira. Az összeírt javak esetében kimutatható, hogy Szepes, Sáros, Gömör, Zemplén és Ung vármegye birtokai általában véve jó állapotban voltak, gazdasági teljesítőképességük a jobbágyszámot, a jobbágyi állatszámot, illetve adózást figyelembe véve megerősíti feltételezésünket. Köztes helyzetben volt Zemplén vármegyének a Hegyaljától északra eső része, a Bodrogköz, Szendrő környéke Borsodban. A török elleni háborúk, a kuruc mozgalom 1672-es eseményei, a portyák Abaúj és Szabolcs vármegyét, Szatmár nyugati, Borsod és Gömör déli vidékét viselte meg a leginkább. Az egyébként is kis területű Ugocsa vármegye természeti körülményeit tekintve sem volt a gazdálkodás szempontjából ideális helyzetben.

Jelentős különbségek alakultak ki a birtokok gazdálkodási színvonalában földesuraik társadalmi hovatartozását, illetve a gazdasági környezet lehetőségeit tekintve. A főúri uradalmak döntő többsége kiemelkedik a sorból. Wesselényi Ferenc murányi és balogi, Csáky Ferenc szepesi, Bocskai István szerdahelyi, Thököly István késmárki, és Thököly Zsigmond savniki uradalmai lényegében „mintagazdaságok" ebben az időben. Az északi, hegyvidéki uradalmakra jellemző sokszínűség – amely a hagyományos termelésen túl az ipari termelés különféle formáit is magában foglalta – a bevételek szempontjából is erősítette a földesurak gazdasági helyzetét. Természetesen az más kérdés, hogy a bevételek elégtelenek voltak a főúri életvitel kiadási oldalának folyamatos fenntartásához. A főúri birtokokhoz hasonló, tőkeerősségben azzal megegyező, sőt annál jobb megélhetést biztosítottak azok a középnemesi vagy a nemesség „alsó"-középnemesi vagy kisnemesi rétegének kezében lévő uradalmak (javak), amelyek szőlős „kiegészítést" kaptak. Szemere László, Szepessy Pál jelentős kiterjedésű uradalmai, Szuhay Mátyás látszólag kicsi és elnéptelenedett birtoka jó példa erre. A nemesség alsóbb rétegeiből (familiárisi körből, esetleg az értelmiségi nemesség soraiból) érdemes kiemelnünk a kivégzett Bónis Ferenc birtokait, Baksa István, Veres Mátyás, Miller Dávid „üzleti" befektetéseit.

[1] Jelen tanulmány a MTA Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával jelent meg.

Külön körbe tartoznak a hatalmas pusztákkal és erdőkkel rendelkező nemességnek a források által nem említett bevételei. A puszták, az erdők esetében ugyanis a legtöbbször rejtett – a források által nem meghatározható – bevételi forrásra bukkantunk. A pusztákon folyó hatalmas állattenyésztés, a hegyekbe hajtott és makkon nevelt sertéskondák elfogadott tények a történetírás számára, az ezekből származó bevételek nagysága azonban nem ismert. Többségében rejtve maradnak a szőlőből származó bevételek is, azonban ebben az esetben a forrásokból jobban mérhető a haszon nagysága. A Fáy testvérek (László és István) hatalmas pusztái adataik alapján azt mondatnák velünk, hogy a pusztásodás következtében a termelőerejétől és adóalanyaitól megfosztott Fáyak természetszerűen az elszegényedés útjára jutottak, ezzel ellentétben azonban jelentős vagyonnal rendelkező nemesként tartják számon őket (Benczédi 1980. 19.). 19.). Megfoghatatlanok a bevételei a hatalmas erdőségeket bíró Forgách Miklósnak is.

A források alapján kimutatható, hogy a Hódoltságban lévő birtokok lakossága többfelé adózott, de mégis számarányát és adózási képességét tekintve nem maradt alul sem a peremvidéken, sem pedig a védett területeken élő jobbágyokhoz képest. Igaz, hogy az adózási szokások mások: alapvető a taksás adózás, azonban földesúri majorkodásnak, a majorságok kilencedért való művelésének itt is tanúi lehetünk. A Hódoltságban élő jobbágyság hatalmas külső területeket birtokolt házhelye után, és mérhető az állatkereskedelembe való bekapcsolódásuk is. Úgy véljük, alaposabb kutatásra szorul, hogy gazdasági téren az e területen élők helyzete valójában milyen volt, és azok a gazdasági adatok, amelyek az itt élők jobb helyzetét mutatják (magasabb telek- és állatszám, a nagyobb készpénzadózást alapját illető magasabb pénzállomány), valóban megfelelnek-e a tényeknek?

Nézetünk szerint valamennyi birtokos közül a legegzotikusabb helyzetben Soós György, a Felvidék egyedüli sóbányájának ura, egy jelentős gazdasági potenciál (hatalom?) birtokosa volt. Kérdés, ki tudta-e használni politikai téren a kezében lévő gazdasági fegyvert? Birtokainak és nemesi udvarházainak leírása alapján Soósnak nem voltak anyagi gondjai, Sáros vármegye meghatározó alakjai közé tartozott, de társadalmi lehetőségei köznemesi származásából adódóan behatároltak lehettek. Példája mégis megerősíti azt a tényt, hogy a birtok nagysága egyáltalán nincs egyenes arányban a bevételek növekedésével. A vizsgálatoknál alapul kell vennünk az előállított termékek (bor, só, vaseszköz, üveg, gabona, állatok stb.) iránti keresletigényt, azok értékesíthetőségét és nem utolsó sorban eladási árát.

A nemesség társadalmi helyzetét vizsgálva szintén az a benyomásunk, hogy a birtoknagyságot nem szabad alapul venni a kategóriák felállításánál. Az egyetlen kivételt talán a főnemesek jelentik alapvetően több társadalmi lehetőségeikből eredően. Éppen a hozott háttér miatt gondolhatnánk, hogy a bárók, grófok birtokigazgatásának színvonala magasabb és koncepciózusabb. Ezt nem csupán a külső megjelenésre, a nagy kastélyokra, a fényűző berendezésre értjük, hanem a gazdaságirányítás fontos elemeire is. A felmért források többször (pl. a Thökölyek esetében) pozitívan erősítettek meg bennünket, ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy az elit tagjai racionalizálásban sokszor nem tudták felvenni a versenyt köznemesi társaikkal szemben: Csáky Ferenc, Orlay Miklós nagyidai, Lónyay Anna vásárosnaményi, Forgács Miklós barabási birtokai szolgálnak például. Ellenpéldájuk az említett Veres Mátyás, Bónis Ferenc, Miller Dávid, akik a török közelségében lévő Szabolcs vármegyei birtokaikon tudtak eredményesen gazdálkodni.[2]

[2] Pozitív és negatív példa természetesen sok van. Konklúziónkat talán úgy fogalmazhatnánk meg, hogy az emberi habitus, fogékonyság alapján, a gazdasági lehetőségek figyelembevételével és azok kihasználásának alapján, vagyis egy adott birtokból való maximumbevételre törekedés szerint felfedezhető egy olyan csoport a magyar nemesség tagjai között, akik „modern" felfogással, haszonelvűen kezelték gazdaságukat. Ebbe természetesen belefért a meglévő kettősség: a feudális robotoltatás és a modern bérmunka alkalmazása. A meghatározó az, hogy egy egységnyi birtokról mennyi bevételhez juthatott a birtokos, azaz hogyan érvényesítette földesúri jogait, illetve hogyan érvényesült az üzleti érzék a termékek eladásakor.

A birtokelkobzások alapján megpróbáltunk fő- és alkategóriákat felállítani, amelyekbe a fő- és köznemességet besorolhatnánk. Korábban említettük azt a tapasztaltunkat, hogy a birtoknagyságok, a birtokolt jobbágyok száma bár alapvető, de nem kizárólagos a kategóriák felállításánál. Felvetődött a kérdés, hogy hová lehet sorolni egy olyan köznemest, akinek ugyan birtoka, majorsága, jobbágya alig van, de szőlőbirtoka vetekedik vagy meghaladja a legtöbb nemes gazdasági bevételeit? Arra a következtetésre jutottunk, hogy a kutatások alapja a források felmérésén túl az eredményorientáltság. A jövedelemközpontúság alapján lehet igazán rangsorolni az uradalmakat, birtokokat, értékelve a magyar nemesség gazdasági lehetőségeit, erényeit és kudarcait. Pusztán e tényeket alapul véve határozhatnánk meg, hogy a késő feudális (kora újkori) birtokos nemesség, polgárság valójában milyen keretek között gazdálkodott, és főleg azt, milyen szinten művelte. Van-e nyoma a tőkebefektetéseknek, a tőkeinvesztációnak, a pénz visszaforgatásának, vagy a bevétel döntő többsége pusztán a mindennapi élet költségeire ment? Vagy a bevételt milyen arányban fordították a nemesi élet fenntartására? A kutatás jelen periódusában ezt pontosan megállapítani nem lehet, sőt a források hiánya miatt kérdéseink nagyrészt valószínűleg megválaszolatlanok maradnak. Természetesen van nyoma építkezéseknek, befektetéseknek, de az adatok szporadikusak, és nem alkalmasak az alapkérdés megnyugtató tisztázására.

* * *

Érdekes területi eltéréseket mutat a jobbágyi adózás és annak nagysága. A szokásjogon alapuló, de a természeti és gazdasági lehetőségeket figyelembe vevő adók nagy szóródást mutatnak. Ez talán a legszembetűnőbb a cenzusos adózásnál. A források alapján megállapítható, hogy a cenzus fizetésénél alapvető különbség mutatható ki az etnikai hovatartozás alapján. A nem magyar (szlovák, ruszin, román) jobbágyság ugyanis színesebb és magasabb (!) cenzust fizetett.

Mielőtt ezt részletesen elemeznénk, ki kell emelnünk, hogy a források etimológiája szerint a cenzus nem pusztán a Szent Mihály és Szent György napján történt pénzadó megfizetését takarta. A falvak egy részénél ugyan megtalálható ez a hagyományos adózási forma, de több olyan eset akad, amikor csak az egyik nap a fizetés napja, vagy a helyi szokásokból adódóan sok helyen cenzust egyáltalán nem fizettek. Főleg a Szepesi Kamara északi részén több szent (Szent András, Szent Jakab) ünnepén is fizettek a jobbágyok pénzbeli megváltást. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a cenzus gyűjtőfogalom, és a pénzadón kívül a konyhára beszolgáltatott élelmiszereket, a Karácsony adaját (tyúk és tojás) ugyancsak ehhez az adótípushoz sorolták. A Hódoltság területén pedig a taksás megváltást lényegében a cenzusfizetéssel vették egy fogalomnak.

A cenzust tekintve tehát Szepes, Sáros, Bereg, Zemplén, Ung, Ugocsa, Szatmár vármegyék etnikailag vegyes vagy teljesen idegen ajkú falvaira nehezedett a legnagyobb teher. A legkirívóbb esettel talán a Thökölyek és Csáky Ferenc uradalmaiban találkozhatunk, ahol a cenzus mértéke hihetetlenül magas volt. Ez természetesen mutatja azt is, hogy például Késmárk környékén a helyi jobbágyság gazdasági környezete és életfeltételei túlnyúltak a jobbágyi földművelési és állattenyésztési jellegen, és valószínűsíti a jobbágyság magas készpénzállományát. Erre utal, hogy a gazdasági összeírásokban a földesurak minden esetben felajánlották a cenzus természetbeni részének pénzzel való megváltását. Éppen a cenzus magas volta mutat rá arra a tényre, hogy az ebből származó, sok esetben igen magas földesúri bevételek igazából nem jelentek meg az uradalmak „bevételi oldalán". Mindenesetre újra kell gondolnunk azt is, hogy valójában ezek a jövedelmek mennyire gyarapították és javították a nemesség „életkörülményeit".

Érdekes (vagy természetes) módon a cenzus a Hódoltsággal szomszédos magyar lakta vármegyékben a legalacsonyabb, ezek pénzbeli értéke jobbágytelek nagyságtól függően 25 dénár és

1 Ft között változott, a legáltalánosabb talán a fél telek után járó 50 dénár, illetve az egész telek után járó 1 Ft cenzus. Itt a cenzust a Karácsony adaja egészíti ki, ritka az egyéb természetbeni juttatások követelése. A ruszin, román, szlovák településeken ezen túlmenően szokásban volt a különféle állatbőrök, olaj, gabona, vasáru cenzusként való fizetése.

A terményadózás talán a legsematikusabb, az uradalmakban általánosnak mondható annak ellenére, hogy több helységben a jobbágyok mentességet élveztek bizonyos formái alól. A gabonakilenced (igen ritkán tized), a bárány- és méhkilenced szokásban volt, mint ahogy a sertések után járó pázsit tized is.

Az erdőbirtoklás jövedelme – mint korábban utaltunk rá – rejtve marad a kutató előtt. Mindenek előtt azért, mert nincsenek olyan források, amelyek a makkoltatásra hajtott sertéskondák nagyságát rögzítették volna. A forrásokban megadott sertésszámok jelzik ugyan valamennyire az erdő nagyságát és makktermő képességét, de pontos, meghatározható adatokkal nem szolgálnak. A pázsit tized általában 4–8 dénár között alakult a kondák nagyságától függően. Így egy 1000 sertés hizlalására alkalmas erdő maximálisan 8000 dénárt, vagyis 80 magyar forintot hozhatott tulajdonosának. Ha ezt vesszük alapul, az egyik legnagyobb erdőbirtokos, Forgách Miklós évente szép jövedelemhez juthatott.

A különféle földesúri haszonvételek (regálék) fontos szerepet töltöttek be az adózásban. Ebbe a sorba tartozik a malom, a vám, a mészárszék, a sör- és pálinkafőzés, a vendégfogadó, a bolt árenda és kocsmáltatás jövedelme. A gabonamalmok fontos szerepet játszottak a megélhetés szempontjából: a munkát végző molnárok – ha földesúri alkalmazottak voltak – a haszon harmadáért és sertéshizlalásért vállaltak munkát. Sokszor magánszemélyek vagy egész települések is béreltek malmokat. Ezek éves árendája igen alacsony, 1–2 Ft közötti összeg volt, jelezve a nem magas hasznot. A malmokban azonban nemcsak gabonát őröltek. A vízimalmok sokszor kendertörő felszereléssel is el voltak látva, vagy a gabonaőrlés mellett kovácsműhelyt alakítottak ki bennük/mellettük. A hegyvidéki területeken „vasmalmokat" (hutákat), üvegmalmokat találunk. A legjövedelmezőbb malmok bevétele éves szinten sem érte el a 80 kassai köblös bevételt. Az összeírásokban felfigyeltünk egy érdekes jelenségre, mégpedig arra, hogy a szabolcsi tájon igen ritka a malmok feljegyzése.

A vámból származó földesúri jövedelem a legtöbb esetben elenyésző volt. A forgalmas kereskedelmi utakon lévő vámok azonban szép jövedelemhez juttatták tulajdonosukat (Bocskai István, Szepessy Pál, Szemere László tulajdonában voltak ilyen vámok), főként, ha az a sószállítás útvonalával is egybe esett.

A jövedelmek közül a kocsmajövedelem volt az, amelyik mindig stabil bevételhez juttatta a földbirtokost. Sok esetben a nemeseknek pálinka- és sörfőzdéjük, illetve szőlőbirtokuk volt: a végtermék egy részét saját kocsmáikban értékesítették. A források szerint a haszon évi 50 Ft alatt volt kocsmánként, ami – ha figyelembe vesszük az ott árult bor „korlátozott" minőségét – nem mondható kevés bevételnek. Az összeírások adataiból kiderült, hogy a hegyvidéki tájakon – főleg Zemplén vármegyétől északnyugatra – a sör- és a pálinka-fogyasztásnak volt nagy hagyománya, a borok itt háttérbe szorultak. A Hegyalján megtalálható mindhárom termék, de a sorrend ott a bor–pálinka–sör. A Hegyaljától keletre a borivásnak van nagyobb hagyománya a pálinkafogyasztás mellett, a sör itt is harmadik helyre szorult. Kijelenthető tehát, hogy a Szepesség környékén a XVII. században meghatározó ital a sör, mint ahogyan ez napjainkban is megfigyelhető.

A főnemesség és a középnemesség felső kategóriáját jelentő réteg a forgalmas utak mentén vendégfogadókat és „boltokat" üzemeltetett. Ez utóbbira egyedi adat Baksa István duplini birtoka, ahol görögök vezette boltjait írták össze. Szemere László fogadóját Gálszécsen zsidó árendás bérelte. A nemesség azon része, amely jelentős kereskedelmi tevékenységet „űzött", a kereskedő-nemesség („tőkés"-vállalkozó nemesség) tagjai a XVII. század második felében már élénk

üzleti kapcsolatokat ápoltak a kereskedelmet bonyolító és abban nélkülözhetetlen szerepet játszó idegen elemekkel. Ez az összefonódás a legtöbb esetben nagyon szoros, sokszor több évig vagy évtizedig tartó egymásrautaltságot jelentett. Az a ritka kereskedőréteg, amelyik nem szállító és vándor életmódot folytatott, helyben maradásával a környezet fontos tényezőjévé vált. Ezek a kereskedők, boltosok azonban a hagyományos „bolti" tevékenységen túl faktorok (kupecek) is voltak, akik a nemesség külföldi boreladásait szervezték (pl. Szemere László gálszécsi uradalmában). Az összefonódásra jó példa lehet Szepessy Pál Pál nevű fia, aki a XVII. század végén Hegyalja egyik legmeghatározóbb kereskedőcsaládjával, a Karatinokkal állt üzleti kapcsolatban. Fennmaradt elszámolásaikból kiderül a bor, mint fontos csereeszköz és tőkeháttér szerepe. A Szepessy–Karatin elszámolásokból egyértelmű, hogy a nemes élelmiszer és egyéb szükséges vásárlásait hitelbe kapta, aminek biztosítékát hegyaljai szőlőbirtokainak termése jelentette. Így Szepessy Pál minden év végén a felhalmozott adósságot boraival fedezte.[3]

A fogadók, kúriák területén mészárszékeket üzemeltettek, ahol a mészárosok árendások voltak, a vágásokból meghatározott mennyiségű húst voltak kötelesek a földesúrnak biztosítani, illetve a mészárszéken kiárulni. Hasonlóképpen működtek a sör- és pálinkafőzdék, ahol szintén árendás szakemberek főzték az italokat. A szerződések szerint minden főzés után készpénzt és a megmaradt „moslékot" kapták meg.

A robotkötelezettség, amely a jobbágyság legjelentősebb terhének számított, igen nagy eltéréseket mutat. Ezt leginkább a természeti környezet, a kialakított majorságok nagysága befolyásolta, a földbirtokosok ugyanis sokszor nem vették figyelembe a rendelkezésükre álló jobbágyi munkaerő kapacitását. Alapvető teher a kialakított föld- és rétmajorságok művelése, az ehhez kapcsolódó munkák, szántás, vetés, behordás, kaszálás, takarás, cséplés követelése. Külön tehertételt jelentett a szekerezés, mint robotkötelezettség (pl. a szepesi vagy a nagyidai uradalomban), amely legtöbbször gabona- és borszállítást takart. A szőlős helyek jobbágyságának robotja is nagy eltéréseket mutat. Néhol csak szőlőmunkára kötelezettek a jobbágyok, de például Szinyérváralja környékén más mezőgazdasági robotot is teljesíteniük kellett. Robotváltást csak a Hódoltsági területeken tapasztalunk, illetve a Hegyalján, ahol a földesurak kénytelenek voltak a robot mellett bérmunkát igénybe venni.

Meglepő volt számunkra a robot heti napszáma: ez a heti egy naptól a heti 6–7 (!) napi munkakötelezettségig változott. A legkirívóbb példát éppen Baksa István duplini uradalma mutatja, ahol megkövetelték a napi szintű ingyenmunkát. Bertóty László fricsi uradalmában a heti három nap igás robot mellett – ha szükség volt rá – három nap kézi robotot is teljesíteni kellett. Általánosan azonban a heti 3 nap robot volt szokásban. Elvonatkoztatva a robot nagyságától, a terheket inkább az egy főre jutó terület művelése jelentette. A földesúri majorságok adott nagyságúak voltak, amelyet változó számú jobbágyságnak kellett megművelnie. A forrásokból úgy látszik, sok esetben a jobbágyi állatszám (ökörszám) sem elegendő a műveléshez, főleg a már sokszor jelzett peremvidéken. A jobbágyság állattartási szokásait figyelembe véve úgy tűnik, hogy Sáros vármegye és a Szepesség területén a földmunkát nem ökrökkel, hanem lóval végez(het)ték: erre az összeírások magas lószámai mutatnak. A robot esetében szintén kimutatható az etnikai eltérésen alapuló könnyebb tehertétel, így a ruszin, és az oláh falvakban a robot alacsonyabb kötelezettséget jelentett, szemben a már kimutatott cenzusos adózással. Ennek oka sokszor a friss betelepülés, a jövevény státusz lehetett, de szerepet játszott benne a természeti adottság, a hegyvidéki jelleg, illetve az ebből következő töredéktelkes birtoklás.

Az összeírások nemcsak a jobbágyi társadalom adóterheivel kapcsolatban adnak fontos tájékoztatást, hanem a társadalom összetételére, a telekszámra, azon kívül a jobbágyi állatállományra

[3] Borsod megyei Levéltár XIII. A Szepessy család levéltára, 14. doboz Szepessy Pál iratai.

is. Ebben az esetben szintén felhívjuk a figyelmet az összeírások pontatlanságára, az összeírók hanyagságára, ami több esetben felszínre került. A források vizsgálata megerősítette, hogy a korabeli feudális kategóriák sokszor nem tudtak mit kezdeni az ettől eltérő életet élő elemekkel. A szigorú feudális kategória telkes jobbágyokat, zselléreket, szabadosokat, inskripciósokat nevezett meg fő kategóriaként. Jól látható, hogy nem voltak felkészülve a jobbágyi nagycsaládban élő megsokszorozódott felnőtt férfi munkaerő kategorizálására, a földdel és igavonó állatokkal rendelkező zsellérek termelőerő szerinti csoportosítására.

A kérdésünk ezzel kapcsolatban az: ténylegesen hogyan teljesítették kötelezettségüket a jobbágyi nagycsaládban élők, aminek nyomát lépten-nyomon megtaláljuk a forrásokban. Az EKV (Egy Kenyéren Valók) megjelöléssel illetett famíliákat vagy a fő adózó neve mellett vagy a jobbágyfiak rubrikában megjelölt felnőtt férfiakat, rokonokat hogyan érintette az adózás? Egy családnak számítottak vagy a jobbágytelken élő minden családfő külön adózott? Ez utóbbira igen elenyésző mennyiségű példát találtunk, az összeírások döntő többsége említést sem tett erről a – földesúr szemszögéből esetlegesen bevétel kiesést hozó – családi képződményről.

Egy másik fontos probléma – ahogy jeleztük – a zsellérkategóriák megállapítása köré csoportosul. Elvileg a zsellér, mint fogalom a jobbágytelekkel (így külső földdel), esetleg igavonó ökrökkel nem rendelkező réteget jelentette. Ezt a kategóriát a források igen sok helyen törték át. Valójában zsellér kategóriába sorolhatók azok, akiknek házuk után külső föld is járt, jobbágy módjára robotoltak vagy taksával tartoztak és természetesen igavonó állataik is voltak? Valójában zsellér-e az az iparos, akit az összeírók – ha a jobbágyok értékét vették alapul – a zsellérekkel azonos kategóriába soroltak? Ugyanakkor a kérdés fordítva is igaz: miért vettek olyan személyt jobbágykategóriába, akinek a telkén kívül egyetlen állata sem volt? A kérdésekre adandó válasz nem egyszerű, további kutatásnak kell tisztáznia ezeknek a különleges kategóriáknak a tényleges eredetét. Most annyit tehetünk, hogy rögzítjük jelenlétüket a társadalomban. A források alapján valószínűsíthető, hogy a jobbágyság bizonyos szintjei között nagy az átjárhatóság. A földesurak elemi érdeke ugyanis a termelő telkes jobbágyok minél nagyobb számának biztosítása lett volna, így nem egyértelmű, vajon ezek a zsellér kategóriában lévő, földdel, igavonó ökrökkel rendelkező személyek éppen a társadalmi felemelkedés előtt álltak-e vagy pont fordítva, éppen a lesüllyedés útjára kerültek?

Nem tisztázott az sem, hogy biztosra vehető-e az az általános megállapítás, hogy a töredéktelken élő jobbágyok életkörülményei alapjaiban véve rosszabbak voltak egész telken ülő társaikénál. E tekintetben azonban figyelembe kell vennünk a természeti, a gazdasági és a politikai környezetet. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a hegyvidéki területen élő, töredéktelken ülő jobbágyság (főleg a Szepességben és Sáros vármegyében) jobb viszonyok között élt az Alföldön lakó, nagy telekkel rendelkező, de instabil körülmények között lévő társainál. Az adózás, a kivetett adó mennyisége, a jobbágyok saját állatállománya ugyanis általában véve jobb az északi megyékben. Igaz ugyan, hogy a telkek után járó föld kevesebb, de az erdő, a vizek, a különböző ipari tevékenységek és a kereskedelem (mezővárosok, szabad királyi városok nagyobb sűrűsége) adta lehetőségek más feltételrendszert teremtettek. Ennek ismeretében úgy véljük: regionális különbséget kell tennünk, figyelembe véve a természeti környezetet, a gazdasági, a kereskedelmi lehetőségeket is. Az Alföld, a Hódoltság, a peremvidék és a viszonylagos nyugalmat élvező hegyvidéki területek összehasonlítása meglepő eredményt hozott. Érdekes módon – bár nem vitatjuk a hódoltsági és peremvidéki jobbágyokra nehezedő adók magasabb arányát – főleg a Hódoltság esetében mintha az ott élő jobbágyság jobb gazdasági körülményei rajzolódnának ki.

Az összeírásokból kialakuló kép alapos és körültekintő vizsgálata több újabb lehetőségre hívta fel figyelmünket. Az egyik mindenképpen az összeírások sokszor magas hibalehetősége. Elkészítettük az egyik nagy, 1673 körül záródó (másolt) összeírás összesített adatit a jobbágyi

teleknagyságra (1. táblázat), a majorsági gazdálkodásra vonatkozóan. Párhuzamosan elkészítettük kutatásunk alapján saját listánkat is ez utóbbira, illetve a jobbágyi állatszámra vonatkozóan. Igaz ugyan, hogy a források miatt kevesebb nemes elkobzott birtokait sikerült megtalálnunk (2. táblázat), de úgy véljük hibalehetőségünk is kisebb.

1. táblázat – Az elkobzott birtokok telkiállománya (MOL U et C Fasc 174. No. 73)

birtokos	1//1	3//4	1//2	1//3	1//4	1//5	1//6	1//8	2//4	zsellér	házatlan zsellér	szabados	inskripciós	taksás	soltész
Thököly István															
Horváth Márk	9									10		8			
Thököly Zsigmond	17	10	111		102				14	47		2	2	1	
Csáky Ferenc	20	54	57		82,5					104		1			
Máriássy Imre	62		85							65	1	7		13	
Keczer Menyhértné	11	3	16							37					
Bertóti János	7		6							51		1			
Bertóti Ádám			4							12					
Dobay András	1									12					
Fajgel Péter		1								5					
Szalay Pál	1		12							4					
Vér Mihály	11		5							3					
Vér Ferenc			2							7					
Pécsy Sándor			3							7					
Baksa István	6	5	24		42					12					3
Bocskai István	4		4							17					
Szemere László	10		19							40					3
Keczer Menyhért	3		56		17					61					
Keczer András	4		38		15,5					10		2			
Keczer Ambrus	3		16							20					
Soós György	8		26							19		3			
Füzi Miklós			2							8					
Dobay Gábor			1							3					
Thököly István			54		3					20					
Csáky Ferenc	2		26							26					
Fekete István	1		7							11					
Orlay Miklós	16									13					
Bónis Ferenc	119	3	23							16	7	4	3		
Ispán Ferenc	35		36							12					
Káthay Ferenc	52		4							4					
Szuhay Gáspár	14		3							9					
Szuhay Mátyás	26		6							9		1			
Hányi Péter	6		6							3					
Nagy András	5									11		1			
Szepessy Pál	51		19		2					41		2		54	
Szemere László	25		28		1					16					
Bárczy György	4									18					
Bárczay Ferenc özvegye			12							12	8				

birtokos	1//1	3//4	1//2	1//3	1//4	1//5	1//6	1//8	2//4	zsellér	házatlan zsellér	szabados	inskripciós	taksás	soltész
Fáy István	43		16							38					
Forgách Miklós			12							14					
Baranyay Gáspár			2												
Fuló Miklós	6		3							5					
Monoky István	3		8							5					
Fráter György			2							2		1			
Fráter István			2												
Király István			2		4					6					
Székely András	4		11							7					
Fáy László	37		7							16					
Uza Mihály	11		19							19		1			
Zrínyi Péter	46		32		54			5		67			8		
Trombitás István			4							3					
Aszalay Mátyás	1		2							5					
Szuhay Mátyás	114		4												
Lóczi János			12							12					
Zákány András	2		24		2										
Zákány István										17					
Farkas Fábián	20		9												
Ury István	2									1					
Bocskai István	193		57						4	10			3	2	29
Török Katalin	53		30							1	6				
Serédy Benedek	16		71							6		1		1	3
Ráskai István	11		2							1					
Báncsy Márton			24							14					
Rákóczy Ferenc	47	2	12							20		1		2	
Rákóczy György	3									2					
Rákóczy László	1									5					
Jurikovich György	2		11		8					4					
Balkó Pál	10														
Zuthy István	2		1							2					
Bessenyey Mihály	10											5			
Botos István										1					
Bornemissza Mihály										2		1		1	
Bay Sándor	2									5		1			
Bay Ádám	2									5		2			
Horváth István												1			
Miller Dávid	2		6							1					
Klobusitzky Pál	25		9							2					
Veres Mátyás	12									10		1		3	
Forgách Miklós	35	2	10		5					10					
Szilágyi Gáspár	1									3					
Deli Péter		4	2		1										
Isépy Ferenc	12									8					
Isépy András	17													4	
Lónyay Anna	27		66							17					

birtokos	1//1	3//4	1//2	1//3	1//4	1//5	1//6	1//8	2//4	zsellér	házatlan zsellér	szabados	inskripciós	taksás	soltész
Fekete Zsigmond															
Jászay Miklós	6		2							3					
Apáczay Tamás															
Debreceni Ferenc															
Rády István															
Dajka István			8												
Recsky György	13		2							3					
Wesselényi Ferenc	18	14	85		164					219					
Wesselényi Ferenc	92	2	150		47					8					
Farkas Fábián	5		1												
Csernely György	2	1			2					2					
Kátay Ferenc	44		34									1			
Balkó Pál	2									3					
Forgách Miklós	41		79,5		17					7					
Gyulaffy László	6	2	98	3	6					6					
Monay Gáspár			6		2					1	1				
Baranyay Gáspár	14		1							3					
Csernely Pál	10		19		2										
Orlay István	1		5		1										
Szinai Gábor			3												
Ubrissy Pál															
Görgey Pál	4									3					
Budaházy István	1		1												
Pallagi István			6												
Dragmár István															
Borbély Zsigmond			2							3					
Daróczy István	1		1		1					5					
Somody Lukács															
Somody László															
Görög Demeter															
Miskolczy István										6					
Majos Ferenc										6					
Csomaközy Zsigmond és Gábor	23		57		8					31					
Szkárossy Ferenc															
Keviczky Miklós	4		5												
Bay Mihály															
Egeressy János	1		18	4	1										
Toldy György	77		45		8					3		1			
Kisfaludy György			12							22					
Ilosvay Péter	16		5							9					
Ilosvay János			15							12					
Ilosvay Ferenc			10		5										
Ilosvay Gábor			7		1					3					
Patay Sámuel															
Fekete László	19											1			

birtokos	1//1	3//4	1//2	1//3	1//4	1//5	1//6	1//8	2//4	zsellér	házatlan zsellér	szabados	inskripciós	taksás	soltész
Rokuszi György	1		2												
Tussay Miklós	1									4				1	
Guthy György	2		4		1										
Horváth István	2		7												
Perényi Ferenc			62							19					
Somlay István			16		1					5					
Fancsikay László	2		1		1					7					
Mikolay Boldizsár	24		65							1					
Uray Mihály	24		45		14	4	16			14					
Lónyay Anna	43	7	119	7	68	17	8			12			12		
Újváry Boldizsár	1		1							4					
Bige György	1		3												
Kemecsey György			7							3					
Kőrössy György			11									1			
Kende Gábor	37		69		2					3		3			
Gálffy Ferenc	3		11		1					3					
Darvay Ferenc	2		15												
Várady Jónás			3												
Décsey János		1			2					1					
Pap Dániel	4		9												
Bagossy László	1		22	1						1					
Sándorházy Ferenc	4		2												
Serédy Benedek	4		17							38					
Sennyey Zsófia	16	1	11												
Kende Ferencné	26		30		1					3					
Jeney Sámuel	4		3												
Kende János	1		5												
Sulyok János	2		32												
Kende András	23	4	60												
Bernáth Zsigmond	5									1					
Bessenyey István															
?															
Serédy Benedek	50											4			
Lövey János	13		3												
Bory Mihály	10														
Balkó Pál	20														
Apagyi Sámuel	15														
Apagyi István	3														
Szunyogh István	13														
Kéressy János			17												
Kércsy Sándor	9														
Kércsy János	10														
Jászay Miklós															
Zsoldos János	1														
	2082	**116**	**2512,5**	**15**	**695**	**21**	**24**	**5**	**18**	**1598**	**23**	**58**	**28**	**82**	**38**

Néhány példával szemléltetve: Wesselényi Ferencnek két uradalma a kamarai összesítés alapján 2027 köblös földet, 505 szekérnyi rétet rögzített. Szerintünk ez az adat 2030,5 köböl a föld, és egyezően 505 szekér a rétallódium esetében. Thököly Istvánnak a kamara 2655 köblös földet és 369 szekér rétet írt össze, mi ezzel szemben 1970 köblös földet és 529 szekér rétet találtunk. Soós Györgynek a kamara 750 köblös földet, 100 szekérnyi rétet, a mi adatunk 1187 köblös majorságot és 456 szekér szénát adó rétet írt össze.

2. táblázat – Az elkobzásra ítélt nemesség allódiális viszonyai saját kutatásunk alapján

birtokos	föld (kassai köböl)	rét (szekér)	szőlő/darab	termés hordóban
Wesselényi Ferenc	2030,5	505	1	53
Zrínyi Péter	708	110	2	52
Thököly István	1970	529	3	60
Thököly Zsigmond	1339,5	1276	13	58
Csáky Ferenc	2508	300	8	85
Bocskai István	1035	533	19	177
Bocskainé	478	144	14	135
Serédi Benedek	668	105	6	29
Serédiné	180	112		
Forgách Miklós	1011	354	8	133
Lónyay Anna	502	316	15	70+99 köböl
Keczer Menyért	525	87		
Soós György	1187	456	2	120
Fáy család	205	95	3	38
Máriássy Imre	1248	224		
Szemere László	1052,5	113	2	60
Szepessy Pál	538	114	12	53
Baksa István	605	371	10	145
Kátay Ferenc				87
Berthóty János	1050	112		
Berthóty Ádám	148	32		
Ispán Ferenc	650	204	1	12
Ispánné	40+92 hold	121	1	10
Székely András	164	66	8	8
Gyulaffy László	361	119	2	200 k
Tholdy György	83	23		
Csomaközy Gábor és Zsigmond	175	48	6	9
Uray Mihály	270	80	5	50
Farkas László	214	50	4	13
Farkasné	45	35		
Szuhay Mátyás	199	50	5	30
Klobusitzky Pál	167	36	3	40
Fuló Miklós	321	16		
Kökényesdy György	149		7	
Sulyok János	105	75		
Csernely Pál	500	90		
Zákány András				
Lövey János			3	20

birtokos	föld (kassai köböl)	rét (szekér)	szőlő/darab	termés hordóban
Balku Pálné	80	5		
Kende Mihály	van			
Kende Gábor				
Kende János	30			
Körössy György	van			
Jeney Sámuel	12	57		
Thury Zsófia	5			
Apagyi Sámuel	54	6		
Szunyogh István	50	5		
Tussai Márton	293	109	2	12
Rokuszi György				
Palaticz Gábor				
Rákóczi György	62	14		
Báncsy Márton	71	14	3	39
Ráskai István	94	50	3	18
Bertóti László	165	17		
Guthy György	29	5	1	
Gyöngyössy János	18	3	1	24
Bónis Ferenc	72	7	17	104
Bárczy Ferencné	36	4	3	2
Bégányi Zsigmond	36	5	5	48
Mező Gábor	13	2	2	4
Szkárossy Márton			3	4
Füzeséry István	25	6	1	1
Fekete István			3	11
Szkárossy Ferenc	10		3	
Szinyey Andrásné	100	8	1	
Fehérpataki Ádám				
Fráter István	6	3	2	25
Majos Ferenc				
Erős Gábor			1	17
Monoky Ferenc	220	150		105 kapa
Aszalay Mátyás	64	28	6	18
Farkas Fábián	84	13		
Trombitás István	24		2	3
Nagy András	142	50		
Hányi Péter	90	29	van	
Recsky György	54	36		
Kemecsey György				
Csató Albert				
Fancsikai László				
Gálffy Ferenc			2	
Bagossy László				
Jászay Miklós			1	
Beleznay András				
Pap Dániel				
Almási Péter				
Újvárosy Boldizsár				

birtokos	föld (kassai köböl)	rét (szekér)	szőlő/darab	termés hordóban
Bay Sándor	9	3		
Bay Ádám	6	2		
Horváth István				
Miller Dávid	40	6		
Bónis György			7	100
Bessenyey György	115	4	6	18
Horváth István	64	4	2	5
Borsai Ferenc		4	1	3
Nagy László				
Miskolczy István	20	2	4	8
Ilosvay Péter	65	36		
Ilosvay család				
Füzi Miklós	60	36	1	2
Szalai Pál	245,5	19		
Király Imre	16	11	4	
Pelei Ferenc			1	
Korda János			1	
Szabó János			1	
Zitai Mátyás			1	
Végh István			22	
Váradi Jónás			7	
Horthy István			1	
összesen	**25014**	**7921**	**284**	**1943**

A két táblázat szerint a majorságföldek kassai köbölben való vetésnagysága 34.760 a nagy összeírás, és 25.014 az adataink alapján. A körülbelül 10.000 köblös különbség abból adódik, hogy mintegy 30 fő nem került fel a listánkra. A hiány ellenére úgy véljük, hogy az elkobzott földesúri majorságföldek vetésterülete 35–40.000 kassai köböl körül lehetett. A rét- és szőlőadatokból viszont már látható és érzékelhető a két forráscsoport közötti különbség. A rétallódiumok termése 8808 szekér, kutatásunk 7921 szekérmennyiséget tárt fel, a valós eredmény 10.000 szekér széna körül van. Az elkobzott szőlők száma és éves termése a táblázat adatai alapján 284 darab, 1943 hordó. Az alábbi táblázatból kiszámolható eredmények már 422 szőlőt tartanak számon 2099,5 hordós és 898 köbölös terméssel.

Az eredményeket összevetve azt tapasztaljuk, hogy Hegyalján, illetve Abaúj vármegye déli, szőlőtermesztő vidékén összesen 581 darab szőlőt foglaltak le. A szőlők 4042,5 hordós termést adtak, értékük hatalmas összeg: 577.427 Ft (MOL U et C Fasc. 70. No. 6. és Fasc 59. No. 8.). Felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy az összeírás legalább 10%-a a birtokosok nevénél hol az értékre, hol a termésvolumenre vonatkozóan nem tartalmaz adatot. Tehát mind az érték, mind pedig a termőképesség pozitív korrekcióra szorul. Nem szerepelnek ebben az adatsorban a közép-zempléni szőlős helyeken, illetve a szatmári bortermő vidéken elkobzott javak sem. A mellékletből átlagot vonva egy szőlő értéke 993 Ft-ra, a termőképessége 6 literre jött ki.

3. táblázat – Az elkobzásra ítélt nemesség allódiális viszonyai (MOL U et C Fasc. 157. No. 73.)

birtokos	föld	rét	szőlő[4]	erdő	malom	üveghuta	vashámor	kocsma, fogadó	vám	sörfőzde	mészárszék
Thököly István	2622	369		100	4			3		2	
Horváth Márk	160	18			1					1	
Thököly Zsigmond	1339,5	1229			4			1		1	
Csáky Ferenc	2503	275	14–169		3		2		3	1	2
Máriássy Imre	1248	224			3			5	1		
Keczer Menyhért	733	167	6–76		9			5	1	1	
Bertóti János	649,5	112			3			2			
Bertóti Ádám	148	32			1			1			
Dobay András	183	40			1						
Fajgel Péter	373	46			1						
Vér Mihály	190	50			1			1			
Vér Ferenc	130	29			2			2			
Pécsy Gáspár	82	24									
Baksa István	230	35									
Bocskai István	137	32			1			1	1	1	
Szemere László	735	127	5–73	2000	2			2	2	1	
Keczer András	268	83	7–126		1			4			
Keczer Ambrus	100	15	3–20		4			2	1	1	
Soós György	750	100			1						
Füzi Miklós	65	30						1			
Dobay Gábor	96	17			1					1	
Fekete István	200	8	3–11		1				1		
Orlay Miklós	476	90	5–24		2			1	2		1
Bónis Ferenc	593	585	5–74		5		?	3	2		1
Ispán Ferenc	722	194	20–186		3						
Kátay Ferenc	1621	378	11–238	5800	2			2			1
Szuhay Gáspár	280	80								1	
Szuhay Mátyás	319	68	9–83		1				1		
Hányi Péter	72	18	6–14					1			
Nagy András	145	50			1						
Szepessy Pál	496	115	15–85	600	6			3	2		3
Bárczay György	60	25	9–36		2						
Bárczy Ferenc özvegye	132	36	11–22								
Fáy István	245	114	3–12		1				1		
Forgách Miklós	828	296	10–116	10550	3			4	2		
Baranyay György	56	35	1–2								
Fuló Miklós	707,5	62	3–5								
Monoky István	157	25	1–?	1000							
Fráter György	164	36									
Fráter István	140	50									
Király Imre	48	19	4–30	200							
Székely András	224	56	8–16								

[4] A szőlő oszlop első számadata a szőlők darabszámát, a második a termést jelöli hordóba. A K betűvel jelzett értékek a termésmennyiséget köbölben adják meg.

birtokos	föld	rét	szőlő	erdő	malom	üveghuta	vashámor	kocsma, fogadó	vám	sörfőzde	mészárszék
Fáy László	308	143	2–36		1						
Uza Mihály			2–5								
Zrínyi Péter	668	135	2–4	1400	8						
Trombitás István	24	12	2–0,5								
Aszalay Mátyás	68	10	4–12		1						
Lóci János	44										
Zákány András	122	37									
Zákány István	105	22	2–10	500	1						
Farkas Fábián	199	50	3–8								
Uray István			2–8								
Bocskai István	989	549	19–177	800	5			3	1		
Török Katalin	478	144	14–135	1200	2			1			1
Serédi Benedek	474	59	6–								
Ráskay István	236	54	2–								
Báncsy Márton	217	17	7–59,5		2					1	
Rákóczy Ferenc	363	83	5–10,5								
Rákóczy György	37	18	2–2								
Rákóczy László	24	2	2–								
Jurikovich György	241	80			1						
Balkó Pál			7–6								
Zuthy István	30	20	1–6								
Bessenyey Mihály	270	30	10–111								
Bolyos István											
Bornemissza Mihály	160	40			1						
Bay Sándor	60	30									
Bay Ádám	60	8			1						
Horváth István	20										
Miller Dávid	80	4									
Klobusitzky Pál	495	110	12–12??	100	2						
Veres Mátyás	254	82	20–200	300							
Szilágyi Gáspár	65	12	1–8								
Deli Péter	66	15	1–0								
Isépi Ferenc	97	24			1			1			
Isépi András	95	35									
Kubinyi László			4–?		1						
Lónyay Anna	242	116	18–34		2			2			1
Fekete Zsigmond	235										
Jászay Miklós	105	31	4–5								
Apáczay Tamás			10–								
Debreceni Ferenc			9–								
Rády István			6–								
Dajka István			4–	2000				1			
Recsky György	54	36	7–84		1						
Wesselényi Ferenc	2027	505	5–68	2020	21		12	5	3	1	
Csernely György											
Gyulaffy László	361	35	11–15		3						

birtokos	föld	rét	szőlő	erdő	malom	üveghuta	vashámor	kocsma, fogadó	vám	sörfőzde	mészárszék
Monay Gáspár	57	2	3–48 K		1						
Baranyay G??	337	232	2–40	1050							
Csernely Pál	256	90									
Orlay István			5–?								
Szinyey Gábor	17	5	2–18 K								
Ubrissy Pál	125	12	1–12 K								
Görgey Pál	66	21	3–112 K								
Budaházy István	13	5									
Pallagi István	83	22									
Dragmár István											
Borbély Zsigmond					1						
Tokaji István	33	8	2–?								
Daróczy István	30	7									
Somody Lukács	20	4									
Somody János	17	5									
Görög Demeter	19	6									
Miskolczy István	49	38	2–15 K								
Majos Ferenc											
Csomaközy Zsigmond és Gábor	1102	70	10–168 K 8		2						
Szkárossy Ferenc	10		1–?								
Kazinczy Péter											
Bay Mihály			4–?								
Egeressy János								1			
Toldy György	418	66	1–1	300					1		
Kisfaludy György	100	30			2						
Ilosvay Péter	100	30			2						
Ilosvay János											
Ilosvay Ferenc											
Ilosvay Gábor											
Patay Sámuel			4–90								
Farkas László	1278,5	100	8–26								
Rokuszy György	60	12									
Tussay Márton			6–?								
Guthy György	22	7	1–30 K								
Horváth János	64	4	?–45 K								
Perényi Ferenc	291		11–110 K		1						
Somlay István	20	10	4–8								
Fancsikay László			1–?								
Mikolay Baltazár	210	40	4–32								
Uray Mihály	204	84	7–50	200	2				1		
Sennyey Zsófia		35									
Szuhay??	199	50	9–30						1		
Kökényesdy György	149		9–?		2						
Sulyok István	105	75	1–3		1						
összesen	**34760**	**8808**	**422–2099,5 898 K**	**30120**	**138**		**14**	**58**	**27**	**13**	

A táblázat adatai, amelyek a haszonvételi lehetőségeket mutatják, rávilágítanak arra a politikai szándékra, miért is volt olyan fontos a birtokok gyors elkobzása. Az elkobzások után a kamarai bevételek nagysága óriási, amelyet aztán különböző módon hasznosítottak: konvenciókat fizettek, vagy éppen „kegyelemkenyeret" biztosítottak a bujdosók helyben maradt családtagjainak, vagy a várak őrségének élelmiszerszükségletét fedezték (MOL Filmtár 3945. doboz). A kamarai termény és borbevétel ilyen jellegű „tobzódása" azonban nem tartott sokáig. Gyorsan felszínre kerültek azok a problémák, amelyeket a feudális uradalomszervezés és irányítás alapvető hátrányai jelentettek. Az alapvető gond a hatékonyságban és a szervezetben mutatkozott meg. Az új uradalomirányítók ugyanis a helyi szokások és szervezet ismerete nélkül kezdték el munkájukat, és az új „szakemberek" beállítása nem ment problémamentesen. Jól mutatja ezt az is, hogy a domíniumok és szőlőmajorságok termelékenysége csökkent. Annak ellenére állítjuk mindezt, hogy az 1670-es évek végétől kezdve a bujdosók aktivizálódása, majd a Magyar Királyság felszabadítása nem segítette a mezőgazdasági termelést.[5]

Ahol a források ezt lehetővé tették, az uradalmak esetében felmértük a jobbágyi adó alá eső állatállományt. Érdekes kérdésként merült fel, vajon mennyi lehetett az adóalapnak tekintett állatmennyiség mellett a szárnyasállomány, amelyet az adószedők nem vettek figyelembe a rováskor; azaz, mennyi csirke, kakas, kappan, tyúk, lúd, kacsa szaladgálhatott egy jobbágycsalád udvarán. A jobbágyterhekből kitűnik, hogy a szárnyasok tartása igen elterjedt lehetett, ugyanis – ahogy látható volt – karácsonykor lényegében minden uradalomban szokás a tyúk, tojás beszolgáltatása. Ezt a kérdést adatok hiányában nem lehet megválaszolni, azonban ez is felhívja figyelmünket az összeírások egyoldalúságára: vagyis a feudális szokásjogból (szokásból) származó hiányosságokra.

A jobbágyi állatszám vizsgálata a termelőerő meghatározása szempontjából központi kérdés. A rendelkezésre álló forrásokat figyelembe véve 113 birtokos 128 uradalmát sikerült feltérképeznünk. A zétényi és a márkusfalvi uradalmak esetében sajnos nem sikerült erre mutató anyagot felkutatnunk. Már korábban bebizonyosodott számunkra, hogy a kamara lényegében 1673-ban befejezte a birtokok zömének elfoglalását. A későbbiekben lényegében uradalmanként több összeírás született, de igen ritka a forrásokban az 1673 után megjelenő, frissen okkupált birtok. Úgy véljük, az 1670–73 közötti időszakra egzakt képet nyújthatunk a Szepesi Kamara területe északi–északkeleti részének gazdasági helyzetéről, gazdálkodási kereteiről, a termelőerő tényleges állapotáról. Ismét felhívjuk a figyelmet, hogy a számadatok csak bizonyos intervallumban érvényesek. Bebizonyosodott ugyanis, hogy az 1670-es évek végén igen képlékeny volt a birtokok népessége.

A 113 birtokos 720 faluját foglalták le. A falvak nem mind külön települések, hiszen ez a 720 egység többször közös településeken való birtoklásból származott, mégis a tulajdonlás tekintetében ezek különálló részek. A falvakban 6224 jobbágycsalád lakott, a további összeírásban rögzített férfilakosság száma 8571 fő volt. A jobbágycsaládok és a férfilakosság számából következtetni tudunk a falvakban élő jobbágylakosságára is. Az összeírások, illetve a szokás ismételt hibája a nők, illetve a családokban élő eltartott öregek kihagyása a listákból. Feleség (belekalkulálva a családfőként megjelenő özvegyek összeírásokban szereplő körülbelüli számát) körülbelül 5000 fő lehetett, és legalább ugyanennyi leányutóddal számolhatunk. Kiegészítve az adatot az esetleges munkaképtelen idősek számával, az elkobzásokban érintett, falvakban élő jobbágylakosságot 23–25.000 főre tehetjük. Ebben azonban nem szerepelnek a mezővárosok és szabad királyi városok érintettjei, mint például a Hegyaljára jellemző paraszt-polgárok vagy a városi polgárok. De kimaradtak az összeírásból a szélnek eresztett katonák is, akiknek jó része éppen a Wesselényi-összeesküvés után vesztette el „állását" (Szendrő, Tokaj, Ecsed magyar katonasága). Számuk megbecsülhetetlen,

[5] Erre lásd pl. Thököly naplóját, Trócsányi Teleki Mihályról szóló könyvét vagy Benczédi László tanulmányait (Trócsányi 1972., Benczédi 1974., Thököly 1676/78.).

viszonyításként annyit, hogy a Hegyalja néhány városában 141 házzal bíró személyt érintettek az okkupációk (MOL U et C Fasc 58. No. 9. alapján). De megfoghatatlan például a szepességi városok, mezővárosok nagy részében az érintett lakosság nagysága.

Ha a táblázat összesítő adatait vizsgáljuk, önmagában nézve lényegében minden esetben tekintélyes adatsorra bukkanunk. Ha uradalmi szintre vagy az összesítés átlagára bontjuk az adatokat, több esetben cizelláltabb a kép. A jobbágycsaládok kezében összesen 11.893 igavonó ökröt írtak össze, a tehenek száma 10.968, a borjaké (beleértve a tinókat, üszőket, tulkokat) viszonylag kevés 3993, összesen 26.854 db szarvasmarha. Kicsi viszont a lovak száma (3904), ami a lótenyésztés háttérbe szorulását mutatja. Erőteljesebb lótenyésztést inkább a hegyvidékeken találunk, az Alföld felé haladva csökken a népszerűsége. Három uradalom – Késmárk, Savnik, Szepes – adta a teljes lóállomány egyharmadát.

Sokkal jobb az arány, ha a sertésállományt vizsgáljuk. Az összesen 15.399 darab sertés mutatja, valójában milyen nagy hagyománya volt a jobbágycsaládoknál a sertéstartásnak. A juhok (és kecskék) magas száma – 25.624 – nem annyira az elterjedtséget, sokkal inkább a tenyésztés jellegéből fakadó különbséget mutatja. Balog, Szepes, Késmárk, Savnik uradalmaiban több, mint 10.000 juh legelt, a koncentráció tehát ez esetben is kimutatható. Magasnak minősül a méhcsaládok adata (2282), figyelembe véve a méhek szaporításában (rajoztatás), illetve a tartásában rejlő veszélyeket.

Meglepően jónak mutatkoznak a jobbágyi szőlőbirtoklás mutatói, mivel ezek a birtokocskák döntő többségükben a Hegyalján kívülre estek. A 1081,5 szőlő jobbágyi birtoklása azért is meglepő adat, mert olyan helyeken mutatja meg a növény előfordulását, ahol ma már nem találjuk meg. Másrészt az előállított borok, még ha 1-2 hordós bevételt eredményeztek is, egyrészt italt, másrészt kereskedelmi lehetőséget biztosítottak a jobbágyok számára.

Szintén kiemelkedően nagy számnak gondoljuk az elkobzott 1589 7/8-ad telket, amelyben nem szerepelnek a mezővárosi és szabad királyi városi adatok.

Megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a Magyar Királyság északi-északkeleti vidékén az elkobzások jelentős számú népességet érintettek. A jobbágyi állatállomány ugyan egyenetlenül oszlott el, de a hódoltsági peremvidékkel határos régiókon kívül a termelőerő szintje kiegyensúlyozott. Az adatok rámutatnak egy igen fontos összetevőre. A jobbágycsaládok számához képest alacsony az igavonó ökrök aránya, így biztosra vehető az igaerővel történő robot válsága. A robotoltatás legfontosabb elemét képező forma, amely a szántással, forgatással, szekerezéssel lényegében a termelés keretét adta meg, elégtelennek tűnik a kihasított majorságok művelésére. A kézi robot biztosítása ez esetben nem fedezi és nem is helyettesíti az igás formát. Ez a majorsági gazdálkodás válságát vetíti előre, ami a termelékenységben is megmutatkozott. Az általunk mért (mérhető) vetéseredmények háromszoros mennyisége átlagban igen szerény értéknek tekinthető. A hagyományos roboton alapuló majorsági termelés depressziója, a földbirtokosok, a nemesség társadalmi pozicionálsának válságát vetíti előre, amelynek egyik lehetséges eleme a társadalom fejlődésének megrekedése lehet. Ennek szintén jele a túlzott robotnap-követelés, ami jó néhány uradalomban megtalálható, ugyanis a termelést csak úgy tudták biztosítani, ha a jobbágyoktól erőn felüli ingyenmunkát követeltek. A kiútkeresés, illetve a földesúri bevételnövelés eszköze a haszonvételekből származó produktumok jobb kihasználása lehetett, legyen szó akár ipari, akár mezőgazdasági tevékenységről. Esetünkben – ahogy láthattuk – külön kategóriát képviseltek a szőlőbirtokos-nemesek, akik egy modernebb gazdálkodási formából húzták busás hasznukat.

Az uradalmak vizsgálatánál a válság jelei az összesített adatokból érzékelhetők. Megvizsgálva a jobbágytelek, illetve a jobbágyi családfők száma alapján a legnagyobbakat, arra a következtetésre juthatunk, hogy semmiféle arányos összefüggés nincs a két adatsor között. Ez pedig felveti azt a fontos problémát, hogy a nagy telekkel, de kevés jobbágycsaládal gazdálkodó uradalom hogyan

volt képes fenntartani önmagát. Ugyanaz a kérdés érvényes a töredéktelkes jobbágyságra még akkor is, ha ezek munkaereje sokszor egyenlő mértékű volt. Az általunk felállított sorrendben egy uradalom akkor lehetett „egészséges" állapotban, ha a rangsorban közel ugyanazon helyen végzett, ugyanis a két adatnak egyenes arányban kellene állnia. Ellenkező esetben az eltérés valamilyen „válsághelyzetet" jelez, amelynek gazdasági vagy társadalmi vetületét már az adott korban is érezniük kellett.

4. táblázat

teleknagyság	**jobbágycsalád**
Balog – 204	Szepes – 510
Medgyes – 146	Murány – 503
Füzér – 137	Balog – 349
Savnik – 135	Késmárk – 301
Gálszécs – 121	Medgyes – 298
Onga – 113	Savnik – 276
Szerdahely – 101	Szendrő – 206
Késmárk – 99	Onga – 176
Barabás – 96	Szerdahely – 169
Szepes – 82	Füzér – 168
Torna – 63	Gálszécs – 163
Murány – 45	Nagyobos – 132
	Torna 110
	Szinyérváralja (Csomaközy) – 119 Szinyérváralja (Uray) – 99

A adatainkat árnyalhatja, ha az egyes uradalmak gazdasági és természeti környezetét vizsgáljuk, figyelembe véve a jobbágyság kereskedelmi lehetőségeit, esetleges anyagi erejét. Az adóztatás mértéke kiemelkedően magas a késmárki és szepesi uradalmakban, amelyek kivételt képeznek a korszak pillanatnyi gazdasági lehetőségeit illetően.

Az uradalmi irányításra az összeírások nem sok adattal szolgálnak. A főnemesi megmaradt levéltárak irattára természetesen a nagy uradalmak esetében megoldást jelent e problémára, de úgy véljük, ugyanilyen fontos lenne a kisbirtok irányítási mechanizmusának pontos ismerete is. Természetesen az tudható, és az összeírásokból látható, hogy az irányításban sokszor a megbízható jobbágyok vesznek részt, akik ismerik a helyi viszonyokat, így a termelést irányítani tudják. A prefektusok és számtartók külön kategóriát képeztek, de az alacsonyabb tisztviselők döntően a helyi emberek közül kerültek ki. Egyes esetekben meglepő adatokkal szolgálnak az összeírások, ugyanis néhány uradalomban a prefektus jobbágyi származású. Érdekesek azok az adatok, ahol a prefektust, mint egyszerű jobbágyot saját lakóhelyén a többiekhez hasonlóan vették jegyzékbe. Ez esetben úgy tűnik, a gazdatiszteket funkciójuk ellenére sem illette meg az adómentesség joga. Az összeírásokban előforduló kulcsárok, kasznárok, ispánok darabontok, kertészek valamennyien a jobbágyok és zsellérek közül kerültek ki. Igen fontos feladatot láttak el a majorgazdák és gazdasszonyok. Személyük kulcsszerepét éppen a kúria alapfunkciója, a földesúri ellátás jelentette. A majorosok irányították ugyanis a nemesi lakok közvetlen környezetében található gazdasági rendszert, ellátták annak felügyeletét. A konvenciójukban leírtak szerint feladatuk a gazdálkodási keretek maximalizálása volt, ugyanis a földbirtokosok igen jelentős konyhára való élelmiszer biztosítását követelték meg tőlük. Természetesen a konvenciósokra nehezedő földesúri ellenőrzés mellett munkájuk nagyobb biztonságban telhetett, amit fizetésük és természetbeni juttatásuk garantált.

A Magyar Királyság Szepesi Kamarájának területe tehát az 1670–73 közötti időszakában egy olyan – még – „idilli" képet mutat, amelyből többé-kevésbé következtetni lehet a régió gazdasági helyzetére. Olyan megkötésekkel – amelyekre már felhívtuk korábban a figyelmet –, hogy a jobbágyi migráció, a jobbágyi állatszámok változása igen jelentős, az általunk közölt adatok is egy adott állapotot tükröznek.

A társadalmi-gazdasági konklúziókon kívül a kutatás egyik fontos eredménye a földesúri kúriák belső berendezéséhez, illetve külső részeihez kapcsolódik. Szinte minden forrásban megtalálhatók a kastélyok, kisebb-nagyobb földesúri lakok felmérései, amelyek berendezésükben természetesen a birtokos anyagi viszonyait mutatják. A gazdálkodás szempontjából fontosak a pincékkel, a tárolóhelyiségekkel, a sütőházakkal, mészárszékekkel és szeszfőzéssel (sör- és pálinkafőzés) kapcsolatos adatok. Különösen értékesek a kúriák belső teréhez kapcsolódó gazdasági egységekre, istállókra, kutakra mutató források. A korábbi kutatásból is fény derült az udvarházakhoz kapcsolódó csűrös és veteményes kertek fontosságára, azok elhelyezkedésére. A fapalánkkal, kővel vagy sövénnyel kerített földesúri lakoktól belső kerítésekkel különítették el a veteményes kertet, a gyümölcsös keretet, a vadaskertet. A csűrös kerten belül találjuk a kaszálásra alkalmas területet, a méhest, a tárolásra alkalmas épületeket, de mindenképpen a csűrös kert központját jelentő majorházat, mint a majorság központját. Ezek a központok a kúriák közvetlen környezetében feküdtek, egyrészt a biztonság, másrészt a könnyebb élelmezés miatt. A kastélyokhoz, kúriákhoz filagóriák, virágoskertek tartoztak, azonban sokkal inkább ezen komplexumok gazdasági jellege funkcionált.

Lényegében minden földesúri lak egy-egy elszigetelt magánbirodalom volt, védelmét palánk, kőkerítés vagy komolyabb erődítések, vizesárkok, kőtornyok szolgálták. Az erődítések jellemzőek a tőkeerősebb főúri birtokokon kívül, a török terület szomszédságában lévő építményekre (Nagyida, Encs).

Az összeírások feldolgozása során megfogalmazódott bennünk az a kérdés, hogyan, milyen munkaerő látta el egyrészt a földesurak állandó kiszolgálását, másrészt a kúria környékének állandó gondozását. Természetes, hogy betakarítás idején az odarendelt jobbágyok dolgoztak, de a kimaradó, köztes időben vajon ki? A forrásokból kiderült, hogy a kúriában állandó szolgáló népesség lakott. Erre utalnak a kúriák palánkjainak tövéhez épített zsellérlakok, valamint azok a források, amelyek az udvarházakban lakókról szólnak. Ezek a szolgáló népek a későbbi béresek elődei, akik külső lakás híján a földesúrtól kaptak házat, sokszor igavonó állatot, és szolgálatuk fejében biztosítva volt élelmezésük. Nemcsak zsellérek, jobbágyok, hanem iparosok is laktak nemesi udvarházakban szolgálatuk fejében. Úgy véljük, a korai cselédség kialakulásának tanúi lehetünk a XVII. században.

A gazdasági-társadalmi adatokon kívül művészettörténeti oldalról is jó forrásul szolgálnak ezek a gazdasági összeírások. Értékes adatokat nyújtanak a kastély- és kúrialeírások, a bennük található tárgyak tételes leírásai. A tárgyak mennyisége, de még inkább minősége fontos mutatója egy földbirtokos nemes pénzügyi helyzetének, de legalábbis mutatja hitelképességét. Az ólomüveg ablakok, az olasz mintájú építkezés, a festett bútorok, az órák, a szőnyegek mind jelzik ezt a kutatónak. Emellett azonban olyan érdekességekre is bukkanunk, amelyek az akkori egészségügyi helyzetre engednek következtetni (köszvényeseknek való „Zoczell Szék"). Megfigyelhetőek a középkori ember házastársi együttlétének elemei, a belülről nyitható különálló férfi és női hálószobák. Az urbáriumokban érdekes helytörténeti, genealógiai adatsorok bukkannak fel, amelyek a nemesség rokonsági fokát jelzik. Ennek szép példája Vay Péter halotti zászlójának említése Szemere Pál kassai házában.

Az általunk felkutatott egységesített és külön személyekre bontott összeírások alapforrások. Ahogy láthattuk, nem csupán gazdaság- és társadalomtörténeti adalékokkal szolgálnak, hanem igen sokrétűek. Azonban ezek a dokumentumok „csak" elindítói a kutatásnak, mert az egyes birtokok vizsgálatához az egyes családok irattáraiban lévő iratok szükségesek.

A vizsgált 1670–79 közötti időszak forrásaiból kiderült, hogy a nagy birtokokkupációk 1673-ban döntő többségében lezárultak. Sikerült a Szepesi Kamara területének elkobzott birtokait feltérképezni, és alapleírást adni azok berendezéséről, adózásáról, munkaszervezetéről. Eredményeinket összefoglaló táblázatokban rögzítettük. Általános véleményünk az, hogy az északkelet-magyarországi rész gazdasági tekintetben ekkor még a Hódoltsággal szomszédos határsáv kivételével stabil helyzetben volt. Kutatásunk korábbi szakaszából, illetve az eltelt három év vizsgálódásaiból az is kiderült számunkra, hogy érdemes megvizsgálni és összehasonlítani adatainkat a Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének bukása után és a Magyar Királyság török alóli felszabadításának kezdetén végzett hatalmas kamarai munkával. Azaz érdemes lenne ezt az 1670-nel kezdődő periódust az 1686-os összeírásokkal összevetni, ekkor ugyanis átfogó kamarai vizsgálatok kezdődtek a fiskus kezébe visszakerült egykori és újonnan elkobzott birtokok állapotáról. A közben eltelt 16 év változásai alapján már fel lehetne mutatni egyféle gazdasági trendet, amely egyben előrevetíthetné a Szepesi Kamara területének gazdasági „kilátásait" is.

Irodalom

Trócsányi 1972.
Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.

Benczédi 1974.
Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666–1668). *Történelmi Szemle* XVII: 4 1974. 629–630.

Benczédi 1980.
Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Értekezések a történeti tudományok köréből 91. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

Thököly 1676/78.
Késmárki Thököly Imre naplója 1676–1678. évekből. Közli: Thorma Károly. Eggenberger Ferdinánd M. Akad. Könyvárusnál. Monumenta Hungaria Historica / Magyar Történelmi Emlékek. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Második Osztály: Írók XVIII. Pest 1866.

Ulrich Attila

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Villein taxation and society on the territory of the Szepes Chamber between 1670 and 1673

The overwhelming majority of the confiscations validated after the exposure of the Wesselényi conspiracy took place on the territory of the Szepes Chamber. This study sums up the results of recent investigations. The examined documents show a mixed picture: we can find possessions of the aristocracy, the middle aristocracy and the gentry. The main result of the investigations is the assessment of the individual estates, which includes the number of villeins, the sizes of the plots, the taxation system of the estates first of all the manors. We found that the Chamber confiscated many manors, which affected at least 50000 people. We have demonstrated that there were serious differences in the census taxation on the territory of the Szepes Chamber, which was caused by the diversity of economic traditions of the various ethnicities. The investigations have not been finished: the studied period of 1470 to 79 will be extended until 1686.

Attila Ulrich

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Egyházi építkezés Nyíregyházán az 1920-as évek második felében

Bene János

Bármennyire is elképzelhetetlen, az 1920. június 4-i trianoni békediktátum után a felszabdalt magyar állam gazdasági fejlődése az évtized közepére elérte a világháború előtti utolsó békeév szintjét, hogy azután az 1930-as évek elején az egyik legsúlyosabb gazdasági válságot élje át. *„1925-re a gazdaság rekonstrukciója és új kereteinek kialakítása befejeződött. Ezt követően a magyar gazdaság néhány esztendőn át a fellendülés időszakát élte. A kormányzat gazdaságpolitikájából logikusan következett, hogy ez a fellendülés elsősorban az ipar területén mutatkozott meg. Az utolsó békeévben, 1913-ban az ipar és a bányászat a nemzeti jövedelem 25 %-át adta. 1924–1925-re – részben a területváltozások következtében is – ez az arány 29 %-ra, 1928–1929-re 31 %-ra emelkedett, s az 1929–1933-as világgazdasági válság előestéjén területarányosan mintegy 12 %-kal múlta felül a háború előtti szintet."* – írja Romsics Ignác (Romsics 1999. 157.). Nyíregyházán e rövid, alig pár éves konjunktúrában a központi, kincstári építkezések mellett jelentős szerepet kaptak az egyházi beruházások is.

Az 1927-es polgármesteri jelentés – melynek részleteit a helyi sajtó, a *Nyírvidék* 1928. február 9-i számában közölte – arról szólt, hogy az építkezések üteme 1927-ben legalább olyan nagymérvű volt, mint a világháború előtti években.

A város magánépítkezési bizottsága abban az évben építési engedélyt adott ki Szabolcsvármegye székházbővítésére, az Erzsébet kórház új tömbjének, a Leánykálvineum tornatermének megépítésére, a református elemi iskola emeletesre való átépítésére. Építési engedélyt kapott a m. kir. folyammérnöki hivatal székháza, valamint Friedmann Sélig egy 18 szobás szálloda-vendéglő építésére. Építési engedélyt adott ki a város tanácsa 3 db 8 szobás, 4 db 6 szobás, 12 db 4 szobás, 45 db 3 szobás, 106 db 2 szobás, 66 db 1 szobás lakásra, 59 db toldalék épületre, 20 db üzletre, 12 db műhelyre, 2 db benzinkútra, 130 épület átfedésére tűzmentes anyaggal. Összesen 292 új lakás épült, közöttük 9 db emeletes.[1]

Az egyházak közül a két legjelentősebb számú egyházközség – az evangélikusoké és a római katolikusoké – gondolt nagyobb építkezésre.

A nyíregyházi evangélikus egyházközség egyháztanácsa az 1927. március 26-án tartott ülésén Szohor Pál, az egyházi pénzügyi és gazdasági bizottság elnöke előterjesztése alapján a következő javaslattal fordult az egyházközség képviselőtestületéhez: *„…Mondja ki a képviselőtestület, hogy az egyház tulajdonában lévő Kovács Soma-féle, valamint az azzal szomszédos lelkészi telekre két-három emeletes bérházat épít. Hatalmazza fel az egyházi elnökséget, hogy az építendő bérház terveit elsőrangú műépítésszel készíttesse el, s a felmerülő költségeket az 1927. évi költségvetés*

[1] *Nyírvidék* XLIX: 32. 1928. február 9. 4.

terhére folyósítsa… Ez az építési terv az egyház jövő anyagi megerősítését szolgálja. A legnagyobb kereslet ma modern lakások és üzlethelyiségek után észlelhető, melynek kihasználásával az egyház törlesztéses kölcsön mellett olyan jelentős vagyonhoz juthat, mely az amortizáció után majdnem egész egyházi szükségletünket fedezni tudja…" Az előterjesztést a másnapi egyházi képviselőtestületi ülés elfogadta.[2] Az 1927. augusztus 13-i egyháztanácsi ülés az augusztus 2-i egyháztanácsi döntésnek megfelelően megtárgyalta a tervező személyét, elfogadva dr. Kotsis István műegyetemi tanár ajánlatát, aki a részletes tervek elkészítéséért az építkezés vállalati összegének 1,95 %-át kérte. (Az akkor szokásos tervezési összeg egyébként a kivitelezés vállalási összegének 2,72 %-a volt.) Az egyháztanács ezen az ülésen további előterjesztéseket is tett. Javasolta a képviselőtestületnek, hogy a felveendő hitelre és a kivitelezésre korlátozott versenytárgyalást írjanak ki, s arra érdemes helybeli, valamint fővárosi vállalkozókat kérjenek fel. Az építkezési munkákat három fő csoportban kívánták kiadni, nevezetesen az építkezésre, a vízvezeték, csatornázási és központi fűtés szerelésre, valamint a villanyszerelésre kívántak versenytárgyalásokat meghirdetni. A javaslatokat a másnapi, augusztus 14-i egyházi képviselőtestületi ülés egyhangúan elfogadta.[3]

1927. szeptember 24-én az egyháztanácsi ülésen Szohor Pál az építkezésre kiírt nyilvános pályázat eredményéről számolt be. A bérház építésére ifj. Tóth Pál nyíregyházi, Kármán és Fazekas, Führer és Hajnal, Pollacsek és Epstein építőiparosok, valamint a Stabil Rt. adtak be ajánlatot. Villanyszerelésre az Ericsson Rt., Bene és Társa, Barta Károly, Orsovszky István ajánlkoztak, a vizes munkára Knuth Károly, Rohonczi Hugó, Szepessy Sándor utóda, illetve Bründl János jelentkeztek. Ajánlatot adott be még Adorján János és a Baldácsi és Társa cég is. Az elnökség az ajánlatokat megvizsgálva előbb három ajánlatot választott ki, mint kedvezőt, végül azonban egy pályázat maradt fenn a rostán: Pollacsek és Epstein budapesti és a vele társult Kovács Dezső nyíregyházi építőmester ajánlata, akik 1.250.000 pengőért vállalták a háromemeletes palota felépítését. Ekkor azonban addig ismeretlen pénzügyi nehézség veszélye tornyosult a tervek elé, a pénzpiacon a bankok kihelyezett hiteleik védelmében kartellbe tömörültek, s csak kétszeres fedezet mellett nyújtottak hitelt. Így a nyertes cég előtt is akadályok mutatkoztak. Az egyháztanács a helyzetet megfontolva ekkor úgy határozott, hogy egyelőre a bérház építkezését „aludni hagyja", tavaszra halasztja, hátha addig a helyzet változik.[4]

Ezen nehézség ellenére az egyháztanács tárgyalásokat folytatott a pénzintézetekkel megfelelő kölcsön biztosításáról, s a legkedvezőbbnek a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület ajánlatát ítélték. Ez a bank 1.527.000 pengőt ajánlott fel az egyház által kijelölt ingatlanokra terhelt jelzálog ellenében hosszú lejáratú törlesztésre.[5]

1927 őszén a római katolikus egyház részére Pisszer János építőmester készített terveket egy háromemeletes bérház megépítésére a Zrínyi Ilona és a Bethlen utca sarkán lévő igen keskeny telekre. Éppen a beépítendő terület szűkös volta miatt a tervezett palota első, második és harmadik emeletére a lépcsőháztól jobbra, illetve balra csak egy-egy lakást lehetett tervezni, melynek ablakai a Bethlen utcára, illetve az udvarra nyíltak volna. Bár a város az 1927. október 27-én tartott közgyűlésén az építési engedélyt megadta, de az egyház a beruházást hamarosan továbbgondolta.[6]

Ugyanakkor az evangélikusok is építési engedélyt kértek a várostól egy háromemeletes bérpalota felhúzására, melynek a Luther ház elnevezést adták. Az építési telek egy része, a Kállói

[2] A Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: NyhEvL.) Egyháztanácsi és képviselőtestületi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Et. jkv., ill. Képv. jkv.) 16/1927.

[3] NyhEvL. Et. jkv. 52/1927., ill. Képv. jkv. 51/1927.

[4] NyhEvL. Et. jkv. 67/1927., ill. Képv. jkv. 64/1927. (1927. szeptember 25.)

[5] NyhEvL. Et. jkv. 83/1927. (1927. november 13.)

[6] SzSzBML V. 83. III/1. doboz

úthoz közelebb eső terület a Palicz család adományából került hozzájuk, a templom felé eső rész pedig már régen egyházi tulajdon volt, ahol egy épület és kert volt, mely 1912-től az evangélikus püspökségnek és püspöki lakásnak adott helyet. Az 1920-as évek közepén a püspöki lakáson kívül még három üzlet, Kovács Soma fűszerüzlete, Czigler János kosárfonó mester üzlete és műhelye, valamint Kecskés József szabósága állt a nagy telken (Margócsy 1986. 204–210.).

1. kép
A Luther ház helye

Fig. 1
Place of the Luther house

Az evangélikus egyházközség nevében Paulik János igazgató-lelkész, Szohor Pál, az egyházi pénzügyi és gazdasági bizottság elnöke 1927. december 5-én fordult kérelemmel a városi tanácshoz. Levelükben bejelentették, hogy az egyház a Luther és a Kállói utca sarkán álló telkére háromemeletes bérházat kíván építeni, melynek terveit is mellékelték, s kérték az építési engedély megadását.[7] A benyújtott terveket még abban a hónapban megvizsgálta Nagy Elek városi műszaki tanácsos, és december 27-én az építési engedély kiadását javasolta.

Az építkezés megkezdéséhez azonban a telken lévő üzleteket és a püspöki lakást ki kellett költöztetni, hogy a bontás elvégezhető legyen. Ezt úgy oldotta meg az egyház, hogy a Kállói utca elején álló nyilvános illemhely két oldalára egy-egy – ideiglenes – barakkot építtetett a bérpalota kivitelezőjével. Az egyik barakkba a szabó és kosárfonó üzlet-műhely, míg a másikba a fűszeres üzlet költözött. A városi tanács 1928. március 8-án kelt véghatározata az alábbiakat mondta ki: *„A tanács a mérnöki hivatal javaslata alapján engedélyt ad az ág.h. ev. egyházközségnek a Luther utca s Kállai utca sarkán lévő telkükön álló úgynevezett Kovács Soma-féle ház, valamint a jelenlegi püspöki lakás céljaira szolgáló épületek elbontására, továbbá a bérpalota építkezésének idejére 2 drb. üzletház céljaira szükséges barakképület építésére és engedélyezi, hogy ezeket a barakképületeket az építendő bérpalota előtti közterületen helyezhesse el… Az igénybe vett közterület használati díját havonkint és négyzetméterenkint 0.16 P. egységárban állapítja meg a tanács…”*[8]

A püspöki lakás és Geduly Henrik püspök méltó elhelyezésére Paulik János igazgató-lelkész kérelemmel fordult a városhoz, hogy a város tulajdonát képező Luther utca 13. szám alatti úgynevezett Prok-féle házasbelsőség északi oldalának lakását az evangélikus bérpalota építkezésének tartamára püspöki lakás céljára engedjék át. Ez az épület nagyjából szemben állt a püspöki lakással. Az 1928. február 24-i városi közgyűlés havi 200 pengő bérösszeg megállapítása mellett a kérelemnek helyt adott.[9]

A Luther ház tervezésével az egyház dr. Kotsis István budapesti építész-tanárt bízta meg. *„A Kállai- és Luther-utcákra és a Luther térre épülő, hatalmas frontú, átjáró udvarral kettéosztott*

[7] SzSzBML V.83. III. 4. doboz., IV. 1927/944.
[8] SzSzBML V. 83. III. 4. doboz., IV. 1927/944.
[9] SzSzBML V. B. 72. közgyűlési jegyzőkönyv 1928. febr. 24. Kgy. 186/1928. K. 5432/1928.

épülettömb nemcsak egyik monumentális szép épülete lesz a fejlődő új Nyíregyházának, hanem nagy lépéssel fogja előbbre vinni a lakásprobléma megoldását is. A Kotsis István műegyetemi tanár tervei szerint s az ő ellenőrzése mellett épülő, a modern higiénia minden követelményének megfelelő épületben a tervek szerint 23 üzlethelyiség és 38 lakás nyer elhelyezést. A lakások közül három kétszobás garzon lakás lesz, minden emeleten egy-egy, mely két szobából, egy előszobából, s egy fürdőszobából fog állni. Lesz ezenkívül hat kétszobás, huszonegy háromszobás, hat négyszobás komplett lakás, egy lakás Geduly Henrik püspök részére és egy házmesteri lakás. A komplett lakások mindegyike a következő helyiségeket foglalja magába: előszoba, fürdőszoba, cselédszoba, konyha, kamara. Az építkezés új és jelentős stádiumba jutása a hétfőn délután 5 órakor tartott egyháztanács ülésen történt meg, melyet Paulik János igazgató lelkész és dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos, egyházközségi felügyelő hívtak egybe."[10]

Ezen az 1928. február 13-i egyháztanácsi ülésen Szohor Pál előterjesztése szerint az egyháztanács *„... javasolja a képviselőtestületnek, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület által az építési kölcsönre tett ajánlatot, mint a mai gazdasági és kereskedelmi viszonyok között elérhető legkedvezőbbet fogadja el és annak felhasználásával az építkezési munkálatok megkezdését rendelje el…"*[11] Az egyháztanács javaslata szerint az egyház felvesz egymillió háromszázezer pengőt kitevő dollárkölcsönt (245.000 dollár) a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől 35 éves futamidőre 8,8 %-os kamatra. Ezen kölcsön éves törlesztése 127.600 pengő, melyet a bérház jövedelmeiből kell „kitermelni". Szohor Pál és az egyháztanács számításai szerint az üzletek (23 üzlethelyiség a/1900 – azaz helyiségenként 1900 – pengő évente) és a lakások (3 garzonlakás évi bére egyenként 1300 pengő, a 6 kétszobásé egyenként 1700 pengő, a 21 háromszobásé 2400, a 6 négyszobásé 2700 pengő, a bérházban kialakított püspöki lakás és a házfelügyelői lakás éves bére 4000 pengő) évente 128.400 pengő bevételt hozhatnak, mely így 750 pengővel haladja meg az éves törlesztést. Az 1928. február 25-i egyháztanácsi ülés az építkezésre továbbra is Pollacsek és Epstein budapesti és a vele társult Kovács Dezső nyíregyházi építőmestert jelölte, a vizes munkákra pedig a Bründl János egészségügyi műszaki berendezések gyárát. Kimondták azt is, hogy a részletmunkáknál *„...A. egyenlő ajánlat esetén elsősorban a nyíregyházi evangélikus, másodsorban a helybeli iparosok elsőbbsége szerződésben biztosíttassék. B. az építkezés ellenőrzésére építő-bizottság alakíttassék…"*[12]

Az 1928. február 26-i egyházi képviselőtestületi ülés az egyháztanács korábbi javaslatait jóváhagyva határozatot hozott a kivitelező cégről. Erről is tudósított a *Nyírvidék,* mely szerint az evangélikus egyházközség 1928. február 26-án, vasárnap délelőtt 11-kor tartott közgyűlést, és itt dőlt el véglegesen ez a kérdés. Nyolc ajánlat került a testület elé, melyek közül három volt számba vehető. A budapesti Pollacsek és Epstein cég, az Építőipar Rt., mely Nyíregyházán már két év óta végezte a város útburkolási munkáit, s így megbízhatóságáról első kézből lehetett információkat szerezni, s a nyíregyházi iparosok egy csoportja, melynek élén Adorján János építőmester állt. A Pollacsek és Epstein cég főleg a fővárosban oldott meg sikerrel több állami és magánépítkezést. Az egyházközség mindhárom ajánlatra a legnagyobb bizalommal tekintett. Elsősorban a nyíregyházi ajánlatot vizsgálták meg, de *„bármennyire is előnyben szerette volna részesíteni őket, nem tudott mellettük foglalni állást, nagy anyagi érdekek miatt."* Az ajánlati végösszegekben a három ajánlat között mindössze 200 pengő differencia volt, ami elenyésző egy ilyen építkezésnél. Ami a budapesti cég mellett döntött, az a határidő. Az egyházközségnek ugyanis minden megkezdett félév, ameddig nem állt az épület, 62.000 pengős megterhelést jelentett. A név szerinti szavazás során a testület

[10] *Nyírvidék* XLIX: 39. 1928. február 17. 8.
[11] NyhEvL. Et. jkv. 3/1928., ill. 22/1928.
[12] NyhEvL. Et. jkv. 3/1928., ill. 22/1928.

szótöbbséggel az Építőipar Rt. mellett voksolt. A vízvezetéki és csatornázási munkákat Bründl János budapesti vállalkozónak adták, a villanyszerelési munkákat, ha az ajánlat megfelelő, a Nyíregyházi Villamossági Rt.-re tervezték bízni, ha nem, akkor a budapesti Orsovszky István cégére. Az egyházközség közgyűlése azonban azzal is megbízta az elnökséget, hogy úgy tárgyaljon a budapestiekkel, hogy azok elsősorban nyíregyházi iparosokat és munkásokat foglalkoztassanak.[13] (Végül a megbízást a Nyíregyházi Villamossági Rt. kapta.)

Az egyházi közgyűlési jegyzőkönyv további hasznos információkkal szolgál ebben az ügyben. Az akkor jelen volt 70 képviselő közül 40 támogatta az Építőipar Rt. 942.000 pengős építési ajánlatát, kikötve azonban, hogy a vállalkozó a munkát haladéktalanul megkezdi, s olyan ütemben épít, hogy a palota 1928. november 1-re beköltözhető állapotba kerüljön. Azt is kikötötték, hogy az ajánlati árak fix árak, azokat emelni nem lehet, a forgalmi adót és az építkezéssel kapcsolatos összes illetéket a kivitelező viseli. Ragaszkodott a testület ahhoz a korábbi elvéhez, hogy a vállalkozó helyi munkásokat alkalmazzon, s ez a kötelezettsége nem csak a kézi napszámosokra és a fuvarosokra, hanem az iparosokra is érvényes. A vizes munkákra Bründl János vállalatának 148.608 pengő 50 fillért, a villanyszerelésre 37.500 pengőt szántak. A képviselőtestület ezen az ülésén választotta meg az Luther ház építkezési bizottságát is, melyben az egyházközség egyházi és világi tagjai mellett helyet kaptak Adorján János, Barzó Pál, Irsay Gusztáv, Jánossy Miklós, Paulusz Márton, Bencs András, Nádasy György, Miskolczy Mihály, Csengery Kálmán, L. Kovács András és Kovács Pál képviselőtestületi tagok.[14]

A budapesti Építőipar Rt. a munkák elnyerése után Adorján Jánosra bízta az építkezést, aki 1928 március elején kérelemmel fordult a tanácshoz, hogy a Kállói utca elején egy 22x3 méteres, a Luther utca elején pedig két 12x3 méteres barakkot építhessen fel. Ezt a kérést azzal indokolta, hogy az építendő palota udvara nagyon kicsi, s nem tudja másként elhelyezni a mész- és cementraktárát, csak így oldható meg a munkások öltözője és a két irodahelyiség kialakítása. Március 8-án – Nagy Elek műszaki tanácsos véleménye alapján – a tanács teljesítette Adorján János kérelmét, s ugyanúgy, mint az üzletek esetében havonta és négyzetméterenként 16 filléres közterület használati díjat írt elő.[15] Mindezek mellett a Luther ház építési naplóját 1928. március 5-én megnyitották.

Ugyanebben az időben – az egészséges rivalizálástól hajtva – a város másik legnagyobb egyházfelekezete, a római katolikus is bérpalota építése mellett döntött abból a célból, hogy a palota bevételei szolgálják majd az elemi iskolák fenntartásának költségeit. A tervekről és az első lépésekről rendre beszámolt a sajtó. *„A nyíregyházi róm. kath. egyház a Bethlen utca és Zrínyi Ilona utca sarkán három emeletes bérházat építtet. Az építéshez szükséges anyagok szállítását már a napokban megkezdik. A bérpalota felépítésével Nyíregyháza központjának architekturája megváltozik.”* – olvashatjuk az 1928. január 22-i tudósítás címeit. Leírták azt is, hogy dr. Komjáthy Kázmér ügyvéd az építést előkészítő bizottság előadója. Az építkezéshez az egyház kedvező kölcsönt kap egy fővárosi banktól. A palota földszintjén üzletek lesznek, az első emeleten irodák és üzletek, illetőleg műhelyek. A második emeleten lakások: öt- és háromszobásak, a harmadik emeleten négy-, három- és kétszobás lakások.[16]

A palotaépítő tervek azonban nehezebben valósulhattak meg, éppen a megfelelő telek hiányában. Telekkel ugyan rendelkezett a római katolikus egyház a Bethlen utca és a Zrínyi Ilona utca sarkán, de a városrendezési tervek egyelőre nem szolgálták az építkezés ügyét. A Bethlen utca a Zrínyi Ilona utcától a Bercsényi utcáig akkoriban még szűk, szinte csak egy köz szélességével bíró

[13] *Nyírvidék* XLIX: 48. 1928. február 28. 6.
[14] NyhEvL. Képv. jkv. 10/1928.
[15] SzSzBML V. 83. III. 4. doboz. IV. 1927/944.
[16] *Nyírvidék* XLIX: 18. 1928. január 22. 6.

2. kép
A katolikus bérház helyén álló épület Zrínyi utcai homlokzata

Fig. 2
Façade of the building standing in the place of the Catholic tenement building from Zrinyi Street

átjáró volt, melyet Postaköznek is neveztek. Szesztay László mérnök, műegyetemi tanár, a városrendezési terv készítője a Bethlen utca Kossuth térre nyíló torkolatát, s magát az utcát 26 méter szélesre tervezte, s ha ez a terv megvalósult volna, az egyház telke eltűnik. Talán nem véletlen, hogy a helyi sajtó felkarolva a katolikusok tervét, azt városfejlesztési érdekből a legfontosabbak közé sorolta, s a 26 méter széles utcát egyenesen fényűzésnek tekintette azzal érvelve, hogy az ott kibontakozó forgalomhoz bőven elég a 18 méter utcaszélesség, s így a palota felépíthető lesz.[17]

A Bethlen utca ezen keskeny részén, a 4. és 6. számú házak tulajdonosai, nevezetesen a római katolikus egyház és Papp-Ragány László huszárszázados 1927. október 20-án levélben jelezték, hogy ha a szabályozás a fentiek szerint valósul meg, mind a ketten nagy hátrányokat szenvednek: *„…A szóbanforgó szabályozási vonal egy ideális terv, amely a róm. kath. plébánia szögletét kapcsolja össze a Bethlen utcai sarokházzal és e révén egy 28 méter széles olyan utcát teremt, amelyet az ott lebonyolítandó forgalom valóban nem igényel. Ellenben, ha az ucca kisajátítása p. o. csak 18 méter szélességben terveltetnék, illetve a szabályozási vonal ehhez képest módosíttatnék, alulírottaknak módjukban lenne megmaradó telkeiken olyan új modern házakat építeni, amelyek Nyíregyháza városának fejlődéséhez szintén hozzájárulnának és emellett mint adó tárgy magának a városnak is tetemes közjövedelmet képeznek…”*[18]

1928. február 24-én, pénteken, a városi közgyűlés napirendjén szerepeltette a bérház ügyét. A közgyűlés az általa hozott határozat szerint a Bethlen utcának a Bercsényi utcáig az utca szélességét a tervbe vett 28 méter útszélesség helyett 18.5 méterben állapította meg. *„A szabályozási tervezet ezen módosítása csak abban az esetben hajtható végre, ha a róm. kath. egyház az építkezés elhatározását felsőbb hatóságával jóváhagyottan igazolja és az építkezést tényleg megkezdi.”* – mondta ki a határozat, majd tovább folytatva a képviselőtestület kijelentette, hogy az utca szabályozására az egyház telkéből 105 négyszögöl területet 32.000 pengőért megvásárol. Megengedték továbbá, hogy az építkezés ideje alatt az egyház a Bercsényi utcáig az úttesten az építkezési anyagokat elhelyezze és boltbérlőinek barakképületet építsen. Az építkezés idejére a Bethlen utcának a Bercsényi utcáig terjedő szakaszát a kocsiforgalom elől a város elzáratja. A képviselőtestület a továbbiakban *„Figyelmezteti az építtető róm. kath. egyházat, hogy különös gondot fordítson arra, hogy az építendő bérpalota, úgy szépészeti, mint városrendezési szempontból kifogástalan legyen. Kötelezi, hogy a bérpalota külső falkiképzését nemes anyagból készíttesse.”* A határozat szólt az udvarokról is, kimondva, hogy bár a városrendezési terv külön nem említi az udvarok elhelyezését, de most intézkedést

[17] *Nyírvidék* XLIX: 32. 1928. február 9. 3.
[18] SzSzBML V. B. 77. XIII. 1926/1811.

hoznak az egyház tulajdonában lévő Zrínyi Ilona utca 1. és az özv. Csengery Gyuláné tulajdonában lévő Zrínyi Ilona utca 3. szám alatti telek beépítése esetén az udvarok elhelyezéséről. A szabályozás után az egyház telke olyan keskeny marad, hogy két szobasor építése esetén az udvarok szélessége csupán 3-3 és fél méter marad, s ezen udvarszélesség egy három emeletes palotánál az épület alsó sorainak világítására és szellőztetésére nem elegendő. Éppen ezért a város kötelezi a Zrínyi Ilona utca 3. szám mindenkori tulajdonosát, hogy építkezésnél udvarát a Zrínyi Ilona utca 1. számú telken létesítendő udvar felé helyezze el. Így az egymás felé fordított udvarok szélessége legalább 8 méter lesz.

Kimondták továbbá a Bethlen utca szabályozásának végrehajtására a Bethlen utca 6. számú házas belsőség megvásárlását (ez Papp-Ragány László huszárszázados háza). Az épület és udvarának nagysága 241 négyszögöl, amely 1928. május 1-én a város tulajdonába kerül úgy, hogy a végházározat jogerőre emelkedése után azonnal 10.000 pengőt utalnak Papp-Ragány Lászlónak, május 1-én pedig 66.000 pengőt fizetnek ki. A határozatot egyhangú igennel fogadta el Nyíregyháza város képviselőtestülete.[19]

A telkek vásárlása végül 108.000 pengőre rúgott, s ennek fedezetére a város a Magyar-Olasz Banktól 120.000 pengős hitelt vett fel.

A megegyezést nagyban segítette, hogy Szesztay László is megelégedett a 18,5 m utcaszélességgel – írta a *Nyírvidék*.[20]

1928. március 8-án Énekes János plébános azzal a kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy a bérház építésének idejére az egyház régi épületében lévő üzleteknek ideiglenes barakkot építtethessen úgy, hogy az üzlethelyiségek elé beépítik a jelenleg is használatos portálékat. A barakkban lévő üzletek bejárata a Bethlen utcáról nyílik majd egy lépcsőfok emelkedéssel. Mivel a város az építkezés idejére a Bethlen utcát amúgy is elzáratja, a vásárlókat a szűk helyen a kocsiforgalom nem zavarja, s csak azok a szekerek közlekedhetnek ott, melyek árut szállítanak. A Pisszer János építőmester által készített rajzon látható, hogy az új barakkba a Lichtenberg cipőkereskedés, Takács borbély, Mayer ékszerész, Manheimer posztóbolt, az Újságbolt és egy bank költözött volna.[21]

Időközben az egyház Wälder Gyula műegyetemi tanárnak adott megbízást a palota terveinek elkészítésére. Wälder Gyula késői neobarokk stílusban tervezte meg a palotát, igényessége a részletekre is kiterjedt, mind a bejárati kapu, mind pedig az ablakok vasrácsait is ő maga tervezte. A március közepén tartott egyházközségi közgyűlésen Énekes János prelátus egyházi, dr. Konthy Gyula világi elnökök és dr. Komjáthy Kázmér, az egyházközség ügyvédje már azt is bejelentették, hogy a palota valamennyi üzlethelyiségét és lakását kiadták maximális bérek mellett. *„Valószínű, hogy a kath. palotába költözik a Nyírvidéki Takarékpénztár R. T., amelynek termei a teljes I. emeletet lefoglalják. A bank a Zrínyi Ilona utca felől stílusosan kiképzett lépcsőházat kap. A Turáni Kör is elhelyezést nyer az új palotában. Krómy Károly dr. irodája is idekerül az I. emeletre. Az eddigi tervek szerint a palotába költözik Hoffmann kárpitos üzlet, míg a Moktár bank a Krómy irodából és Stibi József cipőkereskedő üzletéből átalakított új bankhelyiségbe költözik. A lakások bére átlag úgy alakul, hogy szobánként 800-900 pengő a bér. A palota építése röviden megkezdődik."*[22]

A szükséges szerződések megkötése után 1928 március elején megkezdődött a Luther ház építése. Március 29-én, csütörtökön már azt írta a *Nyírvidék,* hogy a hét végén leteszik az alapkövet is. Az ünnepi aktus azonban csúszott, arra csak április 18-án került sor ünnepélyes keretek között. Erről így számolt be a helyi sajtó: *„Isten áldó kegyelmének kérésével helyezték el az építkezés*

[19] SzSzBML V. B. 72. közgyűlési jegyzőkönyv 1928. febr. 24. Kgy. 206/1928. K. 6957/1928.
[20] *Nyírvidék* XLIX: 47. 1928. február 26. 4.
[21] SzSzBML V. B. 77. XIII. 1926/1811.
[22] *Nyírvidék* XLIX: 64. 1928. március 18. 2.

történetét magába foglaló okiratot az ev. egyházközség épülő bérpalotájának alapzatába. Április 18-án, szerdán reggel, lassan permetező hideg tavaszi esőben a nyíregyházi ev. egyházközség ezrei gyülekeztek össze az épülő bérpalota környékére, hogy tanúi lehessenek annak az aktusnak, amikor ünnepélyes formában, Isten nevének segítségül hívása közben elhelyezik az épület talapzatába azt az okiratot, amely a nyíregyházi ev. egyházközség jelenlegi állapotát foglalja magába s amely okirat világosságot derít késő századok számára arra a mozgalomra, mely az egyházközség híveit e jövendőt alapozó vagyontárgy megépítésére sarkallja."[23] Az ünnepségen ott volt Geduly Henrik a tiszai ev. egyházkerület püspöke, Paulik János igazgató-lelkész, dr. Bencs Kálmán polgármester, egyházközségi felügyelő, Kovács András (János-bokori) másodfelügyelő, Szohor Pál főjegyző, az egyházközség pénzügyi bizottságának elnöke, az egyházközség teljes tisztikara, presbitériuma, képviselőtestületének tagjai. Kivonultak a reálgimnázium és a leánygimnázium tanulói, a tanítói kar, az építésért felelős Adorján János építőmester és még számosan.

3. kép
A Luther ház építése

Fig. 3
Construction of the Luther house

Az ünnepség idejére félbeszakították a munkákat, a munkások is ott gyülekeztek. Paulik János beszédében megemlékezett a nagy jótevőről, özv. Palicz Jánosné született Bencs Máriáról, aki több nagy értékű alapítvánnyal és hagyományai között is tekintélyes összeget kitevő adománnyal, 100.000 aranykoronával az egyház részére megvásároltatta a Luther és Kállai utcák találkozásánál lévő házas belsőséget, amely telekvásárlás az építkezés első lépése volt. Paulik János imája után Szohor Pál felolvasta az általa szerkesztett és az alapkőbe elhelyezendő okirat szövegét, melyben az első helyek egyikén az áll, hogy akkor Nyíregyházán 16.182 evangélikus élt. Az okiratot felolvasása után egy olajjal telt hengeres üvegbe zárták, majd egy vörösréz hengerbe tették, melynek fedőlapját lecinezték. *„Az okiratot magába foglaló edényt az épület déli sarkánál a Luther-utca és a Luther-tér találkozási pontjánál lévő pincehelyiségben a pince belvilágától a Luther-tér irányba mérve 215 cm távolságban a betontalapzaton előre elkészített üregbe helyezték el, majd Hablicsek András főpallér a nyílást befalazta."*[24]

1928. április 12-én készítette el dr. Komjáthy Kázmér ügyvéd a római katolikus bérpalota kivitelezési munkálatairól szóló versenytárgyalási hirdetményt, mely április 14-én jelent meg a Nyírvidékben. Az építkezési munkákra jelentkező vállalkozóknak 1928. április 25-én déli 12 óráig kellett beadniuk pályázatukat a fenti ügyvéd Széchenyi út 28. szám alatti irodájában. A felhívásban kikötötte azt is az egyház, hogy *„Vállalkozó megbízástól számított 8 (azaz nyolc) napon belül a munkálatokat megkezdeni és oly erővel folytatni tartozik, hogy az épület még ez év július hó 1-ig tető alá hozassák és 1928. október hó 31-én rendeltetésszerű használatának átadható legyen."*[25]

A római katolikus egyház képviselőtestülete nagy érdeklődés mellett tartotta meg ülését május 2-án az elemi iskola dísztermében, amikor is a palota kivitelezőjének kiválasztására

[23] *Nyírvidék* XLIX: 90. 1928. április 20. 2–3.
[24] *Nyírvidék* XLIX: 90. 1928. április 20. 2–3.
[25] *Nyírvidék* XLIX: 85. 1928. április 14. 5.

került sor. Énekes János pápai prelátus, egyházi elnök köszöntője után dr. Komjáthy Kázmér egyházi ügyész ismertette a beérkezett ajánlatokat. Április 25-ig 6 teljes és 3 részleges pályázatot nyújtottak be részint helybéli, részint budapesti építőipari cégek:

– Koch Károly budapesti építész,
– Ifj. Tóth Pál nyíregyházi építész,
– Pisszer János a Nyíregyházi Cementipar Rt.-vel közösen,
– Kálmán Károly, Várallyay Sándor és Kovács Dezső budapesti építészekkel társulva.

A felbontott pályázatok az alábbi árajánlatokat tartalmazták:

4. kép
A római katolikus bérház helye. Jól látható a szűk utcatorkolat

Fig. 4
Place of the Roman Catholic tenement building. The narrow street junction is clearly visible

Koch Károly:	448.836 pengő,
Kovács Dezső:	450.689 pengő 82 fillér,
Ifj. Tóth Pál:	466.684 pengő 88 fillér,
Várallyay Sándor és társai:	499.601 pengő 15 fillér,
Kálmán Károly egyedül:	500.092 pengő 17 fillér,
Pisszer János:	509.660 pengő 45 fillér.

A tető- és palafedési munkák kikapcsolása után – melyeket Wälder Gyula építész tanár budapesti cégekkel óhajtott elvégeztetni – a pályázók által felajánlott százalékos engedmények figyelembevételével a következőképpen alakultak az összegek:

Kovács Dezső:	400.194 pengő 39 fillér,
Koch Károly:	401.129 pengő,
Ifj. Tóth Pál:	406.350 pengő 16 fillér,
Várallyay Sándor:	424.318 pengő 20 fillér,
Pisszer János:	438.516 pengő,
Kálmán Károly:	440.490 pengő.

Az ajánlatokról megnyitott vitában gr. Dessewffy Emil, Virányi Sándor, Tóth Pál, Liptay Jenő, Pintér László, dr. Korányi Endre, dr. Bernáth Zoltán, ifj. Simják István képviselők szólaltak fel, s azután szinte egyhangú döntéssel a testület ifj. Tóth Pálnak adott megbízást a palota felépítésére.[26]

Még ugyanannak a hónapnak utolsó napján, 1928. május 31-én megtörtént a palota alapkőletétele. Az ünnepélyről az alábbiak szerint számolt be a sajtó: A híradás címe: *„A béke, egyetértés,*

[26] *Nyírvidék* XLIX: 101. 1928. május 4. 6.

5. kép
A katolikus bérház építése

Fig. 5
Construction of the Catholic tenement building

szeretet hirdetésével helyezte el Énekes János prelátus a nyíregyházi róm. kath. egyház háromemeletes bérpalotájának alapkövét. Az alapkőletételi okmány históriai szellemű sorai." Idézet a cikkből: „Harangzúgás közben, ünnepi ornátusban jelent meg az épületnél Énekes János pápai prelátus a kath. hívek százainak kíséretében. Teljes számban felvonultak a kath. egyházközség képviselői élükön dr. Konthy Gyula főorvos elnökkel. Énekes János... a 126. zsoltár idézéséből indult ki: Ha az Úr nem épít, hasztalan fáradoznak az építők. A béke, az egyetértés és a szeretet jelszavait hirdette beszédében, majd átvette dr. Konthy Gyula elnöktől a bronzhengerbe zárt okmányt. Gyóni József káplán pedig felolvasta az alapkőbe elhelyezett okmány szó szerinti másolatát mely így hangzik:

'Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek A Szentháromságban Egy Istennek Nevében Ámen. Mi Szabolcs Vármegyében Nyíregyháza r. tanácsú városban élő latin szertartású római katholikus keresztény vallású lakosok örök emlékül hagyjuk mindazoknak, akiket illet, különösen pedig a mi utódainknak és maradékainknak, hogy – az Úrnak 1928. esztendejében Magyar Nemzetségünknek honfoglalása után 1033. évben, amidőn Krisztus Urunk földi anyaszentegyházát szent Péter székéből 260-ik utóda XI. Pius pápa Őszentsége kormányozza, a szent István király által alapított egri érseki székben Nagyméltóságú és Főtisztelendő dr. Szmrecsányi Lajos v. b. t. t. érsek Urunk ül, a 4 évig tartó világháború, és az ezt követő borzalmas rémuralom és szégyenletes megszállás után tizedik esztendőre, amidőn az ármány következtében megcsonkított hazánk Szent Koronája IV. Károly apostoli királyunk fejéről lehullott és külső ellenségeink fondorkodása következtében fiának és jogutódának, II. Ottó örökös királynak homlokán nem ragyoghat, amikor a megcsonkított Magyarországunk kormányzói pálcáját nagybányai vitéz Horthy Miklós Őfőméltósága 7-ik éve, felelős miniszterelnöke gróf Bethlen István, vallás- és közoktatási miniszter gróf Klebelsberg Kunó, szabolcsvármegyei főispán nagykállói dr. Kállay Miklós, alispán Mikecz István, Nyíregyháza város polgármestere dr. Bencs Kálmán m. kir. kormányfőtanácsos, lakosainak száma mintegy 50.000, a róm. kath. egyházközség 12.544 hívet számlál, kiknek lelkipásztora Énekes János pápai praelátus, richnói c. prépost, egri kanonok és szabolcsi főesperes, lelkiekben segédei Sebestyén Gyula és Gyóni József káplánok, Lipovniczky Sándor és Tobákos Péter hitoktatók, az egyházközséget száz tagból álló testület képviseli, melyben a világi elnöki tisztséget dr. Konthy Gyula városi főorvos, az ügyészit dr. Komjáthy Kázmér, a főjegyzőit dr. Névery János kir. kath. gimn. igazgató, a gondnokit Sztojka József tölti be, az egyházközség karmestere Jakab József, sekrestyése Gallasz János, az egyházközség által fenntartott elemi iskolák tanítóinak száma 20 s ezen tanítói kar élén Vargha Ferenc igazgató-tanító áll – elhatároztuk, hogy Isten dicsőségére, a ker. vallásos és magyar nemzeti alapon épült műveltség gyarapítására ezen tulajdonunkban levő ősrégi telken, amellyel a gróf Dessewffy és gróf Károlyi családok és néhai való elődeink, mint egyházi patrónusaink adományából birtoklunk, dr. Wälder Gyula

műépítész, budapesti műegyetemi ny. r. tanár tervei szerint és ifj. Tóth Pál építőmester kivitelezésében egy, népiskoláink fenntartását szolgáló három emeletes egyházi bérpalotát építünk és ennek alapkövét Szűz Mária hava 31. napján beszentelve elhelyezzük és valóságban el is helyeztük.

Hiszünk egy istenben, hiszünk egy hazában!

Hiszünk egy Isteni örök igazságban!

Hiszünk Magyarország feltámadásában!

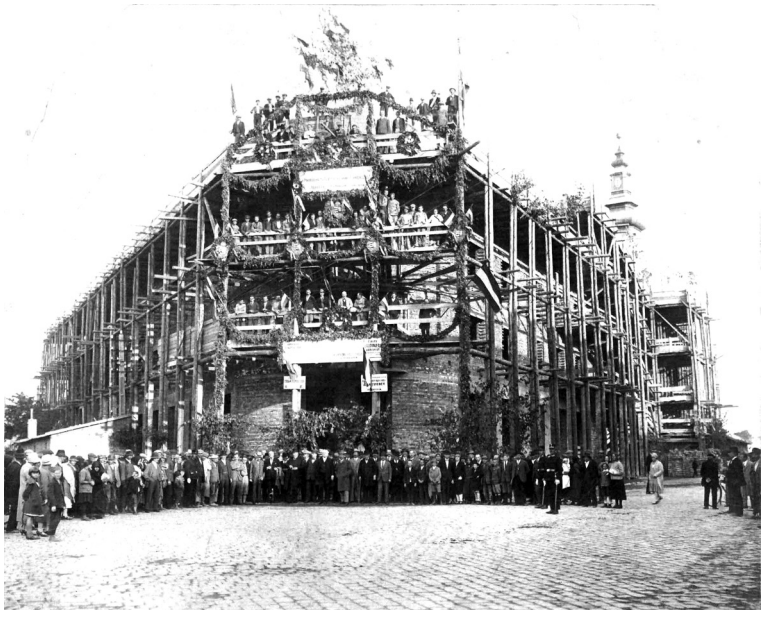
Ámen'

Az okmány históriai hangulata mély benyomást keltett. Énekes János a bronz tokot elhelyezte az alapkőbe majd megszentelte azt, áldást és imát mondva három kalapácsütéssel jelezte az alapkőletétel megtörténtét. 'Legyen ez a kő a békesség, egyetértés, szeretet sarkköve, a keresztény nemzeti gondolat forrása' – mondotta." Őt követve dr. Konthy Gyula elnök, a lelkészi kar, az egyházközség tagjai mértek egy-egy szimbolikus ütést az alapkőre, s ezzel az ünnep véget ért, Tóth Pálék pedig folytatták az építkezést.[27]

Időközben a Luther ház építkezése gőzerővel folytatódott, s ahogy ilyenkor már szokott lenni egy-egy baleset is előfordult az állványokon. Május 25-én Révai József budapesti állványozó segéd az első emelet állványdeszkáit a második emeletre adogatta fel, amikor a sáros, vizes deszkán megcsúszott és lezuhant. A szerencsétlenül járt munkást a mentők az Erzsébet kórházba szállították, ahol pár nap múlva belehalt sérüléseibe.[28] Felelősség senkit sem terhelt.

A falak felhúzása után, június 16-án, szombaton délután az építők és az evangélikus egyház már bokrétaünnepet tarthatott, melyre nagy tömeg gyűlt össze. Az épület sarokhomlokzatát erre az alkalomra nemzetiszínű szalagokkal, zöld gallyakkal, címerekkel ékesítette fel a kivitelező cég. Hat órakor Csicska András műszaki alkalmazott lépett az I. emeleti állványra, s onnan olvasta fel az Adorján János által szerkesztett ünnepi köszöntőt, majd Adorján János uzsonnára hívta a meghívottakat. Ott Geduly Henrik püspök mondta az első köszöntőt, kiemelve a bokrétaünnep fontosságát, majd Besnyő István építőmester a vállalat nevében mondott köszönetet a munkáért. Felszólalt még dr. Bencs Kálmán polgármester, dr. Salzmann Ottó királyi ügyészségi elnök, Adorján János felelős építőmester, Paulik János igazgató-lelkész, Szohor Pál főjegyző és Estók Károly asztalosmester.[29]

Az evangélikus egyháztanács 1928. augusztus 11-i ülésén ismertették Kotsis Istvánnak ama javaslatát, hogy a Luther ház homlokzatát nemes terranova vakolattal készítsék. A kivitelezéshez szükséges 20.000 pengő előteremtését

6. kép
A Luther ház bokréta avató ünnepsége

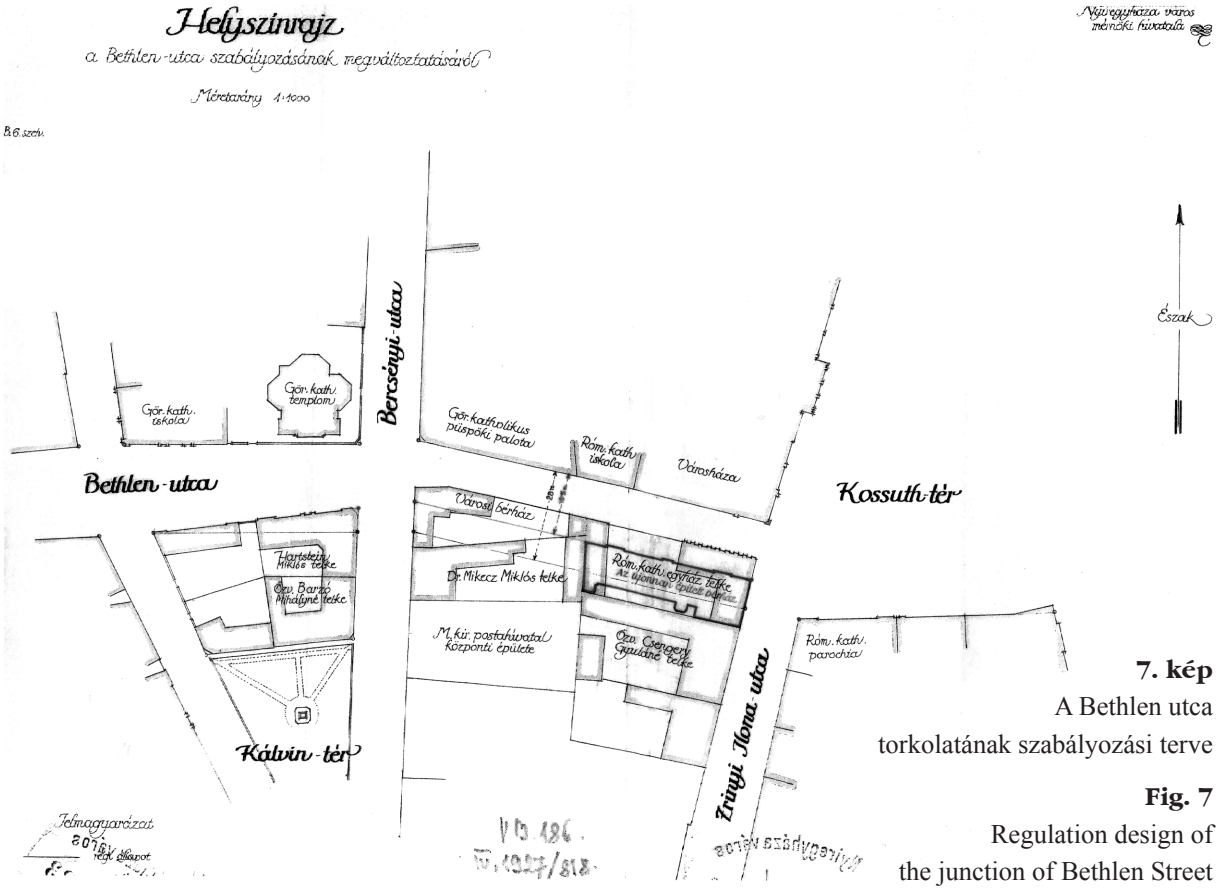
Fig. 6
Inauguration of the Luther house

[27] *Nyírvidék* XLIX: 124. 1928. június 2. 2–3.
[28] *Nyírvidék* XLIX: 119. 1928. május 26. 1., *Nyírvidék* XLIX: 122. 1928. május 31. 3.
[29] *Nyírvidék* XLIX: 137. 1928. június 19. 5.

a tervező vállalta a kivitelezésnél megvalósítandó takarékosabb megoldások alkalmazásával. Ezt az előterjesztést az egyháztanács elfogadta.[30]

Alig telt el másfél hónap, a római katolikus egyház is bokrétaünnepre készült. Július 7-én, pénteken este tartotta az egyház képviselőtestületi ülését, ahol augusztus 4-ét határozták meg az ünnep időpontjául: *„...A bokréta ünnep, amelynek rendezésére Konthy Gyula dr. világi elnököt kérték fel, a róm. kath. iskola udvarán lesz. Részt vesznek rajta a képviselőtestületi tagok és a meghívottak. A közgyűlés dr. Konthy Gyula elnök javaslatára lelkesen tüntető tapsok között mondta ki, hogy Énekes János prelátus érdemeit az épületben elhelyezendő márványtáblán örökíti meg."*[31]

A testületi ülésen elhatározott időpontban, augusztus 4-én, szombaton a római katolikus iskola udvarán tartotta meg az egyház és a felsorakozott mintegy 150 fős építőmunkásság a bokrétaünnepet, melyen részt vett Kállay Miklós főispán, Mikecz István alispán és dr. Bencs Kálmán polgármester is. A megjelenteket az építők nevében Kazár Sándor kőművesmester üdvözölte. Külön köszöntötte az egyháztanácsot, s annak elnökeit, Énekes János prelátust és dr. Konthy Gyulát. Az üdvözlésre Énekes János válaszolt, megköszönve mindenkinek a munkáját, külön is kiemelve ifj. Tóth Pál építőmester és Sumik Károly főpallér tevékenységét. Beszéde után a társaság az udvaron a rögtönzött asztalokhoz ült és jóízűen fogyasztotta Varga Sándor tűzoltó őrmester pörköltjét. A köszöntők után ifj. Tóth Pál olvasta fel Wälder Gyula, Liptay Jenőné és dr. Komjáthy Kázmér üdvözlő táviratait. *„A társaság estig maradt együtt vidám, meghitt hangulatban."*[32]

7. kép
A Bethlen utca torkolatának szabályozási terve

Fig. 7
Regulation design of the junction of Bethlen Street

[30] NyhEvL. Et. jkv. 61/1928.
[31] *Nyírvidék* XLIX: 170. 1928. július 28. 5.
[32] *Nyírvidék* XLIX: 178. 1928. augusztus 7. 2–3.

Ennél az építkezésnél is előfordult kisebb-nagyobb baleset. Augusztus 22-én Mráz István 24 éves nőtlen ácstanuló arcába egy szál deszka esett a harmadik emeletről, mely az orrát zúzta össze. Dr. Hartos János városi orvos elsősegélyben részesítette Mráz Istvánt, akit azután a kórházba szállítottak.

Szeptember 1-én délelőtt 9-kor könnyebb természetű, de csaknem végzetessé váló baleset történt. Brezina Erzsébet 20 éves munkáslány a harmadik emeleti állványokon dolgozott. Feladata az volt, hogy a felvonó gépből a téglákat kiszedje. *„A leány munka közben elbámészkodott, s azt nézegette, hogyan jönnek felfelé a téglák. Közben mindkét keze a felvonó láncához ért, amely elkapta ujjait, odaszorítva a kerékhez, minek következtében azok összezúzódtak. A leányt beszállították az Erzsébet kórházba."* – írta a Nyírvidék.[33]

Az építkezéssel párhuzamosan megkezdődött a Bethlen utca torkolatának kialakítása is. Ennek első lépéseként a város lebontatta a katolikus bérház mellett lévő műhelyépületet, így bővítve ki a Bethlen utca torkolatát, mert az az épület *„...mely esztétikai szempontból valóban kifogásolható volt, megmaradt a régi fronton és kiszögellésével elcsúfította az utcát. Miután a város megvette a róm. kath. bérpalota mellett lévő telket, ezt a régi épületet lebontatja és egyelőre kerítést húznak a helyén, természetesen azonban az utcabővítésre való figyelemmel egyirányban az új palota frontjával. A terv az, hogy erre a telekre, amelyhez tartozik a Bercsényi utcára nyíló saroképület is, nagy bazárépületet emelnek, mégpedig az esztétikai egység kedvéért, hasonló stílusban a róm. kath. bérpalotával."*[34]

Mindkét palota újdonságokkal is szolgált a városi építkezések történetében. A római katolikus bérházba központi fűtést és liftet, az evangélikusoknál mind az A, mind pedig a B épületben személy- és teherliftet szereltek. 1928. augusztus 29-én Paulik János igazgató-lelkész és dr. Bencs Kálmán egyházfelügyelő levélben fordult a városi tanácshoz, melyben kérték a felvonók engedélyezését. Mindkét épületrészbe egy-egy négy személyes, elektromos meghajtású gombnyomással vezérelt, 320 kilogramm súlyt hordozó személylift és ugyanolyan paraméterekkel bíró, személykísérésssel való teherlift beszerelésének engedélyezését kérték. A kivitelezéssel az egyház a budapesti Magyar Felvonó és Gépgyár Rt. Wertheim F. és Társa utóda céget bízta meg. A felvonók beszerelése után Nagy Elek műszaki tanácsos 1928. november 19-én vizsgálta meg és próbálta ki a lifteket, majd javasolta a polgármesternek a használhatási engedély kiadását.[35] Az épület újdonsága volt – bár a fentebbi újsághír erről nem számolt be – az az épület tetején elhelyezett hatalmas, henger alakú víztartály, mely az épületet látta el saját vízforrással úgy, hogy a fent lévő tortaszeletszerű tartályok még a legnagyobb hidegben sem fagytak be (mivel szigetelésük kiváló volt), s onnan valamennyi lakás mindig megfelelő mennyiségű vizet kapott. 1929 januárjában, amikor a nagy hidegben minden tűzcsap elfagyott a városban, s a Törvényház építkezésénél tűz ütött ki, a tűzoltók a Luther ház tartályából nyertek oltóvizet – írja Margócsy József (Margócsy 1986. 210.). A víztartályt ellátó mély furatú kút a B épület udvarán volt.

A római katolikus bérház négyszemélyes liftjét szintén budapesti cég, az Esső és Társai okleveles mérnökök Villamossági és Műszaki Vállalata szerelte be, s arra a város 1928. december közepén adta meg a használatba vételi engedélyt.[36]

1928 őszén mindkét palota a befejezés előtt állt. Nyíregyháza városának annyira megtetszett a Luther ház, hogy a nagy beruházásnak szánt Korona szálló átépítését is Kotsis Istvánra bízta, aki ez ügyben többször is járt Nyíregyházán. Róla és az új palotákról így írt a *Nyírvidék: „Kotsis An-*

[33] *Nyírvidék* XLIX: 190. 1928. augusztus 23. 5., *Nyírvidék* XLIX: 198. 1928. szeptember 1. 1.
[34] *Nyírvidék* XLIX: 199. 1928. szeptember 2. 6.
[35] SzSzBML V. 83. III. 4. doboz IV. 1927/944.
[36] SzSzBML V. B. 77. IV. 1928/259.

8. kép
A katolikus bérház távlati képe

Fig. 8
Perspective view of the Catholic tenement building

tal műegyetemi tanár, a nyíregyházi „Luther Ház" tervezője, akire a városi tanács a Korona bővítésének megtervezését bízza, sorra kapja a megbízásokat a monumentális épületekre. Néhány hét és beköltöznek a bérlők az impozáns új palotákba. A halvány zöld és fehér színű evangélikus palota bástyaszerű sarokormán aranyos betűs sor ragyog: „Luther ház". Most helyezik el a kályhákat, festik a szobákat, építik a liftet és a vízvezetéket a hatalmas és érdekes elhelyezésű palotában, amelynek tervét a műegyetemen, mint a hely zseniális kihasználásának iskolapéldáját szemléltetik." Kotsis István több nagy megbízást is kapott, ő tervezte József főherceg tihanyi villáját, a tihanyi biológiai intézetet, és ő építette a fővárosi Regnum Marianum templomot, a bajai kir. kat. főgimnáziumot, a zalaegerszegi megyeházát, a balassagyarmati csendőrlaktanyát stb. Attól függetlenül, hogy katolikus, sorra kapta a megbízásokat más vallásfelekezetektől is.[37]

1928. október 5-én a városi közgyűlésen ismertették a római katolikus egyházközség kérelmét, mely arról szólt, hogy az építési telek szűkös volta miatt a város engedje meg, hogy a palota szennyvízderítőjét a Bethlen utca alatt helyezhessék el. A képviselőtestület a kért engedélyt megadta, de kikötötték, hogy a derítőmedencék a szomszédos mezsgyevonaltól legalább 3 méterre legyenek, az utcai közműveket (kábelek, csatornák, vízvezetékek) vagy majdani lefektetésüket ne akadályozzák, s a medencék kettős fedéllel (az utca szintjén vasfedéllel) legyenek lezárva, közöttük homok feltöltéssel. Területhasználati díjként évente 5 pengőt határoztak meg, s azt is feltételül szabták, ha majd elkészül a város általános vízvezetéke és csatornarendszere, a derítőket meg kell szüntetni, helyüket feltölteni és az úttestet az egyház költségén kell helyreállítani.[38]

Paulik János evangélikus igazgató-lelkész és dr. Bencs Kálmán egyházfelügyelő 1928. október 25-én kelt levelükben kérték *„Nyíregyháza r. t. város Tekintetes Tanácsától"* a Luther ház lakhatási engedélyének megadását, melyet Nagy Elek műszaki tanácsos a helyszín alapos bejárásával 1928. november 12-én véleményezett és javasolta az engedély megadását. Levelében egyben jelezte is, hogy még milyen költségeket kell az egyháznak befizetnie: építési engedély díja: 428 pengő 10 fillér, lakhatási díj 107 pengő és közterület használati díj 94 pengő 10 fillér.[39]

1928 októberében már igen előrehaladtak a belső berendezési munkák, hiszen rohamosan közeledett november 1., amikor szerte az országban megtörtént a lakásbérletek megújítása vagy megkezdődtek az átköltözések előnyösebb bérletekbe. A hónap közepén arról adott hírt a Nyírvidék, hogy mind a két palotában a faberendezéseket Oláh Zsigmond helyi bútorgyáros készíti, ő rendezte be a legtöbb előszobát a Luther házban, de az ő keze nyomát dicséri a katolikus bérházban a Batta Sándor tulajdonában álló Újságbolt berendezése is.[40]

[37] *Nyírvidék* XLIX: 227. 1928. október 6. 4.
[38] SzSzBML V. B. 72. közgyűlési jegyzőkönyv okt. 5. Kgy. 891/1928. K. 35065/1928.
[39] SzSzBML V. 83. III. 4. doboz IV. 1927/944.
[40] *Nyírvidék* XLIX: 234. 1928. október 14. 5.

Erre a cikkre négy nap múlva ugyanott megjelent a helyreigazítás Károlyi László, Makó Béla, Estók János és társai aláírásával. Ezek az asztalosmesterek a nagyrabecsülés mellett az alábbiakat jegyezték meg: a Luther ház faberendezési munkáit egyharmad részben Estók János és Károly, egyharmad részben Epbinder Ernő és társa, egyharmad részben pedig Oláh Zsigmond asztalos iparosok nyerték el. A tervező direktívái alapján az asztalosmunkálatok műhelyrajzait Estók János készítette el. Ezeket a rajzokat Oláh Zsigmond egyszerűen lemásolta, és mint a sajátjait használta fel. A katolikus bérpalotában Oláh Zsigmond semmilyen megbízatást nem kapott, ott kizárólag Károlyi László, és Makó Béla dolgoztak, és a kivitelezést Wälder Gyula rajzai alapján végezték. Oláh Zsigmond csak a fent említett Újságbolt berendezését készítette, az viszont független a teljes munkától.[41]

9. kép
A római katolikus bérház

Fig. 9
Roman Catholic tenement building

A katolikus palotára 1928. október 31-én kérte – sürgősséggel – a lakhatási engedély megadását Énekes János a várostól. Ezt november elején meg is kapta az egyház.[42]

A két bérpalota felépítése valóban megmozgatta a bérelhető lakáspiacot Nyíregyházán. A *Nyírvidék* október 30-i, keddi számában olvasható, hogy már megkezdődtek a november 1-i költözések Nyíregyházán. Több száz család költözik új otthonba. A két új palotán most végzik az utolsó tennivalókat. Számos lakás máris készen áll, de szerda estére valamennyi emeleti lakás és földszinti üzlethelyiség készen várja a lakókat. *„Annyi bizonyos, hogy évtizedek óta nem volt olyan élénk november elseje Nyíregyházán, mint az idei.”*[43]

A hónap végére – az építkezés befejeztével – szinte egyszerre kerültek fel a nagyszabású munkálatokat megörökítő emléktáblák a paloták falára, a bejáratok mellé. A katolikus bérpalota tábláján aranykereszt alatt az alábbiak olvashatók: *„A keresztény katholikus szellemű népművelés előmozdítására, Nyíregyháza város ékesítésére emelték ezt az épületet dr. Szmrecsányi Lajos v. b. t. t. egri érsek úr Őexcellenciája főpásztorkodása, Énekes János prelátus, prépost, egri kanonok, szabolcsi főesperes plébánossága, dr. Konthy Gyula világi elnöksége, dr. Komjáthy Kázmér jogtanácsossága idejében Waelder Gyula műegyetemi tanár tervezése szerint, ifj. Tóth Pál építőmester kivitelezésével, a nyíregyházi önkormányzati római katholikus egyházközség tagjai és képviselőtestülete 1928. évben.”*

A Luther ház táblájára ezt vésték: *„Luther Ház. Építette a nyíregyházi ág. h. ev. egyházközség az evangéliomi szellem ápolására. Az épület telkét özv. Palicz Lajosné szül. Bencs Mária nagylelkű adományának segítségével szereztük. Az építés kezdeményezői: Geduly Henrik Tiszakerületi püspök, dr. Bencs Kálmán m. kir. kormányfőtanácsos, felügyelő, Paulik János igazgató lelkész,*

[41] *Nyírvidék* XLIX: 237. 1928. október 18. 7.
[42] SzSzBML V. B. 77. IV. 1928/259.
[43] *Nyírvidék* XLIX: 247. 1928. október 30. 3.

Kovács András II. felügyelő, Szohor Pál pénzügyi bizottsági elnök. Tervező: dr. Kotsis István építész, műegyetemi tanár. Vállalkozó: Építőipar R. T. Budapest. Felelős építőmester: Adorján János. 1928."[44]

Az év hátralévő részében mindkét palotánál elbontották az építők barakkjait, a katolikus bérpalota előtt pedig aszfaltozásba kezdtek. A november 13-i városi képviselőtestületi ülésen ismertették a római katolikus egyház kérelmét a bérház előtti aszfalt gyalogjáró építésére. A testület határozatban mondta ki a járda megépítését úgy, hogy a költségeket az egyház 10 év alatt 20 egyelő részletben, kamatokkal együtt a városnak megtéríti. A mérnöki hivatal számításai szerint a beruházás 2029 pengő 47 fillért tett ki, ebből levonandó volt a régi járda 118 pengő 47 fillér értéke. A részleteket 1929. január 1-től tartozott fizetni az egyház.[45]

A Luther házat építő Építőipar Rt. is elbontotta barakkjait a palota környékéről. (A Kállói utcán lévőt 1928. augusztus 31-én, a Luther utcán lévőket pedig november 9–10-én.) A városi tanács a bontás tudomásulvétele után oda is kiszabta a közterület használati díjakat: az üzletbérlők elhelyezésére szolgáló 55,8 négyzetméter terület 8 havi használata után 71 pengő 40 fillért, az építkezést szolgáló 56 négyzetméteres barakk 6 hónapi használata után pedig 53 pengő 76 fillért kellett a városi házipénztárba befizetni. Ezeket az összegeket azonban az Építőipar Rt. nem fizette be, s ezért a város a cégnek Adorján János vállalkozónál lévő gépeit és építőanyagait 1929. június 12-én zálogba fogta.[46]

A Luther ház körül is elkészült az aszfaltjárda, melynek költségeit szintén az építtető egyházra szabta ki a város: a 2898 pengő 87 filléres beruházást 1929. november 1-től 20 féléven keresztül részletekben kellett törleszteni.[47]

A paloták átadásával a korábbi bérlők beköltöztek az új üzletekbe. A *Nyírvidék* egyes lapszámaiból tudjuk, hogy a katolikus palota sarki üzletét ismét a Lichtenberg cipőbolt foglalta el, innen a hely későbbi népszerű elnevezése, a Lichtenberg-sarok, a Zrínyi Ilona utca 1. szám. Ugyancsak a katolikus bérpalotába költözött a Mayer testvérek óra- és ékszerüzlete, s a Nyíregyháza-szerte ismert Földes Márton drogéria is. Az üzletet a Bethlen utcai oldalon ugyanott alapította 1909-ben Földes Márton, majd 1922-ben részvénytársasággá alakította át drogéria, gyógyáru, kereskedelmi és vegyipari R. T. néven. Ez az üzlet a Papp–Ragány-féle házban működött, onnan költözött át a bérpalotába. Az új bolt berendezését Epbinder Károly asztalos készítette, a szép falfestés Rácz Péter szobafestő munkája volt. Ezek az üzletek, valamint a Sipos cukrászda és

10. kép
A Luther ház

Fig. 10
Luther house

[44] *Nyírvidék* XLIX: 266. 1928. november 22.
[45] SzSzBML V. B.72. közgyűlési jegyzőkönyv nov. 13. Kgy. 905/1928. K. 42788/1928.
[46] SzSzBML V. 83. III. 4. doboz IV. 1927/944.
[47] SzSzBML V. B. 77. II. 1927/31.

Kovács Etelka kalapszalonja a Bethlen utcai oldalra, a Bethlen utca 2. szám alá kerültek. Ez a palota hosszabbik oldala.

A Luther ház első lakóiról az alábbiakat írja Margócsy József: *„ ...Az első időkben sem a lakások, sem az üzlethelyiségek nem találtak valamennyien gazdára, mert igen magasak voltak a lakbérek. Később azonban minden elrendeződött, hiszen az új, nagy ház kényelme, komfortja messze kiemelkedett a szűkös nyíregyházi lehetőségek közül… A földszinti üzlethelyiségek közül a legnevezetesebb Bacsik Józsefnek a cukrászboltja, mely egyben afféle kávéház is, édességre vágyó gyerekek, nyugalmas sarkot kereső szerelmesek, világmegváltó terveket szövő írójelöltek vitázásainak is jó színhelye… Itt volt a három Hegedűs hentes és mészáros közül a legfiatalabb, Zoltán szép boltja a nyugati oldalon. A két épületrészt elválasztó passage – mily elegánsan hangzott ez gyermekkoromban – Luther utcai sarkán nyílt Marschek néni trafikja…”* (Margócsy 1986. 206–208.) Margócsy Józseftől tudjuk, hogy egy időben a Luther házban volt az evangélikus diakonisszák könyvesboltja, a Tisza-féle Irén hölgyfodrászat, nyomda, szabóság, kelmefestő műhely (Margócsy 1986. 208–209.). A *Nyírvidék* rendszeres hirdetői ugyanonnan Reinitz Gyula könyvkereskedése, valamint Mayer üveges és képkeretező. Az evangélikus egyház levéltárában őrzött 1929. május 23–24-i felülvizsgálati jegyzőkönyv a lakásbérlők között Szohor Pál városi főjegyzőt, a boltbérlők között pedig a Grünberger, Uhrin, Hoffmann, Kecskés üzleteket és a tejcsarnokot említi.

A egyháztanácsi ülések jegyzőkönyveiben további bérlők neve is szerepel 1930-ból: Grósz Ernő, Dittmer Emil, dr. Guttmann Zsigmondné, dr. Keéky István, Halmay Barna huszárőrnagy, Mayer Gáspár, dr. Gábor Artúr, Grünfeld Pálné, Lórencz Károly alezredes, Komáromi László, Fodor László, Kéler Gyula, v. Vén Zoltán gyalogos százados, dr. Fábry Gábor, dr. Nagy Péter, v. Deschán Debreczeny Ferenc házbérlők, Csepcsik József lakás- és boltbérlő, Goldstein Antal, Schoblik Károlyné, Büllesbach Frigyes, Széchy Zoltán boltbérlők. Itt működött Suhanesz kárpitos és bútorcsarnoka a Kállói út 1. szám alatt, valamint Vertséné Volkmann Róza zeneiskolája a B. épület I/1. számú lakásában. A bérpalotában kapott helyet Geduly Henrik püspök, Paulik János igazgató-lelkész, Gráf Dezső házgondnok lakása is.

Az 1928-ról szóló polgármesteri jelentés optimistán állapította meg az alábbiakat: 1928-ban 316 lakás építésére kértek és nyertek engedélyt magánosok és intézmények Nyíregyházán. Összesen 311 új lakás épült, 1927-hez viszonyítva a szaporulat 19 lakás. Építési engedélyt a magánépítkezési bizottság 307 esetben adott: 5 ötszobás, 27 négyszobás, 42 háromszobás, 151 kétszobás, 91 egyszobás lakás épült, 43 átalakítás történt, 78 esetben cseréltek tetőt tűzbiztos fedőanyagra, 45 toldaléképületet húztak fel, 17 műhellyel, 18 üzlettel, 1 gyárral, 3 irodával és 8 raktárral gyarapodott a város.[48]

1929. július 27-én az evangélikus egyháztanács ülésén a Luther ház építésének végelszámolása ellenőrzésére két bizottságot küldtek ki. Maurer Károly, Kovács Pál, Irsay Gusztáv, L. Kovács János, dr. Vietórisz István tanácstagoknak és Kovács András másodfelügyelőnek számszerűségi szempontból, Jánossy Miklós, Ilauszky Pál és Szuhy József egyháztagoknak pedig az építkezésnél előfordult többletmunkákat kellett műszaki és ármegállapítási szempontból ellenőrizniük.[49] Ez utóbbi bizottság 1930. január 28-án terjesztette az egyháztanács elé jelentését, melyből kitűnik, hogy az Építőipar R. T. 930.705 pengő 41 fillér költségvetésért vállalta a Luther ház felépítését. Ezen összegből leszámították az egyház telkén lévő épületek lebontása után vállalt 7200 pengőt, s így a tényleges vállalási összeg 923.505 pengő 41 fillér lett, amihez hozzászámították a homlokzat terranova nemes vakolattal való fedésének 20.000 pengős költségét, amely így 943.505

[48] SzSzBML V. B. 72. közgyűlési jegyzőkönyv 1929. jan. 14.
[49] NyhEvL. Et. jkv. 53/1929.

pengő 41 fillérre rúgott. Ezzel szemben az Építőipar Rt. 992.000 pengős számlát nyújtott be: a különbözet 48.494 pengő 59 fillér volt. Miből adódott az eltérés? A bizottság a számlákat átvizsgálva a következő – szükséges és korábban az egyháztól megrendelt, elfogadott – többletmunkákat mutatta ki:

– Szükségessé vált az épületben önálló transzformátor ház építése.

– Két üzlethelyiség portáját át kellett alakítaniuk.

– A lakások kedvezőbb értékesíthetősége érdekében mindenhová nagyobb takaréktűzhelyeket kellett beépíteni.

– A palota A és B épülete között erős födémmel ellátott alagutat kellett építeniük az úgynevezett magánút alatt.

– Az A épületben is kellett egy teherliftet építeniük.

– A palota alapozása idején két mély kutat találtak, melyeket be kellett tömniük, s a laza talajon erősebb alapokat kellett készíteniük, a pincéket erősebbre kellett építeniük.

– A Kállói út és a Luther tér felől a palota határfalait a városi építési szabályrendelet előírásainak megfelelően kellett kialakítaniuk, a szomszéd épület tűzfalát meg kellett erősíteniük.

– Az A épületben a lakásokat át kellett alakítaniuk.

Ezek a munkák tették ki a fent jelzett majdnem 50.000 pengős túlmunkát, amelyhez a bizottság hozzászámította azt a 17.543 pengő 57 fillért, melyet illetékekre, később megrendelt belső átalakításokra fordított a kivitelező, s így a teljes összeg 1.009.542 pengő 57 fillért tett ki, s ezt javasolták az Építőipar Rt.-nek kifizetni.

Ezen túlmunkák szükségességét dr. Kotsis István az 1929. július 18-án az egyháztanácshoz írott levelében már felsorolta, érvekkel támasztva alá szükséges voltukat. Ő is jelezte, hogy az építkezés során az A épület II. és III. emeletén a magán utca felé eső 4 négyszobás lakást az egyház kérésére alakították át 8 kétszobás lakássá. *„…Hogy ezen átalakítás mennyire célszerű volt, mi sem igazolja jobban, mint hogy ezek a lakások keltek el leghamarabb.”* – írta, jelezve, hogy az akkori ínségesebb időkben a kisebb lakásokra volt nagyobb kereslet.[50] Szintén az egyház kérésére készült a két épület közötti alagút, melynek közepén vaslemezzel fedett akna volt, melyen keresztül jutott le a szén és a tűzifa, s innen hordhatták szét a lakók a léckerítésekkel elzárt pincerekeszekbe. De ez az alagút szolgált a B épület alatti mosókonyha megközelítésére is az A épületből, s a szennyes, illetve mosott ruha, valamint a tüzelő könnyebb szállítására került be utólag a költségvetésbe az A épületbe szerelt teherlift is.

Az evangélikus egyház képviselőtestülete 1930. január 26-i ülésén megtárgyalta a Luther ház építkezésének felülvizsgálatára kiküldött műszaki és pénzügyi bizottság jelentését, majd megállapította, hogy az 1928. november 29-én átvett palota *„…a vállalkozó által jó kivitelben és az előírásokhoz híven készült el, másrészt pedig megállapította, hogy az épület teljes elkészítése az egyháznak 1.298.060.02 pengőbe került…”* , s így jelenleg 141.893 pengő 91 fillér építési költségnek nincs fedezete.[51]

Ennek biztosítására az egyházi képviselőtestület az 1930. március 2-i ülésén úgy határozott, hogy 140.000 pengő jelzáloggal terhelt kölcsönt vesz fel egy évre a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől 9%-os kamatra.[52]

1929 nyarán történt meg a Bethlen utca Bercsényi utcáig terjedő szakasza burkolatának kicserélése. A képviselőtestület július 12-én hozott határozatot arról, hogy az új burkolat fejkőből (= kockakő) készüljön. Az útépítés költsége – melybe a Papp–Ragány-féle ház előtti 3 méter széles

[50] NyhEvL. Et. jkv. 53/1929.

[51] NyhEvL. Képv. jkv. 34/1930.

[52] NyhEvL. Képv. jkv. 48/1930.

aszfaltjárdát is beleszámították – 40.949 pengő 40 fillérre rúgott. Ebből az összegből a római katolikus bérházra 3800, a római katolikus iskolára 1200, a görög katolikus püspöki palotára pedig 4600 pengőt, összesen 9600 pengőt vetettek ki, a városnak pedig 31.349 pengő 40 fillért kellett állnia.[53]

Ugyanazon a közgyűlésen jelentette be a polgármester, hogy az addigi szépen ívelő építkezési kedv megtorpant, a városnak más gondokkal kell szembenéznie: *„Munkanélküliség szakadt a városunkra, kétségtelen, hogy legjobban az építőiparosok érzik a munkahiányt, hiszen a legtöbb iparnak ez a szakma adja a foglalkozást. A fagykárosultak segélyezésére a miniszter tanács bizonyos munkálatok elrendelését biztosította. Tudomásom szerint Szabolcsban és Nyíregyházán is nagyobb arányú munkálatokat fognak lefolytatni, azonban ezek jobbára útépítések és ezek által az iparosság helyzetén még nincs könnyítve."* A közgyűlés felhatalmazta a polgármestert, hogy erről a főispánnak jelentést tegyen, s kérjék a kormányt, hogy ne csak a fővárosban és környékén, hanem a vidéken is eszközöljenek építkezéseket.[54]

Az addig tapasztalt ütem azonban a következő hónapokban lelassult, az építkezések pangtak, csak néhány kincstári beruházás (gyalogsági laktanya, repülőtér épületei) és a városi ínségmunkák jelentettek az elkövetkező években valamiféle munkalehetőséget.

Irodalom

Margócsy 1986.

Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. Újabb fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza városi Tanács V. B., Nyíregyháza 1986.

Romsics 1999.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest 1999.

Bene János

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Church building in Nyíregyháza in the second half of the 1920's

After the dictated peace of Trianon (June 4, 1920), which had bereaved the Hungarian state of a large part of its territory and population, economic development reached the level of the last peaceful pre-war year by the middle of the decade, but the country had to suffer one of the gravest economic crises in the early 1930's.

In Nyíregyháza, church investments played an important role beside central constructions financed by the treasury during the few years of this economic boom.

The mayor's report from 1927 says that the pace of constructions reached the level characteristic before the world war.

[53] SzSzBML V. B. 72. közgyűlési jegyzőkönyv 1929. júl. 12. Kgy. 594/1929. K. 29423/1929.
[54] SzSzBML V.B.72. közgyűlési jegyzőkönyv 1929. júl. 12. Kgy. 590/1929.

The two most populous congregations belonged to the Lutheran and the Roman Catholic Churches. Both of them took measures already in 1927 to build each a modern, four-level tenement building, in which shops would occupy the ground floor and flats of various numbers of rooms would be furnished in the three upper levels. Both churches intended to build the houses from advantageous credits and they ordered designs from well-known architects in Budapest declaring at the same time that they would hire builders in Nyíregyháza to reduce local unemployment.

The construction works started in a good pace in the spring of 1928 and both Churches could occupy their houses in the autumn of the same year.

János Bene

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Dániel Reinhold festőművész visszaemlékezése

Matits Ferenc

Bevezető sorok

Sorsom úgy hozta, hogy 1996–97-ben Nyíregyházán dolgoztam, ahol olykor egyidejűleg többféle művészettörténészi feladatot láttam el: vezettem a Városi Galériát, muzeológusként tevékenykedtem a Jósa András Múzeumban, illetve az Enciklopédia Kiadó megbízása alapján az ekkor készülő háromkötetes kortárs művészeti lexikon számára egyes megyei kötődéssel rendelkező képzőművészekről – köztük Dániel Reinhold (Nyíregyháza, 1927. március 18. – Miháld, 1984. január 4.) – szóló szócikk megírásával foglalkoztam (Matits 1997.) Másfél évtizeddel később – tavaly – megcsörrent budapesti hivatali íróasztalomon a telefonom, és hivatkozva erre a szócikkre Dániel Reinhold leánya, a fővárosban élő Marika találkozót kért tőlem.

Mivel a Dániel Reinhold szócikkel nem voltam elégedett, úgy gondoltam, a hiányosságok pótlása érdekében megpróbálok a hozzátartozótól további adatokat nyerni, hogy azokkal kiegészíthessem a lexikon internetes kiadása, az Artportal számára a szócikket. A művészről leányától az alábbiakat tudtam meg:

1. kép
Dániel Reinhold festés közben, 1979

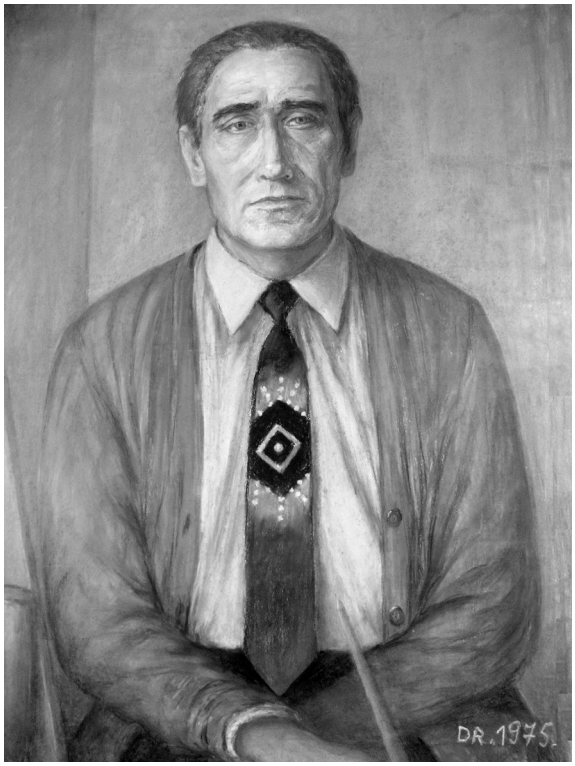
Fig. 1
Dániel Reinhold during painting, 1979

Dániel Reinhold édesapja Nyíregyházán utcaseprő volt. Öt gyermeket nevelt szerény körülmények között. Dániel Reinhold már gyermekéveiben dolgozni kezdett: napszámba járt utcát seperni édesapjával. Nagyon szeretett olvasni, rajzolni, muzsikálni, és amikor hírét vette, hogy Nyíregyházán megalakult a Népfőiskola, jelentkezett oda. A szorgalmas, tehetséges fiatalember a Népi Kollégiumban lakott, és a Népfőiskolán tanársegédként tevékenykedett. Váci András segítségével Budapestre költözött, ahol a képzőművészeti főiskolán folytatta tovább tanulmányait, ahol 1954-ben diplomázott. A főiskola után Zala megyei feleségével Nyíregyházára, majd Nagykállóra költöztek, mivel ott kapott rajztanári állást. 1961-ben a Zala megyei Miháldra települt feleségével, négy gyermekével, és az ottani általános iskola rajztanári állását nyerte el. A rajz mellett éneket is tanított: tudott

zongorázni, harmonikázni, szolmizálni és szépen énekelt. Egészségi okokból 1973-ban leszázalékolták, nyugdíjazták. Művésztelepen 1949-ben Dudaron járt.

A művész több csoportos kiállításon vett részt:

– 1946: Karácsonyi kiállítás, MADISZ Székház, Nyíregyháza;
– 1957: Tiszántúli képzőművészek kiállítása, Déri Múzeum, Debrecen;
– 1958: III. Megyei képzőművészeti kiállítás, Jósa A. Múzeum, Nyíregyháza, valamint Járási Művelődési Ház, Kisvárda;
– 1962: Zalai képzőművészek kiállítása, Zalaegerszeg;
– 1969: Benczúrtól napjainkig, Megyei Művelődési Központ, Nyíregyháza;
– 1980: Nyíregyházi népfőiskolások képzőművészeti kiállítása, Jósa A. Múzeum, Nyíregyháza.

2. kép
Önarckép (1975), pasztell, papír, 72×53 cm

Fig. 2
Self portrait (1975), pastel, paper, 72 cm x 53 cm

Hosszan tartó betegség után 1984. január 4-én, 57 éves korában Miháldon hunyt el.

Dániel Reinhold leányától a személyes kapcsolatfelvétel során a művész Soltész Albert festőművésszel való 1983-as levélváltását és néhány vele kapcsolatos dokumentum fénymásolatát kaptam meg. Ez alkalommal értesültem arról, hogy a művész nem sokkal halála előtt egy A3-as francia kockás füzetben 36 oldalas visszaemlékezést készített a Nyíregyházán 1946-tól az ötvenes évek elejéig működő Képzőművészeti Népfőiskolán töltött – 1946–1949 közötti – idejéről. A rövid életű, a megye művészete szempontjából fontos intézmény hivatalos elnevezése előbb Keleti Népfőiskola, majd Bessenyei György Képzőművészeti Szabadiskola volt.

A Népfőiskola igazgatója a budapesti képzőművészeti főiskolán frissen végzett és Nyíregyházán letelepedő Berky Nándor (Versec, 1911. – Debrecen, 1981.) szobrászművész volt, művésztanárai pedig Diószegi Balázs (Kunszentmiklós, 1914. – Kiskunhalas, 1999.), Z. Szalay Pál (Léva, 1891 – Szentendre, 1975) és Ősz Dénes (Budapest, 1915 – Bergisch Gladbach, 1980) festőművészek voltak.

Koroknay Gyula 1972-ben megjelent könyvében több oldalon át foglalkozik a Népfőiskolával, amelynek hallgatói közismereti tárgyakat is tanultak, teljes ellátást és bentlakásos elhelyezést kaptak (Koroknay 1972. 86.). Muraközi Ágota az alábbi módon említi a szabadiskolát: *„A frissen felfedezett népi tehetségeket összegyűjtő Keleti Népfőiskolán (Bessenyei György Képzőművészeti Szabadiskola) Z. Szalay Pál művészettörténetet tanít, Ősz Dénes, Diószegi Balázs festést, Berky Nándor mintázást, Makay László pedig néprajzot. Innen indult: Berecz András, Dániel Reinhold, Huszár István, Cs. Nagy András, Óvári László, Pál Gyula, Palicz József, Tóth László, Váci András, Váci Mihály, Nagy Sándor, ide járt Szabó Júlia, Csizmadia Zoltán és Kővári, a keramikus. …”* (Muraközi 1987. 356.)

Érdemes felfigyelni arra, hogy idővel a tanárok elhagyták Nyíregyházát. Elsőnek 1947-ben Ősz Dénes települt Budapestre, majd 1957-ben Diószegi Balázs költözött a Kiskunságba, Berky

Nándor 1961-től élt Debrecenben, Z. Szalay Pál pedig 1973-tól Szentendrén. Makay László idővel a Kisvárdai Múzeum vezetője lett.

A budapesti akadémiai képzésben részesülő művészek többsége szintén másutt kereste a boldogulás útját. A „fényes szellők" éveiben induló tehetségek közül Huszár István (Diósgyőr, 1925. – Nyíregyháza, 2004.) és Soltész Albert (Debrecen, 1926. –) festőművészek maradtak Nyíregyházán, illetve Pál Gyula (Kállósemjén, 1928. – Nyíregyháza, 1981.), aki a főiskola elvégzését követően előbb Kalocsán, majd 1957-től Demecseren és később Nyíregyházán vállalt tanári állást. Berecz András (Nyíregyháza, 1929. – Budapest, 2010.) a főiskola után Nyíregyházán tanított, majd 1987-ben Budapesten telepedett le. Váci András (Nyíregyháza, 1928. – Budapest, 1989.), Nagy Sándor (Buj, 1923. –) és Óvári László (Nyíregyháza, 1926. – Budapest, 1988.), valamint Tóth László (Nyíregyháza, 1926. – Budapest, 2009.) a főiskola megkezdésétől, illetve a diplomázást követően Budapesten élt. Cs. Nagy András (Újfehértó, 1974. – Vác, 2009.) egy évtizedig Miskolcon, majd rövid ideig Salgótarjánban, végül a 60-as évek közepétől Vácott, Palicz József (Nyíregyháza, 1931. –) 1974-ben Zalaegerszegen lakott.

Dániel Reinhold visszaemlékezésének olvasása során megállapítást nyert, hogy a Népfőiskola egykori hallgatói között akadtak olyanok, akiknek csupán a nevét ismerjük. Minden iskolában vannak szerényebb képességű diákok, így érthető, ha az ő sorsukról többet nem tudunk. Dániel Reinhold szövegének jobb megértése érdekében áttekintettem több egykori népfőiskolás visszaemlékezést, amelyek közül néhányból szemelvényeket közölve szeretném felhívni a figyelmet a nyíregyházi Népfőiskola további forrásaira:

Dániel Reinhold családjától a visszaemlékezés létrejöttének körülményeit megvilágító két olyan levél fénymásolatát kaptam meg, amelyből kiderül, hogy Nyíregyházán szerettek volna egy – a Népfőiskola múltját felidéző – könyvet megjelentetni.

Részlet Soltész Albert 1983. XI. 10-én kelt, Dániel Reinholdnak írt leveléből:[1]

„… ami pedig a szabadiskola életének a megírását illeti, ne nagyon gyötörd magad, ne siess vele, ezt már először is megírtam, de most meg már hogy úgy néz ki, hogy pénz hiányában még sincs gazdája a könyvnek, én sem töröm magamat rajta. Én azt akkor is csak azért jeleztem Neked előre, hogy számíts rá, és le ne maradj róla. Én még egy sort sem írtam magamról, a Tied se legyen több 4-5 kézzel írott oldal, amit majd akkor is ráérsz elküldeni, ha én jelzem neked.

Hogy na most mégis küldheted, mert már csak lesz belőle valami. Azt nem hiszem, hogy beleegyeznének, hogy az egészet te írd meg, de a címe az tetszett amit proponáltál, és én azt közlöm is velük, ha oda kerül a sor, de mondom, hogy nagyon nyújtózkodnak rajta. Már Berecz sem beszél róla, mert ki tudja, mit akarnak, az is lehet, hogy beláthatatlan időre elhalasztják, de az is lehet, hogy egyik napról a másikra elrendelik a gyártását. Na én erre felkészülve írtam neked, hogy írd meg, hozzám küldd el, hogy az enyémmel együtt bármelyik pillanatban odaadhassam, ne hogy lemaradjunk róla. De mindent a belátásodra bízok, hogy elküldöd-e vagy sem, mert ebből rád nézve semmi kötelezettséged nincs.

De kérdezhetlek én, ha én nem értesítelek erről, akkor ki más? Szóval ne csinálj ebből nagy ügyet. …"

Dániel Reinhold válaszlevele Soltész Albertnek 1983. november 15-én kelt:

„A leírtakhoz itt mellékelten írok egy pár sort. Amit tudtam leírtam, de sok mindent nehéz lett volna, mert a réges-régen dolgokról már nehéz írni bizony.

[1] Az idézeteket az alábbiakban mindvégig betűhíven közöljük még abban az esetben is, ha helyesírási hibát tartalmaznak.

... ha elolvastad amit írtam a kis füzetben, úgy kb. 40 oldalt, majd írd meg róla a véleményedet. Remélem megfelelő az írás a régi dolgokról. ...”

Kulimár János könyvből a Népfőiskoláról az alábbiakat tudjuk meg:

„1946 végére annyi munkánk gyűlt össze, hogy a nagyszabású, karácsonyi jótékony célú kiállításon mi is részt vehettünk mestereink mellett. A helyszín a MADISZ-székház volt. Mondanom sem kell, hogy örültünk a lehetőségnek, hiszen a 186 festmény, 38 szobor és kerámia alkotói között olyan nevek voltak, mint Ősz Dénes, Diószegi Balázs, Szőnyi István, Rudnay Gyula, Benczúr Gyula, Aba Novák Vilmos, Varga Nándor Lajos, Tarjáni S. Jenő, Tóth István, Fiedler Ferenc, Füssy Margit, Pusztay Erzsébet, Medgyesy Ferenc, Berky Nándor, Váradi Sándor, Balogh József, Berky András, Izsó József, Szabó Júlia, Lázár János, Kővári János, Berde Béla, Z. Szalay Pál.

Az akkor kiadott katalógust ma is őrzöm, ez tanúsítja Miska, Bandi, – jómagam – és több társunk kezdő lépéseit.” (Kulimár 1997. 24–25.)

„Felkaroltak bennünket, már apám is megenyhült és nem mondta többé, hogy keressek inkább valami becsületes foglalkozást. Ő is velem együtt örült, amikor 1948-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztertől díjat vehettem át.

Erről az eseményről – a történeti hűség kedvéért – idézem a Magyar Népben megjelent cikk egy részletét: 1946 óta működik Nyíregyházán a Bessenyei György Képzőművészeti Népfőiskola ... A két esztendő fáradságot nem ismerő munkája nem volt hiábavaló. Örömmel értesültünk arról, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter a főiskola növendékeinek eredményes munkája elismeréseképpen a tehetséges növendékeket megjutalmazta. A díjakat vasárnap délután meleg házi ünnepség keretében adták át. Berki Nándor a népfőiskola igazgatója rövid beszédében ismertette az intézet küzdelmeit a megindulás óta és a célkitűzéseit. Diószegi Balázs alak-rajztanár pedig vázolta az ifjúságnak az utat, amelyet a művésznek meg kell járnia. A díjak kiosztása során az I. díjat, 80 forintot Nagy Sándor szobrásznövendék, a II. díjat, 60-60 forintot Berecz András és Dániel Reinhold, a III. díjat pedig Soltész Albert, Pál Gyula, Palicz József és Péter Mihály kapták.” (Kulimár 1997. 31.)

„Az elméleti oktató tanárok is valamennyien a korszak elismert szakemberei voltak: Z. Szalay Pál festőművész, Hadházi Lajos, Sárbert Ármin és felesége, Makai László, Sárdi Béla, Bolvári Sándor, Bársony István, Lossányi Gyula és Balogh József tanárok.” (Kulimár 1997. 35–36.)

Wehner Tibor monográfiájában olvasható Nagy Sándor visszaemlékezése a Népfőiskolára:

„...mint kőműves, a nyíregyházi tanyákon dolgoztam. Mindig fúrtam, faragtam és a nyíregyházi szabadiskola vezetőihez is eljutott a hírem, érdeklődni kezdtek utánam. Berky Nándor és Diószegi Balázs voltak a szabadiskola vezetői. Két évig tanultam a szabadiskolán, Váci Mihályék közbenjárására bekerültem a kollégiumba is. Aztán Váci András, a festő felkerült Pestre, és az ő unszolására magam is ide jöttem.” (Wehner 2002. 8.)

Szűcs Károly művészettörténész Diószegi Balázs Munkácsy-díjas festőművész működését kutatva külön fejezetet szentelt a Népfőiskolának, amelyről az interneten az alábbi összeállítást tette közzé:

„...A nyíregyházi képzőművészeti szabadiskola. Nyíregyháza tehát nem volt ismeretlen Diószegi számára, amikor 1943-ban a korabeli kultúrpolitika a Nyíregyházi Tanítóképzőbe helyezte. Nyíregyházi tartózkodása festészetének igen fontos állomása, ahol az expresszionista indulóéveket követően művészi identitására ébred: az alföldi táj és az alföldi emberek világa felé fordult művészi érdeklődése, de emellett jelentős művészetszervező munkát is végez: többed magával képzőművészeti szabadiskolát szervez, amely 1946 novemberétől a népi kollégiumi mozgalomhoz csatlakozva Bessenyei György Képzőművészeti Népfőiskola néven folytathatta még egy ideig a tevékenységét.

Diószegi, aki egyik tanára és helyettes vezetője a közösségnek, e-képp összegezte a Szabadiskola tevékenységét: «Célunk volt, hogy magyar lelket, magyar kultúrát adjunk a magyar nép

széles rétegeinek Szabolcs vármegyében. Föl akartuk karolni a szegény, elhagyott, de tehetséges ifjúságot, hogy a magyar lelket, a magyar kultúrát, a magyar tragédiát megismerje, mert ez az ifjúság ténylegesen részese volt ennek a tragédiának. Mi, művész-nevelők pedig szintén ebből az ifjúságból kerültünk ki. Ez az álmunk most lassan kezd valóra válni. ... 1946-ban csak egy szűk kis szoba állt a rendelkezésünkre, de még az évben megrendezett kiállításunk eredményeképpen, amelyen a Népfőiskola hallgatóinak kiállított munkái meggyőzték felsőbb hatóságinkat, az iskola komoly munkájáról, több oldalról is kaptunk támogatást. ... A város polgármesterének, kulturális vezetőjének, valamint a szabadművelődés vezetőjének a megértő támogatása révén, ma már egy öt helyiségből álló épületben van a Népfőiskola. ... Az iskola tanárai a fiatalabb művésznemzedékhez tartoznak. Időnként és anyagi helyzetünknek megfelelően szerepelünk egyes budapesti kiállításokon is. Nyíregyházán az évenként megrendezett kulturális hetek keretében mutatjuk be legújabb alkotásainkat. Sajnos, vidéken élő művészek helyzete elszomorítóbb, mint a fővárosban. Ösztöndíjak, időszerű állandó vásárlások stb. nincsenek, de élmény, földszag és falusi levegő, amelyek hiányoznak a fővárosi képekből, itt azonban megtalálhatók. Nagyon helyes volna, ha az illetékes tényezők nagyobb figyelmet szentelnének az ilyen vidéki kiállításoknak, mert bizony vidéki művésznek egy fővárosi kiállításon való részvétel gyakran félévi keresetét veszi igénybe.»

Diószegi szeretett Nyíregyházán dolgozni. Diákjai közül többen képzőművészek, irodalmárok lettek, akik később hálával említették a Diószegivel együtt töltött napokat. Berecz András, Huszár István, Cs. Nagy Sándor, Soltész Albert, Óvári Sándor, Palicz József, Tóth László festőművészek, Csizmadia István szobrász, Pál Gyula főiskolai tanár, Váci Mihály költő, és az irodalomtörténész Czine Mihály, mesterükről szólván mindig kiemelték annak emberségét és legendás pedagógiai érzékét. Berecz András így emlékszik vissza: «A szabadiskolában sokan voltunk, akik komolyan vettük póz nélküli korrektúráit. Rendszeresen együtt rajzolta velünk a szegényházból felhozott öreg bácsikat, néniket, markáns arcú modelljeinket.»

Czine Mihály így emlékszik vissza: «Hálás vagyok azoknak, akik útnak indítottak. Ezek közé tartozik Diószegi Balázs festőművész-tanár. Habár nem sok kézügyesség szorult belém, mi tagadás. Csupán macskát tudtam rajzolni, noha azt is nyúlnak nézték. Először tőle hallottam Dosztojevszkijről. Nagy hatással volt rám személyisége, kisugárzó embersége. Sokat köszönhetek a pedagógus, a művész Diószegi Balázsnak.»

A tanártárs és jó barát, Makay László, a későbbi kisvárdai múzeumigazgató pedig eképp emlékszik a Bessenyei Képzőművészeti Népfőiskolára: «Az intézmény vezetésével megbízott Berky Nándor szobrászművészen kívül senki nem volt ennek kitartóbb nevelője és senki nem gyakorolt olyan mély benyomást a népfőiskolásokra, mint Diószegi. Nagyon szerette a tehetséges fiatalokat. Hitt bennük, segített megoldani minden problémájukat, sokszor velük együtt dolgozott, s rendszerint a foglalkozások befejezése után is órákat töltött közöttük, mindennapi és művészi gondjaikról beszélgetve, vagy valamelyikük hegedülését, citerálását hallgatva.»

A szabadiskola életre szóló művelődési igényt ébresztett diákjaiban és magas hőfokra fűtött emberi kapcsolatokat követelt tőlük. Az oktatás komplett rendszerben működött: művészeti gyakorlat és művészettörténet, néprajz, közismereti tárgyak, de a francia nyelv tanítása is szerepelt a tárgyak között. Az odalátogató Kmetty János festőművész el volt ragadtatva az iskolában tapasztalt szellemiségtől, mivel az iskola nemcsak korszerű műveltséget adott, de a tanítás nyitott volt, az órákat bárki szabadon látogathatta, a tanárok és diákok viszonya kollegiális volt.

A korrigáló tanár Diószegi is csak annak segített, aki megkérte erre, mivel senkire sem akarta ráerőszakolni saját szemléletét. Módszerével a diákokat önállóságra nevelte és a maguk iránti egészséges szkepszist, az önreflexió iránti igényt erősítette bennük. Magánemberként is szívesen látta vendégül diákjait, rendszeresen meghívta őket a műtermébe, ahol többen ilyen alkalmakkor

*hallottak először Dosztojevszkijről, máskor angol nyelvű Ady-fordítását hallgatták, vagy a versek illusztrációit nézték meg. A bensőséges tanár és tanítvány viszony nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ebben az időben az ország összes megyéje közül Szabolcsból kerültek legtöbben a Budapesti Képzőművészeti Főiskolára, amiben nem kis szerepe volt a Szabadiskolának és tanárainak." (*Szűcs 2004.)

Csizmadia Zoltán festőművész ugyancsak foglalkozott a Népfőiskolával: hosszan idézi Koroknay Gyulának a *Kelet Népe* 1980. július 20-i számában a Jósa András Múzeumban megrendezett kiállítás kapcsán megjelent írását (Koroknay 1980.). Megemlíti a Népfőiskolán tevékenykedő Valkó Zoltánt, aki később Budapesten építészmérnökként tevékenykedett, Berendi József szobrászt, aki Párizsba települt át, Nagy Olgát, aki később egy ideig Kokas Ignác felesége volt, a tanárok között kiemeli Balogh József grafikust és Boross Géza festőművészt (Csizmadia 2008. 11.).

Az országban több helyen működő NÉKOSZ-mozgalom Nyíregyházán is eredményesen működött. A szegény sorsú fiatalok számára nagy lehetőség volt tehetségük kibontakoztatására, műveltségük fejlesztésére. Megszüntetésükről sajnálatos módon országosan rendeletben döntöttek az 50-es évek elején. Nyíregyházán Váci Mihály, a költő – aki eredetileg grafikusnak készült a Népfőiskolán, később pedig Nyíregyházán a Művelődési Osztályon dolgozva támogatta az intézmény működését – sem tudta a bezárást megakadályozni.

A nyíregyházi Népfőiskolán végzett munkát dicséri, eredményességét jelzi, hogy néhány esztendő alatt jó pár tehetséges növendék került a Képzőművészeti Főiskolára, és vált a magyar művészeti élet részesévé. A hálás utódok tiszteletüket Nyíregyházán oly módon is kifejezték, hogy a Népfőiskola Szent István téri egykori épületére emléktáblát helyeztek.

Irodalom

Csizmadia 2008.

Csizmadia Zoltán: 2008.

Koroknay 1972.

Koroknay Gyula: Nyíregyháza művészettörténeti emlékei. Nyíregyházi Kiskönyvtár 6. Szabolcs Megyei Lapkiadó, Nyíregyháza 1972.

Koroknay 1980.

Koroknay Gyula: Országos hírű művészek. Az egykori nyíregyházi szabadiskola kiállítása a múzeumban. *KMo* XXXVII: 169. 1980. július 20. 6.

Kulimár 1997.

Kulimár János: Soltész Albert, a Nyírség szerelmese. ProTrade BT, Nyíregyháza 1997.

Matits 1997.

Dániel Reinhold festő (Nyíregyháza, 1927. ? ? – Nyíregyháza, 1984. ? ?) Szerk. Matits Ferenc**.** In: Magyar Kortársművészeti Lexikon I. kötet. Kempelen Farkas Digitális Könyvtár, Budapest 1997. http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/kortars-magyar-muveszeti/kortars-magyar-muveszeti-081028-654

Muraközi 1987.

Muraközi Ágota: Művésztanárok a régi Nyíregyházán. *SzSzSz* XXII: 3. 1987: 3. 347–356.

Szűcs 2004.

Szűcs Károly: Diószegi Balázs „az utolsó magyar parasztfestő". Kiállítási megnyitó szövege, Nyíregyháza, Városi Galéria 2004. november 18. http://5mp.eu/web.php?a=dioszegi&o=FOnv23OyI1

Wehner 2002.
Wehner Tibor: Nagy Sándor: [kőből szabadult]. Körmendi Galéria Budapest sorozat. Körmendi Galéria, Budapest 2002.

Matits Ferenc

H–1014 Budapest
Móra Ferenc u.1.

Recollection by Dániel Reinhold painter

Dániel Reinhold painter learned in the People's Academy of Nyíregyháza from the autumn of 1946 to the spring of 1949. He continued his studies in arts in the High School of Fine Arts in Budapest and got his diploma in 1954. He moved back to Nyíregyháza together with his wife and soon started teaching in Nagykálló. In 1961, Dániel Reinhold and his family moved to Miháld in Zala county where he also worked as teacher. His paintings could be seen in several exhibitions.

The artist wrote his recollections of the years spent at the People's Academy of Nyíregyháza on Albert Soltész painter's request. This is the publication of his recollections from a distance of thirty years.

A short introduction precedes the publication completed with a selection from the memoirs of the teachers and the students of the People's Academy of Nyíregyháza. They contain different lists but most of the artists who continued their studies in the High School of Fine Arts in Budapest are generally present in the lists of the artists of the People's Academy. The teachers and the professors of the High School examined the works of the students of the People's Academy in Nyíregyháza, and then invited a few of them to continue training. The success and high standard of the People's Academy of Nyíregyháza is proved by the fact that many students were admitted in the Academy of Fine Arts in Budapest. Most of the artists who had come from Nyíregyháza and finished studies in Budapest never returned in Nyíregyháza but remained in the capital or in other country towns and many of them gained a national and even an international recognition.

Ferenc Matits

H–1014 Budapest
Móra Ferenc u.1.

Akik a boldogabb holnapért éltek

Írta: Dániel Reinhold

(Vázlatos leírás a visszaemlékezéseimből)

Idézet: *„Ne hallgass másra csak a természetre,*
mert az a legszebb tanítómestered.”
Leonardo da Vinci

„Aki megveti a festészetet,
megveti a világbölcselet finom szemléletét,
mert a természetnek törvényes leánya vagy
helyesebben szólva unokája.”
Leonardo da Vinci

(Amit most leírok, jellemző lesz rá a pongyola fogalmazás, mivel sürget az idő)

1946 őszét írtak és az az ősz a többi előző őszektől különössebbnek tűnt nekem. Egy hirdetést hallottam, hogy a Kallói u. 1. sz. alatti épület emeletén megnyílik egy rajziskola, melynek az a hivatása, hogy a tehetséges szegény munkásparaszt fiatalokat rajzolásra, festésre tanítsa vezető festőművész által. Én akkor napszámra jártam lapátolni az utcák útjait. Mindjárt az első nap tudásszomjjal igyekeztem az emeletre, és egy nyitva tárt ajtón beléptem egy szobába. Még nem volt ott senki, majd rövidesen belépett egy 13 éves fiúcska és köszönt. Elbeszélgettem vele, és azt mondta, hogy ő modellt jött ülni, hogy őt lerajzolják. Azután rövidesen megtudtam, hogy ő polgári iskolába jár. A teremben rajzbakok voltak, rajtuk rajztáblák mindegyiken. Arra már nem emlékszem, hogy rajzlapot kaptunk-e vagy mi vettünk saját részünkre, és szénrudat, amivel rögtön az első este tanulmányfejet rajzoltunk a fiúcskáról. Rövidesen belépett egy körszakállú, barna széles karimájú kalapos, zöld nagykabátban egy intelligens úr, és bemutatkozott.

Akkor ismertem meg benne Ősz Dénes festőművészt, aki oly nagy szeretettel vette körül minden tanítványát, mert még jöttek miutánunk egy páran rajzolni és így már voltunk vagy hatan. Ezután megkezdődött a munka, a rajzolás. Mindenki nézte egymás rajzát, hogy ki hogyan kezdte el a rajzolást. Nagy volt az izgalom, ennek megvolt az oka, hiszen kezdők voltak mind, akik feljöttek rajzolni az emeletre. Én már rendelkeztem némi gyakorlattal, mert kezembe került ajándékként egy könyv. Siska Miskától kaptam (ma sofőr Nyíregyházán), aki udvarolt Aranka nővéremnek, nekem adott egy könyvet, amelyben reprodukciók voltak képekről. A könyvet Haranghy Jenő írta abból a célból, hogy lehessen belőle rajzolni, tanulni. Voltak benne Leonardótól rajzok, Dürertől, Rubenstől és még más művészektől is. Engem már előzőleg sokmindenre rávezettek a könyvekben lévő híres festők, pl.: kézfej lerajzolására, fűszálak tanulmányozására és részletes lerajzolásukra hegyes ceruzával. Ezek a nagy festőművészek példaképeim voltak egész pályámon, de példaképként állt velük Ősz Dénes kiváló festőművész tanárom és az egész művészi szemléletemben, és az ábrázolásokban nem utolsósorban. Szóval, az első este a fiúcskának a fejét rajzoltuk vagy hatan, a tanárunk mindenkinek szólt valamit röviden a kezdéskor, majd ahogyan már alakult a fej formája mindenkihez leült, és a korrigálásának az volt a lényege, hogy nagyon fontos az eleven szemlélet. Majd később tudtam meg, hogy ő nemcsak a Lenin-tükröződési elmélet szerint korrigált, hanem a Leonardo szellemében is tanított, mivel nagyon fontos a jelenségnek rajzban és tónusban a megoldhatósága,

a jelenség lerajzolása, szóval nem volt szabad megvetni a finom természetszemléletet. Egyrészt ez volt jellemző korrigálására, másrészt a Lenin-tükröződési elmélet.

1, Az eleven szemlélet,

2, Az elvont gondolkodás és azon keresztül a gyakorlat.

Ezeket soha nem tévesztette szem elől Ősz Dénes tanárunk.

A két óra eltelt és mindenki nagy érdeklődéssel várta az eredményt, azt hogy kinek hogyan sikerült lerajzolni a fiúcskát. Egymás mellé raktuk a rajzokat és megkezdődött az értékelés, ami nagy vitát váltott ki. Az én rajzomat külön kiemelte Ősz Dénes tanár elvtárs, és még a Kovács Ilonáét. Majd hevesen hozzá szólt Tóth László, hogy miért a Dániel rajzát teszik fel a falra, amikor őszerinte sikeresebb a Palicz József rajza. Ősz Dénes a véleményével nem értett egyet és igyekezett őt meggyőzni, hogy a Dániel feje a legsikeresebben megoldott a maga finom tónusaiban és a karaktereiben. A vita az első este lezárult, mindenki elégedett volt az első esti sikerrel, eredménnyel. Az én rajzom és Kovács Ilona rajza, mint tanulmány rajzok kerültek fel a falra, még ha jól emlékszem a Palicz Jóska rajza is.

Másnap délután szintén megérkezett a fiúcska modellt ülni. Megérkeztek a többiek és a tanárunk is. Én más nézőpontból, aspektusból kezdtem el a fej újbóli lerajzolását. Amikor megkezdődött a munka, belépett egy kedves, intelligens fiatalember és bemutatkozott Ősz Dénes tanárunknak, és azután mindenkinek bemutatkozott. Akkor tudtam meg, hogy az a szép szőke, hullámos hajú, intelligens fiatal barátunk kezdő művész társunk: Soltész Albert. A kezdő művésztársunk letette a táskáját, elővette a rajzbakot, feltette rá a tábláját rajzlappal együtt, és ő is neki látott a rajzolásnak. Sercegett a szénrúd a rajzlapokon, és a tanárunk másnap már több mindent mondott minden tanítványának korrigáláskor.

Eltelt egy óra, felállt mindenki a rajzbakról és a tanárom felém fordult és azt mondta: „magának nagyon jó munkás feje van és alakja, szeretném lerajzolni két óra eltelte után úgy nagykabátban". Én azt mondtam: „jól van, lerajzolhat a művész elvtárs". Az eltelt tíz perc szünet után megkezdődött a tanulmányrajz további fejlesztése.

Eltelt a két óra, mindenki abbahagyta a rajzolást, és egy páran hazamentek, én meg felálltam egy katedrára, hogy Ősz Dénes lerajzoljon szénnel térdig. De amikor megkezdte a lerajzolásomat, mondtam neki rosszul érzem magam, mert még ma nem ettem csak délben, olajos kenyeret a munkahelyemen, ahol szintén még az utcákat lapátoltuk bogárhátúra. Ő karon fogott és leültetett egy székre, majd jobban lettem, de azután már csak az elkezdett fejemnek a skricban megrajzolása volt meg, csak azt tudta gyorsan több mint vázlatosan elkészíteni rólam Ősz Dénes. Én néztem az alálátásban rólam készült szép rajzot a fejemről és mondtam magamban: „Ez igen szép rajz, és milyen nehéz lehet így alálátásból skricban egy fej lerajzolása, oda nagy tudás kell." Majd szólt nekem a tanár elvtárs: „na szép a fej, amit magáról rajzoltam Reinhold?" Mondtam neki: „Nagyon szép!" Faggatni kezdett, hogy miért csak olajos kenyeret ettem. Mondtam, mert mi szegények vagyunk és édesapám már nem él, aki tizenhat évig városi utcaseprő volt. „Így már értem." – volt a válasza.

Szóval a második, harmadik nap ezekkel bővült a létszám: Soltész Albert, Huszár Pista, Váci Bandi, Váci Miska, Valkó Öcsi és még nem tudom kik. Szóval már voltunk kilencen: Palicz Jóska, Kovácsné, Tóth Laci, Soltész Albert, Huszár Pista, Váci Bandi, Váci Miska, Valkó Öcsi, Dániel Reinhold.

Engem Ősz Dénes tanárunk mindjárt az első nap megválasztott tanársegédnek, ha ő valamilyen oknál fogva nem tud bejönni, korrigálni, akkor én ügyeljek a rendre, és menjen minden munka a maga rendjén. Az egyik este a tanárunk nem tudott bejönni, csak a feleségét küldte fel hozzánk, és ő szólt nekem, hogy „Ma a férjem nem tud feljönni és Reinhold a rajzolás menjen a maga

rendjén, és ügyeljen a rendre és a fegyelemre.” Mondtam: „Jól van, mindenre ügyelek, csak legyen nyugodt a tanár elvtárs otthon.”

Több héten át Ősz Dénes tanárunk volt egy személyben igazgató is. Több hét eltelte után bejött a Szabadiskolába egy derék szakállas, szürke kalapos úr, és mondta, hogy ő Berki Nándor szobrászművész. Ősz Dénes bemutatott bennünket és mindenki az új intelligens emberre vetette a szemét, szinte le sem tudtuk venni kettőjükről, olyan kedvesen elbeszélgettek a szépről, művészetről (festészetről, szobrászatról). Szóval a világbölcselet finom szemléletéről, és abban a szellemben neveltek, tanítottak bennünket a szépre, a valóság visszatükrözésére. Kezdettől Ősz Dénes tanár elvtárs megkövetelte a rajzok alapos, részletes elkészítését. Nem lehetett halandzsázni, komoly munka eredményt követelt. Berki Nándor azután már gyakrabban feljött hozzánk a Szabadrajziskolába, szétnézett, majd megállapodtak abban Ősz Dénessel, hogy holnap elmegyünk Ősz Dénes tanárunk lakására, és szétnézünk nála, szóval egy kis tanulmányútra. Úgy is történt.

Az egyik este elmentünk mi tanítványai Ősz Dénes lakására, és eljött Berki Nándor szobrász elvtárs is, és volt nagy élményünk a tanárunk lakásán. Ősz Dénes családja mindannyiunkat kedvesen fogadott, leültünk a szobában, elbeszélgettünk. Ősz Dénes tanárunk oly kedvesen beszélt olaszországi élményeiről, és elővette a lemezeit és feltette azokat, hogy legyen egy kis zene is. Én nagy figyelemmel hallgattam az egyik lemezről a gyönyörű éneklést. Majd megkérdeztem: „Tanár elvtárs ki énekelt olyan gyönyörűen?” Ő azt válaszolta: „Gigli olasz világhírű tenorista.” Én azt mondtam neki: „Tanár elvtárs úgy én is tudok majdnem énekelni.” Ő azt válaszolta: „Reinholdkám még megközelítően sem tudhat, mert ő olyan nagy énekes, őt csak egyszerű olasz hajókirakó munkások tudják éneklésben megközelíteni. Olyan szép hangjuk van, de az olasz nép ideges, ha ónos eső esik, Olaszországban nem szeretik a telet. Ezután Ősz Dénes tanárunk feltett egy másik lemezt, azon pedig egy mély hangú énekes énekelt, majd megkérdeztem, hogy „Ki énekel?”, ő azt mondta: „Saljapin”. Mi nagyon boldogok voltunk, mert úgy festészetben, mint zenében nagy élményünk volt azon az estén. Boldogan ment mindenki haza.

Amikor Ősz Dénes tanárunk korrigált, mindig használta ezt a szót: *faktúra*. Én hamar megértettem, hogy a formát követve kell rajzolni, bármi legyen is az, amit az ember lerajzol. Ő azt a szót úgy használta, hogy könnyen meglehetett érteni, hogy mit is jelent: szóval a formának, redőknek, ráncoknak a formáját követve kell rajzolni, ez a lényeg. Ő többször használta ezt a szót, és rajzon korrigáláskor meg is mutatta, azt úgy könnyű volt megérteni.

A kezdettől fogva, hogy ne legyen a mi életünk a Szabadrajz iskolában olyan unalmas, sivár, és mivel nagy rajongója voltam Karádi Katalinnak, gyakran halkabban elénekeltem a híres Karádi-dalt:

Így emlékezett Reinhold:

1, Nincs kegyelem, nincs kegyelem
Tudom, hogy ez lesz a vége,
Jöjjön, ami jön, én azt köszönöm
Csak te maradj énvelem

2, Nincs kegyelem, nincs kegyelem
Tudom, hogy ez lesz a vége
Hittem neked én, nincs menekülés
Csak te maradj énvelem

Eredeti szöveg:

1, Nincs kegyelem, nincs kegyelem
Tudtam, hogy ez lesz a vége,
Hittem neked, és nincs menekülés,
Már te vagy a végzetem.

2, Nincs kegyelem, nincs kegyelem
És ha a szívem elégne, jöjjön, ami
jön, én megköszönöm,
Csak maradj meg énnekem.

3, Nincs kegyelem, nincs szerelem Mert ha szívem elégne, Jöjjön, ami jön Csak te vagy a végzetem.	3, Nincs kegyelem, nincs kegyelem, És ha a szívem elégne, jöjjön, ami jön, én megköszönöm, Csak maradj meg énnekem.

A Szabadrajz iskola hallgatói már az első perctől kezdve olyan életet éltek, amely tele volt örömmel és egy kevés szomorúsággal. A szomorúság azért volt, mert a legtöbb hallgató félárva volt.

A mi életünk, tevékenységünk, rajzolásunk, tanulásunk, azért volt úgy érzem, mert mi mindnyájan olyanok voltunk, akikre azt lehet ma már mondani, hogy *akik a szebb, boldogabb holnapért éltek.*

Ilyen volt a mi bohém életünk, tanárainknak és hallgatóinak, a tanítványoknak. Amikor este a tanárunk lakásán voltunk vendégségben, az Ősz Dénes tanárunk megmutatta azt a kis rajzot, melyet a kislánya rajzolt róla, kezdetleges, de szép kis rajz volt, még a szakállát is lerajzolta, és volt egy kis derültség, nevetés a kis rajzocska miatt. Minden héten újabb, és újabb modellekről készítettünk szigorú megkötöttség alatt tanulmányfejeket, pl.: idősebb asszonyokról.

Én ebben az időben többször elmentem Ősz Dénes tanárunk lakására, elbeszélgetni a mi fejlődésünkről, ki hogyan halad. Pár hónap telt el, és úgy nézett ki a helyzet, hogy változás áll be a Szabadiskola vezetésében. Ez igaz is lett. Eddig Ősz Dénes tanár egyszemélyben igazgató is volt. 1947 elején most már igazgatója is lett az iskolának, Berki Nándor szobrász lett az igazgató, Ősz Dénes pedig továbbra is rajzot tanító tanárként töltötte be a szerepét. Ősz Dénes továbbra is nap mint nap szorgalmasan bejárt korrepetálni.

Ennek örömére, hogy most már igazgató is lesz, rendezett Ősz Dénes tanár elvtárs egy díszvacsorát a Sas-kocsmában, amire minden tanítványát szeretettel meghívott, és ők voltak még ott velünk ketten, Ősz Dénes és Berki Nándor. Az este nagyon kellemesen telt el, volt mit enni, inni, boldogan elbeszélgetett velünk mind a két tanárunk, az addig elért iskolai eredményekről, rajzolásról, szóval mindenről, szóval a sikerekről. De abban is változás állt be, hogy mostmár 1947 elejétől, a Szabadiskola reggeltől estig működött, és én azután már nem jártam napszámba, hanem minden erőmet bevetettem a sikeres tanulmányom további végzésébe. Én Berki igazgatómnak segítettem gyúrni az agyagot, és még neki nem volt szobrász tanítványa.

Ekkor történt meg, hogy az egyik reggel én már fent voltam 7 órakor az emeleten, elővettem a szobrász állvány asztalkát és az agyagot a hordóból, és mintáztam az ujjammal egy aktot, amint sziklán fekszik. Eltelt 3/4 óra, amikor feljött Berki szobrászigazgató és ránézett a kis szobrocskámra, és azt mondta: „No csak ez igen." Én megkérdeztem tőle, tetszik-e neki a kis szobrocska, ő megelégedéssel mondta: „Nagyon jó és mit akartam vele kifejezni?" Én mondtam: „Egy hajótörőttet." A válasz az volt, hogy „Nem rossz ötlet!" Én azt mondtam neki „Így hagyom, megfelel így is?" Ő azt mondta, hogy „szép így is a kis szobrocskája."

Ősz Dénes tanárunk már kezdettől gyakrabban akvarellezett és mi nagy figyelemmel néztük, hogyan keveri ki a színeket villanyfénynél, hogy a modell színe a háttér színével össze ne mosódjék, hogy az ecset fa végével kontúr vonalat húzott a papírra. Ezt a módszerét én elsajátítottam, és még ma is e módon akvarellezek.

Nagy fordulat állt be 1947 elején a Szabadiskola életében. Ősz Dénes elhatározta, hogy felköltöznek Budapestre lakni a családjával, de még utoljára rendez egy önálló kiállítást a képeiből. Engemet hívott meg a kiállításának a képek felrakásához a falra. A kiállítás a MADISZ-helységben lett megrendezve a képeiből.

Búcsúznom kellett attól a művésztől, embertől, akitől pár hónap alatt olyan sokmindent megtanultam. A képek felkerültek a falra, de a terem közepétől délnek az állványára tett fel egy szép

Vircsafternét ábrázolta szőke hajával, kék szemével (sic!). A portré nagyon gyönyörű mű volt, és én elbeszélgettem a képről Ősz Dénes tanárommal. Majd elküldött nem messzire a korcsmába, hogy hozzak neki egy nagyfröccsöt, és én pedig, ha visszaviszem a poharat, saját részemre vegyek egy kis fröccsöt, de adott is rá pénzt. Amikor az ő üres poharával visszamentem a korcsmába, így búcsúztam tőle gondolatban: Elmegy aranyos tanárom, itt hagy engem ő, akitől szinte mindent megtanultam, éppen úgy, mint Leonardótól, Dürertől, Holbeintől a természet alapos tanulmányozását, annak szeretetét. Megtanultam Öntől a karnóciót, az emberi hús színének a tónusát, szinte már kész művésszé nevelt aranyos tanárom, amit megtanultam azon már csak ronthat más tanár, és hulltak a könnyeim, mert búcsúznom kellett egy kiváló művésztől, tanáromtól, és örökre.

Ezután egy darabig a Szabadiskola vezetője, tanára egy személyben Berki Nándor szobrászművész lett. Az egyik nap szólt nekem, hogy nézzek meg rajzokat, amelyek ceruzarajzok voltak, és ő elismerően nyilatkozott róluk. Én megkérdeztem kinek a rajzai, ő azt mondta, van egy új tanítványom, Pál Gyula, ő kállósemjéni, és ma jött felvételre hozzám. Egy kevés idő múlva bejött egy alacsonyabb növésű, hullámos hajú fiatalember és rá mutatott Berki tanár, és azt mondta: Ő az a Pál Gyula. Kedvesen elbeszélgetett vele, miután egymásnak bemutatkoztunk. Ő nézegette a szénnel rajzolt tanulmányfejemet, és elismerően nyilatkozott róluk, tetszett neki mind és megkérdezte „Ezek a te munkáid?" Én válaszoltam, hogy „Igen az enyéim mind" – „nagyon szépek" – volt a válasz.

Én akkor már a Kossuth utcában, a Kollégiumban laktam, ott kaptunk enni is, úgy, hogy már csak a tanulás, a továbbképzésem volt a célom. Ezután ő is, azaz Pál Gyula eljött velem a Kollégiumba, ahol neki is volt egy üres ágy készen, majd rámutattam az ágyam fölött lévő Michelangelo festményéről készült ceruzarajz másolatomra, amely rajz szintén tetszett Pál Gyulának, aki szintén tehetségesnek bizonyult előreláthatólag. Miután megnézte a rajzomat, nyomban mondta, hogy neki nehezen fog menni a szigorú tanulmányrajzok készítése, de igyekszik ő is fegyelmezetten, a követelménynek megfelelően dolgozni, rajzolni, és az igyekezete megvolt hozzá, de nehezen ment neki, mert ő nagyvonalúan rajzolt.

Ebben az időben jött még továbbtanulni három fiatalember, az egyik idősebb volt. Nagy Sándor szobrásznak tanult, Mitrocsák ő szintén szobrásznak, és Péter Miska, aki festőnek tanult. Ezek után már kevésnek bizonyult az egyszobás műtermünk a Kállói út 1. sz. alatt, és átköltöztünk a Vay Ádám utcába. Kaptunk egy hosszú lakást műteremnek, a Berki Nándor igazgató pedig abban az épületben lakást. A Kossuth utcában a helyünket elfoglalták a tanítóképzősök, és így a házunk érdekében helyt kellett kapjunk. Pál Gyula hazament az édesanyjához, én és Nagy Sándor pedig a Kállói utcában a Kossuth gimnáziummal szembeni kollégiumban kaptunk éjjelre szállást, és nappal kosztot. De akkor a Szabadiskola már a Vay Ádám utcában volt, ahová még két növendék jött később: Bakk János és Matyasovszky Pista Kassáról, és Berecz András. Itt a tanár és az igazgató egyszemélyben megszűnt, mert a Vay Ádám utcában a Képző Művészeti Népiskolába (az lett a neve) jött egy festőművész, Diószegi Balázs, aki a rajzolást, festést oktatta, a szobrászokkal pedig Berki Nándor igazgató foglalkozott.

A Vay Ádám utcában az életünk alapjában megváltozott a tanulást ideértve, mert már a délutánokon elméleti órák is voltak. Tehát amikor a Kállói utca 1. sz. alatt Ősz Dénes festőművész megalakította a Szabadiskolát, az első naptól fogva ezek voltak a tagjai: Dániel Reinhold, Kovács Ilona, Palicz József, Huszár István, tanárképzős, Váczi András, Soltész Albert, Váczi Mihály, Tóth László, Valkó Öcsi tanítóképző. A többiek ezután jöttek továbbtanulni, és kollégistának egyben is. Miutánunk leghamarabb Nagy Sándor jött, és így lettünk 10-en tanítványok.

A Vay Ádám utcai Képzőművészeti Népfőiskolába gyakran bejárt rajzolni Hagyási Katalin (akihez az első perctől kezdve nagy szerelmi vonzódásom volt), ő is tehetségesnek bizonyult.

Ő tanítóképzőbe járt, és onnan, mint Borsa Géza rajztanár tanítványa járt be hozzánk rajzolni a Szabadiskolába Diószegi Balázshoz.

Amikor 1947 elején megkezdődött a tanítás a Vay Ádám utcai Szabadiskolába, mindjárt az első napokban tanársegédet kellett választani. Mindenki énrám szavazott, még Berecz András is, aki legeredetibb tehetségnek, sőt a legtehetségesebbnek bizonyult a tanítványai közül Diószegi Balázsnak, aki tanárja lett a Szabadiskolának, mint tanítóképzős rajztanár. Berecz András nem csak a legtehetségesebb volt, de gyönyörű a színlátása is. Ekkor jelentkezett egy újabb tanítvány Óvári László, aki szintén tehetségesnek bizonyult. Úgyhogy mostmár nagy létszámú volt a Népfőiskola.

Ezeket az elméleti tantárgyakat tanultuk délutánokon: Művészettörténetet: Z. Szalay Pál festőművész, éneket, bonctant: Berki Nándor igazgató tanította, szobrászatból mintázást is Berki Nándor tanította. Mindjárt az első napoktól én gondoskodtam, hogy legyen állandóan modell. A szegény házból hoztam modellt minden héten, és nagy szorgalommal folyt úgy a gyakorlati, mint az elméleti képzés a munka. A tanáraink lelkiismeretesek voltak, és mindent szigorúan megköveteltek a komoly munkavégzés érdekében.

Ábrázoló geometriát az akkori Kossuth Lajos gimnázium igazgatója tanította, felesége pedig a matematikát. (Ők a Kállói utcában laknak ma is, helyesebben a lánya a családjával, mert ismerem őket, de a nevükre sajnos már nem emlékszem.)

Berki Nándor igazgató mindjárt az első perctől kezdve gondoskodott arról, hogy legyen a képeknek keret és üveg. Én festettem az egyik öreg bácsi modellről egy nagyon szép akvarellt, amelyet Berki igazgatónk azonnal feltett keretbe helyezve a falra. Berki igazgató az én akvarellemet mintaképnek tartotta, és olyan sokat beszélt róla a többi osztálytársaimnak. Benne volt intenzív a valőr, a szín fokozati különbség. A kép sokáig fent volt a falon. Diószegi tanárunk azt mondta, hasznos, ha a modellről nagyméretű tanulmányfejeket rajzolunk, mert abban az esetben sokat lehet tanulni. De megmintáztunk egy férfifejet is, hogy annak elkészítésében érzékeljük a térbeli plaszticitást (letapogatva) és az nagyon hasznos volt részünkre. A mintázás közben fénykép is készült rólunk.

Én egy pár esetben készítettem nagy képeket a modellről egészen térdig lerajzolva azt, szénrajz volt. Amikor ezt a nagy rajzot készítettem, akkor látogatott meg bennünket Cs. Nagy András, aki szabolcsi születésű, és főiskolán már hallgató volt Budapesten. Ő nagyon elismerően nyilatkozott a nagyméretű szénrajzomról, de a tanáraim is. Aki legelőször is látta Z. Szalay Pál tanár, ő is nagyon dicsérte a több mint vázlatos, elkészült rajzomat. Ő azt mondta: „Ez igen Rejholdkám, csak így tovább, ilyen komolyan felfogva mindent." Nagyon megdícsért, és a sok fejtanulmány rajzaimat megnézegette, és elismerően nyilatkozott róluk.

Ebben az időben történt, hogy a lány líceumba megérkezett egy olasz hegedűművész *szirió piovezán* hangversenyt adni, mi is elmentünk és megcsodáltuk a gyönyörű játékát, és nagy zenei élményben volt részünk. A belépés ingyenes volt. Arról az estéről sokáig elbeszélgettünk a Szabadiskolában.

Nagy anyagi nehézséggel küszködtünk, éppen csak annyi pénzünk volt, hogy papírt vegyünk a legtöbbször, én és Pál Gyula saját magunknak égettünk szénrudat hársfából. Pasztell festékünk sem volt, pedig avval is szerettünk volna festeni. Pál Gyula elhatározta, hogy készít pasztell festéket, ez meg is történt. Vett kötőanyagot és porfestéket, neki állt gyúrni a pasztell rudakat, majd azok megszáradtak és mi oly boldogok voltunk, hogy már nekünk is van 12 színű pasztell készletünk. Mindjárt másnap ki is próbáltuk, mert nem csak a műteremben folyt a rajzolás festés, hanem a szabadban is.

Az iskola udvarára, az ott lakók szép színes ruhákat akasztottak ki száradni, én és Pál Gyula pasztellel festettük le a ruhákat, de az én képem nagyon szép színesen volt elkészítve, amely képet Berki igazgató meg is dicsért. A Pál Gyula mindig mellettem szeretett rajzolni és festeni.

Kimentünk többször az Északi temetőbe is szobrokat nézegetni. Megmutatta Berki Nándor az ő általa készített síremlék szobrokat, és azt mondta: „Ezeket is járjanak ki lerajzolgatni, mert sokat lehet ilyenkor is tanulni a lerajzolásukkal." Ősszel kimentünk a temetőbe akvarellt készíteni a temető táj részeiről. Akkor is mellettem festett Pál Gyula, de ő hibás tónusban látva a táj részt, úgy festette le, amely kép nekem is tetszett, úgy, mint Berki igazgatónak. De Berki igazgatónak a Pál Gyuláé sikeresebbnek tűnt. Ez azért volt így, mert én nem ugyan azt a tájrészt festettem le, amelyiket Pál Gyula, de az enyémet is meg dicsérte az igazgató. Pál Gyula színfoltokkal építette fel az akvarelljét, én pedig azok elmosódottságával, színek összefolyásával. A Képzőművészeti Népfőiskolában, azaz a Szabadiskolában aktot is rajzoltunk, tanulmányokat arról, és krokikat. Az egyik délután Óvári László az akt modellről, annak hátáról valódi nagyságú tanulmányt készített szénnel. Őt akkor meg dicsérte Berki Nándor igazgató, mert az övé eléggé hússzerűen és plasztikusan volt megoldva, lerajzolva, de azért volt a dicséret főképpen, mert ő nagy rajzot készített a modellről, egyedül. Mi csak krokit készítettünk bit krétával, úgy én szintén csak krokiztam, azaz a délutánon több oldalról rajzoltam le. De Óvári László az egyik legtehetségesebb tagja volt a Szabadiskolának, és a dicséret meg is illette őt a szép tanulmány szénrajzért. A Szabadiskolában többen szerettek mellettem rajzolni. Egyszer a Soltész Albert rajzolta le, mellém ülve a kucsmás paraszt fejet, amely fejnek a rajzolása közben gyakran megnézegette az én rajzomat, és annak a menetét, ahogyan én rajzoltam le. Ő részletesebb rajzot készített, igazi tanulmányfejet, és ő is szénnel rajzolta, de sikerültebb tanulmány rajza volt, mint az enyém. A fejet valódi nagyságúra rajzoltuk le. Történt az egyik délután, hogy Berecz András behozott otthonról egy nagyon szép akvarell önarcképet és feltette a falra, majd megérkezett Diószegi Balázs tanár, és odament Berecz András önarc képéhez, én is oda mentem hozzájuk, hogy mit mond az akvarellre a tanár. Hárman álltunk a kép előtt, és megszólalt, Bereczhez fordulva a tanár, és azt mondta: „Hogy-hogy Berecz András?" a válasz az volt Berecz részéről: „Csak úgy spontánul." A tanár megdícsérte a szép önarcképet. Ebben az időben Debrecenből festőművészek érkeztek hozzánk megnézni, hogy milyen munka folyik a Szabadiskolában. Nagy volt a készülődés a szép tanulmányrajzokat bekereteztük Berki igazgatóval, és azokat felraktuk a falra. Majd megérkeztek a vendégek, és sorba megnézegették a szebbnél-szebb tanulmány rajzokat, és megdicsérték az enyémet, de a többiek rajzait is, készítőit.

Ezután én már kevés időt töltöttem a Szabadiskolában, mert már 1949-et írtak, és én 1949. május 1-jén felutaztam Váczi Andrással Budapestre, a Képzőművészeti Főiskolára, folytatni tovább tanulmányaimat. Ekkor útjaink szétváltak, de szégyent nem vallottam Budapesten sem.

A Nyíregyházi Képzőművészeti Népfőiskolában az első naptól kezdve igyekeztünk, mint közösség, olyan szellemben élni, tanulni, akikre azt lehet mondani: Akik a szebb, boldogabb holnapért éltek. Ez a jelző szimbólum, mind azokra a diákokra vonatkozik, akik a Szabadiskola Képzőművészeti Népfőiskola feloszlatásáig tagjai voltak. Ha jól tudom 1950-ben lett vége a Szabadiskola működésének.

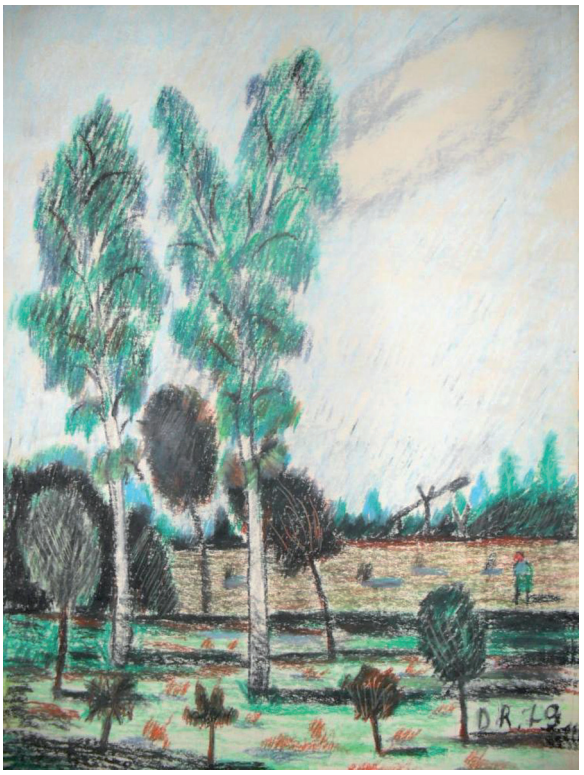
Hogy én hogyan éltem, 1949 máj. 1-jén miután Váczi András felvitt a Képzőművészeti Főiskolára tanulmányaim folytatására. Mindjárt megtanultam a Sztálin-kantátát, amelynek az eléneklésével is igyekeztem példát mutatni az 1949-es Dudari-művésztelepen, ahol a vezető tanár: Berecz László festőművész volt. De nem csak ott, hanem a Képzőművészeti Főiskolán is gyakran elénekeltem a Sztálin-kantátát, és ott is igyekeztem példát mutatni, és elismerését a Nyíregyházi Népfőiskolának.

1949 nyarán volt a VIT Magyarországon, Budapesten, és én akkor Dudaron voltam a művésztelepen, ahová megérkezett Nagy Sándor is a művésztelepre, Dudarra. Büszke voltam, mert nagyon szépen tudtam énekelni a Sztálin-kantátát, és sokan megdicsértek, főképpen Dudaron énekeltem el sokszor.

Összefoglalás: Amit leírtam, azért tettem, mert 1946 őszétől 1949-április 30-ig három tanárnak voltam a tanársegédje Nyíregyházán: Ősz Dénesnek, Diószegi Balázsnak és Berki Nándornak, aki 1948. márc. 15-ére elkészítette a gyönyörű Petőfi szobrot. Amit tudtam, mint tanársegéd az osztálytársaimról is írtam egy keveset, hogy azokról is tudhassanak egy keveset, akik a rövid visszaemlékezéseimet elolvassák.

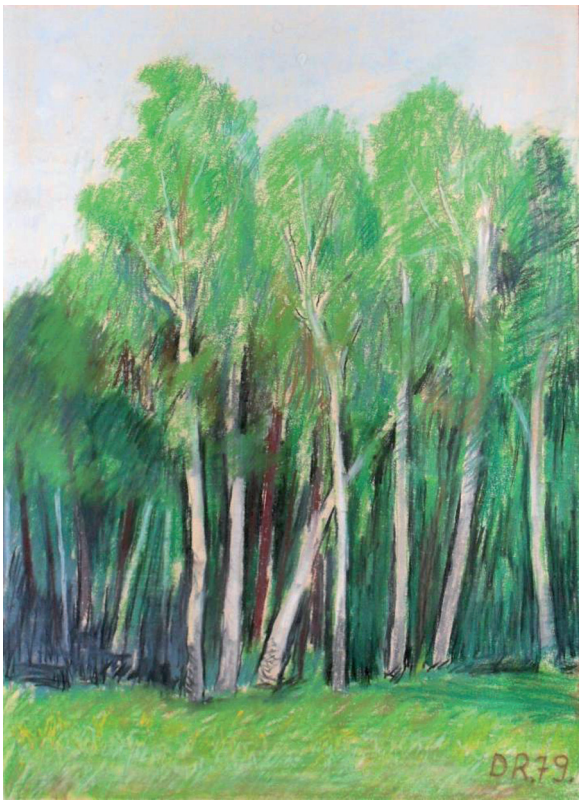
Befejeztem: 1983. november 15-én

Dániel Reinhold
leszázalékolt rajztanár, festőművész

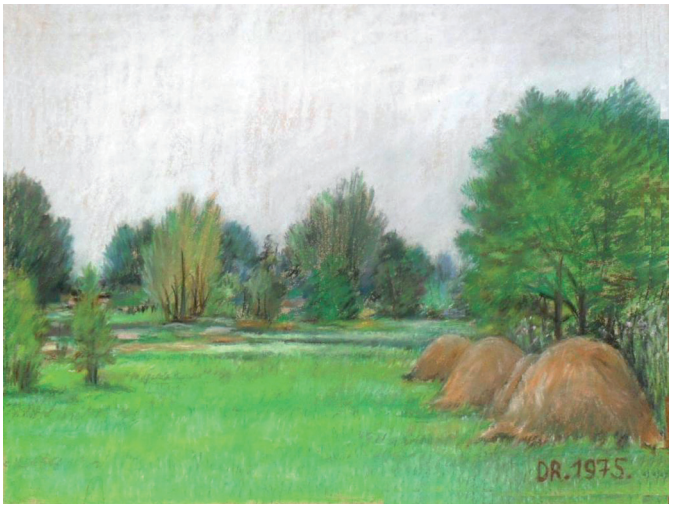
3. kép
Tájkép (1979), pasztel, papír, 61×43 cm

Fig. 3
Landscape (1979), pastel, paper, 61 cm x 43 cm

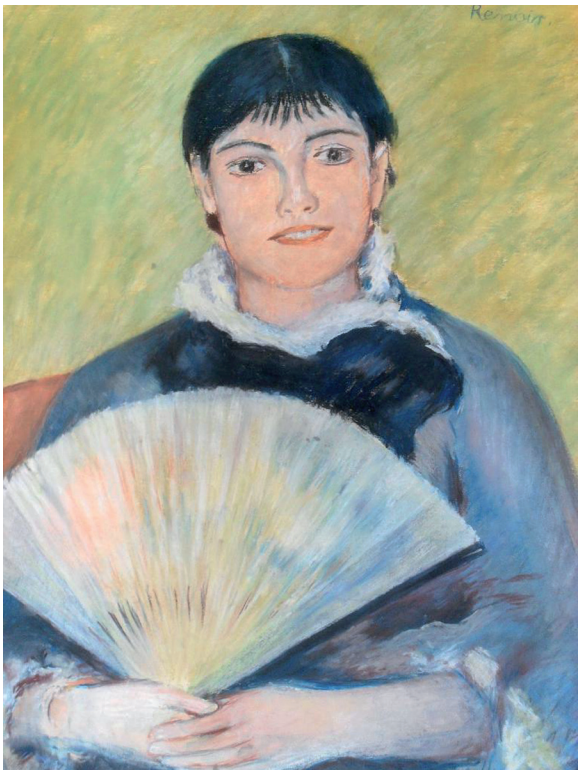
5. kép
Nyírfák (1979), pasztell, papír, 61×43 cm

Fig. 5
Birch trees (1979), pastel, paper, 61 cm x 43 cm

4. kép
Tájkép szénaboglyákkal (1975), pasztell, papír, 50×60 cm

Fig. 4
Landscape with haystacks (1975), pastel, paper, 50 cm x 60 cm

6. kép
Renoir: Legyezős lány másolata (1963 táján), pasztell, papír, 59×44 cm

Fig. 6
Copy of Renoir's Girl with a fan (around 1963), pastel, paper, 59 cm x 44 cm

7. kép
Népitáncos (1958), ceruza, papír, 31×24 cm

Fig. 7
Folk dancer (1958), pencil, paper, 31 cm x 24 cm

8. kép
Csendélet (1974), olaj, papír, 53×43 cm

Fig. 8
Still life (1974), oil, paper, 53 cm x 43 cm

Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának „három villó tündére”

Bene Jánosné

„Szájából hallottam Báthori Gábornak:
Én vagyok az Báthori Gábor, utánam
Mindjárást Dengeleghiné…”
„Hallottam, hogy az asszony
Dengeleghiné szeméremtestét
kökény levével mosogatta
gonosz végre…”
„Hallottam egy csuprot
tartott Imrefiné, melyet
forgatván azt mondotta:
Gábor, Gábor, Gábor,
s úgy kellett jönni az
szegény fejedelemnek,
hogy csaknem nyaka szakadt.”
(Szendrey 1891. 317.)

Amióta ember él a Földön, azóta foglalkoztatja, érdekli, izgatja a láthatatlan, megfoghatatlan, különböző mesés élőlényekkel benépesített „más világ”. Így jött létre a mitológia is, hogy szegényes való világunkat gazdagítsa sokunk örömére. De beletörődhet-e az ember a megváltoztathatatlanba? Melyik lány nem tépkedett kamaszkorában akáclevelet, s közben ki nem mondogatta elmélyülten szerelmére gondolván: szeret… nem szeret… szeret… nem szeret… szeret… nem szeret… szeret… nem szeret… szeret.

A világirodalom – és persze a magyar is – csodás elemek tárháza. Márai Sándor szerint minden nagy író misztikus. Gondoljunk a jelenkori irodalom meghatározó személyiségeire! Gabriel Garcia Marquez, Umberto Eco munkái, csodálatos regényei mind-mind tele vannak titkokkal, misztikus csodákkal. A Száz év magány és A rózsa neve című remekművek Márai véleményét igazolják. Természetesen rengeteg példát lehetne még említeni a fenti állítás bizonyítására.

A népköltészeti alkotások is bővelkednek mesés alakokban, tájakban, cselekedetekben.

Jakob Grimm 1835-ben megjelent Deutsche Mythologie című könyve megindítja Európában az ilyen típusú vagy hasonló művek kiadását (Grimm 1835.). Hazánkban például 1854-ben lát napvilágot Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája (Ipolyi 2002.).

Dolgozatom gerincét a mágia körüljárása alkotja, illetve annak megnyilvánulása Móricz Zsigmond Erdély trilógiájában.

Hogyan látja a néprajzos *„Báthory Gábor szépasszonyok hosszú farsangjának három villó tündére”*[1] téteményeit, csinálmányait? Hogyan próbáltak magukhoz édesgetni fejedelmeket, milyen praktikákat vetettek be ennek érdekében? Miért és milyen körülmények között ítélték el őket? De mielőtt ezekre a kérdésekre válaszolnék, nézzünk szét Magyarországon, és egy rövid kitekintést tegyünk Európában is, hogy kit tekintettek boszorkánynak, milyen cselekedeteket tulajdonítottak nekik, és milyen volt a társadalmi megítélésük?

A mágikus szerelmi cselekedeteknek se szeri, se száma nem volt ebben a korban. Ezek ugyanúgy népszerűek voltak a felsőbb néprétegekben, mint az alávetett osztály nőtagjai körében. Európában – és természetesen hazánkban is – a keresztény vallás hivatalos kultusza mellett, azzal párhuzamosan vagy sokszor összefonódva működött (szerintem ma is működik) a profán mágikus gyakorlat.

Frazer hatalmas anyagot gyűjtött össze az európai és a természeti népek mágikus eljárásaiból. Ennek alapján állapította meg, hogy a mágiának két alapelve van. Egyik az úgynevezett utánzásos vagy imitatív (analógiás) mágia, amelynek az a lényege, hogy hasonló hasonlót hoz létre. A másik fajtája a szimpatetikus vagy érintkezéses mágia, ami azt jelenti, hogy az egymással kapcsolatban lévő dolgok mindig kapcsolatban maradnak, és a szétválásuk után is hatnak egymásra. A mindennapi gyakorlat szintjén azonban ezek a csoportok nem különíthetők el ilyen élesen, hiszen egy cselekmény lehet megelőző, de egyben serkentő eljárás is. Ilyen jellegzetes határterület például a szerelmi mágia.

Frazer szerint a mágiának két oldala van. Az egyik a pozitív (a varázslat), a másik a negatív (a tabu) (Frazer 1995.).

A mindennapi mágia elsősorban pozitív célok szolgálatában állt; például az állatok és a föld, az állatállomány és az emberek termékenységének, az ember jó sorsának, szerencséjének, egészségének, a háznak, a családnak, a szántóföldnek és az állatoknak a védelme a rontástól.

A rontás részben a ténylegesen is gyakorolt ártó célú mágia legáltalánosabb neve. De! Nevezzük még téteménynek, csinálmánynak, megcsinálásnak, vesztésnek, bántásnak és még sorolhatnánk tovább is. A köztudatban azonban a rontás nem más, mint az a rosszindulatú tevékenység, amelyet a természetfeletti képességű egyének, a boszorkányok művelnek. A népmesék vasorrú bábája például nem azonos a boszorkánnyal. Az utóbbi ugyanis élő (a nép között élő), nem pedig kitalált személy. A boszorkányság tudományának megszerzése a magyar népi hiedelem szerint többféleképpen történhetett. Leggyakrabban a családban öröklődhetett. Akármilyen módon történt is az átadás – átvétel, a jelöltnek valamit tennie kellett érte, de ugyanakkor megvolt a lehetősége arra is, hogy visszautasítsa.

Gyűjtőterületemen[2] fordult elő az az eset, hogy a „boszorkány” nem tudta átadni a tudását senkinek (férfi volt az istenadta).Viszont addig meghalni nem tudott, amíg – a falusi legenda szerint – meg nem szabadult ettől a tudománytól. Más lehetőség híján egy erdei fa odvába lehelte „boszorkányságát”, és ezután rövidesen megboldogult. Tehát ha a boszorkány már egyszer megszerezte a képességét, akkor azt nem tehette le, mert a társai nem hagytak neki békét.

A boszorkány rontásait rendszerint nem saját alakjában, hanem valamilyen állattá átváltozva vitte véghez. Például Arany János „Rebi néni”-je varjú képében jelenik meg:

[1] Móricz nevezte így a három vádlottat az Erdély trilógiában, amit Komáromy András 1894-ben a Századokban megjelent tanulmányából vett át (Móricz 1974. 1381.).

[2] Heves megye, Lelesz-csoport (Tarnalelesz, Bükkszenterzsébet, Fedémes, Szentdomonkos).

„Híre terjed a helységben:
Tudjátok mi az eset?
Pörge Dani egy varjút lőtt
S Rebi néni leesett!”
Rebi lelke nem vón’ kár:
De mint varjú, visszajár.
Hess madár!”
(Arany 1978. 420.)

A magyar néphit azonban minden egyes rontó szándékra, akaratra talált védő, óvó technikát, amellyel elháríthatta a bajt.

A rontó mágia különösen veszélyeztetett csoportja a szerelmesek közül került ki. Ha valaki szerelmét meg akarták szerezni, akkor annak haját, körmét vagy más szőrszálát (vagy esetleg annak hamuját) pogácsába sütötték, és bizony az már többet nem menekülhetett. De népszerű volt az Arany János által leírt másik módszer is:

„Ő volt az, ki addig főzte
Pörge Dani bocskorát,
Míg elvette a Sinkóék
Cifra lányát, a Terát.
De most bezzeg bánja már,
Váltig hajtja: kár volt, kár!
Hess, madár!”
(Arany 1978. 420.)

A hit, hogy boszorkányok léteznek – nemcsak Magyarországon – egész Európában élt. Gustav Henningsen A boszorkányok ügyvédje című kitűnő munkájában a baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció 1609–1614-ig tartó történetét dolgozta fel, amelyben többek között ezt írta: *„A helyi boszorkányokról azt tartották, hogy kapcsolatban állnak egymással, és éjszaka gyűlnek össze titkos találkozókra. Összejöveteleiket rendszerint egy-egy falu közelében tartották. A gyűlések helye gyakran forrás mellett volt, innen indultak éjszakai expedíciójukra, hogy elpusztítsák szomszédaik termését, megöljék gyermekeiket és mindenféle kórságot hozzanak állataikra.”* (Henningsen 1988. 20.)

A boszorkányok ügyvédje az az Alonso de Salazar Frías (45 éves pap és egyházjogász), akit harmadinkvizítorként küldtek ki a történelem legnagyobb autodaféjének előkészítésére, az úgynevezett „fertőzött területekre”. Két kollégájával szöges ellentétben a következőket írta: *„Egyetlen bizonyítékot, de még e legcsekélyebb jelet sem leltem, amelyből arra lehet következtetni, hogy akár a boszorkánysággal kapcsolatos bármely cselekmény valóságosan és testileg megtörtént volna… Inkább arra jutottam, amit ezekből az esetekből már a vizitáción szerzett tapasztalataim előtt gyanítani kezdtem: hogy csupán a bűntársak tanúskodása – még ha nem vetették is alá őket erőszaknak és kényszernek – a puszta letartóztatáshoz sem elegendő, ha nem támasztják alá más külső tények, amelyeket oly személyek erősítenek meg, akik maguk nem boszorkányok.”* (Henningsen 1988. 224.)

Ez az álláspont nagyon kemény harcban a spanyol inkvizíció fórumain is felülkerekedett, és ennek köszönhetően spanyol földön egy évszázaddal korábban ért véget a boszorkányok – de nem az eretnekek – égetése, mint Európa más tájain.

Törvények és perek hazánkban

A boszorkányperek jegyzőkönyvei szerint akiket meggyanúsítottak, azok rendszerint két fő társadalmi csoportból kerültek ki. Az egyikbe tartoztak a koldusok, nyomorékok, nincstelen öregasszonyok, árvák, akiket minden kockázat nélkül meg lehetett vádolni. A másik csoportba az úgynevezett deviáns személyek kerültek: tolvajok, csavargók, erkölcstelen, zárkózott, titokzatos emberek.

A középkorban és a későbbiekben is ezeknek a pereknek nagyon sok nő esett áldozatul Európában, ott is elsősorban Németalföldön, Svájcban, Svédországban, Franciaországban. Svédországban szinte mindennaposak voltak a boszorkányperek, s nyomukban az égetések.

A felvilágosodás kora Európa-szerte véget vetett az üldözésnek. A népi hiedelemvilágból természetesen nem vesztek ki, és a boszorkánykultusz a mai napig is számtalan formában él.

Hazánkban a szegedi, és a Móricz Zsigmond által is megírt erdélyi boszorkányperek érdemelnek nagyobb figyelmet.

Magyarországon már Szent István törvénykönyve foglalkozik a boszorkányokkal, éspedig a következőképpen rendelkezvén róluk:

„Ha valami boszorkány találtatik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe, és bízzák a papra, hogy böjtöltesse és oktassa a hitben, böjtölés után pedig menjen haza. Ha másodízben találtatik azon vétekben, alázza meg magát ismét böjtöléssel, azután a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és válla közé, menjen haza. Ha pedig harmadízben esnék vissza, adják a bírák kezébe...

Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától mentes maradjon, és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, aki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördöngösöknek és bűbájosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördöngös tudománynyal egy embert is eszéből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen. De ha mégis ember vagy asszony ilyen dologra vetemednék, adják annak kezébe, akit megrontott, avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjok szerint. Ha pedig jövendőmondók találtatnának, akik hamuban és más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostorral." (Magyar Törvénytár 1899. 35.)

Szent László király 1077-es dekrétumában ezt írja: *„A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, amint a püspök jónak látja."* (Magyar Törvénytár 1899. 61.)

Könyves Kálmán király 1100-ban kiadott törvénykönyve kimondja: *„a boszorkányokról pedig, akik nincsenek, ne essék szó!"* (Magyar Törvénytár 1899.113.) A közhiedelemmel ellentétben azonban Könyves Kálmán nem a teljes boszorkányhitet tagadta, hanem csupán az állattá átváltoztatni tudó, sírjából feltámadó vérszívó boszorkányról, a strigáról mondotta, hogy nincs.

A magyar dokumentumok sorában a Váradi Regestrum következik, amelyben az 1208–1235 között lefolytatott pereket jegyezték fel (Vajda 1880. 13.). Ezekben a perekben a felek víz- és tüzesvaspróbával keresték az igazságukat. Az istenítéleteket olyan perekben alkalmazták gyakrabban, amikor nem találtak tárgyi bizonyítékot a gyanúsított bűnösségére. Ha a bíróság nem tudta kideríteni az igazságot, akkor már csak Istenhez fordulhattak segítségért. Hazánkban nagyon elterjedt volt a tüzesvaspróba. A vádlottnak a templomban egy megszentelt, egy-két kilogramm súlyú izzó vasat kellett a tenyerében nyolc lépésre elvinnie. Azután bekötözték, lepecsételték a kötést, hogy semmivel ne lehessen gyógyítani a sebet. Ha négy-öt napon belül begyógyultak a sérülések, akkor ártatlannak nyilvánították a vádlottat.

A boszorkány bűnösségének vagy ártatlanságának bizonyítására gyakran alkalmazták a vízpróbát is. A néphit szerint ugyanis aki boszorkány, annak a testsúlya is könnyebb, mint egy közönséges halandóé. Ezért a gyanúsított kezét, lábát összekötözték, és vízbe dobták. Ha nem merült alá, akkor megállapították, hogy a vádlott nyilvánvalóan boszorkány.

Buda város jogkönyve 1421-ben rendelkezik a rontókról és a boszorkányokról. Ez elsősorban megszégyenítő büntetést ró ki rájuk. Létrára ültették őket, és fejükre hegyes zsidósüveget tettek. Ilyen helyzetben kellett vasárnapi napon (amikor a legtöbb ember járt-kelt) a létrán maradniuk. Ezt követően meg kellett ígérniük, hogy megjavulnak. Ha nem fogadták meg, akkor a továbbiakban megégették őket.

A szervezett, tömeges boszorkányperek a XVI. században kezdődtek. Kulcsár Zsuzsanna, nemzetközi hírű demonológus az Inkvizíció és boszorkánypörök című munkájában ezt írja: *„Az ördög hívei – tanították a papok – varázslással kincsekre, és más előnyökre tehetnek szert, szerelmet kelthetnek vagy gyűlöletet szíthatnak, betegséget, nyomorúságot, sőt halált okozhatnak. Arra is képesek,hogy megkössék a férfit, azaz elvegyék a férfiúi erejét és meddővé tegyék az asszonyokat.”* (Kulcsár 1968. 129.)

A középkor embere általában elhitte ezeket a tanításokat a papok szájából, és úgy érezték, hogy démonok, varázslók tömege leselkedik rájuk, hogy megrontsa őket.

„Az a férfi vagy nő, aki értett valamelyest a füvekhez, emberek, állatok gyógyításához, könnyen varázsló hírébe keveredhetett. Tulajdonképpen annak is tartotta magát, mindenféle hókuszpókuszokkal, varázsmondásokkal kapcsolta egybe a gyógyfüvek stb. használatát.” (Kulcsár 1968. 129.)

Kulcsár Zsuzsanna abban látja a boszorkányperek indítékát, hogy a középkorban büntetendő cselekménynek tekintették a kárt, bajt okozó varázslást. Ezért az egyházi és világi hatóságok sok európai országban törvényeket hoztak ellenük.

A magyarországi boszorkányperekkel foglalkozó oklevéltárban, amelyet Komáromy Andor dolgozott fel, 461 per leírása olvasható (Komáromy 1910.). Ezt egészíti ki Schramm Ferenc az 1529 és 1763 közötti időszakban további 465 per leírásával (Schramm 1970/82.).

Egyes kutatások szerint 1565 és 1768 között Magyarországon 554 boszorkánypert folytattak le. 194 esetben szabtak ki halált, míg a többi esetben száműzetés, bélyegzés, botozás volt az ítélet (Schramm 1970/82.). Az említett időszaknak két nevezetes pere volt. Az egyiket Báthory Erzsébet ellen koholták, a másikat pedig Bethlen Gábor kezdeményezte a Báthory rokonság három nőtagja ellen. Utóbbit Móricz Zsigmond feldolgozta az Erdély című monumentális regényfolyamában.

A regény három „bűbájos” nőalakja

Móricz már az első világháborút megelőző időszakban dédelgette azt a tervét, hogy történelmi regényt ír Bethlen Gáborról és a korabeli erdélyi viszonyokról. 1913. február 7-én ezt írja Hegyaljai Kiss Gézának[3]: *„Én az elmúlt időknek nagy hanghallgatója vagyok, és Bethlen Gáborban látom a letűnt századok egyik legnagyobb magyarját, legnagyobb nagyságát. Látni akarom az emberben a kort, és megszólaltatni annak a kornak a hangját, amelyben elmélyedek… Lesz az írónak történelmi regénye, kedves Kiss Géza, mert az író bensejében már van. Terjedelmét is látom már. Három kötetnél alább nem adom…”* (Móricz 1974. 1449.)

Igaza lett, nem adta alább. 1935-ben jelent meg a teljes trilógia, amely a következő címeken látott napvilágot: az első rész a Tündérkert, a második A nagy fejedelem, a harmadik pedig A nap árnyéka. Nem volt hiábavaló a rengeteg kutatómunka, mert még a történészek nagy része is elismeréssel szólt a műről. Természetesen az írói fantázia, a képzelőerő csak emelte a regény színvonalát. Ha valaki erről a korról csak ezt a szépirodalmi művet olvassa el, akkor is nagyon gazdag képet kap a XVII. század elejének erdélyi viszonyairól.

[3] Hegyaljai Kiss Géza (1893–1966) ref. lelkész, költő.

A XVII. század eleji Erdély történetének egyik legavatottabb szakértője Nagy László, aki több tanulmányában és könyvében foglalkozott a „rosszhírű Báthoryakkal" és Bethlen Gábor történelmi szerepével (Nagy 1969., Nagy 1985.). Ő a történész szemével kutatja, firtatja a már említett kor fejedelmeinek és főurainak életét, gondolkodásmódját. Az Erdélyi boszorkányperek című könyvében Móricz Zsigmond regényéből sokszor idéz, hiszen kénytelen bevallani, miszerint Móricz rendkívüli hitelességgel írta meg ezt a művét (Nagy 1988. oldal).

A szépíró sokat búvárkodott a könyvtárakban, levéltárakban, és igyekezett minél több adatot összeszedni monumentális munkájához.

Az 1614-es boszorkányper iratanyagát először Szendrey János közölte a Történelmi Tár 1891-es évfolyamában a művelődéstörténeti adatok között (Szendrey 1891. 317–334.). A kutatás történetéhez tartozik még egy nagyon érdekes írás a Századok 1894-es évfolyamában Komáromy András tollából (Komáromy 1894.). Ezzel a témával foglalkozik Makkai László Ördögszekér című regénye, amelyet a korabeli kritika minősíthetetlennek tartott (Makkai 1941.). Később ezt dramatizálta Páskándi Géza Átkozottak címmel (Páskándi 1984.). Maga Móricz is írt még egy ezzel a témával foglalkozó drámát, a Boszorkányt (Móricz 1981.).

Természetesen nem célom, hogy esztétikailag, történelmileg, hitelesség tekintetében rangsoroljam a „három villó tündér" alakjával foglalkozó műveket. Az viszont célom, hogy megnézzem, vajon Móricz a szóban forgó regényében miként juttatja el a két Katát és a „bűbájos" Annát az ítélőszék elé. Miért jutottak oda? A XVII. századi felelet egyszerű: mert boszorkányoztak, bűbájoskodtak, vérfertőző paráználkodást folytattak, a perekben elhangzott tanúvallomások szerint szerelmi mágiát gyakoroltak.

Az író az 1614-es pert szinte szó szerint idézi fel. A regény „három villó tündére": Dengeleghy Mihályné Török Kata, Imreffy Jánosné Iffju Kata és Bánffy Dienesné Báthory Anna. Hogyan jelennek meg ők a műben, miképpen jutnak el az ítélőszékig? A következőkben egyenként mutatom be alakjukat, olyan sorrendben, ahogyan a színen feltűnnek.

Imreffy Jánosné Ifju Kata

Az ő személye különösen az első részben (Tündérkert) kap hangsúlyt, amikoris Báthory Gábor fogadni készül feleségét, Palotsay Annát. Ám Iffju Kata közbelép, és elcsábítja a fejedelmet. Ő az 1614-es per másodrendű vádlottja. A szépséges kancellárné asszony már a regény első lapjain feltűnik: *„Pézsmaszag áradt az asszonyból, s aranyba borítva lágyan fordult körül. Vontarany szoknyája, mint tündöklő kupola, fehér, dús selyem ingujja ezer ráncban a könyökéig, szemérmetlen bátorsággal ez időben, szabadon hagyta könyöktől a kart, kihajló kis skófiummal hímzett gallérja, aranyszegett cipellője: olyan volt, oly csiklandó szépségű, hogy a szem felsikoltott örömében, látásán."* (Móricz 1974. 9.)

Már ez a szépség elegendő lett volna ahhoz, hogy Iffju Katát boszorkánynak tartsák. De biz' a szép kancellárné nem elégedett meg ezzel, hanem különböző praktikákat vetett be a csábítás érdekében. Nem oly különös dolog ez a XVII. század elején, hiszen szinte előre megadott recept szerint folyt a szerelmi varázslás. Hiszen nem volt olyan elhagyott szerető, aki ne akarta volna visszacsábítani vagy éppen magához kötni kedvesét. Természetesen Iffju Kata is a már jól bevált módszerekhez folyamodott.

„Amikor Imreffyné kirohant, úgy ahogy volt, egy szál vékony háziruhájában, a törökveres kendővel, a jobb kezében a fejedelem adta kis selyem kendőcskéjét emelve magasra:

– Gábor! – kiáltotta magafeledten – ne menj el Gábor! – sikoltott mindenki füle hallatára.

– Elmegyek! – kiáltotta vissza a fejedelem – soha többet nem látsz!

– Nem lehet, Gábor – sikoltott Imreffyné, s lehajolt a havas korlátról s eszeveszejtőn bámult a fejedelem szemébe –, nem lehet!... – és különös, elnyújtott boszorkányozó hangon vonította, hogy a gerincébe állt a hideg, aki hallotta: – Nem mehetsz be Kolozsvárra mámma!... – s a kis tarka selyemkendőn mindenek szeme láttára három gömöt kötött: – Vissza fogsz fordulni, Gábor! ha meglátod a kaputt, vissza fogsz fordulni, s ebédre visszajössz!” (Móricz 1974. 46.)

Az 1614-es per tanúvallomásaiban is szerepel ez a tétemény Iffju Kata ellen.

Paisgyártó István tanú: *„Imreffyné asszonyrul meg azt tudom, hogy mikor Sólyomkőből Kolozsvárra ment volna, azt mondta neki Imreffyné a tornácon sokunk füle hallatára: Hiába Gábor, mert addig be nem mehetsz, míg én nem akarom, hanem vissza kell neked jönni ebédre ide… És a fejedelem keszkenőjét elragadá az asszony, s a fejedelem felült a lovára, s elindult Kolozsvár felé, de Kolozsvár kapuja mihint meglátszódott, visszatért, mert az asszony háromszor csomót kötött a keszkenőn, és azt feje fölött háromszor megcsavarván, háromszor kiáltotta: Gábor, Gábor, Gábor, s úgy jött vissza, hogy csaknem nyaka szakadott a kaptatón, s ebédre ott volt.”* (Móricz 1974. 1387.)

Körtvélyesi Gyurkó így vallott Iffju Kata ellen: *„Emlékszem rá bizonyoson, hogy hallottam, kitől, eszembe nem jut, mondja vala, hogy egyszer Vincen Móré Gáspár, Imreffyné asszonyom házában mikor senki sem volt benn, ilyen szózatot hallott a pad alól: Gábor, Gábor, Gábor… A pad alá tekintvén, hát egy fazekat lát, s a fedőt levevén róla, gyorsan kezdé mondani a fazék: Gábor, Gábor, Gábor… Közben a dajka bejön s ijedten kiált: Az istenért, mit csinálsz?... Kérdi Móré Gáspár: Mi dolog ez?... S a dajka a fedőt ráfedé a fazékra s mond: Rögtön úgy kell jönni a fejedelemnek, hogy nyaka szakad belé…”* (Móricz 1974. 1385–1386.)

Dengeleghy Mihályné Török Kata

Az 1614-es per fő vádlottja, Móricz másik villó tündére: Dengeleghy Mihályné Török Kata. Móricz Zsigmond írói fantáziája szerint „madárnyi csöpp asszony” volt, szőke, csinos kis arcú, puha török selyem ruhában.

Török Kata is boszorkányos praktikát választ és alkalmaz a fejedelem szerelmének elnyerése érdekében. Ennek egyik legszebb példája a regény következő jelenete: *„Az asszony nem beszélt, befejezte körme nyesegetését, s mikor a fejedelem az ablakhoz állt és kinézett, óvatosan a morzsa körömdarabokat a tenyerébe szedte, hogy egy pirinyó szilánk is el ne vesszen belőle, azzal fogott egy pogácsát a tálból az asztalon, megvakarta s a körmöket mind belegyúrta a belsejébe, közben az ajka sebesen mozgott, szavakat pergett hang nélkül és szaporán, szaporán. Észre se vette, hogy a háziasszony holtsápadtan nézte a munkáját, s kitalálta, hogy most boszorkányoz, varázslóigéket mond: ..ahogy én nem élek köröm nélkül, ő se éljen nálam nélkül… ne legyen nekie nyugta, nyugodalma, mint a víznek a patakban, mint a szélnek az erdőbe, mint a fának a tűzbe, ne legyen nekie nyugta, nyugodalma, evéskor evése, alváskor alvása, menéskor menése, ahogyan fáj az éhség, úgy fájjak én neki, ahogyan fut az éhes ételér, úgy fusson én utánam, ahogyan az éhes ételét körömmel is ássa, úgy ásson engem éhesen, ételnek ásson…”* (Móricz 1974. 190.)

Bánffy Dienesné Báthory Anna

A legtöbb bűbájoskodás, vérfertőző szerelem vádja a valóságban is, a regényben is Báthory Anna alakjához tapad. Néhány adatot az 1894-es Századok hasábjain A bűbájos Báthory Anna címmel már Komáromy András közölt, aki azt írta, hogy: *„Egy szó mint száz, Bánffynéra is ráfogták, hogy bűbájos, ki a jámbor, tisztes férfiakat megrontja és hatalmába keríti.”* (Komáromy 1894. 298.)

Móricz regényben Bethlen Gábor emlékeiben így ködlik fel a gyermeklány alakja: *„Mikor legelőször látta az ecsedi várban, mint egy hattyú, vércsöppel az ajkán villant fel előtte… Oly légies, oly vékony sugár volt, oly fehérarcú, s rozsdabarna haja, valami kiválasztott szűzi volt… A hangja úgy hatott rá, mint valami túlvilági muzsika, különös hangja, a csudálatos csilingelő kacagása… Az egész teste s minden vére zsibong még az emlékére is. És míly utállatosságokat hallott róla mindjárt legelső nap, hogy testvérbátyjának szeretője… Nem hitte el, de tudomásul vette s behunyta szemét…”* (Móricz 1974. 784.)

Móricz Báthory Annáján tulajdonképpen akkor tűnnek fel a bűbájoskodás jegyei, amikor Bethlen meglátogatja őt Nagykereki várában: *„Báthory Anna igazán bűnös, rossz lélek. Még most sincs felöltözve, nem is lesz belüle semmi. Szégyelli az ember még elmondani is, hogy semmi rajta nincs, csak egy vékony, a legvékonyabb ümög, s erre rávetve egy török kaftán. Lábán is török, felkunkorodó orrú papucs, piros és selyemzsinóros, de az sincs a lábán, a lába egészen pucér, s úgy kuporog a dívány sarkában, még a papucs is letéve mellette. Igen, még az oláhné, az öreg ráolvasó asszony is úgy van valahogy, hogy ő már csak felavatott igazi boszorkány, de szinte nem is mer rápillantani a nagyságos asszonyra. Mert boszorkányok gyűlésében meztelen vannak a fajosok, de éjfélkor! a szent Gellért hegyén… még a legelvetemültebb boszorkányok közt sem akad, aki délelőtt, saját házában, íly rendetlenül, bőrét villogtatva, s fején is semmi, csak a maga haja, az is feltekerintve, a két bogláros csattal a búbján megtűzve…”* (Móricz 1974. 1229.)

Ő maga azt mondja Bethlennek: *„Báthory Anna sohase lehet szegény. Kifoszthatod, kinullázhatod: mindig valaki lesz neked. Ha más nem, a tudomány segít… Boszorkány vagyok, azt mondod: hát leszek boszorkány. Ha még nem vagyok, leszek…”* (Móricz 1974. 1310.)

Móricz úgy mutatja be számunkra a három asszonyt, hogy szinte együtt érzünk velük. A regény olvasása közben még inkább hisszük, mintha az író tudatosan keltené bennünk az irántuk való szimpátiát.

Mindezek után kérdések merülhetnek fel bennünk, hogy például mi a közös a három nőben? Boszorkányok voltak-e a klasszikus felfogás szerint?

Amint már említettem volt, ebben a korszakban a boszorkányok szinte kizárólag a szegényebb néprétegekből kerültek ki. A két Kata és a „bűbájos Anna” azonban nemhogy szegények vagy elesettek nem voltak, de egyenesen Erdély leggazdagabb családjaihoz tartoztak. Akkor miért is vádolták meg őket? Erre a kérdésre több feleletet találunk. A történészek szerint a per koncepciós volt, és az ítélet után nem elhanyagolható annak a vagyonnak a nagysága, amely a fejedelmi kincstárra szállt. Más felfogás szerint az egyház és maguk a főpapok szorgalmazták a „boszorkányok” elítélését.

Móricz regényében egy újabb szál is feltűnt, mégpedig Károlyi Zsuzsanna személye, aki kemény erkölcsökkel védte a fejedelmi udvart. Bethlen Gábor hitveseként szigorú és kérlelhetetlen szabályok között élt maga is, a környezetétől pedig ugyanezt követelte meg. Mélyen megvetette a szóban forgó asszonyokat, és mindent megtett, hogy a pokol fenekére kerüljenek. Ebben segítségére voltak a papok. Az egyházfők és a fejedelemasszony szövetségre leltek egymásban.

A korabeli dokumentumokból, forrásokból tudjuk, hogy a legtöbb ember ezidőtájt hitt a természetfeletti lények létezésében. Ebben a tekintetben nem volt különbség a társadalom elitje és az alávetett osztályok tagjai között. Ez világosan kiderül a Szendrey János által közzétett peranyagból. Még maga Bethlen Gábor is hitt a boszorkányok rontó hatalmában. Hitt abban, hogy aki ártani tud, az meg is tud gyógyítani. Mikor *„a fejedelemasszonynak veszedelmes nyavalyája támadt, tudós doktorok, borbélyok nem segíthettek rajta s az ország minden részéből összecsődített javasasszonyok kijelentették, hogy boszorkánysággal megrontották, megbűvölték szegény fejét.”* (Komáromy 1894. 310.)

A babona, a természetfelettiben való mélységes hit – az egyház tanításai ellenére – át meg átszőtte a mindennapokat.

A regény utolsó részében Wesselényi Farkas mesél el boszorkányos történeteket:

„Már megint tele vagyunk bűbájosokkal és boszorkányokkal – mondta Wesselényi. – Én azt tartom, ki kell magvát is metszeni e sok boszorkányságnak, különben vége Erdélynek… – Szilágyi Gáspárné jobbágyasszonyom így mondta: Jött hozzám Mónár Jánosné, és kenyeret kért. Nem adtam. A gyermekem keze mingyárt megnyomorodott… Másnap vittem Borbély András uramhoz, de semmit sem tudott orvoslásához. Mikor a gyermeket betakargatva hoztam tőle, az utcán találkoztam Mónárnéval, s kérdi tőlem mit viszek. Nem mertem megmondani, hogy a gyermeknek új bajt ne szerezzen, mondtam fonálgombolyagot… Másnap, hogy nem könnyebbült hozzávittem. Fűvel beragatta, azt mondván: Lám tennap kérdeztem tűled, mit viszel, s azt felelted fonálgombolyagot, pedig én jól tudtam, hogy a gyermeket viszed, és tudtam hol voltál… Füveket adott neki, s annak a levében kilencszer kell fürdetni, és míg a gyermek fürdött, egy madár berepült, és egészen megjárta a házat, és amikor ezt a boszorkánynak megmondták, azt felelte: Ha én ott lettem volna, nem járt volna ott a madár. – Aztán megint beteg lett a gyermek – folytatta Wesselényi Farkas –, fel nem állhatott, és az anyja azt mondta: Ez nem az én gyermekem, kit tartatnak velem, kicserélték az én gyermekemet... Elhívatták a boszorkány lányát, s az felvette a gyermeket, és felemelte a magasba, és azt mondta: A kő üsse meg a lelkemet, ha ennek a gyermeknek valami baja van, vagy kicserélték. Vidd mácsihoz, kenegesse meg. És elvitték az anyjához, a főboszorkányhoz, és harmadnapra a gyermek felállott, és semmi baja se lett.” (Móricz 1974. 1120.)

És még megannyi boszorkányos esemény zajlik a regényfolyam lapjain. Mindezek azt bizonyítják, hogy Móricz tökéletesen ismerte a népi hiedelemvilágot. A regény egyik legszebb és legmegejtőbb jelenete az, amikor Bethlen Gábor fejedelem elindul törvényt ülni a boszorkányok fölött:

„A világ legszebb tája nyílt meg előtte, amint a hegyen áthágott. A Maros völgye oly tágasan, ahogy nincs még egy sík egész Erdélyben. Itt előtte a vécsi vár, a hegyen mint valami királyi süveg, s hegyiben korona. Körös-körül gyönyörűséges mezők, s csak a szemnek távoli határon kékellenek a hegyek, mintha ezt a tündérvölgyet védelmeznék, Isten óvja minden csapástól.

S balra előtte a hegyoldalban a görgényi vár. Amilyen boldogság volt a paradicsomkertet látni, úgy elkomorult a komor vártól. Ma jelen kell tehát lennie a három boszorkány perén. Báthory Gábor szépasszonyok hosszú farsangjának három villó tündére ül ott a setét várban nehéz rabságon. Imreffyné, óh az a csodálatos Imreffyné, aki a fejedelmet megszöktette a nászáról… Sólyomkőre, s még ma sem felejtették el neki az emberek s a papok… És az édességes Török Kata, a teremtés legbájosabb kis madara… kinek kedves csiripelése az ő lelkét is mindig csak örömre gerjesztette… És Báthory Anna, Báthory Anna.” (Móricz 1974. 1381.)

A boszorkányperek megszűnése nem jelentette a falusi boszorkányhit megszűnését. Ma is létezik, van és lesz. Addig lesz, míg ember él a Földön, hiszen bűnbakokra mindig szükség van. Könyves Kálmán királyunk szavait visszafordítva: boszorkányok pedig vannak.

Irodalom

Arany 1978.

Arany János összes költeményei I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1978.

Frazer 1995.

James G. Frazer: Az Aranyág. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest 1995.

Grimm 1835.
Jakob Grimm: Deutsche Mythologie Dietrichsche Buchhandlung. Göttingen 1835.
Henningsen 1988.
Gustav Henningsen: A boszorkányok ügyvédje. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988.
Ipolyi 2002.
Ipolyi Arnold: Magyar Mythológia. Horizont Kiadó, Budapest 2002.
Komáromy 1894.
Komáromy András: A bűbájos Báthory Anna. *Századok* XXVIII. 1894. 298–314. Komáromy 1910.
Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. Komáromy Andor. Athenaeum, Budapest 1910.
Kulcsár 1968.
Kulcsár Zsuzsanna: Inkvizíció és boszorkánypörök. Gondolat Kiadó, Budapest 1968.
Magyar Törvénytár 1899.
Magyar Törvénytár 1000–1526. Franklin Társulat, Budapest 1899.
Makkai 1941.
Makkai Sándor: Ördögszekér. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár 1941.
Móricz 1974.
Móricz Zsigmond: Erdély. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1974.
Móricz 1981.
Móricz Zsigmond: Boszorkány. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1981.
Nagy 1969.
Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
Nagy 1985.
Nagy László: A rossz hírű Báthoryak. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1985.
Nagy 1988.
Nagy László: Erdélyi boszorkányperek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988.
Páskándi 1984.
Páskándi Géza: Átkozottak. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1984.
Schramm 1970/82.
Schramm Ferenc: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970–1982.
Szendrey 1891.
Szendrey János: Minek is tekinthető Török Katalin bűnpere? A bűbájosság történetéhez a XVII. században. *Történelmi tár* 1891. 317–334.
Vajda 1880.
Dr. Vajda Gyula: Magyar műveltség-történeti kútfő ismertetése és bírálata (1209–1235). Atheneum, Budapest 1880.

Bene Jánosné

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benezso@freemail.hu

“Three villó fairies” of Zsigmond Móricz’s Transylvania trilogy

Zsigmond Móricz wrote the early 17th century history of Transylvania in the Transylvania trilogy. In his novel, the writer used authentic archival data naturally coloured with literary fantasy. One of the colours in the story is provided by the three “enchanting” witches. In my study I try to reveal how Kata Iffju, Kata Török and Anna Báthory got to the court. Why they had to lose their properties and what contrivances they practised to entice princes. Móricz was well acquainted with folk beliefs and he picturesquely described them in his marvellous novel.

Jánosné BENE

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benezso@freemail.hu

„Inditom levelem Penczelveniából Észak Amerika szeglete sarkából...”

Varga Ignác verses notesza Amerikából

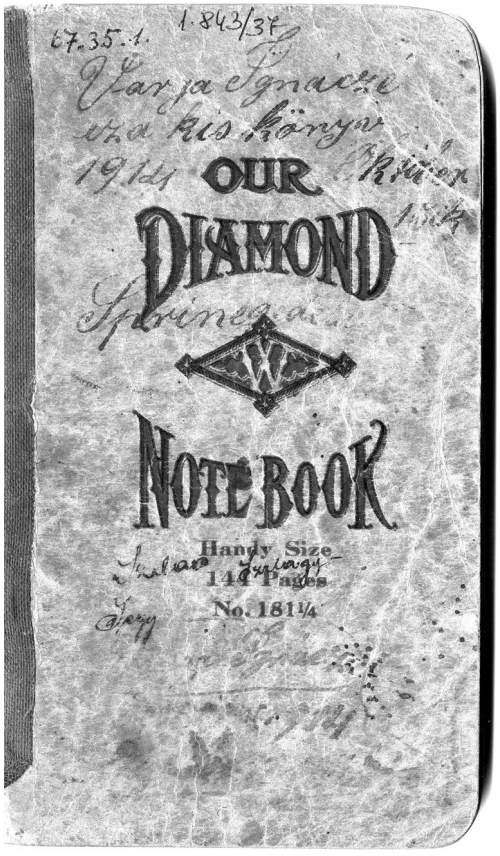
Varga János

A paraszti írásbeliségnek két nagyobb csoportját különböztethetjük meg. Az első csoportba tartoznak a másolás útján létrejött parasztkéziratok (énekeskönyv, daloskönyv, vőfélykönyv stb.); a másik csoportba az önálló fogalmazású verses és prózai alkotások, amelyeket egyéni célokra készítenek egyéni gondolatokat fejezve ki (levél, parasztkrónika, parasztönéletrajz, hírversek stb.) (Küllős–Szemerkényi 1981. 183., Ujváry 1960. 112.).

Az írás funkciója szerint beszélhetünk vallásos, mágikus, jogi, gazdasági, esztétikai és az emlékezet által motivált szövegekről (Keszeg 2008.). Ezek persze nem merev kategóriák, az egyes funkciók párhuzamosan egymás mellett is megjelenhetnek egy adott írásműben. Például a verses naplók, különösen a világháborús verses feljegyzések esztétikai funkcióval ugyanúgy bírnak, mint ahogy kitüntetett szerepe van bennük az emlékezeti motiváltságnak is.

A valamikori Bereg és Szatmár vármegyék területéről sikerült jó néhány kéziratos emléket megmenteni az utókor, egyszersmind az etnográfia számára. Ezeket a Beregi Múzeum őrzi, Vásárosnaményban. Még a múzeumalapító Csiszár Árpád kezdte el gyűjtésüket, megőrizve így számos a környező falvakból származó, a XX. század elején íródott kézírásos emléket.

A Beregi Múzeum Történeti Dokumentumtárában I. világháborús levelek, katonai okmányok, rajzok, feljegyzések, naplók mellett találkozunk az I. világháború idejéből származó verses kéziratokkal is. Ezek között vannak olyanok, amelyeket a háborúban szolgáló, hadifogságba került helyi parasztemberek készítettek, s aztán a családi hagyatékból kerültek a múzeum tulajdonába. Ebből a korból származik az a verses notesz, amelyet egy Amerikába emigrált szatmári parasztember írt tele költeményekkel tengerentúli esztendeiben.

1. kép
Varga Ignác verseskönyvének borítója

Fig. 1
Cover of Ignác Varga’s book of verses

Varga Ignác verses noteszát – a könyvecske borítója alapján – az Egyesült Államokban vásárolta, első emigrációja kezdetén. A füzet az Amerikában bejegyzett verseit tartalmazza.[1] A dokumentumot begyűjtő Csiszár Árpád hátsó-belső borítóra írt feljegyzései szerint Varga Ignác Paládon (Szatmár vm.) született, és Uszkában (Szatmár vm.) lakott. 1914-ben vándorolt ki Amerikába, ott 3–4 évig élt. Azután visszajött Magyarországra, majd ismét kiment.

Három fia és egy lánya született. Közülük István az I. világháborúban maradt, Jenő a II. világháború után itthon halt meg, László a gyűjtés idején (1967) Uszkában élt, akkor 60 év körüli volt. Lánya, Berta 1958-ban Uszkában halt meg.

A füzet eredeti címe (felirata): OUR DIAMOND NOTE BOOK. A fedőlapon olvasható a méret és terjedelem megjelölése: *Handy Size – 144 Pages* (1. kép).

A fedőlapon saját kezű írás kékkel:

„*Varga Ignáczé*
ez a kis könyv
1914 Október
15ik
Sprinegában”

A borító alsó harmadában található még egy pirossal írt felirat, mely részben elmosódott. Ebből csak a *Varga Ignácz* és alatta az *1914* évszám olvasható ki. A pirossal írt szöveg talán későbbi lehet, hiszen a füzet belsejében található versek első fele kékkel íródott (a 65. oldalig), aztán váltakozva kékkel és pirossal a 85. oldalig, onnantól pedig pirossal a füzet végéig. A verseket végig a füzetben pirossal megszámozták: ez lehet utólagos számozás is, egy végső rendszerezés eredménye. Az egyes versszakok is számozottak.

Az első-belső borítón megismétlődik a „*Varga Ignácz 1914 Október 15ikén*” bejegyzés. A füzet valamennyi oldala a lap tetején kézzel számozott; a számozás a 138. oldalig tart. A notesz hiányos: ez nem csak a számozás alapján állapítható meg, látható a kivágott lapok csonkja is.

Az utolsó számozott oldal legalján ceruzával írt, apró betűs megjegyzés: „*Varga Ignácz. 1920 November 29.*”

Az első számozott oldalon a szerző szükségesnek tartotta kiemelni, hogy a szöveg „*Vers*”, mégpedig „*1914 Július 6ikán*”; a címe: „*Várnak várnak*”. Tehát maga a szöveg még jóval a füzet megnyitása előtt keletkezett, illetve került lejegyzésre – valami más helyre (füzetbe, de még valószínűbb, hogy külön papírra). Varga Ignác fontosnak tartotta, hogy ez a vers bekerüljön az amerikai noteszbe, és egységet alkosson az utána következő kézírásos versekkel. A füzetbe – a vers végén található keltezés szerint – 1914. október 12-én került. Ez ellentmondásnak tűnik, hiszen ha valóban október 15-én kezdte el a verseket leírni, akkor ez a korábbi dátum vagy elírás, vagy a vers eredeti lejegyzése 12-én történt, és a füzetben annak másolata található. (Az elírásnak ellene szól a szerző minden további helyen jól azonosítható precizitása, a füzet és a versek akkurátus tagolása, a szerző és tulajdonos nevének, a dátumoknak és helyeknek többszörös jelzése.) Ráadásul a későbbiekben is találkozunk október 10. („*Búcsú vers*” – 58. számmal a 80. lapon), október 12. (ennek a versnek a végén, az „*Isten veletek*” után) keltezéssel.

A „*Várnak várnak*” c. költemény keltezése „*Springedela*” helyet jelöl meg. Már a borítón is találkoztunk a „*Sprinega*” szóval mint földrajzi névvel, valamint változataival („*springér*”, „*springer*”). Az Egyesült Államokban rengeteg település nevében megtalálható a *Spring* vagy *Springs* tag. Mivel nincsenek közvetett információk arról, hol is élt az emigrációban a szatmári

[1] Beregi Múzeum Történeti Dokumentumtára 1843/37.

versíró, így igen nehéz a helynevet azonosítani. Ennek feloldásában segít a 93. lapon található vers levélforma (vö. Hanák 1988.) kezdete:

„*Kelt levelem 1914/11/20*
Inditom levelem Penczelveniá
ból
Észak Amerika szeglete sarkából...”

Vagyis Pennsylvania állam az, ahová Varga Ignác érkezett, a helység pedig valószínűleg Springdale lehet. Ennek kiejtett formáját hallhatta a magyar emigráns a fenti módokon. Ezt a feltételezést csak erősíti a notesz végén olvasható 1919-ben írt versek keltezésében a „*Beriburg*” helymegjelölés. Pennsylvaniában ugyanis található egy Berrysburg nevű város. Ha feltételezzük, hogy Varga Ignác a második kivándorlása alkalmával egy már jól ismert helyet keresett a hatalmas országban, akkor mindkét város(ka) egyazon államban, „*Penczelveniában*” fekszik.

Az 1914. július 6-i dátum feltűnik még egyszer a füzetben, a 73. oldalon a „*Kivándorló imája*” c. vers fölött. Ez lehetett az a nap, amikor elhagyta hazáját. Az ez előtti versek keltezése már 1914. novemberi, az utána következő verseké pedig október 10. és 12. Tehát itt az egyébként megfigyelhető időrendi sorrend ismét felborul, ráadásul a már jelzett írásszínben is megfigyelhető a váltás. A *Kivándorló imája* ismét kékkel írott, az azt megelőző pirossal jegyzett versek után.

Két költemény (*Ima a hazáért, Búcsú vers*) után Varga Ignác előbb a *Szózat*ot, majd a *Himnusz* első két versszakát másolta be noteszébe, hogy a *Harag* c. rövid vers már ismét pirossal, és novemberi keltezéssel következzen.

Az 1914-ben és 1915-ben íródott versek utolsó darabja a *Rákóczi Bucsuja* című (127. oldal), „*1915 Május 20ikán mikeszport*” keltezéssel a végén. A „*Mikeszport*”, „*Mikiszport*” nevű város szintén Pennsylvaniában van, a valódi neve: McKeesport, mely szintén Allegheny County-ban található, csakúgy, mint a már említett Springdale. A 38. számú „*Ne feled*” c. Petőfi vers végén is olvasható:

„1914ben mikor a világ
háború vólt
ezeket akkor
irogattam
Springerben
Alegheny kontri
Amerika”

A következő oldalon lévő „*Ének*” alatt (132. oldal) ezt olvashatjuk: „*1919. Január. 24. Beriburg*”. A füzet utolsó dátummal ellátott verse az utolsó előtti költemény (*Találkozunk e még* – 136. oldal), ez 1919. március 31-i keletű, szintén „*Beri burg*”-ból. Az utolsó vers (*Rozmaringos kis kertetek* – 137. oldal) után már nincs keltezés, csak a már említett lapalji ceruzás 1920-as bejegyzés.

A majd három évi cezúra nem csak a dátumok alapján azonosítható, de a szerző írásképe is megváltozott. A sorok fegyelmezettebben simulnak a füzet vonalaira – az 1914–15-ös bejegyzéseknél az író nem mindig vagy csak nagyjából követte a nyomdai segédvonalazást. A betűk rajzolata kidolgozottabb, esztétikusságra törekvő; az írás ezáltal könnyebben olvasható.

Varga Ignác kéziratos verseskönyve a népi kéziratosság azon kategóriájába tartozik, amely vegyesen tartalmaz másolt és önállóan létrehozott műveket. Sőt még a másolt szövegek esetében is találkozunk olyan változatokkal, amelyek az eredeti szöveget nem pontosan követik, hanem bizonyos eltérésekkel jelenítik meg azt a kéziratban.

A változtatásnak több oka is lehet. A népszerű, szinte mindenki által ismert, az iskolában megtanult szövegeket, verseket a lejegyző emlékezete, az elsajátítás-bevésés egyéni fokának

megfelelően reprodukálja kéziratában. A pontosan megtanult szöveg az eredetihez közelebbi módon került bele a kéziratos anyagba, nehezebben felidézhető nagyobb eltéréseket eredményezett a másolatban az eredetihez képest. Az egyéni képességek a helyesírásban, tagolásban/tördelésben is megmutatkoznak. A másoló-lejegyző helyesírási képességeihez transzformálta a hivatalos verziót.

Eltérések jelentkeznek akkor is, ha a másoló verstani-prozódiai képességei nem érik el azt az – ideális – szintet, hogy az emlékezeti hiányosságokból fakadó szövegromlás ritmikai, rímelésbeli hibáit felismerje. Ilyenkor megdöccen a vers ritmusa, szótageltérések mutatkoznak, a rímek minősége távolabb kerül a poétikailag optimálistól, de az eredetitől mindenképpen. Vagy éppen az elfeledett részek miatti prozódiai hibákat kívánja a másoló korrigálni, s ezáltal nő az eltérés a hivatalos és a magánverzió között. A másolás ugyanis a legtöbb esetben nem úgy zajlik, hogy az eredeti textus konkrét anyagi formában a másoló előtt van, jelesül: egy könyv lapjain, hanem éppen a fizikailag nem létező vagy nem jelenlévő, nem elérhető nyomdai termék (könyv) hiánya motiválja az emlék felidézését és papíron való rögzítését. Ezzel az aktussal ráadásul az emlékező-lejegyző létrehoz egy kvázi kötetet, saját használatra, amely helyettesíti, pótolja a nem birtokolt könyvet.

Ez a másolt verzió a fentieken túl még egy többletfunkcióval bír: egy kollekció jön létre, amelyet a másoló szubjektív módon szerkeszt, és a válogatásba csak azok a darabok kerülnek bele, melyek számára ilyen-olyan módon fontossággal bírnak. Egy létező, nyomdában készült, forgalomba került kötet esetén mindig vannak olyan szövegek – különösen egy verseskötetben, kiváltképp annak összegyűjtött költeményeket tartalmazó változataiban –, melyek távolabb helyezkednek el az olvasó érdeklődésétől, személyes ízlésétől. A saját kéziratos kompiláció kiszűri ezeket a feleslegesnek tartott darabokat.

A másolásban történő eltérések másik fajtája az, mikor a másoló szándékosan átkölti az eredeti szöveget; saját érzéseihez, aktuális élethelyzetéhez igazítja a verset. Ebben az esetben a pszichés állapot motiválja a szöveg kiválasztását, felidézését és lejegyzését. A felidézett vers pedig az egyén lírikusi képességeit, poétikai tartalékait mozgósítja: így jön létre az egyéni szövegváltozat.

Varga Ignác amerikás noteszában is találunk a fentiekre példát. A füzet első részébe több Petőfi-verset is bemásolt. Ezek tanult versek, és nem arról van szó, hogy ez a szatmári ember a pogygyászába egy Petőfi-kötetet is csomagolt volna, mikor elindult a hosszú hajóútra, az amerikai emigrációba.

Az emlékezetből lejegyzést erősítik azok az eltérések, melyekről az előbbiekben már volt szó. A másolt Petőfi-költeményekben a lejegyző egyéni helyesírásával találkozunk, az eredeti központozás elhagyásával, sajátos tagolással. Példa erre az 56. oldalon olvasható 50. számú vers, a „*Szál a felhő*”:

„*Szál a felhő magasan magasan*
Az én rózsám mesze van mesze
van
Szál a felhő nyugotra
nyugottra
A napnak is ara van
az utja”

Vessük össze az eredetivel a költemény első versszakát – hiszen a füzetbe csak az került bele:

Száll a felhő, magasan, magasan,
Az én rózsám messze van, messze van.
Száll a felhő nyugatra, nyugatra,
A napnak is arra van az utja.
(*Száll a felhő…* Petőfi 603.)

A következő példában a „kedvesem” – „kedvem” szócsere egyrészt megváltoztatja a vers felütésének jelentését, másrészt megfigyelhetjük a szórendváltozás miatti rímképletcserét, amely miatt egyszerűen más sorok csengenek össze, de összecsengenek („a nap” – „marad”).

„*Hogy volna kedvem,*
örömöm nekem.
Midőn távol vagy tőlem
kedvem!
Hiszen sötét van ha lemén
a nap
De emléked velem jött
és marad.
Az vet rám bus halovány sugarat
Emlékem a sorsom élyelen”

Az eredeti Petőfi-versben:

Hogy volna kedvem, örömem nekem,
Midőn távol vagy, édes kedvesem!
Hiszen sötét van, ha a nap lemén.
De emléked velem jött és marad,
Az vet reám bús halvány sugarat;
Emléked a hold, sorsom éjjelén.
(*Hogy volna kedvem…* Petőfi 1163.)

Az átírás, parafrázis többször megjelenik a füzetben. Mikor az eredeti vers alanya szerelmétől búcsúzik, akkor az emigráns a családjától való elválásra fordítja át a vers mondatait:

„*Ma egy éve ma egy éve*
Akkor láttalak titeket
ma egy éve hogy utólszor
Csókoltalak meg titeket”

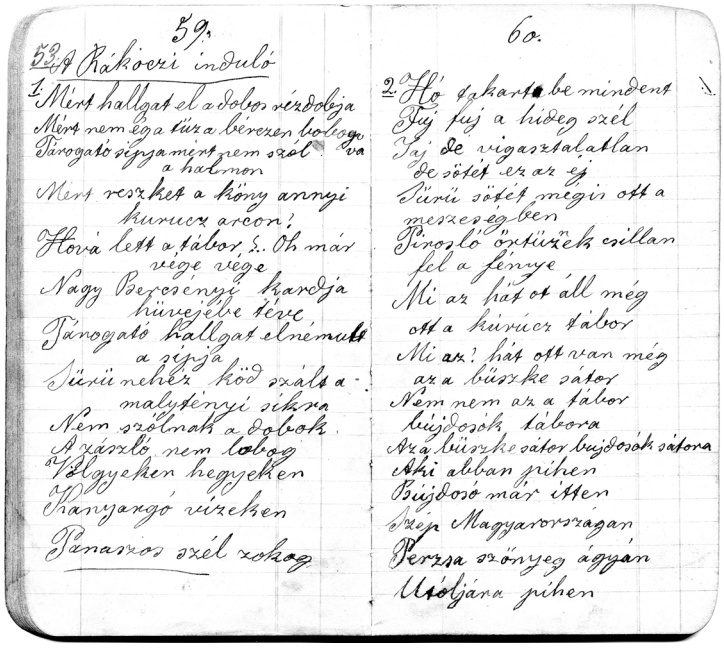
Petőfinél:

Ma egy éve… ma egy éve…
Akkor lettél jegyesem,
Ma egy éve, hogy először
Csókoltál meg, kedvesem.
(*Ma egy éve...* Petőfi 1032.)

Még radikálisabb átköltéssel találkozunk a *Messze vándoroltam…* c. vers Varga Ignác-féle változatában. Az 1845-ös vágyódó, szerelmes Etelke-versből szintén a hazájától, szeretteitől búcsúzó, őket megidéző emigráns-költemény lesz, amelyet a szerző 1914. november 3-án egészített ki egy versszakkal.

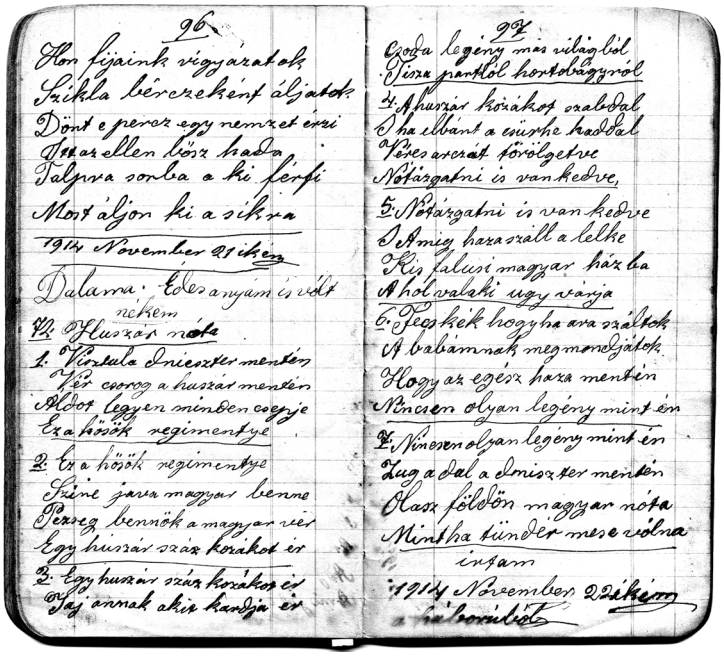
A versek egyik csoportja a tematikáját tekintve szinte kivétel nélkül a távollét, a hazavágyódás, a szerettek hiánya, az idegenségérzet (hasonló motivációkkal, mint az ún. parasztönéletrajzok – lásd Küllős 1988. 262.) állapotát, toposzait idézi meg saját és kölcsönzött lírai darabokban. Erről tanúskodnak a címek is: *Várnak várnak, Hiába várlak hát, Messze vándoroltam, Búcsu, Az elválás, Bóldogtalan vóltam, Vándorlok én, Csalódás, Hegyen üllök, Kivándorló imája, Ima a hazáért, Búcsú vers, Ima, Ima a családomért, Busak nappalaim, Találkozunk e még, Karácsony az idegenben 1914ben*.

A másik csoportba tartozó versek is a fenti léthelyzetet idézik meg irodalmi többletjelentéssel: a magyar irodalomban közismert – többek között Ady Endre költészetét is megihlető –, ún.

2. kép
Részlet a „A Rákóczi induló” c. versből

Fig. 2
Details from the poem titled
“A Rákóczi induló” [Rákóczi Marsh]

3. kép
„Huszár nóta”

Fig. 3
“Huszár nóta” [Hussar Song]

kuruc-versek formájában. A bujdosó kuruc figurája olyan költeményekben jelenik meg, mint például *A Rákóczi induló, Zug harsog a Kárpát fája, Rákóczi Bucsuja, Nagy erdők zugása* (2. kép).

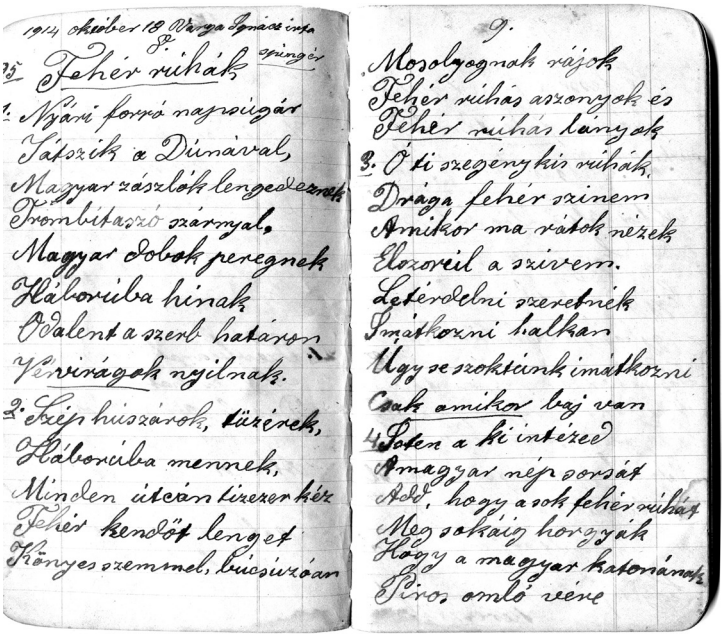
A harmadik jelentős csoport a füzetben az ún. háborús-hazafias versek. Varga Ignác Amerikában is figyelemmel követi a világháborús eseményeket, sőt azokkal lényegében szinkronban jegyzi, másolja magának a népszerű, a hadszíntereken és otthon szinte mindenki által ismert harci költeményeket. Ezek közé tartozik például: *Mi vagyok én, Dal 1914ből (I–II.), Magyar ország, A visztulai csatáról* („*szerkeszete Kóró Pál 1914 okt. 24*” megjegyzéssel a végén), *Beborulta, Egyikfijam csata téren* („*Gróf Vass Béla irta*”), *Ez más vers, Huszár nóta, Dal Decz 24, Honvédek dala, Katonaálom, Vész madarak ellen, Tábori dal, Húszár-levél, Márcziusi indulás* (3. kép).

Ismeri Heltai Jenő háborús versét, a *Fehér ruhák*at is. A másolt változat végére a következő megjegyzést fűzi: „*szerkesztete* (az „*írta*” áthúzva) *Heltai Jenő 1914 októberben/ Mikor vólt a világ háború*” (4. kép).

Varga Ignác Amerikában írott kéziratos verseskönyve egy szatmári falusi embernek az emigrációban töltött nehéz éveit, az otthontól, a családtól és a hazától történő elszakadás léthelyzetét megtapasztaló, s az idegenség-érzetet valamilyen módon feldolgozó stratégiáját illusztrálja. A hadszínteret, a hadifogságot a közösségnek bemutató (Varga 2007.), az idegenséget az otthonos emberi környezet számára dokumentáló világháborús kéziratos versekkel, verses könyvekkel ellentétben ez a füzet elsősorban a szerzőnek magának íródott, személyes jellegű. A szöveg elsődleges olvasója maga a szerző, és csak másodsorban szól mint lehetséges hagyaték-dokumentum a családnak,

4. kép
Részlet a „Fehér ruhák” c. versből

Fig. 4
Detail from the poem
“Fehér ruhák” [White dresses]

1914 október 18 Varga Tamás írta Szingén
Fehér ruhák
1. Nyári forró napsugár
Játszik a Dunával,
Magyar zászlók lengedeznek
Trombitaszó szárnyal,
Magyar dobok peregnek
Háborúba hínak
Odalent a szerb határon
Vérvirágok nyílnak.
2. Elvén huszárok, tüzérek,
Háborúba mennek,
Minden utcán tízezer kéz
Fehér kendőt lenget
Könyes szemmel, búcsúzóan
9.
Mosolygnak rájok
Fehér ruhás asszonyok és
Fehér ruhás lányok
3. Ó ti szegény kis ruhák,
Drága fehér szinem
Amikor ma rátok nézek
Előreveil a szivem.
Letérdelni szeretnék
Imádkozni halkan
Úgy se szoktunk imádkozni
Csak amikor baj van
4. Isten a ki intézed
A magyar nép sorsát
Add, hogy a sok fehér ruhát
Meg sokáig hordják
Hogy a magyar katonának
Piros, omló vére

a füzetet esetleg kézbe fogó utókornak. Hiszen az ilyen jellegű dokumentumoknál vagy naplóknál, leveleknél a szerző a későbbi olvasatok-olvasók lehetőségét eleve nem zárhatja ki – amennyiben a kézirat megsemmisítését nem veszi tervbe. Vagyis aki magának ír, az – elvileg – mindig másoknak is ír.

Irodalom

Hanák 1988.
Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. In: A kert és a műhely. Gondolat Kiadó, Budapest 1988. 222–274.

Keszeg 2008.
Keszeg Vilmos: Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek. Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár 2008.

Küllős 1988.
Küllős Imola: Igaztörténet – élettörténet – önéletrajz. In: Magyar Néprajz V. Népköltészet. Főszerk. Vargyas Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988. 251–266.

Küllős–Szemerkényi 1981.
Küllős Imola – Szemerkényi Ágnes: Paraszti írásbeliség. In: Magyar Néprajzi Lexikon IV. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 182–184.

Petőfi
Petőfi Sándor: Petőfi Sándor költeményei. Helikon Kiadó, Budapest 1992.

Ujváry 1960.
Ujváry Zoltán: Népi kéziratos verseskönyveink. [Handschriftliche Volksliederbücher und Gedichtsammlungen.] Műveltség és Hagyomány I–II. 1960. 111–146.

Varga 2007.
Varga János: Közösségi elv és dokumentálás. Baráth Menyhért jándi népi verselő. [Gemeinschaftsprinzip und Dokumentieren. Der Volkspoet Menyhért Baráth von Jánd.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 313–323.

Varga János

Beregi Múzeum
Vásárosnamény
H–4800 Pf. 37.
e-mail: microcog@citromail.hu

"I'm sending this letter from Penczelvenia the corner of North America..."

Ignác Varga's diary in verses from America

Two major groups of peasant written documents can be distinguished. One contains copied peasant manuscripts, the other group includes individual works in prose or verse. The boundaries are not always fixed in the case of functional categories: diaries in verse, especially notes in verse from the world war have an aesthetic function while the motivation of putting down memories pays an equally important role. Beside letters, military documents, drawings, notes and diaries from World War I, the Historical Archives of the Beregi Museum also preserves manuscripts in verse from the time of World War I. The notes in verse of Ignác Varga a peasant from Szatmár is one of them. He filled his notebook with poems during his emigration in the United States. The American settlements where Ignác Varga lived the years he made his notes can be identified despite the individual style and names with the help of the dates indicated at the poems. Among many other factors, the lack of printed products (books) motivated him to recall his memories and put them down in writing: this is how the selection determined by the subjectivity of the copier was born. Ignác Varga's manuscript of poems belongs in the category of written folk records that contains a mixture of copied and individually divined works. Even in the case of copied texts, we can find versions that do not strictly follow the original text but show certain differences. The modification can have various reasons: in the manuscript he reproduced the popular poems learned at school as he had learned and memorised them. The exactly memorised text was written down close to the original version, although the official version was also modified according to the orthographic capacity of the copier. There are also divergences when the poetic-prosodic capacities of the person do not reach the ideal level to recognise the mistakes the failing memory commits in rhythm and rime. Another type of divergences in copying is when the original text is intentionally rephrased, modifying the poems to match the copier's own feelings and actual situation. This case can be observed when the original texts of Petőfi's poems are compared to the copies. Ignác Varga's poems can thematically be grouped in three categories: 1. poems of homesickness and feeling of being alien, 2. the so-called Kuruc poems 3. wartime, patriotic poems.

In contrast to many other manuscripts from the World War, which were written to the public, this notebook with poems was primarily written for the author himself. Yet the possibility that this type of documents will later also be read by others cannot be excluded: he/she who writes for him/herself theoretically always writes to others as well.

János Varga

Beregi Múzeum
Vásárosnamény
H–4800 Pf. 37.
e-mail: microcog@citromail.hu

A Jósa András Múzeum képzőművészeti gyűjteményének születése és fejlődése 1945-ig

Madár Xiména

Igen szerencsés helyzetben van az a kutató, aki a nyíregyházi Jósa András Múzeum képzőművészeti gyűjteménye történetének felvázolását tűzte ki célul maga elé, ugyanis az intézmény adattárában és irattárában szinte minden lényeges információt megtalál e tekintetben.

Muraközi Ágota Kiss Lajosról szóló cikkében igen szemléletesen leírja mindazt az áldozatos munkát, amelyet az egykori múzeumigazgató a képzőművészeti gyűjtemény létrehozásában kifejtett (Muraközi 1981.). Nem kívánom megismételni Muraközi Ágota szavait, de a képtár alakulásának történetét szeretném részletesebben az olvasó elé tárni.

A Jósa András Múzeum képzőművészeti gyűjteményének megteremtése Kiss Lajos neves néprajzkutató, egykori múzeumigazgató nevéhez köthető. Kiss Lajos fogékonysága a művészetek iránt igen korán, már gyermekkorában megmutatkozott, a festmények, képek iránti vonzalma pedig egész életét végigkísérte. *„Kézzel festett képet, mi több, képet festeni áldott emlékű tanítómtól K. Tóth Páltól láttam először életemben, ötödik elemista koromban. Ő tanított meg engem szépen írni és arra a sok hasznos dologra, amivel az alapot megvetette egész életemre. Máskor is, de kivált a nagy vakációban, festegetéssel töltögette idejét. Tájképei, virágcsendéletei a Jaeger Nádor kis könyvkereskedése kirakatában voltak láthatók. Másolatok voltak ezek, féltenyérnyi színes nyomatokról, de nekem, a gyermeknek, ezek nagy dolognak látszottak. Még reggelenként iskolába menet is megcsodáltam e műveket."* – írja Vásárhelyi művészélet című tanulmányában (Kiss 1957. 76.).

Hódmezővásárhelyi születésű lévén Kiss Lajosnak lehetősége volt megismerkedni azzal a kis művészcsoporttal, amely az alföldi táj szépségéből, az ottani emberek életmódjából merített ihletet művészete számára, így Endre Bélával, Zsebők Jánossal, Rudnay Gyulával, Pásztor Jánossal és a többiekkel. Tornyai Jánost már gyermekkorában megismerte, benső baráti viszony alakult ki közöttük, amely Nyíregyházára költözése után sem szakadt meg. Gyakori levélváltásuk tanúskodik erről. Kapcsolatáról Endre Bélával a következőképpen ír: „*Endre Bélával nemcsak baráti viszonyban voltam, de alig volt nap, hogy vele ne találkoztam volna akár a műtermében, akár a lakásán*." (JAM. Ad. 127/1942) Közvetlen kapcsolata a művészek világával meghatározója volt hivatásának, és nagy mértékben befolyásolta érdeklődését.

Hogy a nyíregyházi képtár létrehozásának gondolata mikor merült fel először Kiss Lajosban, pontosan nem tudjuk, de annak szükségességéről a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének írt levelében a következőképpen vall az akkori múzeumőr: *„A néprajzi tárgyaknál is nagyobb vonzóerővel bírónak gondolom a képtárat; annak változatos rajzai, festményei, azután szobrok és iparművészeti tárgyak minden bizonnyal többet mondanak a nagy közönségnek, mint a régészeti cserép darabok és rozsdás vasak. Képzőművészeti osztály felállításától várható a legtöbb*

látogatottság, érdeklődés." (JAM. Ad. 921) Ezeket a sorokat 1921-ben írta, de maga a gyűjtés már egy évvel korábban megkezdődött.

Egy 1920. szeptember 3-án keltezett levél arról tudósít, hogy gróf Dessewffy Miklósné a Szabolcsvármegyei Jósa Múzeumnak ajándékozta Feszty Árpád festőművésznek a *Magyarok bejövetele* című körképéhez készített egyik pasztell vázlatát, mely egy lovas magyar vitézt ábrázol. A rajzot képzőművészeti gyűjtemény hiányában a néprajzi gyűjteményben helyezték el. Egy másik irat a következő feljegyzést tartalmazza a képpel kapcsolatban: az „*igen elrajzolt képet alispán úr lakásába vitette fel.*" (JAM Irattára 41/1920, 53/1920) Hogy ezek után mi lett a pasztellrajz sorsa, nem tudjuk.

Nem sokkal később a grófné révén újabb művészeti alkotás került a múzeum tulajdonába. Dessewffy Miklósnénak 6000 koronát fizettek Barabás Miklós festőművész Gróf Széchenyi Istvánt ábrázoló portréja fejében (JAM Irattára 56/1920) (1. kép). 1920-ban Kiss Lajosnak mindössze ennyit sikerült gyűjtenie a leendő képtár részére. A következő év már sokkalta sikeresebbnek mondható. Kiss Lajos és Mikecz Dezső egykori alispán egyaránt igyekezett felvenni a kapcsolatot a város szülöttének, Benczúr Gyulának az özvegyével, kérvén, ajándékozzon férje munkáiból, tanulmányaiból vagy személyes tárgyaiból pár darabot a leendő képtár részére (JAM Irattára 11/1921). Ez nem történt meg, ugyanis a Nyíregyházán 1921 júniusában megrendezett Benczúr kiállítást követően az özvegy a városnak ajándékozta a Benczúr hagyaték jelentős részét. A múzeum mint a vármegye tulajdona, annak anyagi támogatásával működött. A vármegye biztosította a múzeumigazgató fizetését és lakhatását, és fizette a dologi kiadások egy részét is (Németh 1981. 4.). A Vallás és Közoktatási minisztérium az 1921/22. évre min egy 10.000 korona államsegélyt engedélyezett és utalt ki a Szabolcsvármegyei Múzeum részére (JAM. Ad. 64/1922). Ez az összeg jelentős alkotások vásárlására nem volt elégséges, nem beszélve arról, hogy ebből kellett fedezni a régészeti ásatásokat és néprajzi tárgyak gyűjtését is. A múzeumőr többször kérte a vármegye anyagi támogatását egy-egy festmény megvásárlásához. 1921-ben a vármegye 50.000 koronát bocsátott a múzeumi vezetők rendelkezésére, a következő évben pedig 38.200 koronát adott össze a 26 szabolcsi község múzeumi célokra, ám ez a jelentéktelen és rendszertelen összeg a tervszerű munkát nem tette lehetővé (JAM. Ad. 424/1922, Németh 1981. 4.).

1. kép
Barabás Miklós: Gróf Széchenyi István portréja (ltsz. K.68.6.1)

Fig. 1
Miklós Barabás: Count István Széchenyi's portrait (inv. no. K.68.6.1)

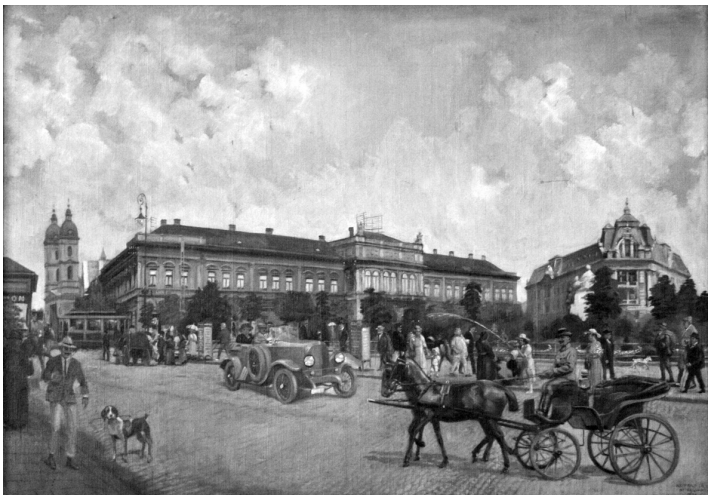
1921 áprilisában újabb képzőművészeti alkotással gyarapodott a múzeum. Szentimrey Imre nyugalmazott jószágfelügyelőtől egy „vármegyei restaurációt" ábrázoló képórát vásároltak, melynek vételára 4000 korona volt (JAM Irattára 18/1921).

A következő hónapban Keipert László, helybeli festőművésztől (2. kép) 8000 koronáért négy képet vásárolt a vármegyei Jósa Múzeum. Az első a festő saját alkotása Meskó Lászlóról, Szabolcs vármegye egykori főispánjáról készült pasztellkép, azután két kisméretű, bádogra festett szentkép (Szent Pétert, valamint Szent Józsefet megörökítő), végül a keresztre feszített Krisztust ábrázoló olajfestmény –

valóban minőségi munka –, melyet a leltár szerint a XVII. századi olasz festőnek, Salvator Rosanak tulajdonítottak (JAM Irattára 26/1921) (3. kép).

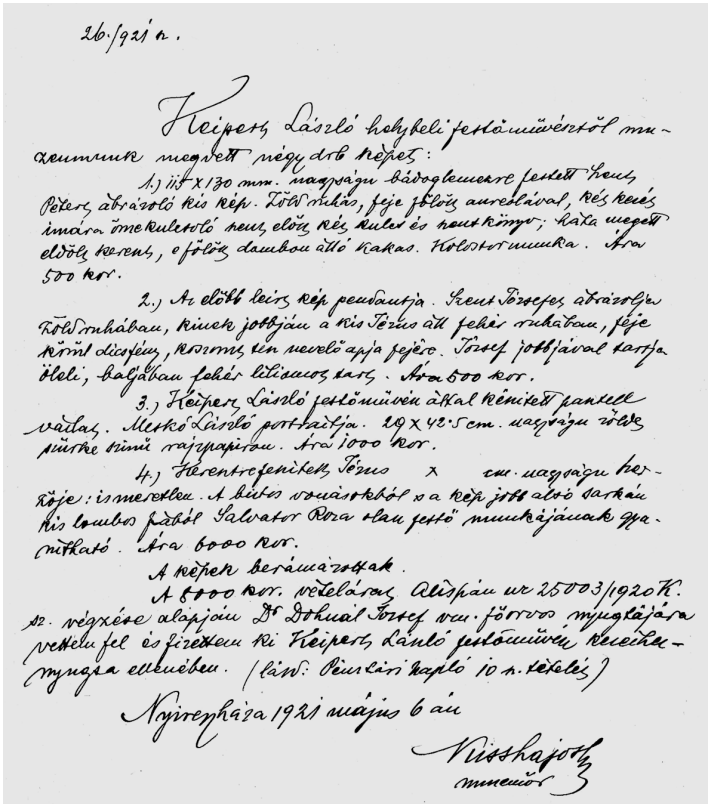
Mi sem lehetett egyszerűbb Kiss Lajos számára, mint az egykori festőbarátaihoz fordulni segítségért a képtár létesítésének ügyében. Elsőként Rudnay Gyulának írt: „*Gyerekkorom óta piktorok között éltem s közülök nem egy-két jó nevűt kebelbarátomnak is mondhatok, még sincs egyetlen képem egyiktől sem (ez persze az én élhetetlenségem bizonyítja), hogy következetes maradjak most sem a magam részére fordulok hozzád kéréssel, hanem a Szabolcsvármegyei Jósa Muzeum nevében mely muzeum létesítőjének Jósa Andrásnak 1919-ben történt elhunytáig csak régészeti tárgyakat gyűjtött egybe és őrizett meg. Azóta én népi tárgyak gyűjtésével iparkodok néprajzi osztály létesítésén, melynek némi eredménye már mutatkozik. Bármennyire szeressem is mesterségemet, nagyon száraznak találom azt a gyűjteményt, melyben képek, rajzok nincsenek. Ezen az állapoton szeretnék én valahogy segíteni. Az államtól abban az esetben kaphatok támogatást vagyis a Szépművészeti Muzeumtól képeket, ha már tapasztalta, hogy valamelyes anyaggal rendelkezünk. De nekünk még semmink sincs. Legnagyobb baj, hogy a Jósa András halála anyagi szükséget is hozott. Képek vételéhez ma egész vagyon kell.”* (JAM Irattára 10/1921)

Kérése nem maradt válasz nélkül, hiszen pár hónappal később Rudnay több munkáját ajándékozta a múzeumnak (*Szegény legények* c. olajfestményét, *Mária fogantatása c.* akvarelljét, *Illés elragadtatása*, *Falusi alkonyat*, *Luczernás kocsi* c. megfestendő műveinek első vázlatait és rajzait) (JAM Irattára 32/1921). Továbbá saját kapcsolatrendszerét kihasználva igyekezett segíteni Kiss Lajosnak a képtár létrehozásában, amint azt levelében olvashatjuk: *„Arra is gondoltunk Janival hogy egy két jobb nevű piktort kérünk fel – a múzeumotok részére*

2. kép
Keipert László: Nyíregyháza (ltsz. K.54.20)

Fig. 2
László Keipert: Nyíregyháza (inv. no. K.54.20)

26./1921 n.

Keipert László helybeli festőművésztől mu-
zeumunk megvett négy drb képet:
1.) 117 x 130 mm. nagyságu bádoglemezre festett Szent
Péter ábrázoló kis kép. Zöld ruhás, feje fölött aureolával, kés kezén
imára összekulcsolt kezei előtt kés, kulcs és kard kötve; kalap megett
előtt kereszt, e fölött domboru álló kakas. Kötött munka. Ára
500 kor.
2.) Az előbb leirt kép pendantja. Szent József ábrázolja
Zöld ruhában, kinek jobbján a kis Jézus áll fehér ruhában, feje
körül dicsfény, kezeivel az nevelő apja fejére. József jobbjával karja
öleli, baljában fehér liliomos szár. Ára 500 kor.
3.) Keipert László festőművésznek ákkal készitett pastell
vázlat. Merkó László portraitja. 29 x 42·5 cm. nagyságu zöld
szürke szinü rajzpapiron. Ára 1000 kor.
4.) Szerencsejeneteli Jézus x cm. nagyságu ke-
repe: ismeretlen. A bütös vonásokból s a kép jobb alsó sarkán
kis lombos fából Salvator Rosa olasz festő munkájának gya-
nithato. Ára 6000 kor.
A képek beszámitvatnak.
A 6000 kor. vételárat Alispán ur 25003/1920 K.
sz. végzése alapjáu Dr Dohnal József vm. főorvos megbizására
veszem fel és fizetem ki Keipert László festőművész részére a-
nyugta ellenében. (lásd: Pénztári napló 10 n. tétel.)
Nyiregyháza 1921 május 6 án
Kiss Lajos
muzeőr

3. kép
Kiss Lajos jelentése a gyarapodásról 1921-ből

Fig. 3
Lajos Kiss’s report on the new acquisitions in 1921

való adakozásra. Én hiszem, hogy egy kis teremre valót így össze lehet kapargatni – tekintve a cél nemességét és művészi szükségességét. A magunk részéről minden akaratunk oda fog irányítani, hogy a dolog sikerüljön". (JAM Irattára 14/1921)

Ugyanekkor vásárolt a múzeum Kirchner Jenő festőművésztől 1000 koronáért egy „női fejet" (festmény). Ajándékként is kerültek új alkotások a gyűjteménybe. Kircher egy szépiával és tussal készült rajzot (*Tavaszi verőfény*) ajándékozott a múzeumnak. Tamás Henrik, a Singer és Wolfner könyvkereskedés egykori igazgatója pedig egy Czigány Dezső festette kubista tájképet adott, mely – nem tudni milyen okok miatt – soha nem került a leltárba (JAM Irattára 32/1921).

Tornyai is hajlandó volt segíteni, bár nem ingyen: *„A Múzeumotok gyarapításához én nagyon szívesen hozzájárulok legjobb képességeim szerint. Megtagadhatnám-e tőled? Csak az a bökkenő, hogy hogyan ütjük nyélbe? Szeretném, ha megállapodnánk abba, hogy töszöm aszt, kapok 5000 koronát és te, meghatároznád, hogy mit kívánsz érte (...) olajfestményt és pár rajzot?..."* (OSzK Kt. F78/371/53)

Később az 5000 korona 10.000-re módosult, majd 12.000-re (mely árba már a rámák is beletartoztak), ezért két festményt vásárolt a múzeum Tornyaitól (*Délibábos puszta*, *Aranytenger*). A festmények mellé a művész ajándékként 8 rajzot küldött : *A betyár felesége a vármegyén* (1907), *Beszélgetők az asztalnál*, *Putri* (1887), *Tanya*, *Kis gyerek, Csizmák* (1886), *Asszony kis gyerekkel*, *Beteg ágyban* (Leltár 1933.).

Valószínű, hogy a sikeresen nyélbe ütött üzlet hatására ajánlotta fel Tornyai a vármegyei Jósa Múzeum számára megvételre saját gyűjteményét. A 87 darabos kollekció Tornyai barátainak, festőtársainak munkáiból, személyes jellegű tárgyaiból állt. Az anyag legértékesebb része minden bizonnyal az a 13 festmény volt, melyek művészi színvonaláról ma már csupán az egykori leltárból nyerhetünk némi képet. Olyan rangos művészek munkái kerültek ily módon a nyíregyházi múzeumba, mint Jankó János, Rudnay Gyula, Hegedűs László, László Fülöp vagy Endre Béla. A festményeken kívül 2 szobor (Fadrusz János kolozsvári Mátyás király lovasszobrának feje gipszből és Kallós Ede munkája: Kozma Sándor síremlékének gipszmintája), 22 rajz, 2 litográfia, több fénykép (40), pár könyv (5) és különböző relikviák (Jankó János palettája, Munkácsy Mihály ecsetje, Fadrusz János mintázófája) alkották azt a becses gyűjteményt, melynek megvásárlásáról a *Nyírvidék* is beszámolt 1921. november 6-i számában (Mit vásárolt 1921.).

Tornyainak a vásárlással kapcsolatban a következők voltak a feltételei: „*Főszempont lenne Neked is mint nekem, hogy legalább 50.000 krón tiszta bevételem lenne nekem, (esnék nekem!) Azt is lehetőleg csináld ki, hogy vétel esetén én itt adnék át mindent Hellben, becsomagolás, szállítás nem az én terhemre menne. Mert, hogy ezt nem szívesen vállalnám 20.000 krónért sem!*"– írta Kiss Lajosnak (OSzK Kt. F78/371/59).

A feltételeken nem csodálkozhatunk, hiszen Tornyai ebben az időszakban igen nehéz napokat élt meg. Édesanyja 1920. március 16-án meghalt, Mári (Kovács Mária – aki 1905-től modellje, majd élettársa volt) elhagyta, mártélyi házát kifosztva találta. Egy ideig a régi kaszárnyában lakott, majd átmenetileg a hódmezővásárhelyi kultúrpalotában kapott helyet. Megromlott a város vezetőivel fenntartott kapcsolata is. Végül 1921. november 16-án végleg Pestre költözött (Bodnár 1986. 140.).

Kiss Lajos és dr. Dohnál József vármegyei főorvos, a múzeum akkori igazgatója közbenjárására a vármegye közgyűlése 70.000 koronát szavazott meg a múzeumnak, hogy megvásárolhassák az értékes gyűjteményt. Ez az összeg tartalmazta a szállítási költségeket. Kiss Lajos személyesen utazott Hódmezővásárhelyre, hogy átvehesse barátjától a megvásárolt műtárgyakat (JAM. Ad. 99/1921).

Megfelelő helyiség hiányában számos alkotást az alispáni és a főispáni hivatalban helyeztek el.

1921 novemberében Szentimrey Gyulától 2000 koronáért megvásárolták Klimkovics Béla festőművész *Bunkó Miska és Jónás Anti* című olajfestményét (JAM Irattára 102/1921).

Az első világháború utáni nehéz gazdasági viszonyok, a korona értékének fokozatos romlása nem kedvezett a képtár alapításának, másrészről ebben a megyében hiányoztak a mecénások, gazdag műgyűjtők, akik pénzzel vagy ajándékozással támogathatták volna Kiss Lajos törekvéseit (Muraközi 1981. 10.).

Bár 1924-re 1.000.000 koronás államsegélyt szavazott meg a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium a múzeum számára, az 1922-es évtől kezdődően szinte kizárólag ajándékozás útján gyarapodott a képzőművészeti gyűjtemény (JAM. Ad. 28285/1924).

1922-ben két ajándékozás történt a képtár részére. Fesztory Sándor leveleki közjegyző Petrasovics Sándor 48-as főhadnagyot ábrázoló vízfestményt (Révész Imre munkája?), Nyárády Mihály pedig Nyárády Dávid leányáról, Müller Amáliáról készült ceruzarajzot ajándékozott a vármegyei múzeumnak (JAM. Ad. Jelentés 1922.).

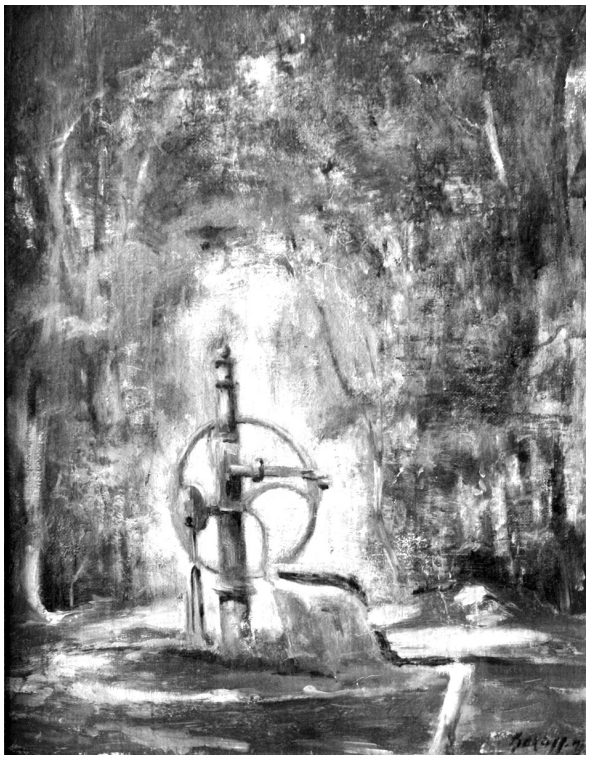
Az 1930-as években főként a néprajzi tárgyak gyűjtése és a régészeti ásatások, leletmentések kötötték le Kiss Lajos energiáit. 1932-től kezdődően az Országos Magyar Gyűjteményegyetem előbb 700, majd 600 pengős államsegélyt utalt ki a múzeum részére azzal a kikötéssel, hogy kizárólag néprajzi tárgyak és eszközök vásárlására fordítható (JAM. Ad. 434/1933). A későbbiekben ezt módosították: az összeg felét régészeti ásatásokra is fel lehetett használni.

Bár egy-két ajándékozás még történt a múzeum képzőművészeti gyűjteménye javára, ezek korántsem voltak olyan jelentősek, mint az 1921. évi gyűjtés. 1931-ben Bay András debreceni ügyvéd „két db. festményt" (két arckép) ajándékozott a Szabolcsvármegyei Jósa Múzeum régiségtára részére (JAM. Ad. 432/1932). 1933 májusában került a gyűjteménybe Hauser Ferencnek, Bártfa polgármesterének portréja, melyet 1845-ben festettek. A kép Geppel Tivadar órásmester ajándéka (JAM. Ad. 59/1933). Ugyanez év márciusában egy másik ajándékozásról tudunk: Opris Oszkárné nyíregyházi lakos Kossuth Lajos leányát, Kossuth Vilmát ábrázoló olajfestménnyel gazdagította az intézményt (JAM. Ad. 50/1933).

A képtár 1933-tól a művelődéstörténeti osztályba olvadt. Míg 1933-ban a néprajzi tárgyak száma 1512-re növekedett, a képzőművészeti anyagot nyilvántartó leltárban még mindig csak 53 tétel szerepelt. Megjegyzendő, hogy ez a tételszám nem tükrözi a valóságot, ugyanis Kiss Lajos a Jankó fivérek több rajza, karikatúrája közül nem egyet ugyanazon leltári számmal jelzett. Másrészt az 1922 utáni gyarapodást Kiss Lajos már nem vezette be a leltárba.

Az államsegélyt élő művész alkotásainak megvásárlására nem fordíthatta a múzeum, műtárgyvásárlásra viszont nem állt rendelkezésére állandó jellegű forrás (Németh 1981. 6.). Ráadásul az eddig szerzett anyag egy részének búcsút kellett inteni, amikor a vármegye alispánja, Virányi Sándor a képeket a múzeumból az egyes hivatalokba és a könyvtár olvasójába vitette (Leltár 1933.). Számos festmény csak évtizedekkel később került vissza a gyűjteménybe. Csallány Dezső múzeumigazgató 1968-ban az elszállított 7 festményt visszakérte, de ekkorra már csak a *Széchenyi portré*, a *Délibábos puszta* és az *Aranytenger* című festmények voltak fellelhetőek (JAM. Ad. 14/1968).

Az 1930-as évek elején jelentős kezdeményezés született Nyíregyházán a sóstói művésztelep létrehozásával. Az alkotótelepen – mely 1931 és 1934 között működött – olyan jelentős művészek fordultak meg, mint Rudnay Gyula, Boross Géza, Koffán Károly, Czene Béla, Kun István, Kmetty János vagy Csáky-Maronyák József. A szervezési munkálatokban Kiss Lajos tevékenyen részt vett, ám a múzeum számára egyetlen művet sem sikerült megszereznie (Muraközi 1987. 352.). A Jósa András Múzeum jelenlegi képzőművészeti gyűjteményében is csupán egy olyan alkotás található, mely a sóstói művésztelep emlékét idézi, Boross Gézának (Kiss Lajos veje) a *Jósa kutat*

4. kép
Boross Géza: Jósa kútja (ltsz.: K.54.83)

Fig. 4
Géza Boross: Jósa's well (inv. no. K.54.83)

ábrázoló olajképe (4. kép), melyet maga a művész ajándékozott az intézménynek 1935-ben (JAM Irattára 20/1935).

Ilyen körülmények között érthető az a keserűség, mely a múzeumigazgató Tornyai Jánosnak 1934-ben küldött levelében érződik: „*A Mihältz Pál festőművész dolgában – sajnos – semmit sem tehetek, mert egy megveszekedett, huncut, kúdúsnak való kis rézkrajcárja sincs a muzeumnak. Juliusnál előbb nem is szokták megküldeni az államsegélyt, mely egyedüli pénzforrásunk. Azt is kikötik, hogy mire szabad fordítani.*

Ha tudom, mikor lesz a kiállításod Debrecenben, okvetlen átmegyek, mert csakugyan régen beszélgettünk. Előre is közlöm veled, hogy Nyíregyháza igen rossz talaj képek eladására. Nincs itt érzékük az embereknek a komoly művészet iránt. Házaló zsidókereskedőktől szerzik be szobai faldíszüket. Attól vesznek, de művész embertől nem. Pár éve Rudnaynak volt itt kiállítása, egyetlenegy képet se adtak el. Még a vasúti jegy árát se kapták meg. Szomorú, de így van." (Kőszegfalvi 2011. 253.)

Amikor 1946-ban a köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa felhívást intézett a múzeumhoz azzal a céllal, hogy a II. világháború alatt megsemmisült, elhurcolt vagy elveszett műtárgyakat összeírják, Kiss Lajos röviden így válaszol: „*103861/1946 Vkm. Sz. megkeresésére tisztelettel jelentem, hogy a Szabolcsvármegyei Jósa Muzeumnak régészeti és néprajzi osztálya van, képzőművészeti osztálya nincs s így se elhurcolt, se megsemmisített műtárgya sincs*." (JAM. Ad. 107/1946)

Irodalom

Bodnár 1986.
Bodnár Éva: Az újra felfedezett Tornyai. Gondolat, Budapest 1986.

JAM. Ad.
A Jósa András Múzeum Adattára, Nyíregyháza

JAM. Ad. Jelentés 1922.
A Szabolcsvármegyei Jósa Múzeum 1922. évi jelentése. JAM. Ad.

JAM Irattára
A Jósa András Múzeum Irattára, Nyíregyháza

Kiss 1957.
Kiss Lajos: Vásárhelyi művészélet. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1957.

Kőszegfalvi 2011.
Kőszegfalvi Ferenc: Tornyai János és Kiss Lajos levelezése. *HOMBÁR* Múzeumi Műhely 6. Szerk. Nagy Vera. Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, Hódmezővásárhely 2011. 177–253.

Leltár 1933.
Leltár a Szabolcsvármegyei Jósa Múzeum Képzőművészeti gyűjteményéről 1933. JAM. Ad.
Mit vásárolt 1921.
Mit vásárolt a vármegye Tornyai János festőművésztől. *Nyírvidék* XLII: 252. 1921. november 6. 3.
Muraközi 1981.
Muraközi Ágota: Kiss Lajos, a Jósa Múzeum képzőművészeti gyűjteményének megalapítója. In: 100 éve született Kiss Lajos. Szerk. Németh Péter. Szabolcs Megyei Lapkiadó vállalat, Nyíregyháza 1981. 10–14.
Muraközi 1987.
Muraközi Ágota: Művésztanárok a régi Nyíregyházán. *SzSzSz* 87: 3. 1987. 347–357.
Németh 1981.
Németh Péter: Kiss Lajos múzeumigazgató. In: 100 éve született Kiss Lajos. Szerk. Németh Péter. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza 1981. 3–9.
OSzK Kt. F78/371/53
Tornyai János levele Kiss Lajosnak, 1921. június 6. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Budapest F78/371/53.
OSzK Kt. F78/371/59
Tornyai János levele Kiss Lajosnak, 1921. szeptember 10. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Budapest F78/371/59.

Madár Xiména

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ximenamad@gmail.com

Birth and development of the fine art collection of the Jósa András Museum until 1945

A unique collection of documents (official and private letters, annual reports, accounts, registers) can be found in the archives of the Jósa András Museum, which helps the detailed description of the foundation and development of the fine art collection of the institution until 1945. A few more secrets that had been kept behind the scenes were uncovered when this material was completed with letters found in the Kiss Lajos fond of the manuscript collection of the National Széchenyi Library. Furthermore, the documents offer information about the art life of Nyíregyháza and the relationship between the society of Nyíregyháza and arts.

Xiména Madár

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ximenamad@gmail.com

Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2010. évi munkájáról

Bene János

I. Bevezetés

A 2010-re készített munkaterv bevezetőjében az alábbiakat fogalmaztuk meg: *„A 2010. évi munkaterv készítésekor már ismertek azok a számok, melyek meghatározzák mozgásterünket. A fenntartó megyei önkormányzat 15%-os elvonásra kényszerült a külső gazdasági tényezők alakulása miatt, ami a megyei múzeumigazgatóság esetében nagyjából 50 millió forint elvonását jelenti. Így az igazgatóság által 100%-kal megemelt működési bevétel biztosítja a bérek és járulékok kifizetését, s a működésre mindössze 6,5 millió forint induló összeget tudunk biztosítani. Az azonban mindenképpen pozitív, hogy nem kényszerülünk csoportos leépítésre. Legfontosabb feladatunk tehát a működőképesség megőrzése, mely azzal is együtt járt, hogy a szakmai munkánkat újra csak külső erőforrások, mindenek előtt a sikeres pályázatok lehetőségeinek bevonásával tudjuk biztosítani. Ezek a források viszont meglehetősen bizonytalanok, ezért terveink, célkitűzéseink jelentős hányadát csak feltételesen fogalmazhatjuk meg."* Ezen külső szorító tényezők mellett megnyugtató, hogy munkatervünk főbb célkitűzéseit sikerült megvalósítanunk, sőt néhány területen terven kívüli feladatokat, fejlesztéseket is elvégezhettünk.

Induló nehéz anyagi helyzetünk ellenére csaknem önerőből sikerült néhány fontos és elkerülhetetlen beruházást megvalósítanunk. A múzeumi foglalkozások, rendezvények sikeresebbé tételéhez megépítettük a Jósa András Múzeum udvarán a fedett színpadot, melynek debütálása a Vidor Fesztiválon megtörtént.

A kényszer vitt rá, hogy az egész múzeumépület galambriasztását elvégeztessük, részben hálóval, részben tüskékkel. Nem várt, nem tervezett kiadás volt, de az épület védelmében meg kellett tennünk.

Megyei önkormányzati beruházással megtörtént a Jósa András Múzeum földszinti aulájának salétrom-mentesítése – sajnálatos módon sem a korábbi felújítás tervezésekor, sem most nem fért bele a költségvetésbe a Benczúr téri szárny (könyvtár, könyvtári raktár) salétromtalanítása, melyre előbb-utóbb sort kell kerítenünk.

Tervet már készítettünk mind a pince, mind az udvar, mind pedig az udvari épületek hasznosítására, parkosításra, pályázatunk azonban első körben forráshiány miatt nem nyert.

Szintén saját erőből oldottuk meg egy kiállító terem és egy folyosó sínezését, s így ezeken a helyeken már nem a falakat kell károsítanunk, ha kiállítást rendezünk. A földszinten a folyóiratok tárolására szolgáló Dexion-Salgó polcrendszert alakítottunk ki a könyvtári szárnyon.

A karbantartásnál maradva: a megyei önkormányzat megrendelte a Kállay kúria és a Jósa András Múzeum újonnan átvett részén a beázások megszüntetését, mely munkákat a kivitelezők

elkészítettek. Szintén az önkormányzat rendelte el fiatalabb gépjárműveinkbe a GPS-ek beszerelését, melynek minket terhelő költsége egyedül az üzemeltetés. Így a 2009. év utolsó napjaiban kapott Opel Astra, valamint a régészek által használt két Mitsubishi, valamint a Nissan terepjáró rendelkezik most ezekkel a készülékekkel.

A Jósa András Múzeum április 7-én sikeresen pályázott a Miniszterelnöki Hivatal által kiírt 1848-as huszárszobrok egyikére (6. Württemberg huszárezred). A szállítás Nyíregyházára június 8-án történt.

Június 19-én nagy sikerrel rendeztük meg a Múzeumok Éjszakáját, június 27-én pedig a megyei közgyűlés elnöke kérésére Szabolcs községben a Szent László napot, ahol a magyarországi lengyel kisebbség több mint száz fős delegációja mellett vendégünk volt a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete, valamint dr. Simicskó István és Fodor Lajos honvédelmi minisztériumi államtitkárok.

A Sóstói Múzeumfalu 2010-ben befejezte és lezárta az újlétai uradalmi magtár közművelődési célú berendezésére beadott TIOP pályázatát. Szintén a 2010. év nagy sikere volt egy TÁMOP pályázat elnyerése (Falusi teszem-veszem), hátrányos helyzetű településeken élő vagy hátrányos helyzetben lévő gyerekek számára komplett programsorozat. Tovább folytatódott a 2009-ben megkezdett KUL-Túra Élmény program.

A romániai Szatmár megye Területi Múzeumával közösen készített három pályázatunkat a két szomszédos megye önkormányzata nyújtotta be 2009-ben. Mind a három pályázat (Patrimonium, Castellum, SAMCULT) sikeres, megvalósításuk 2010-ben megtörtént. Mindhárom projektben a romániai Szatmár Megye Területi Múzeuma volt a partnerünk, mely intézmény már komoly tapasztalattal rendelkezett az Európai Uniós pályázatok lebonyolításában.

A Patrimonium pályázat „A közös kulturális örökség határon átnyúló hasznosítása" címet viselte. A történeti Szatmár vármegye történetileg, földrajzilag évszázadokon keresztül összetartozó, 1920-ban szétszakított részeinek közös magyarországi–romániai kutatása csak mintegy két évtizede indulhatott meg. E pályázat a közös kutatás megerősítését és felgyorsítását tette lehetővé, kiemelve egy fontos terület, az egykori Ecsedi-láp komplex kutatását. Az eredményeket a többi között kiállításokon mutattuk be a közönségnek. Történelmi és kulturális kalauzokat adtunk ki, amelyekben az érdeklődő nagyközönség számára jelenítjük meg egy hosszú háttérmunka (terepbejárások, geofizikai felmérések, légifotók) eredményeit. 20-20 műemlékről leporellót jelentettünk meg, ezzel is segítve a térség turisztikai látnivalóinak népszerűsítését.

„Castellum – Interaktív kiállítások rendezése a nagykárolyi kastélyban és a szabolcsi Mudrány kúriában és ezek népszerűsítése a határon átnyúló turizmus keretében." E projekt kapcsán intézményünk mint projektpartner egy új, 4 termes enteriőr kiállítást valósított meg a Szabolcs községben található Mudrány kúriában, mely a XIX. század végi – XX. századi köznemesség kultúráját és tárgyi emlékeit mutatja be a nagyközönségnek. Ezen belül egy ebédlő, előszoba, férfi dolgozószoba, valamint egy női enteriőr a magyar iparművészetben oly nagy népszerűségnek örvendő biedermeier stílussal ismerteti meg a látogatókat. A kiállításául szolgáló épület környezete is kiemelkedően alkalmas tartalmasabb pihenésre: a földvár és Árpád kori-templom, ahol Szent László királyunk 1092-ben országgyűlést (zsinatot) tartott, a Tisza partja akár egy egész napos túra helyszínei is lehetnek. E pályázat megvalósítása után az ünnepélyes megnyitó 2010. szeptember 18-án történt meg, melyen részt vett Seszták Oszkár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés és Csehi Árpád, Szatmár Megye Tanácsának elnöke is. A Mudrány kúria 2010-ben bekerült a kastélyturizmus útvonalába.

„SAMCULT – A falu múltja, jelene és közös jövője a Szatmár-Szabolcs-Szatmár-Bereg térségben." A projekt keretén belül a szabolcs-szatmár-beregi és szatmári falvak kulturális

sokszínűségét térképezték fel a két intézmény munkatársai néprajzi, antropológiai, kulináris és – tagadhatatlanul – turisztikai szempontból. A kutatás 9 települést érintett Románia és Magyarország területén. A projekt célja volt a határrégióban élő személyek, közösségek és a térség közös fejlesztésének elősegítése, a kulturális örökség területén közreműködő szakemberek szakmai kapcsolatainak megerősítése, és az elért kulturális örökségre vonatkozó eredmények ismertetése minél szélesebb körben. A pályázat keretében jelent meg a háromnyelvű *„Nagymama Konyhája”* című könyv, a *„Szatmári mesék – emberek, helyszínek és érzelmek”* című fotóalbum és a *„Tessék kenyeret enni”* című film.

2009. november 27-el a megye-város egyeztetőben foglalt megállapodások alapján a Kállay Gyűjtemény hivatalosan bezárt, kiállításai a Jósa András Múzeumban voltak látogathatóak. A régi épületben a tudományos-feldolgozó munka zavartalanul folyt 2010-ben.

Szakmai működési szempontból eredményes évet zárt a Báthori István Múzeum. Sikeresen pályázott az Új Magyarország Fejlesztési Program keretében kiírt pályázatokon (TIOP 1.2.2., TÁMOP 3.2.8., TÁMOP 3.2.11), melyek lehetővé teszik a múzeumépületben egy korszerű oktató és közművelődési terem létrehozását, illetve sokrétű múzeumpedagógiai programok megvalósítását. Mindhárom pályázat befejezése átnyúlik a 2011. évre. Sikeresen pályázott a múzeum kisebb összegeket a NKA-nál kiadvány-támogatásra, az OKM (NEFMI)-nél rendezvény-támogatásra. A 2009-ben az OKM által meghirdetett, de 2010-re is átnyúló KUL-Túra Élmény pályázathoz a Báthori István Múzeum is csatlakozott. A pályázatban megadott programjai iránt nagy volt az érdeklődés az iskolák részéről. Öt településről (Jármi, Nyíregyháza, Szentpéterszeg, Debrecen, Hajdúsámson) 24 csoportban 432 általános- és középiskolai tanuló érkezett.

Nagy sikerű kiállítást nyitottak Farkas Eszter festőművész születésének 110. évfordulóján. A kiállítás sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy a Múzeum Baráti Kör pályázatot nyert az NKA-nál: az 1 millió forint lehetővé tette nem csak a kiállítás megrendezését, hanem valamennyi Farkas Eszter alkotás újrakeretezését, kiállítási katalógus készítését és két festmény restaurálását. A nagybányai festőiskolán tanult művésznő 74 alkotását ajándékozta 1978-ban a Báthori István Múzeumnak.

A Beregi Múzeumnak egy régi tervezett szakmai célkitűzését sikerült megvalósítania, a textilgyűjtemény hímzésmintáinak gyűjteményes kiadását egy norvég alapú, határon átnyúló uniós pályázatból, melynek neve Együtt Bereg kultúrájáért. Így ma már nem csak az interneten, hanem könyvben is látható ez a gazdag motívumkincs. A kiadás értékét növeli, hogy sikerült a kárpátaljai hímzéskultúrára felhívni a figyelmet. A közreadott mintagyűjteménnyel a Beregi Múzeum tevékenységének legnagyobb célkitűzése, az „élő múzeum” valósul meg.

Ugyancsak ez a pályázat segítette a Beregi Múzeumot a hajdani Bereg megye határon inneni és túli épített környezetének legkorábbi emlékei, a szakrális építészet remekei közreadásában. E munkában a nagyobb részt a kárpátaljai partner, a Kárpátaljai Református Levéltár és Múzeum igazgatója, Kész Géza és munkatársa, Kész Piroska végezték. E projekt további eredménye egy honlap indítása (www.beregkultura.hu), melyen a pályázat keretében létrejövő szöveges és képi anyaggal, hímzésmotívumokkal, fontos információkkal ismerkedhetnek meg az érdeklődők.

Vásárosnamény (a Beregi Múzeum 2010. augusztus 19-én) és Beregszász (a Kárpátaljai Református Levéltár és Múzeum 2010. augusztus 30-án) együttműködő partnereikkel közös kiállításon mutatta be az elvégzett munkát. A kiállításokat konferencia követte.

A Rétközi Múzeum épületének megóvása érdekében ukrán partnerekkel (Kárpátaljai Honismereti Múzeum és az „Uzhgorod – XXI. század” Kis és Közép Vállalkozás Fejlesztési Innovációs Egyesület) közösen beadott EU-s pályázata (ENPI) nem részesült kedvező elbírálásban. Így 2010-ben is a Múzeum egyik legnagyobb gondja maga az épület maradt, amelynek állaga folyamatosan romlik.

Kisvárdán 2010 a jubileumok éve volt. Nemcsak a Múzeum, hanem a Weiner Leó Zeneiskola is 50 éves lett, fennállásának 140. esztendejét ünnepelte a tűzoltóság és a város maga is ünnepelt, mert 2010-ben volt 40 éve, hogy újra megkapta a városi címet. Kisvárdán 2010-ben a jubiláló intézmények együtt ünnepeltek. A Rétközi Múzeum a Weiner Leó Zeneiskolával közösen 2010. április 26–30. között egy hetes jubileumi rendezvénysorozatot tartott. Az 50 éves évforduló jegyében rendezte meg a Múzeumok Éjszakáját, a Múzeumok Őszi Fesztiválját, elkészíttette és felavatta a múzeumalapító Makay László emléktábláját, és az év végén, a rendezvénysorozat méltó lezárásaként megtartotta a Makay László emlékülést.

A Szatmári Múzeum a „konferenciák évét" zárta 2010-ben, hiszen két országos és egy nemzetközi konferencia rendezője volt. Október 31-én sikeresen zárta a SAMCULT pályázatot (lásd előbb!). A pályázat zárókonferenciáját október 27-én rendezték meg a múzeumban, melyen részt vettek a romániai kutatók, valamint a kutatásba bevont települések vezetői, adatközlői, amatőr művészeti csoportjai.

Október 4–6-án a Szatmári Múzeum rendezte meg „Változó szerepek a néprajzi muzeológiában" címmel a néprajzkutatók országos szakmai továbbképzését, melynek jelentőségét csak fokozza, hogy a Tiszán innen még nem került sor a néprajzos szakmának ilyen eseményére. A konferencia nyitó előadását dr. Kálnoki-Gyöngyössy Márton, a NEFMI helyettes államtitkára tartotta.

Október 18-án a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozatának vándorgyűlésére szintén a Szatmári Múzeumban került sor. A 2009. évben a Szatmári Múzeum kapta meg a Poroszlai Ildikó emlékérmet kimagasló muzeológiai tevékenységéért. A hagyomány szerint az előző évi díjazottnál tarják a következő évi ülést.

Szintén nagy sikerű volt a Múzeumok Éjszakája, melyet a futball világbajnokság alkalmából szervezett rendezvénysorozattal kötöttek össze.

Nyolcadik éve szervezik meg a Mátészalkai Fényes Napok Idegenforgalmi és Kulturális Fesztivált, melynek fesztiváligazgatója dr. Cservenyák László múzeumigazgató, így a Szatmári Múzeum jelentős mértékben veszi ki részét a szervezői és rendezői munkából. Kiállítások, koncertek, előadások, konferenciák helyszíne a múzeum.

December 10-én immár második alkalommal rendezték meg a Keleti Három-határ Szeglet Kutató és Fejlesztő Társaság konferenciáját a Szatmári Múzeumban, ahol a magyar, szlovák és ukrán agrár és műszaki kutatásban és fejlesztésben résztvevő professzorok közel hatvanan vettek részt.

Jelentős relikviával gyarapodott a Szatmári Múzeum gyűjteménye. Az Országház Vadásztermében 2009-ben lecserélték az 1963-ban Békésszentandráson szőtt kézi csomózású 3 szőnyeget. Ezek közül sikerült jelképes áron megvásárolnunk egy darabot (75 négyzetméter), melyet a békésszentandrási cég átszabva, szakszerűen beszegve adott át a múzeumnak. Közel 50 év történelmét hordozza ez a szőnyeg.

A múzeumnak az OKM által kiírt Új Magyarország Fejlesztési Terv „Irány a múzeum" című pályázata sikeres volt, a múzeumpedagógiai rendezvények 2010. november 1-vel megkezdődtek.

Üröm az örömben, hogy június 14-én délután soha nem látott vihar csapott le Mátészalkára. Közel ezer fát tépett ki a városban, sok köz- és magánépület tetejét leszakította. A múzeum udvarán lévő több évtizedes gesztenyefát is kettéhasította, és a főépületre, valamint a szekérszínre borította. Ezzel közel 1 millió forintos kárt okozott az épületekben. Ezt a kárt a biztosító megtérítette, így augusztus közepére befejeződött a helyreállítás.

A Vasvári Pál Múzeumban pályázati erőből, illetve Tiszavasvári Város Önkormányzatának segítségével megújult a múzeumkert, gyönyörű szentmihályi kapukkal zárták le a Sőrés sétányt, ami a biztonság szempontjából fontos. A sétányon megkezdődött a szoborpark kialakítása. A múzeumkertben egy takaréktűzhelyes kemencét sikerült megépíttetni a fentebb említett segítséggel. Az év

végén a közmunkaprogram megszűnése miatt a még rendelkezésre álló keretből a múzeum folyosóit, WC-it és egy kiállító termét újították fel, a folyosó végén pedig információs pultot alakítottak ki, amelyben a ruhatár is helyet kapott.

A Vay Ádám Múzeumban 2010 legfontosabb szakmai programjai közé a Tárogatós művészek IV. világtalálkozója (június 30. – július 11.), a XI. Téli Alkotótábor (február 14–28.), a III. művésztelep (november 1–30.), valamint a II. Rákóczi Ferenc születésének 334. évfordulójára (március 27.) szervezett ünnepségsorozat tartozott.

2010. december 1-jén Nyíregyházán, a Megyeháza dísztermében tartottuk a Jósa András Oktatókórházzal közösen a Jósa András Múzeum Napját.

Az SzMSz-ben foglaltak alapján működtek a vezetés munkáját segítő testületek. Összdolgozói értekezletet tartottunk 2010. március 12-én, igazgatói értekezleteket pedig január 21-én (Nyíregyháza), augusztus 12-én (Sóstói Múzeumfalu) és november 11-én (Nyírbátor).

A megyei múzeumigazgató és a gazdasági igazgató részt vett Szegeden az Országos Múzeumigazgatói Értekezleten (november 5–6.).

A gazdasági igazgató részt vett a Megyei Múzeumok Igazgatóságainak Szövetsége éves értekezletén Szabadszálláson május 5–6-án, illetve Sárospatakon szeptember 10-én.

A megyei múzeumigazgató részt vett Gyöngyösön a Mátra Múzeumban a MAMUTT szakmai napján (április 21.), illetve Kaposváron a MAMUTT közgyűlésén (június 23.).

II. Személyi, szervezeti változások

2010-ben szinte változatlan összetételben végezte munkáját a megyei múzeumigazgatóság állománya. Március 25-vel eltávozott a Sóstói Múzeumfaluból Bodnár Pál.

A megyei múzeumigazgatóság engedélyezett létszáma 2010-ben 101 fő volt.

Elismerések, kitüntetések, felkérések

Június 23-án a megyei múzeumigazgató Wellmann Imre díjban részesült.

Július 30-án a kisvárdai tűzoltóság 2010-ben alapított Mácza Endre Emlékdíját a megyei múzeumigazgató kapta Kisvárdán.

Ratkó Lujza a Nagykálló Város által alapított Ámos Imre díjban részesült.

Ratkó Lujza 2010-ben felkérést kapott a MTA újonnan megalakuló Tánctudományi Munkabizottságában, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alap Művészeti és Kulturális Kollégiumában való részvételre.

Nagyné Bősze Katalin az OKM-től Múzeumi Nívódíjat kapott.

Páll István a Vállalkozók Országos Szövetsége Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tagozatától elnyerte a Megyei Príma Díjat.

Az OKM felkérésére Páll István egyike lett az ország 6 fős néprajzos szakfelügyelői gárdájának.

A Szellemi Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság Rózsáné Bóna Bernadettet felkérte a megyei koordinátor szerepre.

III. Gyűjteményi munka

1. Gyűjteménygyarapítás

Jósa András Múzeum

132 új lelőhely bejelentése történt meg 2010-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál.

Ásatások az alábbi helyeken folytak:

– Fényeslitke–Komoró, logisztikai központ (Gurítódomb–Záportározó) (jan. 6.–ápr. 21., jún. 8. – Jakab A., Bocz P., Kiss L., Svéda Cs., Szmolár E., Veszprémi L., Mester A., Pintye G., Scholtz R., 114 terepnap)

– Ibrány, hulladéklerakó telep (jan. 20., márc. 3–4., 8. – Pintye G., 3 terepnap)

– Nyíregyháza–Oros, Mega Park. (ápr. 21.–dec. 2., 250.768 m^2 – Istvánovits E., Jakab A., Körösfői Zs., Pintye G., Scholtz R., Toldi Z., Tompa Gy., Bocz P., Beleznai G., Cseppentő Z., Kiss L., Svéda Cs., Magyar A., Mester A., Pelei Zs., Svédáné Karácsonyi J., Szinyéri P-né, Szmolár E., Takácsné Varga Á., Veszprémi L., Veszprémi B., 1120 terepnap)

– Nagykálló–Ipari Park (szept. 22–23., okt. 25.–dec. 2. – Scholtz R., Kiss L., Beleznai G., Jakab A., Mester A., Veszprémi L., 78 terepnap)

A további kisebb feltárásokkal együtt összesen a régészeti osztály munkatársai 1440 napot töltöttek terepen. A terepjárással töltött napok száma 138. Helyszíni szemlével vagy régészeti szakfelügyelettel 223 napon foglalkoztak. A régészeti osztály munkatársainak terepen töltött napjainak száma összesen 1801 nap.

A 2010-ben beleltározott tárgyak száma:

Gyűjtemény	Gyarapodás (db)	Gyűjteményért felelős muzeológus
Régészet	2748	Istvánovits E.
Természettudomány	156	Szathmáry L.
Néprajz	30	Ratkó L.
Helytörténet	73	Bene J.
Történeti dokumentum	568	Bene J.
Numizmatika	32	Ulrich A.
Képzőművészet	14	Madár X.
Iparművészet	181	Madár X.
Irodalomtörténet	157	Dámné Rácz M.
Összesen:	3959	

A régészeti gyarapodás kiemelkedő tárgyegyüttesei, illetve darabjai

– Két bronz és egy arany bronzkori kincslelet a Nyíregyháza–Oros, Mega Park ásatásából.

– Ereklyetartó kereszt ugyanonnan.

– Éremkincs Uráról.

A képző- és iparművészeti gyűjtemény gyarapodásának kiemelkedő tételei

A Castellum pályázat révén a szabolcsi Mudrány kúriában elhelyezett tárgyak, együttesek (festmények, bútorok, ezüstök, porcelánok).

Sóstói Múzeumfalu

A néprajzi gyűjtemény gyarapodása 497 db (Bodnár Zs. 231, Rózsáné Bóna B. 212, Páll I. 54 darabot leltározott).

Elkezdődött az anarcsi lakóház újranádazása. Felújították a tiszabecsi, a jánkmajtisi, a tiszadobi porta vesszőkerítését. Új fejfát faragtak egy régi, elkorhadt helyett. Kijavították a gulácsi gémeskutat. Elbontották, múzeumba szállították és felépítették az újkenézi istálló épületét.

Kállay Gyűjtemény

A gyűjtemény gyarapodása 13 tétel, melyeket Lakatos S. leltározott.

Báthori István Múzeum

A néprajzi gyűjteménybe 93 darabot, a helytörténetibe 3-at leltározott be Szabó Sarolta.

Beregi Múzeum

A néprajzi gyűjteményt 37 darabbal, a helytörténetit 1-gyel, az iskolatörténetit 81-gyel gyarapította Felhősné Csiszár Sarolta.

Rétközi Muzeális Gyűjtemény

A Vofkori Mária irányítása alatt álló intézményben a néprajzi gyűjtemény szaporulata 67 db, a helytörténetié 26 db.

Szatmári Múzeum

Cservenyák László 179 néprajzi és 1 képzőművészeti tárggyal gyarapította a Szatmári Múzeumot.

Vasvári Pál Múzeum

A gyarapodás 65 db néprajzi és 44 db helytörténeti tárgy volt.

Vay Ádám Múzeum

A képzőművészeti gyűjtemény gyarapodása 53 műtárgy, nagyrészt vásárlás útján (Molnár Sándor).

2. Nyilvántartás

A Jósa András Múzeum képző- és iparművészeti gyűjteményében az Ariadne Múzeumi Nyilvántartó Rendszerben szereplő kartonok számát összesen 5883-ra, a képek számát összesen 1670-re növelte Madár Xiména.

A Sóstói Múzeumfaluban ugyancsak az Ariadne programra 12 tárgyat vitt fel Rózsáné Bóna Bernadett.

A Kállay Gyűjteményben elkészült 656 db számítógépen is nyilvántartott katalóguscédula, valamint 872 tárgyról 2086 db digitális fotó (Malamidesz Sz.).

A Báthori István Múzeumban Bodnár Lászlóné befejezte a néprajzi gyűjtemény elektronikus adatrögzítését. Korokné Botos I., Csepcsányi É. elkezdte a 20 ezres fotógyűjtemény elektronikus nyilvántartásba vételét az Ariadne programon. A rögzített rekordok száma 2010 végén 10 761.

Az ún. Báthori rezidencia ásatásai (ásatásvezető: Virágos Gábor) során előkerült tárgyak folyamatosan érkeztek a Báthori István Múzeumba. A megtisztított és részben restaurált tárgyak nyilvántartása Excel táblázatban történt (leltározó: Kiss Csaba régész). A teljes nyilvántartást (kinyomtatva, CD lemezre kiírva) az idén ősszel kapta meg a múzeum az ásatás vezetőjétől. A beleltározott tárgyak száma: 10 235 db.

2010-ben a Báthori István Múzeumban Bodnár L-né és Magyar Z. 170 tárgyról készített digitális felvételt.

A Rétközi Muzeális Gyűjteményben folytatták a hagyományos nyilvántartás kiegészítését. Lunczer Jánosné 130 leíró kartont készített el. A kartonokat Pálya Ferencné tárgyfotókkal látta el. Összesen 160 tárgyfotót készített. 950 új egységgel gyarapodott az Ariadné adatbázis nyilvántartása Némethné Kocsis B. jóvoltából, valamint beszkenneltek 1100 forrásértékű fotót.

A Szatmári Múzeumban befejeződött a műtárgyleltárkönyv felvitele az Ariadné adatbázisba (Szántó J.).

3. Gyűjteményrendezés, revízió

A Jósa András Múzeumban a helytörténeti gyűjteményben folyt a fegyver és egyenruha anyag revíziója és elhelyezése (Bene J.). Új tárlószekrényekben helyezte el Madár X. az iparművészeti gyűjtemény textilanyagát.

A Sóstói Múzeumfaluban Rózsáné Bóna B. revíziózta az öntött- és kovácsoltvas konyhai főzőedényeket.

A Báthori István Múzeumban elvégezték a textil és viseleti tárgyak revízióját, majd azokat egy helyiségben, a már korábban kialakított textilraktárban helyezték el. A már meglévő 2 db textiltároló szekrény mellé egy dexionállványt szereltek, amelyben a viseleti darabokat – elsősorban a határőr egyenruhákat – függesztve tárolják (Szabó S., Bodnár Lászlóné, Korokné Botos I., Csepcsányi É.).

A Szatmári Múzeum régi raktárában lévő teljes műtárgyállományt megtisztították és az új szekcionált raktárakban beépített új polcrendszerre helyezték át (Szántó J., Tőkés S., Haga O.). A képzőművészeti anyag teljes egészében az új raktárba került (Farkas J.). Az irattári anyag szintén új helyére költözött (Farkas J.).

A Vay Ádám Múzeumban a Kapuépületből ideiglenesen a múzeum déli szárnyának belső termébe vitték át a műtárgyakat.

4. Adattári munka

A Jósa András Múzeum régészeti adattárának gyarapodása 134 tétel (Simonné Asztalos H.). A leltárkönyv felkerült a számítógépes belső hálózatra és ott Simonné Asztalos H. folyamatosan bővíti az adatbázist. Valamennyi tételhez mutatókartonok készültek lelőhely és korszak szerint. A történeti adattár gyarapodása 49 tétel (47 darabot Németh Péterné, 2 darabot Bene J. leltározott). A fotótár gyarapodása 6040 db fotó vagy grafikai file (Boros Gy.).

A Sóstói Múzeumfalu fotó- és videótárának éves gyarapodása 7776 db digitális fotó. Bodnár Zs. 5356 db digitális fotót készített, 95 db fotót és 45 diát készített, illetve szkennelt. Páll I. 950 digitális fotót készített részben kiszállások alkalmával, részben a múzeum épületeiről, rendezvényeiről. Naprakészen digitalizálta az évben a múzeumról megjelent sajtócikkeket, tanulmányokat (151 tétel). Rózsáné Bóna B. 1470 digitális munkafotót készített, illetve a fotótár leírókartonjait teljes egészében beszkennelte (4575 db).

A Beregi Múzeumban az adattár gyarapodása 8 tétel volt (Felhősné Csiszár S.), míg a fotótáré 1950 felvétel (Varga J., Vargáné Hegedűs E.).

A Rétközi Muzeális Gyűjteményben a fotótár gyarapodása 1500 darab (Némethné Kocsis B.).

A Szatmári Múzeum adattárának gyarapodása 56 egység, a fotótáré 3400 felvétel.

A Vay Ádám Múzeum adattára 58 egységgel gazdagodott.

5. Könyvtár

A Jósa András Múzeum könyvtári állományának gyarapodása 2010-ben 534 darab (Riczu É.): 513 nyomtatott dokumentum, 7 CD, 14 DVD. Ezek közül vétel útján került be 117 db (101 db nyomtatott dokumentum, 3 db CD, 13 db DVD), ajándékba kaptunk 177 db nyomtatott dokumentumot, csereként 240-t (235 db nyomtatott dokumentum, 4 db CD, 1 db DVD). Az új dokumentumok leltározása, Corvina integrált könyvtári rendszerbe történő felvétele megtörtént. Tovább folyt a régebbi dokumentumok Corvina integrált könyvtári rendszerbe vitele (Riczu É.).

Múzeum	Gyarapodás
Sóstói Múzeumfalu	76 egység (39 kötet könyv, 33 periodika, 4 különnyomat)
Báthori István Múzeum	56 egység (38 db ajándék, 14 db csere, 4 db vásárlás)
Beregi Múzeum	34 egység
Rétközi Muzeális Gyűjtemény	42 egység
Szatmári Múzeum	86 egység (80 db ajándék, 6 db csere)
Vasvári Pál Múzeum	22 egység
Vay Ádám Múzeum	25 egység

6. Műtárgyvédelem

Jósa András Múzeumban:

Az év folyamán Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Á., Havasi D., Szmolár E. és Balogh Lászlóné nagy mennyiségű tárgyat tisztított és restaurált:

Gyűjtemény	Tisztítás	Konzerválás	Ragasztás	Restaurálás
Régészet	92632	6000	3897	7457
Néprajz	204	204		204
Helytörténet	45			45
Numizmatika	3060			
Természettudomány állatcsont	27547			
Természettudomány csontváz	186			
Összesen	123.674	6204	3897	7706

Havasi D. 2010. január 4. és május 4. között hetente 2 napot dolgozott a Kállay Gyűjteményben, ahol megtisztított 385 tárgyat, ebből 65 darabot restaurált is.

IV. Tudományos tevékenység

1. Kiadványok

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság kiadványai 2010-ben:

– Bene János: Nyíri bakák a Donnál. A JAM Kiadványai 61. sz. Nyíregyháza 2009. 223 o. Társszerző: Szabó Péter.
– Piti Ferenc – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524) Szerk. C. Tóth Norbert. A JAM Kiadványai 65. Nyíregyháza 2010. 236 o.
– Takács Péter: A jobbágylét dokumentumai az úrbérrendezés kori Szatmár vármegye Nyíri járásából. A JAM Kiadványai 66. Nyíregyháza 2010. 309 o.
– Remekművek II. (Czóbel Béla). Az Antal-Lusztig gyűjtemény anyagából. A JAM Képzőművészeti Katalógusai 58. Boros György – Kratochvill Mimi – Madár Xiména – Ulrich Attila, Nyíregyháza 2010. 38 o.

– Madár Xiména – Németh Péter – Ulrich Attila: Mudrány-kúria – Szabolcs. Szerk. Forró Judit – Kozma Péter. Nyíregyháza 2010. 56 o.
– Görög Örökség. A Görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVII–XIX. században. Szerk. Ulrich Attila, CD.
– 20 db műemléki leporelló (Veszprémi Beáta, Madár Xiména).
– Nagyné Bősze Katalin – Páll István: Hetedik receptkönyvünk. Nyíregyháza–Sóstófürdő 2010. 39 o.
– Antall István: A szépségkereső. Farkas Eszter nagybányai öröksége. Katalógus a művésznő születésének 110. évfordulójára. A Báthori István Múzeum Baráti Körének kiadványa, Nyírbátor 2010.
– Kosztyu Brigitta: Cincogi a múzeumban. Kiállításvezető és foglalkoztató füzet gyermekeknek a Báthori István Múzeum Nyírbátor évszázadai című állandó kiállításhoz. Báthori István Múzeum Kiadványai 30. Szerk. Szabó Sarolta. Nyírbátor 2010. 20 o.
– Felhősné Csiszár Sarolta: Keresztszemes minták Beregből határon innen és túl. Szerk. Varga János. Örökségünk Könyvkiadó, Nyíregyháza 2010. 151 o.
– Mesék Szatmárból. Fotóalbum. Szerk. Cservenyák László. Satu Mare – Mátészalka 2010.
– Nagymama konyhája. Szerk. Cservenyák László. Satu Mare – Mátészalka 2010.
– Mészáros Kálmán: Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez (második kötet 1706–1709). Folia Rákócziana 10/2. Vaja 2010. 193 o.
– A Vay Ádám Múzeum Baráti Köre Tájékoztatója. Szerk. Molnár Sándor. Vaja 2010. 30 o.

2. Egyéb megjelent publikációk

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság dolgozóinak 2010-ben megjelent publikációinak száma:

Báthori G.	3
Bene J.	5
Bodnár Zs.	9
Cservenyák L.	2
Felhősné Csiszár S.	1
Istvánovits E.	5
Madár X.	2
Mohácsi E.	1
Nagyné Bősze K.	1
Németh P.	13
Páll I.	3
Ratkó L.	5
Rózsáné Bóna B.	3
Scholtz R.	11
Szabó S.	2
Szathmáry L.	2
Toldi Z.	1
Ulrich A.	2
Varga J.	1
Vofkori M.	3

Régészet:	22
Néprajz:	14
Történelem:	17
Közművelődés:	22
Összesen:	75 publikáció

3. A tudományos tanács munkája, az intézmény által szervezett konferenciák, értekezletek, munkahelyi tudományos viták az intézményben

– Január 20. Egyházak és a honismeret konferencia (közösen a Megyei Honismereti Egyesülettel).
– Május 19. Tudományos disputa Kabay Jánosról a Vasvári Pál Múzeum szervezésében (közösen a Vasvári Pál Múzeum Baráti Köre Egyesülettel).
– Június 24–25. Az Ecsedi-láp világa, workshop Csengerben a Patrimonium Hu-Ro közös projekt keretében (közösen a szatmárnémeti múzeummal).

Előadások:

– Istvánovits E. – Jakab A.: Az avar és honfoglalás kor kutatásának jövője az Ecsedi-láp környékén.
– Tompa Gy.: Az Ecsedi-láp.
– Veszprémi L.: A Jósa András Múzeum térinformatikája.
– Augusztus 5–6. Szabolcs és Szatmár vármegyék 1918–1919-ben, workshop a Patrimonium Hu-Ro közös projekt keretében Nyíregyházán és Szatmárnémetiben.

Előadás:

– Bene J.: Szabolcs és Szatmár vármegyék 1918–1919-ben a sajtó tükrében.
– Augusztus 19. Református templomok határon innen és túl című konferencia a Beregi Múzeumban.
– Augusztus 31. Beregszászban rendezett konferencia a textildíszítésről határon innen és túl a Beregi Múzeum munkatársainak részvételével.
– Október 4–6. Néprajos muzeológusok országos konferenciája a Szatmári Múzeumban.
– Október 11–13. New finds, new interpretations of the Hun Age – nemzetközi konferencia a Jósa András Múzeumban (NKA támogatással).
– Október 18. Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozatának vándorgyűlése a Szatmári Múzeumban.
– Október 27. SAMCULT szimpózium a Szatmári Múzeumban.
– November 11–14. Wandering and settled Barbarians in the Carpathian Region and neighboring areas (1st–5th cent.) a Patrimonium Hu-Ro közös projekt keretében a szatmárnémeti múzeummal közösen rendezett konferencia Nyíregyházán és Szatmárnémetiben.

4. Részvétel átfogó tudományos intézményközi programokban

Jósa András Múzeum

– Magyarország–Románia határon átnyúló együttműködési program 2007–2013. Patrimonium – a közös kulturális örökség határon átnyúló hasznosítása tárgyú pályázatban vezető partner. (Projekt manager: Bene J., pénzügyi manager: Tóth I-né, projekt asszisztens: Istvánovits E., szakértők: Jakab A., Pintye G., Scholtz R., Tompa Gy., Madár X., Mohácsi E., Veszprémi L., Németh P., Szabó T., Szinyéri P-né, Takácsné Varga Á., Bakos J., Páll I.)

– Magyarország–Románia határon átnyúló együttműködési program 2007–2013. Castellum – interaktív kiállítások rendezése a nagykárolyi kastélyban és a szabolcsi kúriában, és ezek népszerűsítése a határon átnyúló turizmus keretében tárgyú pályázatban projektpartner. (Projekt manager asszisztens: Bene J., pénzügyi manager asszisztens: Tóth I-né., szakértők: Madár X., Ulrich A.)
– Az Alföld népességstruktúrájának átalakulása a császárkortól az Árpád-korig. A kutatásban a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékének, a Nyíregyházi Főiskola Biológiai Intézetének, a Debreceni Egyetem Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszékének és a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárának munkatársai vesznek részt (Szathmáry L.).
– A felemelő évszázad – közös kiállítás és katalógus magyarországi múzeumokkal (Madár X., Ulrich A.).
– Csőrégészet – régészeti kutatások a MOL gázvezeték mellett Beregsuránytól Algyőig (közös kiállítás: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád megye feltárási anyagaiból).
– Térinformatikai múzeumi konzorcium (Istvánovits E., Szabó T., Veszprémi L.).

Beregi Múzeum

– Együtt Bereg kultúrájáért. Határon átnyúló együttműködés fejlesztése a magyar–ukrán határtérségben pályázatban vezető partner. (Projekt manager: Varga J., pénzügyi manager: Fehérné Szikora E., szakértők: Felhősné Csiszár S., Hegedüs A-né, Vargáné Hegedüs E.)
– Felhősné Csiszár S. 2010-ben is folytatta az OTKA támogatással 2002-ben elkezdett gyűjteményi összeírást a felvidéki református egyházakban.

Szatmári Múzeum

– Magyarország–Románia határon átnyúló együttműködési program 2007–2013. SAMCULT – A falu múltja, jelene és jövője a Szatmár – Szabolcs-Szatmár-Bereg térségben tárgyú pályázatban projektpartner. (Projekt manager asszisztens: Cservenyák L., pénzügyi manager asszisztens: Tóth I-né, szakértő: Bodnár Zs.)

5. Részvétel a szakági továbbképzés, illetve felsőoktatás munkájában

– Baloghné Szűcs Zs. részt vett a néprajzos muzeológusok továbbképzésén Mátészalkán (okt. 5.).
– Báthori G. Biztonságpolitika; Magyar művelődéspolitika a XIX–XX. században; Protokoll és etikett; Nemzetközi kapcsolatok bonyolítása c. tantárgyakat oktat a Nyíregyházi Főiskola Nemzetközi Tanulmányok Tanszékén.
– Bodnár Zs. jelen volt a néprajzos muzeológusok szakmai konferenciáján (Mátészalka, okt. 4–6.), a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület szakmai párbeszédén (Budapest nov. 17.), részt vett 4 egyetemi hallgató szakmai gyakorlatának irányításában, segítette 3 hallgató szakdolgozatának anyaggyűjtését és megírását.
– Cservenyák L. a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének oktatója múzeumi kommunikáció témakörben, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén államvizsga bizottsági tag.
– Farkas J. 60 órás szakmai továbbképzésen vett részt Szentendrén (ápr. 13–23.).
– Istvánovits E.: Muzeológia oktatás a Nyíregyházi Főiskola levelezős történelem szakos hallgatóinak.
– Lakatos A. részt vett a Múzeumpedagógiai tanévnyitón (Székesfehérvár, szept. 27.).

– Lakatos S., Madár X., Mohácsi E. részt vett Gyöngyösön a Mátra Múzeumban a MAMUTT szakmai napján (ápr. 21.).
– Mártonné Vattai A. részt vett a megyei Múzeumpedagógiai tanévnyitón (Tiszavasvári, aug. 31.), a Múzeumpedagógiai tanévnyitón (Székesfehérvár, szept. 27.).
– Nagyné Bősze K. részt vett a VIII. Országos Tájháztalálkozón (Kiskőrös, szept. 23–25.), a Tájházszövetség közgyűlésén (Szentendre, márc. 20.). Segítséget nyújtott 2 főiskolai szakdolgozat megírásához.
– Páll I. részt vett a VIII. Országos Tájháztalálkozón (Kiskőrös, szept. 23–25.), a Tájházszövetség közgyűlésén (Szentendre, márc. 20), a néprajzos muzeológusok szakmai konferenciáján (Mátészalka, okt. 4.). Tagja volt a 7 tagú magyar múzeumi delegációnak az ICOM Kínában tartott kongresszusán (Shanghai, nov. 6–16.). Szakfelügyeleti vizsgálatot végzett Kaposvárott és Szennán (nov. 22.).
– Pappné Garai A. részt vett a Múzeumpedagógiai tanévnyitón (Székesfehérvár, szept. 27.).
– Ratkó L. a Magyar Táncművészeti Főiskola, a Szegedi Egyetem szerződéses oktatója.
– Rózsáné Bóna B. részt vett a Doktoriskolák III. Nemzetközi Konferenciáján (Kolozsvár, aug. 26–27.), a néprajzos muzeológusok szakmai konferenciáján (Mátészalka, okt. 4.).
– Szabó S. muzeológiát oktatott a Nyíregyházi Főiskola történelem szakos hallgatóinak. Részt vett a néprajzos muzeológusok továbbképzésén, Mátészalkán (okt. 6.), egy egyetemi hallgató múzeumi gyakorlatát irányította.
– Szathmáry L. oktató a Debreceni Egyetemen a magyar és angol nyelvű PhD-képzésben szakbiológus képzésben, a nappali és levelező tagozatos tanárképzésben, a tanár továbbképzésben, valamint a BSc képzésben a humánbiológia, az egészségtan és a humánökológia szakterületén.
– Ulrich A. speciálkollégiumot tartott a Debreceni Egyetem Történettudományi Intézetében.
– Varga J. és Vargáné Hegedűs E. részt vett a néprajzos muzeológusok konferenciáján Mátészalkán (okt. 4–6.).
– Veszprémi L. térinformatikai továbbképzésen vett részt Budapesten (júl. 6–8.).

6. Egyéni továbbképzés

– Augusztinyi K., Soósné Csernák Zs., Scholtz R., Simonné Asztalos H., Dámné Rácz M., Bene J., Tóth I-né, Mohácsi E., Ulrich A., Szabó T., Madár X., Malamidesz Sz., Román Z-né Felnőttképzési és pályázatírási projektismeretek tanfolyamon vett részt (Nyíregyháza, VOKE Vasutas Művelődési Ház).
– Baloghné Szűcs Zs. a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola PhD hallgatója néprajz szakon.
– Csepcsányi É. ECDL vizsgát tett, Európai Számítógép-használati Jogosítvány „Selekt" bizonyítványt szerzett.
– Fehérné Szikora E. a Budapesti Gazdálkodási Főiskola vállalkozások pénzügyi szakán sikeres államvizsgát tett.
– Madár X. a Debreceni Egyetem II. évfolyam PhD hallgatója.
– Mohácsi E. a Debreceni Egyetem II. évfolyam PhD hallgatója.
– Mosolygóné Pankotai I. hallgató a Nyíregyházi Főiskolán gazdálkodási és menedzsment szakon.
– Pappné Garai A. részt vett az Oktatási célú múzeumi kiadványok – A feladatlaptól az online múzeumi csoportmunkáig c. akkreditált képzésen (Szentendre, okt. 19–22.).

– Rózsáné Bóna B. befejezte a III. évet a Debreceni Egyetem néprajzi doktori (PhD) képzésén.
– Szabó S. részt vett a Kiállításrendezés A-tól Z-ig című 120 órás szakmai továbbképzésen (január–március).
– Ulrichné Suták M. hallgató a Nyíregyházi Főiskolán gazdálkodási és menedzsment szakon.
– Varga J. a Debreceni Egyetem III. évf. néprajz szakos hallgatója. Részt vett a Felnőttképzési és pályázatírási projektismeretek tanfolyamon (Nyíregyháza, VOKE Vasutas Művelődési Ház).
– Vargáné Hegedűs E. részt vett a Felnőttképzési és pályázatírási projektismeretek tanfolyamon (Nyíregyháza, VOKE Vasutas Művelődési Ház).

7. Kutatószolgálat, külső kutatók száma

A Jósa András Múzeumban 34 kutató, a Beregi Múzeumban 9 kutató, a Vasvári Pál Múzeumban 1 kutató.

V. Közművelődés, közönségkapcsolati tevékenység

1. Kiállítások

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság intézményeiben

Megnyitott állandó kiállítások száma:	3
Megnyitott időszaki kiállítások száma:	74
Más helyen rendezett kiállítások száma:	8
Külföldön rendezett kiállítások száma:	4
Vendégkiállítások száma:	3
Kamarakiállítások száma:	4
Összesen:	96

Kiállítás	Jósa A. Múzeum	Múzeumfalu	Báthori I. Múzeum	Beregi Múzeum	Rétközi Muzeális Gyűjtemény	Szatmári Múzeum	Vasvári P. Múzeum	Vay Ádám Múzeum
Állandó kiállítás	2				1			
Időszaki kiállítás	20	5	6	6	5	11	13	8
Más helyen rendezett kiállítás	5	1			1			1
Külföldön rendezett kiállítás	2			1	1			
Vendégkiállítás	3							
Kamarakiállítás		3		1				
Összesen	32	9	6	8	8	11	13	9

2. A kiállításokhoz kötődő közművelődési és közönségkapcsolati tevékenység

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiállításait 2010-ben *163.618 látogató* (közülük *80.714 diák*) kereste fel.

Múzeum	Összes látogató	Az összes látogatóból diák
Jósa András Múzeum	24.209	11.948
Sóstói Múzeumfalu	59.144	25.209
Kállay Gyűjtemény	–	–
Báthori István Múzeum	10.782	5.538
Beregi Múzeum	16.185	9.758
Rétközi Muzeális Gyűjtemény	7.421	2.827
Szatmári Múzeum	12.657	10.297
Vasvári Pál Múzeum	11.613	7.106
Vay Ádám Múzeum	15.092	5.600
Bessenyei György Emlékház	453	290
Móricz Zsigmond Emlékház	4.055	1.711
Mudrány kúria	2.007	430
Összesen	*163.618*	*80.714*

A látogatószám csökkenésének tendenciáját jól jelzi a Sóstói Múzeumfalu beszámolójának alábbi részlete: *„Felemás évünk másik, negatívabb fele, hogy bár az OKM által az iskolákkal megpályáztatott KUL-Túra Élmény program révén tavaly közel másfél ezer, a TÁMOP-pal több mint félezer gyerek jött hozzánk komplett foglalkozásokra, a látogatói létszámunk 10 ezerrel esett vissza a 2009. évihez képest. Ennek oka jórészt a gazdasági válságra vezethető vissza, de szerepet játszik benne a Sóstón megnövekedett kulturális kínálat is (Állatpark új attrakciói).”* Az érezhető gazdasági nehézségek mellett azonban a célirányos pályázatoknak, az intenzívebb szervezőmunkának, s a múzeumpedagógiai, közművelődési kínálat színesítésének köszönhetően néhány intézményben kisebb-nagyobb mértékben növekedett a látogatószám, főleg a diákok körében. Érezhetően emelkedett a Vay Ádám Múzeum és majdnem megduplázódott a Vasvári Pál Múzeum látogatottsága.

Tárlatvezetések, múzeumpedagógiai foglalkozások

Jósa András Múzeum

Tárlatvezetések száma: 135.

A teremőrségen kívül: Bene (11 alkalom), Dámné Rácz M. (6 alkalom), Jakab A. (1 alkalom), Madár X. (6 alkalom), Mohácsi E. (3 alkalom), Ratkó L. (4 alkalom), Román Z-né (4 alkalom) Ulrich A. (3 alkalom) vezetett látogatókat.

Rendhagyó tárlatvezetéseket tartott dr. Antal Péter (jan. 18., febr. 25., szept. 7., dec. 18.),

Múzeumi órák: Babolcsi A. 12, Bene J. 1, Dámné Rácz M. 2, Jászai I-né 5, Madár X. 1, Mohácsi E. 4, Ratkó L. 1, Román Z-né 15, Szinyéri P-né 1, Takácsné Varga Á. 1 alkalommal tartott órát.

Kézműves foglalkozások: 50 alkalommal (Román Z-né, Jászai I-né, Malamidesz Sz.).

Sóstói Múzeumfalu

Az év során 131 szakvezetést, tárlatvezetést, tájékoztatót tartottak (Bodnár Zs. 24, Lakatos A. 10, Mártonné Vattai A. 4, Nagyné Bősze K. 14, Pappné Garai A. 19, Páll I. 18 – ebből 1 francia és 1 orosz nyelvű, Rózsáné Bóna B. 42 – ebből 4 angol nyelvű).

A múzeumpedagógiai foglalkozások és bemutatók száma 295.

2010-ben két sikeres programsorozat zajlott: az egyik az OKM szervezésében 2009-ben meghirdetett, de 2010 első felére is áthúzódó KUL-Túra Élmény volt, melyben 13 település 1166 tanulója vett részt. A Bodnár Zs. (9), Nagyné Bősze K. (10), Páll I. (2) és Rózsáné Bóna B. (9) által

tartott 30 előadáshoz 50 foglalkozást szerveztek (Lakatos A., Nagyné Bősze K , Pappné Garai A.). A második a „Falusi teszem – veszem" TÁMOP-3.2.11/10-1-2010-0074 pályázat, melynek befejezése 2011 augusztusára húzódott át. Ebben a programban 7 oktatási intézmény vett részt. A programhoz 33 előadás és foglalkozás kapcsolódott.

Báthori István Múzeum

A tárlatvezetések száma: 24 (22 magyar nyelvű, 2 német nyelvű. Szabó S. 10, ebből német nyelven 2, Báthori G. 14).

A 83 múzeumi órán (Báthori G. 19, Hajdú Á. 11, Kosztyu B. 41, Szabó S. 12), 1501 tanuló vett részt.

A 2009-ben az OKM által meghirdetett KUL-Túra Élmény pályázathoz a Báthori István Múzeum is csatlakozott. A pályázat megvalósítása átnyúlt 2011-re. Ennek keretében 5 településről 24 csoportban 432 általános és középiskolai tanuló érkezett a múzeumi programokra.

Beregi Múzeum

A tárlatvezetések száma: 162 (Felhősné Csiszár S. 28, Gazdag Gy-né 12, Hegedüs A-né 41, Medve Z-né 5, Varga J. 38, Vargáné Hegedűs E. 40), magyarul: 148, németül: 6, angolul 8.

A Múzeumpedagógiai foglalkozások száma: 50 (Varga J., Vargáné Hegedűs E.).

Rétközi Muzeális Gyűjtemény

A tárlatvezetések száma: 37 (27 magyarul, 6 angolul, 4 románul).

Múzeumpedagógiai foglalkozásokat általános iskolásoknak és gimnazistáknak (21 foglalkozás, 865 résztvevő), óvodásoknak és kisiskolásoknak (12 foglalkozás, 436 résztvevő) tartottak.

Szatmári Múzeum

A múzeumpedagógiai foglalkozások száma 52 (Farkas J.).

Vasvári Pál Múzeum

A tárlatvezetések száma: 230.

Múzeumpedagógiai rendezvények:

INTÉZMÉNY FOGLALKOZÁS	Egyesített Óvodai Intézmény	Tiszavasvári Általános Iskola	Tiszavasvári Középiskola, Szakiskola és Kollégium	Összesen
Élet az újkőkorban	258 fő (8 csoport)	232 fő (8 csoport)	32 fő (1 csoport)	522 fő (17 csoport)
Népvándorlás	–	243 fő (8 csoport)	–	243 fő (8 csoport)
Honfoglalás	26 fő (1 csoport)	266 fő (12 csoport)	30 fő (1 csoport)	322 fő (14 csoport)
Vasvári Pál a 48-as	–	49 fő (3 csoport)	–	49 fő (3 csoport)
A kis kakas gyémánt félkrajcárja	18 fő (1 csoport)	212 fő (10 csoport)	–	230 fő (11 csoport)
Fűben, fában orvosság	26 fő (1 csoport)	139 fő (8 csoport)	–	165 fő (9 csoport)
Pendely, szoknya, blúz	–	57 fő (4 csoport)	–	57 fő (4 csoport)
Csupor, köcsög, fazék	–	34 fő (3 csoport)	–	34 fő (3 csoport)
A kis vakond nadrágja Elvetettem kenderkémet	210 fő (8 csoport)	223 fő (8 csoport)	–	433 fő (16 csoport)
Drukkolástól a hímzésig	–	84 fő (4 csoport)	–	84 fő (4 csoport)
Húsvét a büdi szobában	64 fő (3 csoport)	394 fő (19 csoport)	–	458 fő (22 csoport)
Rétes, kerekes…	279 fő (9 csoport)	–	–	279 fő (9 csoport)

Népi játékok	–	84 fő (4 csoport)	–	84 fő (4 csoport)
Ismerkedjünk más népekkel (Török)	–	–	65 fő (2 csoport)	65 fő (2 csoport)
Karácsonyi készülődés	272 fő (10 csoport)	332 fő (16 csoport)	–	604 fő (26 csoport)
Rendhagyó rajzóra	–	35 fő (2 csoport)	–	35 fő (2 csoport)
Összesen	*1153 fő (41 csoport)*	*2384 fő (109 csoport)*	*127 fő (4 csoport)*	*3664 fő (154 csoport)*

Vay Ádám Múzeum

28 múzeumpedagógiai foglalkozást és 6 előadást szerveztek. A nevelőtestület javaslatára három végzős diák részesült a Molnár Mátyás Alapítvány ösztöndíjában, mely egy éven keresztül 2.500 –2.500 Ft-ot jelent havonta a jutalmazott tanulók számára. Átadták az Év pedagógusa című kitüntetést, mely szintén a Molnár Mátyás Alapítvány díja.

3. Egyéb rendezvények

Jósa András Múzeum

Bábszínház: 12 alkalommal.
Tégy a jövőért egyesület ülése: 3 alkalommal.
Múzeumok és Látogatók Alapítvány Szakmai Tréningje.
Múzeumi farsang óvodásoknak.
Megyei Honismereti Egyesületi elnökségi ülése.
Megyei Honismereti Egyesület közgyűlése.
„Kokárdás Családi Napok”: 4 alkalommal.
Megyei Múzeumpedagógiai Információs Nap – Vaja.
Múzeumok Majálisa, Budapest.
Múzeumi Világnap a múzeumban.
Gyermeknap a múzeumban.
Múzeumok Éjszakája.
Szent László nap Szabolcs községben.
Országos Tanévnyitó Kavalkád pedagógusoknak.
Vidor Fesztivál a múzeumban is.
Általános és középiskolai történelemtanárok tanévnyitó értekezlete.
Könyvbemutató: Nyíregyháza története I.: 2 alkalommal.
A Magyar Népmese Napja.
Könyvbemutató: Erdélyi bevonulás 1940.
Ünnepi múzeumi órák 1956. október 23. tiszteletére.
Múzeumok Őszi Fesztiválja (a Nagy Rajzolás).
A Jósa András Múzeum napja.
Advent a múzeumban: 3 alkalommal.

A Jósa András Múzeum Baráti Körének tevékenysége 2010-ben (Bene J.):

A tagság létszáma 2010-ben: 88 fő. A Baráti Kör ülésein 15 előadás hangzott el, ezekből 1 régészeti, 7 történeti, 2 zenei, 1 művészettörténeti, 1 irodalomtörténeti és 3 néprajzi témájú volt. A Baráti Kör 2010. május 10-én Mátészalkára látogatott, ahol a Szatmári Múzeumot tekintette meg. Szeptember 29-én a Jósa András Múzeum dolgozóival közösen tanulmányi kiránduláson vett részt

Boldogkőváralja–Vizsoly–Gönc–Telkibánya útvonalon. December 1-én a tagsága jelen volt a Jósa András Múzeum napjának rendezvényein. December 13-án a tisztújító közgyűlésen a következő öt évre megválasztotta a vezetőséget. Elnök: Décsyné Varga Anikó, elnökhelyettes: Som István, titkár: Bene János.

Régészeti osztály

– Részvétel a Magyar Régész Szövetség ülésén (febr. 15., Istvánovits E., Jakab A., Scholtz R., Toldi Z.).
– A „Wandering and settled Barbarians in the Carpathian Region and neighboring areas (1st-5th cent.)" c. Nyíregyházán rendezett nemzetközi konferenciára posztereket készített Istvánovits E., Jakab A., Pintye G., Körösfői Zs., Bacskai I., Scholtz R. (okt. 11–14.).
– Rétközi Napok, Nagyhalász (szept. 17., előadás: Istvánovits E.: Avarok – honfoglalók. Mire számíthat a régész a jövőben a Rétközben?).
– Kun-Kép. Kiskunfélegyháza–Budapest (febr. 29–márc.1., részt vett: Pintye G.).
– II. Magyar Őstörténeti Konferencia, Pécs (szept. 10–12., előadás: Szathmáry L.: A honfoglaló magyarság adaptációja).
– ESRI Magyarország felhasználói konferencia, Budapest (okt. 7., részt vett Veszprémi L., Szabó T.).
– Istvánovits E. előadást tartott Szimferopolban (okt. 21–24.) és Schleswigben (nov. 25–26.). Előadást tartott Debrecenben (febr. 6.).
– Országos restaurátor konferencia, Budapest (nov. 3–5. részt vett: Szinyéri P-né, Takácsné Varga Á.).

Néprajzi osztály

– Ratkó L. néprajzi szaktanácsadóként közreműködött Linzenbold Attila Szatmárról készített történeti-néprajzi filmjének elkészítésében. A nagykállói XXVI. Téka Népművészeti Táborban szakmai segítséget nyújtott. A nagykállói és nyíregyházi táncegyüttesek, hagyományőrző csoportok tevékenységét folyamatosan segítette. Népviseletekkel kapcsolatban szakmai tanácsokat adott. Előadásai: A színpadi öltöztetés fortélyai (Hajdúnánás, febr. 22.), A nagyböjti és a húsvéti ünnepkör szokásai (Nagykálló, márc. 29.), Nyírségi gyermekjátékok (Debrecen, máj. 21.), A mezőségi Szék (Nagykálló, Téka Népművészeti Tábor, júl. 22.). Néptáncoktatás: Nagykálló, júl. 17–25., Hajdúnánás, ápr. 24–25., máj. 15–16.

Történeti osztály

– Bene J. részt vett és koszorúzott a Magyar Kultúra Napi ünnepségen a Megyeházán (jan. 16.), Kemecse 1848-as ünnepségén (márc. 14.), a Vay Ádám Múzeum Rákóczi-ünnepségén (márc. 26.), Simon László huszár vezérkari őrnagy emléktábla avató ünnepségén Kaposvárott (ápr. 6.), a majtényi síkon, az EMKE által rendezett ünnepségen (ápr. 24.), Tuzséron a Megjártam a Hadak útját c. rendezvényen (máj. 9.). Részt vett és koszorúzott a nyíregyházi Hősök Napi ünnepségeken (máj. 30.), Nyíregyházán a megye és a város közös 1956-os megemlékezésén (okt. 23.). Részt vett Szatmárcsekén a Magyar Kultúra napján (jan. 17.), megnyitotta Hajdúhadházon a Vay Ádám Kiképző Bázison a Magyarok és lengyelek a II. világháborúban című kiállítást (jan. 22.). Részt vett a Nyíregyházi Kegyeleti Emlékpark Bizottság megbeszélésén (febr. 3.), Kádas István grafikusművész kiállításának megnyitóján a Pál Gyula Teremben (febr. 3.), Kisvárdán a város képviselő testületi ülésén (febr. 4.), a Vay Ádám Múzeumban a XI. Téli Alkotótábor zárókiállításán (febr. 26.). Zsűrielnök volt a IX. Nyír-Diák helytörténeti vetélkedőn a Városházán (márc. 2.), részt vett Kemecsén a VI.

Helytörténeti konferencián (márc. 6.), Szatmárnémeti 1848-as ünnepségén (márc. 15.). Ünnepi beszédet mondott a Rákóczi Szövetség ünnepségén Nyíregyházán (márc. 24.), részt vett a Jósa András Kórház új konyhaépületének bokrétaavató ünnepén (márc. 31.), Baráth Sándor fafaragó kiállításának megnyitóján a Beregi Múzeumban (ápr. 8.), a Szőnyi István emlékkiállítás megnyitóján a Báthori István Múzeumban (ápr. 13.), Szabolcsban a Műemlékvédelmi Világnap rendezvényén (ápr. 17.), a Városvédő Egyesület elnökségi ülésein (ápr. 26., jún. 9., szept. 1., nov. 3.,). Könyvbemutatót tartott Nyírbátorban (ápr. 20.). Megnyitotta a múzeum szakmai napját a Jósa András Múzeumban (ápr. 27.). Részt vett a Megyeházán a katasztrófavédelmi gyakorlat tervezői megbeszélésén (ápr. 28.), Balogh Wanda Alida kiállításának megnyitóján a Rétközi Múzeumban (ápr. 29.). Ünnepi beszédet mondott Hajdúhadházon a Vay Ádám Kiképző Bázison a Vay Ádám-emlékünnepségen (máj. 7.). Részt vett Keresztes Ágnes festőművész kiállításmegnyitóján a Vay Ádám Múzeumban (máj. 7.). Megnyitotta a Rétközi Múzeumban az Uzsoktól Ojtozig (Szabolcsi bakák a hegyi alakulatokban) c. kiállítást (máj. 9.), Tuzséron a Művelődési házban a Megjártam a Hadak útját c. kiállítást (máj. 9.). Részt vett Nagyaron a Luby kastély rehabilitációját indító rendezvényen és az alapkőletételen (máj. 10.). Megnyitotta a megyei múzeumpedagógusok tanácskozását a Vay Ádám Múzeumban (máj. 11.). Részt vett és koszorúzott Tiszavasváriban a Kabay-emlékhét rendezvényén, majd megnyitotta a Kabay Jánosról szóló tudományos disputát és részt vett az emlékkiállítás megnyitóján a Vasvári Pál Múzeumban (máj. 19.). Előadást tartott a Tiszántúli Történész Társaság konferenciáján Gyulán (máj. 20–21.). Részt vett a megyei katasztrófavédelmi gyakorlaton,[1] az MH 5. Bocskai István Lövészdandár gyakorlatán Várpalotán (máj. 31., szept. 15.), a megye trianoni megemlékezésén (jún. 4.). Levezette a Megyenap Szabolcs községben zajló koszorúzási ünnepségét (jún. 5.), megnyitotta a Városmajori Művelődési Házban a Jósa András Múzeum játékkiállítását (jún. 19.). Egyenruha bemutatót tartott Debrecenben az MH 5. Bocskai István Lövészdandár Lövésznapján (jún. 26.). Részt vett a Sóstói Múzeumfaluban a Tudásexpo pályázat nyitókonferenciáján (júl. 5.). Ünnepi beszédet mondott Kisvárdán az ottani hivatásos önkormányzati tűzoltóság fennállásának 140. évfordulóján (júl. 30.). Koszorúzott a sződemeteri Kölcsey-ünnepségen (aug. 6.), részt vett a Beregi Múzeumban, a norvég alapú pályázat konferenciáján (aug. 19.), a Vasvári Pál Múzeumban a múzeum és a város közös ünnepén (aug. 20.). Megnyitotta a Báthori István Múzeumban a Budavára a miénk! című kiállítást (aug. 24.). Részt vett Debrecenben az MH. 5. Bocskai István Lövészdandár projektnyitó rendezvényén (aug. 31.), Szatmárnémetiben a II. bécsi döntésről szóló konferencián (szept. 2–3.), az V. Tuzséri Kastély- és Almanapon (szept. 4.). Emlékező beszédet tartott a vasútállomáson Nyíregyháza bombázásáról (szept. 6.). Részt vett a XII. Nemzetközi Huszártalálkozón Sárváron (szept. 10–12.), Csengerben az Ecsedi-láp világa című kiállítás megnyitóján (szept. 16.). Előadást tartott Nagyhalászban a Rétközi Napokon (szept. 17.). Részt vett a XVII. Nemzetközi Levéltári Napon (szept. 23.), a Vasvári Pál Múzeumban a Szent Mihály Napon, majd a Vay Ádám Múzeum Jótékonysági képaukcióján (szept. 25.), a Sóstói Múzeumfaluban a Falusi teszem-veszem TÁMOP pályázat nyitórendezvényén (szept. 30.), a Báthori István Múzeumban a Selma Lagerlöf kiállítás megnyitóján (okt. 1.). Köszöntőt mondott a Szatmári Múzeumban a néprajzos muzeológusok országos konferenciáján (okt. 4.). Előadást tartott a Hadtörténeti Múzeumban a Gróf Hadik András tábornagy születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett konferencián (okt. 15.). Fogadta a Szarvasi Városvédő Egyesület delegációját (okt. 16.). Megnyitotta Hajdúhadházon a Vay Ádám Kiképző Bázison a Hegyivadászok című kiállítást (okt. 26.). Köszöntőt mondott a Szatmári Múzeumban a SAMCULT projektzáró rendezvényén (okt. 27.). Részt vett a Vay Ádám Múzeumban a Tarnów, Bem városa c. kiállítás megnyitóján (nov. 12.), a Sóstói Múzeumfaluban és a Vasvári Pál Múzeumban a Márton

[1] A Jósa András Múzeum történetében először került sor arra, hogy katasztrófahelyzetben kulturális javakat kell felkutatni és menteni. A gyakorlatban rész vett Szinyéri P-né, Takácsné Varga Á., Madár X. és Ulrich A. (máj. 27–28.).

Napon (nov. 13.), Felbermann Endre: Húsz év a nyíregyházi önkormányzatban c. könyve bemutatóján a Kodály iskolában (nov. 16.). Megnyitotta a fehérgyarmati Városi Galériában az Uzsoktól Ojtozig című hegyivadász kiállítást és bemutatta a Nyíri bakák a Donnál c. könyvet (nov. 19.). Részt vett a Magyar Huszár Alapítvány kuratóriumi ülésén Budapesten (nov. 24.). Megnyitotta a Báthori István Múzeumban a TÁMOP pályázat sajtótájékoztatóját (dec. 7.). Részt vett a Megyeházán a Jegyző és Közigazgatás c. lap szerkesztőbizottsági ülésén (dec. 17.), A Megyei Tűzoltó Szövetség elnökségi ülésén (dec. 29).

– Dámné Rácz M. a Sipkay Barna Kereskedelmi, Vendéglátóipari, Idegenforgalmi Középiskolában a Móricz vetélkedőn zsűri elnök volt (jan. 22), részt vett Sóstóhegyen a Nyugdíjas Egyesület márc. 15-i megemlékezésén (márc. 11), a PIM-ben részt vett a MIRE közgyűlésén (márc. 17.), a Városházán a Váci Mihály Terem névadó ünnepségén (ápr. 15.), a Váci Mihály halálának 40. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen és koszorúzáson (ápr. 16.). Zsűri elnök volt a „Sipkay világában" c. vetélkedőn (okt. 14.). Koszorúzott a Nyíregyházi Krúdy Napok alkalmából (okt. 21.). A Megyei Levéltár helytörténeti pályázatának 17 dolgozatát bírálta (szept. 15.).

– Madár X. megnyitotta Komoróczky Nóra festőművésznő kiállítását a Jósa András Múzeumban (márc. 19.), részt vett a MAMUTT szakmai napján Gyöngyösön (ápr. 21.). A Vay Ádám Múzeumban megnyitotta Keresztes Ágnes grafikusművész kiállítását (máj. 7.), részt vett tolmácsként a Szabolcs és Szatmár vármegyék 1918–1919-ben című workshop munkájában Szatmárnémetiben és Nyíregyházán (aug. 5–6.).

– Mohácsi E. részt vett Gyulán a Tiszántúli Történész Társaság ülésén (máj. 20.), Szatmárnémetiben az 1918–1919-es workshopon és a sződemeteri koszorúzáson (aug. 5–6.), Budapesten a Hadik Andrásról rendezett konferencián (okt. 14.).

– Ulrich A. részt vett Szatmárnémetiben az 1918–1919-es workshopon és a sződemeteri koszorúzáson (aug. 5–6.), a sárvári Huszártalálkozón (szept. 10–12.), Salgótarjánban az uradalomtörténeti konferencián (nov. 26–27.). Megemlékező beszédet mondott a Jósa András Múzeum napján (dec. 1.). Szakértőként működött közre a vajai református templom felújítását célzó pályázatban.

– Az év során Bene J. 15, Dámné Rácz M. 6, Madár X. 4, Mohácsi E. 1, Ulrich A. 4 előadást tartott különböző helyszíneken.

Sóstói Múzeumfalu

Saját rendezvények:

– Húsvéti készülődés (márc. 29–ápr. 2.), Falusi húsvét (ápr. 5.), Majális (máj. 1.), Múzeumi világnap (máj. 18.), Pünkösd (máj. 24.), Szent Iván-éj (jún. 23.), Hírös lakodalmak (aug. 14.), Kenyérünnep (aug. 20.), Kóstolja meg Magyarországot! (szept. 17–18.), Magyar Népmese Napja (szept. 30.), Márton-napi vigasságok (nov. 13.), Karácsonyi készülődés (dec.7–10.), Betlehemi előadás (dec.13.).

Táborok, erdei iskolák:

– Apáczai Csere János Általános Iskola, Nyíregyháza (máj. 20–21.), Herman Ottó Általános Iskola, Alsózsolca (máj. 12–14.), Nyíregyháza város napközis táborai, 3 turnus (jún. 21–25., jún. 28–júl. 2, júl. 5–9.), a VOKE Vasutas Műv. Ház és Könyvtár megbízásából 4 csoport (júl. 12–17., júl. 19–24.), a NYITÖT megbízásából (júl. 12–16.).

Iskolanapok, óvoda-napok:

– Gyermekkert óvoda (máj. 22.), Százszorszép óvoda (jún. 4. és okt. 8.).

– Más intézményekkel közös, illetve megrendelt programok: 26 alkalommal

Bekapcsolódtak más intézmények által szervezett rendezvényekbe: 27 alkalommal

Egyéb kulturális munka intézményen kívül:

Húsvéti készülődés – Tiszabercel (márc. 25.), Húsvéti készülődés – Pláza (ápr. 3.), Kézműves foglalkozások – Pláza (máj. 15.), Magyar vágta (máj. 2.).

Ezeken kívül 3 disznótornak, 5 esküvőnek, 2 lakodalomnak, 2 keresztelőnek, 1 ballagásnak, 5 szalonnasütésnek adott helyet a Múzeumfalu.

Előadások:

– 69 előadás (Bodnár Zs. 20, Nagyné Bősze K. 24, Páll I. 13, Rózsáné Bóna B. 12): majd' mindegyike diával vagy projektorral kísért volt.
– A Múzeumfalu munkatársai számos helyen nyújtottak szakmai segítséget kiállításrendezésekhez, ültek zsűrikben, nyitottak meg kiállításokat, vettek részt falunapokon.

Kállay Gyűjtemény

– Lakatos S. részt vett a MAMUTT szakmai napján Gyöngyösön (ápr. 21.), Gyulán a Tiszántúli Történész Társaság konferenciáján, ahol ellátta a levezető elnöki feladatokat is (máj. 20–21.), ott volt Csengerújfaluban a csengerújfalusi Osváth família emlékére állított szoboregyüttes avatásán (júl. 3.). Részt vett Kállósemjén, Nagykálló és Nagyhalász fontosabb Kállay rendezvényein, így a kállósemjéni római katolikus templomban Kállay Kristóf halálának 4. évfordulóján rendezett emlékmisén, ahol emlékbeszédet mondott (ápr. 26.), a kállósemjéni falunapon (aug. 28.), a kállósemjéni Kállay családi kápolnában a halottak napi Requiemen (nov. 1.), a nagykállói Kállay Rudolf Szakiskola ünnepségén a római katolikus templomban, ahol ünnepi beszédet mondott, majd átadta a Kállay Kristóf-díjat. Megkoszorúzta a templom alatti Kállay-kriptát és az Ilosvay testvérek Petőfi utcai emléktábláját (nov. 15.). A Nagyhalászi Városnapon átadta a Kállay András-díjat (dec. 3.), a kállósemjéni Kállay Miklós Általános Iskola karácsonyi ünnepségén átadta a Kállay Kristóf-díjat (dec. 17).

Báthori István Múzeum

– 15 alkalommal voltak rendezvények, köztük múzeumi teadélután, Múzeumok Éjszakája, Szárnyas Sárkány, Múzeumok Őszi fesztiválja, Márton nap.
– Szabó S. 11, Báthori G. 15 előadást tartott.

Beregi Múzeum

Hagyományos múzeumi foglalkozások, rendezvények: heti rendszerességgel tartottak hímzés szaktanácsadást, Nagypénteken hímest festettek, „Kastélyparki esték" címen második alkalommal került sor a művelődési házzal közös szervezésben zenés estre a Tomcsányi kertben.

Rétközi Muzeális Gyűjtemény

– VI. Kisvárdai Művészeti Napok (ápr. 26–30.), Múzeumok Éjszakája (jún. 29.), Múzeumok Őszi Fesztiválja (okt. 1., 8.)
– Külső helyszíni rendezvény: Makay László emlékülés (a Béres József TIT Kisvárdai Egyesülete és a Városi Könyvtárral közös szervezésben – dec. 10.).
– Vofkori M. 7 magyarországi és határon túli szakmai rendezvényen adott elő, moderált és/vagy szervezett.

Szatmári Múzeum

– Futball Világbajnokság rendezvénysátor a múzeumkertben (jún. 11–júl. 11.), Múzeumok Éjszakája (jún. 19.), Mátészalkai Fényes Napok (szept. 3–5.), Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrend

ülése (jan.), Rotary-díj átadó ünnepség (febr.), JAM múzeumbaráti körének látogatása (máj.), Internet-vers-dal randevú országos találkozó résztvevői, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Egészségügyi Holding Vezetőinek fogadása (aug.), Holló László-díj átadó ünnepség (dec.).

– Cservenyák L. 22 előadást tartott.

– Cservenyák L. részt vett a VÁTI tájékoztatóján a SAMCULT projekttel kapcsolatban Debrecenben (jan. 17.), a Magyar Kultúra Napján Szatmárcsekén (jan. 22.), Erdő Péter bíboros, hercegprímás fogadásán Mátészalkán (febr. 10.), Múzeumi kommunikáció oktatáson a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén (febr. 20.), Rotary-díj átadón a szatmári Múzeumban (febr. 26.) a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrend ülésén a Szatmári Múzeumban (ápr. 17.) a gyulai Pálinkafesztiválon (máj. 2.), a Simbra Oiloron (kihajtás ünnepe) Máramarosban (máj. 3.), a 150 éve született Zielinsky Szilárdnak, a Magyar Mérnökkamara alapítójának mátészalkai megemlékezésén (máj. 8.), az Early Act avató ünnepségen a Szatmári Múzeumban (máj. 26.), a papok éve zárókonferencián Sóstó-fürdőn, a Krúdy szállóban (jún. 17.), a Benedek Elek Általános Iskola avatásán Nyírcsaholyban (jún. 25.), a Patrimonium projekt szimpóziumán Csengerben és Satu Mareban (jún. 27.), a Szent László megyei ünnepségen Szabolcsban (júl. 30.), Dienes Gábor Munkácsy-díjas festőművész temetésén Budapesten (aug. 27–28.), Homonna város napján (aug. 31.), a Képes Géza Általános Iskola avatásán Mátészalkán (szept. 2–5.), a Fényes Napok rendezvényen Mátészalkán (szept. 25.) az új pálinka ünnepén Tarpán (szept. 29.), a SAMCULT szimpóziumon Satu Mareban (okt. 4–6.), a néprajos muzeológusok országos konferenciáján Mátészalkán (okt. 16.), a 120 éve született Luby Margit emlékére készített tábla avatóján Szatmárnémetiben, a Kölcsey Líceumban (okt. 27.), a SAMCULT szimpóziumon Mátészalkán (nov. 13.), településközpont avatón Nyírbogdányban (nov. 17.), a Pulszky Társaság közgyűlésén a Magyar Nemzeti Múzeumban (dec. 10.), a Keleti Hármashatár Szeglet Kutató és Fejlesztő Központ konferenciáján a Szatmári Múzeumban (dec. 21.), avasi disznótoron Nagybányán (dec. 22.), a 120 éves mátészalkai tűzoltóság ünnepségén.

Vasvári Pál Múzeum

– Téltemető, tavaszköszöntő (febr. 27.), Cirógató mamáknak és babáknak (ápr. 17.), Műemléki Világnap (ápr. 17–18.), Kabay János emlékhét (máj. 17–21.), „Nyitva van az aranykapu…” könyvbemutató (máj. 20.), Múzeumok Éjszakája (jún. 19.), Szentmihályi Kenyérünnep (aug. 20.), LEGO nap (aug. 21.), Múzeumpedagógiai tanévnyitó (aug. 31.), TÁMOP 3.2.11/10-1 projektindító, nevelési-oktatási intézmények tanórai, tanórán kívüli és szabadidős tevékenységeinek támogatása-sajtótájékoztató (szept. 22.), Szentmihályi Kézműves-találkozó és Lovasnap (szept. 25–26.), Múzeumok Őszi Éjszakája, Márton napi újbor ünnep és libator (nov. 13.), Keresd a manót! (nov. 27.), Karácsonyi Kavalkád (dec. 17–19.). Családi múzeumi délutánok: minden hónap második szombatján.

Vay Ádám Múzeum

– A Szabad Föld szerkesztőségével közösen olvasó-találkozó (szept. 4.). Múzeumi esték a Vay-várkastélyban c. programsorozat jegyében két előadás. Jótékonysági képaukció (szept. 25.).[2] Kuthy Patrícia Domján Edit díjas színművésznő önálló estje (okt. 22.). A mátészalkai Zenebarátok kórusának adventi hangversenye a helyi református templomban (dec. 11.).

[2] Az eseményt Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke nyitotta meg. A program keretében Béke Csaba lantművész adott nagy sikerű koncertet.

4. Médiakapcsolatok

Jósa András Múzeum

– Sajtótájékoztatók a múzeumban: febr. 2., ápr. 13., jún. 17.

– Interjúk: Bene J.: 44, Cservenák L. 5, Madár X. 5, Mohácsi E. 1, Román Z-né 2, Ulrich A. 5 alkalommal nyilatkozott a sajtónak.

– Rólunk írták, mondták: 96 alkalommal jelent meg tudósítás a sajtóban munkánkról.

Sóstói Múzeumfalu

– A Múzeumfalu munkatársai 98 alkalommal nyilatkoztak a helyi és országos rádióknak, televízióknak (Bodnár Zs. 7, Nagyné Bősze K. 21, Páll I. 70).

– Két alkalommal tartottak sajtótájékoztatót: márc. 26-án és okt. 7-én.

– A múzeumról, annak programjairól, munkatársairól az írott sajtóban 110 rövidebb-hosszabb, legtöbbször képes beszámoló jelent meg.

Báthori István Múzeum

– A múzeum rendszeres kapcsolatot tart a Kelet-Magyarországgal, a „Bátor" c. helyi újsággal, a Kölcsey és a helyi televízióval. A rendezvények túlnyomó többségéről tudósított a helyi televízió.

– Szabó S. 20 alkalommal adott interjút a médiának.

Beregi Múzeum

– A múzeum rendezvényeit figyelemmel kísérte a média. Az Új Beregi Életben, a Kelet-Magyarországban, a Partium folyóiratban találkozhatott a nagyközönség a Beregi Múzeummal. A Szoborba faragott beregi népélet c. kiállításról és megnyitójáról a Vásárosnaményi Városi Televízió felvételt készített és sugárzott.

Rétközi Muzeális Gyűjtemény

– A Kelet-Magyarország, a Kisvárda című helyi újság, a kisvárdai Vár FM rádió és a Kölcsey Televízió rendszeresen tudósítottak a rendezvényekről, de készített interjút a Kossuth Rádió is.

Szatmári Múzeum

– 28 alkalommal jelent meg cikk, tudósítás megyei és országos lapban.

– A SAMCULT projekt kapcsán két alkalommal sajtótájékoztatót tartottak.

Vasvári Pál Múzeum

– Rendezvényeiről elsősorban a megyei média képviselőit (2 televíziót, 3 rádiót, valamint 3 hírlapot) rendszeresen értesítették.

– Információs anyagot adtak a múzeumról a Magyar Virtuális Múzeum részére.

Vay Ádám Múzeum

– A sajtó különböző orgánumai rendszeresen adtak hírt a programokról. A Magyar Rádió Regionális műsorának munkatársai számos eseményről tudósítottak, így pl. a Téli Alkotótáborról, a március végi Rákóczi-ünnepségről, a jótékonysági képaukciókról, a Őszi Művészteleprő́l. A Vaján történtekről rendszeresen beszámolt az MTI, valamint a vajai székhelyű Ha-Jó Rádió is.

– A Nyíregyházi Városi, a Kölcsey és a baktalórántházi Városi Televízió többször készített riportot.

– A napilapok közül a Kelet-Magyarország számolt be többször, bővebben a rendezvényekről.

VI. Szakmai és társadalmi kapcsolatok

1. Nemzetközi kapcsolatok

A megyei múzeumigazgatóság 2010. évben legfontosabb nemzetközi kapcsolatait a határon átnyúló közös projektek révén a romániai Szatmár megyével, illetve annak Szatmárnémetiben lévő Területi Múzeumával alakította ki. Három közös pályázatot bonyolítottunk le (Patrimonium, Castellum, SAMCULT), melyekben jórészt a Jósa András Múzeum, a Sóstói Múzeumfalu és a Szatmári Múzeum munkatársai vettek részt. A pénzügyi lebonyolítást teljes egészében a megyei múzeumigazgatóság gazdasági hivatala végezte.

Jósa András Múzeum

– A megyei múzeumigazgató munkatársaival hivatalos kiküldetésben vett részt Szatmárnémetiben (Románia):

Ünnepi megemlékezés és koszorúzás (márc. 15.).

Nemzetközi pályázatok egyeztetése (Tóth I-né, Madár X., Szabó T.) (ápr. 1.).

Koszorúzás a majtényi síkon (Németh P., Mohácsi E., Tóbiás T.) (ápr. 24.).

Patrimonium pályázat egyeztetése (Madár X., Szabó T.) (jún. 3.).

Workshop 1918-ról, majd koszorúzás Sződemeteren (Madár X., Tóth I-né, Fehérné Szikora E., Gyarmati A-né, Ulrich A., Mohácsi E., Szabó T., Tóbiás T.) (aug. 6.).

Konferencia a II. bécsi döntésről (szept. 2–3.).

1918–19-es kiállítás felépítése (Mohácsi E.) (okt. 10.).

Patrimonium pályázat egyeztetése (Tóth I-né, Madár X., Fehérné Szikora E., Gyarmati A-né, Mohácsi E., Szabó T.) (okt. 27.).

– Radomban (Lengyelország):

Időszaki kiállítással vettünk részt a Múzeumi Világnapon (Bodnár Zs., Tóth I-né, Cservenyák L.) (máj. 13–17.).

A kiállítás hazaszállítása. Ekkor vettük fel a kapcsolatot Varsóban az ottani Régészeti Múzeummal, és megállapodtunk a 2011-ben lehetséges kiállítás cserékről is (szept. 19–22.).

– Régészet:

Bemutatkozó részvétel az I. Kolozsvári Magyar Napok rendezvényén egy sátorral (Istvánovits E., Vofkori M., Svéda Cs., Cseppentő Z.) (aug. 19–21.).

Jakab A. részt vett az Erdély középkori egyházi építészete c. konferencián Szatmárnémetiben (okt. 8–9.).

Istvánovits E. részt vett és köszöntőt mondott az Ungvári Helytörténeti Múzeum alapításának 65. évfordulóján tartott konferencián (jún. 17–19.).

Nemzetközi kapcsolataink a kutatás terén a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tára által koordinált „Morphometric research for developing the 3D facial reconstruction method for the purpose of historic and forensic anthropology and medicine” című programhoz illeszkednek, amelyekben 14 külföldi intézmény kutatói vesznek részt (Szathmáry L.).

Sóstói Múzeumfalu

A Múzeumfalu külföldi kapcsolatai jól alakulnak. A külföldi vendégek itteni fogadásához, programjaik lebonyolításához, illetve a külföldi konferenciákon és tanulmányutakon való részvételhez nagyrészt a Múzeumfalu Baráti Köre biztosította az anyagi fedezetet.

– Meglátogatta a Sóstói Múzeumfalut Jari Vilén, a Finn Köztársaság magyarországi nagykövete és kísérete. A vendégek a látogatás befejeztével a múzeumban találkoztak a Finn-Magyar Baráti Társaság mintegy 30 tagjával.

– A „Kóstolja meg Magyarországot!" programon részt vett a szlovákiai Iske, a vajdasági Tornyos és az ukrajnai Mezőgecse, valamint Ungvár szabadtéri múzeumának csapata is (szept. 17–18.). Az Ecuador Egyesület volt a kiemelt vendég az eseményen, amely dél-amerikai népéleti és viseletkiállítást is bemutatott (szept. 17–nov.11.).

– Páll I. Ungváron részt vett a kárpátaljai skanzen 40 éves jubileumi konferenciáján és az azt követő tanulmányi kiránduláson (jún. 25–26.). Orosz nyelvű köszöntő előadásának címe: A 40 éves ungvári skanzen és a 30 éves Sóstói Múzeumfalu kapcsolata.

– Páll I. részt vett az ICOM Shanghaiban (Kína) tartott kongresszusán és az azt követő 3 napos tanulmányi kiránduláson (nov. 6–16.).

Beregi Múzeum

– 2010-ben is folytatódott az OTKA által támogatott felvidéki kutatás, amelyen Felhősné Csiszár S. a magyar református templomok textíliái tudományos összeírását végzi.

– A határon átnyúló UNIÓS pályázat keretében folyamatos és szoros kulturális együttműködés alakult ki a beregszászi Kárpátaljai Református Levéltár és Múzeummal.

Rétközi Muzeális Gyűjtemény

– Vofkori M. továbbra is tartotta a kapcsolatot a Maros Megyei Múzeummal (Muzeul Judeţean Mureş), a nagybányai központú Máramarosi Megyei Múzeummal (Muzeul Judeţean Maramureş), a csíkszeredai Csíki Székely Múzeummal, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeummal, az avasújfalui Avasi Múzeummal (Muzeul Ţării Oaşului), az ungvári székhelyű Kárpátaljai Honismereti Múzeummal és egy ungvári civil szervezettel, az „Uzhgorod – XXI. század" Kis és Közép Vállalkozás Fejlesztési Innovációs Egyesülettel. Nagyon jó a kapcsolata a kolozsvári Polis és Kriterion Könyvkiadókkal, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadóval. A Polis és Pallas-Akadémia Könyvkiadóknál 2010-ben is több tanácskozáson és rendezvényen vett részt.

Szatmári Múzeum

– Cservenyák L. szakmai útjai: Radom (máj. 13–17., szept. 19–22.). Vihorlát Múzeum, Homonna (aug. 27–28.).

– 2009. nov. 1-től 2010. okt. 31-ig a SAMCULT uniós pályázat magyar-román közös néprajzi kutatását végezte Cservenyák L. és Bodnár Zs.

VII. A költségvetés adatai

Költségvetésünkben tovább tartott a válság annak minden megnyilvánulásával – mozgásterünk nulláról indult, a költségvetés jövőtlen, a munkaerő kevesebb, mint az elvégzendő feladat, ennek ellenére a Megyei Önkormányzat vezetősége lehetőséget biztosított arra, hogy igazgatósági szinten végezhettük a 2010 évi múzeumi munkát és mögöttünk állt a pályázatok, feladatok

elindításánál. A múzeumi rendszer működőképes fenntarthatósága, a biztos, kiszámítható és tervezhető költségvetés még várat magára.

Nehéz feladat ma egy megyei intézményt úgy működtetni, hogy a rendelkezésre álló pénzügyi forrás csak az engedélyezett 101 fő bérköltségének 80%-át biztosítja.

A problémák és megoldások bonyolultak voltak, saját erőnkre támaszkodva – élve a különböző pályázati lehetőségekkel és egyéb bevételi forrásokkal – megteremtettük a fizetőképesség feltételeit, és összefogva tettük a dolgunkat. A cselekvést és összefogást választva az eredmények sem maradtak el. Segítettek ebben az Európai Uniós források (HURO/0801/024 Patrimonium I–II, SAMCULT, Castellum) és a hazai (TIOP-1.2.2-08, TÁMOP 3.2.11., NKA) pályázati források, az így nyert több mint 260 millió Ft. Támogatásból valósulhatott meg a szabolcsi Mudrány kúria teljes belső megújulása, ahol új berendezésű (XIX–XX. századi műtárgyakkal) interaktív kiállítás várja a látogatókat. A közös kulturális örökség határon átnyúló (Szabolcs-Szatmár-Bereg – Szatmár megyék) kutatása konferenciák, kiállítások, kiadványok formájában elsősorban a néprajz és régészet területén realizálódott. Tovább folytatódtak a Sóstói Múzeumfalu, a nyírbátori Báthori István Múzeum, a mátészalkai Szatmári Múzeum és a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum projektjei keretében az iskolabarát fejlesztések; e célt szem előtt tartva az infrastrukturális fejlesztés, foglalkoztatói célokra alkalmas termek berendezése. Múzeumpedagógiai programot dolgoztunk ki a közoktatásban résztvevők részére (óvoda-iskola), hogy minél szélesebb körben népszerűsítsük a múzeumokat. Korszerű bútorokkal újult meg a Jósa András Múzeum könyvtárának olvasói része, a könyvtárhasználók igényeinek hatékonyabb, szélesebb körben történő kielégítését segíti elő a TÁMOP „Tudásexpo-Expressz" pályázat.

Állagmegóvási, karbantartási munkálatok: Vaja, Vay Ádám Múzeum külső nyílászárók festése, aljzat konzerválása, kapuépület tisztító festése. A Jósa András Múzeum feladatának tekinti a temetőkben lévő, a múzeumhoz köthető sírkertek folyamatos gondozását is. A Sóstói Múzeumfaluban a népi lakóházak szükségszerű fedésére, tisztító meszelésre, az újkenézi istálló áttelepítésére, 250 m hosszú kerítés megépítésére került sor. A Jósa András Múzeumban ideiglenes régészeti bázist alakítottunk ki a műtárgyak elsődleges konzerválása, raktári rendezése céljából, részleges parkosítás történt a belső udvaron, elkészült egy állandó színpad. Mátészalkán a Szatmári Múzeumban megtörtént a viharkár utáni helyreállítás, ugyanúgy a paposi templomban is. Nyírbátorban a Báthori István Múzeum balesetveszélyes aljzatának részleges pótlása, cseréje, fertőtlenítő festése készült el.

Az eredeti költségvetés kiadásainak kiemelt előirányzatai:

– Személyi jellegű kiadás	229000 e Ft
– Munkaadókat terhelő járulék	61807 e Ft
– Dologi kiadás	54572 e Ft
– Felhalmozási kiadás	----------
Összesen:	344379 e Ft

Az eredeti költségvetés bevételeinek alakulása:

– Költségvetési támogatás	277484 e Ft
– Működési bevétel	20000 e Ft
– Pénzmaradvány	46895 e Ft
Összesen:	344379 e Ft

Főbb szakmai kiadások:

– Gyűjteménygyarapítás	40877 e Ft
– Propaganda	1534 e Ft
– Kiadvány	15472 e Ft
– Ásatási szolgáltatás	322270 e Ft
– Kiállításrendezés	16791 e Ft
– Restaurálás	1285 e Ft
– Meghívó, katalógus	1277 e Ft
– Szakmai anyag	8553 e Ft
– Könyv	369 e Ft
– Folyóirat	422 e Ft
Összesen:	117573 e Ft

A módosított költségvetés bevételei:

– Önkormányzati, fenntartói támogatás	287345 e Ft
– Átvett pályázati pénzeszközök	72079 e Ft
– Saját bevétel	445501 e Ft
Összesen:	804925 e Ft

Bevételek összetétele:

– Belépőjegy	20184 e Ft
– Kiadványértékesítés	365 e Ft
– Ásatási bevétel	317932 e Ft
– Bérleti díj	2377 e Ft
– Egyéb bevétel	104643 e Ft
Összesen:	445501 e Ft

Vagyon:

Vagyonunkban változásként növekedett a tárgyi eszközállományunk bruttó 22260e Ft értékben. Ezen belül 18340e Ft. értékű tárgyi eszközt pályázati forrásból vásároltunk (15 db notebook, 1 db számítógép, 6 db projektor, 3 db fénymásoló gép, 5 db digitális fényképezőgép, 1 db nyomtató, 3 db LCD tv, 1 db kamera).

VIII. Belső ellenőrzés

Ellenőrzéseink az ellenőrzési tervnek megfelelően folyamatosan történtek a gazdálkodás területén FEUVE és függetlenített belső ellenőrzés keretében. Említésre méltó hiányosságok nem merültek fel. A megyei múzeumigazgató utasítására Cservenyák L. osztályvezető 2010. október második felében megvizsgálta a néprajzi osztályhoz tartozó gyűjtemények állapotát, feldolgozottságát, melyről írásos jelentést tett. A megyei múzeumigazgató és a gazdasági igazgató az év során több esetben a helyszínen tájékozódtak az intézmények és épületek helyzetéről, állapotáról, a gazdálkodás és nyilvántartás szabályainak betartásáról.

IX. Biztonság, vagyonvédelem

Tagintézményeinkben az elavult és javításra szoruló biztonsági rendszert anyagi lehetőségeink szerint felújítottuk, illetve szükség szerint cseréltük. Az épületeink közül változatlanul rossz fizikai állapotban maradt a Báthori István Múzeum, a Rétközi Múzeum, a Bessenyei, a Móricz Zsigmond (életveszélyes azonnal teljes tetőcserét igényel) emlékház épülete, és a Kállay Gyűjteménynek majd helyet adó volt KIEG épülete. Az év során átvettük a megyei önkormányzat tulajdonába került Benczúr téri épületrészt, melynek állaga rossz, a tető sürgős javításra szorul. Az épületrészt lezártuk megközelítése csak a Jósa András Múzeum folyosóján lehetséges.

A Báthori István Múzeum biztonsági berendezései elavultak, a meglévő rendszer csak részlegesen képes feladatát ellátni.

A Szatmári Múzeumban 2010. augusztus 15-én villámcsapás következtében a térfigyelő kamerarendszer egy része megsérült. A biztosító a kárt megtérítette, a javítás megtörtént.

A Vay Ádám Múzeum északi tornyának homlokzatán, a Nemzeti Vagyonkezelő Zrt-nek is jelzett építési hibák kijavítása még mindig nem történt meg.

A szabolcsi Mudrány kúriában a Castellum pályázat eredményeként újra megnyitott kiállításokban elhelyezett nagy értékű porcelánok, ezüstök, szőnyegek, festmények és bútorok biztonsága érdekében 2010. szept. 18-tól 24 órás élő őrzést biztosítunk.

Melléklet
Pályázatok 2010. évben

Nemzeti Kulturális Alaptól

Jósa András Múzeum

– Műtárgyvásárlás	275.000,– Ft
– Hunkori konferencia	1.000.000,– Ft
– A JAM Évkönyv kiadása	800.000,– Ft

Báthori István Múzeum

– Múzeumok Őszi Éjszakája, 2009.	220.000,– Ft
– Örökös háború két világ határán	130.000,– Ft

Rétközi Muzeális Gyűjtemény

– Hopp Juliska! – Juli babák a Rétközi Múzeumban	600.000,– Ft

Szatmári Múzeum

– Múzeumok Őszi Éjszakája, 2009.	350.000,– Ft
– Műtárgyvásárlásra	500.000,– Ft

Vay Ádám Múzeum

– Kiadványra	500.000,– Ft

TÁMOP pályázatok

Sóstói Múzeumfalu

– Falusi teszem-veszem	34.500.000,– Ft

Báthori István Múzeum

– „Múzeumok mindenkinek” program	7.847.661,– Ft
– Múzeumpedagógia a közoktatás szolgálatában	11.464.248,– Ft

Szatmári Múzeum

– Irány a múzeum!	32.480.000,– Ft

Vasvári Pál Múzeum

– „Boróka”	16.779.065,– Ft

TIOP pályázat

Sóstói Múzeumfalu

– Múzeumok iskolabarát fejlesztésére	15.010.848,– Ft

Norvég alapú pályázat

Beregi Múzeum

– Együtt Bereg kultúrájáért	6.999.685,– Ft

Határon átnyúló pályázatok

– SAMCULT	HURO/0801/179.	25.000,– EUR
– PATRIMONIUM	HURO/0801/024.	260.000,– EUR
– CASTELLUM	HURO/0801/173.	213.500,– EUR

Egyéb helyről érkezett támogatás

Szatmári Múzeum

– Mátészalka Város Polgármesteri Hivatala támogatása	650.000,– Ft
– A Megújuló Társadalomért Alapítvány támogatása	800.000,– Ft

Vay Ádám Múzeum

– Megyei Önkormányzat támogatása a művésztelepre	300.000,– Ft

Bene János

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Report on the activity of the Directorate of Museums of Szabolcs-Szatmár-Bereg County in 2010

In 2010, the realisation of three international projects (Patrimonium, Castellum, SAM-CULT) together with the County Museum of Szatmár County of Romania meant a great challenge for the directorate of the county museums.

The winning of a TÁMOP competition in the Sóstó Museum Village ("Falusi teszem-veszem" – "Village odd jobs") was another great success in 2010: it was a complex program series for disadvantaged children and ones who live in underdeveloped settlements.

The Báthori István Museum won a TÁMOP and two TIOP competitions, which financed the furnishing of a modern didactic and educational room in the museum building and the realisation of various museum pedagogical programs.

The Beregi Museum took part in a Norwegian competition also for the realisation of an international project, which is named "Together for the culture of Bereg".

The Szatmári Museum closed the "Year of Conferences" in 2010 since it organised an international and two national conferences.

The Vay Ádám Museum organised the 4th international meeting of shawn artists in 2010.

The allowed number of the employees was 101 in the directorate of the county museums in 2010.

The nine chapters of the activity report discuss the work done in the directorate of museums in 2010. This year, 14 publications were edited, the colleagues wrote 75 publications and 96 exhibitions were organised.

In 2010, 163618 people visited our museums and exhibitions.

János Bene

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2010. évi publikációi

Almássy Katalin

1. Some new data on the Scythian–Celtic relationship. In: Nord-Süd, Ost-West. Kontakte während der Eisenzeit in Europa. ("Tagung der AG Eisenzeit" at 10-12 October 2002). Hrsg. Erzsébet Jerem – Martin Schönfelder – Günther Wieland. Archaeolingua, Budapest 2010. 9–25.
2. Vázlat a nógrádi dombvidék kelta településtörténetéhez. In: „Régről kell kezdenünk..." Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Szerk. Guba Szilvia – Tankó Károly. Gaál István Egyesület, Szécsény 2010. 195–203.
3. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve LII. Szerk. Istvánovits Eszter Almássy Katalin segítségével. Nyíregyháza 2010. 622 p.

Báthori Gábor

1. Dr. Hornung Mátyás, 1921–1985. In: Elődeinkre emlékezünk II. Szerk. Báthori Gábor – Jánvári Tibor – Pásztor József – Sipos Ferenc. Báthori István Múzeum Baráti Köre, Nyírbátor 2010. 70–72.
2. Elődeinkre emlékezünk II. Szerk. Báthori Gábor – Jánvári Tibor – Pásztor József – Sipos Ferenc. Báthori István Múzeum Baráti Köre, Nyírbátor 2010. 191 p.
3. A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsága. In: Biztonság – honvédelem – rendvédelem Magyarországon. Tanulmányok. Összeáll. Pintér Attila. Barankovics Alapítvány, Budapest 2010. 27–39.
4. Elődeinkre emlékezünk. *Bátor* 20: 4. 2010. 5.

Bene János

1. Nyíregyháza az I. világháborúban. *SzSzBSzle* 45: 1. 2010. 3–32.
2. Forradalmak, román megszállás. *SzSzBSzle* 45: 2. 2010. 161–181.
3. A polgárosodás útján. In: Nyíregyháza története I. A 13. századtól a román megszállásig (1919). Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza 2010. 255–476.
4. A Bessenyei szobor koszorúzásakor. In: Bessenyei almanach. A Bessenyei Irodalmi Társaság évkönyve. Szerk. Csermely Tibor. Bessenyei Irodalmi Társaság, Nyíregyháza 2010. 51–54.
5. Nyíri bakák a Donnál: adalékok a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred történetéhez, 1920-1945. JAMK 61. Nyíregyháza 2009. 223 p. (Társszerző: Szabó Péter)

6. Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2009. évi munkájáról. [Report on the activity of Museums of Szabolcs-Szatmár-Bereg County in 2009.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 75–93.
7. A nagy gazdasági világválság hatásai Nyíregyházán. [Effects of the great economic world crisis in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 307–319.
8. Huszár almanach I–II. www.fapadoskonyv.hu 2010. 784 p. (Társszerző Szabó Péter)

Bodnár Zsuzsanna

1. A korszakalkotó néprajzkutató. Erdész Sándor, a folklorista-muzeológus, a Sóstói Múzeumfalu alapítója. *SzSzBSzle* 45: 1. 2010. 111–113.
2. „Egy korszakalkotó ember" Dr. Erdész Sándor (1929–2006), folklorista muzeológus, a Sóstói Múzeumfalu alapítója. *Forgó* 10: 4. 2009–2010. 7.
3. Bucătăria bunicii. / Nagymama konyhája. / Grandma's kitchen. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága – Muzeul Judeţean Satu Mare, Nyíregyháza – Satu Mare 2010. 160 p. (Társszerzők: Daniela Bălu – Doina Işfănoni – Cservenyák László – Adela Dobrescu – Maria Lobonţ Puşcaş – Tóth Zoltán – Varga Emese)
4. „Míg Isten lesz, kenyér is lesz" A mindennapi kenyér jelentősége Szamosszeg népi kultúrájában. In: SAMCULT. Szerk. Adela Dobrescu. Muzeul Judeţean Satu Mare – Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Satu Mare – Nyíregyháza 2010. 44–50.
5. A hagyomány szigete. Egy szamosszegi lakóház története. (Hagyományos lakásbelső Szamosszegen 2010-ben.) In: SAMCULT. Szerk. Adela Dobrescu. Muzeul Judeţean Satu Mare – Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága. Satu Mare – Nyíregyháza 2010. 88–97.
6. Mesék Szatmárból – emberek, helyek, érzések. / Poveşti din Sătmar. Oameni, locuri, sentimente. Stories from Sătmar. / People, places, feelings. Szerk. Adela Dobrescu – Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága – Muzeul Judeţean Satu Mare, Nyíregyháza – Satu Mare 2010. 80 p.
7. Tessék kenyeret enni! / Placă de veniţi la pâinei! DVD. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága – Muzeul Judeţean Satu Mare, Nyíregyháza – Satu Mare 2010.
8. Erdész Sándor, a folklorista-muzeológus, a Sóstói Múzeumfalu alapítója. (Nyíregyháza–Sóstófürdő, 2009. október 9–10.) *Néprajzi Hírek* 38: 4. 2009. 10–13.
9. Varázslatos babák és tündérkaszinó gyermekjátékokból. *Forgó* 11: 1–2. 2010. 12–14.
10. A paraszti világ tárgykultúrája. Dr. Erdész Sándor néprajzkutató tárgygyűjteseinek tükrében (1960–1986). [Material culture of the peasantry. In the mirror of the objects collected by dr. Sándor Erdész ethnographer (1960–1986).] *NyJAMÉ* LII. 2010. 153–184.

Boros György

1. Nyíregyháza–Beregszász közös kiállítása. Budapest, Közép-Európai Kulturális Intézet. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 31 p.

2. Nyíregyháza, a jövőben élő múlt. / Nyíregyháza, the past living on in the future. / Nyíregyháza, mit der Vergangenheit in die Zukunft. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 56 p.

Cservenyák László

1. Mitől polgár a polgár? *Mécsvilág* 10: 3. 2010. 2.
2. Etnikai mozaik a történelmi Szatmár megyében. In: SAMCULT. Szerk. Adela Dobrescu. Muzeul Judeţean Satu Mare – Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Satu Mare – Nyíregyháza 2010. 20–24.
3. Bucătăria bunicii. / Nagymama konyhája. / Grandma's kitchen. Szerk. Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága – Muzeul Judeţean Satu Mare, Nyíregyháza – Satu Mare 2010. 160 p. (Társszerzők: Bodnár Zsuzsanna – Daniela Bălu – Doina Işfănoni – Adela Dobrescu – Maria Lobonţ Puşcaş – Tóth Zoltán – Varga Emese)
4. Mesék Szatmárból – emberek, helyek érzések. / Poveşti din Sătmar. Oameni, locuri, sentimente. / Stories from Sătmar. People, places, feelings. Szerk. Adela Dobrescu – Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága – Muzeul Judeţean Satu Mare, Nyíregyháza – Satu Mare 2010. 80 p.

Dámné Rácz Magdolna

1. A Nyírbátor környéki zsidó vallású lakosság hétköznapi táplálkozása. [Alimentation of the Jewish population in the region of Nyírbátor.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 299–306.
2. Egy kortárs tanár-író adománya a Jósa András Múzeumnak. Halászi Aladár életútja. [A contemporary teacher-writer's donation of the Jósa András Musem. Aladár Halászi's life.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 349–359.

Felhősné Csiszár Sarolta

1. Fából faragott beregi népélet. Baráth Sándor faszobrász portréja. *Partium* 19: tavasz. 2010. 37–40.
2. Együtt Bereg kultúrájáért. Keresztszemes hímzésminták határon innen és túl. Beregi Múzeum, Vásárosnamény 2010. 151 p.
3. Szoborba faragott beregi népélet. Baráth Sándor faszobrász munkái. Szerk. Varga János. Beregi Múzeum, Vásárosnamény 2010. 28 p.

Istvánovits Eszter

1. Мечи/кинжалы с боковыми вырезами в Карпатском бассейне. In: Гунны, готы и сарматы между Волгой и Дунаем. Ред. А.Г. Фурасьев. Санкт-Петербург 2009. 143–151. (Társszerző: Kulcsár Valéria)
2. From the Crimea to Scandinavia via the Great Hungarian Plain: Traces of Sarmatian-Germanic Contacts on the Basis of an Amulet Type. [Из Крыма в Скандинавию: через Венгерскую низменность: следы сармато-германских контактов на основании

сферических подвесок-амулетов.] In: International conference „Inter ambo maria. Contacts between Scandinavia and Crimea in the Roman Period. October, 21–25, 2010, Gaspra, Crimea, Ukraine. Abstracts. Simferopol 2010. 36–44. (Társszerző: Kulcsár Valéria)

3. Sarmatian swords with ring-shaped pommels in the Carpathian Basin. *Journal of Military Equipment Studies* 16, 2008. 96–105. (CD-n jelent meg 2010-ben) (Társszerző: Kulcsár Valéria)
4. „Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent...„ Egy ősi iráni nép: a szarmaták. In: Szemelvények az OTKA támogatásával készült alapkutatások újabb eredményeiből 2. OTKA, Budapest 2010. 108–120. (Társszerző: Kulcsár Valéria)
5. Ibrány–Kertváros, Temető-tábla. *RKM* 2009. (2010) 227. (Társszerző: Jakab Attila)
6. Tiszavasvári, Utaséri-dűlő. *RKM* 2009. (2010) 369.
7. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve LII. Szerk. Istvánovits Eszter Almássy Katalin segítségével. Nyíregyháza 2010. 622 p.

Jakab Attila

1. Tyukod. Történelmi és kulturális kalauz. / Ghid cultural şi istoric. / Historical and cultural guide. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010. 38 p.
2. Ibrány–Kertváros, Temető-tábla. *RKM* 2009. (2010) 227. (Társszerző: Istvánovits Eszter)
3. Kálmánháza, Pápai-tanyától É-ra. *RKM* 2009. (2010) 235–236.
4. Máriapócs, Kossuth tér, kegytemplom. *RKM* 2009. (2010) 279.
5. Nyírbátor, Gyékényes. *RKM* 2009. (2010) 295.
6. Nyírbátor, Kossuth utca 22. *RKM* 2009. (2010) 295.
7. Nyíregyháza–Felsősima, Gyöngyösi-tanyától ÉNy-ra. *RKM* 2009. (2010) 296.
8. Nyíregyháza–Felsősima határa. *RKM* 2009. (2010) 296.

Madár Xiména

1. Benczúr Gyula – festőből nagypolgár. In: A lehetőségek országa. Polgárosodás a 19. századi Magyarországon. Vándorkiállítás 2010–2011. Szerk. Dománszky Gabriella. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2010. 164–167.
2. Barzó Endre – egy elfelejtett modern. In: A lehetőségek országa. Polgárosodás a 19. századi Magyarországon. Vándorkiállítás 2010–2011. Szerk. Dománszky Gabriella. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2010. 168–171.
3. Európai Uniós segítséggel. In: Mudrány kúria. Szerk. Forró Judit – Kozma Péter. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010. 2.
4. Czóbel Béla (1883, Budapest – 1976, Budapest). In: Remekművek II. Szerk. Ulrich Attila. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010. 6.
5. Cégénydányád. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
6. Gacsály. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
7. Gyügye. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
8. Jánkmajtis. Római katolikus templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
9. Porcsalma. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
10. Rápolt. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.

11. Szamosbecs. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
12. Szamosújlak. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
13. Túristvándi. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
14. Túristvándi. Vízimalom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
15. Túrricse. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
16. Tyukod. Református templom. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
17. Vásárosnamény. Kúriák. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.

Mohácsi Endre

1. Nyíregyháza, a jövőben élő múlt. / Nyíregyháza, the past living on in the future. / Nyíregyháza, mit der Vergangenheit in die Zukunft. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 56 p.
2. Nyíregyháza–Beregszász közös kiállítása. Budapest, Közép-Európai Kulturális Intézet. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 31 p.

Molnár Sándor

1. A Vay Ádám Múzeum Baráti Köre Tájékoztatója. Szerk. Molnár Sándor. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja 2010. 30 p.

Nagyné Bősze Katalin

1. Márton nap a Sóstói Múzeumfaluban. *Műsorkalauz* 18: 11. 2010. 28.
2. Hetedik receptkönyvünk. Összeáll. Nagyné Bősze Katalin – Páll István. Sóstói Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2010. 39 p.
3. Gunyecz, a szódás. Egy szódásdinasztia története a kezdetektől a múzeumi bemutatásig. [Gunyecz the seltzer-man. History of a family of seltzer-men from the start to a museum exhibition.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 185–205. (Társszerző: Páll István)

Németh Péter

1. A középkori Nyíregyháza. In: Nyíregyháza története I. A 13. századtól a román megszállásig (1919). Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza 2010. 43–62.
2. Dob (Szabolcs m.) és határa a 13–15. században. [Dob and its environs in the 13th–15th centuries.] In: Történet-muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. Szerk. Gyulai Éva – Viga Gyula. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság – Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Miskolc 2010. 310–314.
3. A korai magyar várakról – Vasvár ürügyén. *Vasi Szemle* 64: 6. 2010. 645–650.
4. Emlékezés I. (Szent) László királyra. *Kikelet* 1: 4. 2010. 9–10.
5. 50 éves a kisvárdai múzeum. In: Kisvárda 40. Jubileumi ünnepségek Kisvárdán 2010-ben. Kisvárda Város Önkormányzata, Kisvárda 2010. 6–11.
6. Nagygéc. *Kikelet* 1: 3. 2010. 14–15.

7. Szabolcs, az Árpád-kori megyeszékhely Szűz Mária tiszteletére szentelt „monostora”. In: Tanulmánykötet Horváth István 70. születésnapjára. Szerk. Lázár Sarolta – Tari Edit. Balassa Bálint Múzeum, Esztergom 2010. 282–292.
8. Nyíregyházáról dióhéjban. / Nyíregyháza in a nutshell. / Über die Stadt Nyíregyháza – kurzgefasst. In: Nyíregyháza, a jövőben élő múlt / Nyíregyháza, the past living on in the future / Nyíregyháza, mit der Vergangenheit in die Zukunft. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 7–17., 19–29., 30–39.
9. Előszó helyett. In: Emlékkönyv Bihari Albert születésének 60. évfordulója tiszteletére. Szerk. Bihari Albertné. Bihari Albertné, Nyíregyháza 2010. 7–8.
10. Beregszász. In: Nyíregyháza–Beregszász közös kiállítása. Budapest, Közép-Európai Kulturális Intézet. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 20–28.
11. Történelmi áttekintés. In: Műemlékek a Kárpátok és a Tisza ölelésében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2010. 11–14.
12. Overview of the Historical Background. In: Historical monuments embraced by the Carpathians and the Tisa. County Council of Szabolcs-Szatmár-Bereg County, Nyíregyháza 2010. 11–14.
13. Історичний огляд. In: Пам’ятники мистецтва в обіймах Карпат і Тиси. Обласне Самоврядування області Сабольч-Сатмар-Берег, Nyíregyháza 2010. 11–14.
14. Előszó. In: Darnay László: A sümegi múzeumalapító. Darnay Kálmán (1864–1945) élete. Sümegi Fórum Alapítvány, Önkormányzat, Sümeg 2009. 5.
15. Nyíregyháza története I. A 13. századtól a román megszállásig (1919). Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza 2010. 504 p.
16. Nyíregyháza, a jövőben élő múlt. / Nyíregyháza, the past living on in the future. / Nyíregyháza, mit der Vergangenheit in die Zukunft. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 56 p.
17. Nyíregyháza–Beregszász közös kiállítása. Budapest, Közép-Európai Kulturális Intézet. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 31 p.

Páll István

1. Hogyan tovább? Útkeresés és fejlesztési lehetőségek a sóstói Múzeumfalu gyakorlatában. In: Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Cseri Miklós – Sári Zsolt. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre 2010. 29–37.
2. How to move forward? Search for directions and development opportunities in the practice of the Sóstó Museum Village. *ActaEthnHung* 55: 2. 2010. 443–450.
3. Hetedik receptkönyvünk. Összeáll. Nagyné Bősze Katalin – Páll István. Sóstói Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2010. 39 p.
4. Botanikai kuriózumok a Sóstói Múzeumfaluban. *Műsorkalauz* 18: 5. 2010. 26.
5. A Sóstói Múzeumfalu iskolabarát fejlesztése és oktatási-képzési szerepének infrastrukturális fejlesztése. In: Helyzetkép és perspektívák. Múzeumpedagógia Magyarországon 2008–2009. Szerk. Káldy Mária – Kárpáti Andrea – Szirmai Anna. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre 2010. 180–181.

6. Gunyecz, a szódás. Egy szódásdinasztia története a kezdetektől a múzeumi bemutatásig. [Gunyecz the seltzer-man. History of a family of seltzer-men from the start to a museum exhibition]. *NyJAMÉ* LII. 2010. 185–205. (Társszerző: Nagyné Bősze Katalin)

Pintye Gábor

1. Ura. Történelmi és kulturális kalauz. / Ghid cultural şi istoric. / Historical and cultural guide. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010. 68 p. (Társszerző: Fábián László)
2. Balsa, régi híd előtere. *RKM* 2009. (2010) 139.
3. Császló, Belke-dűlő; Gacsály, Lanka-dűlő. *RKM* 2009. (2010) 177.

Ratkó Lujza

1. Népmesék Tyukodról. *SzSzBSzle* 45: 2. 2010. 267–269.
2. A néptánckutatás hagyományos és új útjai a XXI. században. In: Hagyomány és korszerűség a néptánckutatásban. Pesovár Ernő emlékezete. Szerk. Felföldi László – Müller Anita. MTA Zenetudományi Intézete, Budapest 2010. 23–36.
3. A néptánc tartalmi elemzése. www.folkradio.hu/folkszemle
4. Női szerepek a magyar néptánc hagyományban. www.folkradio.hu/folkszemle
5. Jó bornak nem kell cégér… In: Bürkös Zenekar: Fogadd tőlünk örök Atyánk. Népzenei CD. Szerk. Dezsőházi Tamás – Palazsnik László. 2010.

Riczu Éva

1. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2009. évi publikációi. *NyJAMÉ* LII. 2010. 607–615.

Rózsáné Bóna Bernadett

1. „Nem tűnt el, csak átalakult…" – tárgyak metamorfózisa. *Nyíregyházi napló* 17: 15. 2010. 6.
2. „Nem tűnt el, csak átalakult" – Tárgyak metamorfózisa. www.museum.hu/museum/temporary_hu.php?IDT=9320&ID=599
3. „Fizikai határpontok – szimbolikus események". Lakótérbejáratok/lakótérnyílások összetett néprajzi vizsgálata. Resume. (Doktoriskolák III. Nemzetközi Konferenciája. Határátlépések. Kolozsvár, 2010. augusztus 26–27.) www.nmtt.hu/doktor3/doktor_konf_3_rezumek.pdf
4. Ablakzárak a Sóstói Múzeumfaluban. [Window fasteners in the Sóstó Museum Village.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 207–241.

Scholtz Róbert

1. New Data on the Scythian Age Settlement History in Szabolcs County, Hungary. In: Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Ed. Sándor Berecki. Editura Mega, Cluj-Napoca 2010. 79–98.

2. An Interesting Sepulchral Phenomena: Scythian Age Encircled Graves in the Carpathian Basin. In: Popolnicové polia a doba halštatská. Eds. Václav Furmánek – Elena Miroššayová. Archeologický ústav SAV, Bratislava 2010. 287–306.
3. Porcsalma. Történelmi és kulturális kalauz. / Ghid cultural şi istoric. / Historical and cultural guide. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010. 51 p.
4. Demecser, Máriapócsi IV. főfolyástól keletre. *RKM* 2009. (2010) 183.
5. Nyírbogdány, Kőrösi Csoma Sándor utca. *RKM* 2009. (2010) 295–296.
6. Képregényajánló. Chris Ryall – Ashley Woods: Zombies vs Amazons vs Robots. *Lidércfény* 4: 4. 2010. 16.
7. Grafikus a határon túlról: interjú Alexandru Sabo-val. *Lidércfény* 4: 7. 2010. 4–5.

Szabó Sarolta

1. Múzeumi órák a Báthori István Múzeumban. In: Múzeumandragógia. Az I. Országos Múzeumandragógiai Konferencia válogatott anyaga. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Miskolc, Szentendre 2010. 154–161.
2. Múzeumok Éjszakája harmadszor. *Bátor* 20: 4. 2010. 6.
3. Cincogi a múzeumban. Kiállításvezető és foglalkoztató füzet gyermekeknek a Báthori István Múzeum „Nyírbátor évszázadai” című állandó kiállításhoz. Szerk. Szabó Sarolta. Báthori István Múzeum, Nyírbátor 2010. 20 p.

Szathmáry László

1. A Tiszántúl egy mikrorégiójának (Észak-Hajdúság) paleodemográfiai összefüggésrendszere a X–XIII. században. [Paleodemographical relationships in a micro-region (Northern-Hajdúság) in Tiszántúl in the X–XIIIth c. (in Hungarian).] *AnthrK* 50. 2009. 35–47. (Társszerzők: Hüse Lajos – János István – Kiss Ferenc)
2. Linear Measurements of the Neurocranium Are Better Indicators of Population Differences than Those of the Facial Skeleton: Comparative Study of 1961 Skulls. Human Biology. Wayne State University Press, Detroit 2010. 29–46. (Társszerzők: Zoltán Barta – Gábor Holló – Antónia Marcsik)

Toldi Zoltán

1. Kisvarsány–Hídéri lelőhely anyaga. Egy neolit teleprészlet bemutatása. Szakdolgozat. Kézirat. Pécs 2010.

Tompa György

1. Ököritófülpös. Történelmi és kulturális kalauz. / Ghid cultural şi istoric. / Historical and cultural guide. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010. 52 p.

Ulrich Attila

1. Birtokelkobzások a Szepesi Kamara területén 1670–73 között. [Konfiszierung von Besitztümern auf dem Gebiet der Zipser Kammer zwischen 1670–73. Confiscations of Estates on the Territory of Szepes Chamber Between 1670–73.] In: Uradalmak kora. Discussiones Neogradienses 10. Szerk. Szirácsik Éva. Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, Salgótarján 2010. 47–61.
2. Görög örökség. A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVII–XIX. században. CD. Szerk. Ulrich Attila. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
3. A városépítők városa – Nyíregyháza. In: A lehetőségek országa. Polgárosodás a 19. századi Magyarországon. Vándorkiállítás 2010–2011. Szerk. Dománszky Gabriella. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2010. 158–163.
4. Mudrány kúria. (Történeti részek.) Szerk. Forró Judit – Kozma Péter. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010.
5. Nyíregyháza–Beregszász közös kiállítása. Budapest, Közép-Európai Kulturális Intézet. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 31 p.
6. Nyíregyháza, a jövőben élő múlt. / Nyíregyháza, the past living on in the future. / Nyíregyháza, mit der Vergangenheit in die Zukunft. Szerk. Boros György – Mohácsi Endre – Németh Péter – Ulrich Attila. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2010. 56 p.
7. Remekművek II. Szerk. Ulrich Attila. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010. 38 p.

Varga János

1. Templomok kutatása. *Partium* 19: nyár. 2010. 97–99.
2. Felhősné Csiszár Sarolta: Szoborba faragott beregi népélet. Baráth Sándor faszobrász munkái. Szerk. Varga János. Beregi Múzeum, Vásárosnamény 2010. 28 p.
3. *Partium.* Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat. 19. évfolyam. Szerk. Bakos Kiss Károly – Elek Ottó – Varga János. Unitárius Alkotók Társasága, Budapest 2010.

Veszprémi Beáta

1. Cégénydányád – Kölcsey-Kende kúria. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
2. Géberjén. Jékey-kúria. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
3. Jánkmajtis. Válly kastély. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
4. Kisnamény. Domahidy-kúria. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
5. Nagyar. Luby-kúria. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010. (Társszerző: Kiss Kálmán)
6. Nagydobos. Perényi kastély. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.
7. Nyírmada. Bay–Patay-kúria. Leporelló. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2010.

Vofkori Mária

1. Hangyalkák. Versek. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2010. 68 p.
2. Souvenir, talan, szikár (versek). *Bárka* 18: 3. 2010. 35–37.
3. Hangyalkák (versek). In: Az év versei 2010. Antológia. Magyar Napló, Budapest 2010. 160–163.

Összeállította: Riczu Éva

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister
Concordance of geographic names

Agriş	Egri (Ro)
Alsócsernáton	Cernatu de Jos (Ro)
Andrid	Érendréd (Ro)
Antalfalva	Kovačica (Srb)
Aranyosmeggyes	Medieşu Aurit (Ro)
Avasújfalu	Certeze (Ro)
Baia Mare	Nagybánya (Ro)
Balogvár = Vámosbalog	Vel'ký Blh (Sk)
Bányavölgy = Duplin	Duplín (Sk)
Berveni	Börvely (Ro)
Bodrogszerdahely	Streda nad Bodrogom (Sk)
Börvely	Berveni (Ro)
Braşeu	Brassó (Ro)
Brassó	Braşeu (Ro)
Cămin	Kálmánd (Ro)
Căpleni	Kaplony (Ro)
Carei	Nagykároly (Ro)
Cernatu de Jos	Alsócsernáton (Ro)
Certeze	Avasújfalu (Ro)
Chotín	Hetény (Sl)
Cluj-Napoca	Kolozsvár (Ro)
Csíkszereda	Miercurea-Ciuc (Ro)
Dumbrava	Meggyesgombás (Ro)
Duplin = Bányavölgy	Duplín (Sk)
Duplín	Duplin = Bányavölgy (Sk)
Egri	Agriş (Ro)
Érendréd	Andrid (Ro)
Frics	Fričovce (Sk)
Fričovce	Frics (Sk)
Gálszécs	Sečovce (Sk)
Gecsa	Mezőgecse (Ua)
Gilău	Gyalu (Ro)
Gyalu	Gilău (Ro)
Hetény	Chotín (Sk)
Homonna	Humenné (Sk)
Humenné	Homonna (Sk)
Iske	Ižkovce (Sk)
Ižkovce	Iske (Sk)
Kaplony	Căpleni (Ro)
Kálmánd	Cămin (Ro)
Késmárk	Kežmarok (Sk)
Kežmarok	Késmárk (Sk)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (Ro)
Kovačica	Antalfalva (Srb)
Léva	Levice (Sk)
Levice	Léva (Sk)
Livada / Livada Mică	Sárköz (Ro)
Máramaros	Maramureş (Ro)
Maramureş	Máramaros (Ro)
Márkusfalva	Markušovce (Sk)
Markušovce	Márkusfalva (Sk)
Medieşu Aurit	Aranyosmeggyes (Ro)
Meggyesgombás	Dumbrava (Ro)
Mezőgecse	Gecsa (Ua)
Miercurea-Ciuc	Csíkszereda (Ro)
Murány(alja)	Muráň (Sk)
Muráň	Murány(alja) (Sk)
Nagybánya	Baia Mare (Ro)
Nagyida	Vel'ká Ida (Sk)
Nagykároly	Carei (Ro)
Nagyszeben	Sibiu (Ro)
Odorheiu Secuiesc	Székelyudvarhely (Ro)
Otomani	Ottomány (Ro)
Ottomány	Otomani (Ro)

Pančevo	Pancsova (Srb)
Pancsova	Pančevo (Srb)
Piskolt	Pişcolt (Ro)
Pişcolt	Piskolt (Ro)
Salonta	Szalonta (Ro)
Sanislău	Szaniszló (Ro)
Satu-Mare	Szatmárnémeti (Ro)
Savnik	Spišskỳ Štiavnik (Sk)
Sárköz	Livada / Livada Mică (Ro)
Săcuieni	Székelyhíd (Ro)
Săuca	Sződemeter (Ro)
Sečovce	Gálszécs (Sk)
Seini	Szinyérváralja (Ro)
Senta	Zenta (Srb)
Sibiu	Nagyszeben (Ro)
Spisské Podhradie / Spisský hrad	Szepesváralja / Szepes vára (Sk)
Spišskỳ Štiavnik	Savnik (Sk)
Streda nad Bodrogom	Bodrogszerdahely (Sk)
Subotica	Szabadka (Srb)
Szabadka	Subotica (Srb)
Szalonta	Salonta (Ro)
Szaniszló	Sanislău (Ro)
Szatmárnémeti	Satu-Mare
Székelyhíd	Săcuieni (Ro)
Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc (Ro)
Szepesváralja / Szepes vára	Spisské Podhradie / Spisský hrad (Sk)
Szinyérváralja	Seini (Ro)
Sződemeter	Săuca (Ro)
Temesvár	Timişoara (Ro)
Timişoara	Temesvár (Ro)
Tordos	Turdaş (Ro)
Tornyos	Trenčianska Turná (Sk)
Trenčianska Turná	Tornyos (Sk)
Turdaş	Tordos (Ro)
Ungvár	Uzshorod (Ua)
Uzshorod	Ungvár (Ua)
Uzsok	Uzsok (Ua)
Vel'ká Ida	Nagyida (Sk)
Vel'ký Blh	Balogvár = Vámosbalog (Sk)
Versec	Vršac (Srb)
Vršac	Versec (Srb)
Zalău	Zilah (Ro)
Zatín	Zétény (Sk)
Zenta	Senta (Srb)
Zétény	Zatín (Sk)
Zilah	Zalău (Ro)

Rövidítések
Abkürzungen
Abbreviations

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaEthnHung	Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae. Akadémiai Kiadó, Budapest
AJMK	AranyJános Múzeum Közleményei, Nagykőrös
AnthrK	Anthropológiai Közlemények. A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának folyóirata, Budapest
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	Archeologia Hungarica, Budapest
Archaeologia Historica	Archaeologia Historica, Brno
ArchRozl	Archeologické Rozhledy, Praha
Átm	átmérő
Bárka	Bárka. Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba
Bátor	Bátor. Nyírbátor Város Önkormányzatának lapja, Nyírbátor
Bihari Múzeum	Bihari Múzeum, Berettyóújfalu
A Bihari Múzeum Évkönyve	A Bihari Múzeum Évkönyve, Berettyóújfalu
BIM	Bátori István Múzeum, Nyírbátor
BudRég	Budapest Régiségei, Budapest
CommArchHung	Communicationes Archeologicae Hungariae, Budapest
Cumania	Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei / Acta Muzeorum ex comiatatu Bács-Kiskun, Kecskemét
Dacia	Dacia. Revue d'arcéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
Eleink	Eleink, Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Budapest
Erdélyi Múzeum	Erdélyi Múzeum / Erdélyi Muzéum, az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyóirata, Kolozsvár
Ethnographia	Ethnographia, Budapest
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
Fá	fenékátmérő
Forgó	Forgó. A Kiss Áron Magyar Játék Társaság lapja, Budapest
Hadtörténelmi Közlemények	Hadtörténelmi Közlemények, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata, Budapest
Jam Ad.	Jósa András Múzeum, Adattár

JAMK	A Jósa András Múzeum Kiadványai. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
Kelet Népe	Kelet Népe, magyar „szépirodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóirat", Budapest
Kikelet	Kikelet. Szabolcs-Szatmár-Bereg Idegenforgalmi lapja. Start Nyírségi Nyomda, Nyíregyháza
KMo	Kelet-Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg független napilapja, Nyíregyháza
Ljetopis JAZU	Ljetopis, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
Lidércfény	A lidércfény. Kulturális, közéleti magazin. AZI Top, Sárbogárd
ltsz.	leltári szám
M	magasság
Magyar Tudomány	Magyar Tudomány, Budapest
Marisia	Marisia, Târgu-Mureş
Materiale	Materiale şi Certetări Arheologice, Bucureşti
Mécsvilág	Mécsvilág. A Mátészalkai Művészbarát Egyesület Műhelye. Mátészalkai Művészbarát Egyesület, Mátészalka
MFMÉ–StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
MúkuCsom	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
Műsorkalauz	Műsorkalauz, Nyíregyháza
Műveltség *és* Hagyomány	Műveltség *és* Hagyomány. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve: studia ethnologica hungariae et centralis ac orientalis Europae
NEFMI	Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest
Néprajzi Hírek	Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója, Budapest
NKA	Nemzeti Kulturális Alap
NyhEvL. Et. jkv., ill. Képv. jkv.	Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára Egyháztanácsi és képviselőtestületi jegyzőkönyvek
Nyíregyházi napló	Nyíregyházi napló. Nyíregyháza Megyei Jogú Város hivatalos hetilapja, Nyíregyháza
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
OKM	Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest
ŐL	Ősrégészeti Levelek / Prehistorian Newsletter, Budapest
Pá	peremátmérő
Partium	Partium. Irodalmi, művészeti folyóirat. Unitárius Alkotók Társasága, Vásárosnamény
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
Prágai Tükör	Prágai Tükör, Közéleti és Kulturális lap, Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Prága – Brünn
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest
RKM	Régészeti kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary], Budapest
SCIVA	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, Bucureşti

SlA	Slovenská Archeológia, Bratislava/Nitra
StComSM	Satu Mare. Studii şi comunicări, Satu Mare
SzMSz	Szervezeti és működési szabályzat
SzSzBML	Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Levéltára, Nyíregyháza
SzSzBSzle	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzatának folyóirata, Nyíregyháza
SzSzSz	Szabolcs-Szatmári Szemle, Nyíregyháza
TÁMOP	Társadalmi Megújulás Operatív Program
TIOP	Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program
Tisicum	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve, Szolnok
TKMK	Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, Tájak Korok Múzeumok, Budapest
Történelmi tár	Történelmi tár. A Magyar Történelmi Társulat évnegyedes folyóirata, Budapest
Turán	Turán, a magyar eredetkutatással foglalkozó tudományok lapja, Budapest
V	vastagság
Valóság	Valóság. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat folyóirata, Budapest
Vasi Szemle	Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és kulturális folyóirata, Szombathely
VMMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
WMMÉ / BBÁMÉ	Wosinsky Mór / Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyv
ZM	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg